

Juhan Madarik

VABARIIK

Juhan Madarik

VABARIIK

Juhan Madarik

VABARIIK

Juhan Madarik

TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

Juhan Madarik

VABARIIK

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1953

Illustreerinud
E. Maisaar

Kunstiliselt kujundanud
F. Valdvere

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
20626

J. Lauristin

TOIMETUSELT

Johannes Lauristinil (kirjanduslik nimi Juhan Madarik) tekkis pärast seda, kui ta 1931. aastal kodanliku kaitsepolitsei poolt teist korda oli areteeritud ja Tallinna Keskvangimajja saadetud, kavatsus kirjutada pikem teos, mis haaraks Eesti revolutsioonilise töölisliikumise ajalugu juba selle algusest, esimeste sotsiaaldemokraatlike ringide tekkimisest alates.

Teos oli kavastatud 5-osalisena.

J. Lauristini isa Hans oli juba möödunud sajandi lõpul Tallinnasse „Dvigateli" tehasesse tööle asunud ja uue sajandi algusest peale revolutsioonilisest töölisliikumisest ning sotsiaaldemokraatlike ringide tegevusest aktiivselt osa võtnud. Kirjanik oli kuulnud isa jutustavat V. I. Lenini ja J. V. Stalini lähimast võitluskaaslasest Mihhail Ivanovitš Kalininist, kes 1901. aasta algul Tallinna tehastesse tööle tuli ja siin esimesed sotsiaaldemokraatlikud ringid asutas. Hans Lauristin oli aktiivselt osa võtnud esimesest Vene revolutsioonist 1905.—1907. aastal ja kõigist teistest revolutsioonilistest sündmustest Eestis. Veebruarirevolutsioonist ja Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist võttis Johannes Lauristin osa koos isaga.

Seega tundis J. Lauristin Eesti töölisliikumise kõiki tähtsamaid ajaloolisi sündmusi juba oma isa jutustuse põhjal. Ta oli näinud, kuidas need sündmused kajastusid koduses elus. See asjaolu õhutaski J. Lauristini pikema romaani kirjutamisele, mis käsitleks kogu Eesti revolutsioonilise töölisliikumise ajalugu.

1936. aasta 27. novembril, nagu on märgitud vangimaja administratsiooni loal J. Lauristini nimele välja antud kaustikus, hakkas autor kirjutama romaani I osa.

See osa käsitleb Tallinna lähedal elavate maaproletaarlaste ja mõisarentnike elu kuni möödunud sajandi lõpuni. Teose peategelane Ants Vasak on tulnud Tallinnasse „Dvigateli" tehast ehitama. Siin tutvub ta marksismi ideedega ja nende levitajatega — sotsiaaldemokraatidega, näeb ka mitmesuguseid töötava

rahva maskeeritud vaenlasi, nagu esseere, eesti kodanlikke natsionaliste, menševikke jt.

Kaustikus kannab see osa järgmist pealkirja: „Visadus ja kannatus". Samasuguse pealkirjaga algab ka romaani II osa, mis käsitleb 1905.—1907. aasta revolutsioonilisi sündmusi. Esimese osa töötas J. Lauristin pärast vangimajast vabanemist 1940.—1941. aastal ümber ja andis välja pealkirja all „Vabariik I".

Teose II osa leiti kaustikust sellisel lõpetamata kujul, nagu ta käesolevas väljaandes esmakordselt trükis ilmub. Teose III osast ei ole seni leitud mingisuguseid jälgi. Valmis kirjutatuna ei ole seda nähtud. Kuid võib siiski oletada selle kirjutamist autori poolt.

Teos, mis käesolevas köites ilmub „Vabariigi" IV osana, oli kaustikusse kirjutatud pealkirja all „Saksa okupatsioon". See osa kirjeldab saksa okupantide vägivalda Eestis 1918. aastal ja Eestimaa Kommunistliku Partei võitlust saksa okupantide ja nende käsilaste — eesti kodanlike natsionalistide vastu. Romaanis näeme eesti proletariaadi juhti V. Kingisseppa ja teisi Eestimaa Kommunistliku Partei juhtivaid töötajaid võitleva eesti töörahva eesotsas, samal ajal kui kodanlus ja oportunistid — sotsid — esinevad rahva huvide alatute äraandjatena.

Teose V osa käsikiri, kus teadaolevail andmeil autor käsitles kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajajärku Eestis, on Suure Isamaasõja algul Tallinna kaitsmise päevadel kaduma läinud.

Kui arvesse võtta seda, et autor kujutab Ants Vasaku perekonna all oma isa Hansu ja tema perekonna elukäiku, tööd ja võitlust mitmesugustel ajajärkudel, sealhulgas ka iseenda elukäiku, siis võib ütelda, et „Vabariik" on suurel määral autobiograafiline teos.

Hoolimata sellest, et „Vabariik" esineb lõpule viimata teosena ja et ka käesolevaid osi pole autor saanud lõplikult redigeerida, on sel romaanil suur tähtsus eesti kirjanduse ajaloos, sest selles kujutatakse esmakordselt Eesti töölisliikumise ajalugu sellises ulatuses.

I OSA

I

SAUNARAHVAS

Kogu maal levis kuuldus, mis osutus tõekski, et linnas hakatakse pikkade korstnatega tehast ehitama. Siin, Jõe kihelkonnas ja Kose mõisa ümbruses, ei osanud keegi arvata, mida see koletis hakkab tootma, kas sahku, äkkeid või masinaid, aga tohutu suur pidi ta tulema ja peaaegu poolt Venemaad varustama.

«Inimesi akkab neelama,» lausus vana Kadakasauna Juhan. Ta urgitses kõverat vasklukkudega piipu, sest see oli nõnda lurisema hakanud, nagu ähvardaks sula tulla. Pigist ora pühkis ta vastu püksireit ja koukis peatsi alt tubakakoti, et piip üsna ääreni täis toppida. Ei tea, kas kange tubaka või muu pärast, aga oma naise Annega ei maganud ta ammu enam ühes sängis. Eide säng oli maailmatu suure ahju taga.

Neil oli kaks poega. Esimene oli surnud imikuna, teine — Ants — oli sirgunud noormeheks. Ta oli läinud rohkem emasse kui isasse. Isa oli laia valge näoga, lehvivate valkjate juustega, kõrge kumera laubaga, sirge ninaga, kandilise lõuaga ja terashallide väheldaste silmadega. Ema seevastu oli tumeda peaga, punaste põskedega, väikese pisut nipsis ninaga ja pruunide silmadega, millest paistis kelmikust ja ka lahkust.

Kadakasauna Ants oli juba mõnda aega käinud ehitustöil, polnud enam sulaspoiss. Aga nüüd oli ta juba jõulust saati kodus, sest siis oli Tuhalepa häärberi ehitamine lõpetatud.

Mis seal ikka! Kuigi tuli rihma pingutada, ju oldi sellegagi harjunud, sest lapsena oli hakatud võõrast teenima ega oldud hõlpu elu nauditud siin saunamail.

Kuid ega väga kaua võidud kunagi vedelda, liiati nüüd, kui vanadki igatsevad abistamist.

Juba arvas saunaisa:

«Sa, Ants, võiksid linna poole voadata, mis vabrikut see linnasaks õige ehitab... Ehk soab koa kuskile nurga peale...»

Seda'p see Ants oli isegi mõnda päeva kibelnud.

Kuid Kadakasaunas oli tekkinud nüüd üürike vaikus, sest see oli uus mõte, mis eriti ootamata oli tabanud saunaema, kes klõbistas pimedas sukavardaid. Päratu ahju südamesopis saagis kilgipaar tavalist ühetoonilist viiulit, millega saunarahvas oli nõnda harjunud, et seda tähelegi ei pandud. Sukavardad hakkasid klõbisema üha närvilisemalt, sest emale ei meeldinud poja linnaminek ja ta muutus rahutuks.

«Las ta nüid magab,» lausus ta kohe.

Kuid ega Ants-pojuke maganud. Ta seedis ise seda mõtet ning kuulatas viimast kui krõpsatust pimedas tahmunud saunaruumis ja ootas, missugusele seisukohale jõuavad viimaks vanemad, kelle sõna ta oli harjunud ometi maast-madalast «hästikasvatatud» lapsena kuulama.

«Mis sis seal linnas paramatki,» väitis ema. «Võeras linn ja võeras rahvas, lai tee ja kõiksugu kiusu. Siin kuskil ehitusel oleks nagu rohkem kää-jala juures, nõeluks lapsele koa sokkisi ja lapiks püksa...»

«Lapsele jah,» osatas vanamees. «Tea, kus siin ehitakse? Kis siin sis veel ehitab! Kõigil näpud põhjas. Isegi mõisnikud võlgades... Kas sa põle kuuld, et pantind oma maid ja metsi?»

«Kas sis me paruniproua koa või?»

«Mis sis selgi? Arvad, et miljonid kedagi aitavad, kui nad väillamoal kinni...»

«Noh, ega seda põle!»

«Ega põle! Ja mis sel Ansulgi seal linnas sis on?» küsiti nüüd nokkivalt. «Tita või? Ei oska elada, peab lutu suus olema.»

«Sina aga ikka oma kangusega...» noomis ema. «Et paluks param jumalat.»

Taat koputas piibu vastu sõrmeküünt tühjaks ja pomises nüüd justkui häbenedes:

«Jah, et kui paluks . . . Aga kui ikka ise koa teed . . . Kui ikka ise kedagi ei tee, ei siis aita keegi . . . Ei jah . . . Et võta seda Pere-Antsugi: kas ei palu ja soiu küll, aga kis võttis selle lehma pikali, kis võttis naese, kis võttis vilja põllul?»

«Eks ikka jumal,» vastas saunaema.

«Nojah, ei aita üksnes välispidine silmakirjateenimine . . . kui teud on ropud ja roojased . . . Ei ole jumala meele pärast, kui oma lihase vennaga talitakse nagu kõige suurema koeraga, keda aetakse seia kadakate vahele ega jääta niigi paillu talle moad, et soaks kukerpalli lasta . . .»

«Noh, ega sis tema. Jo ikka isa nii tegi tõstamendi. Ega surnu tahtmist soa kohuski muuta.»

«Aga mina olin vanem vend!»

«Sa põld ikka sis isa meele järele.»

«Ma ei osand jah nõnna pugeda . . .»

Nõnda vaieldi nii mõningaistki vanadest ning kõrvalistest asjadest ja ka sellest, kuidas Sauna-Juhani isaisa saanud Uexküllide tallis paarkümmend hoopi paljale ihule valekaebuse tagajärjel, nagu oleks ta mõisa rukkeid varastanud. Kuid hiljem — siis vast maksnud parunile kümnekordselt kätte: kolmele nabrale pistnud tulukese külge ning parastanud siis põõsa varjus.

«Nõnna me oleme old! Nõnna läksime me ikka vasakule, kui parun käskis minna paramale. Nõnna ta ristiski meid Vasakuteks . . .»

Kadakasaun ise kükitas nagu jänes leppade ja kadakate keskel, mida iga aasta osava ning asjatundliku aedniku kääridega kärbiti ja siluti, nõnda et kadakaist olid kasvanud pikad sihvakad pudelitaolised ilupuud, leppadest lopsakad siniselehelised põõsad, mis põimusid humalaväätidega. Kadakas, võiks ütelda, oli saunarahva lemmikpuu. Sellest meisterdati lusikaid, kausse, vitsikuid ja kulpe, sest see ei andvat halba maiku, olevat valge ja seisvat kaua. Kadakas oli ka ahjukütteks, sest seda ei keelatud raiuda. Kadakaga kavatseti koos hauaski puhata, sest aida uluall kuivas kadakane rist.

Ahjurinnas hingitses peerg, mida kahjuks pidi lõhestama männilõmmust, mitte kadakast. Kerisel hapnes potisinine. Ahju tagant viis uks piklikku pimedasse kambrisse, mille väikese aknakese ette oli löödud ainult kolm kadakast pulka.

Siin elasid hiired ja laulsid kilgid. Põrandad olid savist ning künklikud, söögilaud pidi olema kolmejalgne, kui ei igatsetud lainetavat leemekaussi ja üle ääre läigatavat piimapütti. Kuidas seisis ta kolmel jalal? Väga lihtsalt: ühe otsa all oli kadakane hark, teise all kaks jalga. Vöörusest läks uks muldpõrandaga ruumi, mida saunarahvas kutsus eeskambriks. Siin olid kumerate kaantega kirstud, silgu-soolatünnid, jahu- ja tangukotikesed, piima- ja humalakirnud ning muud majakraami. Riidekirstust hoovas koirohu, köömne, palsami ja palderjani lõhna. Sügisel levis siit õunte lõhna. Kaane puust hinged kräunusid südantlõhestavalt, nagu oleks neil seda koitanud, nikerdatud äärtega kirstu valus avada. Lihaastja higistas soolvett, nagu ei suudaks ta enam jalul seista. Ta oli sootuks pruuniks pleekinud. Leivad pidasid tasakaalu kitsal laudil, kuhu nad vaevalt serviti olid mahtunud.

Veel uksehaak lahti, ja üle kõrge künnise jõuti kapsaaeda. Kui mujalt sisse ei pääsenud, siis siit sai ikka sisse raudvitsa läbi prao ajades ja haaki lahti kangutades.

Õues oli ait. Siin hoiti tühisemaid kolusid. Seegi oli «kõvasti lukkus»: aida tagumises seinas oli auk, kust käsi läbi aeti ja puu ukse tagant tõmmati. Aida kõrval ja taga kasvasid humalapõõsad. Tapuväädid keerlesid mööda leparitva kõrgele katusele.

Elamu akna all kasvasid marjapõõsad, kehvakesed, kidurad. Maja oli vooderdatud kõrkjakubude ja lepahagudega. Suur haopinu oli saunarahva uhkuseks ning päikesevarjuks Juhanile, kui ta õues midagi meisterdas. Kogu see kindlus oli piiratud tiheda, pealt tasaseks lõigatud, punutud pistandaiaga, mida pere lehmadki ei suutnud sarvedega laiali puistata, ehkki seda hoolega katsuti, kui tunti värske rohu ning aedvilja lõhna.

II

NOORE ANTSU TAKISTUS

Ants oleks peaaegu kohe sammud linna poole seadnud, oleks läinud vabrikut ehitama, sest tõepoolest polnud maal kevadel enam kuskil mõisas ehitamistest kuulda, kuid linnaminekut takistas esialgu tühine asi, nagu teised võiksid arvata, mis aga Antsu enda aru järgi oli elulise tähtsusega. Püha-

päeva hommikul aegsasti hakkas ta ennast ehtima, tõi pimedast kambrist uue ülikonna, nöörsaapad ja kalossid, sametkraega musta palitu ja tuliuue, läikiva nokaga mütsi. Ema kirstust võeti kõva krae ja manisk, roosa-punakas kaelaside ja siidsall, pesti hoolega nägu, soeti lahk pahemale kõrvale, kuna habe oli aetud juba laupäeva õhtul aegsasti, ja tehti minekut.

«Kus kohta sa lähed's koa?» küsis ema, noppides valgeid kõdusid poja sametkraelt.

«Pidin minema kiriku poole luusima,» vastati nägu ema poole pööramata.

«Eks sa reagi sis mulle koa, mis õpetaja reastlest ütles,» palus ema. «Lähäks jo isegi ea meelega, aga kussa siit metsasopist irmsa mudaga peased. Sul kummkingad jalgas, ja noor inime, mis see tee sul minna. Siit üle Ussimää nuka ja Pearnapalu määkingu vist juba na tahe tee et . . . Sis üle Karla jõe, ja kihelkonnatee ongi kää . . . Oleks ma veel nii noor, lähäks nagu irv üle mägede . . . Kui noored olime, sis kihutasime alati üksteese võidu, nii et isagi urjutas . . .»

Ema oleks veelgi vadistanud, kuid Juhan, tema mees, segas narrivalt:

«Ega isa muud urjutand kui poiste passimist.»

«Või poiste passimist! Mis neist passitakse. Mis seal passida õige oli? Vist Kadakasaana Juhanit kintspükstes!»

«Jah, eks sedagi! Va Kaela-Tooma Anneke jäi nagu kärbes meepotti kinni . . . Ah sa va kärbespoiss!»

«Oleks ma seda teand, et sa mind seia kadakate vahele jätad, ega ma siis põleks so poole voadandki. Siis olid ikka suur Kadaka perepoeg.»

Antsul polnud isu seda vanemate ärplemist kuulata. Ta läks uksest välja. Kitsas jalgvärav kääksatas, juba vilkus ta vari aknast mööda, ja varsti kadus ta lepiku varju. Siis hakkasid haukuma pere kurjad koerad, vaikisid aga kohe, ära tundes sauna noore Antsu, ja hüppasid poriste käppadega tema uute riiete vastu.

Kiriku uksest mindi küll sisse, loeti «issameiet», kuid lasti siis silmadel ringelda. Õpetaja jutlust ei tulnud meeldegi kuulata. Noored ja vanad mehed pikkade ja lühikeste juustega, kiilaspead ja karvaparukad, paksudes kodukootud vammustes, istusid ja köhisid ning nuuskasid vahetpidamata paremal pool pinkides. Vasakul aga olid naised valgetes siidrätikutes ja villastes sallides, kõrgetes tanudes, mütsides ja kübaraiski,

põsed kevadisest tuulest ja esimesest päikesest õhetamas, roosad, punased ja kollased nagu ahjust võetud saiakakud. Nad istusid ja seisid samuti kui mehedki vahetpidamata läkastades ja nuusates. Silmad kilasid neil ringi, otsides tuttavaid, sugulasi, omakseid, aga ka mõnda muud, kui otsija oli noor. Siin oli tavaline kohtamispaik. Tüdrukud piilusid arglikumalt, tagasihoidlikumalt, salamahti rätiku serva alt, poisid aga julgemini, avalikumalt ning lausa muiates. Nõnda tegi ka Ants, kes oma sametkrae, ebatavalise hoiaku, kaelasidemc ning korralikult soetud juustega peagi oli muutunud tüdrukute pilkude märklauaks.

«Seda on kõik möda moad rändamine teind, et Ants nii siledaks läind,» arvati.

Võib-olla aitas see tõesti Antsu silmaringi laiendada, et ta juba aastate eest Roobult lahkus, kus ta sulasena vireles, ja ehitustööliseks hakates mööda maad ümber rändas, laiemalt rahvaga kokku puutus ning tähelepaneliku noorukina seda omandada oskas, mis talle paremana näis.

Kui Ants juba kavatses kirikust lahkuda, peatus ta pilk tüdruku kitsal pihal, millele laskus siidrätiku kolmnurk. Ja kui ta seda selga lähemalt vaatas, siis nägi, et tüdruku kitsas piht arenes sihvakaks taljeks, laiadeks puusadeks ning väikesteks jalgadeks, mis välkusid pika seeliku alt. Tüdruk, justkui tundes kuklas noormehe pilgu mõju, vaatas üle õla Antsule, kes naeratas, nagu oleks tahtnud midagi lausuda. Tüdrukule tõusis veri näkku. Ta võrdlemisi kõrged põsenukid, mis ennegi õhetasid, muutusid veelgi roosamaks, kuna muidu ta jume oli selge ja läbipaistev nagu õun. Ta toppis paari tööst pahkliku sõrmega hästi heledaid juuksesalke valge siidräti alla, mille sõlme ta üha kinnitas, ja kadus rahva hulka, kes oli kogunenud kirikuesisele: mehed paremale, naised vasakule.

Ants ei lasknud seda tüdruku-nääpsukest silmist kaduda. Kuid seda pingutatud tähelepanu polnud vaja, sest ka tüdruk jälgis teda pidevalt, edvistades jutupuhumisel naabritega.

«Kisse plikasirts peaks olema?» küsis Ants nagu muu seas.

«Kis ta on? Joose järele, küll kuuled!» vastati.

«Jah, eks aeg ole minna koa,» lausus Ants ja hakkas külapoistele kätt pakkudes samme poe poole seadma.

«Kussa na ruttad! Ega see Neeme Leena eest ää joose! Oota ikka meid koa!» lõõbiti veel, ja külapoiste kari hakkas Antsule järele vantsima.

Poe juures oli pühapäeviti teine tähtsam peatus. Siin oli viina-õlut, pagarisaia, kompvekki ja seda, mida keegi majapidamiseski soovis. Siin oli noori ja vanu küll treppidel, küll poeruumis ja tagatoas. Neeme Leenagi peatus siin ühes teiste tüdrukutega, kes kõik midagi ootasid ja uudistasid.

Poisid sageli «tegid välja»: tüdrukuile lasti saiu-kompvekke rätikusse laduda. Mõnele osteti ka pearätik, nagu laadal. Vist ootas Leenagi, et talle ostetaks sealt letilt see paksu suhkruga «tritsel» või linnusaia või kompvekki — neid oli paberiga ja ilma, oli vähilakkasid ja «tsarskisid». Varsti oli tal sitsrätikus kuhjaga suuri ja väikesi. Selle eest oli ikka hoolitsenud Tibu Tõnu. Ja miks ta seda tänagi ei pidanud tegema?

«Tule aga, Leena, seia!» oli ta kutsunud. «Oleme noabred ja sööme seltsis ja . . .» jäi pooleli Tibu Tõnu lause, mida teised täiendasid. Aga täna oli Leena hoopis tõrksam, täna ei huvitanud need Tibu Tõnu timpud. Täna peatusid ta silmad aina neil kummikingadel ja roosal kaelasidemel, mida kohendas Kadakasauna Ants.

See tegi õhu paksuks.

Kui nad kodu poole olid minemas, tegi Tibu Tõnu etteheiteid:

«Enne oli Neeme Leena ikka lõbusam, aga täna on moa-ilm päris pilves.»

«Mis mul selle moailmaga pistmist, aga Tibu Tõnule on jahukotiga pähe löödud,» näpsati teravalt. Ja siis:

«Mis sa pritsid! . . . Inimese moodi ei oska käia! Nagu mudamasin!»

See ei jäänud Kadakasauna Antsul kuulmata.

See'p see hakkas tema linnaminekut takistama.

III

INIMENE PEAB KÕIKE OSKAMA

Ants pöördus kihelkonnateelt külavahele, kust ta, jälle üle Ussimäe nuka ja üle pere heinamaade läbi nõmme ja lepiku minnes, jõudis koju sauna juurde. Oli juba pime ja sauna aknast vilkus tuluke. Lambarasvaküünal särises ja suitses kolmejalgsel laual. Pikad varjud paistsid läbi ahta ja ähmase akna. Siin pidi küll rahvast rohkem olema. Nõnda siis püh-

kiski Ants kõvasti jalgu, et oma tulekust märku anda. Kuid niipea kui ta ukse avas, kiljatas naisehääl.

Järil istus naisterahvas ja oli poolenisti alasti. Ta vaatas suuri silmi tulija poole, kattes kätega rindu, kuna tumedad juuksesalgud olid vajunud laiali mööda laia, lihavat pihta ja kitsast madalat laupa.

«Oi!» tegi Ants vabandava häälitsuse ja astus tagasi.

Kuhu ta pidi minema! Hulkuma? Selleks polnud tahtmist ja päevasest tammumisest tekkinud väsimus võttis võimust.

«Kis aas selle metsavahi nooriku seia!» kirus ta.

Metsavahi noorik aga oli pühapäeva õhtupoolikul tõmmanud suurräti õlgadele ja lipanud Kadakasauna eide juurde kuppu laskma. Sauna-Anne imearsti-kuulsus oli paari osava kupu läbi jõudnud levida rohkem kui tarvis. Terveks tahtsid saada kõik, nõnda ka metsavahi noorik, kes viimasest sünnitamisest saati kurtis põletavaid valusid.

Noorik kohendas ennast väikesel istmekesel, kattes end hoolsasti, seades juuksesalke kõrva taha, tõmmates seelikut puusadele, peites suuri labajalgu pingi alla.

Ants kutsuti sisse. Suuri vaevu katsus ta mööda pugeda, kuid ruum oli kitsas ja noorik nii tüse, et palituhõlm riivas kupusarvi pingil ja need varisesid savipõrandale.

Kolm sarve oli metsavahi nooriku seljale kinni imetud. Siit jooksis peenike verenire seeliku värvli vahele. Neljandale krapsiti täkkeid, viies ja kuues lehmasarv ootasid järge.

«Õndsad on need, kes usuvad,» mõtles Ants ja puges pimedasse ahjutagusesse kambrisse, kuhu pani oma uued riided ja kummikingad.

Metsavahi noorik ahastas:

«Mul on äbi.»

«Oh, ega äda anna äbeneda,» lohutas saunaeit ja tärkis aga lihavat selga suure innuga.

Noorik pühkis laubalt käeseljaga higi ja tegi vaaruva liigutuse.

«Jumal tule ise appi,» hüüdis saunaeit, «ega so süda sandiks lähä!»

Kuid juba oli hilja, vastust ei järgnenud, ja maailmatu inimkogu vajus saunapõrandale. Nüüd oli hädaldamist ja askeldamist.

Hüüti Antsu appi. See ei mõistnud muud kui abitult seista ja ise niisama valgeks muutuda kui minestanud noorik.

«Too see timppiiritus, timppiiritus!»

Kuid Ants ei teadnud, kus on see «timppiiritus». Viimaks joosti külma eeskambrisse ja toodi mingi pudelike, mille sisu tühjendati minestanule suhu. See maigutas, puristas ja hakkas viimaks läkastama, ähvardades lämbuda ja suurendades seega veel rohkem saunarahva hirmu.

«Too külma vett! Vett!» kamandas ema Antsu, kes ulatas kruusi veega, mis haigele valati üle palja ihu.

See mõjus. Haige avas suured hirmunud silmad, mis esimesel pilgul tundusid klaasistena.

«Kas tusk läks mööda?» küsis saunaeit.

«Ega siin tuska . . . aga . . . ma niisama . . .» kogeles haige.

«Sa, ema, ikka oma kuppudega . . . Rohkem alba kui ead . . . Kas nad koa kedagi on aidand?» avaldas poeg.

«Küll jumal aitab . . . Peab uskuma! Kis ei usu, ega sellel ei aita,» väitis saunaeit, heites pojale laitva pilgu.

Toibunud nooriku seljast kangutati kupusarved, selga pesti viinaga ning määriti puhta hanerasvaga, ja ta saadeti teele.

«Sa ei taha sis sugugi, et mina koa teeniksin,» noomis nüüd ema Antsu. «Sa arvad sis, et see kupp ei aita. Seda on kõik üteld, et see aitab. Ja kui seda easte teha, sis põle minestamist ega kedagi. Ja ega ta kupu pärast . . . Ütles teene sind kartma . . . Sinu pärast süda läks pahaks . . . Ja siin saanakohtas peab jo kõiki oskama, olgu see sukavarras või kupulaskmine. Ega sis mudu üks saanarahvas elatud soa. Nii on asi . . . Nii käib meie käsi . . .»

Ukselink klõbises ja saunataat puges poolküürus tuppa. Tal oli riideta pihtkasukas seljas, kintspüksid jalas, kübar peas.

«Ei nende kääst soa kedagi,» kirus ta kübarat varna visates. «Anna veel neile, ädavarestele . . . Tee veel neile — ja jumalamudu . . .»

«Mis sa sealt sis jälle tahtmas käisid?» küsis naine kupusarvi puhastades.

«Mis ma sealt tahtsin? Moad tahtsin,» üteldi rõhuga. «Et annaks selle Lastla poolt nuka mulle kardulamoaks . . . Tuli oopis nina peale kirjutama, et Ants olla meistremees, mis mul viga olla . . . Mis ma moaga teha! . . .»

«Sina aeg, või laps meistremees! . . . Ja kui meister, sis on oma eest meister,» tõendas naine.

«Jah, et saanamehe pojal olla kummkingad jalgas, perepojal va prostoi searikud . . . Et me Ansul olla lips ja maniski, Pere-Ansul valge rätik ja nokavahimüts.»

Ema naeratas, tõstes kenakesti oma pealmist õhukest huult ning paljastades väikesi teravaid hambaid. Sest jah, ikka paremini kui see pererahvas! oli ta igatsenud. Ikka valge pitstreemliga müts peas, ikka niisama laiad paelad seljal kui pereemandal, ikka niisama uued kollased kingad, valge jakk ja kirjatud pihik, ikka niisama suur sõlg, ikka samuti villane aluskuub villase seeliku all. Noh, täkku polnud küll ette rakendada, vedruvankrit polnud istumise alla panna, aga need kirjud, õmmeldud ja kootud saanitekid seisid kirstus. Need oli ta peretütrena veimevakas siia Kadakasauna toonud.

Nõnda mõlgutati mõtteid kadunud suurusest ega oldud saunarahva olukorraga veel täiesti harjunud.

«Nää, Ants tuli kirikust,» ütles ema. «Õpetaja käskind maksu ää tuua,» lisati veel narrideski.

Nüüd ei suutnud trotsiv vanamees oma pahameelt varjata.

«Eks peremehed vii,» ütles ta. «Rikas teeb rohkem pattu . . . Palub nende eest rohkem . . . Mis mina, paillu mina jõuan!»

Üürikese vaikuse järel hüüdis Ants:

«Eks sa, ema, reagi seda koa, kuda sa kuppu laskid!»

«Eks sa reagi seda, jah, kuda sa metsavahi nooriku ää ehmatasid,» vastas ema.

Nõnda ei saanud isa õiget pilti, mis vahepeal kodus oli juhtunud, ja ütles:

«Kupumoorisi on ennegi külmale moale soadetud, küllap lähäb see koa!»

«Ega seda ole! Te ei taha sis, et inimesed terveks soaksid!» vaidles saunaema ja klõbistas juba pimesi sukavardaid.

Pimedas kambris Antsulegi just jalamaid und ei tulnud. Ta maadles hulga õhtut pealetükkivate mõtetega. Elulugu veeres tal silmade eest mööda. Ammu see oli, kui teda Roobule sulaseks kaubeldi. Jah, Roobu mehed olid rikkad. Aga ega nad vist muidu rikastunud nii kergesti, kui et Antsulegi andsid kehva kosti ja viletsa palga. Siin, kus asub Kadakasaun, on talud kehvemad, aga teenijaid nii ei näljutata, mõtles Ants. Ja kui minna Koliküla kanti, kus asuvad Neeme, Nõksu ja teised mõisavalla- või kuuendiku-mehed, siis seal

on need päris parunite teoorjad ega lähe palju lahku popsidest. Nõnda mõlgutas noor Ants pimedas kambris mõtteid, kuni vajus unehõlma ja norskaski valjusti, nagu rüüpaks kausiservast suppi.

IV

KOSE MÕISNIKUD

Juhtus see ühel talvisel, tuisusel ja pakasel ööl, et kehva talurentniku kambriaknale klopiti niisuguse ägedusega, nagu oleks kloppijal õigus sisselaskmist nõuda või nagu oleks see mõni Neeme rahva hulgast ise.

Neeme peremees Aadu kargas sängist, kus ta tavaliselt magas pereeide kõrval pikas takuses särgis, ja vänderdas palja sääri akna alla, salamahti piiludes, kes too agar kloppija võiks küll olla sel südaöötunnil. Oli ju küllaltki kuulda juhtumeid, kus tehti öösel õudseid tegusid, mis panid vapramaidki mehi võbisema.

Akna tagant vaatas vastu ainult lai karvane pea, tohlu mähitud nägu ning maailmatu suur mehekogu.

Neeme Aadu kogus julgust ja küsis peremehelikult:

«Mis sa siin taud!»

«Mis ma taub? Kas sina ei tundma mind? Laskma sisse!»

Neeme Aadu südamesse tungis veidi teistsugune hirmujudin, sest kes teab, võib-olla ongi mõni mõisasaks, kes tuisku on eksinud ja otsib teed.

«Kas paruniproua või?» küsis pereeit Ann, kes ka juba sängist oli roninud ja sidus küljele taskut, milles kõlisesid võtmed.

«Aeh, kuula nüid!» vastas Aadu.

Ka plikadekambris kuuldi kahinat ja Neeme vanem tütar, valgepäine Leena, paotas ukse:

«Kiski saks! Sõitsid määst ülesse, üks pitsis, teene aeste vahel, ja otsivad teed . . . Möllab jo kui irmus . . .»

«Ehk ongi sis mõni nisuke,» möönis ka peremees ja hakkas pükse jalga ajama.

Kloppija lasti sisse.

Üle ukseläve ajas ennast kohmakas mehekogu nagu elav riidehunnik, karvase reisikasuka krae ülal, labakindad käes, vöö vööl, vildid jalas ja vurrud purikas. Ei tervitatud ega

tehtud mingit viisakusevihjet, vaid mõmisedes vannuti võõras keeles ja hakati lund põrandale raputama.

«Kas sis olete eksind või?» julges Neeme viimaks küsida.

«Kussap siin aru soap . . .» katsus võõras maarahva keelt matkida ja jätkas: «Kõik maailm olep must nagu kerise põhi. Ja külm, oi, oi, oi!»

«Külm on jah! . . . Kaugele sis ärrad sõidavad?»

«Kaugele!» kõmas lai hääl, nagu oleks see lahti sulanud. «Või kaugele!» imestas pereeit. «Selle ilmaga!»

Võõras näppis vurrudest jääpurikaid ja kui ta neist mõne kätte sai, viskas põrandale ja tõmbas keelega vurru suhu.

«Jah, kaugelt tulime ja kaugele läheme, talupoeg. Mul hobused ja kutsar ootap kuuse all . . . See rumal torulopp ei tunneb teed, nagu see rumal loomgi aisade vahel. Umbes teadma! Aga punktipealt vaja teadma . . . punktipealt peab teadma, talupoeg. Kas sinu teab punktipealt, kust kohast keerab siit tee mõisa poole?»

«Jüst siit meie toa takka,» vastasid nagu ühest suust peremees-pereeit.

«Olete sis võeras ärra kohe?» päris Neeme Aadu, kui ta lastele oli käratanud: «Kasige magama!»

Selgus, et see on Kose mõisa tulevane valitseja, kes uuest aastast pidi majapidamise ehk, nagu nimetati, virtsahvti üle võtma.

«Ega sedasi sooja soa. Võtke kasukas maha, valitseja-ärra, siis soe peaseb ligi,» õpetas Neeme. «Ja eks kutsuge kutsar koa tuppa,» ütles ta siis tütardele üle ukse kambrisse.

«Ja, poiss, pane obused reiale!» kamandas ta poega, kelle nimi oli samuti Aadu.

«Kus te siit selle mölluga sis läbi peasete, siit metsa vahelt! Eks ommiku valges lähä,» õpetas Neeme.

«Kas olep kauge veel?» küsis valitseja.

«Põle küll änam kedagist . . . Siit Tibult ja Tõnukülast mööda, Juti männikust läbi, ja juba Iiepere väillad paistavad, sealt virutate edasi möda kasealleed, ja juba ongi Kuie sild ja mõesa park ja mõis ise koa. Küllap olete isegi seal käind . . . Meil on tore mõis ja rikas mõis. Paruniproual on kuusteist miljonit kuldrubla . . . Sellest jätkub kõigile . . .»

Kuid siis nagu ehmudes vaikis Neeme, vaatas ainiti valitsejale ja kobis reiale, kust kuuldus külmast puretud loomade norskamist ja inimeste ähkimist.

Nõnda jäi valitseja, kelle nimi oli von Brevern, ööseks Neemele. Vaevalt küll rõõmuks, sest nüüd oli pereeidel jooksmist ja asemetegemist ning vabandamist.

Kui aga valitseja end riidest lahti võttis, ei suutnud vana Neeme oma silmi uskuda: suure kasuka alt tuli ilmsiks katkine hall pintsak ja niisama katkine püksitagumik. Saksa kraegi oli määrdunud.

«Ei s... põle kellegi mõesavalitseja,» oli Neeme Aadu skeptiline hinnang.

Hommikul koiduga oli valitseja jalul. Vist oli härrasmehel talu kõval põrandal halb magada.

«Kas talunaine toob minul see piima ja void?» küsis saks.

«Olge ead, miks mitte! — Leena, Leena ae!» hüüti vanemat tütart, kes plikadekambris õmbles. «Mine voata, kas seal veikses kambres mõnel kausil on paksem koor peal, ja võta aedast võid koa, lõika sinki lae alt ja pane saksale süia lauale, ja ää sa kahvert unusta!»

Nõnda õpetati tütart, sest ise mindi kambrisse riietekapi kallale, kus asetsesid mõned valged taldrikud, mida kasutati ainult pidulikumail puhkudel.

Kui valitseja oli söömas ja ka kutsarile oli kästud süüa anda, ilmus vana Neeme juttu ajama, nagu see ennegi kombeks oli olnud, et «külainimesel igav ei akkaks».

«Kas see nüid ead või kurja tähendab, aga mo, vaese mehe katukse all pidite esimise öö magama!» algas Neeme.

«Mis vaene sa olep!» käratas von Brevern.

«Kuda sis ärra sedasi arvab? Me oleme mõesa alandlikud orjad.»

Sellest ei saanud saks aru ja käratas peaaegu vihastades: «Mis juttu sinu puhup! Kus olema sa ori!?»

«Miks ei ole, valitseja-ärra,» kogeles Neeme, kellele valitseja ägedus ootamata tuli. «Eks me, mõesakuuendikud, peame veel tänapäävani mõesale teuorjust tegema...»

«No teistmoodu polepki voimalik. Aga kas see olep siis ori? See polep ori. See olep vaba kokkulepe. Kaiser laskma ju ammu põlve talurahva orjusest priiks, ja nüüd Grenzstein laulma: «Priius kallis anne, taeva kingitus...» Sina teadma see lugu?»

Neeme taat oli muidugi kuulnud laulu «Priius, kallis anne», aga ta kavatses kasutada juhust, et nuruda midagi olulisemat. Ta tegi ääri-veeri juttu, et — rent, kuidas öelda, pole

just kõige madalam. Raha — seda ei saa just üleliia palju. Et kui ehk auväärt valitseja-härra kord virtsahvti enda kätte võtab, küllap siis ise näeb paremini. Mis sest nii pikalt rääkidagi, teadagi, et von Brevern parandab siis kehva kuuendiku elu.

«Külap sis näep, külap nägema, mis tegema, kas juurde panema või maha votma, kuidas paruniproua välja tulema.»

«Mis nüid paruniproua! Rikkamat jo põlegi.»

«Külap näep, külap näep,» kordas von Brevern. «Aga mina näep, siin aruheinamaal kasvab kasepuud. Saama hea hein . . . Kui hein olep hea, siis voi magus ja sink maitsev,» kiitis valitseja ja hävitas võileibu, nagu poleks ta mitmel päeval iva hamba alla saanud.

Neeme taat naeratas nii imelikult, nagu oleks teda naerma sunnitud.

«Mis kased või kedagi! Lehmad nagu kitsed . . .»

«Soo, nüüd olep koht täus,» patsutas von Brevern paksu vatsa.

Väike valgepäine Miina, kes oli saksa õgimist kogu aja kambriuksel jälginud, lausus piuksudes:

«Silku mitte ei mekkindki!»

Oli see ju imelik, nemad ei tohtinud kunagi silku maitsmata jätta.

Neeme vana ei suutnud lapsesuud taluda. Hetkelt oli ta tüdruku kallal ja kahmas kinni plikakese juuksepatsist, mis rippus pihal rotisabana. Isa tõmbas sellest nõnda tugevasti, et juuksed raksusid.

«Ai jumal!» kiljus väike Miina ja tahtis isa käest lahti rabelda. Kuid Miina peake veeti tagasi nagu nõrgal sälul ja seda tuuseldati koguni paar tiiru nagu takukoonalt.

«Kas teid sedasi on õpetatud aukuma?» pragas vana. «Nigu koerad külainimese kallal . . .»

Miina pea tundus raskena ja nagu lahtine kaela otsas. Nagu oleks kaelalülid koost sikutatud või juuksepatsike kogu peanahaga paigast tõmmatud.

Nälginud von Brevern, kes alles välismaalt seiklemast ning pummeldamast oli saabunud, sõitis Neemelt mõisa poole, kõht kuuendiku toitu täis, aga väike Miina nuttis, käis, pea viltu, ja kurtis kõrvas valu. Vanale Neemele valmistas see küllaltki hingepiina.

«Va saksa-molkuse pärast kistakse lapsed vigaseks. Aas

jo omale sisse nagu elajas. Küllap lapsel on õigus . . . Aga saksale tahetakse meeldida, sis kasvõi nahast väilla,» tõreles Neeme ema.

Taat ei lausunud i-d ega a-d, sest mõttetu näis olevat ennast veel kuidagi vabandada. Ta istus lõukale ja popsis piibukalkat, lastes suitsu kord suust, kord ninast, nagu põleks mees seestpoolt.

Aga naine üha:

«Tuli teene südaöösse seia, see Preevel, larpis, nagu põleks enne leiba näind, nagu va rajakas, põld õigeid püksagi jalgas, aga nää, mõis kistakse oma kätte ja küllap siis miljonisigi kokku aetakse.»

Ja edasi:

«Va mõesakirjutaja Ensepomm rehkendas väilla, et kui võtta see kuusteist miljonit ja loadida vagunisse, siis soab nõnna pika rongi, mis ulatab siit meie mäält Nõksu määle. See peab ikka rikkus olema! Ega mudu lastud Itaaliamoalt insinerid tulla, kis toreda matmisekabeli ehitasid mõesa parki, senna ilusale jõekaldale, nagu vürstide palee, paraku!»

«Kabel küll, aga ull parun käib ikka kodu . . . Kolab möda parki, ja kui sealt imu täis, siis kobib Toompeale . . .»

«Jah, keerati puusärkis kummuli, või see kedagi aitab . . . Oleks ikka võtt ahjuluua paela ja sidund koivad kinni, võibolla siis . . .»

«Noh, eks lähä ütle paruniprouale, ehk soad koa mõne miljoni, nagu itaalia insinerid,» pilkas nüüd vanamees.

«Ega need miljonid õigusega põle soadud. Arvad, et mina neid na igatsen!» vastas eit. «Aga paruni keerasid kummuli jah,» jätkas ta, «et mis sa kooljas kolad, eluaeg küll tükka teind, maga nüid ja mõtle järele! . . . Old jo teene alati Kuie sillal, matar kää, ja pekst moonakaid, kui need küllalt kärmeste põle kihutand tühjalt tulles ega täielt minnes,» seletas Neeme ema.

V

PARUNIPROUA

Kose mõis oli kuulus, võib küll olla, et kuulus ainult omas vallas või koguni kihelkonnas, sest kohaliku mõisa «alamad» enamasti kõik ülistasid ainult oma mõisa vägevust, rikkust ja

ka veidrusi, milles Kose mõis teistest maha ei jäänud. Ei saa salata, siin leidus küllalt toredust. Siin oli suurte portaalide, ilupuude ja lillepeenardega piiratud stiilikas härrastemaja, rentniku kahekordne suurte akendega kivielamu ja hooned, kus elasid mitmed mõisasaksad, teenijad ja antvärgid. Eemal valendasid pikad karjalaudad ja viljaaidad, kuivatis, piiritusevabrik, vesiveski, peretuba, mille katused peitusid pärnade, kaskede, kastanite ja vahtrate rohelusse. Härrastemaja ümbritses park, kuhu kunagi ammu oli istutatud välismaa puid ja taimi. Kõikjal leidus liivatatud kõnniteid ja valgetohulisi käsipuid, kus parunid olid armastanud seisatada ja nautida mõisa võlu ning võimutäiust. Mitmele poole oli asetatud valgeid kasepuust pinke, kus noorhärrad ja preilid harrastasid armumängu. Paruniprouast kröösus oli käskinud põlisesse metsalaande rajada kõrged maanteed, kus laskis ennast neljahobusetõllas sõidutada, nõnda et loomade sapsudelt kobrutükid lendasid. Seda tehti küll vist paar korda elus, ja teed kasvatasid mehekõrgust kasteheina, teekraavid aga võhumõõku ja hunditümikaid. Kuid miljoneid pole kuhugi mahutada, arvati rahva hulgas. Maid ja metsi oli nii palju, et silm ei ulatanud nägema ega jalg astuma. Neli-viis põldu oli sööti jäetud, kus karjatati lambaid, pikasabalisi, kelle silmadki olid kasvanud villatortidesse.

«Jah, meie mõis on siin ikka üle prahi,» olid uhkustanud vana Neeme ja teisedki talunikud, justkui teeks see nendegi suu soojemaks.

«Kis selle moa peremees sis on?» oli vastanud Nõksu Juhan. «Nemad need raudteed ja vabrikud seia on ehitand ja lambakarju selleks pidasidki . . .»

«Jah. Eks see old siis, kui Sindi ja Kärdla ehitati, siis . . .» ütles Vainusauna Jüri.

Kose mõisast väljus viis laia maanteed, mida mööda vooriside reed ja rattad, vurasid killavoorid ja viljavoorid, viinavoorid ja plaanvankrid.

«Mõis sõidab rööpad sisse, me peame siledaks tegema,» kirusid talunikud, kuid muidugi nii, et saks ei kuuleks.

Nüüd oli von Brevern siin niisama kui täielik peremees. Paruness von Uexküll oli kahetsetavalt vana. Pea oli tal lumivalge ja näonahk joonistatud imepeente ega teps mitte niisuguste jämedate ja labaste krimpsudega nagu talupojast inimesel. Peas kandis ta musta sulge, seljas musta kuube, jalas

musti sukki, kaelas pärlikeed, mille külge oli kinnitatud kalliskivi; keti otsas rippus musta raami ja pidemega lornjett, mida kasutati tõlla aknast vaadates. Rahvas teadis, et paruniproua kõige suuremaks vaenlaseks on surm. Ta lubanud pooled oma miljoneist sellele, kes võib tema surma ära võita. Kuid seda ei suutvat keegi, isegi mitte Jõe kiriku püha pastor von Hoerschelmann. Nõnda oli ta morn ja endassetõmbunud, elust pettunud, kõigest oma suurest rikkusest hoolimata. Mees oli hullunud, pojad mandunud, tuuletallajad. Üks seikles Kaukaasias, hullutades vaesunud vürstitütreid. Suuri lootusi pandi ainult Brunost pojapojale, kes käis alles koolis, kuid juba maast-madalast nähti sõbrustavat «matsidega», mis vanale prouale jälle ei meeldinud. Nõnda et vaevalt sellestki heameelt tunti, kui mehed tõlla kihutades tee ääres seisatasid, müts näpu vahel.

Ta oli, võiks ütelda, erak, kui teha erand, nimelt von Hoerschelmannile. See «vaga» mees oli olnud paruness von Uexkülli alatine külaline, kuid jumal oli oma sulase ära kutsunud ja asemele pannud poja, praeguse Jõe kiriku hingekarjase Theodor von Hoerschelmanni, kellest liikusid kõige pöörasemad kuuldused.

VI

KUUENDIKUD

Parunite Uexküllide ja von Brevernite alandliku orja Neeme talu oli ligi nelikümmend postivahet suur. Aga kui vana Neeme hakkas loetlema oma väärtpõlde, siis kogunes vaevalt viis-kuus postivahet, ülejäänu oli nõmm, raba ja kadastik, kus lojuse keel väsis tühjalt üle kõrbenud rohutüüka limpsides. Taga metsas — kuus-seitse kilomeetrit Neemelt eemal — olid heinamaad. Paraku — soosuss, kirus vana Neeme. Kodumailt korjas ainult natuke söödavat aruheina.

«Pea kohta ja toida peret!» oli ta üha leelõukal soigunud. Pere oli arvukas. Tütar Leena oli kolmas. Enne teda olid olnud Aadu ja Jaan. Leenast nooremaid oli nagu orelivilesid: üks teisest pikem. Ja kõik tütred: Maali, Mari, Liisa, Miina ja Maigi veel! Va lehtsabad — kirus isa, kes meelsamini oleks mõnegi neist vahetanud poisi vastu, et «oleks, kis obusega koa väillale lähäks».

Toa taga oli kuusik. Oli küll kuusik, aga kutsuti seda männikuks. Vist sellepärast, et kuused olid kasvanud pärast mändide, nagu männid pärast kuuskede maharaiumist. Siit algasid põllud ja hargnes karjamaa ja aruheinamaa, mis lõppes Sibimäel, kus kasvasid kased, haavad. Mäeseljandik lõikas aruheinamaagi keskelt pooleks. Kaldaalustel kasvas lopsakas rohi, mäekingul lohmakas võserik. Paremal olid Tibu padrikud ja vasakul Nõksu siledad aasad.

Neeme plikadest Leena oligi siin see esimesi kilkajaid mööda heinamaid, hoides nooremaid õdesid põõsavilus niisama vastumeelselt kui elajaidki. Nüüd laulis ta neiuna. Nüüd oli ta hääles teine võlu, nüüd kostis ta laulust igatsusi, rõõmuväratusi, armuleelutusi, nagu sel kirjul lepalinnnul, hallil laulurästal, vindil haavaoksal.

Kevad. Muttki nagu arust ära! Saad vaevalt mullahunniku laiali, juba kerkib teine, kolmas, nagu ajaks maa pungi, mis aina pakatavad. Ju tunneb temagi kevadet pimedas maa all, saati veel inimene. Küüni seina alt pistab pea valge nirk, vaatab kord siia, kord sinna ja silkab siis noolena lähemasse lepapõõsasse, kust niisama välkkiirelt lippab tagasi, hoides suus midagi pikka ning peenikest. Vist oli see mõni varajane vihmauss, mõni varajane liimukas, kes kõik juba on virgumas varjusurmast ning algamas uut võitlust, uut elu soojendava päikese mõjul.

Leena ei pannud noid üksikasju tähele. Tal oli tänavu palju oma mõtteid. Ta tahtis ruttu õhtule. Tal tuli lehmi lüpsta, toimetada; ta oli ju siin karjatüdruk, teenija ning ümmardaja, ja seda kõike palgata.

Ja laupäeva õhtul, siis oli tal veel rohkem talitusi: siis pidi ta õue pühkima, pesemiseks vett soojendama.

«Ärge te enam seia prahti maha aage!» käratses ta nooremategа, kes aga seda rohkem vallatlesid.

«Leena ootab Tibu Tõnu,» ütles Mari.

«Jah, Tibu Tõnu!» kordas Miina.

Kõik naersid. Aga Leenale tõusis puna näkku. Millegipärast ärritas see täna rohkem kui kunagi varem. Tema põsed õhetasid.

«Aga teile tuleb Sigade-Joan!» lõõpis ta lastele vastu.

«Äh, äh! Sigade-Joan on loll! Sigade-Joan käib külakorda, ja ega kord veel meil ei ole,» seletas Miina.

«Kasige siit!» kamandati veel ja nooremad panid jooksu.

«Tibu Tõnu, Tibu Tõnu!» hõisati nüüd kooris ja plagati üle õue, üle aia toa taha männiku poole.

Vanem vend Aadu, kes teritas haopinu ees teibaid, naeris ja narris Leenat samuti kui väikesed õedki. Ainult Maalist õde oli vagune, sest ka tema ootas külastajaid, vaadates oma suurte silmadega Leenale, kes pühkis ja tolmutas seda innukamalt ega pannud teiste lõõpimist tähele.

Viimaks olid marakratid kadunud ja suuremad võisid ehtimist ja puhastamist jätkata.

«Mis puhtust sa siin soad pidada!» ütles Neeme ema. «Oleks mõni maja, aga va suitsuonn! Teistel siin juba mõnel korstnaga. Oleks koa meil võind toru peale teha. Aga kus me isa nagu va memm . . .»

Neeme ema oli kasvult suurem kui Kadakasauna ema, aga samasugune musta pea ja sõstrakarva silmadega; ainult ta oli kahvatum, tema nägu laiem, põsenukid rohkem väljas, suu laiem, silmad väiksemad ja pealmine huul polnud nõnda väike ja natuke kõver nagu saunaemal, polnud ka tema nina nõnda näpsis, vaid see oli sirgem ja pikem. Kühmu oli Neeme ema vajunud; sõrmed olid tal kooldunud konksu, jalad kõveraks.

«Mis sel Tibu Tõnulgi viga peaks olema,» ütles ta käsi põlle alla peites tütarde kasimist ning askeldamist pealt vaadates.

Leena ja Maali lasksid aga luual lennata. Leena heitis ainult rahulolematu pilgu emale ja lausus:

«Jah, Tõnu soab Tibu mõesa ja punase peaga Nõksu Anne.»

«Näh, katsu asja!» ütles ema. «Või nisuke tore poiss seda Anne tahab!»

«Kui tema ei taha, eks sis Ann jälle taha,» vastas Leena ja kohendas sängi, kus lõhnasid ületalve laudalakas pehtinud sooheinad. Neid lubati tüdrukuile magamiseks, sest need olid odavamad kui rukkipõhk, mida loomad õgivad meelsamini.

«Keda sel tüdrukul tahta on! Mees on ikka see, kis võtab või jätab . . . Kui kaua valid, võid oopis vee varale jääda,» õpetas ema.

«Ega see põle änam endine aeg, et naesel põld ealeõigust. Nüid ikka lähän sellele, kellele tahan, ja põle kellegil ütlemist.»

«Kas sa sis seda Tõnu ei taha?» küsis ema põllenurgaga suud pühkides, mis ta suu veel mustemaks määris, sest põll oli kartulimullane ja jahutolmune.

«Ei taha,» ütles Leena selge ja heleda häälega.

«Miks?» usutas ema, kuid tütar ajas üksisõnu:

«Nää, ei taha, ja muud kedagi!»

«Rumal laps, ega sa seda vanasõna või ää unustada, nagu mo ema ja te vanaema ikka ütles: «Param värblane peus kui vares katuksel!»»

«Mina seda värblast oma peusse küll ei taha; tea, mis teeb viimaks,» vastas Leena ja jooksis õue.

«Küll on lastega äda,» ütles ema ja hakkas vaalikaika ja kurikaga isa särki «voalima».

Neeme isa oli rinnakas mees, kelle pikka keret kandsid lühikesed jässakad jalad. Ristluist oli ta aga nõnda peenike ja puusad olid tal nõnda madalad, et püksid ei seisnud ülal, vaid vajusid rebadele, nagu ema alati kirus. Ta tuli kambrisse kollakate juuksesalkude lehvides, piipu popsides ja suitsu puhudes, mida ta kunagi alla ei neelanud ega kopsudesse tõmmanud. Tema väikesed hallid silmad vaatasid rahulikult, nagu oleks tal aega küll, kuid tõepoolest oli ta kärmete liigutustega, nägi kõike, kuulis kõike, pani kõike tähele ja oli kangesti kartlik.

«Mis sa nende plikadega siin vaidlesid?» küsitles ta naist.

«Ei kedagi. Et — nüid olla naestel koa ealeõigust ja ütlemist.»

«Koera saba alla! Tea, kis nisukese ealest küsib! Kui vaja, tehakse taguotski tuliseks. Põle meestelgi valdas sõna ütlemist, teevad, mis tahvad, liiate veel naesed . . .»

«Ei noh, et — ikka meheleminemises.»

«Või seal! Katsu nüid . . . Tea, kus . . .»

Neeme toa juurest läks jalgrada üle halja muru õunapuuaia ja aida juurde. Siin kasvasid vahtrad ja vana raagus kuusk, mille alumistel okstel kõlkusid vikatid, vanad hobuserauad ja rummuvõrud. Nüüd siristasid siin kuldnokad, ent need olid isalinnud, emad juba haudusid. Õunapuu-aia ääres oli aidahoone paksu sammaldunud katusega. Siin olid riideait, aidavahe ja viljaait. Aidavahe kõrendil rippus kaks kuivanud tedrepead, mille kered oli kunagi kass ära söönud, ja ploomirasvarull, kust aasta läbi lõigati rasvaviilukaid puutelgedega vankri määrdeks. Kalja-astjas haises hallitanud

taariraba, millele iga päev vähemalt ämber külma vett peale valati. Viljaaidas rippusid pikas puuvarnas tohutud rangipuud, mis kunagi olid ehtinud ikka selle ja selle māra või täku uhket kaela. Sest «vana māra oli toond juba kümme varssa, kis kõik toredateks loomadeks kasvatud, välja õpetud ja siis sakstele müidud». Riideaidas polnud palju uudist: paar koi- ja muust rohust lõhnavat ning «köisri» piltidega ehitud kirstu nagu Kadakasaunalgi, ja vana riidekapp, mille uks oli ühe hingega.

Leena ladus siit käsivarrele triibulise aluskuue, pealt linase, alt takuse särgi, valge pluusi ja jooksis toa juurde.

Väikesed õed olid tal vastas:

«Näh, Leena akkab ennast ehtima! Leena ehib Tibu Tõnu jäuks! Tibu Tõnu lähäb lauba õhta plikadekambre . . .»

«Kõtt nurka — luud silmade ette!» käratas Leena, «ja küll!»

Rehetuppa mindi pesema. Pika laia pesuküna otsale pandi väike vannike ja uheti vett silmnäole ning kehale. Lehelist saadi toa ulualt toobrist, mis läikis peeglina. Kuid Leena lehelist vette ei lisanud, sest «see teeb juused nagu aganad».

Plikadekambri ukse link seoti jämeda pastlapaelaga kinni. «Vanamees võib jo sisse tulla,» kinnitas Maali. Leena säng asetses vastu sisemist seina, aga Maali pidi lõdisema külma seina ääres, kuid mis sest! Talvel sein, raibe, härmatanud, kuid kes sellest hoolib, vaevalt hoolivad külapoisidki! Kui talvel oligi vahel väga külm, aken üleni jäätanud, pandi vana kartuli- või viljakott akna ette, mis võttis jää sulama. Tüdrukute sängid olid ehitud nagu noorikud, üles kohendatud, kummalgi kirju vaip, mille all valge palakas, peatsis Leenal kaks hanesulgedest patja, Maalil esialgu üks. Tüdrukud ise puhtaks pestud, juuksed patsi palmitsetud, Leenal patsi otsas roosa pael, Maalil punane, mõlemal — sini-punasetriibuline aluskuub seljas, jalad paljad, ümmargused tugevad valged sääred välkumas seeliku ääre all. Nüüd olid ilusad soojad kevadeööd, nüüd polnud vaja kartulikotti akna ette panna, nüüd oli puhas valge kardin või valge rätik akna ees, mille tagant oli hea piiluda, kui mõni akna taga kõbistas. Ja oi paraku, neid kõbistajaid käis siin alatihti, küll pudruõhtuil ja muidu-õhtuil. Leena täna ei teadnud, keda oleks meelsamini oodanud või kelle laseks kambrisse, sest täna olid tema tunded segamini. Tibu Tõnu muutus üha vastumeelsemaks, eriti

sellest kirikuskäimisest saati. Miks või kuidas, seda ei osanud Leena seletada, aga ta ei suuda enam teda taluda siin sängi äärel jalgu kõigutamas ning lobisemas. Ta ei või enam sallida neid «searikuid ja kuda ta seda palakast oma searikutega mearib». Ta ei või enam endale ette kujutada seda Tibu suitsutaret, samasuguse aukliku savipõrandaga nagu Neemel, seda Tibu pereeite, kes alati nutuse häälega vingub, kes juba nüüd mõõdab teda üleoleva pilguga — et «paillu sa koa jäksad, va kiitsakas!». Aga Leena pole sugugi kiitsakas, tal on nii lai ristluu nagu see kapi uks seal riideaidas, ja jõudu on tal rohkem kui temast märksa suuremal Maalil ja tööks on ta käed lahti nagu masinal — nii kiidab teda Neeme isa.

«Leena! . . . Leena! . . .» kuulis ta akna taga sosinat. Ta tõstis nii tasa ja aeglaselt pea, nagu varitseks ta kassina hiirekest kuskilt seinaprao vahelt. Ta on jätnud endale paraja pilu kardina vahele, kust ta kõike võib näha, mis väljas sünnib. Ei, tal pole vajagi näha, ta tunneb juba häälest, võtetest, sammudest; talle on tuntud peaaegu kõigi nende külapoiste hüüdmised ja küüntega kraapimised, mangumised, palumised ja sajatamised akna taga, kui neid sisse ei lasta. Mõni painab mustlasena, teine vihastab turtsudes, kolmas lahkub lauldes. Mõni käsutab kindralina, mõni ähvardab hirmsasti kätte maksta. Ta tunneb neid ja naeratab, ei arva heaks liigutada, liiati kui naaksuja on vastumeelt.

«Leena! Leenike! Kas sa's täna nii raskeste magama oled jäänd, et lased nii kaua manguda? Ega's veel ole sõnnikuvidu ega eenategu!»

Leenike kõhistas ainult naerda.

«Leena, korrat!» pandi nüüd vihastades. «Kas sul seal juba mõni kummking sees võeh?»

See vihastas hetkelt salaja naeru kõhistavat külapiigat.

«Eks sa lähä oma punase peaga Nõksu Anne juurde, mis sa siin oma küinesi tagurpidi kroabid!» sähvati õelalt.

«Kisse on seal? Ma juba tegin ühe une ää,» ütles Maali.

«Kis ta on! Tibu, noh!»

«Miks sa's sisse ei lase!»

«Ei taha, noh!»

«Ega ta tahmane ole!»

«Jo ta on!»

«Enne ei old, nüüd on.»

«On jah, ja nää, lihtsalt ei lase sisse,» keeras Leena teise külje.

Tibu Tõnu nurus veel, aga kui sellel ikka mingit tulemust polnud, lahkus ta mõmisedes akna tagant. Aga niipea kui jõudis maanteele, hakkas ta hirmsa raginaga aiateibaid murdma ja koleda pullihäälega möirgama, visates kive vastu aedu ja telefoniposte. Viimaks andis ta süda järele, ja juba kadus ta kaugemale mingi külalauluga, mis vaibus kuskil suveöö hämaruses vaevalt sahisevas metsatukas. Kuid noormehe armastav süda ei andnud rahu. Ta tegi pika tuuri mööda nõmmeteid ja väljapeenraid, hingas sügavalt värsket mahedat õhku, nagu oleks ta äsja kuskilt keldrikopitusest pääsenud, ja midagi uut turgatas talle pähe: «Kis seda teab! Võib aga olla!» mõtles ja kahtles Tibu.

Ta hiilis uuesti, ent salaja Neeme kambri seina taha ja pani üsna tasa pea vastu seina, nagu kardaks ta kõrva ära lüüa, ja kuulatas, kas Leenal tõesti pole keegi teine kambris.

Oli jõudnud kohale Maali peigmees, kes üsna hõlpsasti oli sisse lastud, ukseriiv kikivarbail eest lükatud ja poiss endast mööda kambrisse poetatud, et vanemad just lausa ei kuuleks.

Tibu Tõnu kuulmenahk püüdis nüüd üsna jämedaid toone, mis tema südant rängasti lõhestasid, eriti kui Leena hele hääl sageli naerda turtsatas.

«Kuradi kummking!» vandus Tibu Tõnu ja oli enam kui veendunud, et Kadakasauna Ants süleleb tema, Tibu Tõnu kui mitte just pruuti, siis vähemalt tulevast naist!

«Ah soo, sedasi on sis asjad ... Ah see kummking on sis magusam kui Tibu puhtast nahast searikud! See va puukoi, see va moailmaulkuja ja tüdrukute-narrija, kellel igas valdas kaks naist ja kihelkondas kolm sohilast,» laimas ta hambaid kiristades ja hakkas jämedate sõrmenukkidega vastu aknaruute taguma, nõnda et need klirisesid.

Nüüd lipsas Maali kotta, tõmbas riivi eest ja hüüdis sosinal: «Mis sa siin karjud, va loll! Tule ulualla, kui süda nii valutab!»

«Süda sügeleb ja süda kibeleb ... Süda sütt, sütt, sütt ... Tuda tutt, tutt, tutt,» laulis Tibu ja astus areldi üle kõrge uksepaku.

«Ütle, kas see Kadakasaana kummking on seal sees?» küsis ta Maalilt.

«Mis Kadakasaana kummking, va loll!»

Maali oli ehmunud, sest Tõnu silmad läikisid nagu kassil, küüned olid tunginud juba Maali õlgadesse ja suunurkadesse oli tekkinud vahtu.

«Ei ole! Eks sa tule voata! Põle siin ühtegi kummkinga.»

Nüüd kooserdas Tõnu plikadekambrisse, kuid nõnda aralt ja ettevaatlikult, nagu kardaks ta pähelöömist kuskilt pimedast nurgast, kus teda varitsetakse. Ta pingutas kogu oma kehaja vaimujõudu, et vastu panna kardetavale ning oodatavale võistlejale, kes tingimata siit nüüd talle peale hüppab. Kuid asjata. Keegi noormees ajas oma jalgu üle Maali sängi otsa, kuna Leena tekisse mähitult kõverdus sängis näoga seina poole, nagu poleks ta Tibu sajatamist kuulnudki.

«Täna on nõnna soe, nagu oleks joanipää jo kää,» kogeles Tibu.

Tüdrukud pahvatasid naerma ega suutnud veel hulk aega turtsatusi pidada.

«Keda te irnute?» söandas Tõnu küsida. Põuetaskust venitati krõbisev kompvekikott ja hakati seda Leena padja alla nihutama. Kuid täna suhtuti sellesse hoopis võõrastavalt.

«Mis sa, Tibu, siin kobad!» käratati talle peale.

«Eks tee suu seks!» julges Tõnu vaevu piiksatada. Et sellele muud ei järgnenud kui vaikus, muutus ta jälle julgemaks. Ta viskas koguni Leena sängi servale pikali, aga nii õnnetult, et «mearis oma searega soabastega Leena puhast palakast».

Leena hingas kuuldava nohinaga. Niipea kui Tõnu üritas kätt tema piha ümber panna ja mudase jala üle ta jalgade sirutas, ei suutnud piiga seda Tibu Tõnu julgust enam taluda. Ta kargas istukile, lükkas Tõnu ja hakkas talle laduma rusikatega, mis aga Tõnule tundusid kergetena nagu pehmed pallid.

«Anna koerale! Tõmma kõvemini!» hõiris Tõnu. «Anna sindrele! Tuli komput tooma Leenakesele!» Tõnu tõmbas küüru selga, pintsaku krae üles, varjates nägu, et hoobid mõnd õrna kohta ei tabaks, ja õrritas tüdrukut üha lööma. Tüdruk tüdineski viimaks.

Teises sängis naerdi usinasti, mispeale ka Tõnu naeru kiskus. Ta ei mõtelnudki lahkuda Neeme Leena juurest vähemalt sel ööl, sest kui ta muud ei arvanud saavutavat, siis vähemalt Kadakasauna kummking pidi hoiduma siit aupaklikus kauguses. Leena kükitas kuni aovalgeni sängi jalutsis, tekk mähitud ümber piha ja põlvede.

VII

VALGUSEALLIKAS

Kui Neeme noor Aadu poe juurest tuli, teatas ta söögilauas Neeme rahvale rabava uudise:

«Kuie vallamaja juurde ehitakse uus ministeeriumikooli maja. Tulla teene kahe- või kolmekordne ja viie või kuue klassiga, et poisid ja plikad muudku õppigu . . . Et kevade pidada ehitamisega algust tehtama.»

«Kuula nüid . . . Reagivad ammu, aga ega reakimisega veel kedagi tehta. Suuga teevad suure linna, kätega kärbsepesagi!» kahtles vana Neeme.

«Aga materjaal juba ammu koos, mis seal sis veel on!» arvas ema.

«Mis sa koa reagid selle koha pealt!» üteldi naisele ja jätkati: «Selle palkide ja materjaali vidamisega oli nagu narri kommet: valla peremehed vidasid ennast nurka, ja me, mõesavalla mehed, olgu sis need teiste pikakõrvalised eesled — kärista metsast palkisi, et roomad pooleks . . . Ja vallamaks! Nüid pannakse selle lossi pärast igaühele ühesuguselt peale, olgu ta vallaperemees, mõni suure koha omanik või sis mõesarentnik . . . Ja kus me soame oma lapsi senna soata! . . . Kus meil need leevakotid ja rahad on, et neli-viis talvet last koolitada! Poe juures arvati koa, et inime lähäb siit vallast lastega tükkis minema, nagu nüid on linnarändamine; ja pane sis laps veel seia kooli!» kirus Neeme taat.

Ja kui poe juures seda juba nii räägiti, siis oli sellele raske vastu vaielda.

«Ministeerium avaldand mõju,» lisas noor.

«Tulla nisuke kool teha, kus vene keelt õpitakse. Et parunite saksa keel tulla väilla tõrjuda ja vene keel asemele panna ning eesti keel ülepea ää kautada. Nii reakis Vainusaana Jüri,» ütles noor Aadu.

«See nüid see tark!» arvas vana. «Aga eks keel kulu inimesele ää. Aga et nüid eesti keelt ülepea ää kautada, no sis ma ütlen: koera saba alla mingu!»

«Noh, aga vallamajas on seda asja küll arutatud,» ütles ema, «aga keegi põle seal selle kooli vasta vaield. Kellegile põle pähe tuld, et moakeele tahvad ää kautada . . . Mis sis nüid veel poe juures!»

«Need vaidlesid koa vallamajas,» seletas vana Neeme. «Need vaidlesid jah, et maksu põle kõigile ühetasa vaja. Kis rohkem soab, see rohkem andku. Aga üksi-kaksi ei jõua kümne-kahekümne vasta lõuata, ja änamuse tahtmine viidi läbi.»

Ühel ilusal pühapäeval oligi kogunenud uue koolimaja nurgakivi panekule paarsada inimest täkkude ja sõidukitega, tööloomade ja sõnnikuvankritega, jalgsi ja jalgratastega, sest ilm oli ilus ja rahvarikkamad külad — Karla, Kanavere, Kurena — siinsamas lähikonnas ja vaesemad, mõisakuuendikkude ja moonakate külad — Koli, Liiva ja Krei — ka mitte väga kaugel. Rahvast oli tulnud teistestki valdadest.

Õunaaed ja kapsaaed, vabad väljakud ja õu olid rahvast täis. Heinamaal, kus kasvasid pikad jämedad, ent sihvakad kased, mille oksad olid alt laasitud ja ladvad ümmargused nagu vihad, naljatas ja lõõpis salk noorukeid, tüdrukuidpoisse.

Mõned eraldusid ning osutasid haritumat päritolu. Paberossi hoiti kahe sõrme vahel ja kaelasidet kanti kõrge valge kraega.

«Siingi soab jälle tööd,» kuuldi hinnanguid.

«Ei vist! Vallaisadel vähe raha. Kassa olla tühi, ja enne külm võtab orased ää, kui meestelt maksu kätte soab . . .»

Siit siirdusid noormehed talitusväljakule, kus toimus teenistus. Von Hoerschelmann jutlustas. Aga et riigiusk ning riigikeel pidid uues koolimajas valitsema, siis oli saabunud ka õigeusu preester. Nõnda et õpetajahärrad tõmbasid teineteise võidu ja olid vist küll teineteisele kadedadki, sest teineteisega nad palju ei kõnelnud. Preester Aleksandril oli vähe karjalambaid Jõe kihelkonnas; ta oli külalisena kaugemalt, kuid ta oli veendunud, et uus kool annab kihelkonnale mitte üksnes riigikeele, vaid ka õigeusu. Hoerschelmann krimpsutas nina ja kõhatas laia talaari käisesse.

Taamal käis aga lakkamatu jutukõmin ning oli kuulda isegi naerukihinat, sest siia olid kogunenud ümberkaudsed külanoored. Ei puudunud Neeme tüdrukud — Leenat-Maalit — ega Kadakasauna kummiking.

Kuid kummikingi oli siin täna rohkem kui ainult Kadakasauna Ants. Perepoegadel oli isegi «saunakappasid» jalas, nagu kandsid neid tänini ainult von Hoerschelmann ja köster Johanson. Ainult kõikidel olid need ääreni porised. Ants

oli oma kummikingi heinamaal vana kuluga puhastanud. Tal oli linnariidest ülikond ja kaelaside — see istus kuidagi kindlamini ja kodusemalt kui teistel külapoistel, kellel need kangekaelselt kuklasse pressisid. Seda kõike ei jätnud märkamata Neeme Leena, kelle pilk nüüd Antsu muudkui jälgiski. Ka Leena must kuub oli vahetatud helepunasega, mis sajakordselt ümber puusade oli kroogitud. Pähe oli istutatud kõrge harakapesa-taoline kübar, mis suurepäraselt kükitas kuklas, jättes laia roosa näo lõkendama nagu kuu. Ja terav kinganina, see muudkui torkas aga Kadakasauna Antsu silma! Nemad olid küll kahekesi kõige suurema põrgutule teeninud täna ja igavesti, sest neil polnud mahti lõpuni kuulata ühtki lauset, mida kõnelesid jumala asemikud. Leena süda põksus ärevuses, silmad särasid rahutuses ja põsed õhetasid palavuses. Kus siin veel kuulmist pingutada!

Naerukilkeid lajatas nüüd üle õue, justkui oleks siin käimas esmajärguline naljamäng ja ennekuulmatu lõbulugu. Ja palju siin vaja oli? Küsiti: «Kas panete muidugi ka oma lapsed siia vene keelt ja õiget usku õppima?» — kui juba läks kõvaks naeruks. Rääkimist palju polnudki, sest Antsu küsimised ja naljad olid nõnda imelikud, et Leena ei osanud vastatagi. Mis seal pidi kostma neiuke, kui talt küsiti, kas ta pannud tähele, kuidas Roobu Kustas tõmmanud kirikuõpetajat sabast . . . Kuulmatu!

Jah, Leena koguni punastas. Ta peaks ometi rääkima, aga imelik: täna on ta nagu keeletu, täna ei meenu talle head ega halba, täna ei tea ta isegi, mis ta öösel unes nägi, või kas ta tõesti istus ainult seal jalutsis. Täna on ta mõtted peast pühitud. Tavaliselt ei suudeta tema suud sulgeda. Täna paneb ta end piinlikku seisukorda. Viimaks suudab ta lausuda:

«Ilm on täna, et, et, et . . .»

Rumal ning tavaline, ja loril lõpp. Nüüd naeris Ants, aga mitte Leena nalja, vaid kindlasti Leenat ennast! Nõnda mõtles Leena ja olukord läks üha piinlikumaks.

«Nõnna rumalaste akkabki's,» mõtles ta, «ja nõnna veider on see, nõnna imelikult põle veel mitte kohe tundki!»

«Et jah, et koju . . .» kogeles ta ja hakkas sammuma kuhugipoole. Pea olid nad rahva hulgast väljas ning sammusid kõrvuti kaskede alla, mis valendasid, nagu oleksid nende siledad tüved lubjatud, sahisedes kuskil kõrgel, nagu oleks pilvedest vihm tulemas.

«Mõtle, kui ilusad!» ütles Leena.

«Sirged ja rõemsad nagu neiud!»

Leena muudkui naeris. Oli ju ilusti üteldudki. Leena ajas pea üsna tagasi, et silmitseda neid ladvatopse.

«Jah, ema ütleb koa, et kõik, mis noor, on ilus. Emis tõi kümme põrsast ja — jumal, kui ilusad need on!»

«Jah, sead on ikka ilusad, kui nad veel põrssad on,» vastas Antski asjatundlikult.

«Ja vasikad,» hõikas Leena, «kui ilusad!»

«Ja rumalad! Rumal kui vasikas!»

Leena ei naernud enam. Ta ainult täiendas:

«Jah, seda üteldakse inimese kohta.»

«Aga miks üteldakse «sigagi» inimese kohta? . . . Ometi on ta vagane elajas . . .»

«Jah, miks üteldakse «siga» ja «vasikas»? . . . Aga kui . . .» pidi tüdruk vist midagi rääkima, kuid takerdus jälle ja jäi vait.

«Noh! Ja edasi? . . .»

«Mis te ütlete sis inimese kohta, kui ta soab selgeste aru, et teda ei sallita, et ta on vastik, aga ta vägise topib ennast senna, kus teda ei taheta, eks ta sis olegi rumal kui vasikas.»

«Teil on sis nõnna vist old,» katsus Ants usutada.

«Minul või mõnel muul, aga eks elus juhtu mõnda,» muutus Leena jutukamaks. «Lähme siit edasi!» ütles ta. «Meil on eenamoal koa nisukesed suured kased, aga isa tahab need maha soagida ja linna viia . . . Ei tohi soagida . . . Kui Preevel näeb, siis trahvib . . . Isa peab sis puid ikka aupinu vahel ja aganikus või laada peal einte sees . . . Talve, sis veavad linna . . . Südaöösse panevad obused ette ja lähvad . . . Mõtle, nagu vargad . . . Ja oma vara peab varastama!»

Leena muutus seda meeldivamaks, mida asjalikumat juttu ta hakkas ajama.

Nad jalutasid mööda teed koolimajast eemale, justkui väljakutseks Koliküla poistele ja eriti Tibu Tõnule, kes Leenat juba ammu oli jälginud ja kuulatada püüdnud. Kadakasauna Antsu piilusid oma küla poisid ja nõnda oli neid ümbritsemas tihe kadedusevõrk. Järsku helisesid jalgrataste vanamoelised kellad nende selja taga ja nad hüppasid ehmudes kahele poole teed, et läbi lasta kihutavaid jalgrattureid, kes irvitades mööda sõitsid, sest neile pakkus suurt lõbu jalakäijate nii järsk ehmumine.

«Sinu ilusad sinised silmad,
ei iial neid unusta' saa.
Sinu kullakarva läikivad lokid,
mis saunapoiss sassi on aand . . .»

laulis üks jalgrattureid.

VIII

JÕE KIHELKONNA HINGEKARJANE

Kuulmatu lugu see oli, et Gustav Roop tõmbas von Hoerschelmanni ministeeriumikooli nurgakivi õnnistamisel talaarisabast, aga Roobu Kustase leeriajal oli toimunud veel kummalisem sündmus . . .

«Mis see sis on! Imelik! Kuramuse tore!» hüüatas seal laiaõlaline noormees ja laotas imestades käsi. Ta naeris hirnuvalt, nõnda et punane keel paistis suulaes ja silmad muutusid vesiseks.

«Kuramuse tore! Kui ikka akkad mõtlema: ühele lauluroamat ja teesele tõstament, kolmandale aga Luteruse katekiskmus, ja neljandale — neetu!»

See oligi see Roobu Kustas ehk Gustav Roop, kes leeris kehvasti oli teadnud kuuendat käsku ja pidi kõik von Hoerschelmanni küsimused jätma, nagu üteldi, kostmata. Seda ei saanud õpetaja lubada ja ta pidi noormeest, kes muidu kõigiti näis olevat tragi ja hakkaja, natuke noomima, nii umbes nelja silma all. Miks ei peaks ta seda tegema, ta oli ju enamasti neid kõiki noominud seal käärkambris, ja kui õige valjusti oli vaja olnud noomida, siis oli kutsunud ka — «ülesse toa juurde». Miks ta ei peaks ka Gustav Roopi üles toa juurde kutsuma, et teda põhjalikult noomida. Ta peab ju ometi kasvatama seda noort inimest, et ta paremini õpiks neid Moosese käske, et paremini paneks tähele seda «jumala sanna». Ja see kuues käsk! Sina ei pea mitte abielu rikkuma! Aga kuidas sina ei pea seda rikkuma, kui sul seal üleval toa juures on tõesti niisugune, kes ainult oigab ja viriseb! Aga jumala käsk on kangem kui inimese tahtmine, ja seda tuleb ometi au sees pidada, seda jumala sõna. Aga jumala sõna annab ennast seletada, liiati kui seal leiduvad suured augud . . .

Sina ei pea himustama oma ligimese naist! Aga mispärast peab ta himustama oma ligimese naist!? Jumala käsu vastu ei pea eksima! Olgugi et Moosese käsulaudade leiust Siinail on möödunud tuhandeid aastaid, tuleb neid ometi austada ja pidada. Aga, kes teab — jumal ja Mooses olid nelja silma all! Kas andiski jumal? Pole tunnistajaid. Tuleb uskuda ausõna peale. Olgu! Käsk on käsk. Kuid igal käsul võib olla lünk, auk sees, ja kas on see siis inimese süü, kui ta oskab seda kasutada ning end sellegagi lohutada. — Issand, ole oma sulasele armuline! surus pastorihärra maha oma patuseid mõtteid. Issand, halasta! Ja miks ta ei halasta! Jumal halastas alati von Hoerschelmanni peale. Kadakasauna Juhan arvas, et jumal halastab alati mõisnikkude ja nende sõnakuulelikkude pastorite peale, eriti kui kirikumõisa lähedal asetsevad talud on ümberkaudseid noormehi täis, kes siin leeriajal peavarju otsivad. Tugevate külapoiste ja -tüdrukute lihaste jõud on von Hoerschelmanni teenistuses kevadel kolm ja sügisel kolm nädalat. Miks siis jumalgi ei aita? Siin olid nad käinud leeris ja teinud tööd, need Neeme Aadud ja Nõksu Juhanid, Vainusauna Jürid ja Kadakasauna Vasakud. Siin olid nad Hoerschelmanni põldu kündnud ja äestanud, viljad külvanud ja rehed peksnud, siin olid nad hagu raiunud ja puid saaginud. Ja kes laisk oli olnud, seda häbistati avalikult leeritunnis või kutsuti üles toa juurde.

«Sellepärast, jah, see ikka nõnna ongi, et ühed soavad lauluroamatu ja teesed tõstamendid,» seletas Roobu Kustas üha. «Onu mul jo reakis, et üle tema põle ühtegi old, kis paramini viit peatükki oleks teand, aga sai õntsa Luteruse katekiskmuse. Aga va Napatalu Nigulas, kis ainult mokki liigutand, kui ta käest küsitud, soand lauluroamatu.»

Teised leeripoisid hirnusid naerda. Kuid viimaks hakkas südant rõhuma masendav hirm nende lauluraamatute ja testamentide pärast. Võib olla, et kingitakse aga lauluraamat nagu Napatalu Nigulale — ja tont teab mis eest! Igatahes Roobu jutt oli jube.

«Mis eest see lauluroamat sis anti?» küsis viimaks laia punase näoga poiss.

«Mine ülesse toa juurde, eks sa siis nää!» ütles Roobu, ajades leiba ja pekki suhu nagu seebikannikaid. Puusaagimine oli tühjendanud nooruki kõhu, ja miks siis mitte süüa, kui Roobul sigu kasvas.

«See põle muud kui tühi lori,» väitis punasenäoline Vibu Villem.

«Kus ta sis lori on, kui Napatalu sai, ja kui ma ise ülevalt toa juurest tulin,» põrutas Roobu, toitu teise suunurka surudes ja silmi pungitades.

Kõik jäid ammuli sui ootama, et mis sealt veel tuleb. Kuid Kustas ainult kugistas. Siis pühkis ta liigendnoa vastu püksireit puhtaks, keerutas suitsu ja viskas oksahunnikusse pikali. Varsti norskas ta, sest töö oli kaunis väsitav ja ööselgi oli olnud seiklemisi.

«Kui see jutt küll õpetajaärra kõrvu ulatab, sis soadetakse mõnigi mees külmale moale,» toonitas Vibu, kuid teised lõõpisid üha rohkem.

Tõepoolest, mis siis küll saab, kui see jutt Hoerschelmannini ulatab? See hakkas viimaks kõiki huvitama.

«Mis sis soab! Mis sis ikka soab?» küsis Roobu, kes oli jälle krauhti oksahunnikult üleval ja kelle uni oli juba magatud. «Mis sis ikka soab? Sis soab koa see lauluroamatu, kis üleval toa juures ei käi . . . Aga seda ei tea, mis soe või külm sel Vibul sellest on.»

«Külm või soe, aga nisukesi juttusi ei maksa ikka kirikärra kohta reakida. Oleks mõni muu . . .»

«Oleks, jah, mõni muu,» osatas Roobu. «Kas sis mõni muu võib sedasi õige teha?»

«Noh, et kudasi?»

«Noh, ma ütlesin . . . Mine ülesse toa juurde!»

«Ma olen seal käind ja põle kedagi näind . . .»

«Kui sa oled käind, küll sa sis soad lauluroamatu.»

Poisid panid naerma ja seda rohkem lõõpima.

«Kargas veel mu kraadi kinni,» seletas Roobu, «et «kus sa lähep, ma andma sinule kompvekka, kui sa kuulap jumala püha kirja» . . .»

«Oh, oh, hoo!» hirnusid poisid. Kuid juba oli kubjasaidamees siia hiilinud ja pistis valju häälega poisse tööle sundima. Nüüd valguti laiali, kes sae, kes kirvega, hakates õpetajahärra meelepärast elu elama.

Kui Roobu õhtul mööda kirikuõue lontsis, kohtas ta pimediku varjul kedagi paksu tõntsakalt loivavat leeripoissi, keda ta jalamaid pidas Vibu Villemiks. Roobule viskus justkui külma vett üle selja:

«Siga, käis vist kaevamas.»

Ta otsustas Vibu kinni püüda ja, kui õnnestub, paar müksu roiete vahele anda.

«Villu!»

Villu ei kuulnud.

«Villu! Pea kinni!»

Kuid Vibu pani kõigest jõust plagama, nii et sügisene muda plartsudes vastu säärikuid pritsis.

Roobu muidugi asus põgenejat jälitama ja poisid jooksid madinal kirikumäest alla. Vibu tegi järsu käänaku, pöördudes pikkade lasilate vahele, kuhu kirikulised sidusid kraaplevaid täkke (kellel neid oli), sealt ikka edasi üle varisenud müüri kirikuaeda, kuhu olid maetud parunid ja vonnid.

«Kui sa õige mees oled, mis sa plagad!» hüüdis Roobu.

Kuid õige mees pani üha edasi.

Viimaks jõudsid nad kabelini, sealt krahvikabelini, kus «hingas» krahv Manteuffel, sealt tagasi Uexküllide, Tiesenhausenite, Dellingshausenite, Kotzebue'de ja teiste maa peremeeste kääbaste vahele, kuhu Vibu Villem pikali viskas. Siin hakkas tal jubegi. Tihedad akaatsiate ja reinvarte põõsad kahisesid süngelt, ja parunite vaimegi ei saanud Vibu usaldada. Roobu julgus polnud palju kangem. Ta pöördus põlastades tagasi.

«Kuram teab, kas oligi Vibu! Mõni kodukäija, saadan!» vandus ta.

Aga kui ta veel mõne sammu astus, tõusis nagu maa seest mehekogu ja pani plagama. Roobu ehmus sambaks. Alles mõne viivu järel hüüatas ta:

«At sa sinder! Või nagu vaim!»

Ja jooksu. Jooksid mööda kirikumõisa väikese madala kivihoone eest, kus kasvasid krobeliste tüvedega saja-aastased pärnad. Hoerschelmann seisis trepil, kuid videvikus ei näinud ta palju. Ta ainult kohkus.

«Issand, ole mulle, vaesele patusele, armuline!» pobises ta saksa keeli.

Vibu oli kadunud.

Kui aga Hoerschelmann järgmisel hommikul leeritundi ilmus, oli ta magamata nägu peaaegu paistes. Silmade alla olid tekkinud kotid, pruunid vurrud vajunud sorgu, hallid silmad kilasid peaaegu vihaselt. Hommikupalvus toimus kähisevi hääli ja sõnad väljusid nagu surve alt. Ning kui ta oli tõstnud oma silmad, siis oli ta näinud — Roobu Kustast kõigepealt.

«Ja vaata, siis viis ta tema mäe peale ja näitas talle kogu maailma ja kõike, mis seal sees on . . . Ja saadan kiusas teda nelikümmend ööd ja nelikümmend päeva . . . Aga miks kiusama mind see Kustas Roop?»

IX

MAARAHVA SUHTUMINE

Ühel õhtul tõmbas Kadakasauna Ants «searega soapad» jalga, suges pimedas käsikaudu juuksed lahku, keeras pintsakukrae üles, sest tibatas natuke uduvihma, ja seadis sammud — Neeme poole. Kui ta suure, laiade okstega remmelga alla jõudis, kus suvel tulemaal keedeti, lõikas ta siit hea madjaka ja laasis oksad, et see sile ja käe järgi oleks. Ta hüppas üks-kaks-kolm siit läbi kadakate, sõnajalgade ja lepavõsastiku Lastla karjamaale, turnis üle purde, kus vesi kivide vahel vulises, silkas üle Kaela-Tooma heinamaa Vabadiku väljamäele, kus Laanekotkas oli õhanud parunipreili seeliku järele, ja sealt ikka edasi, edasi otse, silmalt üle põldude, mööda kitsaid väljapeenraid, kuni saabus Neeme nõmm, kõrge kuusk Neeme mäel, toatagune männik ja vilkuv tuluke plikadekambri aknast.

«Vara veel,» mõtles ta ja pöördus põõsaste vahele ning sealt suure kuuse alla, mille tihedad oksad ei kavatsenud vihmapiiska läbi lasta.

«Täna õhta on siin neid teisigi kolamas,» arvas ta ja vaatas kella. «Tea'nd, mis nad sest tulest seal kõrvetavad,» pomises ta endamisi ja otsustas hiilida akna taha. Niipea kui ta üle aia astus, pani koer kilama, mida Tibu Tõnu retkedel polnud kunagi kuulda, sest Tõnu söötis Saalit nendesamade maiustustega, millega Leenatki.

Koera kilkamise ja larina peale kustus tuli. Maja lõmitas madalas nagu hauduv lind pimedas kuuskede, sirelipõõsaste ja õunapuude vahel. Peni tüdines ründamast, taandus koguni põllule, kükitas kivile ja, seades koonu pilvede poole, ulus pahaendeliselt. Nüüd kasutas Ants juhust ja lõi paar korda kõvade sõrmenukkidega vastu plikadekambri akent.

Välgukiirusega tõsteti kardina äär ja sosistati:

«Tea, kis on; koer lõugas kui ull.»

«Eks jälle Preevel!»
«Mis see siit tahab?»
«Noh, siis on von Vasak!» naeris Maali.
Ants hüüdis, litsudes näo vastu akent:
«Leena!»
Rohkem polnud tarviski. Juba kuuldusid sängi nagin, ukse kriunumine, riivi kriuks, ja Leena laskis Antsu sisse.
Uksed sulgusid niisama tasa, säng kägises niisama tasa, kui Leena tagasi puges; ainult tool tekitas kolinat, kui Ants pidi kukkuma.
Lobisemine oli nüüd elavam kui koolimaja juures. Üsna tähelepanematult oli Ants nihkunud sängi servalegi, ajanud jaladki voodisse, kiskunud saapad jalast, pannud pintsaku toolitoele, nagu niisama kogemata oli Leenagi end nihutanud taamale, kohendanud padja pehmemaks. Varsti kuuldus aeglast hingamist ning peaaegu magamauinumist. Ainult Maali ei saanud magada.
«Tibuga kisuti nagu metsalisega . . . Seda lastakse rahulikult magada . . . Ja soapadki kiskus jalast ää, ih, ih, hii! Riidest kohe lahti, nagu kavatseks seia elama jääda!» mõtles ja naeris Maali.
Viimaks hüüdis ta valjusti:
«Leena!»
Vale, et Leenagi magas.
«Mis sul nüid pähe turkas!» küsis see.
«Ema tuleb! Juba porisevad . . .»
«Tulgu! Porisegu!»
«Täna sa ei kardagi.»
«Milla ma kart olen?»
Maali naeris kõhinal.
«Ega ma niiviisi leeris käimata ole kui sina!» lisas Leena.
Kui Hoerschelmanni juures oldi leeris käinud, siis võidi ometi külapoisiga magada! Kuidas pidi siis mehele saama, kui ei magatud, ja mis see magamine pidi kurja tegema? küsis Leena. Olevat ju enne teda magatud ja magatavat pärast teda! Kui inimestest eemale hoida, ju siis võib vanatüdrukukski jääda. Nõnda olid arutanud nende emad ja nõnda arutasid nende tütred.
«Leena! Kuule, Leena!» naaksus Maali.
«Jää nüid vait!»
«Tibu kõbistab akna taga!» hirmutas Maali.

«Kõbistagu!» vastati ükskõikselt. Aga kui tõepoolest tuleb Tibu Tõnu ja hakkab karjuma akna taga ja sõimama kummkingaks Kadakasauna Antsu, siis on tüli. Seda Leena ei taha.

«Mis see loll seia tuleb! Kas vähe sai!» ütles ta ja jutustas Antsulegi oma kangelaslikkusest.

Poole öö paiku, kui kukk oli alles esmakordselt kirenud, hakati eeskambris kolistama, ja peatselt avati ka plikadekambri uks, mis täna oli jäänud kinni sidumata. Sisse astus Neeme ema, pihtkasukas seljas, rätik kõvasti lõua alt sõlmes ja lamp käes.

«Ma õige voatan, keda siin salaja nohisetakse.»

Ja kõhklemata tõmmati vaip noorte pikutajate pealt.

«Kis see siin on? Nagu oma maja inime, aand kohe suledki maha, õige lind!» tegi ema kurja häält. See ootamatu üllatus ei avastanud muud, kui et Leena käsi oli Antsu pea ümber ja Antsu käsi Leena piha ümber.

«Magatamas siin kõiksugu külajüngreid! Kis neid vänsakaid kiigutab? Küll teile näidatakse . . . Ruttu moast lahti!»

«Ema! Äbene vähe!» noomis tütar.

«Või äbene! Eks sa nää! Muna õpetab kana! Kasi aga sängist väilla!»

Ants teeskles magajat ning pidas mittevahelesegamist kõige õigemaks.

«Kis see sul siin sis on?» haaras Neeme ema noormehe käe, tahtes seda silmade eest tõmmata.

«Nää, kui äbeneb, sinder!» tõreles ema juba üsna heatahtlikult. «See vist mõni isandanahka: nää, kui peenike särk teesel selgas! Ei tunnegi sindert! Või kohe võhivõeraga magatakse!»

«Pead sa's kõiki tundma!» kaitses tütar ja, tundes ema hääles järeleandmist, tõmbas vaiba uuesti peale.

Polnud parata, ema pidi lahkuma suurema tulemuseta. Kuid ega rohkem tahetudki.

«Eks sa võtt vemmalt,» rõhutas isa, kui ema tagasi tuli.

«Jäeh, see oli jo see Kadakasaana antvärk,» sosistas ema. «Olid soapadki jalast ää ja pinsak tooli sellataguse peal; ega teesed sedasi oska, need ikka mudaste jalgadega sängi nagu sa'gi.»

«Jah, mudaste jalgadega, aga tõsiste mõtetega. Ma ütlen, võtt vemmalt! Ja kas see peaks sis param olema kui noor Tibu? Kas see saanapoiss koa mõni naesevõtja? Va möda

moailma redutaja . . . Ja see va Kadakasaana Juhan! See olla jo õel kui kurivaim. Jo sis poegki niisama kurjust täis. See Kadakasaana Juhan tahta oma seadused maksma panna . . . Tea, kas sis nisuksed ongi need seadused, et möda moailma ulkuda, kerves kottis, ja vabrikutes laeselda. Mina aga ütlen, üle põllumehe põle kedagi. Kis põldu ei viitsi arida, see on tühi tuuletallaja . . . »

«Aga ega südame eale vasta soa parata . . . Et kui inime ei meeldi, mis senna teha!» lausus ema.

«Südame eale?»

«Südame eale jah! Süda tunneb kõige paramini, ja ega naese süda põle nisuke kui va kivine mehe süda. Kui südame eale vasta talitad, ei sis ole sul rahu öösse ega pääva . . . Ja kis neid seadusigi teab, misuksed nad tulevad. Ilm on kirju. Või need praegusedki kõige paramad on. Kas see sis on kõige param, kui kõik paramad moad võetakse mõesa kätte? . . . Ja kus need inimesed peavad majale minema kui möda moailma ulkuma! . . . Ja kus see me'gi lapsekari viimaks jääb! Jumal oedku!»

«Noh, kui põlluarijale mehele soavad, ega sis põle ühti. Aga kui ulgukseid taga aavad, sis muidugi.»

«Äe, kus neid so põlluarijaid nii on? Igaüks ise ulkumas. Nõksul poissa terve kari — kus nad seda põldu võtavad? Jäga Nõksu ää, sis soab iga mees saanaaseme. Ja mis sis need saanamehed tegema akkavad? Ulkuma! Kepp ja kott!»

«Moad on küll,» väitis isa.

«Kus ta sul on! So oma isa-ema aeti sealt parama põnga pealt seia kadakate vahele. Ja paillud soand sedagi. Muudku mõisa — moonakaks! Ja kas see mõiski jõuab kõiki neid moonakate lapsi vasta võtta! Mingu aga jälle ulkuma! Mingu aga jälle oma seadust otsima!»

«Oma seadust! Sis on igaühel oma seadus. Moonakatel oma seadus, saanameestel oma seadus, parunil oma seadus ja Nõksu Juhanil oma seadus.»

«Nõnna neh! Nõksu seadus on nisuke, et siit kapsa-aa takka ilusam tükk temale, mis moamõetja senna me krundi sisse poolkogemata jättis.»

Vana Neeme kuulatas rahulikult ja popsis piipu, puhudes suitsu õhku.

«Siin nad kasvavad,» näitas ema lastele, kes kintsud olid paljaks ajanud. «Kõik tahvad riiet, süia ja mehele minna.

Leenal alles üks padi valmis. Anepojad lõi rahe surnuks. Igal lammal üksik tall! Siin sa oled põlluarija. Silku-leiba näri . . . ja põldu ari . . . Ei jah, linnainimestel on ikka ulga kergem!»

Vanamehe piip hakkas ägedamini suitsema. Ja kui ema hakkas kiitma Kadakasauna Antsu, nagu tema seda kuulnud olevat, vastas vanamees:

«Põle see vabrik veel kedagi toit, kui keegi põldu ei ari! Kõik joosevad senna kokku. Logelejad, muud ühti!»

«Ega sis sul veel äda põle,» lohutas ema. «Moali kasvab, siis Liisi, Miina, Mai, jumal tänatud!»

«Jah, va lehtsabad!»

«Kelle süi?»

«Süi. Nagu arust ää. Joan on, minnakse sepaks, paraku! Oadule ää kõvemini kõssa; koa saba selgas, paneb minema! Kõik lähevad linna — vabrikut ehitama! Mul kullaauk!» ütles vanamees pahaselt.

«Või seal nüid kulda või kerget põlve! Aga nää, siin ei soa jo kuskilt raha. Ja raha on nüid rahva eal, nagu piibelgi ütleb.»

Nõnda oli arutatud aovalgeni.

Algasid igapäevased toimetused. Plikadekambri uks avati ja kisati üle läve:

«Moast lahti!»

Tõusti haigutades, väsinuna, roidununa, kuid tõusti ja hakati nobedasti talitama küll toa, küll lauda juures.

«Leena! Leena, anna komput!» nurusid väiksemad õed, nagu oleks ka neile räägitud, et ehaline tõi Leenale maiustusi.

«Vat uuel peigmehel paramad kompud kui Tibu Tõnul,» ütles Liisi.

«Jah, Tibu Tõnul olid tainased, kleepisid ammaste külge,» kinnitas Miina, kes hoidis pead viltu.

Nüüd joosti ema juurde:

«Leenal on uus peigmees!» hõigati eemalt.

«Vait! Mis te lorate!»

«On jah! Nää, tõi kompusi! Ead kompud! Tibu Tõnul tainased! Kummkingal palju paramad!»

«Kasige siit, mädanused!» käratas ema.

Nüüd joosti Maali juurde, sealt isa juurde, vanema venna Aadu juurde ja ikka edasi, kiites Kadakasauna Antsu kompusid.

«Kis see kummking on?» uudistasid vanemad inimesed, aga lapsed teadsid ja jutustasid, et Tibu Tõnu pole enam Leena peigmees. Nüüd olevat Kadakasauna Ants, keda hõigatavat kummkingaks, sest et kannab kalosse.

X

NOORE ANTS VASAKU LAHKUMINE

Kui uue ministeeriumikooli maja ehitamisest Kuiel nii pea midagi välja ei tulnud ja maal töölootused üha kehvemaks muutusid, pani Kadakasauna Ants oma paremad riided kompsu, võttis kaasa rahatagavara, mis ta suvisest teenistusest oli igaks juhtumiks talletanud, ja tegi minekut.

«Nõnna sis, poeg! Eks sa ise nää ja ole,» ütles isa. «Oled juba na täismehe moodi mees. Ja eks sul pea ole koa õlade vahel, ega sa's teda linnamüiride vahelgi ää kauta ega rumalaks lähä ega kõigile moailma narrustele järele anna! Seal on paillu rahvast koos, inimesi igasuguseid, ühed targad, teesed lollid, otsivad lõbusi imutegudest ja viinauimast, ei ooli aust ega äbist. On aga jälle teesed, kis ei pane mikski oma isa õpetust ja elavad omapead ja veerevad allamäge ja lasevad ennast jalaga tõugata ... Meie aga jalaga põle veel tõugata old,» suurustas saunataat, «meie põle veel kummardand mammuna ees ega kellegi ees ... Meil olgu kannatust ja pikka meelt, et me ise ennast ikka aidata suudaksime ja ise edasi jõuaksime, olgu see sis Kadakasaunas või laias moailmas võeraste inimeste ulkas.»

Isa pidas sealjuures kogu aja poja kätt krobelises peos, kuna sõrmed hoidsid esmalt kramplikult, aga siis loidusid ikka lõdvemaks ja lõdvemaks ja libisesid lahti üle poja sõrmede. Poeg ei mõistnud selle isa õpetuse peale midagi erilist kosta, ta ainult silmitses isa värisevaid huuli. Ema seisis nende selja taga ja kavatses ka midagi ilusat ütelda, kuna ta mehe sõna, vähemalt seda kohta, kus ta oli rääkinud mammona kummardamisest ja ise edasijõudmisest, ei tahtnud täiesti pooldada, kuid ta purskas nutma, nagu ta enne seda kunagi polnud teinud, nagu oleks see viimne kord, justkui peaks poeg minema vaenuväljale, kust tagasipöördumine on enam kui küsitav. Kui Ants varem oli läinud maale, kuhugi

teise valda või kihelkonda mõnd mõisahoonet või karjalauta ehitama, siis polnud see emas äratanud kaugeltki sellist meeleliigutust. Nüüd oli ta linna minemas — vabrikut ehitama, vabrikut, millest neil kõigil puudus õige kujutlus, mida nad polnud kunagi näinud, millest olid möödaminnes ainult kuulnud, et seal on undavaid masinaid ja rohkesti jõhkraid ning viletsaid inimesi, keda ohverdatavat noile masinaile, sest seal jäävat need inimesed rataste vahele, seal peavad nad töötama masinatega võisteldes ja ei tea mis kõik tegema . . .

Ja see isa rääkimine. Kunagi polnud isa nõnda hellalt hoidnud Antsu kätt ja nõnda pikalt, pühalikult kõnelnud. Ema pühkis aina silmi, pisarad voolasid nagu tilgad lambarasvaküünlalt kolmejalgsel laual. Ta hakkas poega pastori moodi õnnistama, et — jumal õnnistagu ja hoidku, jah, et — pahade tõbede ja halbade kommete eest, et — austagu jumalat ja armastagu ligimest armas poeg . . . See pidi isa kõnet täiendama.

Antsul hakkas juba piinlik ja koguni hale meel emast. Ta lausus:

«Nägemiseni! Küllap soab läbi, ega ma igaveste senna jää; küllap soab seiagi veel tulla voatama, kuda siin elatakse. Ega see asi nii ull ole, kui reagitakse . . . Mis te na kardate, ega ma sõtta lähä! Ja kui sõda, sis sõda,» ütles Ants, välja pursates natuke Kadakasauna Vasakute uhkust ja trotsigi.

«Jumal küll! Poeg, miks sa nõnna reagid!» ütles ema ja puhkes veel rohkem nutma.

«Mis sa töinad!» pahandas nüüd isa, «ega ta mudugi sõtta lähä!»

«Teil ea ütelda: mis sa töinad! Ega te emasüdant ei tea ega tunne! Küllap ta on ullem veel kui sõda, see vabrik.»

Pamp seljas, säärikud jalas, rätik kaelas, nokkmüts peas, mille alt vaatasid kaks hästi ümmargust sinist silma, mida katsid selged laud ja pikad pruunikad ripsmed, näonahk punakas nagu pisut viheldud, juuksed mustjad ja märjad nagu vette kastetud, vurrud valkjad, ülespidi keeratud, nina keskelt kühmus, otsast jämedam, pea seljas, jalad sirged, varbad väljapoole, astus Ants pikkade sammudega, nagu tahaks ta võimalikult ruttu pääseda kaugemale sellest pimedast suitsuonnist ja haledusest. Oli õhtu, hakkas juba videvikuks minema. Vanemad olid teda keelanud, et kuhu ta läheb veel vastu õhtut. Aga miks ta ei peaks minema, kevadisel ööl on

ju valge ja vilu käia, ja hommikuks on ta aegsasti linnas. Mis see nelikümmend viis versta tal visata! Linnas võib ta vara hommikul hakata endale öömaja otsima, et tänavale ei pruugiks jääda. Nõnda maalis ta vanadele pilti, nõnda oli ta oma õhtust lahkumist õigustanud. Tegelikult oli tal enne linnaminekut teisi kavatsusi. Ta oli arvestanud aja ja maa, mis kulub Neeme paiku jõudmiseks. Ta peab ometi Neeme Leena hüvasti jätma, sest seda oli ta lubanud.

Leena oli täna aga hoopis tõrges ja mossis. Ta, peab ütlema, polnud niivõrd pahane kuivõrd kurb. Kuid ta ei pidanud tarvilikuks sellest lobiseda, ta ei tahtnud oma kurbust üldse näidata, ta ei rääkinud sedagi, et Neeme isa oli nimetanud Antsu hulguseks ning tahab sobitada Leenat Tibu Tõnule, kes olevat põlluharija, seega inimene. Teised inimesed polevatki inimesed, nõnda oli Leena kuulnud isa ütlevat. Leena ei tahtnud nähagi neid põlluharijaid siin suitsuonnides ja madalais tahmaseis rehetubades seapõrsaste, lambatallede ja hanepoegadega segamini ja näljaga võidu jooksmas. Ta oli kuulnud, et linnas on elu puhtam, ilusam ja kergem. Miks ta ei peaks sinna püüdma? Ka ema oli hakanud pooldama Sauna-Antsu. Aga mine tea, läheb siit see Ants ja ei tulegi tagasi, leiab uue, sest on ju neid seal linnas häid ja paremaid, ilusamaid ja libedamaid kui tema, maaplika. See kõik langetaski tema meeleolu ning rõhus südant.

«Miks sa, Leena, sis täna nii oled?» küsis Ants.

«Miks ma olen või? Miks ma ei peaks olema's?„

«Miks sa oled's?»

«No, et lähäd ise ää ja kõik . . .»

«Ää ole ühti!» ütles Ants ja üritas teda kaenlasse võtta. Ta pigistas teda kuidagi õrnemalt. Ka tüdruk surus ennast leebemalt poisi kaissu ning teda läbis mingi salajane hirmuvärin.

«Ütle mulle, Ants! Ütle, noh!» anus ta.

«Mis ma sulle's ütlen?»

«Ütle, noh! Ütle!» ajas tüdruk üksisõnu.

Ants naeratas ja surus üha tugevamini tüdrukut kaenlasse.

«Ütle, noh! Ütle, et . . .» tahtis Leena vist midagi olulist ning õige tähtsat küsida, kuid see ei tahtnud tulla üle huulte, sest ta häbenes.

«Ütle, kas sa jäädki linna!» suutis ta viimaks vist küll aseainena välja lükata, noormehe pintsaku nööpi näppides.

«Mõtlesin küll,» vastas Ants.

«Ei tule änam.»

Leena katsus ennast noormehe sülelusest vabastada, sest see lause valas talle nagu külma vett üle piha, nagu oleks talle mingi tönts, ent terav asi südamesse torganud, ja ta ei suutnud enam silmapilkugi viibida selles asendis. Talle kippus vägisi nutt kurku. Kuid — mispärast peaks ta seda näitama sellele südametule inimesele, kes läheb jäädavalt linna ega hooli tema tunnetest.

«Keda sulle sis nüid pähä lõi?» söandas Ants küsida. «Mis sa's nüid na?» Ja ta kobas kätega, et tüdrukut uuesti kaenlasse tõmmata. Nüüd pööras Leena pea kõrvale, kehahoiak oli muutunud lõdvaks, nagu oleks talle täiesti vastumeelt see sülelus ning need õrnused, mida seda ohtramini jagati.

«Mis sa's nüid veel, kui ei tulegi tagasi!» tõrjus tüdruk. «Olgu's, kui ei tule, põle tarviski!» lükkas ta Antsu eemale.

«Kas me sis peaks seia jääma?» küsis Ants.

See oli üteldud koguni teisel toonil ning see kõlas kuidagi teisiti, kui Leena seda esmalt oli kujutlenud.

«Me . . . peaks . . .» Seda ilusat laulu oleks Leena tahtnud rohkem kuulatada, ja ta pööras ennast Antsu poole. Nüüd haaras Ants teda uuesti. Ta käsi puudutas tüdruku sooja ihu, tema lopsakaid rindu, mis otse pakatasid valges jakis. Tüdruk süleles teda samuti valgete ümarate käsivartega, surudes põske vastu noormehe hõõguvat põske ja hingates talle sooja õhku otse näkku. Kuid mitte rohkem.

«Ei tohi, ei tohi!» ümises Leena. «Maali kuuleb! Ei tohi, noh!»

Kui Ants ikka ei jätnud, siis kargas Leena istukile ja rõhutas:

«Lase lahti, noh! Mis sa mõtled! . . . Põle nisukest asja, ennegu tanu peas.»

Noormees taltus.

«Tea, mis sa's mõtled . . . Ää ikka ole!» suutis ta lausuda ja tõusis samuti. Kui nad nõnda olid üürikese aega kainenenud, lausus Leena:

«Eks sa maga natuke! Omal linnareis ees.»

Pea pahviski Ants hingata läbi nina ning vurrude, kuna Leena oli nihutanud käe tema pea alt läbi ja hoidis kinni ta kaelast, olles kogu aja ärkvel, nagu tahaks ta valvata, et Ants ei hiline, või nagu oleks see tõesti viimast korda.

XI

KADAKASAUNA ANTSU LINNAMINEKU JÄRELKAJA

Kui Neeme peremees kuulis, et Kadakasauna Ants oli linna läinud, siis pidas ta parajaks naise arvamist ümber lükata, nagu peaks Leena, tema tütar, mõnele «moatamehele» naiseks minema. Kui nad ühel hommikupoolsel ööl jälle nõu pidasid, ilmade üle arutasid, viljade seisukorda ja lojuste sigivust hindasid, kangesti soigusid ja sosistasid, jõudsid nad viimaks inimesteni ja kõigepealt oma lasteni.

«Eks ma üteld,» lausus vana, «ulguksest soab meest või kedagi; nää, pani plehku, ja mine võta sabast kinni! Ei nisuksel põle peavarju ega pesapaika; kus kere, seal pere, ait selgas ja lukk mokkas . . .»

See pani ema esmalt vaikima. Viimaks tegi ta ebamäärase häälitsuse:

«Äeh!»

«Mis see äeh loeb!»

«Ei tea kedagi. Eks inime läind teenistust otsima, ega keegi luhist ela, ja kui inimesel nisuksed mõtted on, et võtta või olla, jo sis peab raha olema ja korjama,» väitis ema ja jätkas: «Ega põle endine aeg. Olid pulmad, pandi terve leib lauale ja lihakänsakad voagnaga, igaüks lõikas ja ammustas; nüid peavad olema nuad ja kahvred, viinakloasid ja asjad. Ja kui veel akkavad linnakohtas elama, ega sis jo mesuguste sängilobudik senna tuppa kõlva. Sis riided ja mööbled. Kõik tahab teenuskit . . . Ja kust see siit teda võtta on!»

«See näitab sulle sis veel nägu! Ega seda põle» kahtles aga umbusklik Neeme vana.

«Äeh, kus ta's na lähäb! . . . Sa tead noorte asja, kuda kokku reagitud.»

«On nii kokku reagitud, et ongi kokku reagitud . . . On viimaks ää rautatud, vat sis kooki moosiga, söö sis ise nua ja kahvrega.»

«Äeh, seda ma'nd küll ei usu. Tüdruk on rikkumata.»

«Sina tead — noorte asja,» osatas vana.

«Miks ma's ei tea!»

«Sa mädand!»

«Eele ütles, et ei või minna loomi aama, et pailla jalu külmas kastes, et need on teesel . . . »

«Mh!» tegi vana. Need olid nii veenvad põhjendused, et vana Neeme vaikis ja piip hakkas kangesti tossama.

«Tea kedagi. Põle neil pasatskitel äbi ega au . . . Käivad nagu agijad möda küla ja voatavad, kust soaks seebitüki ää kahmata,» porras ta üha.

«Jäta nad sis, need plikad, istuma seia kadakate vahele! Eks ma nää, kus sa nad viimaks õige paned!»

«Ega sis kohapidajad ilmast otsas põle,» vastas vanamees ja keeras küljele.

Järgneval õhtupoolikul pani ta kõmpides kaevu poole, hüppas üle aia, nõnda et valkjad juuksekahlud lendlesid, võttis pikad sammud mööda maantee kallast poe suunas, kusjuures võidi märgata tema iseloomustavat ning kentsakat kõnnakut: üks jalg tõusis ikka kõrgemale kui teine, nagu lonkaks ta või nagu neljajooksev hobune. Nõnda ta läks, kaks kätt kõvasti paksu sinakas-musta pintsaku taskus, püksisäärеd sokkide sees, pastlad jalas, paelad põimitud ümber sokisäärte, väike piibukalka suus, kaha põhja all süljetilk, mis venis nagu niit.

«Kus ta nüid põletab?» küsis pereeit, vaadates teda kätt silmade ette seades.

«Eks ta ikka poe juurde. Kus nad majal käivad!» vastas Liisi.

«Pidi minema paslenahka tooma,» õiendas poeg. «Ega's teesed inimesed soa selle meele järele, temale peab ikka poole ärjanahka viie kopika eest tooma . . .»

«Äeh, kuula nüid,» lausus ema. «Mis seal paslenahka, eks va suunahka tuleb koa natuke parkida; eks see va poe Mart müi neile seda va unditulist ja eks sis Nõksu Juhaniga akkavad üksteese kuuenööpa eest ää kiskuma nagu kooli palgiveu aal.»

Poe juures olid Koliküla tähtsamad tegelased koos: Nõksu Juhan ja Tibu Tõnu esmajärjes. Niipea kui Nõksu Juhan nägi Neeme Aadut ülejala poe poole kahlavat, kaltsas ta kohe poeletilt maha, kus ta seni istudes jalga oli kõigutanud ja endamisi midagi pomisenud, nagu sepitseks ta jälle mõnd vemmalvärssi, mille peale ta üteldi mihkel olevat. Ta trügiski rahvast läbi, jäi Neeme Aadu ette seisma, kes ei mõistnud viitki lugeda, võttis mütsi peast, tegi sügava kummarduse ja pani leelutades jorutama:

TRÜ Raamatukogu

«Neeme Oadu kuulus mees:
seitse nööpi kuue ees,
seitse tütart kambrihen —
seitse poissi silmad veen.
Üks oli tore Tibu Tõnu,
tütrel kellest vähe mõnu,
teine uhke ametmees:
krae ja lips kui veskitiib!
See ta Leena linna viib . . .
Neeme Oadul silmad vees.
Ih, ih, hii, ah, ah, haa!
Kuus jääb takka leinama . . .»

«Vat kus l . . ., nää, misukse laulu tegi! Põleks uskundki, et selle pea peale tati koa midagi paramat seedib,» nähvas Neeme peremees.

Tema oli kehvem värsisepp, ta ei suutnud vastast sama mõõdupuuga ängata. Selle ütelnud, puges ta leti äärde, näost üleni punetav, tellis kortli viina ja soris siis hulk aega pastlanaha-virna kallal.

«Eks aidake Neemel tänase päeva nime otsida,» kostis juba Nõksu Juhani pehme bariton.

Neeme ladus pastlanahku nagu suuri koltunud tubakalehti kord ühte hunnikusse, siis jälle teise ega leidnud kuidagi head ja odavat, pehmet ja vastupidavat. Kuid Neeme oli nahka ladunud sootu teise mõttega. Ta oli kogu aja haudunud plaani, kuidas Nõksule sama mõõdupuuga mõõta, ja viimaks pöördus ta äkki ümber ja laulis:

«Kelle neiul punapea,
selle armastus põle ea . . .»

See polnud algupärand, aga rahvas pani laginal naerma, kuna raske oli oletada, kumb osutus naeru põhjustajaks, kas Neeme peremehe koomiline ning kentsakas endaga rahulolemine või siis Nõksu Juhani häbelik naeratus või koguni värsside kahevõitlus üldse. Nõksu Juhanil oli piinlik, et tema tütre Anne punast pead osatati, mida ta ei teadnud oodatagi. Neeme oli aga rahuldatud, et tal õnnestus Nõksu Juhanile tasuda, ja ta patsutas Tibu Tõnule õlale:

«Ää kuulagi, poeg! Säh, tee suu seks,» pakkus ta Tõnule viina.

Tibu Tõnu kummutas viinakortli tühjaks ja naeris:
«Ih, ih, hii, küll on ull! Küll on ull!»
«Nõnna! Üle põlluarija, ma ütlen, põle kedagist.»

XII

LINNARAHVA KUMMALISED TEOD

Kui Kadakasauna Ants Neemelt minema hakkas, tõusis päike parajasti toataguse kuusiku rüpest, pistes teravaid punaseid kiiri läbi roheliste kuuseokste, männiokaste, lepalatvade Antsu mütsinoka alla, paitades tema põske ja sundides naerule ta laiade hammastega suu. Ants suundus otse üle Neeme aruheinamaa, kus kastene rohi sätendas nagu särjesapp, lindude vidin ning vilistamine elustas puid ja põõsaid, nagu oleks siin lõpmata palju lõbusaid kääbuselanikke, kes vadistavad omavahelist juttu heledate häälekestega. Nii tõttas ta üha edasi, edasi, kuni lõppesid heinamaa jalgrajad, metsavahelised teed ja saabus kõver vingerdav maantee, mis valendas kõrgemale tõusvas päikeses nagu pikk pael. Mõni üksik talumees kehva hobuse ja logiseva vankriga liikus nii aeglaselt väänleval maanteel ääretute mõisapõldude vahel, et eemalt vaadates näis ta paigal seisvat või jälle nõnda aeglaselt liikuvat nagu tigu. Vahel harva kuuldus tagant tulevat vankrimürinat, ja kui see Antsu kohale jõudis, vihises piits läbi õhu, et rutem mööduda sellest pambuga rändajast, kes võib-olla hakkab veel vankri pealegi küsima. Nõnda kõmpis ta jalgsi, ihuüksi, pühkis higi ja istus vahel kuskil kivi otsas või aialatil või kõrtsi eestoas einet võttes, et jälle edasi matkata, uue elu poole. See täitis rinda uue energiaga, uue tundega, mingi tundmatu mure ning teadmatusega, mingi äreva ootuse ning kõditava uudishimuga, kõige rohkem aga lootusega seada elu kuidagi paremale, kindlamale alusele, asutada perekondki, muretseda mööblike, üürida korterike, kus liigub naisuke. See mõte, peab möönma, tiivustas teda kõige rohkemal määral, nõnda et ta peaaegu unustas selle kõige esimese mure: kelle juures võiks ta linna saabudes ööbida. Ta oli kavatsenud ja isa-ema olid soovitanud minna esmalt Taaveti juurde. Aga kus see Taavet peaks elutsema, seda oli võimatu kindlaks teha. Kas ta enam seal elab, kus Ants teda Roobu sulasena

külastas. Viimaks, nõnda arutades ja muretsedes, hakkas ta eraldama linna torne, kuid see oli veel kaugel sinises taevavinas ja suitsupilves nagu õhupeegeldus ning sinnani oli veel küllalt kõmpida. Jalad ei viitsinud enam nobedasti astuda, kivi jäi juba varba taha kinni, väsimus võttis võimust, seda enam, et mida lähemale ta linnale jõudis, seda kurvemaks muutus maastik: liivakünkad, kõle meretuul ja kidur rohutüügas paesel pinnasel, justkui polekski siin kevadet. Kui liivamäed ja linnatornid veel lähemale jõudsid, siis harjus ta silm juba selle kehva pildiga ja asemele tulid uued sisemised mõtted ning pakitsused ja keelele kerkis:

«Kus nad siin seda vabrikut siis ehitavad?»

Silmad kilasid ringi, otsides vabriku uusi püstitatavaid hooneid või midagi niisugust, mida isegi vaevalt oskad kujutleda.

Aga näe, seal paremat kätt maantee ääres ongi kokku veetud maailmatud virnad kive, küll valgeid, küll punaseid, küll raud-, küll paekive, telliskive ning šamotte. Ja lubjahunnikuid nagu lumekuhje, kollaseid liivahunnikuid, siis palkide, laudade, prusside, talade, aampalkide, pindude ja liistude lademeid.

«Oi, kui suur töö!» imestas Ants. Igatahes nii ulatuslikku ehitustegevust polnud ta varem näinud. See'p ta suu ammuli tõmbas. Tema sammud muutusid erksamaks. Oi, see viis teda vaimustussegi. Mitmeruutkilomeetrine maa-ala oli kaetud ehitusmaterjaliga ning küntud vundamentide kraavistikuga. Paistis, nagu oleks siit maaväring üle käinud ning tuhandeid maju laiali puistanud. Kõike seda imetledes oli ta jõudnud raudteetammini, mida ta samuti imetles, siit edasi Lasnamäele, mille veerult avanes avar ülevaade all kükitavaile madalaile puumajadele, lagedaile väljakuile, kapsaaedadele ja heinamaatükikestele, kus kasvas mõningaid remmelgaid ning leinapajusid ja kus karjatati linna lehmi. Paar pikemat korstnat ajas paksu tahma ja Ants vaatas neile nüüd ülalt alla, sest see vabrik ja need korstnad, mida tema läheb ehitama, tulevad mitu korda pikemad ja ajavad mitu korda rohkem tahma alla. Hurtsikuid hinnates ei leidnud ta Kadakasauna sugugi kõige halvemana ja selles oli ta veendunud, et nende saunikute külmas kambris pole pooltki nii palju tagavarasid kui Kadakasaunas. See oli kehvistu linnaosa, kus elutsesid proletaarlased, käsitöölised, voorimehed,

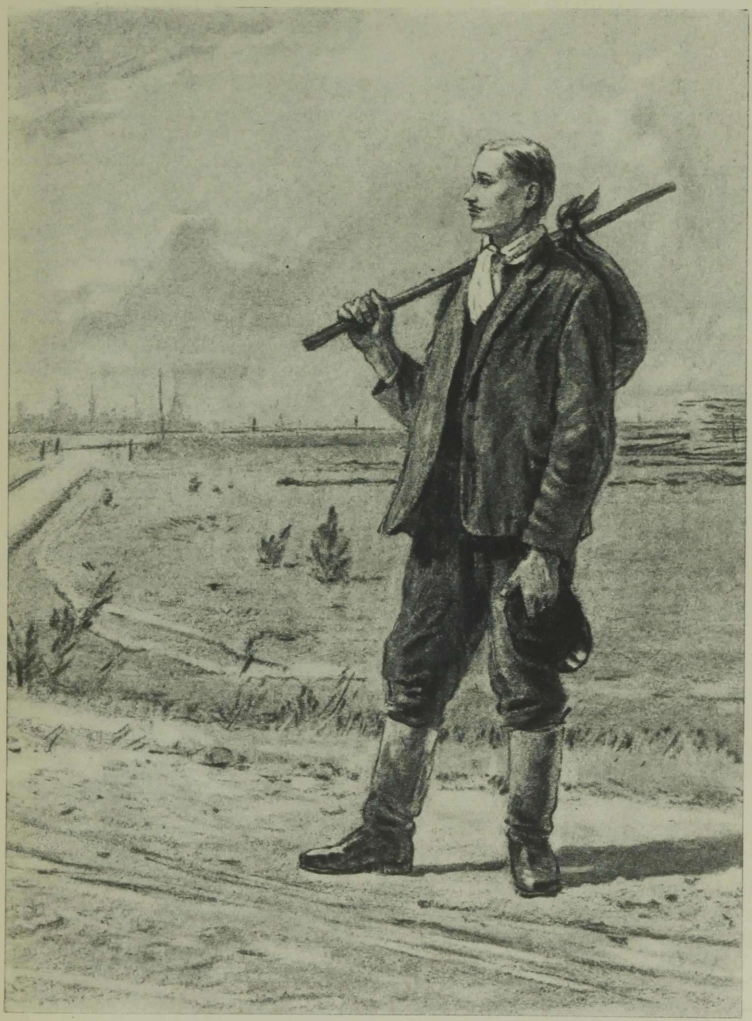

lehmapidajad, kitseomanikud ja teised kõhnad, näost hallid inimesed. Kuid nii rammusaid loomi kui siin polnud ta kuskil mõisas näinud ja nii kangekaelseid, sest need juba härrastele teed ei andnud, vaid vastupidi, härrased pidid nendele ruumi andma, kui nad sügava rahuga edendasid oma küllastatud seedimist, linnatänavail uhkelt jalutades.

«Näha kohe, et linnakad,» mõtles Ants.

Väljakul remmelgate all käratses poistejõuk, peites valgeid ja pruune tuvisid põue ja tasku. Linnud käänasid hirmunult pead ja vaatasid kohkunult saapanööpidena läikivate silmadega, raputades uhket tutti ning kõverat nokka.

Paeseil kõnniteil jalutasid viksitud ja klanitud noorhärrad, toetades kohevil seelikutes tippivaid daame, kelle peakatted meenutasid harakapesi. Edasi laaberdasid lakksaabastes ning riidest sirmiga mütsides mehed, rätikud kõvasti ümber kaela, uurikett üle kõhu, käed küünarnukkideni püksitaskus.

«Mats, kus pastlad?» hüüti Antsule.

«Pastlad jäid pagaasi!» kostis teine.

Ants muutus araks. Ta ei suutnud või ei julgenud vastata. Ja kui ta üha rohkem kössi vajudes katsus eemale kaduda, siis tormati talle järele ja sõna lausumata lendas talle esimene tervitus pahemale kõrvale, nii et müts veeres keset tänavat.

Nõnda algabki see uus elu, mõtles ta, mütsi tolmust rapsides ja edasi sammudes linna keskuse poole. Ulakad jäid rahuldatult irvitama.

Toompeal valendasid kivimajad, nagu oleksid pääsukesed mätsinud pesi kaljurünkale. Kes neis majades pesitsesid, sellest oli ta mõndagi kuulnud; seal olevat need Uexküllid ja Hoerschelmannid, kuid ta ei saanud seda mõtet jätkata, sest juba joosti talle rüsinal vastu. See oli poisijõmpsikas, kes ajas kepiga tünnivitsa kõnniteel, inimeste hulgas. Sellele julges Ants pahandades pomiseda:

«Silmi põle peas!»

Ja juba seegi tundis teda tema villast ning pani tänitama:

«Mats, mats, mats, mats . . . Õu, öu,» ajades keele välja.

«Mh, «Kuke» pood,» luges Ants sildilt, «talurahva sissesõiduhoov.» Ja edasi: «Karu», «Jänese», «Tedre». Vist peab temagi siia kuhugi «sisse sõitma». Karu nagu kangem elajas, tarvis õige selle varju pugeda — mõtles ta ja astus väravast sisse avarasse hoovi, kus hobused krõmpsutasid heinu ja mõned maamehed ajasid vankri juures juttu. Läks sõbra-

tuppa. Kui ta kõval naril oli veidi aega pikutanud, hakkas ta kõrv esmalt tuikama ja viimaks hoopis valutama.

«Armasta oma ligimest kui iseennast,» mõtles Ants. «Ja oleks veel löönd, siis oleks pidand teise kõrva ette pöörama. Kahju, et ainult ühe oobi virutas.»

Magamine oli siin suurem kunst kui Neeme Aadu pastlanaha ostmine. Ta torkas käe põue ja vedas sõrmedega üle rinna. Midagi jäi sõrmede vahele, igatahes mingi elus olend, sest see siputas ja levitas, muidugi endakaitseks, vastikut haisu. Aga sest polnud peale haistmisorganite ja naha häirete suuremat tüli kuulmenahkadele. Kuulmenahkade eest hoolitsesid joobnud mehed sõbratoa laua ääres, kes vaidlesid ja aasisid hämarikust koiduni. Mis sest — kaugel see hommikki on. Siis saab minekut ja ehk kohtab veelgi mõnda huvitavat, kasvõi Taavetitki.

XIII

TAAVET JA ALEKSANDER

Taavet Vasak oli tema isa noorima venna poeg, kes ammu oli asunud linna ja elanud seal esmalt sepa pealelööjana, viimaks sepana, siis sepatöökoja omanikuna, kus sellide haamrid vuhisesid ning õpipoiste viilid kriunusid. Kuid siis oli tulnud ränk katsumine, kriis, nõnda et ta oli pidanud kaotama oma alasid ja haamrid, andma käest töökoja ja minema raudtee-depoosse sepaks. Vana pärandina oli säilinud ainult tavalisest tööliskorterist suurem eluruum aguli puhtamas majas, mõned paremad esemed ja keskmise kenadusega abikaasa paari järglasega, kes mängisid rikkalike nukkude, kannide, hobuste ja klotsidega, mida Ants polnud varem näinud ja mille kohta ta küsis:

«Ega nisukesi kõiki siin müia põlegi?»

«Oh ei,» vastas lahke laste ema, kohendades musta pitstanu tuhmunud juustepalmikuil, mis kuhjana olid keerutatud lagipeale. «Neid on toond ikka Taaveti vend Aleksander. Tema käib kaugel ja toob siis lastele kaasa neid pupesid ja mänguasju.»

Ants vaatas ümber. Ta tundus siin võõrkehana, olgugi et ta maal oli küllaltki noobel. Tema tolmused riided, päevita-

nud nägu, ta hoiak, ta jutt ei sobinud selle ümbrusega. Siin oldi klanitud, puhastatud ning peenutsevgi, nõnda et niisugusele matsile nagu tema siin vaevalt pikemaks ajaks korterit lubatakse. Seljapambu jättis ta siia — kööki laua alla — ja läks lihtsamat ning endale kohast otsima. Nõnda leidiski teises agulis korteri. Siin oli lihtsam: kolm raudvoodit, söögikapp, pesukauss, paar taburetti. Põrandal polnud vaipa nagu Taavetil, seintel polnud «kuulsate esivanemate» pilte nagu Taavetil, puudusid pehmed toolid ja diivan. Ühe sõnaga — nagu Kadakasaunaski, ainult polnud savipõrandat, polnud kolmejalgset söögilauda, tahmalonte parte küljes ega potisinist kerisel.

Õhtul jõudis ta parajal ajal Taaveti juurde oma kompsu järele. Taavet sirutas talle sõbralikult käe ja tutvustas külalisi. Päevitanud, kuldpagunitega meremehest üteldi: «Ega sa, Ants, seda meest ei tunnegi? Ja ega Aleksandergi Antsu enam mäleta?»

«Ega mäleta,» vastas meremees.

Ants paluti lauda. Siin kohmetas ta veel rohkem, ja kui teda üha sööma sunniti, siis katsus ta viivitada, nagu tahaks ta viimasel minutil veel lauakombeid õppida. Kuid viivitamisest ei tulnud välja midagi, sest vaagnalt hakati talle taldrikule laduma lihatükke, kartuleid ja muid aineid, nõnda et tal tuli jõudu pingutada selle varjuletoimetamisega, sest ta oli kuulnud, et üle ei kõlbavat jätta.

«Hm!» kõhatas Aleksander ega pannud Antsu vääratusi tähele. «Hm!» kõhatas ta jälle, nagu kavatseks ta juhtida endale tähelepanu.

«Hm! Tulite's linna, manufakturit konstruitama.»

Ants ei saanud sellest aru, eriti viimastest sõnadest, kuid ta vastas, nagu oleks talle kõik selge:

«Tulin jah!»

«Siin peab julge olema... Peab hakkamist olema. Meil Ameerikas võib paari aastaga ise manufakturi konstruitada. Peab olema, noh, kuidas ütelda? — olen juba eesti keele ära unustanud...»

«Jah, eks ta võera rahva ulkas unustakse varsti.»

«Kuidas siis... Kas hakkab elu hästi minema?» küsis meremees.

«Miks mitte! Esimine asi oli laks vasta kõrvu Lasnamäe all.»

«Noh, kas vastu ei hakanud?»

«Keda sa üksi ikka akkad, kui rohkem ei taha soada.»

«Inimene on harimata, pole tsivilisatsiooni . . . » ütles meremees. «Kui võtame USA, siis peab ütlema, seal nõnda tumedaid enam ei ole.»

«Seal on vabariik,» teadis Taavet.

«O yes! Seal on ripablikk. Teate, seal valitakse president, valitakse. Kas teate, mis see tähendab? Seal on election [1], mitte nii nagu siin, kus on monarh. Seal rahvas teeb kontrolli, teate, control. O yes! Pole nii kui siin: mis tsaar teeb, see tehtud . . . On president paha mees, jalaga nii, all right! Nii on junaitid steitsis.»

«Siis on hea küll,» kinnitas Taavet. «Kui meil on mõni tobu troonil, ää sa mõtle, et tast enne lahti saad, kui jumal ää kutsub.»

Sauna-Ants kuulatas ja naeratas, tema teadmised esialgu tsaaride ja presidentideni ei küündinud. Aleksander pani sõrme suu ette ja sisistas, nähtavasti hoiatuseks. See tegi Antsu meelest asja salapärasemaks, ent huvitavamaks.

«Jah, seal on kongress; teate noh, deputaadid valitakse . . . Just valitakse, ja need tulevad siis toredasse majasse kokku ja sünnitavadki kongressi. Kongress teeb seadusi. Teate, bill, decree, budget. [2] Pole kuulnud?»

Taavet kinnitas:

«Küll!» ja lõi uhkesti pea tagasi. Kuid Antsu pilk leidis oma saapa terava nina, mis tundus siin rumal ning vananenud.

«Ja vabadused!»

«Noh, muidugi,» kinnitas Taavet, «kõiksugused! Vana asi! Teada kõik!»

«Oi, vabadused! Pole parunit, nii nagu siin, pole pastorit, vonni, nii nagu siin, pole ka urjadnikut, nii nagu siin. Pole kedagi neist valaskaladest. Oi, on tore elu, on vabadused. Ja vat mis nende vabaduste resultaat? Oi!»

«Noh?»

«On pilvelõhkujad, vabrikud, industry [3], oi yes! Siin ei

---

[1] *Election* (loe: ilekšõn) — valimine (ingl. k.).

[2] *Bill* (loe: bil) — seadus-eelnõu; *decree* (loe: dikrii) — määrus; *budget* (loe: badžit) — eelarve (ingl. k.).

[3] *Industry* (loe: indastri) — tööstus (ingl. k.).

saa ligi! Tööpäev lühem, palk parem — ühe sõnaga, ripablikk.»

«Jah, ei siin põle muudku — derži morda,» tarvitas ka Taavet veidi võõrkeelt.

See, kes neist sõnadest rohkem ei taibanud kui loom apelsinist, oli Kadakasauna Ants.

«Meil on ka konstituutsiat vaja,» katkestas Taavet üürikese vaikuse.

«O yes, ilma fundamental law'ta [1] ei ole electionist ega congressist juttugi! O yes! Võtame France — ka ripablikk. Seal on parlament — parliament, muidugi sama, mis kongress — all right!»

«Nojaa, aga Prantsuses on old ka puntuisi. Seda ma olen kuuld,» pistis Ants niipalju vahele.

Aleksander uudistas:

«O yes! Revolution!»

«Jaa, seda me isa rääkis, et torgovkad võtt kindluse kisaga ää ... Ja liiderlikud kuningad on seal.»

«Jaa, prantslased armastavad freedom [2] — noh, vaba ... vabadust,» lausus meremees. «Nemad kihutavad kuningad minema ja panevad maksma vabaduse.»

«Noh, meil tuleb samati anda teisele üks,» suurustas Taavet, kuid Aleksander pani jälle sõrme suu ette ja naeratas kavalalt.

«Ah et siis ongi vabadus?» küsis Ants.

«Aga kuda siis?» küsis Taavet vastu.

«Mis nad sis ootavad?»

«Noh, revolutsionäärisi.»

Aleksander naeratas, nagu oleks ta üle nii Taavetist kui Antsust, nagu mõnuleb meister, kui õpilased vaidlevad küsimuse üle, milles kumbki on vähe kogenud.

«Õigus!» tõstis ta tähenduslikult sõrme. «Väljamaal on mitmesuguseid movements [3] — noh, revolutsionerisi, ja küllap neid on jõudnud Venemaalegi.»

Paistis, et tema silmist helkis sädemeid.

Taavet ja Ants vaatasid teineteisele, nagu kardaksid nad edasi rääkida, sest need, kellest räägiti, näisid olevat juba siin.

---

[1] *Fundamental law* (loe: fandömentl loo) — põhiseadus (ingl. k.).

[2] *Freedom* (loe: friidöm) — vabadus (ingl. k.).

[3] *Movements* (loe: muuvmönts) — liikumised (ingl. k.).

XIV

VABRIKU VÄRAVAS JA ÕUES

Uue ehitatava vabriku väravas oli juba hommikul kella kuue paiku rahvast murdu koos. Eemalt paistis, nagu lainetaks siin sogane järv, sest inimesed vajusid värava poole, kui see avanes, ja tagasi, kui see sulgus. Väravasse ilmusid tavaliselt meistrid, kümnikud ja teised töölepalkajad ning hõikasid valjusti, kas leidub ühe või teise kutseala töölisi. Kui Ants siia jõudis, olid tänased värbamised juba toimetatud. Järgmisel hommikul ta ennast enam ei unustanud. Täpselt kell kuus hommikul ajas tugev laia punetava näoga habemik esmalt ühe õla, siis teise läbi jalgvärava ja kisas tugeva kartmapaneva häälega:

«Kas õppind müürisseppasi on?»

«Mina!»

«Mina!»

Rühiti ettepoole.

Müürseppade nimed kirjutati taskuraamatusse.

«Kas puuseppasi ka on?»

«Mina! Mina olen!» aeti mitmelt poolt käsi püsti. Ants Vasak oli natuke tõrkunud: ta ei tahtnud pealetükkiv olla. Kõhklemise järel hüüdis temagi teiste selja tagant:

«Siin on veel üks!»

«Kus sa tänini olid? Kratsisid kukalt või? Aja oma nägu lähemale! Vaatame, kas annab mõedu välja,» kisas hirmuäratav isand.

Ants ei liikunud just kiiresti: Kadakasauna vimm võttis võimust.

«Tule, tule ligemale! Ää enam häbene, ega sa enam saha taga härgi nuhtle!» hõiris habemik.

Ants ei liigutanud ennast just kiiresti.

«Noh, ega siin paluma hakata, siin neid saksu labidaga kokku ajada.»

Ja värav paugatas kinni.

See pani Antsu mõtlema. Tõepoolest, niikaua kui see järv siin värava taga lainetab, võib Antsu igasuguste aunimedega üle külvata. Ning kui jääda kauaks truuks Kadakasauna kangusele, siis võib viimaks töötagi jääda.

Veidikese aja pärast avati jälle värav ja nähtavale ilmus hoopis tagasihoidlikuma käitumisega isand. See kirjutas ka

Antsu nime paberile ja viis oma mehed avarale tehaseõuele, kus pikk ning lai tänav kulges majade vahelt kaugele silmapiiri taha. Majad olid pooleli. Need olid ehitatavad töökodade hooned, mille tellingurägastikust kostis mürin ja ragin, tagumine ja kloppimine, kaikuv käratsemine ning lõikavad hõiked.

«Siin hakkate pihta,» näitas kümnik. «Siin tuleb teha kõik, mis ette juhtub: uksi, aknaid, lagesi, põrandaid — ruttu, hästi ja odavalt.»

Noorukid ning uued mehed vaatasid kõheldes üksteisele ja muigasid, nähtavasti polnud kümniku põhimõte neile uudiseks. Ainult Vasak, pöördudes näoga kümniku poole, küsis iseteadvalt:

«Odavalt ja ästi. Aga kui odav see ind sis siin on ka?» Teised samasugused maapoisid jäid uudistades vaatama ning ootama, mis vastatakse.

«Noh, seda näeme pärast. Enne töö, siis palk. Mõni mees pole kervest veel enne näindki; kus sa tead talle kohe palka määrata!»

Nüüd lõristasid töölised kui ühest suust vastu, et nendest juba nii tumedaid vendi ärgu oodatagu.

«Siis oma kaheksakümmend kopikat tuleb ikka ära . . . Siin mul tublid saarlased ei saa sedagi.»

«Me oleme koa saarlased,» ütles krõbe hääl meeste selja tagant, nagu ei tahakski ta kaheksatkümmend kopikat päevas. Pöörduti vaatlema saarlast, ja kõikide pilke köitis kõhn vesiste silmade ning lohkuvajunud põskedega mehike, kes arvatavasti pikemat aega oli kannatanud alatoitlust, enne kui ta nõnda kõhnaks oli muutunud.

«Põle need tühjad saarlaste nägugi,» käratas hirmuäratav kümnik, kes oli jõudnud siia ning keda tituleeriti oobermeistriks.

«Põle ühelgi pastlaid jalgas ega tõllaratast koduküpsetatud leiba kottis . . . Marss tööle! . . . Laske aga käed käia!»

Mehed kadusid talaste vahele.

Uustulnukaid tuldi imetlema; vähemalt terve hulk oli siin isikuid, kes sellest vahest nähtigi lõbu tundvat, et uusi narrida ning pilgata. Ants näis olevat esinduslikum ning tõmbas tähelepanu esmajoones.

«Kaugelt mehi oled, va pastlakandja?» küsiti kohe.

Ants oli kogunud julgust ning vastas sama mõõdupuuga:

«Sama kaugelt kui sina, linnasaks.»

«Kas Soaremoalt või muidu mats, kes siin palkasi alla nühib ja silku-leiba higistab ja lähkrest kalja peale kulistab?»

Mehed vaikisid üürikese ning hakkasid siis endamisi mõmisema.

«Või olete Läänemoalt, kus kõrti kärbiksesse aetakse ja poolvillast pudru larbitakse? Või olete Järvamoalt, kus kaerakiiselt keedetakse ja kernupiima peale juuakse? Või olete mulgid musta kuuega, va kesamulgid, ubamulgid ja muidu mulgid halli vammusega? . . . Eh, eh, hee!»

«Ei. Me oleme lihunikusellid, kis linnas ärjasaba väänavad ja lehmaverd joovad ja Torupillis[1] pussi välgutavad, kis muidu mehe näo ette ei julge tulla kui poole rooduga,» sähvas Ants, kellel meelest ei läinud esimene tervitus Lasnamäel.

«Oh-hoo! Ühel hing sees!»

«Kas sa ei olegi see, kes seal mäe all mineva püha ühe parlataka leidis? Eh, eh, eh!»

Ja nüüd seletati ka teistele, kuidas nad vägevasti ühe matsi üles löönud ja kuidas see haledasti palunud.

«Põle viga,» lohutas keegi. «Merel kastetakse madrus vette, linnakohas lüüakse mees muidu linnameheks. Ja näe, valge rätik juba kaelast kadund ja sinine pluusa juba selga siginend, ainult müts on veel maamehe oma.»

«Sa võiksid vahest meie kampa üle tulla,» soovitati juba Antsule, kes üha vaikis ja endamisi tööriistade kallal kohmitses.

«Mis sa siin saarlaste mestis talitad! Neid lüpstakse igatekanti . . . » põristas tujukas lihunikutaoline linnamees, kes näis olevat juht omataolistele.

«Keda lüpstakse, keda mitte, ja kis laseb lüpsta, kis mitte,» vastas Ants iseteadvalt.

Antsule tuli see nägu tuttav ette ja ta veendus üha rohkem, et siin on tegemist tema kõrvakiilutajaga. Needsamad teravad näojooned, ekslevad hallid silmanööbid, natuke pahempidi huuled ja pikad käed nagu ahvil.

«Kuule, kuda so nimi on?» küsiti Antsu.

«Minu nimi on Ants, aga oma nimega pühi suu puhtaks,» vastas Vasak.

---

[1] Sellenimeline kõrts Tallinnas.

«Ants, ah-haa, kaval Ants . . . Nojah, minu nimi on Villu. Tore!»

Tont teab, oli ta Villu või Villem, aga Antsule ta lähemale end ajas ja pakkus isegi kätt.

«Vat kui sa selle hoobi seal said, siis oli see sulle õpetuseks, et pead teistele edasi andma . . . Ja sa, vend, ei teagi kõiki linnameeste ausaid kombeid. Pühapää lähme Maieri heinamaale, kus ma näitan sulle linnameeste kombeid. Kivisõda, oh sa junnu! Ma ütlen, nii kui üks rahe. Kardavoisi juba ei kardeta . . . Lasku oma tinakuuliga, oh sa junnu . . . Ja tead veel, misuke komme on linnameestel? Tead, linnamehed lapivad . . . Tead, mis on lapivad? Vat seda sa ei tea. Aga kui lappida tahad, siis võid seia panna, näe seia mütsi sisse; vat siin on auk sees, vat siin pudelis, mis ma praegu siit püksitaskust võtan . . . Oh sa mu meie! . . . Noh, kas sa ei tahagi lappida? . . .»

Siia kogunenud mehed kiskusid naeru. Paljud ootasid Villu rusikate mängu, kuid kahjuks pidid nad sellest lõbust ilma jääma, sest Villu oli täna imekspandavalt kannatlik selle talumatu matsi vastu, katsudes talt heaga mõnd kopikat välja rääkida tavalise jõuga-pressimise asemel. Viimaks, kui ta püüdlused olid jäänud viljatuks, pööras ta selja ega lausunud ühtki halvustavat silpi kangekaelsele Kadakasauna Antsule.

Mõne aja möödudes ilmus ta hoopis uue noodiga, nagu oleksid tema mõtted sootuks muutunud, ja alustas uut teemat:

«Närused mehed on siin!»

«Noh, ja siis?»

«Sa ei oska muud kui nohhitada.»

«Ei noh, räägi!» nohhitas Ants üha.

«Siin on nisuke asi, et kuramuse tumedad vennad on kokku aetud,» seletas Villem. «Tulevad Läänemaalt ja Saaremaalt, Iidamast ja Aadamast, ja koledad töömehed . . . Mina aga olen rohkem laulumees. Ja siis tuleb kümnik, tead, meie oobermeister Gnadeberg, see sakslane, ja seletab: «Mehed, viletsad olete! Saaremaa mees oma silgu ja tahke leivaga teeb poole rohkem kui teie, linna jõumehed, või ja munadega. Ja palka tahavad poole vähem . . .» Saad aru — tahavad!»

«Noh!»

«Oled sa ka Saaremaalt?» usutas Villu.

«Ei ole.»

«Mis sa siis nohhitad? Aga ütle, kust maalt sa oled!»

«Harjakas.»

«Kui oled harjakas, siis oled harjakas . . . Ja siis pead sa seda teadma, et Harju ja Tallinna piirid on vastamisi . . . Ja saarlased ning hiidlased lüüakse siit piiridest välja.»

«Aga nii tark sa ikka ei ole, et seda teaks, kelle maa peal see Tallinna linn asub.»

«Ei, vat seda ma ei tea,» raputas Toomeli Villu pead. «Sina muidugi tead seda.»

«Miks ma ei tea!»

«Noh, ütle siis!» jõllitas Toomel silmi.

«Nüüd hakkad sina nohhitama!»

«Eh, eh, eh, kuradima mehi on ikka harjakate hulgas! Aga ütle, kelle maa peal on siis Tallinna linn!»

«Eks ikka Harju maa peal!»

«Kuula nüüd, äh, äh, äh, Harju maa peal! Kes seda enne kuuld! Poisid, tulge seia! See räägib, et Tallinna linn olla Harju maa peal!»

Koguneski taas mõningaid mehi Toomeli Villu ja Vasaku Antsu aasimist kuulatama ning Toomeli Villule, jõugu juhile, õigust andma.

«Ise oled linna pürjel ja suur mees, kis Lasnamäel muudku matsisi ristib, aga ei teagi veel, et so linn asub matside maa peal!»

See ei mahtunud enam Toomeli Villu hinge ning ta rusikad hakkasid rulluma.

Väljast kostis kõrvulukutav kisa, jooksumüdin, laudade ning palkide kolin, nagu oleks pomm plahvatanud või maja kokku varisenud. Vilistati, karjuti, joosti talastelt alla ning rutati poolelioleva ehituse juurde, kuhu oli kogunenud juba hulk uudishimulikke. Ka ärplejad tõttasid sinna. Kui nad rahvakoguni jõudsid ja ettepoole rühkisid, nägid nad üht meest seljali lamavat ja suust-ninast verd välja ajavat. Vaevalt liigutas ta veel oma jäsemeid, pööritas ainult viimses agoonias moondunud inimsilmi, keeras end kõhuli ja jäi lebama lubjatolmuse ning verise tombuna.

«Valmis,» ütles Villu.

«Saarlane,» lausus keegi.

«Muidugi.»

«Kus arst, kus arst?» rühkis keegi Antsu selja tagant ettepoole.

«Kas siin siis arstiabi inimestele ei anta? Kus arstid on?» Kuid arstid ning arstiabi näisid täiesti puuduvat, sest selle tähtsuseski kaheldi.

«Mis see arst siin enam aitab! Ega see enam hinge sisse pane,» arvati.

«Saarlane,» rõhutas nüüd veel Villu ja paljude pilgud pöördusid segaste tunnetega kord lamavale laibale, kord Villule, nagu oleksid need kuidagi ühenduses. Heideti veel põgusaid pilke õnnetule, katsudes kiiremini eemale jõuda, nagu oleksid nad muutunud vaenulikuks õnnetule kukkujale.

«Trepp oli katki, muud ühti,» lausus lubjase habemega vanamees. «Pasatskid, muud ühti! Kas mede mehed on siis süüdi, et omale palka ei oska tõsta! Või kas mede mehed peavad nälga surema veikemaal!»

«Keda sa siin süüdistad ja kahtlustad?» käratas Toomel. «Oled sa Saaremaal vähe vantisi katki raiund ja inimesi merde uputand! Ise jooksete, kivikoormad selgas nagu heinasaod, kus need trepid siis niiviisi kannavad!»

Jälle kostis tagumine, kolkimine, kilin-kolin, jälle laoti maailmatud virnad kive ja muud materjali kandekitsedele ning astuti üles mööda lookuvaid ning katkeda ähvardavaid treppe. Purunenud trepp oli juba kõrvaldatud, uus üles seatud ning uus mees surmasaanu asemele astunud.

Sündmuse kohale oli ilmunud ka kikkis vurrude, lakksaabaste ja valge mõõgarihmaga okolodotšnik protokolli koostama, kuhu märgiti surmasaanust tähtsamad andmed: kui vana, mis nimi, kust pärit. Kui küsiti, kas on olnud märgata kahtlast, siis vaikisid nii meistrid kui insenerid, ja kui küsiti, kas mees ei olnud vahest ise süüdi, siis noogutati jaatavalt pead.

«Paras, kes käsib nii palju ahnitseda!» lausus lätlasest tööline, kes politseiniku ning meistrite jutust oli aru saanud, nagu oleks kiidetud ainult õnnetut kui kõige suuremat töömeest.

«Nu, k tšortu, puskai ubivajutsja,» ütles müürsepp, kes rääkis vene keelt.

Nõnda kujuneski olukord, et iga hoone juurde olid koondunud töölised kas maakondade, linnade või rahvuste järgi. Sepikoja-hoone püstitamisele olid kogunenud saarlased, kes omakorda jagunesid rühmadesse, kuna hiidlased ei sobinud saarlastega ega saarlased muhulastega. Linlased, pidades end nähtavasti eelistatumaiks, kultuursemaiks, arenenumaiks,

põlgasid maalasi, neid igati halvustades, takistades nende tööd, kiusates neid ning katsudes rõhudagi, sest need olid sageli lasknud end mõnele tööle kaubelda odavamini, leppides lihtsamate olude ning madalama elatustasemega. Nõnda peeti mõndki otse kuliks, neegriks mitte üksnes kümnike, meistrite, peremeeste, vaid ka kaastööliste poolt.

Üle tänava, sepikoja vastas, kerkis teine niisama suur hoone, edasi kolmas, neljas, viies — treierei, katelsepatöökoda, masinahoone, elektrijaam, vagunitöökojad, valukuur. Viimast ehitasid linnamehed — Toomeli Villu! Need ei lasknud ennast lüpsta, nagu uhkustati. Nemad oskasid välja kaubelda paremaid hindu, teenisid rohkem, elasid jõukamini, käisid pidudel ja mujal «kultuurihällides».

Et müürsepad teenisid rohkem, siirdus ka Ants Vasak sellele alale, vahetades sae-kirve kellu-haamri vastu, kuna ta ennegi mõisahoonete juures oli tegelnud mõlema kutsega.

Saarlase surmasaamine oli häirinud kogu tööliskonda. Eriti ärevil olid kadunu kaasmaalased, kes nüüd olid rahulikest ning aeglastest külameestest muutumas vihasteks metsalisteks, võngutades rusikaid, sajatades ja tõotades kättemaksu esialgu tundmatule süüdlasele.

Kord tuli Ants Vasaku juurde suuresilmaline ja laiasuuline habemesse kasvanud müürsepp, nägu üleni krohvine, ja hakkas kõnelema aeglaselt, justkui lauldes:

«Kuule, mis paha mede mehed teitele on teind, et te nii kurjasti meid põlgate?»

Ants ajas küüru sirgeks, vaatas uudistades enda ees seisvat ning justkui nutule kiskuvate silmadega kaastöölist ja lausus niisama aeglase ning rahuliku häälega:

«Küllap ikka midagi paha olete sis teind, kui põlatakse. Räägivad, et rikute inimeste palka.»

See oli saarlasele uudis. See üsna pahandas teda ning ta pahvatas ägestudes:

«Seda pole mette! Meistrid küll rääkivad, aga see on vale, mede meeste palgad on veel madalamad kui teistel.»

«Vat seesama ongi, et madalamad.»

«Siis ma'p möista küll ühti.»

«Vat, et tulete seia, elate kuuris ja sööte silku-leiba . . . Talud kodu, teenite ainult taskuraha.»

«Seda pole mette . . . Raha pole kuskilt võtta. Kui sui me'p teeni, ole talvel nälgas . . . Nii et pole maad äga midagid . . .

Või kui ongid, siis kapsamaa, ja see on keik... Asjata on siis mede meeste peale viha kanda ja redelit katki saagida.»

«Mis jutt see on?» imestas Ants.

«Mis jutt, aga kes tahab nähja, võib ju vaadata, et täkked olid sees. Just päris saehamba jäljed...»

Mees kavatses veelgi jutustada trepist ja hukkunud kaaslasest, kuid eemalt hüüti teda hoiatava kisaga:

«Aleksei! Tule ää, nigu lindad jälle põrgu põhja!»

Niipea kui Toomeli Villu seda asjalikku hoiatust oli kuulnud, ei suutnud ta oma tõsist linnamehe hinge taltsutada. Ta hakkas vängete sõnadega saarlastest kaastöölisi tõrvama ja ähvardas nüüd vast redeleid saagima hakata, et kõik palgasurujad lendaksid põrgu põhja.

Metsikus raevuhoos sööstis ta järgmisegi ehituse juurde, kus töötasid pikahabemelised, karvased töömehed.

«Hei!» karjus Toomeli Villu. «Särk püksi: ega täna põle kroonupüha!»

Ja nõnda edasi, sest saarlane teenivat humalaraha, et talvel kogu Saaremaad õllega joota, nagu see seal kombeks olevat, aga venelane — lõõtspilli ostmiseks. Villu laotas rinna kohal käsi, nagu mängiks ta lõõtspilli, ja laulis:

«Tapor da rukavitsõ, tapor da rukavitsõ,» sest rohkem ta vene keelt ei osanud ja neidki sõnu pidas suurimaks solvamiseks. Kuid kaastöölistes ei äratanud see mingit pahameelt, nad lagistasid laia naeru, et habe tudises. Mõni keevaverelisem ainult kirus:

«Vot tšuhna! Jei bogu, s uma sašol!»

«Bog, tsar da samovar!» võttis Villu uue noodi ning näitas, et ta siiski rohkem oskab, kui arvatakse. Ta, vaene mees, ei pannud tähelegi, et salk hästiriietatud ning vormimütse kandvaid vabrikutegelasi lähenes ehitusele, kus Toomel lõõtspilliga käredaid laule laulis. Härrased kuulatasid veidi ja üks küsis:

«Mis see peab tähendama?»

«Keegi linnamees pilkab maalt tulnud ning teisest rahvusest töömehi,» vastas Gnadeberg.

«Kuid mis bog, tsar?!» kehitasid isandad õlgu.

«Majesteedi solvamine?»

«Teatud ideed ei leia rakendamist niisuguste meeleolude juures,» arvas Gnadeberg.

Ja Villu karjus kõigest väest:

«Bog, tsar da samovar! Bog, tsar da samovar!»

Härrased heitsid «aktsiaseltsi huvides» käega ja liikusid teise ehituse poole, midagi põnevalt arutades.

Vabriku müürid kerkisid silmanähtavalt, ühes sellega mitmed olulised probleemid.

Kasvõi oskustööliste küsimuski... Tarvis oli neid kuskilt hankida.

«Riiast toome!» lausus peainsener. «Ainult need on rohkem nakatatud teatud ideedest...»

Kuuldes seda pistis Gnadeberg vahele:

«Kui nakatatud, siis nakatavad ka siin.»

«Muidugi, muidugi,» kinnitas pealinnast kohale sõitnud direktor. «Siis on streigid, mässud, vastuhakkamised...»

«Rahvuslikku vaenu õhutada... kuidas ütelda... aktsiaseltsi huvides, eh, eh, eh...» irvitas Gnadeberg, kes baltlasena seda asja pidi tundma.

«Ilus!» noogutas insener. «Teate mis? Jõudu juurde! Ohjad pingule! Uueks aastaks oodatakse esimesi tellimisi... Kui mingi niisugune asi peaks tööd takistama, siis teate — armuheitmist ei ole.»

Mingeid niisuguseid takistusi esialgu ette ei tulnud. Järv lainetas üha värava taga, kust võis inimjõudu ammutada vabriku ehitamiseks nagu vett merest. Küladest, maalt vajus rahvajääk siia kokku, nagu vajuvad rabaveed kraavidesse, et voolata kuhugi järve.

Kes surmasaanud saarlase juures olid tikkunud arvustama, need saadeti väravast välja; kes olid julgenud arstiabi korraldamist nõuda, nendele tehti esimene hoiatus. Siin polnud aega haigestudagi. Kord oli palavik Antsu sirgu tõmmanud, kuid kellel oli aega sängis olla. Lapsest saati oldi harjunud haigust võimuga võitma ja ise ennast aitama. Läks haav sõrme või kirves põlve — ämblikuvõrku peale ja kaelarätiga köitmesse, küllap ta paraneb. Kui aga hea ihu on! Sandi ihuga ei parane ka siis, kui kõige targemad tohtrid ravivad. Mis sest, et vahel tuli ööd läbi tampida põrandal ja ohkida põletavais valudes. Saunaeit oli ju ise arst. Roosile määriti soolaleivapuru ja muid «kangeid» aineid, seda sapsiti põlevate ristikheinapeadega, õlekõrtega, kaeti sinise suhkrupakkimispaberiga, lauluraamatuga või laulatussõrmusega. Kes iga tühisema vea pärast hakkas arsti otsima! Maksa aga neile! Parem osta selle raha eest mingi tarbeese.

Ja matusedki. Näe, saarlanegi tuli endil maha viia, selleks korjandus korraldada.

Hommikul vara, õhtul hilja; aga kas nõnda ka rikkaks saadi — seda polnud mehed märganud.

Ainult pühapäeva hommikul oli rohkem aega sängis laiselda, väsinud konte sirutada. Kuid katsu neid sirutada! Juba jalas kramp, käsi kange. Nühi ja hõõru, enne kui sirgeks saad. Või mis see magaminegi: juba näe und, et nässus lauavirna all, või Toomel kipub pussiga kallale! Paha veri!

XV

HAAVAKUKK

Vähemalt puhkepäeval polnud palju, kui pandi puhtad riided selga, nöörsaapad jalga, kaelaside lillkapsana lõua alla, kõvera pidemega kepp kätte, uus nokkmüts pähe, ja jalutama. Toomeli Villu oli katsunud Antsu meelitada oma seltskonda, millest Ants oli katsunud hoiduda mitte niipalju vastumeelsusest nende elu- ja linnameeste suhtes kui argusest, mis täitis kangusest hoolimata tema maamehelikku rinda. Toomel võiks teda tõesti libedale teele viia ning hukatussegi. Talle oli hakanud rohkem meeldima ühe blondi mehe seltskond, mida nimetati Haavakuke šaikaks. Haavakuke šaika oli kõigiti katsunud halvustada Toomeli pooldajaid, nimetades neid pasatskiteks ja uulitsapoisteks, kes oma rumaluses ning metsikuses leidvat kord õige otsa, see tähendab, hukkumise. Tema, Haavakukk, olevat niisama kaua linnas elanud ja tundvat juba noid kaklejaid. See näis Antsule meeldivat. Nüüdki tõttas ta sinnapoole, et inimestega inimese moodi kõnelda.

«On inimesi, kes tõesti inimese nime määrivad,» ütles Haavakukk.

«Noo, mis sis jälle on?» uudistas Ants.

«Tema teeb kõiksugu rumalusi ja ulakust, ajab roppust suust välja ja mõtleb, et see on see kõige ilusam ning nõnna peab see olemagi . . . Ja et tema on see ainuõige töömees, kellele kõik on lubatud ning keda keegi ei tohi keelata.»

Ants esmalt ei taibanud.

«Noo, kis sis nii jälle on?» küsis ta.

«Ma mõtlen just seda Toomelit. Tühi praalimine ja vaen

omasuguse vastu, selle asemel et kuidagi kokku hoida. Või võtaks kätte ja loeks midagi . . .»

«Loeks?» jäi Ants uudistades silmitsema Haavakukke, kes vaatas aknast tänavale ning oli profiiliga tema poole: kumer laup, sirge väheldane nina, kõverad huuled, nõgus lõug.

«Loeks?»

Ants seadis selle küsimuse kohkudes. Ta pole, jumal paraku, peale «Õndsa Luteruse katekismuse» ja «Piiblilugude», mis Hoerschelmann talle leeris oli kinkinud, midagi olulisemat lugenud. Needki olid nii vanamoelise ja kange kirjaviisiga, et ähvardasid küllaltki painduva keele ära murda. Kui ta Haavakukele seda oli maininud, naeratas see:

«Ropud teod ja vanad muinasjutud.»

Mis roppust seal katekismuses võis olla, seda Ants ei mäletanud, aga Hoerschelmanni lood jutustas ta Haavakukele ära, kes kuulas kasvava põnevusega.

«Või nii! Noh, see läheb ühekorra talle palju maksma. See on nende hukatuseks,» ennustas Haavakukk prohvetlikult.

«Meil on maal Roobu Kustas, see on akand seda asja aama,» tähendas Ants.

«Muidugi, talupoegade hulgast tõuseb ausaid ja ennastsalgavaid võitlejaid,» üteldi filosofeerivalt.

«Võitlejaid? Jämab niisama ja kempleb Vibu Villemiga. Et lauluraamat ja uus tõstament . . . Et ikka käärkambres ja . . . pimedas noomida poissa . . .» seletas Ants häbelikult.

«Vat, ega nisukeste isandate vastu põle talupoja-inimesest võitlejat, kui kirja ei tunne.»

«Noh, Roobu on piibelt lugend,» kinnitas Ants. «Ma olin ise seal sulaseks ja nägin, kui poiss uuris vana puukaantega piibelt.»

«See siis hea küll. Oli ju aeg Saksamaal, kus tõlgitud piibel oli ainuke mässuraamat.»

«Noo?»

«Nojah. Kui ikka piibligi viitsid läbi lugeda, küllap sealt poliitikat leiad.»

Häbi oli, aga Ants pidi tunnistama, et ka poliitikast pole tal aimu.

«Mh,» tegi Haavakukk. «Meil on jo ajalehedki, «Virulane» hakkas juba 1883. aastal ilmuma. Ja noh, kui oled ikka «Virulast» lugend, siis oled vahel ka mõne sõna tõtt alama

rahva elust kuuld. — Kas oled kuuld, mis mees oli Lui Plank?» küsitleti Antsu.

Kust Ants pidi seda teadma, kui ta puukaantega piiblit oli ainult pealtpoolt näinud, «Õndsa Luteruse katekismust» ja piiblilugusid vastumeelselt lugenud (et ei viitsinud) ja ajalehte veel mitte kordagi kätte võtnud.

«Olgugi et keisert kiidavad,» jätkas Haavakukk, «aga parunitele ja pastoritele urisevad natuke vastu.»

«Kas tahavad vabatriiki?» küsis Ants. Haavakukk tegi suured silmad, nagu poleks ta võinud aimatagi niisugust küsimust.

«Oled kuuld ka sellest?»

«Noh, mis sa minust sis arvad!» aeti kohe rind ette. «Kas ma sis ei teagi, mis maailmas sünnib. Sellest ma olen lugusi kuuld,» uhkustas Ants. «Prantsuses ja Ameerikas olla juba vabatriigid sees. Peksa keiser minema, ja vabatriik ongi valmis. Prantslased olla oma kuningaid mitu korda koerapiitsaga minema kihutand. Aga need on kanged mehed: peksa uksest väilla, tulevad aknast tagasi.»

Haavakukk naeratas ning oli meelitatudki, et leidus inimene, kes oli häälestatud nõnda mässuliselt.

«Meil olla jo ka nii,» jätkas Ants, «et kui aa see va togu keiser minema ja pane president troonile, ongi vabatriik valmis, ja suured majad akkavad kerkima . . .»

Nüüd naeratas ka Ants ise, sest talle meenus Aleksander Vasaku ja Taavet Vasaku jutt, mida ta siiski mitte just naljana, vaid naljakana oli võtnud.

«Kust siis need suured majad kohe kerkivad?»

«Ameerikas olla jo nii.»

«Aga kes siis keisri peaks minema ajama?» küsis Haavakukk.

«Noh, eks ikka targemad ja suuremad, ega sis minusugune kedagi oska peale akata selle keisrega.»

«See'p see asi ongi,» naeratas Haavakukk. «Targemad ja suuremad . . . On nisuksed parteid, kes ajavad nisukesi asju, kes nõuavad vabadust ja lühemat tööpäeva, mille eest meil mehi värava taha visati.»

«Meil on nisuke partei veel tundmata,» jätkas Haavakukk viimast silpi rõhutades. «Meil on ülepea nisuksed parteid ja seltsid keelatud, sest keiser ei salli neid ja nemad ei salli keisert. Mõned panevad pommi hakkama. Seda ma

ei kiida... Mis see aitab! Ühe virutad küll vastu taevast, aga uus ja hullem tuleb asemele.»

«Ei tea, ehk akkavad kartma,» ütles Ants.

«Need nüüd kardavad! Kätte maksavad!»

Nüüd jutustas Ants nagu ennekuulmatut uudist, mida ta Roobul oli kuulnud Aleksander II tapmisest. Mõisnikud olevat selle valitseja hingekese lasknud välja võtta, sest tema olevat talurahva vabastanud pärisorjusest, ja kui oleks veel pärast kahekümne viie aasta valitsemisjuubelit ülendatud valgeks keisriks, siis oleks mõisnikkude võimu hoopis murdnud, mis kõik olevat alatuid rahvarõhujaid nõnda ärritanud ja vihastanud, et nad otsustanud hea keisri tappa.

«Mis nüüd mõisnikud!» kahtles Haavakukk. «Tema kaotas küll pärisorjuse ja osalt teoorjuse, sest selleks sundisid teda olud ja ka mõisnikkude eneste kasu. Talupoeg tehti vabaks, et oli alles vaba, nii vaba, nagu võib olla inimene, kellel pole enam maad ega varandust, keda võib ajada, kuhu iganes tahetakse, ja kes peab minema sinna, kus tema odavat töötõudu tarvitatakse, tähendab, vabrikusse, mille peremeesteks on needsamad mõisnikud.»

«Vaata ullu!» ütles Ants. «Sis mõisnikud ikka ei tapp?»

«Mis nemad! Tapjate hulkas võis ju mõisnikke olla, sest mõned nende pojad olid ka nisukestes parteides... Aga kes pagan siis nii rumal on, et oma kasude vastu hakkab tegutsema ja oma mehi tapma. Vene keiser on ju ise kõige suurem mõisnik.»

«Nojah! See on tõsi küll. Aga kuda sa sis ikka orjuse ää kautad — kui ise mõisnik oled?»

«Miks ei kaota, kui oled sunnitud kaotama.»

«Kuda sis sunnitud oled, kui sa ise kõige suurem mõisnik oled? Vat sellest ei saa küll keegi aru,» ütles Ants.

«Vat see oli kapitalismus, mis sundis.»

«Hm!»

«Jah, vat, kapitalismus on tungind ka Venemaale,» jätkas Haavakukk. «Peeterburis, Moskvas, Uraali mägedes ja mujal on juba suured vabrikud ja kaevandused, kus töölisi vaja on. Aga kust neid võtta, kui nad mõisnikkude orjad on ja neid vabaks ei lasta!»

Ants vaikis.

«Kas sa oled lugend Gogolit?» küsis Haavakukk.

Ants Vasak polnud midagi kuulnud niisugusest saksast ja ta raputas eitavalt pead.

«Vat seal on Korobotškad ja Pljuškinid, metsikud, räpased ja kärnased mõisnikud, kellel on sajad orjad, keda aga juba kuskile kaugemale mõisapiiridest minna ei lastud. Vat neid oligi vaja vabaks lasta, et nad võiksid vabrikutes vabalt oma musklite jõudu müüa.»

«Vaata aga, vaata! Mis keeles see Gogol on kirjutatud?» uudistas Ants.

Kui talle seletati, mis keeles on Gogol kirjutatud, tõmbus ta nägu virilaks. Kahjuks pidi see lugemata jääma.

«Aga miks nad sis selle keisre sellepärast ää tapsid?»

«Ega keiser sellepärast tapetud.»

«Aga mispärast siis?»

«Sellepärast, et ta ise tappis.»

«Ise tappis? Keda ta tappis?»

«Tappis. Tappis mässajaid.»

«Mis nad sis mässavad?»

«Mässavad? Tahavad vabadust.»

«Nojah, sis on Toomelil õigus. Jo temagi sis sellepärast mässas,» ütles Ants.

Haavakukk sellega ei nõustunud. Tema arvates Toomeli mäss olevat looma mäss teise looma vastu, kuulugu mistahes rahvusse või klassi, ja narodnikud tarvitavat niisugust terrorismust, mida tema ei salli.

«Või sis nii?» pomises Ants, kuna tema peas oli maailmatu sülem kõiksugu uusi mõtteid.

XVI

PERE-ANTS

Ei möödunud palju aega uue vabriku ehitamisel, kui Ants hakkas kohtama paljusid oma kandi noormehi linnatänavail. Ju nemadki, nagu kõik orjusest vabaks lastud talurahva lapsed, nautisid kallist priiust linnakividel, oodates kannatlikult kuskil uue või vana tööstuse väravas, kuni saavad kaubale oma ainukese artikli — tööjõu. Kui Sauna-Ants kord pühapäeval linnas oli jalutamas, kohtas ta rõõmsa üllatusena tut-

tava välimuse ning kõnnakuga noormeest, keda ta esmalt päris hästi ei tundnud, sest juba seegi oli linlasena suutnud moonduda mingiks albiks. Kuid peagi taipas ta, et siin on tegemist Pere-Antsuga.

«Kuidas läks ka?» küsis Sauna-Ants. «Mind ristiti Lasnamäel kohe linnameheks. Kas trehvasid ka ühe vasta vahtimist?»

«Ei juhtund saama... Kas keerasid teise kõrva ette, nagu piibel kässib?» küsis Pere-Ants.

«Ei, seda ei saand aega teha, tuli kärmeste mütsi järele joosta ja siis põgeneda...»

Kuid Pere-Ants juba nõnda poleks talitanud, tema kui tõsine löömamees ja jõumees oleks vastu hakanud ja vähemalt poole tosinat linnakaabakaid läbi kolkinud. Sauna-Ants naeratas, sest tal polnud usku sellesse uljusse.

Nüüd läks Pere-Ants juba «grüünesse»; nüüd kuuldus tema kõne juba üsna peen olevat, kadunud olid «soa» ja «moa», suured «soapad» võtavad palju «mearet». Nüüd olevat ta hommikul joonud kohvi «smandiga» ja «tante» ning «onkel» olnud «fetteritega» neil, kus lapsed teinud kena «kratsfuussi» ja ütelnud «gut morgen». Viimaks lausus perepoeg:

«Maal on äge sõda käimas.»

«Sõda? Kuule imet. Kes seal sõdivad?»

«Noh, Roobu ja Ärselmann.»

«Vaata ullu! Ah ikka!»

«Jah. Ja Neeme Leena akkab Tibu Tõnule minema.»

Sauna-Ants kahvatas natuke, kuid ennast kogudes avaldas ainult teeseldud imestust ja lausus:

«Mis neil muud on, kui saagu nagu liiva mere ääres... Aga kas vanamees sellega ka päri on?» lisas ta siiski.

«Vanamees just ongi, aga pereeit tahta jälle sind.»

«Või mind!»

«Nojah, sa olla jo seal jalgu puhand ja tea mis teind. Saunaema nutta kodu, et põle osand poega kasvatada, et Roobu metsalised olla so ukka aand.»

«Kes seda valet seal valetab?» söandas ta küsida.

«Valet. Jo nad sis teavad. Tibu Tõnu olla seda kirikumäe all kogu kihelkonnale rääkind.»

«Või kogu kihelkonnale!»

«Jah. Ja Nõksu Juhanil olla terve lauluraamat valmis luu-

letatud Kadakasauna kummkingast ja Neeme Leena kurvastusest.»

See pani Antsu mõtlema, see kurvastus. Aga ei tea, kas on kurvastust, on ehk pettus, teesklus, paljas tühi mäng. On ainult kergemeelne vallatus ning tühi lõõpimine, mis kohe ununeb, kui selja pöörad. Ja Ants hakkas sorima möödunud aegades ja meenutama silmapilke, kust oleks võinud eraldada Leena äraandlikke õrnuseavaldusi ja kahepalgelist pilku, mis tuleb ainult kavalast südamest, kuid mitte otsekohesest armastusest. Antsule hakkas nüüd kummitama olematuid ning oletatavaid seiku nende kunagistest kokkupuutumistest. Kas see Leena pilk polnud seal koolimaja juures külmem kui tarvis, justkui oleks ta tahtnud ütelda: «Päh, va Kadakasauna kummking!» Ning see viimane öö, kui Ants oli olnud Neemel. Miks Leena siis nii tõrksalt oli karanud istukile? Miks ta nõnda külmana oli jäänud istuma sängi äärele? Küllap tema mõtted olid kinni kelleski teises. Need kahtlustused ei andnud Antsule rahu. Ta hakkas tundma kibedat kiivusepiina, ta kujutles juba teise noormehe käsi ümber Leena piha, suudlusi ta suul. Ei, seda ei suuda ta kannatada, nõnda ei või ta seda jätta. Ta peab muretsema selgust selles küsimuses. Ta peab minema küsima seda Leenalt endalt.

Kui Ants järgmisel hommikul tööle läks, oli ta meeleolu langenud. Ta oli tusane, koguni vihane, kuid ei suutnud kindlaks teha, kelle peale või mispärast. Kui ta vabriku väravasse jõudis, kohtas ta juba hulka siia kogunenud tööletahtjaid ning nende hulgas ka Pere-Antsu.

«Noh, põle kaugemale jõund?» küsis Sauna-Ants. Ta oli tahtnud sellesse küsimusse peita kogu oma halva tuju ning paha meeleolu, kuid see kukkus välja vastupidisena, selles tundus justkui sõbralikkust ning kaastundmust. Ta oleks tahtnud kuidagi salvata seda uhket perepoega, kes pole kaugemale jõudnud kui saunamehe poeg, veel enam, koguni kaugele temast maha jäänud, sest ei oska ametit ning kõõlub alles siin värava taga. Kuid siis meenusid talle Haavakuke äsjased sõnad pimedast loomalikust vihast, millest ta oli katsunud hoiduda. Ta astus väravast sisse.

«See katel keedab kõik ühesuguseks, olgu ta perepoeg või saunamees,» lohutas ta ennast.

Inimesed askeldasid sipelgatena prahihunnikutes, tassides, tõmmates, sikutades ja kangutades mitmesuguseid okkaid,

kõrsi, pulki ja raage. Aga Sauna-Ants oleks tahtnud siiski midagi torkavat ütelda selle Tibu Tõnu pärast. Miks tuldi seda talle ninale kirjutama niisugustes värvides. Et — saunamees, ära topi oma nina mõisakuuendikkude vahele, kus sind ei taheta! Ena mul asjamehi! Näljarotid seal kadakate vahel! Näsivad kollaseid silke ja tahket leiba. Raha näevad nagu noort kuud. Meile laotakse iga nädal tuliuusi punase-sinisekirjuid peo peale. Põlluharijad! Jah, juba see ise, et niisuguse Tibu Tõnuga on tiivaripsu löödud, kõneleb enda eest! Nõnda!

Vabriku hooned olid juba katuse alla jõudmas, elektrijaam, sepikoda, valukuur ja saeveski olid juba peaaegu valmis. Taanlased ja mõned teised välismaalased ehitasid pikki ja kõrgeid telliskivikorstnaid, milliseid siin maal polnud veel nähtud.

«Kuidas nende pea kannatab nii kõrgel olla!» imestas Pere-Ants oma maamehelikus lihtsameelsuses.

«Peab järve vett jooma!» tähendas keegi. Kuid Pere-Antsule jäi see arusaamatuks.

«Ah järve vesi teeb pea kõvaks?» imestas ta.

«Järve vesi teeb linnameheks, ja linnamehe pea juba ringi ei käi,» oli Toomel suurustamas.

Juba kostsid heledad rauakõlksatused, juba keerasid võtmed raginal mutreid. Laagreid ja võlle kinnitati lae alla ja kõrgele müüri külge. Pukkide ja tugede vahele vangistati igaveseks pikki transmissioonivõlle, millele oli peale aetud hulk rihmarattaid, suuri ja väikesi, mis kõik pidid käivitama määratu hulga tööpinke ja masinaid. Kuid hoonete ehitamine polnud kaugeltki lõppenud. Veel olid püstitamata katelsepatöökoda, laudsepa-, puusepa-, maalri-töötoad ja hulk mitmesuguseid muid hooneid, nagu kuivatised, pumbamaja, kontorihooned ja ka üürikasarmud nii meistreile kui töölistele. Peale selle kavatseti ehitada raudteid ja rullikuteid, veevärk ja roiskveetorustik, valgustus- ja voolutulbad, sest direktsioon oli otsustanud tehase varustada kõige moodsamate tehniliste saavutustega: elektri, auru ja gaasiga. Nõnda oli tööd siin veel rohkesti, see tõmbas rahvast kokku üha rohkem. Nõnda käis töö siin vahetpidamata hoonete välismüüride püstitamisest alates kuni sisustuse viimistlemiseni. Inimesi tuli ja läks, sest kes pisut viibis või kuidagi mingi pahega härra Gnadebergi silma paistis, sellele anti «abrehknut» ning võeti asemele uus, nagu Pere-Antski oli tulnud ühe vastuhakkaja asemele.

XVII

SÕDA RIIA LINNA PÄRAST

Transmissioonivõlle, laagreid ja rattaid monteerisid Riiast toodud töölised, keda üldiselt ja erandita kutsuti lätlasteks. Need olid siniste pluuside, keeratud vurrude ning aetud lõuaga mehed, kes kandsid korralikke riideid ja terveid jalatseid. Nagu selgus, mõistis enamik vene ja saksa keelt, sest neid kuuldi nii inseneri kui Gnadebergiga küll vene, küll saksa keeles käratsevat. Kui nad aga omavahel hakkasid innukalt žestikuleerides kõnelema läti keelt, siis ei suutnud paljud, vähemalt Toomel, ennast pidada, hakates rängalt kiruma.

«Mõni keel! Nagu... ladiseb! Aga vat kus meie keel! Maailmas teisel kohal.»

«Kui teie keel on teisel kohal, siis meie oma on esimesel kohal,» paluti Haavakukke tõlkida, sest tema oli samasugune keelemees nagu lätlasedki.

Lätlased naersid ja vadistasid jälle midagi. Eriti agar oli pikkade käharate vurrupuhmastega lätlane, kelle suu jooksis nagu veski. See ajas eestlased marru. Nüüd hakkas kostma «kua» ja «kua», millel ei paistnud lõppu tulevatki, sest nähtavasti muid sõnu polnud veel suudetud õppida. Toomel oli natuke targem, nagu tõsine ja põline linnamees kunagi. Tema pani sekka: «Kua tu runat, latvijas kungs, brauks maaja» ja nii edasi, kuid ka tema leksikon lõppes. Aga kui läti keele sõnatagavarast enam ei piisanud ega mõjunud, siis ei kostnud muud kui «litt-lätt, litt-lätt».

Lätlas d heitsid käega ja kadusid. Käharate vurrudega hüüdis ainult:

«Igaunas väls!»

Kui Toomel laskis endale selle tõlkida, siis lubas ta näidata, kuidas Riia tornid paistavad.

«Sirgu sagris!» hüüti veel eemalt.

Kuid mine tea, mis see kõik tähendab, ja kui ta peaks midagi tähendama, ega siis teised sellest peale lätlaste aru saa — nõnda arvas Toomel.

Haavakukele rääkisid lätlased pikemalt, kuidas nad naabreid hindavad. Igatahes harimata ja rumalad, kes muuks ei kõlbavat kui mustatöölisteks, kärumeesteks, kraavikaevajaiks. Kes juba müüri oskab teha või puutööd, see peab ennast

enam kui inimeseks ja sõimab teisi valimata sõnadega. Peale muu olevat need kvalifitseerimata jõud kõige suuremad kintsukaapijad, kes rikkuvat hindu, töötavat neli-viisteist tundi päevas. See ei mahtunud enam Toomeli hinge, kes oli tänini sellepärast just kiselnud saarlaste ja venelastega, nagu ta ise armastas rõhutada.

«Aga miks on siis teil palgad madalamad ja tööpäev pikem kui meil Riias?» küsis lätlane.

«Sellepärast muidugi, et Riia on suurem linn ja lätlased kangemad mehed,» vastas Haavakukk. Kuid Toomel virutas Haavakukele kõmaka rindu ja kärgatas:

«Riia suurem kui Tallinn, mis sa plärad!»

Kõik jäid imestades vaatama ja raske oli otsustada, kellel õigus. Siiski leidus veel üks nupukam mees, ja see oli Sauna-Ants, Ants Vasak. Tema ei võinud ju kuidagi taluda, et Toomelile peaks jääma õigus ning mispärast see müksas Haavakukke, kes pidi kahtlemata rohkem teadma kui Toomel.

«Ma olen ka kuuld, et Riia on ikka suurem kui Tallinn.»

Nüüd kargas Toomeli hing veel rohkem täis.

«Mis sina, piimahabe, tead Riia linnast! Sa pea oma mokk maas, kui mehed räägivad, ja oota, kui so käest küsitakse!»

Nüüd ei suutnud seda pilli ka Sauna-Antsu hea seedimine enam vastu võtta. Ta muutus näost vähina punaseks, vaatas kord ringi ja kahmas külje kõrvalt poole telliskivi. Kui kivi oli kord haaratud, siis pidi ometi visatama, ja Antsule tungis veri pähe ning ta ei suutnud endale aru anda. Kivi pääseski peost lahti ja lendas kahvatuks muutunud ning kohkunud linnamehele Villem Toomelile otse vastu õlga. Pool telliskivi oli viinud kange mehe tasakaalust ja ta tuigerdas liiva- ning prahihunnikute vahele, kust alles veidikese aja pärast lontsis oma töö juurde. Pealtvaatajad, kes olid oodanud ägedat kisklemist või vähemalt agarat vastuhakkamist, olid Toomelis pettunud, kuna Antsule vaadati harda aukartusega.

«Inimene aab lollust otsast välja ja tahab seda rusikaga teistele peale suruda,» lausus Ants tagasihoidlikult, nagu olles teadlik oma vägiteost. Rutati peaaegu õnnitlema vaprat müürseppa, kes oli julgenud vägeva pulli nurka suruda ja veel muudki teha, nagu rahvakeeles räägitakse.

«See kaabakate vaim peab akkama meie inimeste ulgast kaduma,» tähendas Sauna-Ants, andes oma teguviisile õilsa

eesmärgi. Ainuke, kes teda selles julges või oskas toetada, oli Haavakukk.

Muidugi, ega see olnud kingitud, vaid laenatud! Vasak ja Haavakukk jagasid nüüd lätlastega sõimu pooleks, mis nendele pühendati. Tõotati üha koledat kättemaksu «läti kopsudele» ja nende sabarakkudele, kes räägivad, et Riia linn on suurem kui nende linn.

Juba toimuski salakoosolek Toomeli korteris, kus uljad vennad olid mütsi sülitanud ja tugevasti julgust võttes kõigi pühimuste ning saadanate nimel vandunud Vasakule, sellele kardetavale ning tõusvale tähele, vähemalt nahatäie anda. Kõrtsis pidi see paras koht olema, kuid keegi ei teadnud, millist kõrtsi külastab niisugune mats nagu Ants Vasak või see antvärk Haavakukk. Otsustati minna otsima, mis muud. Miks nad vabrikus seda karistust ette ei võtnud, selleks arvati olevat paar mõjuvat põhjust: kuidas sa targa peaga nii põhjalikult nuhtled, ja teiseks võib ju kergesti vahele jääda. Vajuti kohe lähema kõrtsi uksest sisse keset põrandat, tehti mõningaid hääli, vallutati paar lauda, varustuti pudelitega ja hakati otsima eset, mille vastu nende põhja alt lüüa või kaela pihku jätta. Seda kõige tarvilikumat aga — Ants Vasaku pead — polnud esialgu siit majast leida. Ümberringi lällasid joodikute segased hääled ja vaarusid uimased kujud. Äkki võis märgata Toomeli Villu kihkumist, ta kahvatas, silmad hakkasid metsikult läikima nagu hirmunud loomal, kes haistab ohtu. Kuskil oli ta kuulnud Vasaku nime! Oli see kummitus? Ta tõusis, vaatas kaela sirutades. Juba kostis «kua». Asi oli selge. Kuskil lauas istusid lätlased ja võib-olla ka Vasak. Ja muidugi — ühes lätlastega, va igavene neetud äraandja! Kauem polnud ju tarvidust juurelda. Asi on selge selletagi. Tarvis oli tegutseda. Sest milleks oli julgust võetud? Milleks oli välja tuldud? Ta otsustas esineda juhina ning teeseldes komistamist langes rinnuli lätlaste lauale. See lahenes kuidagi veel lihtsa tõrelemisega. Aga kui järgmises lauas, kus Pere-Ants oli mõnede teistega oma isatalust päritud raha realiseerimas, veel kord kõlas «Vasak», siis ei suutnud Villu viinastanud silmad enam päris põhjalikult eritleda, kellega tal tegemist on.

«Ah Vasakud on siin koos! Säh sulle!» Mingi klirisev ese lendas Pere-Antsu lauale ning teine kohe kuklasse.

«Mis eest! Mis eest!» karjuti. Kuid küsimine oli täiesti

asjatu, sest keegi ei vastanud ning Toomeli jõuk oli asunud oma kohuste täitmisele. Kõrtsike löödi tühjaks. Lauad olid pikali, toolid katki, paar meest kummuli umisemas, kuna tänaval kaikusid hüüded:

«Andke lätlastele!»

Kuid võimatu oli veel naabreid peksta, sest need olid tänanud häid jalgu.

Vaene Pere-Ants, kes süüta oli kannatanud, ei suutnud seda muuga seletada kui Sauna-Antsu lollusega. Käsib teda näidata oma kangust seal, kus tema jõud ei küüni! Nüüd kannata terve suguseltsiga!

XVIII

EHK ON MÕNED SOTSIAALDEMOKRAADID

Tänavail oli imetlemist veel küll. Vaateaknail polnud Sauna-Ants veel kaugeltki kõike jõudnud vaadata, samuti polnud ta suutnud veerida kõigi tänavate nimesilte, mis olid kirjutatud kahes kohalikus — vene ja saksa keeles. Ka ümbritsev jutukõmin kostis tema kõrvu ikka noissamus keelis, millest ta niisama vähe aru sai kui Toomel läti keelest. Täna hämmastas teda hoopis uus pilt. Mees, kellega ta oli teinud alles hiljuti tööd, tahunud palke ja ladunud müüri, niisugune sorakil vurrudega, laia hiinlasenäoga, kelle pea kandis ainult üht ja sedasama nässus kübarat, kes kõhis ning rögises ja kes alatasa oli kulunud märklauaks teiste pilkele, sest tema ihnsus, omakasupüüdlikkus ning ahnitsemiskirg olid kummaliselt kuulsad, — seesama mees sammus nüüd vapralt läbi linna paljaste mõõkade vahel. Oli ta julge sellepärast, et tundis ennast süütuna või oli tema roim tähtsuseta, või sellepärast, et ta polnud üksi, vaid tema raudade küljes kõndis veel teine valgete vurrudega mehike, kes oli riietuselt märksa kehvem ning terviselt põduram, — seda oli raske otsustada. Ants vaatas neid hulga aega tagantjärele ega suutnud mõistatada, mispärast neid nõndaviisi talutati. Väsinult ja vastumeelselt ronisid nad mäkke, kus parunite, pastorite ja kuberneride uhkete hoonete keskel vanade kindlusemüüride sünguses neid ootas kubermanguvangla.

«Mis need's on teind?» küsitles Ants.

Keegi ei võinud ju ometi seda teada, mida võisid teha Kopika Kaarel ja ta valgevurruline kaaslane.

Haavakukk, kes lähtus oma vaatenurgast, lausus järgmisel päeval ükskõikse üleoleku ning ammuteadva hooletusega:

«Kes neid teab!» Ja nüüd läks põhjuste otsimiseks, arutamiseks ja selgitamiseks lõunatunnis.

«Kes teab, olid mõned sotsiaaldemokraadid,» arvas müürsepp.

«Kuula nüüd, Kopika Karla mõni sotsiaaldemokraat!» naeris vana puusepp. «Niikaua kui mina teda tunnen, unistab ta ainult vaskkopikast, keda ta niikaua peus soendab, kui see ära sulab, niikaua kui põletab; siis ei lase ka veel peust lahti, vaid peidab suhu. Nisuke mees on Kopika Kaarel.»

«Aga vat, mis mina ütlen: vabrik on süüdlane, kui Kopika Kaarlele nõndaviisi juhtus, et nüüd istuma pannakse,» kinnitas habemik teiste selja tagant. Ning justkui oma väite põhjendamiseks trügis ta ettepoole, et kõigile oleks nähtav ning kuuldav. Kõik jäid imestades uudistama halli habemega prohvetitaolist vanameest, kes veel kord kinnitas:

«Ikka on süüdlane.»

«Noh, kuda?»

«Miks ta ei ole! Vat, mis ta siin kõik on teind! Ühed muudab ta pasatskiks, teised teeb vihameesteks, kolmandad vargaks ja valerahategijaks. Te ei usu! Hea küll! Ärge uskuge! Aga Kopika Kaarel on teil kõigil silma all.»

«Mis sa, rumal vanamees, seletad!» halvustati teda nooremate poolt. Kuid vana ei peljanud.

«See on tõeste tõsi! Uskuge, pojad! Siit hakkavad tulema hädad ja viletsused. Kis on käind, see on näind, ja kis on raamatut lugend, see on kuuld, et suurtes vabrikutes ja vabrikulinnades põle muud kui ulumine ja hammastekiristamine ... Siin isad kaotavad oma pojad ja vastapidi, nii kuda juhtub. Tõsi ... Teie ei usu. Aga küllap te kõrvad kuulevad ja silmad näevad. Isad kaotavad oma pojad, sest vabrik on teind neist hulgused ja veel hullemad inimeseloomad ... Ja nende tütardest on saand nende armukesed, kes ei tunne häbi ega au ... Nõnda sünnib vabrikutega ... Nõnda teevad vabrikud!»

«Äh! Tühi lori!»

«Vabrikust tulevad alles inimesed!»

«Vabrik annab alles tööd ja leiba.»

«Vabrik ei tee kedagi, aga vabrikuomanikud . . .»

«Ei, aga vat see sisteem!» kostis mitmehääleline sumin, millest raske oli midagi mõistlikku eraldada.

«Jah, pojad! Kõik on nõnda,» kinnitas vanamees, kuid tõstis justkui hoiatuseks esimese kõvera ning krobelise sõrme ja jätkas: «Kel silmad on, see võib jo ise näha! Kui meil enne oli kingsepp oma liistudega, kangur kangaspuudega, tõldsepp tisleripingiga, siis peavad nad nüüd oma poed kinni panema. Nüüd tuleb teeb vabrik, tuleb teeb odavamini, ja keegi ei jäksa temaga sammu pidada. Nõnda teeb ta jõukad kerjusteks ja kerjused õnnetusehunnikuks.»

«Tühi loba!» karjuti nagu ühest suust.

Kuid vanamees, sattunud kõnehoogu, rõhus aga üksiti edasi:

«Kus nad peavad minema, kui neilt nende liistud ja höövled ära võetakse? Ta peab ära müüma oma pingid ja asuma paljalt seia müüride vahele . . . Nii on seadus . . . Ta peab maha müüma oma tööriistad poole hinnaga, sest keegi neid ei taha, ja peab nälga surema.»

«Eks ta tule seia!»

«Jah, seia! Seia nad tulevad ja on tuld. Suured neelavad veikseid, nagu haugid neelavad ahvenjaid. Kas me teame, kis on meie vabriku peremees? Ei tea. Me oleme seia kokku tuld nagu lambad soolahunniku otsa, aga me ei tea, kelle sool see on, nagu me ei tea, kis pügab neid lambaid . . .»

«Põle tähtis!»

«Sunnitud kui oled!»

«Sunnitud! Kis võib vaba meest sundida! Oleme vabaks lastud. Võime minna, kus tahame. Võime vabalt tööd teha, võime vabalt ennast tööle kaubelda! Kas põle nii?»

«Küll nälg sunnib!» hüüti.

«Ei, pojad, see põle üksi nälg. Siin on palju muud, mida ei võta kinni minu rumal pea . . . Ühed on tuld siia nälga kustutama, teised varandust kokku ajama. Nii on lood! Nõnda tahtis ka Kopika Kaarel, see Kaarel Kopikas, rikkaks saada. Tahtis mees ise rikkaks saada ja ka teisi rikkaks teha.»

Nüüd hakati naerma, sest vanamees arvati eksivat.

«Jah, nõnda on vabrikuga lood! Ühed satuvad mõekade vahele ja heidetakse kõige sügavamasse pimedasse, teised tõusevad kõige heledamasse valgusesse ja seatakse kõige ausama seltskonna ülemistesse ridadesse. Ka Kopika Kaarel tahtis tõusta kõrgemale. Ka tema tahtis majakese ehitada, nagu te

näete siin kerkimas palju uusi valgeid läikivate akendega majasi. Kaarel vidas koju laudu, palkisi ja kõiki prahti. Ja miks ei peaks ta vidama või laskma vidada, kui seda teeb mõnigi mees, kellel on üsna ükskõik, kus ta selle maha paneb, kas Kopika Kaarli õue või vabriku hoovi. Sest kas inime ei või eksida ja väravad segamini minna!»

Lõunatund lõppes ja töölised, kes kogu aja olid elavalt jälginud improviseeritud kõnekoosolekut, valgusid segaste tunnetega laiali.

XIX

URJADNIK JA MÕNED TEISED

Aleksander oli nimetanud muuseas ju urjadnikutki valaskalaks, mis Antsule paistis küll liialdamisena, samuti nagu tal võimatu oli uskuda, et «Ameerika junaitid steitsis» poleks paruneid, von Hoerschelmanne ega teisi nendetaolisi. See oli vist küll ninapidivedamine. Kuidas võis see karvane vanamehenäss, see urjadnik, olla mõni valaskala, see mehike, kes sinna Kuie valda ja vist küll mitme valla peale kokku alles hiljuti oli ametisse määratud. Urjadnik sõitis siin valdades ringi niisama karvase setukaga nagu ta ise. Müts üle kõrvade, hall sinel kuidagi lohakalt seljas, üks hõlm teisest pikem, astus ta kas vallamaja õue või kõrtsituppa, et koostada protokolli või tirida laadaplatsilt joobnuid vallaputkasse. See oli ta avalik ülesanne, mis teda ei muutnud kuigi populaarseks. Mida ta salaja tegi ning millised muud ülesanded tema kehvadel õlgadel lasusid, seda ei osanud lihtrahva silmad tähele panna. Seda ei suutnud vallainimesed arvata, et ta pidi hoolega selle järele valvama, et armulise keisrihärra pildid oleksid õkva seinal ja et õigeusu kombeid kuidagi ei rüvetataks. Hea küll, seesugust jõledust polnud siin kuulda, sest siinkandis polnud õigeusk kuigi levinud, nagu mõnel pool mere ääres, kus rahvast maasaamise ja muude täitumata lootustega oli hellitatud ja petetud. Vainusauna Jüri oli juba mitu korda poe juures rääkinud, kuidas vene usu papp pidanud näärihommikul kirikus jutlust: «Keisrihärra saatis õigeusulistele palju tervit, aga luteriusulistele — laku panni!» Keisri kujusid ega pilte polnud siin ka kuigi palju valvata, erandiks vahest urjadniku enda korter kuskil küla keskel papiga vooder-

datud majakeses. Teine suurem «köisrihärra» rinnapilt, sinipunase põhitooniga, ehtis vallamaja seina, kus seda vahetati ühes keisrihärradega. Aasta tagasi oli Antsu teades vallamajas keisri pildi pärast suur nägelemine toimunud, sest Aleksander III surnud viinasurma ja asemele pandud Nikolai II, keda jaapanlastel pole õnnestunud tappa, kui ta kroonprintsina Jaapanis oli viibinud. Nõnda pidi ka Kuie vallamaja seinal pilt vahetuma. Aga kust seda rahakest hangitakse, lubage ütelda, tõsiste maameeste seisukohalt väljudes, niisuguste tühiste asjade peale, sest siin pole üksnes uue koolimaja ehitamine käsil, vaid von Hoerschelmann ihkab ka uut leerituba, mida vallad jälle aidaku. Ja ega pilt üksi! Osta veel raamgi ümber! Niisugune nikerdatud ja kullatud! Pealegi niisuguse keisri jaoks, kes laskis «Mosku linnas» hulga inimesi surnuks tallata ega teinud sellest väljagi, vaid pidutses edasi. Tants surnukehadel! Paraku! Siin Pruntali heinamaalgi lasti kroonimispäeval vanu inimesi kotis joosta ja posti otsa ronida. Mine pane inimestele aru pähe! kirusid arukamad mehed, kuid ega neid olnud palju. Suurem osa jookseb ainult teistega kaasa ega anna endale aru, on see hea või halb. Nõnda kiruti. Eriti agar oli Roobu noor peremees Gustav Roop, kes von Hoerschelmanni juba leeriajal oli hakanud paljastama. Sellega oli ta salaja edasi tegelnud, sest avalikult ei tohtinud tänini sellest nõnda praalivalt rääkida kui leeripoisina, ja peaasi, keegi ei tihanud seda uskuda, ehk küll kaheldi. Roop oli kujunemas kõigiti peremeeste juhiks, olgu kisklemises või vallaasjade ajamises, vallavolikogus vaidlemises või mõnes muus. Otsustati viimaks muretseda küll uue keisri pilt, aga raam jätta vana. Endise, habemega keisri vana pildi võttis Roobu Kustas, alias Gustav Roop, kaenlasse ja viskas vallasekretäri sealauda lakka. Sellest polnud siis seadusesilmal aimugi ega saanudki ta sellest seekord haisukest ninna. Kõik soikus rahulikult. Ainult valda sokutati vägisi kolmandat «köisri» pilti, muidugi uude ministeeriumikooli majja. Kuid selle ostmiseks loodeti mõisast toetust ja Roop lubas minna von Hoerschelmanni jutule, et seegi keisri pildi heaks oma piskust ohverdaks. Niisiis tundus käärimishõngu siin värskes veinikeldris, mässumeeleolu oli pugenud vallamajja, millest urjadnik oli niisama tume nagu keiser ise.

«Mida tumedam, seda toredam,» kinnitasid niihästi Kuie valla peremehed kui ka saunikud.

Hoopis teisest savist olid politsei-isandad linnas. Pealegi oli neid siin nii mitut liiki, et Ants Vasak ei suutnud neid õigesse lahtrisse asetada. Kõige rohkem oli ta näinud muidugi «kardavoid» ning muude epiteetidega uulitsakordnikku, keda rahvas oli põlanud enne ja nüüd, keda isad olid õpetanud vihkama nagu ussi aia all. Mine tea, miks, aga Antsu majaski ei sallitud linnavahti, samuti kui vangivahti, keda kutsuti vangikupjaks ja nii edasi. Nõnda tunti maarahva ridades vaistlikku põlgust tsaariteenijate vastu. Ja miks neid mitte põlata, kui nad nõnda kummaliselt käitusid. Ühel ilusal suvisel ööl nõudsid nad Roosi tänavas nr. 10 seaduse nimel kategooriliselt sisselaskmist. Seal klopiti poissmeeste korteri uksele, kus elas muuseas ka Ants, niisuguse ägeduse ja julgusega, nagu oleks tuli takus.

«Vat sulle kooki moosiga!» pomises Ants voodis teki all ega läinud teps mitte avama. Tal tundus mingi judin libisevat üle selja, sest niisugune pahandus ning une pealt ehmatamine oli tabanud teda esimest korda elus. Vat ripablikk, meenus talle kohe, vat, see on see parlament! Aga, noh, tohoh hull, ta pole ju selleks veel kõrtki liigutanud! Tema südametunnistus on puhas, ega nad ometi teda veel sinna vii ega nõnda läbi linna taluta kui Kopika Kaarlit! Aga mine tea selle keisrihärra tujusid, on ehk tedagi tarvis! Nõnda keerles mõttekesi Sauna-Antsu peas ja hetkelt tegi ta oma meele kindlaks ning südame kõvaks ja kargas sängist välja ust avama, kuna ka keegi teine ei arvanud heaks väga kiiresti tsaarisulastele meeldida. Vastupidi, kaasüürnikud olid koguni üleni vaiba all ning kõige noorem, Prits Kamps, koguni teki üle pea vedanud ja lõdises kogu kehast. Temal oli vist küll tõsine hirmutunne. Mida siis see noor ümmarguse näoga mehaanik pidi kartma, et tema hambad nõnda paukuma hakkasid? Ta oli õhtul hilja koju tulnud; keegi ei võinud märgata, et temaga midagi oli juhtunud, ainult asemel oli ta ühelt küljelt teisele vähernud ja läbi une midagi kalossist mõmisenud.

Ants avas ukse. Sisse vajus maailmatu parv kõiksugu rahvast, küll mundris, küll ilma.

«Käed üles!» karjuti ja sirutati relvaotsad nagu jubedad mustad silmad nii Antsu kui ka sängis lebajate poole. Ants ajas hirmunult käed üles, kuna sõrmed jäid kahtlaselt konksu, millist üksikasja ei jäetud kahe silma vahele, vaid kamandati:

«Sõrmed sirgeks!»

«Ei anna rohkem!» vastas Ants.

«Lõuad!»

Käed ajas püsti ka paar teist lebajat, kuna Kamps lõdises ikka, tekk üle pea. Kuid kaua tal enam ei lastud ses heas olekus mõnulda. Üks kargas talle juurde, kahmas teki äärest kinni ja tõmbas selle järsu hooga tema pealt. Samal silmapilgul kostis hele kõlakas vastu Kampsi pead, nagu oleks puunuiaga löödud vastu pada.

«Odevaisja!» karjus morn mees kähisedes ja tõmbas Kampsi sängist põrandale, nagu oleks ta õhk. Imelikul kombel laskis Prits, kes alati oli olnud hakkaja mees, seda vastupanuta toimuda. Seekord osutas ta ainult passiivset vastupanu, lebades põrandal niikaua, kuni nuhk ta roided saapaninaga tuliseks kuumendas. Ta ajas end viimaks püsti, kuid kõigist neist tonkimistest hoolimata ei ilmunud ta jäisele näole ühtki joonevirildust. Korter puistati läbi. Millegipärast otsiti hoolega mööda sängialuseid ja raamatuvahesid. Vanal Vidrik Viitfeldtil olid testamendid ja lauluraamatud sängi kohal väikeses kapikeses, kust need välja koogiti, laiali puistati ja sinnapaika jäeti. Mis siin ikka!

«Gde tvoi kalošõ?» küsiti. Kuid Kamps teeskles umbkeelsust ega pilgutanud silmagi, nähtavasti oli tal kalossidega midagi juhtunud.

«Gde tvoi kalošõ?» korrati küsimust, ja kui Kamps ikka vaikis, lendas talle hea hoop kuklasse, nõnda et võttis mehe taaruma. Kui Kamps nüüd rahulikult sängi äärele istus ega mõtelnudki enam püsti tõusta, käratati talle:

«Nu, svolotš, odevaisja skoreje!»

«Fremjä hfatit!» vastas Kamps, tarvitades «f-i» «v» asemel.

«Vot kak, svolotš, fremeni hfatit!» osatas ametnik ja virutas talle nüüd juba julgemini roietesse, sest Kampsist polnud vastuhakkamist karta. Kui Kamps jätkas oma passiivset vastupanu, siis vihastasid sandarmid juba nii põhjalikult, et otsustasid ta jõuga välja toimetada. Kamps mõistis seda kõnelust ja ta ainult muheles. Hakkab nalja saama! Kuid siis lähenes morn mees ja virutas talle saapaninaga kõigest jõust vastu teravat säärekonti. Igatahes õrn koht. See võttis vee silma. Aga mehel mehe süda sees ja sängi äärelt üles ei tõuse!

«Nu-ka, skoreje! Marš!» karjus morn mees silmavalgete välkudes ja pakse huuli pahempidi ajades.

Mitu paari käsi haarasid Kampsi Pritsu nagu takukoonla

ja lohistasid uksest välja, andes talle võmakaid kuni tõllani, millega sõidutati ametnikke ning vahialuseid.

«Mis see's nüid oli?» küsis Ants imestades.

«Mis see's nüid oli?» osatas vana Viitfeldt.

«Mis seal muud oli kui Siberi sõit!» teadis kolmas.

«Mis eest? Mis eest?»

«Mis eest! Küllap poisil oli midagi südamel, ega muidu,» väitis Viitfeldt ja hakkas oma testamente ning lauluraamatuid hoolega lehitsedes seinakappi tagasi laduma.

«Vat kus siad! Igavesed siad, muud ma ei oska ütelda!» kirus vanamees. «Noh, kus ta siis sai? Siin ta oli! Kus ta ometi läks?»

Voodiriided hakkasid lendama, vanad saapad sängi all kolisema, mööbliraasukesed toas liikuma. Midagi eriti liigutavat või häirivat oli Viitfeldtile tehtud, mis teda nõnda pani pöörama ja otsima. Kui talt päriti selle tormamise põhjust, vandus ta ainult:

«Vat kus siad! Vat kus masuurikad!»

Tuppa sigis vaikus. Vanamees jättis otsimise, istus sängi äärele, pea käte vahel, ja vajus sügavasse mõttesse.

Antsule aga ei andnud see sündmus rahu. Ühelt poolt rõõmustas tema peksev süda, et see karikas õnnelikult oli temast möödunud, teiselt poolt oli ta täis ärevust ja meelepaha.

«Tea, mis see noor poiss siis õige teha võis, et nii toorelt!»

Keegi ei teadnud, mis see noormees võis teha, et teda nii koheldi, ja teistel polnud selle vastu enam huvi. Nemad polnud süvenenud vabariiki ega parlamenti. Vanameest huvitas nüüd rohkem kadunud raha, teist kaasüürnikku rõõmustas, et tal ei olnud tagavaraks ühtki krossi, mis ka võib-olla oleks puistates kaotsi läinud.

«Kui sa raha otsid, siis on ehk kuskil vahel veel,» lohutas viimane Viitfeldti ja soovitas otsida veel aluskoti alt, mis tundus aga enam kahjurõõmsa pilkena kui sõbraliku nõuandena. Viitfeldt ei vastanudki.

«Vat kus masuurikad, muud ühti!» kirus ta.

Ants oleks veel midagi teada tahtnud, aga ta ep osanud seda küsida, mida just oleks tahtnud. Midagi jõledat pidi vist küll inimene tegema, kellele takistamata võib revolvripäraga pähe lüüa, jalaga vastu säärekonti virutada ja keda niiviisi võib sõimata, nagu polekski inimesel enam häbi ega au. Küllap võis Kamps mõne ränga kuriteoga toime tulla, võis midagi

varastada või koguni tappa, sest leiti ju sageli mõni laip kuskil kõrtsi juures, noaga läbi löödud, vereloik külje kõrval.

«Kas need mehed teisi ka püiavad, või ainult mõrtsukaid ja röövleid?» küsis Ants mõne minuti pärast jälle.

«Neid need just ei tahagi,» vastas vana Viitfeldt.

«Keda need siis tahavad?»

«Eks sa näind, keda nad tahtsid.»

«Ma mõtlesin, et küllap seegi midagi seesugust tegi.»

«Kuula nüid! Poiss päris karskuseseltsi liige, ei joo ega suitseta. See läks nüid nisukest tükki tegema!»

«Või nii?» imestas Vasak. «Siis vist politikamees!»

«Nojah! Kis neid teab... Eks nad midagi ikka aavad! Ja niikaua möllavad, kui mõne keisre jälle ää tapavad...»

Seda uudist ei suutnud Ants enam endale pidada. Ja kellele muule seda ikka kõnelda kui sellele vanale vabatriigi mehele endale, kes Prantsuse ja Ameerika «ripablikid» ise läbi käinud ning kellele see parliament nagu viis sõrme. See ütles Antsu üllatuseks:

«Ah Kamps! O yes, tubli poiss!»

«Tähendab, tundis,» mõtles Ants ja kuulas, mis järgneb. Aga kui midagi rohkem ei järgnenud, küsis Ants:

«Kas tundsite?»

«No, don't know! [1] Jei bogu!» kinnitas Aleksander mitmes keeles, nagu tahaks ta umbusklikku onupoega iga hinna eest veenda. Ja siis veel suurema huvi ja ärevusega:

«Kas leidsid ka midagi? Kas tegid, noh, tead — search [2]? Kas otsisid ka midagi, vana kaltsu, kummikalossi?»

«Otsisid... ja leidsid!»

«Leidsid?»

«Jah, leidsid — kümnelise Viitfeldti lauluraamatu vahelt!»

«O yes!» naeris Aleksander. «It's reward for strain [3]! Noh, kuidas ütelda — tasu! Nagu vanasti, teate, anti soldatile vabadus ise endale võtta võidetud maal, noh, mis tarvis! O yes! See on tore! Me teeme selle paljaks,» kõngutas Aleksander ähvardavalt pead.

Ants jäi imestades silmitsema hoogusattunud meremeest, kes

---

[1] *No, don't know* (loe: nou, dount nou) — ei, ei tunne (ingl. k.).

[2] *Search* (loe: söötš) — läbiotsimine (ingl. k.).

[3] *It's reward for strain* (loe: its rivood foo strein) — see on tasu vaevanägemise eest (ingl. k.).

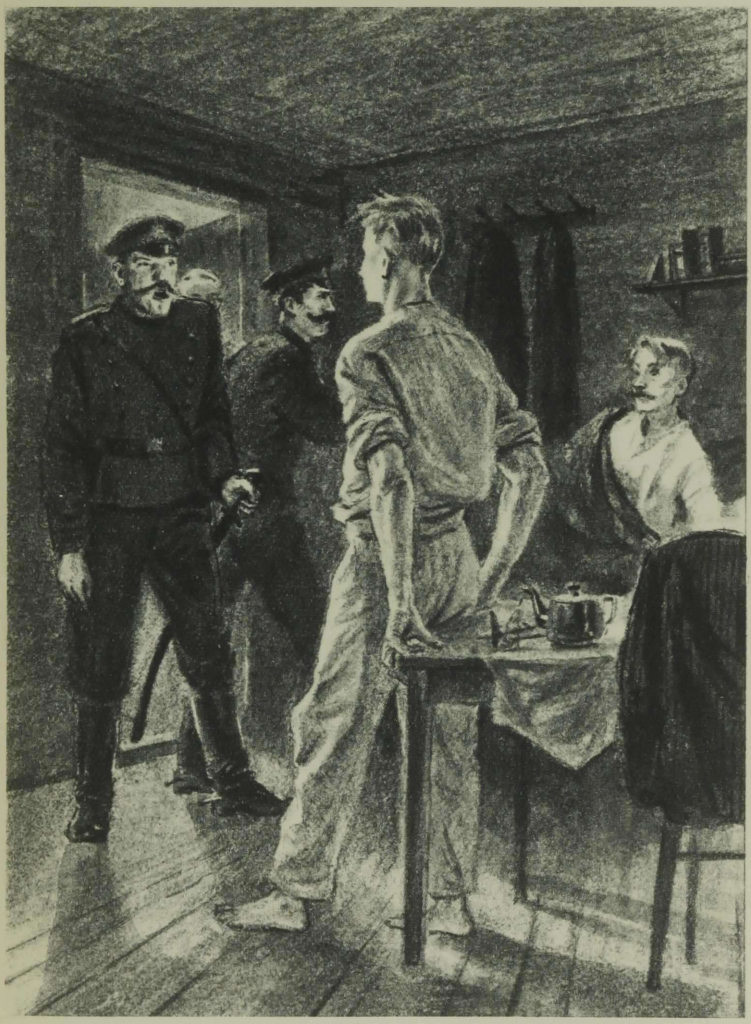

lubas midagi või kedagi paljaks teha, mille tähendus jäi lihtsale saunamehepojale arusaamatuks.

«Nojaa, o yes! Seda panevad inimesed newspaperisse[1]!» Ta oli nähtavasti aru saanud, et konspiratsioon ähvardab tema suures seletamis-agaruses ning puudulikus keeleoskuses lõtvuda, ja oli otsustanud end kokku võtta. Antsule oli selge, et Aleksandril pidi tõepoolest mingi muu avaldamisvõimalus olema kui kohalik avalik ajakirjandus, kes niisuguste seikade puhul ei tee muud kui vaikib.

«Ei sellest kirjuta keegi, lakuvad keisre tallaalust!» ütles ta iseteadvalt ja julgusega, sest seda oli kord ütelnud ka Haavakukk, mis talle hästi oli meelde jäänud.

«O yes! ka sina räägid nõnda. Oled antizarist! All right! Noh, küll paneme illegal! O yes! Illegal!»

«Ah põranda all?»

«Oi muidugi — nagu hiired, rotid, mullamutid!»

Aleksander hakkas imenobedasti oma asjakesi pakkima, ja mõne minutiga oli tal kohvrike täis, nõnda et see suuri vaevu krampidesse andis. Ta haaras varnast meremehemütsi, seadis selle natuke viltu teisele kõrvale ja lausus, ulatades Antsule oma suurt labakätt:

«Good-bye! Jääb antizarist! Ripablikk! O yes!»

Ants lahkus siit imeliku ülendava tundmusega, nagu oleks teda pühendatud millessegi suurde saladusse, mille ulatust ega tähendust ta ei suuda veel aimata. Kuigi talle ju midagi ei räägitud, nagu ta ise aru sai, mingit ülesannet ei antud, vaatas ta tänaval kahtlaselt ümber, nagu kuulataks või loeks keegi tema mõtteid. See tundmus painas teda pidevalt, vahel rõõmu-, vahel hirmutundega, ja sundis teda üha suuremale otsingule.

XX

MIKS SÜDA VALUTAB?

Neeme, Nõksu ja Kadaka ümbruskonda ja viimaks kogu Kuie valda täitis ärevust tekitav kuuldus, et Neeme toa taga kuusiku ääres oli ühel pimedal ööl teadmata kelle poolt kolme perepoja jalgrattad lõmastatud. Kodarad olid pooleks, kõverad

[1] *Newspaper* (loe: njuuspeipör) — ajaleht (ingl. k.).

ja nässus, rattapöiad vigastatud, raamid mõlkis ja keevitustest lahti. See olevat ju niisugune kuulmatu rumalus ja suur kahi, mis paneb mõtlema vanemad inimesed, nooremad otse mässama ja mis annab tunnistust Koliküla poiste toorusest. Jalgratta hankimine ei ole nüüdsel ajal ju naljaasi, sellega ei saa hakkama igamees ega nõnda kergesti kui lõhkumisega. Sellel pidi ikka kange viha olema tundmata jalgratturite vastu, nõnda arvati. Kuid seda ei teatud ometi kinnitada, kas olidki tundmata. Mine võta kinni! Mine tea, kas olidki Koliküla poisid, kes niisuguse tembuga hakkama said! Kes võis siin nii ruma! olla? Kas mõni juhuslik mööduja pidi siis kiviaiast tooma selle «marmori» ja viskama puude najal seisvaisse ratastesse? Tühi mõte! Siin pidi ikka aega ja plaani olema! Siin pidi ikka süda täis olema. Siin pidi vist kadedustki olema, võib-olla armukadedustki! Aga milleks jäetakse niisugused hinnalised esemed nii kaugele kuuskede alla? küsiti. Milleks ollakse nii lohakas oma varandusega? Ega ole endised ajad, kus aidauksel polnud lukupakku ega kambriuksel raudhaaki. Nüüd peab olema seitsme luku taga, mida endaga just kaasa ei saa võtta. Sellest tegi Neeme vana oma järelduse:

«Eks selle varguse ja patu ole mõisnikud seia toond!» Muidugi oldi sellega päri, aga Neeme ema tahtis seda täiendada:

«Või nüid need üksi! Eks omasugused ole koa nii õelaks läind, et sööks üksteist ää!»

Kahetseti kõigiti, et niisugune asi pidi juhtuma just Neeme toa taga kuusikus.

«Eks see tehtud su kalliste plikade pärast,» lausus vana.

Sellega ei nõustunud naine. Millise plika pärast see pidi tehtama? Leena või? Leenal enesel peigmees linnas, temal neid rattamehi juba tarvis ei ole. Kas need Pearna Antsud ja Veskireied kaaluvad üles niisuguse tubli töömehe nagu Ants Vasak, kellel nüüd olevat juba mitu paari kummikingi ja muid asju! Või Maali? Ega sellelgi käi jalgrattamehi. «Liisit ei maksa reakidagi, see veel ülepea poissa ei salli,» ütles ema.

«Mine tea!» kahtles vana. «Kasvavad siin ja toovad moastmadalast risti kaela. Nagu see Leena: laalab ja karjub ja vahib linna poole!»

Tõepoolest Leena süda valutaski, nagu aimaks ta mingit õnnetust, mille lähenemist tunneb see alaliselt tuksuv lihaseke kuskil sügavamal rinnus, mida ei saa ise kuidagi seisma panna ega välja võtta, et vaadata, mis tal õige on, et ta nii

tormab, talt küsida, mis peaks tulemas olema, et ta nii hoolimatult peksab ja tahab rinnust välja tulla. Aga miks ta siis ikka valutab, kui midagi on tulemas, seda ei teadnud ei Liisi ega Maali ja isegi ema mitte, kellel kõigil süda olevat valutanud.

«Miks süda siis ei valuta, kui oled alles veike, nii pikuke?» näitas Miina põlve kõrgusele.

«Miks ta's ei valuta!» vastas Maali. «Tahad tissi, ja akkabki valutama!»

Sellega polnud Miina päri, pannes pea viltu, nagu ei saakski ta enam teisiti pärast juuksepatsist sikutamist.

«Ei ole ühti,» säuksus ta.

«Miks ta's sul valutab?»

«Vat ei tea.»

Maali lõõpis, et Liisi süda valutavat sellepärast, et Tibu Tõnu ei tule teda vaatama, vaid olevat nüüd Neemelt hoopis võõrdunud.

Ei, Tibu Tõnuga polnud ka Liisi päri. Teda tema ei taha. Pigem võtab selle Veskireie Oskari, kelle jalgratas toa taga männikus purustati.

«Jalgratas jo neil nüid nagu me ema vana vokk ilma rattata aganiku peal.»

«Parandavad ää ja sõidavad jälle, nii et keegi ei soa näulegi,» suurustas Liisi.

«Eks so süda valutab sis nende pärast,» ütles Maali.

«Ah jalgrataste või?»

«Nojah! Ega need jalgrattamehed siis änam tule, kui siin toa taga männikus nii irmsad röövled on.»

«Jah, ja kõigi kodarad löödi kohe sisse,» imestas veel Leena.

«Mis sa tahtsid, et sinu omal pidid terveks jääma?» küsis Liisi ümmarguste põskede punetades ja naerdes nii maheda kahjurõõmuga, nagu heliseks aisakelluke. Liisil olid ümmargused sinised silmad, tumedad juuksed pruunika helgiga nagu Maalilgi. Tema täidlased rinnakuhilad ajasid valge jaki juba niisama pungi nagu Maali või Leena omadki. Neile siis olidki Kurena küla jalgratturid ehale sõitnud, needsamad, kes seal ministeeriumikooli nurgakivi panemisel olid Leenast ja Kadakasauna Antsust mööda sõitnud.

«Mis minu oma seal oli?» küsis Leena.

«Ega old jah, mis ta sis so sängi earel konutas!» küsis Liisi.

«Ää Leenat puuduta, sel on jo Ants — Ants linnas, lips rinnas ja linnapreili põlve peal, ih, ih, hii,» naeris Maali.

See juba Leenale enam ei meeldinud, kes oma ägeduselt oli õdede hulgas tuntud; ta oli kord lubanud nende nahad üle pea tõmmata ja sõnnikusse visata. Ta kahmas nüüdki esimese kättejuhtuva eseme, et narrijaile äiata, kuid Maali oli juba kadunud. Leena süda hakkas aga seda rohkem valutama, sest, oh, kes seda suudab taluda.

«Mis sa's nii kangeste vihastad?» küsis Liisi üle aknalaua. «Ega me's süidlased põle, kui ta ei tule sind voatama!»

«Ah sa koa veel!» käratas Leena. Kuid juba oli Liisi kadunud. Eemalt kostis veel ta noomimine:

«Kui sa nisuke tuleark oled, sis ei taha sind Tibu Tõnugi, reakimata veel Kadakasauna uhkest kummkingast! Jääd vanaks tüdrukuks nagu Nõksu Ann või Saula Mai.»

«Ah!» heitis Leena käega. Kuid rinnus pakitses ikka ja valutas, nagu näpistaks keegi laiade tuimade tangidega. Tõesti, tõesti kole ja valus oleks, kui need Liisi hirmsad sõnad sellest põlvel olemisest vastaksid tõele. Siis teiselt poolt need jalgratturid. Kindlasti saab Antski sellest teada. Ja taas näpistas südant pihtidega. Miks kiusavad teda kõik inimesed? Miks on kogu maailm tema vastu? Ometi pole ta kellelegi halba teinud. Kindlasti on see kadedus ning kius! Kuid miks ei tule see Ants kordagi enam siia? Miks ei kirjuta ta? Miks laseb ta nii kaua oodata? Ometi ta lubas... ah, mis ta kõik lubas! Nüüd kiusavad nad teda: Ants linnas linnapreilidega, ja kes siis temast, maatüdrukust, enam hoolib! Näe, ei kirjutagi enam! Aga ega see kirjutamine nii lihtne polegi, seda teadis Leena ise kõige paremini; tindipottki seal kambris laudil peaaegu ääreni surnud kärbseid täis ja sulg roostetanud nagu vana harksahk lauda räästa all. Ja kui need riistapuud kätte võtad, siis ei taha nad kuigi hästi paberil libiseda, ja tarvitab maailmatu pikka peamurdmist, kuni kirja valmis saab. Nõnda ennast lohutades pani ta valge jaki selga, puhta kirju äärega sitsräti pähe ja läks õue. Toimetused olid toimetatud, loomad söödetud-joodetud, õu puhtaks pühitud. Päikegi oli looja veerenud. Taevast kattis loojangust kerge pilveloor, värvudes lillaks, roosaks, punakaks. Kaste laskus rohule ja laupäeva-õhtune meeleolu oli pugenud Leena tuksuvasse südamesse. Ta pani silgates aruheinamaa poole, kust kostis kummaliselt selge ning vahet-

pidamatu ööbiku laksutamine, justkui oleks see siinsamas kopli-aia ääres suure toominga oksastikus. Niipea kui Leena siit üle kopli mulgu hüppas, hakkas temagi laulma, tõtates ikka tahapoole, kus oli ilusaid sarapuupõõsaid, sihvakaid noori kaski ja värisevaid haavapuid, sinnapoole, kuhu kadus Kadakasauna Antski kevadel linna minnes. Leenale tundus, nagu ruttaks ta ise praegu linna või nagu peaks ta kellelegi vastu tõttama, kes täna siit tingimata peab tulema, siit läbi aruheinamaa, siit läbi Nõksu padriku, hüpates üle lagunenud aiarisu Neeme krundile, kuhu on tallatud looklev jalgrada. Jah, siit keskmisest heinaküünist mööda ruttab ta pikkade sammudega, siit mööda kaldaalust, kus kasvavad piibelehed ja hiirehernes, siit kahlab läbi see, kes peab täna tulema . . . Täna on Leena tal juba vastas. Täna istuvad nad siia kuhugi ilusa põõsa varju, täna imetlevad nad siin seda ilusat loodust ja hingavad sügavalt värskeid kevadelõhnu . . . Nõnda unistas Leena. Kuid see jäigi unistuseks. Pole kedagi tulemas Nõksu heinamaalt, pole ühtki jalaastumist ega raokrõpsatust kuulda, pole kedagi siin istumas ega hingamas peale Leena valutava ning igatseva rinna. Ainult vana Luige taadike, tulles mõisa põllult teopäevi tegemast, imestas Leenat nähes:

«Näh, Neeme tüdrukud üksipäini ööbikut kuulamas! Nii ilja õhta veel!»

«Ilja see kõige ilusam!» vastas Leena ja poetas üha pilke linna poole.

«Kas te sõnnikupäävad Preevlele tehtud juba?» küsis Luige taat, jäädes vastuse kuulmiseks seisatama.

«Oh, ei ole veel!» üteldakse justkui rõõmustades. «Me isa ütleb, et tema ei tee! Enne põle veel seda asja old, et koa sõnnikupäivi peab tegema, aga tänavu pani need veel otsa,» kirus Leenagi ning kalpsas kaugemale lilli korjama.

Luige taat tatsas kodu poole, lähker leivakotiga seljas. Kui aga Leenale oodatavat ei tulnud, kaldus ta meel heldima ning ta hakkas laulma:

«Oh saja, lumeke,
mu hauda külmaks tee,
et võiksin puhata,
kui olen väsind ma . . .»

Niisuguses melanhoolsuses jõudis ta põllupeenrani, kust hakkas viimaks mööda väljaaia äärt jooksma, nagu oleks

teda keegi taga ajamas, nagu sirutaks kellegi käsi teda haarama ja takistama. Kui ta hingeldades plikadekambrisse jõudis, magati siin juba. Läbi une ainult imestasid teised õed Leena käitumist, südaöösel üksinda metsas hulkumist... Et mis selle arusse küll on läinud! Aga keegi ei teadnud, mis oli Leena arusse läinud. Ta puges sõna lausumata teki alla. Teda painas mingi masendus, teda haaras sünge meeleolu, justkui raskus rõhus rinnus, ja ta oleks hakanud nuuksumagi, poleks ta kuulnud akna taga krõbinat. Esmalt oli ta harjumuse kohaselt hiirvagune ja keelas ka teiste õdede sahistamised, kes vähemagi krõpsatuse puhul ajasid end rinnuli aknast välja vahtima, sest nendel puudusid vanema õe kavalus ja tema kogemused ning nüüd selline resigneeritud ükskõiksus.

Kuid akna taga kostis nii väga tuntud ja tuttav krõbistamine.

«Tibu Tõnu!»

«Jah, Tibu Tõnu!»

«Nojah, Tibu Tõnu!»

«Nüid akkab jälle sirkus!» hüüdis Liisi, Neeme kõige ilusam tütar.

Tibu Tõnu, kes juba ammu polnud siin «oma kallima» pool käinud, eelistades asja vananemist, ei suutnud enam kiusatusele vastu panna, sest ka tema rinnus tuksus see väike lihastest kotike, ja üha oli «miski sisemine eal» teda sundinud minema Neeme poole, mõtlema Neeme peale, hiilima Neeme plikadekambri akna taha. Nüüd oli ta kogunud julgust ja saanud tõuget, sest «reagiti jo, et kummking ei tahagi änam seia tulla», sest linnas leidnud endale parema, mida Neeme vana ise olevat poe juures Tõnule vähemalt mõista andnud, ja miks muidu see vana Neeme talle seal toona välja tegi!

Ta pani näo käte vahele ja hüüdis mahedasti. Litsudes nina vastu aknaruutu nagu tainatüki, anus ta endise visadusega. Kuid ükski seespool ei vastanud ega liigatanud, justkui poleks Neemel enam elavat hinge. Kui Leena poole pöördumine ei andnud tulemusi, võttis ta uue suuna ja sihtis sõnad Maali kaudu Leenale. Kui ka Maali ei arvanud heaks vastata, hakkas ta kõiksugu mahedustega noorukese Liisi südant sulatama. See kui kõige edevam ei suutnud väga kaua vastu pidada.

«Mis sa, Tibu, noaksud seal!» pahandas ta esialgu. Aga kui Tõnu ikka ei lakanud nurumast, mindi siingi juba häbematuks:

«Kasi karja, Tibuke!» julges Liisi pahvatada, ja täiesti omal algatusel. Juba oli temagi hoolega pähe õppinud vanemate õdede sõnavara ning oskas seda juba kasutadagi.

Nüüd algas akna taga pikem mõmisemine ning kirumine. Et: vat kus mul taksikoer, et: mis te oma nina nii püsti ajate, viimaks vihm sajab sisse, ja: ega see kummking nisukest maapiigat enam taha, et: eks seal linnas ole ilusamaid ja paremaid linnukesi... Ei saa ütelda, et see Leena südant ei salvanud, et see teda ei vihastanud ega pannud kehast värisema. Aga ta hoidis ennast tagasi, tõmmates vaiba uuesti üle pea. Kui Tõnu proosa-ettekanded olid lõppenud, siirdus ta luulele ja deklameeris jubeda ulumisega:

«Uu, uu, uu, uh, huu,
Saana-Ansu seareluu, luu!
Uh, huu, uu, uu,
Neeme Leenu pahkluu, luu.
Mõlemate mädand ninaluu, luu!»

Maalit-Liisit panid laginal naerma, aga Leena suu sulges määratu viha. Ta hakkas kogu kehast võbisema, nagu oleks tal kõrge palavik või nagu oleks ta pikemaks ajaks suletud keldrikülmusse. Ta ei suutnud oma võppuvat keha enam sängis hoida, ta väike aju otsis kaitsevahendeid, mida nii kergesti ei leidnud siit vähevarustatud majast. Ta ainult avas ukse vanadekambrisse, mida ta kunagi varem polnud teinud, ja hüüdis:

«Isa!»

Nüüd jäi tema hing kinni. Ta tahtis veel midagi hüüda, veel midagi eriti tugevasti rõhutada, kuid hetkelt mõistis ta selle kõige mõttetust ega saanud sõna suust.

«Mh!» kostis sängist. Ja siis: «Kas ise ei soa jägu!»

«Jah!» vastas Leena nüüd kergemini. «Jah! Tule aga aa koer akna takka ää!»

Nüüd toimus selline sõnavahetus, mida Neeme ajalugu registreeris esimest korda. Võib-olla mõned haritud inimesed oleksid seda pidanud rõvetsemiseks, kuid armsa maarahva talutaredes ei pandud seda väga pahaks. Liiati kui tõsipõllumehest isa ei suutnud taluda tütre jooksmisi linnameeste järele.

«Vat kus mul asi!» lausuti sängist. «Või mina pean tulema neid taga aama! Kis on kutsund, küll see kässib minna.»

«Ise joodad neid poe juures ja mehkeldad,» vastas tütar trotsivalt. «Nüid laalavad irmsaid laulusi, et pane kõrvad kinni!»

«Nõnna neh,» aitas ka ema. «Ma kuulsin koa, et oled sellele Tibule poe juures viina ost.»

Vanamees vaikis veidi ja siis pidas tarvilikuks oma teguviisi selgitada ning põhjendada:

«Jah joot,» lausus ta. «Lase sis Nõksu kroabib silmad peast väilla, ja abi põle kusagilt võtta!»

Viimaks ajas Neeme taat püksid jalga ja läks õue. Tõnu, kes ukse käuksatust oli kuulnud, aimas paha, hüppas kerge liigutusega kambri otsast üle roigasaia ja kükitas maha. Näis, nagu oleks neil kokku räägitud. Neeme sammus samuti kõhklemata ning sihikindlalt kambri otsa ja katsus, piiludes ning pimedas nägemist pingutades, kükitavat naabrimeest üles otsida. Aga kui ta teda ei leidnud, katsus poolsosinal hüüda:

«Tõnu! Tõnu ae!»

«Mis on, Neeme isa?»

«Ei ole kedagi, poeg. Mis sa siin kükitad?»

«Keda sa kükitad või oled! Nää, laulsin Leenale Nõksu Juhani värsket salmi; pani teene nõnna pahaks, et ei teind ustki lahti.»

«Mis sa sis nõnna luuletad!» lausuti nagu manitsuseks.

«Noh, ega ta minu tehtud põle, see mädand ninaluu.»

«Mh, mõga! See Nõksu põle muud kui üks igavene nissiop.»

«Nojah, ma ütlen jo sedasama, et see põle muud kui üks mõga, see Saana-Ansu seareluu ja Neeme Leena pahkluu ja . . . Ma veel kõiki ei soandki ette kanda . . . et sada puuda tea mis asja ja mitu voati veel mis asja olla kõik seal linnas oma töö teind . . .»

«Voata aga vanaelajast, ah sis sel uhkel Kadakasaana Ansul on sedaviisi . . . Aga noh, ää sis Leenast nii lolliste laala!»

«Noh, ega ma laala, aga kui laulus ette tuleb, jo siis peab väilla laulma, mudu ei riimi ega kedagi.»

«Eks tule kambre!» kutsus Neeme peremees.

Tibu kalpsas üle aia ja loivas pikkade koibadega ümber sirelipõõsa vana Aadu järele, kes lühikeste jalgadega, püksid rebadele vajunud, valged juuksesalgud kohevil nagu ohaka-

tutt, astus toa poole. Vanamees vajus rehetuppa, Tõnu tal ikka kannul, nagu kardaks ta mahajäämist. Siin istusid nad laua äärde, millel põles väike tattninalamp, ega leidnud esmalt aja- ning oludekohast jutuainet.

«Oot, oot, ma lähän toon natuke juua!» ütles Neeme, võttes kahetoobise plekknõu, ja ruttas aida poole, sest viljaaidas pidi üks ankur veel humalamärjukest täis olema.

Tibu Tõnu pistis kõigepealt pika sõõmu kolkunud õlut, mis sisaldas rohkesti viinavaimu, ja pakkus siis ka peremehele endale, kes ainult natuke huuli niisutas. Neemel oli vist kavatsus Tõnu purju panna, sest ta sundis teda üha jooma ja lubas veel tuua, kui nõu tühjeneb.

«Või sa's laulsid me Leenale uudist?» alustas ta nüüd. «Aga ega sedasi tule kedagi väilla, see vihastab tüdruku oopis ää, ja siis, poiss, pühi suu puhtaks, seda ütlen mina . . .»

«Nojah, ma jo ütlesin, ega ma ise . . . et va Nõksu, et mine ja mine ja laala . . . Ega ma mõteldki laulda, aga nad ei teind ust lahti, ja ma sis ütlesin, et . . .»

«Ää aa roppust väilla, Tõnu!»

Kuid Tõnu tänitas edasi:

«Nõksul on neid igate sorti, misukest aga tahad!»

Neeme Aadu ei kiitnud neid laulmisi ja Tõnu teguviisi heaks. Tema kulm oli tõmbunud kortsu, suu virilaks, ja siis:

«Tead sa, Tõnu, kurramuse pihta . . . Ma tahtsin sulle kedagi ütelda . . .»

Tibu ajas unised ning vesised silmad pärani ja avas võimaluse piirideni suu. Kui vanamees kahtlevalt vaikis, nagu puuduks tal usaldus avaldada oma salajasi mõtteid, siis julgustas Tõnu:

«Reagi, reagi, Neeme isa!»

«Kas sa oled koa ustav, poeg?»

«Keda sa's mõtled? Oled sa minust kedagi alba kuuld? Seda asja ei ole, et ma kellegile kedagi lähän lobisema! Seda asja ei ole!»

Ja justkui tõsiasja otsides oma ustavuse kinnituseks hakkas ta uhkustades selgitama:

«Kas ma olen seda kellegile reakind, mis ma seal te toa taga männikus tegin?»

Neeme Aadu pealmine libedaks aetud huul tõusis imelikult nina alla kipra, paljastades tugevaid kollaseid hambaid. Ka

Tibu oli salatsevast avaldusest ülemäära liigutatud. Siis lõi ta justkui kartma ja vaikis jälle.

«Noh, reagi, reagi, poeg, keda sa seal me toa taga sis tegid!»

«Vat ma mõtlesin, et kui Neeme plikad on toredad, siis olen mina koa tore, olen mina tore ja toredam veel kui Neeme toredad plikad ja nende toredad peigmehed . . . Vat mina olen see mees, kelle kangus peab kostma üle kihelkonna . . .»

«Kas sa's tegid selle tüki?» küsis Neeme vana.

«Neh, et misukse?» küsis Tibu vastu.

«Noh, et viskasid need kodarad sisse?»

«Jah, kas ma olen sis kellegile reakind, et ma need kodarad sisse viskasin?»

«Või sis sa, Tõnust poeg, panidki neile selle obaduse? Mis sa mõtlesid sis, et — Ants võeh?»

«Ah kummking või?»

«Einoh, teadagi!»

«Nojah, mõtlesin, et linnameestel raha küll, eks nad osta uued . . .»

Neeme vana ei mõistnud enam kolmegi lugeda. Tibu Tõnu on igatahes kangem mees, kui võis arvata. Neeme vaatas pimedasse nurka, nagu ootaks abi seinalt, mis mustas nagu öine mets tema ees. Siis võttis ta laualt kiire liigutusega piibu ja tubakakoti, nagu haaratud mingist uuest mõttest.

Sängi äärele istudes pidas ta hulga aega nõu. Teadmata, mis ta talupoeglik aju seedis, kuid siis tõusis ta sängi servalt, liikus käsikaudu, kobades kambri ukse poole, avas selle ja vaatas hoolega, kas neid ei kuulata. Tõnu oli vajunud laua äärde tukkuma, pea kätele nõjatatud, müts peast lauale veerenud. Vanamees tuli tagasi tema juurde, pani käe aeglaselt ning kergesti ta õlale, nagu ei tihkaks ta magajat ehmatada, ja pomises:

«Rumal mis rumal! Aga kangust oled täis! Mis sa mulle oled teind, seda tee Nõksule koa! Siis oleme tasa.»

Tõnu tõstis pea, nagu polekski ta maganud, vaatas kohkunult üles vanamehe poole ja ütles jorutades:

«Ega sa, isa, sellest kellegile ei reagi?»

«Ah et seda jalgratta lugu? . . .»

«Nojah, ma ei tea, mis see on, aga mu meel on täna nii raske, nagu oleks kivi kaelas . . . Tahaks kohe minna ja olla ja mette enam tagasi tulla.»

«Kuule, Tõnu! Ää ikka ole nii toss!» julgustas nüüd vana. «Mul oleks koa sulle kedagi reakida! Ole ikka kraps poiss nagu alati! Ma olen sind ikka näind nagu vaprat sõjameest, kellel pistol peus ja pasun suus... Nojah, et mulgi oleks sulle natuke reakida imelugusi!»

«Noh!» uudistas Tõnu. «Noh, lase aga tulla! Sinu juttu ma tahan alati kuulata. Sinu jutt on mulle magus kuulata nagu mesi... Aga Leena, selle jutt on nüid õelaks läind nagu karuohakad...» Ja siis taskust kobades ning lauale pannes: «Pidin viima... aga noh, kui ei lasta sisse, sis põle tarvis, viin koju koera ette!»

«Noh, ole ikke! Ega see asi nii koa jää!» julgustas Neeme. «Küllap tüdruk aru pähä võtab, kui sa ise nõnna torm ei ole. Ja vat, kui sa ise selle Nõksu pilli ei tantsi... See ramp tuleb moa pealt ää pühkida, siis on rahu majas... See on seda veart, et pane kukk katuksele... Nisuke lojus on see! Ää reustab nüid moailma rahva... Ja küllap tema käskis sind need rattadki ää lõhkuda.»

See oli Tibule tõepoolest uus ja tore mõte.

«Kis muud kui tema jah,» vastas ta, «ega ma ise põleks nisukse nupu peale tuld... Tema jo oma vigurimoodi nõksudega... Jah, et ega siis Neemest mööda ei lähä, see rattakandaal!»

«Nojah, küll on inimesi moailma loodud!» kirus Neeme, kes ühtlasi oli vaimustatudki oma uuest leiutusest. «Mis on seesugusel loaberdajal moailma inimestega asja! Voadaku, kuda oma plikadega akkama soab! Mul on, jumal tänatud, veel alles neitsid.»

«Või neitsid!» imestas Tõnu.

«Jah, ema on selle selgeks teind nagu oamen kirikus... Kas sis me Leena soab olla mõnes pahas tõbes? Lojus inimese naha sees, muud ei oska ma ütelda!»

Ja siis uut hoogu kogudes ning mingeid kavatsusi hellitades pakkus ta Tibu Tõnule jälle õlletoopi.

«Joo, poeg! Neemel on seda küll, mis õlleks nimetakse.»

Ja siis:

«Küll on inimesi moailma loodud! Mis on temal teiste inimeste ja nende ninaluudega asja? Voadaku, kuda oma Annega akkama soab... va lögapüks!»

Teispool seina oli aga Neeme perenaine põnevuses oodanud ja viimaks, kui mees nõnda kauaks oli Tibu Tõnuga rehe-

tuppa jäänud, ukse taha kuulatama hiilinud, mis neil kahel sõbral seal käsil võiks olla. Nüüd oli ta korraks isegi toolile roninud, et läbi leitseaugu meeste sosistamist paremini kuulata, kuid sealt suure hirmuga alla kalpsanud, kui kuulis nõnda jubedaid sõnu ja koledaid kavatsusi.

«Nõnna et prohvusele tuli reastasse, muud ühti!» ähvardas vanamees. «Või nii koledal kombel teutab minu lapsi see va moailma rahva naerus, kis ei oska muud teha kui lorilaulusi ja tattnina poissa, kellest muud ei kasva kui kari obusevargaid. Tuli reastasse, muud ühti!»

Tõnu ehmus sellest Neeme peremehe rängast nõudmisest oma näomusklid kangeks. Ta ei suutnud enam huuli sulgeda ega silmalauge pilgutada. Ta vahtis nagu kivistunud kuju raevus jõllitavale Neeme vanamehele. Neeme pani käe ta õlale, raputades teda natuke, et tema tarretunud veri hakkaks liikuma.

«Ää sis nii arg ole! Kui paned nii salaja, nagu need rattad lõmastasid, ei tea keegi, ega augu koergi takka. Ise ole veel kaikaga ukse peal ees, et keegi väilla ei soa; las kärvab terve kupatusega! ... Nisuke va luuletaja.»

«Kuule, isa!» ütles Tõnu. «Mina olen nüid kange mees igatepidi, aga nii kange ma vist küll ei ole, et ma selle luuletaja kondid võin tuhaks põletada ... Las ta luuletab ... ega luule kedagi ei tee, ega sellega tükki küllest ei võta ja ega ta sellega omale raha koa ei kogu.»

«Miks ei soa, miks ei tee, miks ei kogu ... va loll! Sa ei või! Sina, Tibu Tõnu! Sina — pikk sirge mees, rind ees nagu Kerstumägi, kas sulle jäksab kiski vasta panna, ja kas sa Leenast sis ilma jääd! Või kis sulle tütart on keeland! Võta kohe, võta! Aga ää neid salmisi seia änam laulma tule ... Kas sis sul paramat ammetit põle kui Nõksu soadana köstert mängida?!»

Kui Tibu ikka vaikis, siis:

«Kardad? Kardad? Nüid põle sul julgust.»

«Keda siin karta! Aga ...»

«Ikka kardad! Aga seda ma sulle ütlen: karta põle siin kedagist. Üksipäni teed, üksipäni kannad südames, ja koa püha taevane jumal on sinu poolt, usu, poeg! Sest piibles on üteldud, et miska sulle mõedetakse, sellega pead sa kätte mõetma, ja veel kuhjaga!»

«Noo, aga ega Nõksu põle taht sind põlema panna,» vastas Tibu.

«Rumal laps! Põlema panna! See on veel irmsam kui põlema panna! Põled ää ja oled tuhk... Aga nõnna pead sa käima nagu äbistud koer moailma rahva naeruks. Nõnna oled kui narr Nõksu Juhani luulekõnsa all. Mädand ninaluu! Meie Leenal!...»

«Noh, kui jüst nii, sis küll,» nõustus Tibu.

«Noh muidugi! Nõnna on ikka old, algmisest soati! Nõnna on piibles: ja Simpsun võttis ja püidis kinni rebakseid ja pani põlevaid tõrvakseid nende sabade külge ja soatis vilistlaste nisuväilladele, et need äävitaks nende viljad ja varandused... Nõnna on piibles, nõnna on jumal käskind... Nõnna on piibles, piibles on igatemoodi, nõnna et jumal on sulle armuline, nagu ta meile kõigile armuline on...»

«Noh, eks ma siis voata, eks ma siis võta madjakast kätte ja ole ukse-akna peal ees, et kui pea pistab, nõnna kohe pähä valan.»

«Eh, eh, eh,» naeris Neeme pikkade tugevate kollaste hammaste välkudes. «Nõnna neh, pojuke! Nõnna neh!»

Viimaks jäi ta mõttesse. Ja mida rohkem ta mõtles, seda enam segamini läksid tema mõtted ja ta ei taibanud selle õhutuse ulatust ega tähtsust ning ta ei suutnud enam uskuda, et need sõnad olid tulnud tema suust. Teda haaras seletamatu hirm ja ta hakkas kartusest värisema, et: «mis nüid küll on, mis nüid küll soab, kui see kõik väilla tuleb!» Kuid siis kogus ta taas julgust, meenutades, kuidas Nõksu teda üha ja alati on narrinud, teotanud juba sellestsaati, kui maamõõtja selle kääru sealt kapsaaia küljest oli Neemele mõõtnud.

«Las kärvab, muud ühti!» ütles ta nüüd kinnituseks ning lõppotsusena. Ja siis ringi vaadates ja pilku Tõnule heites:

«Mis sa neist lauale laud?»

«Leena ei taha, ja kus ma nad panen!» vastas Tõnu ja ladus neli-viis pagarisaia, mis ta õhtul poest oli ostnud, Neeme rehetoa lauale.

«Ei taha, ei taha, põle tarviski!» pobises ta endamisi. «Viin Nõksu Annele, ja asi vask! Las maitseb ja matsutab!...»

Neemele meeldis see Tibu plaan. Ta muutus justkui erksamaks ja küsis, nagu poleks ta hästi kuulnud:

«Ah Nõksu Annele?»

«Nõksu Annele jah! Las maitseb ja matsutab, kui sinu tütred ei taha . . .»

«Eh, eh, eh!» hirnus Neeme vana. «Või me plikad ei taha! Noh, need vii sis kõik Nõksu Annele, keda me plikad ei taha! Keda me plikad ei taha, need on Nõksu Annele parajad.»

Nüüd laskis ta uniseid ning vidutavaid silmi tahmunud rehetoas ringi käia, nagu otsiks ta midagi üsna olulist. Õhtul oli ta nahkohje ploomirasvaga määrinud, et ohjad pehmemaks ning nägusamaks muutuksid, sest pühapäeva hommikul pandi kirikusse minnes vanale märale vähemalt nahkohjad peale, valjad pähe ja kõhualuse-rihm alla, mis kõik aegsasti sisse määriti ja rehetoas konksu otsas ära kuivatati. Või sellest rasvast puudu oli! Rippus aida vahe lae all suur rull pilbaste vahel, et läks haisema ja hallitama. Kui seda ohjamäärimisest üle jäi, pisteti kuhugi prao vahele või nagi peale, et teinekord jälle võtta oleks.

«Kuda sa seda saia sis niisama viid?» lausus ta nagu muu seas.

«Et kuda niisama?» küsis Tibu uudishimulikult.

«Noh, et kui paned kedagist vahele, kedagi libedamat!»

«Ah et võid või? Ena mul asja!» heitis Tibu.

«Võid või rasva. Ükstaskõik!»

«Kus seda võid või rasva võtta kallil aal ja talupoja-rahva ulkas! Seda vii aga Preevlele, ih, ih, hii!»

«Kas selle puudust peaks siin majas olema! Kuula nüid . . . Säh, tõmma känakas saia vahele!» võttis Neeme vana rasvalapi seinaprao vahelt ja ulatas Tibule.

«Ih, ih, hii!» naeris Tibu.

«Võta, võta! Ää kõmmelda kedagi! Aida vahel lae all terve rull veel!»

«Ah seda või?»

«Nojah, sedasama . . . Ja Annele oopis libedam . . . eh, eh, hee!»

«Ah see libedam või? See jo obuse karvu ja ruuna igi täis! Ja aeseb kui kärp!»

«Noh, aeseb! Kus ta aeseb, puhas rasv! Meki, kui tahad!»

«Jah, kui jüst võtaks käraka alla, siis kudagi . . .»

«Ah et käraka?»

«Nojah, kui jüst kihla veaks.»

«Mis seal kihla! Vii minema, vii Annele, eks siis võta kärakast!» meelitas Neeme.

«Äk, äk, äk!» kiskus Tibu naeru. «Kui just kahekümneviiese teed, eks siis voata!»

Neeme nägu muutus naerust laiaks.

«Poeg, olen mina sulle kedagi keeland?»

Tõnu koukis vestitaskust tohutu käänispeaväitse, lahkas saiad osava liigutusega pooleks ja määris vastikult lehkavat ohjamääret saiale nagu võid.

«Aga, poeg, seda ma ütlen, ää sest «kukest» kedagi inga! Mitte üks noh! Mõistad?»

«Mitte üks noh!» vastas Tibu ja kobis, saiu kokkupandult valgesse, ent määrdunud kaelarätti mähkides, uksest välja.

Vanameest ootas aga tagakambris ebameeldiv üllatus. Ta astus esmalt võidutsedes, käsi hõõrudes üle kambriläve, aga niipea kui ta jõudis sängi servale, rabati teda jalust.

«Noh, kas said Tibuga kaubad kokku?» küsis naine.

«Misuksed kaubad?» katsus peremees kuraasikalt küsimust halvata.

«Noh, eks ikka need kukekaubad!»

Vanamees kohkus keeletuks.

«Mis kukekaubad?»

«Äe! Ää nüid ennast nii lolliks akka tegema,» käis aga naine peale ja paistis, et talle on asi üsna selge.

«Ole sa loll! Sellest soab nüid asja!» hakkas vanamees pereeite lohutama. «See nagu va kapukas. Sellega äästa kesa! Sel on lapse mõistus . . .»

«Eks me nää! Eks me nää!» hoiatas Neeme ema. Vanamees vähkres aga poole ööd, uni ei tulnud ega tulnud.

XXI

RASVASÕDA

Nõksu Juhani kõige vanem tütar Ann oli meie tuntud luuletajale suureks südamevaluks ning kirstunaelaks, kes vanamehe vabale luulelennule valmistas soovimata pidureid. Teised paar tütart olid alaealised, nendega polnud meheleminekumuresid; vahepealsed olid poisid: Juhan, Jaan, Ants, Jüri, Jaagup, Nigulas, August. Poiste pärast polnud muretseda: tee pastlad ja takused püksid jalga, küllap tööd leiavad isegi!

Neile pole vaja kosilasi ega ehalisi, pole karta, et nad koju istuma jäävad. Olid nad enamasti Nõksu Juhanisse: pika jämeda ninaga, lühikese ülahuulega, mis vaevu ulatus üle tugevate hammaste, suure laia lõuaga, kõvera vesise alumise huulega ja nohiseva hingamisega. Alatasa käisid nad, nina kirtsus ja silmad kissis, nagu paistaks neile hele päike näkku. See muutis nende ilme kibedaks ning vinguseks. Oli neile jumalast antud ka veider suuvärk. Rahvas ütles: lohmakad kõnekäänud. Teati Nõksul olevat ka muid ebameeldivaid kombeid. Eriti jätvat soovida Nõksu rahva lauakombed. Suid matsutatavat ja suppi luristatavat nõnda, et teelised peatuvat maanteel ja hobused panevat norskama. Räägiti ka sõrmede lutsutamisest. Rasvast seapekki sõid sõrmede vahelt, ja kuhu sa selle mahla jätad, mis mööda sõrmi alla voolab! Vana Nõksu limpsis hoolega sõrmed puhtaks, miks pidid noored vanast maha jääma! Küllap jõudsid ettegi! Ega's üksnes liha süües sõrmi limpsitud, küllap sinna silgustki midagi jäi, või — heeringast. Mida just keel ei tabanud, seda aitas pintsakuhõlm või püksireis viimistleda, sest kuidas ikka muidu! Määrdunud kätega ka paha! Tuli pärast ninanuuskamist sõrmi sinnasamasse natuke hõõruda. Taskurätt? Ega pole mõni linnasaks või Kadakasauna kummking. Muidugi, Nõksule taheti ka valgust tuua, ja edu eest võitlejaks osutus Ann. Kuid nagu kõigi uuendajatega, nõnda juhtus ka temaga: ta tehti enam kui naeruväärseks. Tema ei luristanud ega matsutanud, ei lakkunud sõrmi ega pühkinud vastu kintsu, ei tõmmanud putru läbi suu enne piimapütti kastmist. Mis ta sest sai? Ainult narrida! Nõksu halb kuulsus varjas Anne voorusi ja ta pidi kannatama ühes patustega. Ta oli puhas kraps tüdruk, valge jaki ja aluskuuega nagu kõik külapiigad. Aga teistel polnud kibestunud nägu, jämedat nina ega puseriti hambaid, milles ometi Nõksu Ann ise süüdi polnud. Polnud süüdi, aga pidi kannatama. Ja pagan teab, kellest need punased, kuldblondid juuksed talle olid pärandatud! Isal neid polnud, ka emal polnud need punased. Eelarvamustest tingitult peeti aga punajuukselisi õelateks, jonnakateks, ühe sõnaga täiesti alaväärtuslikeks, keda kas viska kividega surnuks või saada merele hulkuma.

«Kuule, Tõnu, mis vana vankremeardе ais sul täna juures on?» ütles Ann, kui Tibu oli ennast tema sängi äärele toetanud.

«Ann, ää aa ullu juttu!» kallutas Tõnu ennast tüdruku poole, nagu üritaks ta teda sülelda.

«Sa, poiss, o'ed küll soapamearet söönd.»

«Ää n'd ikka lora!» tõmbus Tibu natuke tagasi.

«Miks põle sis? Nigu tuppa tulid, nii kohe akkas nisuke ais tulema, nagu meil seal vanal ploomirasvarullil aeda vahel lae all.»

«Noh, eks ta sis sealtsamast tulegi.»

Ann tõstis pead ja tõmbas sügavamalt haisu, nagu tahaks ta lõplikult kindlaks määrata haisu allika.

«Kuule, Tõnu, see tuleb sinu juurest!»

«Ää lora! Säh, võta parem söö saia, kui sa tühja tuult taga aad!»

Tõnu poetas pimedas käsikaudu rasvasaiad Anne kätte, kes sõna lausumata ja paha aimamata pani külakosti ettevaatlikult padja alla, nagu see kombeks oli.

«Aitäh!» lausus piiga ja nihutas ennast lahkesti seina poole.

Kuid haisupomm levitas üha tungivamalt aatomeid, mis ähvardavalt kõditas nende mõlemate haistmisnärve.

«Mis asi see omete on!» imestas Ann ärevuses, «ega omete kass põle kedagi seia sängi alla toond?»

«Noh, mudugi et kass!»

«Aga kust ta sis nisukest asja on toond?»

«Noh, eks ikka aeda vahelt lae alt.»

«Kus ta sealt seda kätte soab? Seal ripub see oastate viisi, puudu keegi.»

«Aga ehk nüid puutus. Kõik tuleb elus ette, ja mul on koa nüid lühikese aa sees paillu asju, mis ma esimist korda elus olen teind . . . Ja võib-olla viimaseks jääb . . . Nõnna koa kass. Esimist korda oma lühikese eluaa sees tõi selle rasva seia, ja nüid aeseb, et pane või õletuustid ninasõermesse!»

«Aga kuda see sis nii on, et nii kui sa tulid, kohe akkas aisema? Ja nii kui sa ennast liigutad, nii kohe troani ais muudku lehvib!»

«Ah troani ais? Ää lora, Ann! Anneke!» meelitas Tõnu ja katsus Anne sülelda. Siit ei osutatud kuigi aktiivset vastupanu, vaid lasti seda kuidagi meeldida. Kuid ometi mitte kauaks. Ann hüppas põrandale ja hakkas jahti pidama kangekaelselt ninna tükkivale külalisele.

Ta otsis sängi ees asetsevalt laualt, kobas aknal lillepottide vahel, tõstis toole ja järi ning lõpuks otsis ka sängialuse läbi.

«Voata jah, ehk on kass senna kedagi tassind!»

«Jah! Ega siin muud ole kui sinusugune kahejalgne kass!»

«Ega tea, voata oolega, ehk mõni nisuke sängi all!»

Piinlikust püüdlikkusest hoolimata ei õnnestunud Nõksu piigal haisupommi peidikut esialgu avastada, mis seda enam viis teda veendumusele, et see pidi Tõnuga ühenduses olema.

«Sina, kurivaim, aesed, muud kedagi!» ütles ta nüüd, haarates Tõnu pintsakulakast ja raputades teda mehejõuga. Tõnu sirutas käed talle ümber ja tõmbas Anne koguni embussse, ja siis vajusid mõlemad turtsudes sängi põhja.

Kuid sängi põhjas ei saanud vallatud külanoored — kui nõnda neid veel tohib nimetada — kuigi kaua segamata mürada, sest tuntud ninapainaja asus oma tavalise ülesande täitmisele, mis krapsi Nõksu Anne pani nüüd peaaegu märatsema. Ta tõukas Tõnu haarajad endast eemale, tõusis istukile, tõstis padja ääre ja kahmas saiad. Tõnu kangestus hirmust.

«Oot sa, kurivaim! Vat kus mul aesupomm! Vat kus mul peigmees! Küll on lojus!» kirus Nõksu Ann.

Nüüd polnud Tõnul enam aega sängi pikkust mõõta. Nii kui vedruga oli ta keset põrandat ja uksest väljas ega kuulnud enam seda kolksatustki, kui saiad lendasid solgiämbrisse.

Ann laskus kummuli sängi ja nuuksus nõnda valjusti, et majalisedki virgusid ja Juhan pidi tulema juba Anne usutama. Tõepoolest, Annele oli see solvav; tal oli nõnda piinlik, nõnda häbi, et ta oleks vajunud kasvõi maa alla. Kui ta esimesest vapustusest oli toibunud, siis vallutas teda teine haarav meeleliigutus, ja see oli viha, põlastus ning kättemaksuiha. Ta vandus tuld ja tõrva Tibu Tõnu pealaele ja tõotas, et iialgi enam ühtki poisitõbrast kambri uksest sisse ei lase, tulgu nad kui tahes mesimagusa näo ning maheda jutuga.

Hommikul leiti kolm kahekopikast pagarisaia, mis keskelt lõhki lõigatud, Nõksu talu seasööda-ämbrist. See veider ja ebatavaline leid põhjustas Nõksu peres määratu suure üllatuse ning imestuse. Peagi tehti kindlaks, et saia vahele olevat midagi määritud, mis kangesti haises ja mis sundinudki Anne sellist sammu astuma.

«Tea, kas võib sigadelegi anda! Tea, mis tõbe teeb!» kahtlustati.

«Jah, tea mis prantsus on! Va Neeme mädand saiad!» lausus Nõksu Juhan asjatundlikult.

Ema katsus Anne usutada. See ei andnud mingisugust tulemust. Õed-vennad möödusid paljutähendavate pilkude ja märkustega. Ainult vana Nõksu muheles:

«Teada kõik! Põleks võind uskudagi, et Tibu akkab selle käsilaseks... Va totakas! On ikka natuke jahukotiga pähe löödud, ih, ih, hii!» naeris Nõksu Juhan veidralt ning täiesti ebakohaselt.

«Ega see põle veel kõik,» lausus ta perenaisele. «Siin on veel üks nihv. Siin on Neeme Oadu pühakiri ja vaga süda mängus. Ih, ih hii!»

See tundus Nõksu mõistlikule ning tõsisele perenaisele, kes oma mehe tembutamistest ning luuleandest kunagi ei tahtnud heas arvamises olla, lihtsa lobana ja ta ütles:

«Koledad mehed olete. Nii kui murdjad üksteese vasta! Nüid akkate üksteesele raipe rasva söötma! Küllap viimaks panete teeneteese nahka!»

«Mh!» tegi Juhan. «Seesa sa teese eest! Sa ää topi oma nina meeste asjadesse! ... Poe juures me seda veel voatame.»

Poe juurde oli rahvast kogunenud, sest ümbruse oli kihama ajanud hulga tähtsam sündmus kui jalgrataste lõhkumine ja rasvasõda. Nimelt oli von Brevern renditalupidajaile peale mõisakuuendikkude teatanud, et talud kuuluvad tuleval kevadel müümisele, kusjuures paruniproua oma rikkast heldusest ning heast südamest soovivat, et «need kohad jääma talupoegadele, kes neid tänapäevani on harinud ja pidanud». See teade erutas kuuendikke nurinat ning meelepaha avaldama, sest ka mõned nende seast oleksid meeleldi soovinud osta maa, mida nad tänapäevani olid harinud ja pidanud; pealegi oli ju paruniproua Uexküll nende talusid hulga kauem müümata pidanud kui paljud teised suurmaa-omanikud, isegi mitukümmend aastat.

«Me oleme paruni teuorjad ja jääme selleks,» kinnitas Neeme Aadu.

Vainusauna Jüri, kes Koliküla meeste hulgas näis olevat kõige tähtsam teoreetik, katsus asja «teaduslikult» valgustada. Tema oli siin külas peaaegu ainus, kes luges või oli lugenud Rakvere «Valgust», ja et «see aas va pläma suuremeelsest keisreärrast», siis oli hakanud Jakobsoni «Sakalat» lugema, «kis seletab koa küll keisrele truualamlusest, aga soendab koa eesti mehe südant». Ka oli ta «voadand» «Postimeest» ja oli siis kirunud: «Ühed rongad kõik.»

«Kis teile seda mõesa või kuuendikkude valda müima akkab!» ütles ta. «Kis sis Preevlele tööd teeb, rukki lõikab ja viljad peksab . . .»

«Noh, eks palgaku moonakad!»

«Nõnna tuleb ju odavam,» vastas Vainusauna Jüri. «Aga küllap tuleb aeg, kus koa te kohad müigile tulevad,» ennustas Jüri.

See oli pisukegi lootusesäde, ja mitte palju vähem kui lootus kord rikkakski saada.

«Kaua see vana kord ikka vasta peab, kus teulised veel mõesapõllul töötavad!» seletas Vainusauna Jüri. «Nüid on mehi tarvis, kellel põle moad ega varandust ja kis võiks vabrikutesse tööle minna. Meil olid siin Saula väillal suured külad old, kus nüid karjamõis on, ja Oru mõesa väilladel olid Nõrava ja Rida küla, mis nüid kõik möda nõmmesi laiali aetud. Paillud pühiti hoopis moamunalt. Nisuke on priius,» lausus Jüri. «Siis nägid keisred, et nii see nali ikka ei lähä, et mõisnikkudel nii veidrad mõtted ja teud, et vahetavad jah, nagu reagitakse, inimesi koerte vasta ja kabistavad talupoja tütreid, ja et väillamoal koa asjad teistmoodi, sis tuli kedagi ette võtta.»

Mehed kuulasid uudishimulikult. Isegi Nõksu ja Neeme, kes täna kavatsesid veel oma asju selgitada, vahtisid ennem Vainusauna Jüri suhu kui teineteist altkulmu.

«Keiser Aleksander II andis siis käsu,» seletas Vainusauna, «et talupoegadele tuleb moa päriseks müia.»

«Ih, ih, hii! Milla see juba oli!» naeris Nõksu.

«Milla ta's na oli?» küsis Neeme.

«Jah, see oli juba ammu,» jätkas Vainusauna, «aga vat, kui kaua viivitavad!»

«Noh, Aleksander II seadis vakuroamatudki sisse, mis Peeter ää oli kautand,» teadis Neeme ja ajas peagi uhkustades selga, mis muidugi Nõksu Juhanile sugugi ei meeldinud.

Poeruum muutus sumisevaks mesilaspereks, kus igaüks soovis avaldada oma arvamist talude müügist ning nende ostmisest, vakuraamatuist ja muist tähtsaist asjust.

«Minul on ta ükstaskõik,» ütles Luige peremees. «Oma poari postivahega olen ma igapidi ori.»

«Kus ta's ükstaskõik on!» ägestus Kopli Priidik, kellel oli samasugune popsikoht. «Ega saks soa siis sind enam mõesaväillale orjama aada, siis oled ikka omaette mõisnik!»

Ja taas arutati suure sumina ning ägedusega, miks paruniproua mõisavalda ei müü, milleks üldse maid müüakse, mis õigus selleks on, kuna siin on neid esiisadest saadik haritud. Nüüd maksa veel mõisnikkudele välja!

«Põle muud kui mõisnikkude kriukad,» arvas äkki Nõksu. «Kui keiser seda kuulda soab, siis on asi teene.»

Tont teab, oli see tõsi või vale! Kas keiser teeb midagi, kui kuuleb, et Kose mõisa kuuendikud jäävad ikka kuuendikkudeks, või ei tee midagi? Seda ei seletanud enam Vainusauna Jürigi, sest nüüd algas uus lugu.

Nõksu Juhan seadis häält kõvendades hoopis uue küsimuse, nõnda et «kogudus» seda üldiselt kuuleks:

«Neeme ae,» hüüatas ta, «kuda sis selle vakuroamatuga jäi, keda Peeter Suur ää kautas?»

Neeme taat kuulatas natuke, kas sellele ei järgne midagi raskekaalulisemat, ja vastas:

«Eks ta jäänd nõnnasama nagu Nõksu Annega.»

Nõnda ei siginenud vakuraamatuist tarvilikku lõket.

Kuid üürikese aja pärast lähenes Neeme taadile tema vandeseltslane ning lugupeetud põlluharija Tibu Tõnu, kellele Neeme oma kõige vanemat tütart «ei keelanud», ja küsis:

«Neeme ae, kuda sis on?»

Neeme ajas silmad vist küll hirmust pärani, sest ta kartis Tibu Tõnu paljastusi, mida see rumalast peast võib teha.

«Kuda kaup oli?» küsis Tibu.

«Misuke kaup?» küsis Neeme pahaselt vastu.

«Noh, et kortel viina poe juures.»

«Et — mis eest?» küsis Neeme, nagu tahaks ise Tibult needsinatsed asjad välja pinnida.

«Noh, oled juba ää unustand, mis sa lubasid.»

Nüüd polnud Neeme taadil enam muud kui katsuda kuidagi minema putkata. Ta kalpsas letilt põrandale, kehitas pükse ja pistis ukse poole. Ei jõutud kolmegi lugeda, kui vanamees oli juba maanteel ja astus oma tavalist ülejalakõnnakut Neeme poole, kus teda heleda klähvimisega saatsid Nõksu koerad, kellele ta täna hirmsa usinusega kive ohverdas.

«Säh sulle!» parastas ta iga viske puhul.

Koerte vastu osutas ta sangarlikkust.

«Mis see Neeme sulle tegi's?» küsis Tibu Tõnult Kopli Priidik. «Või mis sa Neemele tegid, et see nii plagama pani?»

«Mis ta tegi? Müis mulle natuke vankremearet ja lubas ead liigud teha!»

«Või vankremearet? Mis aast sa, Tibu, vankremeardega oled kauplema akand?»

«Ega ma sellega kauple. Ma mearin seda leeva peale ja söödan arstirohuks neile, kellel ilmas kudagi alvaste läheb või kellel ilmas kudagi ei vea.»

«Kussa sis leeva peale mearid?» küsis nüüd Nõksu.

«Kelle peale siis?»

«Noh, kas Neeme sulle saia ei müind's?»

«Ah saia või? Ei, saia soab pagari käest, nii paillu kui tahad. Roobu lõi omale pagari pannid särtsuma, muudku võta tritsleid igate sorti.»

«Saia said siis Roobult ja rasva Neemelt, ih, ih, hii!»

Teised poelised ei taibanud esialgu naabrimeeste imeliku kahekõne sügavat sisu ja ruttasid asja lähemalt pärima, kuid kõik jäeti vastuseta.

«Ih, ih, hii!» naeris Nõksu Juhan ning tema kulmu kohale tekkis luulekorts, nagu suruks ainete rohkus ta pealuud.

Kuid luulekortsud kadusid, nagu nad olid ilmunud, ja olles viinast natuke abi otsinud, muutus Nõksu Juhani luuletaja-hing möllavaks kallaletungijaks.

«Tibu! Tibu!» hüüdis ta Tibu Tõnu, kes oli kadunud teise ruumi.

Tibu ilmudes:

«Tibu, tead, mis ma sulle ütlen: sina kaupled vankremearde ja saiadega, aga niipaillu sul raha ei ole, et ostaks kortle viina. Mina sulle koa viinatilka ei osta, palu põlvili moas, kui tahad! Minul kasvavad pojad ja need põle nisuksed luuletajad kui mina. Need ei lase juba meardekauplejaid südaöösse majasse tungida ja oma kaupa teiste sängi poetada . . .»

Nüüd hakkasid ka ümbritsejad taipama Tibu Tõnu vankrimäärdekaubandust ning aimasid, et Nõksu sängi oli poetatud mingisugused salapärased vaenuesemed, mida siin andis täna alles klaarida.

«Tead, Tibu,» ütles Nõksu, «mina olen sind ikka meheks pidand ja sulle salmisi õpetand, aga sestsoati kui sa Neeme vanamehe meardega kaupled, oled sa üks turuluruluu ja muud mitte kedagi, ja rohkem ma ei reagi!»

«Kuule, Nõksu isa, kas sa sis need saiad ise ää sõid?» küsis Tibu.

Ümbritsejad kiskusid naeru.

Kui Nõksu üha rohkem pilkas ja Tibu Tõnule lubas poegade toetusel hea nahatäie anda, otsustas Tibu avaldada veel selle Neeme Aadu kõige mõjuvama ning salajasema trumbi.

«Ää pahanda, Nõksu, kedagi!» ütles ta. «Täna õnne, et nii veel läks. Oleks võind ullemini minna.»

«Ah ullemini? Või ullemini?» käratses Nõksu ja vajus rinda ette ajades Tibu Tõnu poole, nagu kavatseks ta endast märksa nooremat meest läbi kolkida.

«Või ullemini? Tea, mis sina, nupust nikastand, õige ää oskad teha! Kõtt searega soabastes!»

«Ega muud kedagi, kui oleks kepp ja kott old!»

Nõksu näost hakkas puna kaduma, nagu oleks ta ihhu löödud auk, kust verele vaba pääs.

«Ah kepp ja kott! Noh, seda soame veel näha! See asi nii juba ei jää! Selleks on valdas urädnik olemas.»

«Äh, äh, urädnik!» naeris Tibu. «Mis see urädnik siin veel aitab, kui Nõksu istub tuhaunniku otsas.»

«Noh, seda soame veel näha! Sedasi seda asja enam ei jääta!» ähvardas Nõksu.

Ümbritsejaid haarasid segased tunded. Mõned panid seda naljaks, teised võtsid tõena ja viimaks muutus rahvaski rahutuks. Ainult Vainusauna, kes külameeste ärplemisi oli alati pidanud — teoreetiliselt võttes — rahvusliku omapära väljenduseks ning vaistlikuks tarviduseks, mida muidugi selliselt ei väljendatud, astus vihase Nõksu peremehe lähedale ja ütles:

«Juhan, sellest soab ea lorilaulu jälle!»

Sellega nõustusid mitmed ning see juhtis vaenumõtted õilsale kunstile.

Aga kui Neeme Aadu kuulis Nõksu Juhani ähvardustest, mis talle suurendatult ette puhuti, ja koguni valmistatud protokollist kui sündinud asjast, siis ei saanud ta toatagusest kuusikust enam äragi. Iga päev ootas ta keisri käskjalga, seda karvast urjadnikut, ja kui mõni halli kuuega teeline oma kehva setukaga meenutas seadusesilma, oli vahva Neeme peremees paksu kuuse varjus, mis kasvas kambri otsas.

Kui see Neeme vanaga nõnda oli, siis polnud midagi imestada, aga Koliküla nooremaid tabas sügisel laadal suurem äpardus. Sest viha, aga võib-olla ka kadedus, kasvas kuuen-

dikkude põue nõndanimetatud suure valla — Kurena, Karla, Kanavere — vastu, mille talud kuulusid müügile. Ja kui levis kuuldus, et purustatud jalgrataste eest korraldatavat seal kandis tasumisretke, siis polnud kuuendikkude külas ärevusel enam piiri. Nüüd algas hoolikas ettevalmistus ja vilgas väevärbamine. Muretseti moodsaid relvi: nuge, mutreid, kantsikuid. Nõmmest toodi jämedaid kadakaid kaigasteks, mille oksatüükad vooliti teravaks nagu nõelad — et ikka kohe pealuu purustaks!

«Siin tehakse perepoegade pealuust kassikausid ja jalgratastest arakapesad,» suurustati, ja Tibu Tõnu tõsteti kilbile esimese kangelasena.

«Enne lööme neid üttidest väilla, kui mõis need neile maha müib!»

Juba enne pidi jalgratturid tagasi ja puruks löödama, kui nad Kolikülasse jõuavadki. Kihu all pidi neile äkklahing lavastatama. Kihu all oli ühel pool mägi, teisel pool soo, igatahes tore maastik vaenlase hävitamiseks.

«Seal lööme nad nässu,» ütlesid Koliküla kuuendikud ja popsid.

Kui siin toimiti selliselt, ei unustatud ka teisel pool ridu kohendamast. Nendel, nagu jõukamal poolel kunagi, oli parem tehnika: buldog-revolvrid, taskulaternad ja muidugi jalgrattad.

«Meie juba ei tagane!» oli Kurena Priidu oma jõugule käsu andnud.

Kuid enne tegelikku lahingut käis ainult ettevaatlik maakuulamine. Kui üksteist kuskil kohati, siis hõisati või mõirati, nii kuidas tuju oli. Salamahti oli jälle Neemelgi käidud ja rattad nüüd juba koju unustatud. Kuid mehed ei vääriks meeste nime, kui sõna ei saaks teoks.

Lahing ei toimunud Kihu all, nagu arvasid Koliküla kangelased, vaid sügisesel laadal. Kurena poisid olid tormanud, matrad käes, ja laulnud pärast seda võidulaulu:

«Vokid makstud,
sandid pekstud,
rahupõlv on taeva all . . .»

XXII

NOORTE JA VANADE HINGEPIINU

Oleks valutanud Leena süda üksinda, poleks olukord olnud nõnda lihtne, aga et valutas kaks südant peaaegu sarnaselt ja ühise asja pärast, siis kujunes asi lihtsamaks. Kadakasauna Antsu rinnus hakkas salauss närima, nagu otsiks ta teed vabadusse ega loobu, enne kui on raiunud ukse valgusele. Niisiis sammus ühel ilusal laupäevaõhtul, juba aegsasti enne päikese loojangut, kui tuul mängis puulehis, võõras mees aruheinamaa poolt, kus Leena kevadel oli käinud laulmas, mööda välja-aia äärt Neeme poole. Leena südant läbistas jalamaid nõelapiste, ta oli nirgikiiruga plikadekambris, pani valge jaki ja uue seeliku selga, nühkis niiske rätikuga põski ja laupa, silus juukseid ja sidus valge rätiku lõua alt sõlme.

Ka vana Neeme märkas võõra lähenemist, kuid tema arvas selle urjadniku olevat ja poetus aegsasti varjule, sest Kadakasauna kummkinga moodi pole see enam ühti, küll võib aga olla mõni muu asjamees, kes tuleb ehk «kuke» pärast.

Ka ema oli aimanud sedasama, mis Leenagi. Tema südant oli samuti läbinud miski erutus, kuid see oli olnud rohkem hea lootus kui ärev kartus.

«Näh, oledki ennast kohendand,» ütles ta Leenat nähes. «Aga mis see's on: silmad punased! Ää ole torm, pimevaim, ega ta murdma tule, kui juba korra tullakse! . . .»

Leena ei vastanud selle peale, vaid toimetas leemepaja juures, kohendades praksuvaid tukke ja kuuseoksi, mis paja all põlesid.

«Mis lõbu siin soab olla! Peale nisukesi asju . . .»

«Rumal laps, mis asjad need sis na on!» lohutas ema.

«Jüsku ise ei tea!»

«Ah need Tibu ja Nõksu salmid või?»

«Mis need üksipäni!»

«Usu sa nüid moailma juttu! Ma olen ikka üteld, et enne vanapagan kulutab seitse poari pasleid ää, kui kaks noort inimest poari soavad minna . . . Sis on jo igal viimasel sõna ütlemist . . . Ja ää sa karda kedagi, küll ma reagin talle . . .» sobitas ema.

«Ei noh, põle sul tarvis akata . . .» tegi Leena järsu liigutuse, nagu ei tahaks ta ema eestkostmist, mis tema arvates võis olukorda koguni kahjustada.

«Küll on kole, küll on kole, küll on nukrust noorele neiule, piina pikale peiule, leina lesele naisele! . . .»

Õues seisiski noor sirge mees, kes käitus märksa vabamalt kunagisest Kadakasauna Antsust, kelle häälgi oli muutunud kuidagi heledamaks ning mahedamaks. Ta pakkus vanale Neeme peremehele kätt ja sundis teda paberossi suitsetama, mille kohta Neeme tähendas:

«Mis neist õlekõrtest nüid tõmmata soab! Ma piibuga arjund.»

«Kas kõiki inimesi põlegi kodu?» küsis Ants, kui Leenat näha polnud.

«Eks nad ikka ole,» tuli nüüd ema, põllenurgaga suud pühkides.

«Kus siis Leena on?»

«Oh, see on köökis, supipada akkas üle aama . . . Ja eks va Tibu Tõnu ja Nõksu Juhan teevad kõiksugu laulusi ja salmisi, et ei anna inimestele enam ingerahu,» haaras ema asjal sarvist kinni.

«Akka aga sa oma loraga jälle peale!» pani peremees vahele.

«Ole aga sa ise koa üsna vait! Ega sinugi süda puhas põle nende tembutamistest,» vastas pereeit.

Vanamees tõmbus aupaklikult tagasi.

See, kes ei tulnud linnasaksa tervitama, oli Leena.

«Ma mõtlesin, et Leena on juba Tibu perenaine,» lausus Ants.

«Äe, katsu asja! Kis nisukest lora aab?»

«Linnavareksed juba kraaksusid.»

«Kuula nüid!» imestas pereeit, kuna vanamees kuulatas vaikides.

«Olla ju siin suured jalgratta- ja muud sõjad old, ja kõik ikka Neeme tütarde pärast . . . » ütles Ants.

«Kuula nüid ilma juttu!» eitas või vähendas selle sõnumi mõju Neeme ema. «Olid old küll siin Kurena või Kanavere poisid, old ikka vist me Maali ja eks koa Liisi sängi eare peal, ja eks sis see va Tibu ole tuldki oma kivimürakaga ja visand nende kodarad sisse! Ega Leena tea sest kedagi. Tibu kaheld koguni, et linnamehed või nii olla tema pruudi juures, ja sis oldki nii agar ja tormakas, nagu need mehed ikka on.»

Aga et Leena ei tihanud oma raskes hingepiinas ennast kallimale näidata, nihkus Ants peremehe lähedale ja üritas sellega asjalikku põllumajanduslikku jutuajamist. Neeme va-

nale näis see siiski kõige rohkem meeldivat. Ta seletas põllu, karja, vilja ja muust olukorrast ning ka sellest, kuidas va paruniproua jätvat mõisavalla müümata, milles Antsul polnud suuremat oskust kaasa rääkida. Mõned sõnad, mis ta Aleksandrilt ja Haavakukelt oli kuulnud ja mida ta siin katsus rakendada, kukkusid nigelasti välja, nõnda et Neeme põlluharija vaatas talle pigem arusaamatuses kui aukartuses.

Leena, kes seda kõike siiski oli köögiukse prao vahelt kuulanud ja jälginud, hakkas nüüd hoopis iseäralikult oma südant valutama. Niisugust kahetsuse-, hirmu-, pahameele- ja häbitunde segu polnud ta enne tundnud. See hakkas matma tema hingamistki, justkui oleks keegi teda kaelast kägistamas, justkui oleks keegi vajutanud oma kondised, kõvad sõrmed ta ihhu. Nõnda kangestunult istus ta praksuva tule äärde, toetades pea käte vahele, asetades küünarnukid põlvedele ning laskudes mõtiskellu, mille siht ning otstarve oli talle endalegi teadmata. Viimaks tõusis ta nõnda järsku, et pink kausiga ümber kukkus. Kauss purunes kildudeks.

«See on ea tähendus,» mõtles ta endamisi ja hakkas kilde korjama. Nüüd joosti siia kokku: Liisi, Maali, Mari, Miina ja viimaks emagi.

«Lõhub siin kaussisi, väilla ei julge tulla kummkinga juurde,» ütles Miina.

«Jumal, kui kole!» ohkas Liisi. «Teene mõtleb küll, et so süda põle puhas.»

Nüüd olid õed ja ema Leenat noomimas ning julgustamas, nagu poleks neil endil Kadakasauna Antsu ees vähematki kartust. Kuuldi samme köögi ukse taga, siis kerget tõuget uksele, ja paistiski mehe pea, punetavad põsed, valkjad vurrukeermed.

«Oh-oh, kui palju rahvast siin majas koos!» ütles tulija naljatades. «Ja kõik naispublikum!»

«Kumm . . . publikumm,» naeris terane Miina, «ih, ih, hii!»

Tüdrukule heideti laitvaid pilke, ja õnneks polnud siin isa, muidu oleks tema seasaba-taoline juuksepatsike jälle kuklas raksatanud.

«Marss minema!» kamandas ema, avades ukse ning sundides nooremaid õdesid lahkuma. Kui noored juba õues rõõmsasti kilkasid, lahkus ka ema, käskides Leenat:

«Eks pange sis siin paja alla tuld! Ma lähän toimetan toa juures . . .»

Leena oli kuidagi areldi ulatanud Antsule käe tervituseks, nagu näeksid nad alles esmakordselt teineteist. Leena meelest olid Antsu sõnavara, käitumine, naer ja vaade muutunud sestsaati, kui ta siit lahkus, säärikud jalas, valge rätik kaelas, riidepamp kepiga õlal. Aga see nüüd siin: näonahk hoopis peenem, päevitamata, riided puhtad, peenekoelised, murrak linnapärane. Kombedki sootu teistsugused kui siin: paberossi hoides käändus väike sõrm osavasti konksu. Kõik see pani võõrastama. Millest pidi Leena niisugusele rääkima? Kuidas kõik see on teisiti, kui kujutletud. Meenus talle see kunagine hilisõhtune jookski aruheinamaale ilma sihita, ilma eesmärgita, rind täis põnevat ootust ning pakitsevat igatsust.

«Mis sul siis on, Leena?» küsis Ants. Leena tõstis silmad. Tundus siiski palju endist hääles ja toonis, heatahtlikkust ning sõbralikkust; tõesti, see oli nagu oma ning koduse inimese küsimine, see oli inimese küsimus, kes näeb juba peaaegu südamesse, kelle eest varjamine oleks võimatu. See lihtne küsimus tõi neid teineteisele hulga lähemale. Lõtvus vältav pinge, mille all ta Antsu ilmumisest saati oli kannatanud. Nagu oleks välja lülitatud kõrgepingevool undavast dünamost, mille tiirlemine muutub aeglasemaks, liikudes inertsi mõjul, kuni pikkamisi kustub. Nõnda kaldus ka Leena ängistus mingile lahendusele. Kuid see lahendus oli uus meeleliigutus. Ta pani nüüd oma päevitanud ning tööst pahklikud käed ärritusest punetavate põskede ette ja hakkas nuuksuma.

«Mis sul siis on, Leena?» küsis Ants uuesti ja pani käe ümber tema võppuva piha.

«Kas sa's usud kõiki seda?» küsis Leena.

Ants ei teadnud päris täpselt, mida tüdruk mõtles, kuid ilma pikemata vastas ta: «Ei usu.»

«Aga kas sa siis usud?» küsis nüüd noormees omakorda, nagu oleks neil ammu enne juba kokku räägitud, millest võiks jutt olla.

«Ei. Ilmaski ei usu ma seda!» vastas tüdruk. «Aga kust kohast inimesed võtavad nisukesi juttusi?»

«Kust nad võtavad? Kust koer kondi võtab? . . . On ehk mõnel kade meel.»

«Jah. Kadedus võis see küll olla,» mõtles Leena ja tema õhukesehuuleline suu tõmbus naerule.

Nüüd oleks ta tahtnud, et Ants oleks istunud siia pingile tema kõrvale. Kuid see kükitas teispool suurt podisevat leeme-

pada, mis rippus jämeda koogu otsas ja ajas kaane vahelt paksu auru.

«Mõtlesin, et sa ei tulegi enam,» ütles Leena. «Mõtlesin, et oled juba kellegi teese... Ah, ma mõtlesin igate moodi! Ja kui sis veel need laulud, sis olin ma vihane ja ma vihkasin, vihkasin.»

«Keda?»

«Vihkasin kõiki, vihkasin ka iseennast.»

Noormees tõusis ja astus tüdruku juurde. Ta võttis ettevaatlikult tema käe, silitas selle krobelist nahka niisama krobelise käega, mis lubjast ja müürikividest oli söövitatud urbseks ning muhklikuks.

Ema tuli tavalise ohkimise ja kädisemisega, nagu oleks tal raske ning valus astuda, nagu süveneks ning suureneks valu tema liikmeis iga sammuga.

«Te istute nagu võerad inimesed kohe, ei reagi üksteesega ühtegi sõna?»

Ja siis, nagu teaks ka tema seda, mida kumbki ei usu:

«Keda sinna parata! Ilmas on ikka nõnna, et reagivad ja latravad. Kis seda kõike soab tähele panna! Kas siis ei reagitud, kui me noored olime? Paraku! Siis oli koa ikka, et üks on tõbine ja teesel paenjas peal... Ega sa moailma suud soa kinni panna; las lõksutavad, küll viimaks ää väsivad nende tatraveskid! Inimesed on ullud, kui tahtjaid rohkem kui üks...»

«Ema, sa ikka kohe...»

Leena punastas. Ema pani käed põlle alla ja jätkas:

«No-neh! Ega see vale põle. Tibu nagu ull, ja isa koa: põlluarija... Aga ma ütlen, et näillarotid... Kas neil nisukesi kamaskisi ja kalossisi või maniskit-lipsu nagu linnameestel!... Eks te nüid seal vabriku ehitamisega aa irmsaste raha kokku?... Nemad põlluarijad! Kuula nüid! Leena ütleb, et kümme korda ennemini tema arib linnamehe puhast tahma kui Tibu Tõnu musta sõnnikut...»

«Eks ole maalgi rikkaid ja puhtaid... Sõidavad täkkude ja jalgratastega...» ütles Ants.

«Äe, aga rumalad ja ropud... Nää, tulid seia oma ratastega... Mis neist sai!... Sis loadal peksma... Istusid siin me plikadekambres, aga Leena nagu tumm; oleks ühe piuksugi teind, aga mitte. Nüid va rumal teesepere isa sepitseb kõiksugu roppusi salmisi, et mädand ninaluu...»

«Ema!» hüüdis Leena.

«Nõnna neh! Sedasi see oli ju! Omal tal on mädand ninad ja luud, ega soa need mehele ega lähä neile keegi mehele... Aga meil põle kellegil ühtegi vistart külles ja ega põle koa Ansul. Nää, Ansul kui terve ja sirge nina nagu küinal, ennem veel kühmus kui sisse vaund, ja Leena omaga peaaegu ühte moodi...» pani Neeme ema pea viltu, mõõtes laste ninasid.

«Ema! Oled ikka kensakas,» pahandas Leena, kuid ema ei lasknud ennast heidutada.

«Mis seal rumal või kensakas, kui inimesed nisuksed on!»

Viimaks olid jutud aetud õigesse kohta, Antsu kostitatud parema õllega, juba mitmendat korda väimeespojaks kutsutud, ta plikadekambrisse magama asetatud ja lõpuks põhjalikult ära lepitud.

«Mõtle, kui ea, et sa tulid, Ants!» ütles Leena. «Ma oleks tea mis teind, põleks sa tuld...»

«Ää sa's enam nisukesi juttusi usu!»

«Miks ma peaksin sis enam uskuma!» Ja siis usutades: «Põle sul sis kedagist teist seal linnas, nagu reagivad?»

«Mudugi põle kedagi! Kes seal peab siis olema? Va säukad või?»

«Ega sa linnas old sedasi?»

«Et kudasi?»

«Eks sa ise tea!»

«Kus ma's olin!»

«Miks sa ei old sis?»

«Kui ma ei taht.»

«Miks sa ei taht sis?»

«Kui sa oled jo...»

Vaikus.

«Ega sa ei jäänd sis linnas aigeks?»

«Kas mõni rääkis seda siis ka veel?»

«Laulsid jo!»

«Ah laulsid kohe, nii et ei rääkindki!»

«Laulsid jah!»

«Las laulda!»

«Sis ikka jäid!»

«Kus ma's jäin!»

Vaikus.

«Oled ni ea, et...» üritas tüdruk Antsu sülelda.

XXIII

LOOTUS ESIMESE POJA ABILE

Kadakasauna rahva elus polnud vaheajal muud märgitavat juhtunud, kui et kevadel kasvama võetud põrsas oli pärast lühemat kiratsemist kärvanud, kibestades saunarahva meeleolu. Metsavahi noorik olevat saunaema tarkuse tõttu peaaegu tervenenud. Kuid nüüd, hoidku taevas, vaevavat teda uus, veel raskem mure. Väike Liideke oli alati rõõmsasti mänginud ja vallatanud, nõnda et ema süda ei tundnud mingit muret. Emasüda oli muutunud koguni nõnda julgeks, et usaldas last jätta juba üksindagi tuppa. Kuid unustab hoidja, tabab püüdja, nõnda ka nüüd. Laps oli kukkunud ja vigastanud parema käe. Õnnetu ema oli käinud arstide ja tarkade juures, kasutanud rohte ja arstimeid, mis talle õpetatud, kuid, kahjuks või õnneks, tulemusteta. Alles äsja oli ta tulnud lapsega Kadakasauna «targa» juurde. Vaevalt küll, et kuppu lasta. Metsavahi noorik oli kuulnud ainult uuest ja algupärasest arstimist.

«Mis rohi see's õige peaks olema?» uudistas saunaeit, krimpsutades tavalise harjumusega pisikest ninanipsukest ja vaadates teraste silmadega ning pealmist huult tõstes kasvukale metsavahi noorikule alt üles.

«Seda julge esite üteldagi,» puikles metsavahi noorik. Ta lõi häbenedes silmad maha ja kohendas lapse riiet.

«Ants olla koju tuld?» küsis ja laskis pilgul ringi käia, nagu otsiks ta Antsu saunamailt. «Reagivad, et olla muutund. Olla kahvatand. Olla, jah, see linnaelu ikka kole küll. Et — olla teene juba Riia linna eest sõdind ja mitu korda masina vahelt läbi käind . . . Olla teene mitu korda maha löödud, aga ikka ülesse tõust . . . Nõnna reagivad külas . . . Ei mina tea,» lisati kohe, ja edasi: «Linnas on ju kõiksugu rahvast . . . Küllap seal on tarku ja teadjaid, küllap seal teavad koa rohtu väätimale lapsele,» söandas ta vihjata oma eesmärgile.

«Kus nüid Ants! Ei tema põle eluilmaski seda uskund. Ja veel nüid, kui juba linnas . . .»

«Ei tea ühti, ehk alastab laste peale!»

«Miks ta nüid laste peale ei alasta . . .»

Metsavahi nooriku suured silmad, mille tihedad ripsmed varjutasid nende läiget, muutusid niiskeks ja ta pühkis põlle nurgaga natuke kobrutavaid suunurki.

«Eks Ants ole teil jo koa esimine poeg vist?» küsis noorik.

«Esimine on ta küll ... Ja ega meil põle koa paillu rohkem neid old. Üks oli ... See suri jo kohe ... Ei aidand kedagi, et panin teese vakaga ahju ja mähkisin kasukavarrukasse.»

«Jah, õrnad ... Jumal, nagu meie Liide ... Kukub sängist, ja klõps käsi katki ... Mis see terake vasta peab! ... Aga et kui nüid soaks seda rohtu, ehk aitab ... Nää, Veskireie Maiel old nari jalgas ... Otsind esimise poja ja last närida, et: «Närin nari, närin nari», ja jalg akand käima ...»

«Ah et sis lasta Ants lapse kätt närida? ... Aga ega see põle küll vist nari,» kahtles saunaeit. «Kui on nari, siis rudiseb ja ragiseb. Siis on kondiotsad läind krobeliseks ja õeruvad üksteese vasta ... Seda vigurit ma tean ... Selle vasta aitab närimine ... Aga ega lapsel põle see viga ... Võtame lapse kää paillaks, küllap siis nääme.»

Hakati last paljaks koorima, mis valmistas lapsele kibedat valu, nõnda et ta hakkas kiljuma ja jalgadega siputama.

«Ää nuta, maimuke, ää kilju, kiisuke! ... Vareksele valu, arakale äda, musta linnule muu tõbi ...» kussutas saunaema ja kiljatas siis:

«Issand! See käsi akkab jo mädanema!»

Metsavahi noorik möönis samuti:

«Mädanema akkab jah!»

Temale polnud see enam uudis, sest ta ütles seda rahulikult ning vaikselt.

«Sedamoodi on jah,» kordas ta. «Aga mis peaks aitama, seda ma küll ei tea. Ma olen teda vautand kivisüdametega, ma olen mearind umbse puu vaiguga, ma olen võind teda puumähaga, ma olen teda mähkind punase kaleviga, õerund tärbendiiniga, ma panin talle peale, jumal oedku, ei julge reakidagi. Kõiki olen proovind, kedagi ma põle jätt tegemata, aga miski ei aita ... Tohtred ütlevad: luutiiskus, teised, targemad: närvipõletik ... Mina ei tea ... Mina ei oska arvata ...»

«Tohtred!» ütles saunaema. «Nemad ei tea kedagi. Nemad ei tea muud kui raha võtta, rahvast nöörida ... Üks on kiriku juures, see sakslane, ei tee muud kui lakuvad selle apteekrega — selle va teese jämeda sakslasega. Nendele seltsib veel köster, ja ega sis mõesasaksadki ää põlga, küllap lakutakse seltsis, ja kis sis sinust, vaesest inimesest, muud oolib, kui vii viimane kopikas nendele! Need teevad sul kedagi terveks!

Nemad tahaks, et kõik oleks aiged ja jääkski aigeks, vat sis oleks lõikust! . . .» manas saunaema.

«Reagiti kindlaste ühte rohtu,» pistis metsavahi noorik vahele. «Ja selle sisse ma akkasin uskuma, pidin akkama uskuma, nõnna uus ja proovimata on see. Võimata on seda mitte uskuda. See peaks küll aitama. See on nii imelik, nii veider ja kensakas . . .»

Saunaema muutus uudishimulikuks:

«Et mis see sis õige peaks olema?»

Saunaema kergitas pealmist huult ja vidutas täpilisi silmi.

«Eks tule aga tuppa!» kutsus ta metsavahi noorikut.

«Ei ma tule tuppa ühti . . .»

Ja siis kõheldes:

«Ants olla jo koju tuld . . . Jumal, jumal küll! Kui ometi tema aitaks!»

«Ei sellele või reakida . . . Ei sellele maksa reakida . . . Ei see usu!»

«Jah, aga temale ma pean reakima! Kui see aitab, siis aitab!»

«Mis see sis on? Või tema sis aitab? Tema aitab!» imestas saunaema. «Kuda tema's peaks sind, armas aeg, aitama?»

«Jah, tema pidada võima aidata. Tema pidada võtma umbesaiged ja mädanemised. Või kui on nari kääs või valu kõrvas või kui on ambavalu, luuvalu või mõni muu tõbi, kellele ei leita rohtu . . . Või kui on nisuke irmus viga nagu meie pisikesel Liidel. Jumal küll!» haaras ta vinguva lapse.

«Kuda's tema aitab? Seda ma küll ei soa uskuda. See lugu on küll ull. Seda ma ei mõista, seda ma ei tea!»

«Jah, et kui vautada!»

«Ah et vautada?» küsis hämmastunud saunaema.

«Vautada jah!» kinnitas metsavahi noorik.

Saunaema naeratas, kuid hääleta ja ilma et ta keha või pea oleks liigatanud.

Sedamööda kräunus saunauks ja lävele astus Ants. Ta oli särgiväel, rind lahti, kust paistis karvakasvanud punakas ihu.

Ants heitis põgusa pilgu kord emale, kord metsavahi noorikule, kelle jalgade ees tihkus haige laps, ja lausus:

«Kupunaisi põlegi veel Siberisse saadetud.»

«Kuula nüid, kus jutt ja jalad all!» pistis saunaema. Aga et poja silmis säras naeruhelk, ei pahandanud keegi. Ent metsavahi nooriku viis see segadusse. Ta ainult puuris pilgu

Antsusse, oodates sobivat hetke, et pöörduda tema poole abi saamiseks. Kupusarvede vastu oli ta muutunud umbusklikuks. Tal oli koguni hirm nende ees. Kupusarvede pärast pidi ta peaaegu veelgi punastama. Kuid nüüd ei tihanud ta ka Antsult enam midagi küsida, pealegi tegi see minekut, jättes arstijad ja haige õue.

Õuest kostis lapse nutt. Metsavahi noorik ja saunaeit mähkisid nutva lapse kätt paksu villasesse rätikusse, mille vahelt nirises mingit tumedat vedelikku lapse valgele särgile. Millegagi pidi hädalist ometi aitama.

XXIV

SAUNARAHVA USK LÖÖB KÕIKUMA

Kui saunarahvas oli kogunenud õhtueinele kolmejalgse söögilaua ümber ja lusikad tagasihoidliku krõbinaga puukausi põhja kraapisid, küsis Ants:

«Mis nad siin maal jahvatavad?»

Isa tõstis valgeid harkis kulmukarvu, kuna ema lusikas jäi suhu peatuma. Kumbki ei teadnud ega võinud aimatagi, mida siin jälle võidakse mõtelda. Kes siin jahvatab või mida siin jahvatatakse?

«Kuda?» küsis isa, et selgust saada.

«Noh, Ärselmanni lugusi jahvatavad.»

«Jumal küll!» ohkas ema.

«Mis selle Ärselmanniga sis siin jahvatatakse, nõnna et linna kuulda on?» küsis isa.

«Mis nad muud jahvatavad, kui et Ärselmann kutsub poissa ülesse toa juurde.»

Isa pilk volksatas ema peale, siis pojale, kus peatus mõne viivu, nagu tahaks ta uurida, mis peitub poja südames.

«Ma mõtlesin ikka ja ütlesin sulle koa, et sa seal linna rahva ulkas ja kivide peal oma aru ikka peas peaks, aga nüid, nagu näha, põle sest enam kedagi järele jäänd.»

Seda üteldi võib-olla tõsise meelepahagagi, sest isa hääl värises natuke ning ta vaatas nurgatühjusse, nagu otsiks sealt tuge.

Ants naeratas:

«Ega mina ei tea,» ütles ta nagu vabandades. «Mina põle

seal üleval toa juures käind, minu aal seal seda kuulda ei old, aga nüid Roobu Kustas räägib . . .»

«Sina püha jumal küll!» ohkas ema käsi risti pannes.

Isa ei lausunud enam sõnagi. Ta võttis kõvera piibu, toppis täis ja süütas põlema. Kuid nüüd nohises ta iseäralikult. Talle mõjus see poja jutt siiski masendavalt, olgugi et ta seda oli ääri-veeri juba kord ennegi kuulnud. Ja kuigi ta oli pastorit vahel halvustanud, siiski ei söandanud ta «hingekarjasest» nõnda häbematult mõtelda, veel vähem rääkida. Ja nüüd pidi ta seda veel poja suust kuulma. Ta ei pooldanud von Hoerschelmanni kui maksuahnet, põrgutulega ähvardavat parunite Uexküllide käsilast, kuid ta ei saanud lubada, et temast siiski nõnda halvasti mõteldakse ja räägitakse, seni kui ta on nende kirikhärra. Ta ei saanud muidugi heaks kiita von Hoerschelmanni maisi püüdlusi ning võimu, kuid ta ei saanud teda hukka mõista nõnda kaua, kui ta ikkagi oli jumalasulane Jõe kihelkonnas. Ta ei saanud ometi salata usku. Ta ei suutnud ometi kujutleda, et õpetaja sõnade ja tegude vahel võiks haigutada nõnda suur kuristik. Hoerschelmann oli saunarahva veendumuse järgi ikkagi «kiriku peale laulatatud» hingekarjane, keda ei või ega tohi enneaegu poriga loopida.

«Ega mina ei kässi kedagi uskuda,» ütles Ants, kui teda üsna häbistama hakati. «Aga kus suitsu, seal tuld, ja kui inimesel nõnna on old nagu sel Roobu Kustaksel, siis võib ju see ka tõsi olla.»

«Kuula nüid seda va Roobu lorimokka!» ütles saunaema. «Roobu Kustas olla ju nüid suur ostuperemeeste ja kõigi kangelaste eestvedaja. Kuda ta siis lorimokk on?» küsis Ants.

«Need need esimised lobasuud ja tühjajututegijad ongi,» väitis saunaisa.

«Noh, nõnna oled sa ju iseenese vasta,» ütles Ants. «Ärselmanni kaitsed, Roobut vihkad, aga Roobu vihkab ja kirub jälle omakorda Ärselmanni! Nõnna on teil siin maal kõik segamini.»

«Või seal linnas teil paramini. Jo sealt tulevadki need mõtted ja voated. Moal juba nisukesi mõtteid ja voateid ei ole, et mõni kirikärra lähäb Roobu Kustakse kallale.»

Ema ei lausunud enam musta ega valget. Ta istus tavalisel õlgse põhjaga toolil pimedas väikese kambri akna all ja

klõbistas seda innukamalt sukavardaid, mida enam isa ja poeg vastamisi olid. Ka tema õõtsumine oli muutunud kiiremaks.

«Need vaated ja mõtted ongi nüid maale tungind,» möönis Ants ja kõigutas naeratades sängi äärel jalgu, nagu poleks ta närvid sugugi pingul. «Jaa, see asi annab kõigile oogu! Seda ütlevad vabatriigi mehed kõik!»

Nüüd ehmus isa. Ema ei suutnud rohkem häälitseda kui: «Sina jumal!»

Vanamees, kellele see asi näis siiski võtvat huvitavama pöörde, sest et ta ennegi oli vabariigist kuulnud, tegi ainult hoiatava tähenduse:

«Mängi aga, mängi tulega!»

Ants naeratas:

«Põle see enam kellegi tulega mängimine! Siin juba tõsi taga. Kui ikka südaöösse karatakse sulle tuppa ja kolgitakse jalaga küllekondid tuliseks, siis põle enam mängimine tulega, vaid üsna eluga.»

Ema hakkas nuuksuma, sest tema sai nõnda aru, nagu oleks see kõik sündinud Antsu endaga.

«Ah sis võmmiti kohe soapaninaga?» uudistas isa.

«Nojah! Pistolipäraga veel pealekauba, nõnna et pealuu kõlises, ja siis raudu.»

«Või kohe nõnna?»

«Issand jumal küll!» hüüatas saunaema, kuna tema huuled võdisesid ja keha värises, nagu oleks tal selles kadakatega köetud saunatoas külm.

«Eks ma üteld, et seal on ullem kui põrgus. Aga kus sina,» pöördus ta isa poole, «muudku: rahva ulka, rahva ulka, rahva ulkas param elu, linna, linna, linnakohtas tööd lahti, raha rohkem... Säh sulle nüid raha!»

«Põle mina teda senna aand,» katsus isa vabandada.

«Aga Taaveti juurde?» küsis ema.

«Taaveti juurde,» kordas isa. «Mis see Taavet!»

«Jo seal on see tarkus!»

Ema sukavardad jäid seisma. Isa puuris pilgu Antsusse ja küsis:

«Aleksander või?»

Ants vaikis, vaatas ebalevalt isa kiindunud ning puurivasse pilku ja vastas:

«Kis sis muu?»

«Seda'p ma mõtlesin. Oli teene pisike poisike, kui pani siit

plehku laeva peale merd sõitma, ega põld teesest kedagi kuulda mitu-mitu oastat. Aga sis tuli korraga kiri, ja Peeterburist. Aga mitte üksi Peeterburist, vaid Peeterburi vangimajast. Vat kust tuli kiri! Vangimajast tuli kiri. Seal istus mees.»

«Või nii! Seda põle siin enne räägitud.»

«Kis seda reagib!» ütles isa. «Kis sellest julgeb reakida, või kis sellest tahab sis reakida, kui ollakse selle vasta, kui mõistetakse ukka, kui tahetakse kõigile meeldida ega ole iseloomu vasta panna.»

Vanamehe sõnadest hoovas Antsu arvates alateadlikku protestivaimu ning vastuhakkamis-indu.

«Või nii!» imestas Ants, kes ei teadnud tõepoolest selle «merekaru» seiklustest niigi palju. «Siis kohe purjelaevalt kivilaeva kapteniks!»

«Augu sa aga, augu!» ütles nüüd ema, kes Aleksandri kurba saatust ning elukäiku meelde tuletades ei suutnud pisarate voolu pidurdada. «Küllap lähäd koa kivilaeva peale!»

«Ega sealgi nälga jää,» vastas poeg lõõpides. «Aga noh, mispärast see Aleksander vangi pandi?» küsis ta.

«Mispärast? Noh, eks ikka selle vabatriigi pärast.»

«Aga milla ta need kuldpaelad omale peale teenis?» küsis Ants.

«Või kuldpaelad?» imestas isa. «Eks sis selts!»

Antsul tekkisid kentsakad mõtted ja talle selgus see, milles ta tänini oli üsna võhik.

«Ega sis Aleksandert ometi jälle kinni võetud?» küsis saunaema.

«Kis nüid seda lindu nii kergeste kätte saab,» lausus Ants, nagu uhkustundest paisutatud.

«Ega Aleksander loll põle,» ütles isagi nagu lepitatult ja kõik näisid olevat taas heas meeleolus. Isegi Roobu Kustase jutud näisid põhjendatud ning usutavad olevat ja Kustasel rohkem mõju.

«Ja kui see kõik nõnna on, et Aleksander siinmail liikumas, siis põle enam nailla . . . Siis nad sellele Ärselmannile koa veel tuule alla teevad . . . Seda ma ütlen kohe kindlaste,» kinnitas saunaisa.

«Sina koa! Sina akkad koa seda juba uskuma!» pahandas ema ja hakkas nüüd seda suurema innuga sukka kuduma.

«Noh, ega sis Aleksander valetama akka, kui seda Roobu

ehk teeb. Kui Aleksander ütleb, et Ärselmann seda on teind, sis on ta seda teind,» oli saunaisa kindel.

«Ärselmanni lugu põle just Aleksandre räägitud,» ütles Ants, kuid see ei muutnud vanamehe arvamist.

«Tühi lori,» ütles ta. «See teab kõik.»

Saunaisal oli kõikumatu usk Aleksander Vasakusse, kelle peale ta näis panevat erilisi lootusi, olgugi et ta teiselt poolt oli hirmul oma poja pärast, kui ta kuulis, et ka see on kuidagi seotud Aleksandriga, selle kivilaevakapteniga.

Ants näis mõtisklevat mingi uue küsimuse kallal, sest tema nägu oli muutunud tõsiseks. Laubale oli tekkinud isegi paar murekortsu ning silmanurka peenikesi kipru.

«Kui asi nõnna on, nagu räägitakse, siis on ull küll,» algas ta üürikese vaikuse järel.

«Et mis asi see jälle nii ull on?» küsis isa ja tõstis valgete juuksekahlude liikudes suurekulmulisi silmi.

«Noh, ikka need kirikärrade kombed.»

«Jäta lori! . . . Kuula nüid moailma inimeste juttu! . . .» pistis ema kohe lohutavalt.

«Olgu ta mis tahes, aga kirikuminek on ikka enam kui kahtlane,» lausus poeg.

Seda üteldes oli ta mõtelnud Neeme Leenale ja kõigile neile talitustele, mis sellega võiksid ühenduses olla. Sauna vanadele oli see aga jälle uuesti murettekitavaks jutuaineks. Raske oli kujutleda inimest, kes kirikus ei taha käia, keda kiriku kantslist on tembeldatud paganaks, paganat aga ei suudetud kujutleda teisiti kui inimsööjana ning metslasena, ja nüüd korraga avaldab nende eneste lihane poeg selliseid mõtteid.

«Seda on sis nüid seal linnas õpitud,» ütles ema pahandatult.

Keegi ei vastanud selle peale. Ants pidas seda tarbetuks, isa aga etteheiteks, mille ta nüüd arvas olevat ära teeninud, ja Kadakasauna madalate ning tahmaste parte alla sigis sügav vaikus. Ainult üksik kilk sirtsus harvasti kuskil ahjuhiiglase sügavuses. Viimaks vaikis seegi, ja ruumis oli kuulda ainult inimeste sügavat ning aeglast hingamist. Ka sukavarraste klõbin oli lakanud. Inimesed, kes oma elupäevad olid käinud kirikus, harduses palvetanud altaripildi ees, nõtkutanud põlvi punase sametiga drapeeritud altarirandil, sirutanud huuli müstilise Jeesuse vere järele, mis pidi lunastama nende patud, mida nad kindlasti uskusid, kus pastor laotas oma laia talaari käi-

seid neid õnnistades, nagu kavatseks must hiigelronk lendu tõusta, — need inimesed siin tundsid nüüd, et nende usku oli kõigutatud, nende südant oli lõhestatud ning justkui oleks lõhki käristatud nende sisemisi elundeid, kuhu puistati ohtrasti kahtluseseemet.

«Jumal, jumal!» õhkas viimaks saunaema. «See on kõik jüstkui soadanast enesest . . .»

Kuid vanamees, kes pärast pikemat mõtiskelu oli nähtavasti jõudnud mingile teistsugusele otsusele kui varem ja kes juba enne mõnigi kord küllalt aupaklikult polnud suhtunud kirikhärrasse ega suutnud harduses naistega võistelda, lausus:

«Kui see kõik nõnna on, nagu reagitakse, siis on küll senna paha minna.»

See muutis ema meeleolu veel nukramaks. Ka mees ähvardas muutuda kui mitte just jumala vastaseks, siis vähemalt kirikhärra vastaseks.

«Kui juba koguduse lammad on nisuksed, nagu te siin olete, ega siis muidugi nende karjane soa param olla,» ütles ema trotsivalt. Nõnda see jäi.

Kuid saunaema hakkas nüüd seda rohkem kirikus käima. Siin oli ta peaaegu iga pühapäev, laiapaelaline müts peas ja kollased pastlad jalas. Raske oli uskuda, et teda oleks hakanud huvitama patune kirikhärra. Ei, ta igatses näha oma tulevast miniat. Ja kui see ometi kord oli õnnestunud, siis mõõdeti teda igakülgselt nagu mõnd tarberiista.

«Uhke teene,» ütles ta isale kodus, «ei pandud mind tähelegi.»

Aga kui kord siiski kirikumäe all kaela langeti, siis oldi nii rõõmus, nagu oleks rubla antud.

«Tere koah, Kadaka ema!» oli Leena ütelnud ja jätnud targu «sauna» nimetuse mainimata. «Küll ma olen sind alati otsind, aga ei ole kuskilt kätte soand . . . Reagivad siin kõiksugu irmsaid juttusi. Nüid rahvast kirikumää all murdu koos, aga sisse ei lähä, kirik tühi.»

«Reagivad jah,» ütles saunaema. «Aga eks jumal nää, kelle süda puhas on.»

Nõnda hakkas Neeme Leena Kadakasauna eidele meeldima, nagu Neeme peremees oli kaldumas Kadakasauna kummkinga poole, kuna Tibu Tõnu polnud Neeme Aadu silmis enam mingi mees, vaid kõlkapüks, kes ei julge Nõksule tuld räästasse panna ega saa suud peetud.

XXV

SANDARMIVALITSUSES

«Kas Kamps põle ikka veel koju tuld?» küsis Ants, kui ta linna oli jõudnud ja Kampsi säng koguni toast välja oli kolitud, et kitsasse poissmeeste korterisse natuke rohkem ruumi soetada.

«Kus sa sellega! Kis seda veel koju laseb!» ütles vana Vidrik lootusetult ja otsis midagi oma vana lauluraamatu vahelt.

«Aga kas sa oma kümnelise kätte said?»

«Oh, kus sa sedagi enam võtad! Mis hundi suus, see hundi kõhtus! Läks Kamps Siberisse, läks minu kümneline takka järele!»

Selle pessimistliku otsusega ei saanud nooremad leppida ja hakkasid Vidrikut õhutama, et see peaks astuma mingeid samme kadunud raha otsimiseks. Ta peaks minema sandarmivalitsusse ja raha lihtsalt tagasi nõudma.

«Tahate mind lasta kinni panna ja pealekauba veel vigaseks peksa.»

«See on uudis,» ütles Ants, «raha võetakse ära, ja pannakse kinni ka veel? Ega niisugust asja ikka põle!»

«See on uudis jah,» ütles Vidrik, «aga mulle põle see uudis. Mina olen seda uudist ennegi kuuld ... Ivan Pavlovi vend võeti kinni ... Võeti kinni ja süidistati «sagavoris» ... Vat, te ei tea, mis see on ... Te naerate ... Aga võeti kinni ja teate mis, vanad saapad läksid kaduma ... Lihtsalt läksid kaduma läbiotsimisel, ja muud midagi ... Ärge naerge! Aga muidugi mees ei saand leppida, et saapad läksid kaduma ... Ivan Pavlov läks saapaid otsima. Ivan Pavlov oli venelane ja temal oli see asi lihtne. Ütles: vaše blagorodije, starõje sapogi istšesli. Noh, ilus, kadund mis kadund. Ehk vaše blagorodije teab midagi vanadest saabastest ja annab kätte ... Aga selle asemel, et kätte anda, näe mis sai!»

«Mis ta ikka sai!»

«Hea küll! Aga kolm kuud sai! Kolm kuud! Kolm kuud sai miravois! Et mis sa laimad vaše blagorodijet ja ametiasutusi! Nii on asjad ... Ja mõtelge ise, kas see põle siis selge laim! ... Kis tahab Ivani vanu saapaid! Kas vaše blagorodije? Temal omal lakirovkad jalgas nagu peegled.»

«Need olid vanad saapad, aga sul oli tuliuus kümnerublane!» segas Ants.

«Nojah, kümnerublane oli tuliuus! Ja kui see on tuliuus, siis on see ilus ja meeldiv igale mehele, see on kindel nagu kuberneri käsk. Aga kui on ikka vanad saapad, siis on lugu halvem . . .» pühkis vana Vidrik peoga kollakaid vurre, mille külge oli hakanud leivapuru ja kartulilemmeid.

Ta jäi mõttesse ja mõtles mitu päeva: kas minna või mitte minna. Aga kui viimaks puudus kätte jõudis, siis oli otsus küps: tuleb minna, sest kümnerublasel võib olla määrav tähtsus vaese mehe elus. Selle raha eest oleks võinud osta uued saapad, mütsi ja mitu pudelit viina ka veel. Tõesti patt ja suur ülekohus oleks kümme rubla jätta niisama maailma vedelema teiste inimeste kätte. Ja kui mitu päeva kulus selle raha teenimiseks ning kui mitu peatäit valati selle juures higi!

«Mis nad ikka teevad! Et mis nad ikka teevad! Et kui läheks ja küsiks!» kõhkles Vidrik.

Viimaks pani ta puhtamad riided selga, et minna sandarmivalitsusse.

Niipea kui ta esimesele ametnikule söandas avaldada, et tal läbiotsimisel on raha kaotsi läinud, kargas see talle lõrinal näkku.

«Marš von, svolotš!»

Kui ta kogeldes omamoodi protestis, et ta pole mingi lurjus, vaid täitsa korralik talupojaseisusest inimene, siis lisati:

«Razboinitšje gnezdo! . . . Bratoubiitsõ . . .»

Vidrik, taibates, olgugi ebamääraselt, nende sõnade rasket tähendust, muutus keeletuks . . . Kui ta nõnda kohkunult, kaks kätt kõrval, sirgelt seisis, tundis ta äkki tugevaid käsi oma õlal, ja rutem, kui ta oli siia tulnud, lendas ta uksest välja . . .

«Mina põle kedagi teind . . .» kogeles ta ähmistunult ja tuikus politseiniku käe otsas nagu koonal. Ülevõimule ei suutnud ta vastu panna, ja hirmul oma tumeda tuleviku pärast, pidas ta paremaks vaikida. Ootavale seisukohale polnud vaja asuda: juba oli ta teisest uksest sees ja seisis üllatatult väga valges ning avaras toas, kus kaugema akna all istus kirjutuslaua ääres mustavurruline siledaks soetud juustega ja läikivate õlakutega härra, kellel üle õla ja rinna ripnesid jämedad akselbandid nagu jõuluvorstid.

«Nu, durak, kes su kümnerublast tahab! . . . Pidime sind ammu siia tooma, aga nüüd lendasid ise suhu, spassibo!»

Vidrik oli meeldivalt üllatatud ning ta imestusel polnud piiri, kui kuulis, et teda oodatud juba ammu raha järele tulema.

Kuid järgnesid uued kummalised asjad, mis vanale liikumatule ajule avaldasid põrutavat mõju.

«Kas sa pole märganud midagi oma kaasüürilistest?» küsis sandarmiohvitser.

«Nitševo ne snaju,» vastas Vidrik.

«Kuidas ei tea? Elad nendega ühes ja ei tea?»

Vidrik mõtles natuke ja ütles:

«Põle midagi märgand.»

«Kas võõraid mehi käib?»

«Põle kedagi näind,» vastas Vidrik.

«Tühi loba! Salgad! Näed . . . vaata, seal ripub,» näitas sandarm suurele kantsikule, mis rippus kapi küljel naela otsas. Vidrikul jooksis külm judin üle selja.

«Kuidas olid teised kaasüürilised Kampsi vastu?»

«Noh, kuda ütelda, külmad.»

«Ah külmad! Noh, kui olid külmad, küll siis teeme vähe soojemaks,» ähvardas sandarm.

«Nie ponimaju,» vastas Vidrik.

Ohvitser laskis tõlkida. Vidrikul hakkas hirm, sest talle olid tundmatud sandarmite soojendamisviisid.

«Kas see raha oli teie lauluraamatu vahel?» küsis sandarmiohvitser.

«Jah, tak totšno!» vastas Vidrik.

«Aga mispärast teie tänini olete sellest vaikinud?»

Seda ei teadnud nüüd vanamees isegi, miks ta sellest varem polnud avaldanud; isegi seda ei meenunud talle, et ta oli kartnud.

«Ma mõtlesin . . . » kogeles ta.

«Mida te mõtlesite?»

«Mõtlesin, et kas maksab.»

Ohvitser naeratas.

«Oleks see teie raha olnud, siis poleks te juba nii kaua viivitanud,» lausus ta ja puuris oma terava pilguga Vidriku habetunud näkku, kust midagi, ei kahtlast ega usutavat, vastu ei peegeldunud. Vanamees ei kannatanud kaua ohvitseri pilku ja lõi silmad maha, mis seda rohkem põhjustas sandarmi kahtlust.

«Raha kuulus kurjategijale! Kas mõistate! Mitte teile! Ja sellega on see raha konfiskeeritud!»

«Nie ponimaju! Dengi moi!» võttis Vidrik oma viimase vene keele oskuse kokku. Kuid tulemusteta!

«Võib minna,» näitas ohvitser peaga, millest politseinikud tegid praktilise järelduse ja juhtisid Vidriku uksest välja.

See oli selline uudis, et Ants Vasak ei saanud seda endale jätta. Ta läks Taavet Vasaku poole, lootes seal kohata Aleksandrit.

Niipea kui Ants oli koputanud Taavet Vasaku uksele, oli Taaveti abikaasa tal vastas ja vehkles kahe lihava käega:

«Ärge tulge, ärge tulge! Minge, minge!»

«Mis siis nüid õige lahti on?» suutis Ants küsida, sest naise hirmunud ilme ja tõrjuvad liigutused muutsid tema üsna keeletuks. Ta pidi juba peaaegu plehku panema, kuid uudishimu sundis teda peatuma, et hankida lähemat seletust.

«Valve all! Valvatakse! Otsitakse!»

«Kas Aleksandert või?» küsis Ants, sest ta kahtles, kas Taavetile nii suur au võiks osaks langeda.

«Ei,» vastas naine.

«Keda siis?»

«Jumal, kui rumal! Meie maja, meie . . . terve uulits!»

«Ei mina näind siin kedagi,» vastas Ants julgemini, sest praegu ta ju oli tulnud siit uulitsast ega näinud kuskil ühtki sõdurit ega politseinikku, erand mõni jalutav eraisik, kellele ta ei teadnud pöörata mingit tähelepanu.

Ants astus siiski tuppa.

«Kus Taavet?» küsis ta.

Naine oli sattunud ärevusse. Ta jooksis toast tuppa, vaatas kardina vahelt tänavale, mattis siis hoolega aknaid, kohendas laialipillatud toole ja esemeid, kussutas nutvaid lapsi ja jooksis ukse juurde, et katsuda linki. «Justkui segane,» mõtles Ants.

«Kas oli läbiotsimine?» küsis ta.

«Läbiotsimine? Mis te mõtlete?» pahandas naine.

«Imelik, miks ta salgab,» mõtles Ants, sest segipaisatud tuba kandis ju ilmseid läbiotsimise jälgi.

«Noh, mis seal salata, otsiti vist nagu meil?»

«Jumal hoidku! Ka teil otsiti! Minge, minge! Ei meil põle küll veel otsitud! Ja kui meie majas seda kuulda saadakse, et meil on olnud läbiotsimine, või et meil on tuttavaid või koguni

sugulasi, keda läbi otsitakse, siis me oleme põlatud inimesed ja peremees ütleb meid ülesse. Niisugune on meie majaperemees . . . Ei, meil põle ühtegi läbiotsimist olnud . . .»

«Või nõnna?» imestas Ants. «Siis on päris paha . . .»

«Mis paha! See on kohe kole! Kui veel sugulased, nimelt minu sugulased, kes kõik on ausad inimesed, aga mitte niisugused nagu mu mehe sugulased, kui need veel kuulevad, siis ehmatavad surnuks . . . Mamma saab südamerabanduse ja papa — seda ma ei tea, mis see võib omale ehmatada . . . Kreebsi!»

«Aga sandarmid on ikka siis imelikud ja veidrad mehed küll, kui see kõik nõnna on.»

«Imelikud? Päris kuradid kohe!»

«Kuradid jah!» kinnitas Antski. «Aga imelikud selle poolest, et viivad kümnerublase lauluraamatu vahelt ära ega anna kätte. Ütlevad, et on kurjategijate oma, ja konviskeerivad . . .»

«Issand! Või kurjategijate oma ja konfiskeerivad! Mis õigusega! Kas nemad saavad konfiskeerida? See on võimata! Ja mis . . . Oled sa kurjategijatega ühes korteris? Jumal küll!»

«Mis kurjategija nüid meie vana Vidrik? Aga vat kõige imelikum on see, et vanal Ivanil viidud vanad saapad ära ja põle kätte antud! Niisugused mehed on sandarmid!»

Nõnda läks Ants koju tagasi ega saanud südant puistata, kellele oleks tahtnud.

Kodus küsis ta Vidrikult:

«Kuule, mis see vana Ivan nende vanade saabastega tegi, et sandarmid need ära viisid ja konviskeerisid nagu sinu kümnerublase?»

«Küsi nüid! Mis minagi oma kümnerublasega tegin?»

«Noh, sa oled kurjategija ja kurjategijal ei tohi nii palju raha olla.»

«Mina kurjategija? . . . Siis oli Ivan Pavlov ka kurjategija.»

«Jo ta siis oli. Aga miks ta vanad saapad siis sinna jäeti?» küsis Ants, sest vanade saabaste «konviskeerimiseks» ei paistnud olevat mingit mõistlikku põhjust.

«Miks jäeti? Sellepärast jäeti, et Ivan olla nendega kurja käind tegemas.»

«Ah kurja? Käis nendega keisert kukutamas?»

«No siis ikka käis.»

«Ah vanade saabastega?»

«Kas peavad's uued olema?» küsis Vidrik vastu.

«Noh, nisukese asja jaoks ikka uued! Siis nii nagu pidulikum!»

Vidrik püüdis asjasse selgust tuua ja seletas:

«Jah, jäljed old lume peal.»

«Lumi oli maas ja keiser istus hange otsas,» lõõpis Ants.

Vanamees ei pööranud sellele tähelepanu, vaid seletas edasi, et otsitud ja mõõdetud jälgi ning siis Ivan Pavlovi vanu saapaid, ja kui mõõtmised olid olnud toimetatud, visatud vanad saapad saani ja viidud minema. Ainult kohtu letil näinud vana Ivan veel oma saapaid, enne kui teda külmale maale mõistetud.

«Või külmale maale?»

«Keisre kukutamise eest läheb veel kaugemale kui külmale maale, nii umbes senna, kus eskimo taeva äärel särki kuivatab,» ütles Vidrik.

XXVI

VABRIKU PRISTAV

Vabriku värava lähedal kõnniteil ja väljakuil, kus sibava joana voolasid nõgised mehed ning naised, liikus keegi niisama nõgine ning kehvasti riietatud isik ja jagas ohtrasti mingeid pabereid. Kui Ants töökotta jõudis, märkas ta inimeste kobaraid, kes innuga lugesid noidsamu äsja teel jagatud lehti. Kui ka Ants Vasak siia lähenes, vaadati esmalt üle õla, aga kui nähti oma meest, pakuti ka sellele.

Ta haaras lehe, heitis selle mõlemale küljele ahmivaid pilke ja imetles tihedat ning segast kirja, kuid ei saanud mitte sõnagi siit aru.

«Ei moista!» ütles ta tavalise moonutamisega. «Pange ümber!»

Kuid kahjuks polnud täna siin ühtki, kes oleks suutnud tõlkida.

Teises grupis tõusis vaidlus, et kas see üldse on lendleht või on see lihtsalt mõni kuulutus, mida ka tol ajal mõnel pool oli levitatud.

«Põle see kellegi lendleht,» teati kinnitada. «Lendleht on ühele küljele trükitud, aga see on kahele küljele.»

«Ikka nii!» hüüdis teine. «Põle see kellegi lendleht, see on proklamaatsia!»

«Revolutsionääride proklamaatsia!» hüüdis kolmas, mille vastu oli juba raskem vaielda.

«Kas siis kedagi ei ole, kes oskaks ümber panna?» küsis Ants Vasak.

«Miks ei ole! Too aga seia!» kostis tugev hääl selja tagant. Mehed pöördusid ümber, et imetleda seda uhiuut tulitarka, kuid suud jäid ammuli, kui Toomeli Villu sirutas laia labakäe meeste õlgade vahelt läbi lendlehte haarama.

«Siin põle kunsti kedagist!» kahmas ta lehe ja teeskles hoolsat lugemist.

«Siin on manivest! Nojah, näe, siin nurga peal on, et «proletarii vseh stran soedinaisjä!» Ühe sõnaga: paremat tööd ja palka juurde! Ja edasi: et kuradi lätlased ja saarlased nöögivad teisi ristiinimesi ja kõigi maade töölisi.»

«Ää plära siin!» käratas Vasaku Ants täie julguse ning õigustatud meelepahaga, sest kõigile oli selge, et Toomel luuletas omast peast.

«Noh, eks sa loe paremini!» heitis ta lehe mitte küllalt aupaklikult Vasakule näkku, kes, täis kõlbelist viha, pahandas:

«Muudku lätlased ja saarlased . . . Tarvis mõni targem mees otsida,» võttis ta lehe ja keeras kokku ning pistis pintsakutasku, mis ei jäänud kellelegi märkamata, ka mitte härra Gnadebergi «silmadele», kes siin meeleheitliku põnevusega luurasid.

Antsu pintsak lendas ühes huvi äratanud paberilehega varna otsa, kuhu ta jäi targemat tõlkijat ootama.

Ei möödunud poolt tunnikest, kui Ants Vasaku järele ilmus vabriku politseinik, kelle mõõk heeringana kolksus vastu säärikuid ja pikad valged vurrud olid harali nagu elektriga laetud.

«Vassakk, Vassakk!» hüüdis ta eemalt ega lasknud Antsu teha enam ühtki ülearust liigutust, mis aitaks teda «kuriteo» jälgi või koguni «kuritegu» ennast kaotada.

«Pristavi juurde! Skorei!»

Antsu, kes oli tutvunud selletaoliste ametiisikutega, nähti meelega viivitavat ning tööriistade juures nohistavat, nagu oleks tal aega küll.

«Pintsak selga!» kamandas politseinik.

Ja siis, nagu eksitusest aru saades:

«Ei, mitte selga! Mitte selga! Kus on sinu pintsak?»

Ants heitis pilgu kapile, kus pintsak rippus, ja vastas: «Võta sealt!»

Politseinik haaras kulunud riide ja surus kõvasti kaenlasse nagu kalli aarde.

Üürikese aja pärast jõuti pristavi, see on vabriku politsei eesruumi, kus seisti järge oodates vaese patusena. Viimaks hüüti Ants ette. Pristav heitis talle paar altkulmu pilku, mõõtes teda pealaest jalatallani, kavatsedes selle mehe kuju jäädavalt mällu vajutada. Ants seisis üsna hooletult, peaaegu väljakutsuvalt, määrdunud töömüts uljalt kuklas, lõug ette tõstetud ja silmad pilukil.

«Mis lendlehtede laialilaotamine see on siin vabrikus!» kostis hirmus kärgatus.

Politseinik otsis Antsu pintsaku taskutes ning leidis põuetaskust krabiseva paberi, naksatas kandu kokku ja ulatas selle võidurõõmsalt ülemusele:

«Požaluista, vaše võssokoblagorodije!»

Ülemus laotas paberi enda ette lauale, ja mida rohkem ta luges, seda pikemaks venis ta nägu. Oodatud ning igatsetava lendlehe asemel, mis kõlbaks maiustusena noile neetud revolutsionääridele parajaks köiekeerutamiseks ning tehase administratsioonile asitõendina, et Gnadebergi «silmad» ja politseiaparaat ei raiska asjata jumalavilja, ilutses härra pristavi laual tema keiserliku majesteedi tõeline manifest tema tütre sündimise puhul.

«Vot, see on suurepärane! See on tore!» pööras pristav «proklamaatsia» teise külje ja naeratas mahedasti. Ja siis:

«Välja, marš! Svolotši! Jalamaid! Mõlemad! Oinad! Tema majesteedi manifestide ja igasuguste nihilistide-narodnikute ja Marxi jüngrite riigivastaste lehenärakate vahel ei oska te vahet teha! Svolotši!» kirus härra pristav.

XXVII

MIS ON MARKSISMUS?

«Mul oleks sulle midagi rääkida,» ütles Haavakukk Ants Vasakule mõni päev hiljem, kui lugu Ivani saabastest ja keisri tütre sündimisest oli juba vananenud. Haavakuke nägu

oli naeru täis ning silmadest helkis õnnesära. Sellel mehel pidi olema varuks vist midagi paremat, kui olid kõik need viimased lood.

«Kas kohe?» küsis Ants.

«Ikka kohe! Õhtu tule meile!»

Ants ei lasknud seda kaht korda ütelda. Niipea kui ta värvised, haisvad tööriided oli seljast visanud ja silmnäole puhast vett ladistanud ning puhtamad hilbud selga pannud, võttis ta suuna Haavakuke poole, kelle puhas ja koristatud eluruum oli teda alati meelitanud. Lauas istus priske, ümmarguse näoga, kollakate juuste ja sinisilmadega naisterahvas, keda tutvustati Haavakuke naisena, aga mitte proua Haavakukena, vaid Hilda Kruuspannina.

Muidugi, Ants oli juba ammu kuulnud «armukese-elamisest» ja oli sellisesse abielusse suhtunud kuidagi põlastavalt. Aga kui ta nägi siin seda hoolitsust, ladusat kooselu ning teineteise tähelepanemist, siis muutis ta varsti oma «iganend vaateid», nagu ta ütles. Haavakukk viipas peaga, ja Hilda lahkus teise niisama puhtasse ruumi ja sulges ukse enda järel. Nüüd tõmbas Haavakukk mingi paberi põuest, mis väikeseks oli kokku valtsitud ja tugevasti krimpsutatud.

«Kas jälle?»

«Kuidas jälle?»

«Noh, et mõni manifest?»

Ants jutustas taas mõningaid uusi üksikasju oma viimastest seiklustest ja kirus:

«Vat, see on, kui meiesugused ei mõista lugeda. Kui oskad lugeda, ega siis kõiki prahti tasku ei aja.»

Haavakukk tegi sellest Antsule meeldiva järelduse:

«Sellepärast ongi tarvilik igale rahvale kirjutada tema emakeeles ja neid õpetada nende emakeeles.»

Siis tõi Haavakukk raamaturiiulilt ajalehe ja küsis:

«Kas viimaseid uudiseid oled lugend?»

Muidugi polnud Ants jõudnud sammu pidada viimaste uudistega ja ta võttis värske sõnumitooja suure uudishimuga.

«Vandeseltslased on meie Eestimaale otsaga jõudnud.» Ja edasi:

«Nagu kõrgeaulik politseipristav, kes töötab salajaste asjade kallal, meile lahkeste teada on andnud, on meie maal avaliku ette tulnud üks kardetav vandeselts. Südidel salajaste asjade

uurijatel võimudel on korda läinud kinni tabada päris õnnekohe kaks kurjategijat, kelle käest on tahetud ära võtta mõned kahtlased pakikesed, kus võisid olla kas lindlehed, tinament või mõned muud plahvatuse ained. Aga kurjategijad on vastu hakanud ja niisuguse jõledusega hakkama saanud, et on ühele agarale kinnivõtjale löönud mingisuguse kõva riistaga otse keskpaika pealage, nõnda et see on pidanud oma meelemärkuse kaotama ja siis Härjapea jõkke kukkuma või tõugatud saama, mis muidugi teada, paistab tõetruuim olema. Üks kurjategija on õnneks oma kummikalossi ära kaotanud, sest ilm oli väga sopane ja vihmane olnud ja kalossi ninast oli leitud üks seitungi tükk, kus leitud selle mehe adress, mis näitab, kui hea asi ja kasulik on see ajaleht mõnigi kord ja kus elab inimene, kes on korda saatnud väga paha loo. Kurjategijate nimed on esteks hoitud saladuse varjul, aga hiljem antakse rahvale teada, et nende eest võiks hoida. Politseihärra arvab, et siin meie maal peab olema üks väga osav kurjategijate peamees, kes on oma pesast aegsasti välja lindanud.»

Ja lõpuks «toimenduse» poolt niipalju:

«Meie niisuguste asjade külges oma puhtaid käsi ei reosta, kuna meie võitlus käib seaduse ja truuduse piiride ulatuses ja kasvatame oma lapsi ja inimesi ustavuses jumalale ja keisrile, kes ise oma heast meelest ja tahtmisest astub ülekohtu vastu . . .»

Ants Vasakul oli raske orienteeruda, kes võivad need hirmsad kurjategijad olla, kes mingi kõva riistaga lõid kinnivõtjale keset pealage ja jätsid kalossi porri, mille ninast leiti ajalehetükk aadressiga. Ega Kamps? Aga ometigi vist Kamps, sest Kampsi kalosside peale oldi ju väga maiad.

«Ja mis nad siis tahavad, need kurjategijad?» küsis Ants.

«Ikka kubernerisi ja muid tähtsaid mehi,» vastas Haavakukk.

«Ja veel?»

«Mis seal ikka veel!»

«Noh, vabatriiki või?»

«Vist sedagi, kui saab.»

Ants jäi mõttesse. Talle meenus Aleksandri kõnelus vabariigist ja kinnitusest, et ta jääks ikka «antizarist», mille tähendust ta tookord ei mõistnud, aga mis talle siiski pikkamisi oli selgunud.

«Kui vabatriiki, siis on sellest meile ka midagi kasu,» ütles ta arglikult.

«Ikka kasukest ka... Aga siin on agasi sees!» lausus Haavakukk ja silus uuesti taskust võetud lendlehte. Ta laotas selle ettevaatlikult lauale ja kutsus Ants Vasaku lähemale. Nähtavasti oli Haavakukel oma vabariigi plaan.

Lendleht oli venekeelne, põrandaalustes tingimustes võrdlemisi selge kirjaga ning loetavalt trükitud. Seda levitati kohalikes tehastes. Ta polnud kaotanud oma akuutsust hoolimata kõrgest east, sest ta sisu oli rohkem teoreetiline ning seega vastupidav. Nõnda arvas Haavakukk.

«Jälle võeras keeles!» hüüatas Ants, kui ta lendlehte lähemalt silmitses. «Milla kord niikaugele jõutakse, et oma keeles midagi niisugust võidakse välja anda?»

«Oot, oot, ma panen sulle ümber,» oldi lahkesti vastu tulemas, ja tõlkimine algas:

«Et — meie oleme nõupidamisele juba mõne aja eest kokku tulnud ja otsustanud asutada Venemaa sotsiaaldemokraatlise partei, nagu seda on teinud Karl Marxi eestvõttel ja juhtimisel Lääne-Euroopa proletaarlased. Et — me ei saa nõus olla kõiksugu narodnikute ja teistega, kelle teooria ja teod on valed ega vasta proleta-ta-tariaadi, noh, kuda ütelda, intressidele või nõudmistele. Nemad ei usu kapitalismuse arenemist Venemaal — ja muidugi siis ka meie maal,» lisas Haavakukk. «Ühes sellega ei usu nemad proletariaadi elujõusse, arenemisesse ega võitlusesse. Nemad loodavad isiklise terrorismusega sihile jõuda, millega sotsiaaldemokraatlastel põle ühtki pistmist,» laskis Haavakukk tõlkel vabalt areneda. «Proletaarlaste võitlus on nisuke, et peab looma masselised parteid ja ametiühisused, kellega meil, Venemaa töölistel, tuleb nüüd pihta hakata ühes kõigi maade proletaarlastega,» lõpetas Haavakukk.

«See on, jah, tore küll,» ütles Ants, «aga ei saa suurt aru veel.»

Kui Haavakukk veelgi püüdis selgitada «marksismuse» põhimõtteid, ekspluateerimist ja proletariaadi tekkimislugusid, siis ei jäänud Antsule muud kui üsna vaikida, nii nagu ta omal ajal oli vaikides kuulanud Aleksander Vasaku ülistusi «ripablikule» ja «junaitid steitsile».

Kui Haavakukk väitis, et «kapitalismus» olevat «vastaolemiste kütkes», millest tal pole pääsu muidu kui revolutsi-

ooniga, mida tegevat proletariaat, kes kasvab sellesama «kapitalismuse» üsas, siis Ants küsis, mis see on.

Kui Haavakukk seletas, et «kapitalismuses» on paratamatu «ekspluataatsia», siis küsis Ants jälle, mis see on, nagu Hoerschelmann oli küsinud leeris.

«Ah nii! Sotsiaaldimukraadid on siis täitsamehed küll, kui nad niiviisi seletavad,» möönis Ants viimaks. «Aga mul on üks sugulane, Aleksander; see on kõik maailma läbi koland, ja see ütleb, et vat Russoo ja Miraboo, või kuda nende nimed on, need olevat olnud alles mehed.»

Nüüd ei mõistnud Haavakukk vastata; ta polnud neid lugenud. Ta heitis ainult käega:

«Tühi puru! Tean küll, Prantsusmaal olid. Aga rikkad! Samuti ekspluataatsiat tahavad. Aga Marx ja Engels on ekspluataatsia vasta.»

«Ega minagi tea,» vabandas Ants. «Aga tema jah, see Aleksander, kes merd sõit ja kõiki maailma asju oma silmaga näind, ütles, et veudalismus on tüliks kapitalismusele. Ja et Venemaal ja meil olla ka veudalismus. Et vabatriiki on vaja, siis tõusevad suured majad nagu Ameerikas ... Ja kui Kamps kinni võeti, siis oli hirmu täis ja kiitis Kampsi ... Ise laskis jalga ... Lehtes on ju ka, et peamees lindas pesast välja. Ih, ih, hii!» kõhistas Ants naeru.

«Kodanikud,» ütles Haavakukk põlastavalt, mis pidi tähendama: kodanlased. Ja siis, vaimustatud oma ideest, hakkas ta propageerima:

«Hävitavad selle kapitalismuse ainult masselised parteid ja ametiühisused. Ja vat nüüd luuakse ka siin sotsiaaldemokraatline partei! Tingimata! See on kohe kindel! Ja igas vabrikus peavad sellega ühinema!» kinnitas Haavakukk.

«Ühinevad! Meil küll veel mitte.»

«Miks?» küsis Haavakukk kärsitult.

«Väga lihtsalt. Meil kaklevad alles külapoiste moodi ja viskavad üksteise jalgrattakodaraid sisse. Mis nemad oolivad niisugusest asjast!»

«Pole viga! Küll hakkavad kaklema meistrite ja vabrikantidega — ja vat siis on külapoiste laadakakelused muutund ... Tead, Marx ütleb, et ... Sa jõllitad! Jälle uudis!»

XXVIII

ROOBU SELTSIMAJA

Ants Vasak luges oma kogunenud rahatagavarasid ja leidis, et need olid äärmiselt kasinad. Suurest kokkuhoiust hoolimata võis neist jätkuda ainult paarikuiste «mustade päevade» kuludeks. Vajadus tekkis aga uue korteri järele, sest naitumisplaanid muutusid üha kindlamaks ja ühenduses sellega muud mured suuremaks. Pikema otsimise järel leiti viimaks omaette korterike kuskil aguli puumajakeses, sest linna kiviossa tungimine polnud vabrikutöölisele jõukohane ega tulnud kõnessegi. Agulimajakeses puudusid mugavused. Kuid siiski oli siin hulga hubasem poissmeeste korterist, ja tulevane nainegi rõõmustab kindlasti, kui ta maa suitsuse köögi ja rehetare vahetab kivipõrandaga koridori vastu, kus toimub kaminas keetmine ja panniraudade järele järjeootamine. Pole ju vaja talvel sügava lumega kaevule minna loomadele kaelkookudega vett tooma; siin võta mannerg kätte ja kõnni mööda siledaid tänavaid mõne pumpkaevu juurde! Ja tubagi! Ju seegi parem on Neeme plikadekambrist oma puhtate tapeetidega ja kollaseks võõbatud põrandaga. Uude korterisse kolis Ants nigela poissmehekoiku, millele ta aeg-ajalt jaoti kavatses lisa hankida. Esmajärjes muretses ta vanakraamiturult toidukapi, pesukausi, riidenagi, põrandaharja, mis polnud küll mingi mööbel veel, mis aga juba kehva kukrut hakkas kergendama. Muide, pesaasutamine tundus naljakana. Kuid tõsiselt tuli siin talitada nagu linnuke kevadel, kõrs nokas, pesa äärel.

Ainult maalt hakkas jälle huvitavaid uudiseid tulema. Nimelt olid Roobu mehed, muidugi Kustasega eesotsas, ette võtnud uue ja uhke ürituse. Nad olid maantee kaldale hakanud kahekordset kivihoonet püstitama, millest pidi saama mitte rohkem ega vähem kui seltsimaja, mis kogu kihelkonnas oleks ainulaadne. Teised talunikud vangutasid pead: Roobu võib endale seda toredust lubada, temale jookseb rahva raha kokku. Eks see kauplus, sepapaja, villakraasimine ja pagariäri midagi ikka sisse too, ja küllap see seltsimajagi selleks on mõeldud. Ärksamad ja haritumad rõõmustasid puht-kultuuritsemise ja -lõbutsemise mõttes, sest polnudki mugavat kohakest, kus ka sagedamini võiks simmanit pidada. Vaese-

mad arvasid, et Roobu Kustase seltsimajasse nemad küll ei passi. Eriti jonnakad olid Koliküla poisid. Nemad lõid rusikaga vastu rindu, et nemad juba Roobu kirikusse ei lähe, sest nende muhud olid veel värskelt meeles. Roobu Kustas ise aga käis nüüd hoopis iseteadvamalt, pea püsti ja rind ees. Mees oli koguni ajalehe tellinud ja muid kultuurilisi harrastusi üritanud, kolme isamaakõnet uurinud ja muidu äratust hankinud mõningate meestega läbi käies ja siit siis tulnudki mõttele seltsimaja püstitada rahvale kooskäimiseks. Talust see maja kuigi kaugele ei pidanud tulema, õunapuuaiast vahest paarsada meetrit eemal, ja veskitiivad vehklesid just siinsamas. Kustas pidi selle uhke talu pärima; teine vend Aleksander veel uhkema äri — Roobu poe; kolmas, Jaan, oli pandud villakraasimise ja veski peale. Raha pidid saama plikad. Raha kindlat summat ei teadnud isegi Saula Mai ega Kurena Maali päris kindlasti, aga hästi informeeritud allikaist kuuldus, et seda olevat vähemalt kümme tuhat kuldrubla. Pidavat mitu päeva kühvliga ühest hunnikust teise tõsta saama! Kustas oli vendadest kõige suurem, turjakam, valgevereline, aga ühtlasi ka nupukam, nõnda et ta nii füüsilisel kui vaimsel alal teiste omasuguste hulgas juhina läbi lõi.

Seltsimaja hakati ehitama kevadel ja nüüd oli ta varsti valmis; aknaruudud läikisid rõõmsasti õhtupäikeses, valged korstnad paistsid kilomeetrite kaugusele ja punasest kivist katus punetas nagu verelaik. Hoone oli suurtest lõhutud raudkividest, mis Roobu oma põllupinnast kaevatud ja kiviaedadest lammutatud. Igatahes vallamaja ja isegi uus koolimaja laksid Roobu uue hoone ees häbenedes pea longu. Ruumid olid avarad. Saalis võidi koosolekuid pidada, etendusi lavastada, lauluharjutusi korraldada, kõrvalruumides istusid seltside juhatused, ja ette oli nähtud isegi üks üsna kõrvaline kambrike, kust tuli välja ei paistnud. Siin kavatses Kustas vahel segamata mõtteid mõlgutada ja mõningaid külalisi vastu võtta. Kõik läks kõige paremini. Roobu meeste ülevat meeleolu rikkus ainult kurb sündmus isaga. Vana Roobu oli tulnud kipsikoormaga linnast, koorma otsas aga tukastama jäänud; hobune läinud teelt kõrvale, vedanud vankri kivi otsa ja koorma kummuli. Nõnda oli vanamees jäänud kipsikoti ja muu kauba alla, kuni lämbuski. See oli kurb ja sellest räägiti kõikjal — rikaste ja vaeste hulgas. Kuid leinata ei võidud kaua. Uued sündmused saabusid ja ümbruskonna meeli

valdas uue seltsimaja avamine Roobul. Uus seltsimaja oli kujunemas ühendavaks lüliks siinse rahva vahel; noored ja vanad olid tulnud imetlema Roobu «kultuuratempelt», nagu mõned nimetasid; isegi mõned Koliküla inimesed olid tulnud, esialgsest tõrkumisest hoolimata, avaaktusest osa võtma.

«Kus on õpetaja? Kus see Ärselmann sis on? Kis õnnistab?» uudistati, sest tavaliselt ei toimunud ju ühegi avaliku hoone avamine ilma vaimuliku talituseta ning taevase õnnistuseta.

«Kihelkonda põle kahte pariisi pordumaja tarvis, aitab ühest seal Jõe mäe all,» ütles Kustas.

See oli lause, mis äratas määratut tähelepanu ning mitmesugust hinnangut ja andis kõige mitmekesisemat kõneainet igasugustes kihtides, küll poolt, küll vastu.

Aegamööda hõlmas Roobu seltsimaja kaugemaidki nurki ja Neeme tüdrukudki olid siin sagedasi külalisi, mis Kadakasauna Antsule ei jäänud teadmatuks. Ants oli oma uues lagedas toas ihuüksi ja nii mõnigi kord teinud kokkuvõtteid elamustest, mis tal viimasel ajal olid olnud. Need olid rikastanud tema sisemaailma ja ta oli hakanud hindama Roobugi püüdlusi eri seisukohast. Roobul oli Antsu sulasena koheldud kehvasti. Roobu perenaine oli liha või muud paremat andnud ikka jaopärast.

«Ants, säh!»

«Aitäh!»

Siis tüdrukule:

«Mari, säh!»

«Aitäh!»

Ja nõnda kuni karjapoisini. Olgugi et siin söödi kogu perega ühes lauas, aga peremehel-perenaisel puudus enamasti söögiisu.

See meenus Antsule siin agulimajakeses, ja teda hakkas vaevama mõte, kas vahest Leenatki ei nakatata uute mõtetega, mis viiksid ta Antsust eemale. Ta otsis laekast roostetanud sule, tõi poest kirjapaberit ja ilma pikemata kirjutas:

— armas Lena, nagu ma ollen kulnut et te pool on nüit lõpusat päävad nagu seal Ropul on saant sur seltsimaia valmis mis tõmmab kooku kõik suret ja veikeset ja pastorihärra Ärselmann teeb ka nisugest tükka, sis

ma mõtlen, et sina peaksit kohe lina tulema mis me sinna kirigu ikka lähme, elame nisamma:

Paliu nisukesi heasi kallistusi

Hans

Sain kortle ka juba, kollm rubla üir ja mööplid olen muretsend nagu jõudu on. Vabrikus käin ikka tööl ja teeme ta varsti valmis ka, siis hakan värkstuas käima seal saap ehkk paramad palga siis elame illuste — no-jahh Lena.

Hans, musi ka!

Aadress pandi:

Tallinna maa, Lena Neitorhv, Jõe kihelkonda, Kuie valt, Koli külasse, Neeme peresse, Lena Neitorhvi kätte.

Kui nii üksikasjaline aadress, siis oli raske uskuda, et see sihtkohta ei saabu. Kiri visati muidugi ühes teistega Kuie vallamaja vahimehe tuppa tisleripingile, kus ta vedeles mõningaid päevi ja kus seda uuriti ning imetleti kõigi posti järele käijate poolt ja katsuti, kas on ka hästi kleebitud.

XXIX

KIRJA MÕJU

Viimaks ometi oli kirjake võõraste inimeste poolt Koliküla poodi toimetatud, kus siis ka siinsed uudishimulikud seda olid imetlenud, kuni see lõpuks ometi Neemelegi jõudis. Neemel valmistas see üldise kihina-kahina. Sellest olid huvitatud nii noored kui vanad.

«Vist on Ansul pulmad,» hõiskas Miina.

«Ehk ongi aige!» hüüatas Maali. «Viimaks Tibu Tõnu laulud lähvad täide!»

«Lükati talasitelt alla nagu soarlane.»

«Mis soarlane?» põrutas ema.

«Noh, ta ise jo reakis siin. So vanainimese pea ei mäleta enam kedagi!» trotsis tütar.

«Äe! Kuula nüid! Talasitelt alla! Tahab teatada, et kõik lähäb inimesel easte! Ja mõtle, kui ilus on, kui inime teatab kirjaga. Ega põle nisuke nagu mõni mühakas, ei oska ega viitsi sulge kätte võtta,» kostis ema.

See tõstis Leenagi meeleolu, kes oli kirja peitnud põue ja tegi oma tööd edasi.

Kui isa, vana Neeme Aadu, kuulis kirjalugu, lausus ta pahaselt:

«Mõni mehe temp, va kirjadega mängima! Peab õige tuli takkus olema . . .»

Ema ei nõustunud selle väitega.

«Ei me tea uuema aa inimeste asjadest ega tegudest enam kedagi, me ei osand kirjutada ega üksteesele paramat sõna ütelda . . .»

«Jah, see ütleb sulle paramat!» porises aga taat, sest kuigi ta mõningas tuhinas näis Kadakasauna kummkinga pooldavat, trotsis ta jälle paraja! hetkel selle kui mittepõlluharija vastu.

Vokimürin mattis tema porramise ja vanamees lahkus ülejala astudes toast, sirdudes haopinu ette, kus ta kirvega hakkas äkkepulki teritama ja neid talveks lauda räästa alla kuivama laduma.

Niipea kui Leena mahti sai, avas ta värisevi käsi kirja, mille ta kindlasti teadis olevat Antsult. Kuid mis siis Antsu sundis kirjutama, see ärritas teda.

Ta luges ja veeris hulga aega, ja kui ta jõudis selleni, kus nõuti kohest linnatulemist ja «mis me sinna kirigu ikka lähme, elame nisamma», siis ehmatas ta ja muutus näost kahvatuks nagu lubjatud kambrisein.

«Jumal, mis sellele pähä on lööndl» laskis ta kirja käest langeda. «Kis sis seda äbi ja kisa jõuab ää kanda!»

Kuid ta katsus veel lugeda; ehk annab see kuidagi teisiti mõista, ehk on ses midagi selgitavat, pehmendavat. Enne polnud ta tähele pannud, et «pastoriärra Ärselmann teeb ka nisugest tükka, sis ma mõtlen . . .». See pehmendaski selle kutse liigset teravust, sest niisama elamine polnud siis enam Antsu enda algatus, vaid pastorihärra rumalad tükid olid teda selleks sundimas. Kuid Leena ei suutnud kuidagi harjuda mõttega, et tema peaks minema mehe juurde ja hakkama temaga elama laulatamata, elama va armukest, mille vastu häälestatud oldi Neemel alati, mida oli naerdud, pilgatud ja kõigiti halvustatud. Veel enam, seda polnud pilgatud ja halvustatud mitte üksnes Neemel; kogu maa rahvale oli sisendatud küll kantslist püha Hoerschelmanni suu läbi, küll koolis koolmeistrite suu läbi, kes samuti olid von Hoerschelmanni

kontrolli all, et kõik needsinatsed porduelu elajad on hirmsa põrgutule väärt ja need heidetakse ühes röövlite, varaste ja valerahategijatega kõige palavamasse paika, kus on ulumine ja hammaste kiristamine.

Kui ema ja teised õed Leenat nägid, siis loeti tema silmist muret, tuska ja kartust.

«Noh, mis ta kirjutab?» küsis ema. Leena ei vastanud kohe, vaid laskis pea longu ja õmbles sõna lausumata uut triibulist alusseelikut.

«Näha kohe, et kedagi alba vist,» kahtles ema.

«Peab's kohe paha olema, kui inime kirjutab? Kirjutab, et võtt uue kortle, kolm rubla maksab üiri ja toreda mööble muretsend juba, nõnna et paha põle küll kedagi.»

«Nõnna neh,» nõustus ema. «Kui inimesel nisuke asi ees, eks sis pea kortle ja mööble eest mudugi oolitsema.»

Kui vana Neeme ise Leenat nägi, mõõtis ta teda pealaest jalatallani ja ühmas:

«Mis see tüdruk nõnna mossis on?»

«Mis ta peab sis na irnuma! Ega põle mõni ambairv, kui nisuke asi ees. Nää, Ants võtt kortle ja ost suure toreda mööble.»

«Või mööble?» ühmas vanamees, kellel puudus usk Antsu võimetesse.

«Ots jõund juba linna koa!» lausus Leena.

«Ah ots või?»

«Nojah, et õpetaja.»

«Ah Ärselmann või?»

«Nojah Ärselmann.»

«Ah see või?»

«Nojah, et teha tea mis tükka, ja kis senna siis võib minna või tahabki minna!»

«Ah sis Ants ei tahagi laalatama minna?»

«Jo sis vist küll.»

«Sina jumal! Ega sis sellepärast või kirikut ää põlata, kui Roobu Kustas nisukest kõminat kõmistab. Kas ongi tõsi!»

«Jo ta sis ikka on, kui kõik reagivad,» ütles Leena.

«Misuksed kõik?» põrutas isa, kes seda juttu oli lõukal istudes ja piipu popsides pealt kuulanud. «Roobud, Kadakasaana Vassakud! Need mõned reakijad? Nende jutt on nagu koera . . . Singa-songa, ja tõuseb tuul, põle enam aisugi!»

«Jah, sinu jutt on jutt?» ei lasknud ema end häirida.

Kui Neeme vana nägi, et tema põrutusel pole enam endist mõju, tõmbus ta tagasi, istus sängi äärele ja targutas endamisi:

«See on jo piibleski, et enne viimsetpäeva tõusevad valeprohvetid ja üiavad ennast Messiaks, aga sealsamas on üteldud, et nende viljast pead sa neid tundma. Ja üks nisuke on Roobu Kustas. Selle lõuapärad jo paigal ei seesa. Nüid ehitas veel kiriku, et valeõpetust kantslest kuulutada . . . Kirik on temal pordumaja! Aga mis on sis Roobu selsimaja? küsin mina. Naerumaja! . . . Viimane kord olgu, et me plikad senna oma jala tõstavad!»

«Noh, aga kui Ärselmann on nisukesi tükka teind!» söandas Leena ütelda.

«Kis seda on näind?»

Kõik vaikisid. Leena silmad läksid niiskeks, ja kui ta põlle silmade ette tõstis, kuuldus tema üha sagedamaks muutuvat nooskumist.

«Mina senna kiriku ei julge minna,» ulus Leena. «Ants ütleb koa, et tema senna ei lähä!»

Emal polnud muud kui ahastada:

«Sina jumal küll! Või laps ei lähä änam kiriku!»

Ta pani oma pahklikud ning jooksvahaigusest muhklikud käed risti punnis kõhule.

Politsei-urjadnikust hirmutatud ja kõiki võimukandjaid ning mõisasaksu kummardav talupoeg, kes oli väljas arg ja kohmetu, kuid siiski jonnakas ning kangekaelne, muutus oma perekonnas sageli märatsevaks türanniks:

«Nojah, eks ma üteld kohe: ulgustest mõnda meest või kedagi! Nendega põle muud kui võta kaigas ja aa verst moad majast eemale. Nisukest lastakse ristiinimeste ulka!»

Ja siis tulid ähvardused: pulmade ettevalmistused pidid lõppema, seatapmine edasi lükatama, linnased likku panemata jäetama ja peerukiskumine rehetoa seina valgendamiseks katkestatama.

«Ää sa, isa's, ikka nii kohe!» noomis ema, kuna Leenal veeresid pisarad vahetpidamata. Ja nüüd, et vanameest lepitada:

«Õpetaja ütles ju ise reastlest, et möirgaja lõukoer käib möda moailma ringi ja voatab, keda soaks ära neelata. Jo see möirgaja sis Roobu Kustas on,» lausus ema.

Vanamees vaikis ja vahtis nurka, kus peale luua, ahjuhargi

ja vanade pastelde polnud midagi märgata. Siis laskis ta silmad mööda seinu kilada, kus praegu isegi lutikat polnud jooksmas, sest need häbelikud loomakesed pelgasid päevavalgust, et öösel seda nobedamini jalgadele tuld anda, endid laest alla kukutada ja suuvärgile voli lubada.

«Ühe Roobu pärast peavad inimesed, terve kihelkond, kogu rahvas vist paganaks jääma! Inimesed peavad vist ooraelu akkama elama! Peavad surnud matmata, lapsed ristimata jätma! Peavad vist jeoova ära salgama ja Roobu kuldvasikast minema kummardama!»

Seda mõtet pidi ema küll toetama. Roobu kuldvasikat ei tahtnud temagi teenida. Sedamööda ütles ta täie tõsidusega:

«Apostel Paulus ütleb: «Jumala meelest on jõle, kui inimeselapsed elavad ooraelu.» Ja Mooses käsib neid linnaväravate taha viia ja kividega surnuks visata.»

Leena oli juba nutma aetud. Eesmärk nähti olevat saavutatud.

«Mis sa töinad!» tõreles isa teeseldes. «Nagu tita! Ei soada nisuksest jägu! Loe kiri ette!»

Kui aga Leena ei taltunud ja ema teadis, et kirja lugemine pole lihtne, nagu ta Leena käitumisest arvas võivat järeldada, ütles ta:

«Mis ta sest ette loeb! Jo seal sis see oli, mis ta juba ütles.»

«Ulguksed, muud ühti! Põlluarijale nää minna! Või va armukest veel elama! Ega seda põle!»

Nüüd katsus ema tütrele selgeks teha, mida ta peaks Antsule vastama. Leena peaks Antsule kirjutama, et jutud kirikuõpetaja kõlvatust elust on valed, et Ärselmann on ise seda kantslist ütelnud. Ja see olevat kõige olulisem, et isa on väga vihane ning pahandatud, ei nuuma enam siga, ei pane linnaseid likku ega luba Leenat «ülepea kottu ää minna». Nõnda olid juhtnöörid antud ja vaesel tüdrukul ei jäänud muud üle kui eeskirjadele alistuda. Aga kuidas seda teha? Sulg on niisama roostetanud nagu Antsulgi, tindipott kärbseid täis, sest kork on pealt unustatud ja rumalad loomakesed musta ning määriva enesetapmispaiga valinud.

Nooremad õed arutasid juba kooris:

«Leena on va armuke!»

«Ega Leena üksi põle.»

«Kis sis veel?» küsis Miina.

«Eks kummking koa!» vastas Mari.

«Ih, ih, hii! Va armukesed! Ih, ih, hii!»

Nõksu Juhanil oli juba päevakajaline vemmalvärss valmis ja see kõlas poiste suus.

Leena oli kõigest sellest madinast nõnda hirmutatud, et ei julgenud enam inimeste näole ilmuda. Tal polnud enam ka venda kodus, kes vahel juhtus teda kaitsmagi, kui juba liiale mindi. Vend Aadu oli soldatiks võetud ja «taha Pohlamaa põhja» saadetud, kus ei lepitud vähema kui viie pika aastaga. Kuid mis oli viis aastat võrreldes vanaaegse kahekümne viie aastaga! Mõisnik andis mehe kroonule. Tuli lootuski matta, et sealt veel tagasi tullakse. Kivistikusauna Anu mees oli siiski nii suur sangar olnud, et oli tagasi tulnud, aga siis Anule roosi ehmatanud, kui oma rauganäo oli ukse vahelt sisse pistnud: nõnda muutunud, habetunud, kortsunud ja vananenud olnud see isamaa ja keisri ning usu eest võitleja! See oli aga ainuke juhtum kogu ümbruses ja sellest jutustati põlvest põlve.

XXX

TIBU TÕNU UUED KAVAD

Tibu Tõnule avanes väljavaateid Neeme Leena naimiseks. Tal oli sellest nii hea meel, et oli hagu raiudes kiiniga põlve löönud. Nõksu Juhani lorilaule ta enam ei tahtnud pähe õppida, sest need pidid Leena ära pahandama, kelle soosingut ta lootis võita. Neeme isaga ei suutnud ta enam kokku leppida, sest selle oli Tibu vihastanud oma «äraandmisega». Tibu kavatses Neeme Leenat uute olukordade tekkides, mis Tibule polnud muidugi teadmata, kuidagi kohata. Aga kuidas, see oli esialgu küsimus. Neeme plikadekambri akna taha ei söandanud ta minna. Polnud tal seegi teadmata, et Neeme tüdrukud käivad Roobu Kustase uues kirikus. Seal lootis ta Neeme Leenat kõnetada, võib-olla andekski paluda. Aga Neeme Leena oli hakanud Roobule selga pöörama, sest justkui noaga oli südamesse torganud see Antsu märkus: «te pool on nüit lõpusat päävad nagu seal Ropul on saant sur seltsimaia vallmis». Et — mis ta mõtleb! Küll olid seal aga nüüd nooremad Neeme tüdrukud — Liisi, Maali, Mari — püha-

päeviti lauluproovil ja näidendite harjutustel. Nendega tuli Tibu nii mõnigi õhtu koju.

«Ma akkan koa linna minema,» ütles Tibu.

«Mis sa senna lähäd?» küsis Maali.

«Kui kõik lähvad.»

«Kus sa sis koha jätad?»

«Eks neid tibusi ole kodu veel küll.»

Tüdrukud naersid ja jõudsid otsusele, et Tõnu polegi nii rumal.

«Lähäd vabriku?»

«Puhtam ja kergem!»

«Puhtam ja kergem, aga vabriku ma ei lähä.»

«Miks sa's senna ei lähä?»

«Seal peenemad mehed, kummkingadega ja tärgeldatud kraedega.»

Tüdrukud itsitasid.

«Ma mõtlesin kärnalipoisiks minna,» ütles Tõnu.

«Ah, akkad kärnaliks?»

«Kits kärnaliks!»

«Ih, ih, hii!»

«Õpid kunstkärnaliks ja võtad linnas triipoone!»

«Seda võib ju koa!» venitas Tõnu ja ajas uhkeldades pea selga.

«Et — siis võtad linnapreili prouaks!»

«Ih, ih, hii!»

«Kärnaliproua magab, pea lillepottis, ih, ih, hii!» naerdi ja lõõbiti kuni Neeme õueväravani, kust joosti kilgates sisse, Tõnule hüvasti ütlemata.

Plikadekambris oli nüüd arutamist ja naermist. Kõigepealt teatati Leenale suure uudisena, et Tibu Tõnu läheb linna aednikuks, võtab lilleäri, triiphooned, taimelavad ja kapsaaiad — kõik linna haljamad kohad ja küntud maad — ja hakkab vabriku kummkingadele ja tärgeldatud kraedele kapsaid, kartuleid ja murulauku kasvatama.

«Ja keda ta lubas veel naeseks võtta!»

«Neeme Maali!» ütles Leena kähku, justkui aimates, kuhu lõõpivad nooremad õed sihivad.

«Ei, Neeme Leena pidi magama, jalad kurgitünnis ja pea lillepottis.»

«Jah, kole rikkaks pidi minema!»

Nõnda lõbus ja lärmikas oli.

«Kuule, kuule!» müksas Neeme vana naise roietesse, kes samuti oli kuulatanud tütarde naeru, kuid teeselnud magajat. «Kuule, mine voata, mis need plikad irnuvad!»

«Ah, mine ikka, irnuvad!»

«Kuule!» hüüdis ta jälle naist. «Kuule, mis sa nii kangeste magad?»

«Vana inime, eks sa nää rahu olla! Mis sa ühtepuhku tõmmad!»

«Keda ma rahu olen!» pahandas vana. «Ma tahtsin sulle sellest Kadakasaana kangest Ansust ja nende vahmiilist reakida.»

«Noh?» uudistas ema.

«Seda ütles korra Vainusaana Jürigi poe juures, et — jumalat põle ollagi, et — tervet moailma juhib loodus ja inimese mõistus, et — moakera on ümmargune ja mitu musta tuhat oastat vana . . . et — põle jo kirikut enam vaja ega jumalat, ega põle sis tarvis laalatust ega lapseristimist, et sis nagu koerad, et — need on sis need saanameeste seadused, et — põle vaja austada ülemust ega armastada ligemist . . . Seda tahvad need saunikud, ja nää nüid on neid seal linnas igast moailma koarest koos; tea, misuksed seadused veel väilla arvavad ja maksma panevad. Ja nende Vassakute suguselts põlegi siis muud kui vabatriigi-meeste vandeselts. Isegi vangitornis olla nad istund . . . Päris irm akkab kohe . . . »

«Jo nad ikka targemad on sis old!»

«Mh!» tegi vanamees. «Sa ikka oma tarkusega! Mis mett nad sulle moka peale mearivad!»

«Ega mett kedagi, aga eks sa ise nää, kuda ta lähäb. Mõisnikud aavad neid senna linna kokku. Ega teesed! Moast veel vähe, vabrikuid koa veel ehitada! Küll näävad, küll näävad!» ähvardas Neeme vanamehe «tark naine».

«Ja Ärselmann! Ega mudu ei reagita! Kus suitsu, seal tuld. Kas sa ise põle leind piiblest, kus nad juba vana! aal nisukesi tükka tegid?»

«Saunikud siis pööravad selle paramusele? Kõtt!»

Plikadekambris tõusis uus naerutuhin.

Ema lükkas sini-punasetriibulise vaiba pealt, nõnda et ka isa kintsud paljaks jäid, ajas enda põlvili ja ronis nõnda üle mehe jalgade, vajutades nii tugevasti vanamehe säärekondile, et too hakkas pahandama, kuna pereeide enda maani

särk takerdus jalgadesse ja ta pidi üle sängi ääre kukkuma. Ta astus palja jalu külmale savipõrandale ja läks ohkimisega tüdrukuile märku andes plikadekambri ukse taha.

«Mis lõõpimine see teil nüid lahti on?» küsis ta teeseldud pahameelega.

«Ei kedagi,» vastas Maali, kuna Leenat-Liisit vaikisid.

«Ema, Tibu Tõnu pidi linna minema!»

«Mis ta senna lähäb?» küsis ema.

«Linna kärnaliks! Ja me Leena soab siis kärnali prouaks.»

«Aeh!» häälitses ema.

Ja kui tütred Tibu Tõnu murulaugu ja sibula lugusid edasi arutasid, sähvas ema:

«Pidage suu! Oma eleda kisaga ei lase isa magada.»

«Näh, kas sis seda ei või reakida, et see totakas lähäb linnameestele murulauku müima!» ütles Leena.

«Mis ta sest müib?» tõreles ema.

«Ega ma tea! Aga murulauku pidi meestele müima!» Ja taas pahvatati naerma, nagu oleks väga naljakas, kui Tibu Tõnu müüb murulauku.

Kui vana Neeme kuulis, et Tibul nii suured plaanid on, ühmas ta justkui võidutsedes:

«Vat see paneb veel enesest reakima!»

XXXI

SAUNA-ANTSU KAALUTLUSI

«Kiri!» hüüatas Vasaku Ants, kui ta, õhtule tulnud, leidis väikese halli ümbriku laualt. Linnas polnud vallamaja vahituba ega tisleripinki, kus rahva kirjad oleksid võinud vedelda; linnas oli see kindlam, kirjakandja oli oma pambuga kohe ukse taga, kui aga midagi kirjataolist tulemas oli. Niisugune mulje ja arvamine oli Antsul. Ta rebis ümbriku lahti, kookis kangestunud sõrmedega kuidagi kohmakalt väikese valge paberi ümbrikust, kus ebatasaste hõredate ridadena oli kirjutatud:

> Armas Ans, nagu sina ütled, et Ropul on väga lõpus aga mina seal kül misgit lõpu ei tunne ega senna ka ei lähegi isa on väga tike et kuda ma nii moodi siss lina tulen et ilma laalatamata et kirikhärra on reastlest üteld

et see põle tõsi ja ega selepärast või häbemata elu elada. Usu Ans ma tuleks sinuga igale poole ühes aga teesed kõik kui koerad hauguvad selepärast lähme käime kirikus ää ja mis see ika teeb siss nagu kombe pärast, kõik teevad sedasi ja isa pani juba linaksed liku ja sia pani aeda ja lubap ika bulmad teha ja ema on kangeste sinnu poolt ja sina oled ju ka nii tupli et kortle juba võtsid ja mööpelt, kui ää laalatame siis ema lubap ika veel anda ühte kui teist ja mususi sulle samati

Kõige paramad, ela iluste
Lena

Ants luges kirja paar korda. Siis võttis ta laualt ümbriku, uuris seda: Talin, Ans Vassak, Jakobi uul Kirsi maja nummer 4 kätte!

Ta pani kirja tagasi ümbrikku, peitis taskuraamatu vahele ja taskuraamat, kus olid märkmed tööpäevadest ning muudest töösse puutuvatest andmetest ning mille küljes oli imepeenike pliiats, peideti uue pintsaku põuetasku.

«Häbemata elu elada!»

Sellest, võiks ütelda, ei saanud Ants hästi aru. Häbemata elu pidi elama ju see «kirikhärra». Aga nagu Ants aru sai, olevat von Hoerschelmann kantslit kasutanud enda puhtaks-pesemiseks ning lihtsameelsetele karjalammastele suutnud usku sisendada oma kõrgest moraalist.

«Isa on väga tike!»

Seda teadis Kadakasauna Ants hästi, et Neeme peremees ihaldas põlluharijaid endale väideks, ja jumalasalgajaid ja kirikupõlgajaid vihkas ta niisama palju kui oma üleaedset. Leenale veeretab ta niisugusel juhul raskusi ette, mida noor tütarlaps ei suuda ületada.

«Sia pani aeda, linaksed liku . . . Ema lubap anda ühte kui teist.»

Need olid sõnad, mis olid mõeldud mee mokale määrimiseks ja millesse Antsul oli vähe usku, sest talle oli teada Neeme jõukus, mis kuigi kõrgele ei küündinud. Saamise pärast polnud ta kunagi Leenale mõtelnud. Teda tabas nüüd mingi hingeline rahutus ning endaga võitlemine, mis sundis teda istuma, pea kahe käe vahel, silmad pungil, peaaegu kolbast välja tulemas, sõõrmed laiali ning juuksed püsti. Millise otsuse pidi ta tegema? Kas selle, et ta loobub Leenast

ega lähe von Hoerschelmanni ette? Või võtab ta Leena, andes järele nende tahtele, ja läheb kirikusse, mida ta oli kuulnud nõnda halvustatavat, et oli õppinud seda juba põlgama. Nõnda tõusis siin küsimusi, mis osutusid raskeks lahendada, mille üle ta pidi üha sügavamini mõtlema ja mille kohta ta ei suutnud nii mitugi õhtut enne unne suikumist ühtki kindlat seisukohta võtta.

«Va armukest elama! ... Jah, va armukest elama! ... Armukest elavad need ja need?» Nõnda oli ta kuulnud halvakspanevaid hääli. Aga Haavakukk elas ju ometi kõige õnnelikumalt ning ilma tülideta, millega ei saa hoobelda nii paljud kiriklikult ning jumalast ühtepandud abielud. Aga ometi polnud seegi otsus Antsul veel kindel. Ta ei saanud ega suutnud ennast hoobilt kõigest sellest lahti raputada, mida talle lapsest saati oli sisse tuubitud, millega tema vanemad ja esivanemad olid läbi immutatud. Olgugi et ta oli mõnda aega linnas laiemate rahvahulkade seas viibinud, mitmesuguseid põrutavaid ning ka veidraid elamusi läbi elanud, mitmeid inimesi kohanud, kelle uued ideed, mõtted ja vaated teda olid üllatanud, ometi ei suutnud selle ajaga kogu tema hingeelu uueneda, harjumused kaduda, vaated põhjalikult muutuda. Näiteks polnud ta tulnud sellele, et ta ü l d s e kirikusse ei lähe. Ta ainult põlastas Jõe kirikut, sest et von Hoerschelmann olevat riivatu hingekarjane. Muidu ta läheks meeleldi Jõe kirikusse. Meeleldi kohtaks ta seal vanu tuttavaid ja jutleks nendega. Isegi jutlust võiks kuulata, sest sageli toodi seal lugusid ajaloost. Nõnda see linnastumisprotsessis arenev maamees, kellel puudus arusaamine kõigist noist küsimustest, siples hulk aega, enne kui suutis oma pruudile vastuse kirjutada. Ta oli vahepeal järele kuulanud tolleaegse vabaabielu õiguslikke aluseid ja neist tulenevaid järeldusi ning saanud teada, kui halbu tagajärgi annab see vabaabielu lastele, keda ta tingimata tahaks ning kellele ta paha ei soovi, ja ta kirjutas Leenale nüüd pikema kõhklemiseta:

> Ole mureta, kõig lääb illuste, jõuluks tullen tinkimata ole aga vallmis ja tupli küll ma katsun siin asja joonte ajada ja ütle isale ka, et ta väga pallu ei muretse oma linaste ja sigade pärast ja emmale kui üle prahi inemisele pallu tervist ja sulle musisi
>
> Hanss.

XXXII

MIS PUUDUB?

Kui Ants ühel ilusal hommikul ärkas ja aknast välja vaatas, olid katused valged. Lumekord oli katnud hoovid ja tänavad. Voorimehed sõitsid kuljuste helisedes. Kojamehed ja majaomanikud kratsisid kinnitallatud kõnniteid luudade ja raudadega. Talv oli saabunud. Külm ja lumi takistasid väliseid töid, ainult tehase ehitamist ei jäetud seisma. Siin pidi asi lõpule viidama. Töölisi ei vallandatud. Need, kes ehitasid välismüüre, katuseid, korstnaid, juhatati sisemistele töödele. Värskete seinte vahele valati masinate ja tööpinkide aluseid, seati keskkütteid, katlaid, ahje, ääse, alaseid. Väiketööstustest tõmbas suur tehas magnetina töölisi enda külge. Kohalike väikekäitiste lukussepad, montöörid, veevärgi- ja torustikutöölised askeldasid siin sipelgatena avarates hoonetes. Pealt vaadata arenes töö ladusasti. Kuid ühel külmal hommikul nähti vabriku inseneride, tehnikute, meistrite ja teiste eriteadlaste jõuku marssivat ühest hoonest teise ja ägedasti žestikuleerivat.

«Uueks aastaks oleks pidanud lõpetama, aga nüüd elektrijaama sisseseaded alles tulemata,» seletas Haavakukk, kes mõistis keelt. «Räägivad, et sepapajasse pannakse nii suur auruhaamer, missugust teist Venemaal polegi.»

«Põle siin suurt ega veikest näha,» ütles Ants.

«Mis seal ikka! Vana asi,» teadis laiaõlaline montöör. «Kroonul raha küll, küll ta tuleb!»

«Mis see kroonu küllus aitab?» kaheldi. Kuid iseteadev montöör tegi selgeks, et riik andvat töösturitele toetusi ning avansse, peale selle ettetellimisi, ja auruhaamrite ning masinate tulek olevat päris kindel, oldagu mureta. Aga masinate puudumine polnud ainus põhjus, miks vabrik veel käima ei läinud. Puuosade ruumid, mis kõik olid hiiglasuured hooned, polnud veel korralikult katuse all. Katelsepa-töökoda, kus pidi needitama raamistikke ning aluseid, oli talve tulekuks alles akende kõrgusel. Hoonetesse tuli ehitada raudtee-harusid, pööranguid, ringe, mis kõik alles puudusid. Haavakukk rõhutas, et siin puuduvat plaan, nõnda olevat ütelnud lätlased, sest hoonete püstitamisega rööbastikku oleks pidanud arenema masinate ja tööpinkide vedamine ning paigaldamine. Treimistöö-

kojas oli vast väiksemaid pinke üles seatud, aga puudusid bandaažide ning telgede treipingid. Rattamajas puudusid kompressorid, stantsid, pressid ja eriahjud.

Valminud hoonete ülevaatusel selgus, et arhitektid olid unustanud valgustamise, mõnel hoonel olid jäänud katusesse aknad projekteerimata. Tööviljakust kardeti seetõttu langevat ja kavadesse tuli võtta muudatusi. Ponomarjov, tehase juht, ei lasknud ennast heidutada.

«Luksus! Tänini tegid peeruvalgel, nüüd tee aknad katusesse!»

Vedrumajas olid pikad kitsad ahjud valmis, aga vedruvaltsid olid saabumata.

«Pole minu süü! Niipalju kui mina olen pabereid tuhninud, pole ma leidnud, et siin oleks valtse ette nähtud,» seletas Ponomarjov.

Puudustest koostati akt, mis rändas peakontorisse, sadade kilomeetrite taha, kus härradel peaaktsionäridel ja direktoreil polnud aimugi, kus asub nende hiigelettevõte, millel on nii suured puudused. Laotati käsi ja mindi rahandusministeeriumi. Midagi ikka saadi. Rahvuslikku ettevõtet ning oma kapitali arenemist oli võimatu takistada.

Elektrit tootis dünamo, mis vaevalt suutis rahuldada nõudmisi. Töötada tuli enamasti käsikaudu. Seetõttu palgad langesid. Kui Ants Vasak oma säästusummasid kontrollis, leidis ta, et paar kümnerublast oligi lisandunud. Ta arvas, et neid peaks olema rohkem, sest juba hulk aega polnud söögimajas einetatud ning sealiha maitsegi oli ununenud. Teatrist, tsirkusest ja muudest pidustustest kuulis ta teistelt. Isegi ajaleht oli jäänud ostmata, raamatuist rääkimata. Olgugi et vabriku ehitusel nuriseti, kuid streigist polnud veel midagi kuulda, sest need, kes oleksid võinud streiki üritada, said paremat tasu, nagu Riia töölised; teised, madalamapalgalised, olid arvamisel, et mida pikema päeva saab teha, seda rohkem palka koguneb, ja vaata, et värava taha ei heideta, kui nõudma hakkad. Antsu huvitas praegu «va armukese» elamine. Ja alati silmitses ta Kruuspanni Hildat, nagu tahaks selle näost lugeda murekoormat ja hingepiina, mida valmistab talle niisugune elu. Kuid asjata. Hilda toimis tasakaaluka ning enesega rahuloleva asjalikkusega kodumail. Tema, Antski, sooviks oma elu rajada sellele alusele, aga ta peab vist kirikusse minema, sest põlluharija oma tütart «va armukest» elada ei

lase ega linnaseid likku ei pane ega sigu ei nuuma ega Leenale rahu ei anna. Haavakukk lohutas teda:

«Igatahes pole viga, hoop on antud sellele Jõe kirikule.»

Ants mõtles:

«Aga kui peab sinna minema?»

«Kuidas peab?»

«Kui muidu ei saa läbi.»

«Kuidas ei saa läbi?»

«Kui näituseks sunnitakse.»

«Sunnitakse?»

«Nojah, sunnitakse.» Ja Ants jutustas, kuidas pruudi vanemad avaldavad survet, et ta peaks minema Hoerschelmanni ette ennast laulatama.

«Jäta niisugune pruut!»

See oli tõesti julge mõte! See mõte oli ennegi Sauna-Antsu peas vilksatanud. Aga niipalju kui ta kaalus, ei suutnud vaekausid kindlalt püsima jääda. Üha kõhkles ta, sest Leenat oli ta kord juba nõnda igatsema hakanud, et üsna võimatuks osutus seda mõtet veel peast välja suitsetada. Ja ringi vaadates ning mitmegi naisterahvaga tutvunedes nägi ta, et polnud neist ühtki paremat ega julgemat niisuguste sammude astumiseks, nagu seda oli teinud Haavakuke abikaasa. Ja kõigil noil, keda ta oli juhuslikult mõõtnud, oli siiski kehvem välimus kui Neeme Leenal. Neil oli kahvatu jume ja kombed, mis Antsule ei meeldinud.

«Aga kui peab sinna minema?» kordas Ants. Haavakukele tundus, et naaber kannatab selle all.

«Kui just sunnitakse, siis peab naeruks tegema.»

«Naeruks tegema?» jäi Ants pärani silmi uudistama ega suutnud tema mõtetest aru saada. Haavakukk muheles. Ta näis endaga rahul olevat, kuna ta isegi oli vaimustatud oma uuest ideest, mis veel polnud suutnud sisu omandada.

«Kuidas peaksin ma naeruks tegema Ärselmanni, kui Roobu seda juba on teind? Keda peaksin ma naeruks tegema? Kirikut? Leenat? Laulatust? Keda?»

«Muidugi laulatust!»

«Laulatust! Mismoodi see peaks olema, see laulatuse naerukstegemine?»

«Noh, kui pastor niisuguseid tükka teeb, siis on kerge naeruks teha.»

«Aga kui ta ise on kantslest juba üteld, et see põle õige.»

«Nende juttu ei saa uskuda,» väitis Haavakukk. «Valetavad ja salgavad. Kui pooltki niisuguste jutust usud, siis oled kolmveerand petta saand.»

Haavakukk leidis paraja paiga Antsule ette laduda noid üldtuntud fakte, mis kellelegi enam uudiseks polnud ja millega armastati tegelda peaaegu igas majas, kus leidus vaidlejaid.

«Jumal lõi esimese inimese, Aadama,» ütles Haavakukk vaikse häälega, «ja tema küljeluust talle naise Eeva. Aga kust sai nende poeg Kain naise, kui maailmas rohkem inimesi polnud?»

Seda ei osanud mõistatada Kadakasauna Ants.

«Sina ei pea varastama,» jätkas Haavakukk, «see on seitsmes Moosese käsk. Aga jumal pani Aadama magama ja murdis sisse tema küljekontidesse. Murdvargus!»

Ants ajas silmad pärani.

«Jeesus oli juuda rahva juht. Jeesus võitles preestrite ja rahavahetajate vasta. Aga nüüd on preestrid Jeesusest teind vaese mehe vastase.»

«Hm! Kurat teab!»

«Kuda sa võid siis uskuda!»

«Ega ei või jah,» nõustus Ants.

«Kuda sa ei või siis naeruks teha?»

Siin ei suutnud Ants ütelda kumbagi: ei ega jaa. Naeruks-tegemise tehnika oli talle hoopis tundmatu, igatahes kirve ega kelluga polnud siin midagi peale hakata.

«Seda sa oled kuuld, et Jeesus oli kange mees?» kordas Haavakukk, ilma et temalgi aimu oleks olnud Jeesuse ebatõepärasusest või et Jeesust üldse pole olnud.

«Seda nad räägivad,» vastas Ants.

«Aga Ärselmannid annavad inimestele viina ja ütlevad, et see on selle mehe veri.»

Haavakukk olevat «Valgusest» lugenud, et see olevat metslaste komme. Enne ristiusku olevat samuti lunastatud inimhingi verega, ohverdades koguni elusaid inimesi. Arenedes olevat inimsugu sellest kombest loobunud ja hakanud loomi ohverdama. Sest jumal olevat olnud alati õel ja nõudnud vereohvreid.

«Keda jumal on ühte pannud, seda ärgu lahutagu inimene mitte. Aga miks siis Ärselmann ei lepi sellega?» küsis Haavakukk.

Ants ei mõistnud seda seletada. Tema polnud Roobu Kustaselt seda pärinud.

«Kui inimesed üksteist ei armasta, ei aita laulatus ega vanajumal nii paljugi,» näitas Haavakukk sõrmeküünt.

«Aga inimestel on niisugune komme,» kordas Ants.

«Komme! See on ka sundus. Sest kui ei tee nii, siis pole sa inimene ja sul pole neid õigusi, mis teistel.»

«Mh!» tegi Ants. Seda'p temagi oli toona mõtelnud, kui ta Leenalt oli kirja saanud.

XXXIII

SOTSIAALDEMOKRAADID KOTTI

Leenaga vabaabielu elada paistis üha võimatum. Taas saabusid uued jutud. Roobu Kustase «edumeelsete püüdluste» vastu puhkenud kõvad käärimised ja Tibu Tõnul kasvanud uusi väljavaateid Leena poolehoiu võitmiseks linna aednikuäriga ning murulaugu-müümisega. Nõnda polnud endised kartused jõudnud hajuda, kui tulid uued. Esimese lumega olid Koliküla mehed kasepuude-koormatega linna tulnud ja kõike seda Vasaku Antsule rääkinud. Ta tegi järeldusi ja hakkas ringi vaatama, keda pulma kutsuda, et põlluharijate hulgas linnamehi just vastu seina ei surutaks. Haavakukest mööda minna polnud kerge. Tema oskas tarka juttu puhuda, ja küllap ta mõnegi põlluharija suu suleb. Ka Pere-Ants võis arvesse tulla, sest tema oli viimasel ajal osutanud teeneid Sauna-Antsule. Pere-Ants vihkas Toomelit, kellele ta ei suutnud andestada neid «meelitusi», mis ta Toomeli käe läbi oli maitsta saanud. Vabrikus olid nad Toomeli mõju tugevasti kõigutanud, ja kui parajal momendil juhus avanes, torgati jälle:

«Kuda selle Riia linnaga on?»

Toomelit hakkas see narrimine juba tasakaalust välja viima ning ka see, et ta kuigi korralikult polnud suutnud neile kätte maksta. Nõnda kargas ta nüüd Sauna-Antsu kallale, aga Pere-Ants oli jaol, ja Toomel tänas häid jalgu. Eemal karjus ta, et töökoda kõmises:

«Sotsiaaldimukraadid kotti, varvad soppi!»

Kaastöölised jäid imestledes vaatama, kes või kus need «sotsiaaldimukraadid» peaksid olema.

Viimasel ajal oli neist linnas ning eriti tehastes sagedamini juttu, kuid ihusilmaga polnud neid veel nähtud. Toomel arvas, et rängemat haavamist ei oska keegi välja arvata, sest vargaid ja muid kurjategijaid ei valvatud ega aetudki nõnda suure õhinaga taga kui niisuguseid mehi.

«Mis sa, pussimees, karjud!» sähvas Pere-Ants. Sauna-Ants ja Haavakukk naeratasid ükskõikse ning külma rahuga, nagu poleks see «hirmus sõna» neid puudutanud. Ants ju ennast sotsiaaldemokraadiks ei sõandanud pidada. Haavakukke kahtlustas ta küll niisuguses «kuritöös», kuid see ei andnud millegagi välja, et ta oli raamatuid, ajakirjandust ja lendlehti lugenud. Ta oli muidu «tark».

«Anarhist,» ütles Haavakukk Toomeli kohta.

Kuid see oli Antsule niisama tundmatu kui muud võõrsõnad ja võõrnimed, mille tähendust ta igakord ei tihanud küsida. See oli niisama kui «antizarist» või Mirabeau, keda ta pigem kutsus Miravoiks.

«Nõnna et siis minu pulma ikka tuled?» küsis Ants Haavakukelt. See nõustus. Kuid Antsu keelel kipitas, et ta kutsuks «armukesegi», aga kuidas pidi ta seda ütlema. Naiseks ei julgenud ta teda nimetada, abikaasaks ka mitte. Võttis südame rindu ja lausus: «Eks kutsu siis Hilda ka pulma!»

Haavakukk heitis talle põgusa pilgu, naeratas ning lausus: «Hea küll! Kui just Hilda peab ka olema, eks ma siis kutsu Hilda ka.»

Paksudest hallidest pilvedest puistas lund üha rohkem ja rohkem, kattes maa paksu pehme korraga nagu aknavahelise vatiga. Pilved värvusid põhjakaares mustjassinakaks, paatudes heledamaks, mida rohkem ulatusid lõunasse. Paksud valged lumeräitsakad liuglesid alla lihavate astriõitena, mattes majakatused, kivid, maakamara ja rohututid. Neeme toa ukselt kirde poole polnud muud näha kui avar lumeväli, mida kaugel palistas sinine metsaviir. Üle metsa paistis ööpimeduses lai linnatulede kuma. Esmalt, kui oldi harjumata, tekitas see kuma veidraid tundmusi tulekahjudest ja isegi sõdadest, mida ei suudetud kujutleda tule hirmsa hävituseta. Ühtlasi äratas see sageli igatsusigi, igatsusi kaugete randade, igatsusi linna kihava elu järele, ja Leena seisatas mõnikord hulga aega pimedas uksepakul ja vaatas linna kuma. Mida rohkem pimenes, seda heledamaks, seda laiemaks muutus see ja seda rohkem

äratas ta hirmu ning kartust õnnetuste suhtes, mis kõik võiksid juhtuda selles koledas linnas, kus on nii palju maju ja rahvast koos. Lund sadas üha ja ööpimeduses vaikselt seisatades võis kuulda ainult tasast kahinat. Kiht laskus kihile ning mätsiti kokku pehme, libe saanitee.

Jõulud tulid puhtad ja valged.

Metsast oli raiutud noori kuuski. Neid tipiti ilupuudena sinna, kus arvati olevat mustemad kohad, mida tuli külaliste eest varjata. Kõnniteed aida juurest toa juurde ja toa juurest keldri juurde palistati samuti kuuskedega.

Toa kaunistamiseks käristasid mehed jämedaist männilõmmudest peerge, millega vooderdati rehetoa tahmunud seinu. Need kinnitati ristamisi seinapalkide külge. Valge võrguna ulatusid nad üle mustava seina.

Leenal polnud aega jännata pisiasjadega, nagu kuuseokste lae vahele toppimine, lipukeste kliisterdamine, lambaraudadega paberilõikamine, millega tegelesid innukalt väiksemad õed. Isegi seda polnud Leenal aega jälgida, kui suure osavusega peerud rehetoa seina põimiti. Ruuduline ja mustris oli see töö nagu kuuevõõ! Leena mureks oli veimevaka viimistlemine. Sinna oli juba mõndagi kogutud: sokke-kindaid ja säärepaelu äiadele-ämmadele jagamiseks.

Pea algas kosjaviinade ümberkandmine. Küllap siin tuli perekonna nõukogu kokku kutsuda ja pikalt-laialt kõne alla võtta, keda kutsuda, keda mitte, sest vana Neeme kõiki inimesi ju inimeseks ei tahtnud pidada! Kes oli kunagi temale kuidagi viltu ütelnud, see pidi jäetama kutsumata. Viinata jääma pidid ka need, kes Neemet polnud viinaga külastanud pulmade, varrude või mõnel muul puhul või kes polnud kutsumisest hoolimata nende pidudele tulnud. See hakkas Leena närvidele, olgugi et need tal üsna terved olid. Tema ei osanud ega tahtnudki nendest vahetegemistest nõnda kramplikult ning väiklaselt kinni pidada.

«Viimaks põlegi inimest, kis me isale põle kedagi teind,» ütles ta meelepahas.

«Äe, kuula selle juttu! Temal oma kanad ja tibud kõigiga kitkuda!» ütles ema. «Ega me Tibu Tõnu ega Nõksu Juhanit seia too, et sa na kardad!»

Kuid vana Neeme ei jätnud.

«Vat minu sõna on, et tuleb inimesi, aga mitte untsantsakaid kutsuda. Neid tuleb kutsumatagi!»

«Kus neid sulle tuleb!»

«Kas linn tühi või?»

«Kasi toa taha männiku põesa taha!» sähvas ema, mis vanasaksa kuraasi alla lõi.

Vanamees ei suvatsenud enam vastata. Ta tõmbas mütsi silmadele ja kadus köögi poole, kus kadakavesi ja humalapada keesid teineteise võidu. Miina vandus selle keetmise maa põhja, sest kibedamat asja polnud talle kunagi silma läinud kui see suits siin. Aga ära ei tohtinud paja juurest tulla: siis läks humalavesi leesse. Kui õlu oli valmis, virre tõrde jahtuma lastud ning sealt ankrutesse villitud, siis käis Neeme peremees, rind ees.

Need olid esimese tütre pulmad. Siin tuli ju nii mõnelegi midagi näidata ja nina alla teha. Härjavärsi hingki oli reial õlgedel kirvesilmaga taganema löödud. Ega Kadakasauna näljakoid seda pidu suuda pidada, oli ta uhkustanud vähemalt siis, kui kedagi polnud kuulmas, sest tarka naist hakkas ta niisama pelgama kui urjadnikut. Tema võib neid näljarotte siin esimese tütre pulmas nädalapäevad söötajoota, mõnele konnale veel leivakoti kaasagi anda, kui aga tahab! Temal olevat sugulasi, kes võivat Leenale paljugi põlle panna, umbes nagu Stieglitz pani paruness von Uexküllile miljoni põlle.

Vend Siim pole suurem ega vähem kui ehitusettevõtja. Tema ehitas ju üle maa, tont teab, vist üle Vene riigi, kõige toredamaid hooneid! Kõige kuulsamate parunite häärberid ja muud mõisamajad olid tema ehitatud, kindlasti! Ja jämedaks oli ta seejuures paisunud. Kõht, saadanas, oli nõnda suur, et ta mitu aastat polnud enam oma varbaid näinud! Rinnad olid kasvanud lopsakaks nagu metsavahi noorikul. Nendega oli midagi uhkustada! Mis seal ikka!

Ega Mart ega Jüri olnud vähem kuulsad ega kehvemad rahamehed. Mardil oli linnaagulis majahütike ja Jüril linnaservas kolm lehma, mis vend Aadu silmis andis välja inimese mõõdu. Jürist vend armastas liputada oma rahatagavarasid igas parajas ja mitteparajas paigas, olgu kõrtsis või kirikumäe all. Ta laotas kirjuid paberilahasid lauale ja seletas nende kirjasid ning kiitis nende pilte ja värve. Siis seadis nad mängukaartidena sõrmede vahele ja lehvitas, et need ühelgi ei jääks nägemata. Veidraid häälitsusi tehti sealjuures:

«Surrum-murrum-karrakurrum! Pimmedaks teeb silma-

munna! Hm! Hõmm, põmm, põmm! Raha nagu rabba! Vennad-mehed karratsumm!»

See oli temperamentne vend. Mart oli märksa rahulikum, ent siiski küllalt hooplev. Tema kandis majaplaani põuetaskus. Niipea kui kuski lauanurk vabanes, laotas ta majaplaani laiali, lükates toidunõusid suure kolinaga koomale, pigem et nad maha kukuksid, mis rohkem rahvast kokku tõmbaks ja Mardi maja tähtsust tõstaks. See polnud suurem viga, kui mõnikord nõude lõhkumine tuli maja väärtusele lisaks panna.

Õde Ann polnud vendade silmis mingi väärt naisterahvas. Tema sõge oli lasknud end kosida kehvast mehest, kellel polnud muuga uhkustada kui vaesusega. Ta olevat nõnda vaene, et peab ennast iga päev toitma aganate ja kartulikoortega. See on tal hea päev, kui saab rukkileiba silguga ning tangukörti piimaga. Sealjuures olevat ta nõnda tugev, et võivat ükskõik millise mehega maadelda või võidelda.

Õde Tiinal olid oma head küljed, millega võidi uhkustada. Kellelgi polevat veel kolme sohilast. Ning kas olevat ükski laulatatud naine siin maal, kes oleks sünnitanud niisuguseid iludusi! Keegi ei julgenud võistluseks välja astuda. Tuli tunnustada!

Kuid see polevat mingi uudis, sest värdjad olevat alati ilusamad kui ristiinimeste lapsed; seda teadis õde Ann kohe kindlasti. Igatahes vallaslaps ja vallasema armu kellegi silmis ei leidnud.

Neeme ema oli pärit popsirahva hulgast, olgugi rikka rahva maa peal asuvast saunahütist, sest tema onu, vana Vetma Juhan, oli tõepoolest kõige rikkam peremees ümbruses, kelle täkud hirnusid kõige kõvemini kirikumäe all, kelle saapasääred olid kõige pikemad, kelle rahakott olevat nõnda suur, et ta võivat oma talu puhtas rahas välja maksta. Kuid igal rahal on kaks külge: nõnda varjutas Vetma Juhani head ja õnnelikku oleskelu laste järjekindel suremine, mille põhjustajaks arvati olevat pärandatav tiisikus. Nõnda oli Neeme ema isa samuti kui Kadakasauna Juhan püstitanud oma venna, Vetma Juhani krundile sauna nagu paljud perepojad üle maa, muutudes maatameesteks, rikastele vendadele sulasteks, mõisamoonakaiks ja nüüd linnaproletaarlasteks. Ega teatudki siis, kumma suguselts see kangem ongi, kas peremehe või perenaise. Neeme ema, see «va tark naine», andis järele ja ütles:

«Kahed rikkad ei või kokku tulla, siis ei jõua seda ärplemist kuulata. Sellepärast meie poolt ei maksa kutsuda.»

Kuid Leena rehkendas plikade-poiste paare ja muretses, et mõni poolikuks ei jääks. Nõnda tuli kutsuda ka Vetma rikkaid. Vetma noorperemees veel tiisikuse ohvriks polnud langenud, olgugi et idusid juba rinnus arvas kandvat. Kui oli poeg kutsutud, tuli ka isa kutsuda; oli vend kutsutud, tuli ka õed kutsuda. Nõnda neid kogunes.

Ka peigmehe suguselts polnud väiksem ega vähem kuulus. Kes neid Kadaka ja muid Vasakuid ei tunneks! Kuid Kadakasauna Ants oli lausunud:

«Mis võera varaga uhkustada! Tapsid o m a härjavärsi, söögu o m a d ka!»

XXXIV

PEIGMEHE SAABUMINE

«Postobustega! Kellad kaelas!» jooksid väiksemad õed Leena juurde.

Kaks kehva hobusekronu tuikusidki suurt saanilobudikku vedades Neeme mäest üles. Mahukate aisakellade kõlin aitas tähelepanu kõrvale juhtida loomade pingutavalt nohisemiselt ning lõõtsutamiselt, sest postipoisiga kokku tuli kahel kehval loomal sõidutada viit prisket inimest.

«Peigmees! Peigmees!» tantsisid Neeme nooremad, kuid Leena katsus väärikalt käituda, nagu see pidi pruudile kohane olema. Ta vaatas küll salamahti aknast, aga õue ei läinud.

Postisaanist ronis välja mitu musta palitu ja läikivate kummikingadega meest ja naine, kelle karvasele mütsile ja karusnahksele kraele oli laskunud valge lumekord ning kelle ümmargused põsed olid hakanud värskest maaõhust õhetama. Tal olid kõrged kalossid jalas. Ta astus kartmata sügavasse lumme. Isegi nahkkindaid panid tüdrukud tähele võõra naisterahva käes ja imetlesid seda üle kõige, sest seda polnud siin veel nähtud.

Esimene, kes linnarahvast tervitas, oli Neeme ema. Peigmehe kätt hoidis ta kõige sügavama lugupidamisega ja lausus:

«Tere tulemast, armas aeg!» Ning siis:

«Leena ae! Leena! — — — Kus see sis on?»

Ja toa poole padistades:

«Tule inimestele vasta!»

Leena tuli. Ta oli oma blondid juuksed sugenud siledaks, võides neid peaõliga, mis alles eile oli toodud Roobu poest, keerutanud juukseladvad kuklasse krunni, nagu nõudis kõige uuem mood, ja torganud sinna pikad mustad traatnõelad. Põsenukkidele oli võib-olla natuke punase paberi jälgi jäetud, aga võib-olla ka mitte, sest raske oli seda kindlaks teha. Uued «ummiskingad» muutsid ta jala veel väiksemaks kui toona kirikumäe all. Ta lähenes Antsule arglikult, huuled kõvasti kinni, silmad veidi ebalemas, terav lõug vastu rinda surutud. Aga kui Ants talle naeratades käe ulatas, paljastusid temagi hambapärlid ja ta ütles:

«Tee nii umbes, et . . . »

Kui seda lahti šifreerida, siis: «Kus sa nii kaua olid?» Kuid peigmehel polnud siin aega šifreerida. Ta ainult suurustaski veel:

«Umbes oli, aga läbi tulime!»

Lamedad kellad helisesid rahva kõneluste vahele, sest nälginud loomad ahmisid heinu ning väristasid kobrutavat keret.

Peigmehe kõrge krae ja pulma-kaelaside kippusid kangekaelselt palitu peale — tuli sõrmega tagasi tõrjuda — ning moodne talimüts, suurte kõrvadega läkiläki, vajus vägisi silmadele, nagu polekski see peigmehe enda peakate. Kuid see ei rikkunud tema head tuju, linnast oli välja sõidetud lõbusate mõtete ning kavalate plaanidega.

«Siin proua Kruuspann, siin härra Haavakukk, proua Kruuspanni abikaasa, ja siin on Pere-Ants, keda te juba sestsaati tunnete, kui ta oma voki kodaraid toa takka männikust käis otsimas ega leidnud,» naeris ja tutvustas peigmees külalisi.

Naispere jõllitas silmi proua Kruuspanni poole, kelle abikaasa pidi olema Haavakukk. Siis see ongi üks va armuke, mis muud! Aga näe, nagu iga teinegi ristiinimene!

«Kuda see sis oli: proua Kruuspann ja härra Haavakukk?»

«Jah!»

Kuid proua Kruuspann mõtles:

«Maainimesed!»

Ta ei andnud kuidagi mõista, et ta neid tähele ei paneks või ei mõistaks.

«Tõesti! Maale tulla, see on niisama lõbus kui pulma sõita!»

See mõttesähvatus kallutas naiste pooldamise «va armukesele» ja varsti oldi sõpradena tubades-kambrites.

XXXV

SÕIT JÕE KIRIKUSSE

Kuusepuu lõhnaga, raiutud kuuseokste lõhnaga on seoses matused. Nõnda ka Neeme ruumid lõhnasid seekord pigem matustest, sest raiutud kuuseoksi oli topitud kõikjale. Kuid värske lupjamise, rehetoa tahma, parsil kuivavate peergude vaigu lõhn ning aur, segunedes matuselõhnaga, moodustas lõhna, mida enne polnud siin majas tuntud. Ja see oli pulmade lõhn. Keriselt hajus toidulõhnu, mis pani suu vett jooksma, sest inimeste kõhud olid teekäimast tühjad.

Pere-Ants, kes pidi olema peiupoisiks, oli kadunud. Tema oli kibelnud oma pruudi pärast. Ja Marta ei lasknud Pere-Antsu enam tagasi, sest miks aga teda poldud pulma kutsutud.

Nõnda pidi pruut tulema posthobustele.

Kuid Neeme ema pidas kombeid. Tekid viidi Vetma Hindreku saani.

Kaheksa versta sõideti Jõe kirikuni. Pulmavoor oli pikk. Posthobuste aisakell tagus uniselt vastu rangipuid. Seal sõitis peigmees linnaseltskonnaga.

Peigmehe pead vaevasid «naerukstegemise» mõtted. Lõpuks väsitas see ning ajju tulid uued pildid. Ta oli kunagi Aleksandrile ütelnud, et torgovkad olid kisaga vallutanud Bastille'. Aleksander oli heitnud talle laitva pilgu. Ju see polnud õige, mis ta oli ütelnud. Kuid südamesse oli lõiganud see pilk, võib-olla eluks ajaks. Aga kas see Aleksandergi kõike hästi teeb? Juba on neid, kes pole temaga rahul. Ning Ants tundis, et temalgi oleks midagi ütelda Aleksandri püüdluste vastu. Ta peaks teda arvustama. Ta tahaks teada, kas ka Aleksander mõtleb nõnda kui Haavakukk. Antsu oli Haavakukk lendlehtedega rohkem hakanud huvitama kui Aleksander.

«Toredaid kohti on maal!» hüüatas proua Kruuspann, näidates metsatuka poole, kust paistis värske värvitud katus.

See äratas Ants Vasaku mõtetest ja ta heitis ühes teistega pilgu metsatuka ääres asetsevale punase katusega majale.

«Mis maja see on?» küsiti.

Mis maja see on, seda ei teadnud Antski. «Aga eks see Roobu Kustase seltsimaja ole,» mõtles ta.

«See on vist see minu endise peremehe, õigem peremehe poja omatehtud kirik.»

Kui nad lähemale jõudsid, luges Haavakukk:

«Tšainaja!»

«Peal on küll sainaja,» lausus Ants, «aga vat mis seespool on! See on nagu sibulas: pealt kullakarvaline, seest siiru-viiruline.»

«Mis maja s e e on?» küsis Hilda edasi. Kuid nüüd seletas Ants, et see olevat uus ministeeriumikooli maja. Mõnisada meetrit maanteest eemal valendas kahekordne puust hoone, millel sarikad olid pooleldi püsti ja nõnda jäetud lume alla.

Lagedad lumeväljad mõjusid suigutavalt ja Antsule meenus uuesti:

«Naeruks teha! Naeruvääriliseks teha!»

«Aga kuule, naaber!» küsitles ta Haavakukke. «Mis tähendab konviskeerima?»

Haavakukk silmitses küsijat.

«Kus see oli?»

«Oli kuskil. Kümnerublane oli konviskeeratud, või konviskvitud, ja vanad saapad . . .»

Antsule vaadati imestades. Jutt oli justkui segane.

Kuid Haavakukk juba taipas.

«Ah konfiskeeritud? Noh, et on võetud ja tagasi enam ei anta.»

«Tõsi! Võeti küll ja tagasi ei antud. Õigus . . . Kümnerublane võeti ja vanad saapad olid võetud, aga tagasi ei antud.»

«Vanad saapad,» naeris Hilda.

Antsu mõttekäik tundus talle kummalisena. Peigmeest huvitasid mingisugused kümnerublased ja vanad saapad!

«Kirikutorn paistab juba!» ütles Kruuspann. «Ah, siin on see kurikuulus Hoerschelmann! Siin ta leeritab ja laulatab!»

«Roobu ütleb: pariisi pordumaja!»

Linnaseltskond naeris. Ainult proua Kruuspann söandas küsida:

«Kuidas nii?»

«Meie maal teist niisugust ei olla, kes teab — Peeterburis,» lisas peigmees.

«Jah, räägivad, aga kas see õigus on? Õpetaja ise ütles, et ei ole,» arvas postipoiss üle õla.

Kuid Jõe kirik muutus seda huvitavamaks neilegi, kes enne temast midagi ei teadnud. Hilda Kruuspann vaatas üksisilmi valendavale kirikutornile, kust kostsid üksikud harvad kellalöögid, vist surnule, kuna kirstu vedava hobuse looka seoti valge käterätik kellamehele märguandmiseks.

Saabudes kirikumäe alla muutusid nad kõlisevate kellade, lahjade setukate ja suure saanilobudikuga ning linlaste käitumisega üldiseks huviesemeks.

Arvati tundvat nende hulgas Kadakasauna Antsu, kes koledasti olevat muutunud.

«Linn mõjub!» sosistati.

«See oli jo ennegi teistmoodi kui teesed!»

«Ja kis see's?»

«Olla va armuke! Ja Antski taht jo, aga Neeme Oadu põle tütart and!»

«Ah põle and!»

«Kelleks? Kas armukeseks või?»

«Noh, kelleks sis?»

«Jumal oedku! Ah va armuke! Näidake seda looma!» uudistati naistepoolel.

«Ja kus ta mees sis on?» otsiti Haavakukke.

«Nisuke tore mees, ja sedasi nisuksega!»

«Jah, kis nüidsel aal enam oolib jumalast või kirikust, kui ingekarjane juba ise!» väristas keegi vana naisterahvas pead.

Varsti oli kogu kirikurahval teada, et Kadakasauna Ants tahtnud ise hakata armukest elama. Aga kui see polevat tal õnnestunud, siis toonud pulma ja kirikusse kaasa ikka va armukese. Küllap see siis olevatki see kiriku mõnitamine ja naerukstegemine. Igatahes huvi Antsu laulatuse vastu oli suur.

«Sina jumal, kirik tehakse täna naeruks!» õhkas Saula Mai suure häälega.

Muist rahvast polnud selle väitega päri. Vainusauna Jüri, kes ka siin oli, sest Kadakasauna Ants oli ikkagi popside esindaja ja teda tuli toetada, lausus:

«Kuda teda veel rohkem naeruks tehtakse, kui ta on juba tehtud! Isegi ostuperemehed sõimavad teda . . .»

Kuidas pidi Ants Vasak muutma Jõe kiriku veel rohkem

naeruväärseks, kui oli seda teinud Roobu, seda ei suutnud siis mõistatada isegi niisugune nutikas mees nagu Vainusauna Jüri. Kuid Antsu ümber kogunes rahvast, nagu tuldaks talle appi, et kirikut aidata naeruks teha. Siin oli hulk Antsu sõpru ja ka võõraid, keda ta esimest korda nägi. Isegi Roobu Kustas oli täna kirikumäe alla kõmpinud ja ajas ennast Antsu lähedale, ulatades talle erilise muige ning tähendusega oma laia punaka labakäe. Aga niipea kui märgati Roobu Kustast, taandusid teised, kes Kustase ees arvatavasti tundsid aukartust. Ants ja Kustas jäid kahekesi keset kirikuõue teineteise silmi vahtima, nagu võõrastaksid nad teineteist pärast käeraputamist, või nagu oleks neil teineteisele midagi tähtsat edasi anda, mida nad teiste nähes ei julge.

«Ennäe imet — Roobu pastor tuld Jõe pastorit kuulama. Vist akkavad kokku leppima,» ütles Ants.

Ümbritsejad kiskusid naeru.

«Milla Rooma paavst ja Luteruse kirik enne on ää leppind?» küsis Kustas.

«Sina oled muidugi Rooma paavst,» pistis Ants.

«Mina põle mudugi kumbki, aga see on niiviisi võrrelda. Kui Ärselmann tallab mõesa tagatreppisi, et meie selsimaja kinni panna, siis on tema Rooma paavst, kis kuningaid Luteruse vasta üles kihutab.»

«Siis sa tahad Luterus olla?»

«Luterus oli vist param! Tema käskis talupoegi tappa nagu ullusi koeri! Selle piiblesalmi peale on ennast toetand kõik meie parunid ja pastorid.»

Kuid nüüd vaatasid nii Roobu kui ka Vasak ning ümbritsejad, et mõni kahtlane neid sõnu ei juhtuks kuulma. Arvati, et need sõnad olid raskesti üteldud. Imestati Roobu Kustast, aga ka seda, et ta Antsu suhtes oli üsna leplik.

«Mis nemad mulle võivad teha! Minu koht on ostetud ja sularahas väilla maksetud!» suurustas Roobu. «Ja mina tahan, et mul oleks koa ilmas õigust elada.»

«Vat sina, Roobu, tahad, et Jõe kiriku kantslest reagiks sina ja mõisa peaks niisamasugune eesti mees nagu sina,» torkas Vainusauna Jüri.

«Ei, mina seda ei taha. Mina ei tahaks kedagi rohkem, kui tahab iga mees. Olgu meil koa sõna ütlemist koolis, kirikus ja kohtus, aga mitte üksi saksa parunitel.»

«Jüsku Joakubson,» ütles Vainusauna Jüri.

Nüüd oli juba Vibu Villemgi kirikumäe all lasila külge täkku sidumas ja pereeidega seltsis kirikumäest üles loivamas. Roobu jäi siiski kõigest kuraasist ja sularahadega ostetud talust hoolimata märksa taltsamaks, niipea kui ta Vibu Villemit märkas. Nad ei teinud teineteisest väljagi, olgugi et teineteist väga hästi tundsid ja Villem krahvikabeli ukse ees seisatas ning kogunenud seltskonda uudistades kuulatas. Kuid Roobu vaikis. Ta oli kindel, et Villem oma vigureist polnud loobunud. Villem astus vahel ajaviiteks «Ärselmanni juurde jalgu puhkama ja juttu aama». Ta oli Ärselmanni poolt valitud vöörmündriks. (Rahvas kutsus Vibu Villemit vöölmöldriks.) Ju siis vöölmöldri kohus oli õpetajale ette kanda mõndagi, eriti seda, et Roobu Kustas oli tulnud jälle üle hulga aja kiriku juurde ja ajas juttu linna «sotsiaaldimukraatidega».

Ja kui juba Ärselmann midagi nii põrutavat kuulis, siis ei jäänud Preevelgi sellest ilma. Need siis tegid järeldused ega hoolinud sellest, kas Roobu Kustas oli talu sularahas kinni maksnud või mitte. Seda hullem: jõukad mehed hakkavad mässama, mis siis vaeste ülesandeks jääb?

Kui Vibu Villem torni alla oli kadunud, lausus Kustas:

«Linnamehed tulid kirikut vist omakorda pilama? Tulin minagi seda voatama ja ennast täiendama. Kadaka Ansud olla jo nüid linnakivid ülesse künd ja uue seemne idanema pand! Varsti muudku lõika uudist!»

Haavakukk muigas. Oodati, mis Kadaka Antsud kostavad. Kadaka Antsudest oli Sauna-Ants siin ja talle ei meeldinud, et ka Pere-Ants tõsteti kividekündjaks, või vähemalt samasuguseks, nagu tema ennast hakkas pidama.

«Linnakivid on ülesse küntud, aga imetegusi nüidsel ajal ei sünni. Vanades kütketes ollakse kinni ja uudismaad juuritakse seaninadega,» vastas peigmees tähendussõnadega.

Ta pidi veel midagi ütlema, sest huul liikus, kuid siis tuli peiupoiss ja hakkas peigmeest üles toa juurde kutsuma, kus seati pruuti altari ette minekuks.

«Tänane peigmees teeb veel mürtsu!» hõigati nooremate hulgast. «Täna soab nailla!»

Kuid kiriku juurde kogunenud vanadele ajas see kananaha ihule. Et aga keegi ei teadnud, millist mürtsu Kadakasauna Ants laulatuse ajal teeb ning mis nalja seal saab, siis põles nii noor kui vana põnevast uudishimust.

Kui Ants nii teeks, et ta üldse pruudiga altari ette ei lä-

heks, siis teeniks ta hirmsa põlastuse Neeme ja sauna rahvalt ning kõigilt pruudi «kuulsatelt» sugulastelt. See oleks niisugune põnev sündmus, millest kogu kihelkonna õrnem sugu saaks mõnda aega jahvatada. Kui Ants hauguks laulatuse ajal õpetajale midagi vastu, ütleks talle näiteks, kuidas oli lugu selle «Õndsa Luteruse katekiskmusega», mille ta andis Napatalu Nigulale, siis naeraks Roobu Kustas ja paljud ei saaks selle tähendusest üldse aru. Kui ta läheks kirikusse ja sülitaks, siis näitaks ta, kui metsikuks võib linn muuta korraliku Kadakasauna Antsu. Aga kui tahaks siin midagi suuremat ette võtta, siis peaks ta koguma julgemaid külapoisse endale abilisteks ning varumeesteks. Kuid kas siin on kakski meest niisuguseid kangelasi, kes tuleksid kirikusse tema kõrvale, kui ta ütleks sellele pastorile näkku, et ta on alatu lurjus. Ta peab minema sinna üksi ja laskma ennast välja visata Vibu Villemist ja veel teistest vöölmöldritest, kes löövad talle käed turja ja lohistavad ta ukse taha nagu sandarmid Kampsi Pritsu. Ei, ta leidis umbes, et siin on tegemist süsteemiga, mida ei väära tema üksikult. Siin peab küll midagi muud olema, millest ta veel kuidagi ei suuda aru saada.

Kui ta nõnda kaksipidi mõteldes üles toa juurde jõudis, oli pruudil pärg peas ja pruudiema silmad märjad peigmeest oodates, kes Roobu Kustasega üteldi kirikuõuel sõjanõu pidavat, kuidas kirikhärrat maha lüüa.

Kui pulmalised kirikusse hakkasid liikuma, kogunes rahvahulk neid vaatama, palistades teeääri ning kõngutades Antsule pead, nagu julgustaks teda oodatavale vägiteole. Ants noogutas vastu. Rahvas hakkas valguma kirikusse. Nooremad ruttasid vanemaist mööda, et paremaid kohti «sisse võtta», kust lavastust võiks jälgida. Kirikusse oli aga juba ennegi rahvas peaaegu endises koosseisus paigale jäänud. Vanemad nais-koguduseliikmed pühkisid silmi, mõned ulusid harduses, nagu oleks tulemas kõige suurem õnnetus, maavärin või viimnepäev. Mehed oleksid pannud piibud tossama, poleks see olnud kirikus, sest millegipärast kõditas nii erakordselt kurgus ning värinaid jooksis üle turja. Tüdrukute näod õhetasid. «Pühakoja» võlvide all kaikusid ähvardavalt köhatamised, nagu oleks koguduse hing mattumas. Pruut ja peigmees jäid seisma keset altariesist, pulmalised piirasid neid — peigmehe sugulased paremal, pruudi omad vasakul — poolkaares tiheda rõngana.

Von Hoerschelmann ütles värisevi hääli lauluraamatust kaks rida ja alustas viisi. Kogudus laulis kõrgendatud toonis. Kuid vahetpidamata sirutati kaelu, et näha, milliseid liigutusi teeb või üritab see hirmus peigmees.

Õpetaja luges piiblisalme.

«Keda jumal on ühte pannud, seda ärgu lahutagu inimene mitte!»

Võeti sõrmused ja hakati neid pruutpaari sõrme toppima. Leena sõrm oli sirgena õieli, sinna läks väike kuldvõru kerge vaevaga, kuid teine lugu oli peigmehega. Näha kohe, et takistas. Hoerschelmann mudis hulk aega, kuni pillas sõrmuse üle altariääre kiriku põrandale. Sõrmus kukkus heleda kõlinaga ja veeres vagusa ning kiire jooksuga pulmaliste jalgu. Ega ole lihtne rahva hulgas. Tallavad laiakski! Nõnda oli hirmu ja usinust otsimisel. Kuid Antsule näis see meeldivatki! Talle tundus see toiming lõbusana! Siin sai naljagi. «Püha ja tõsine» talitus oli muutunud elevaks sõrmusejahiks, millest ainult Hoerschelmann osa ei võtnud. Hoerschelmannil oli veel küllalt piiblisalme ja allegooriaid tagavaraks, ning ta ladus neid üha rahvale ette, kes taamal ei taibanud sündmuste käiku, küll aga nägi kihinat-kahinat, askeldamist, küürutamist altari ees. Juba arvati, et Ants on midagi toime pannud, on Hoerschelmannile juba mõne tembu teinud. Võib-olla minestas pruut! Juhtus ehk midagi muud mõne pulmalisega! Ja rahvas tõusis juba kirikupinkidele püsti. Hoerschelmann seisis nagu soolasammas ja sõitles üha noorpaari, kes peab usinuses ja kasinuses elama ning rohkesti sigitama, et neid saaks nagu liiva mere ääres. Ants seisis, pea rinnal. Leena, kellel sõrmus sõrmes, oleks olnud endaga rahul, poleks olnud seda segadust. Ta hoidis tugevasti Antsu käest kinni, nagu kavatseks ta teda takistada üle altariserva kargamast! Toodi siiski Hoerschelmanni kätte kuldvõru, mis oli natuke nässu tallatud ja mida oli võimatu peigmehe sõrme ajada, kui seda ka taheti. Pastor ei kaotanud külma verd. Pühakirjast päevakohaseid salme lugedes ja piiblit tsiteerides pani ta sõrmuse osava kunstniku liigutusega Antsu rinnatasku ja hakkas õnnistades laiu talaarikäiseid üles ja alla lehvitama.

«See ei loe!» ütles Ants.

See lause tuli nagu pool-kogemata üle tema huulte. Ta kavatses ju muidugi midagi rohkem, midagi põnevamat, midagi rabavamat, aga kuna ta sesse ümbrusesse, kogu selle meeleolu

alla sattus, mis teda ümbritses, siis pidi ta tunnistama, et ta ei suutnud kuigi palju, et oli arg, saamatu ning isegi rumal enda meelest. Ühe sõnaga — arvas, et peab veel kirikutäie putru ära sööma ja tornitäie piima peale jooma.

Aga siiski, midagi oli üteldud. Kõik jäid imestades vaatama-kuulatama. Taamalt hakati ettepoole trügima. Kuulmatu — peigmees räägib altari ees kirikhärrale vastu!

Hoerschelmann pööras selja ja, jõudnud ristikuju ette, laskus põlvili. Ta põlvitas ja palvetas ebatavaliselt kaua, andes kogudusele aega toibumiseks.

Kuid kahin kirikus ei vaibunud, kuna paljud ei taibanud asjade tõelist olukorda.

Hoerschelmann pöördus aeglaselt ümber ja lausus, nagu poleks midagi juhtunud:

«Armsad noored hinged! Mis jumal teeb, on ikka hea, tema arm jääb igavesti... Minge issandas, sest et olete jumala ees ühte pandud igavesest ajast igavesti. Aamen!»

See pidi tähendama, et on üsna ükskõik, kas sõrmus on peigmehe sõrmes või pintsaku rinnataskus. Abielu on igapidi seaduslik.

Ainult nüüd sündis veel üks ebatavalisi sündmusi, mis kogu kirikutäie rahvast pani otse jahmuma. Ants kahmas Leena ümbert kinni ja sirutas kaela Leena poole, et pruuti muidugi vist suudelda. Teadmata, mis ta sellega kavatses demonstreerida, kas ka kuidagi kirikut naeruvääristada. Et ta pisut vintis olles kogu selle toimingu ja sekelduste suhtes oli sattunud nagu heldinud meeleollu, siis arvas ta, et see loeb rohkem kui Ärselmanni õnnistus.

Loomulik, et see kõik andis kogu kihelkonnale rohkesti kõneainet. Ühtedele meeldis, teistele mitte. Aga Kadakasauna Ants oli korraga omamoodi kuulus.

XXXVI

SAUNAMEESTE SEADUSED

Kojusõit oli nüüd hoopis tormilisem kui kirikussesõit. Hobusedki olid pika kirikuaja lasilate küljes kõõludes ning külmetades peruks muutunud. Noormehed hõikasid:

«Õpp-õissa!»

Valged lindid lehvimas üle õla, mütsid kuklas, jalg, mis enamasti kängitsetud säärikusse, saanist väljas, kihutasid nad seisnud loomi üha suuremale traavile ja galopile. Tüdrukud kiljatasid heledasti vähemagi saaniviite puhul ja haarasid kramplikult kord saani äärest, kord poisi käsivarrest. Paistis, et nii loomad kui inimesed olid kas vaimustatud või erutatud.

Pruut pidi kombe kohaselt koju sõidutatama peigmehe saanis, — nõnda ta istuski linnameeste postisõidukis. Posthobused polnud sattunud mingisse vaimustusse, vaid sõrkisid endise aeglase tempoga, lubades lahkesti mööduda kõigil täkkudel ja isegi Neeme vanal märal. Samuti polnud kaks suurt aisakella vahetanud tooni, vaid paukusid endise kurbusega.

Peigmehele näis see loomade külm rahu närvidele hakkavat. Ta ronis postipoisi kõrvale pukki, kahmas ise ohjad ja hakkas vanu vilunud loomi nõõtama, mis ei andnud paremaid tulemusi, vaid sõita tuli üha teiste sabas ning isegi veel rohkem maha jääda. Siiski jõuti õnnelikult Neemele, kus ees ootasid uued seiklused. Kõigepealt ei pääsenud pulmavoor toataguse männiku-kuusiku vahelt läbi: mitu suurt kuuske ja mändi oli maha saetud ja risti üle tee lastud. Andis neid kõrvale rükkida! Imelikul kombel oli need keegi niisugune lasknud, kes ise ei julgenud viina tulla norima, nagu see tavaks pidi olema. Õueväravad olid maasepa-naeltega kinni naelutatud.

Loomad mahutati viimaks reiale, küüni, inimesed kobisid tubadesse-kambritesse, kus sumin ning seletamine aina suurenes. Naisi, vähemalt saunaema, nähti silmi pühkivat, kuid enamus arvas:

«Põleks võind uskudagi, et peigmees ei tunnista Ärselmanni laalatust ega kedagi.»

Kadakasauna Juhan liikus, pea üsna seljas, ja popsis vasklukkudega piipu. Neeme vanamees oli pugenud reiale ja pobises endamisi. Viimaks tuli ta kambrisse ja ütles:

«Need on need saanameeste seadused! Ei äbi ega au kellegi ees! Põlluarijale nää minna, va lehtsabad!»

Kambris pika pidulaua taga karjuti «korka», mis pidi tähendama, et enne viin ei maitse, kui pruutpaar on suudelnud. Mis seal ikka! Nüüd läks see lihtsamini kui altari ees! Ka viin sai maitse tagasi.

Kui Kadakasauna Juhan üha endise rahuga piipu tossutas, nihutas Neeme vana ennast talle lähemale ja algas valju häälega, et kõik teda kuuleksid:

«Kadaka, kuule, mis ma sulle ütlen: need sinu seadused ei nää siis kedagi ette, ei kuningast ega jumalat.»

Saunamees nagu kohmetas. Ta vaatas, nagu saunamehe kord ja kohus, arglikult ümber, kas niisuguseid arupärijaid veel rohkem leidub, ja lausus:

«Ega kuuendiku seadusedki teistsugused soa olla. Ühed orjad oleme kõik — sina mõisas, mina peremehe juures. Me teeme töö, teesed võtavad mati ja Ärselmann loeb sõnad peale. Sedasi on meie seadus ja aagreht.»

«Sedasi ta nagu on ühest küllest, aga teesest küllest: ega sis see koa miski seadus põle, kui kedagi ei tunnistata ja kirikus koeraviisi augutakse . . . Nisuke seadus koa juba ei kõlva!»

«Ei tea, kelle oma veel peale jääb, kui juba mehed selle eest väillas on ja vabatriiki nõuavad!»

«Äh, köisert tahvad koa veel troonilt ää!» vihastas nüüd Neeme taat. «Ega seda põle . . . äh, äh, äh . . . Ega seda põle . . .»

Sauna-Juhan tõusis, koputas piibu vastu kabjastunud pöidlaküünt tühjaks, võttis varnast mütsi ja lahkus kambrist. Nähtavasti ei pidanud ta Neemet vääriliseks vastaseks või jälle pidas liiga rumalaks, et sellega pikemalt vaielda. Et väljas püsis kena talveilm, siis justkui tõmbas mehe õue, sealt värava taha ja edasi toataguse kuusiku vahele, kus Sauna-Juhan varem polnud käinudki. Ja kae meelelahutust! Oravgi lipsas üle tee ja kribis teravaid küüsi männikorpa surudes kõverale oksale. Saba selga, käbi kahe väikese käpa vahele, ja lestad muudkui lendavad! Veider selle väikese looma maitse. Katsugu saunavana vaigust käbi närida. Aga seal ta muudkui krõbistab, silmad nagu saapanööbid, hambad pikad nagu piid. Saunaisa vaatles loomakest mõne hetke ja pöördus tagasi.

Ta astus värskena ning heatujulisena pulmamajja, kus rahvas oli tema juba unustanud; ka Neeme Aadu ei pööranud talle tähelepanu, sest päevakorral oli uusi asju.

«St, st!»

Haavakukk lõi tugeva kõlksu vastu taldriku äärt. Nähtavasti tahtis ta midagi kõnetaolist üritada, sest ta oli püsti tõusnud ja vaatas ringi, nagu ootaks ta pulmarahva omavahelise mõmisemise vaikimist. Erksamad olid teda kohe tähele pannud ja kuulatama jäänud, ainult mõned uhked Neeme peremehe sugulased tegelesid mingi tähtsa küsimusega.

«Siin on jumalasõna ja viina, sealiha ja õlut, sülti ja vorsti Neeme peremehe rikkast heldusest külalistele pakutud,» algas Haavakukk. «Ma oleksin tahtnud kõige selle eest tänada ja ühtlasi meelde tuletada üht rahvalaulu:

Orjakere — kanget kõhtu,
see teeb silgud sääremarjaks,
aganad kõõlusteks kõvadeks,
tangukõrdi küljeluuksa,
kartulad kaelakontideksa,
rauast sirget seljaroogu,
raba veest vere punase! . . .
Et ei kardaks rüütlimõeka,
rüütlimõeka mõrudat,
keisrikirvest kibedat,
tapakirvest tugevat . . .

Meie esivanemad leelutasid seda salamahti oma madalates onnides peeruvalgusel ja ootasid. Ootasid ja lootsid oma kehva elu parandada. Orjakere — kanget kõhtu, see pidi kõik seedima, see pidi kõik selleks tegema, et mehed oleksid tugevad, vaprad ja julged, kes ei karda rüütlimõõka, keisrikirvest ega tapariista. Aga kuidamoodi või mis ajal pidi see silmapilk tulema, et maharõhutud esivanemad võiksid vastu hakata allaheitjatele, peksjatele ning piinajatele, seda ei suutnud keegi ette kujutada. Keegi ei suutnud ega osanud talupoja-rahvast juhatada. Tõusid üksikud julged mehed ja hakkasid puntuitama, nagu siin mõisaski, nagu ma olen kuulnud, parun Uexküllide, või mis nende nimed olid, vastu. Nüüd olge, mehed, kohe kindlad: asjad hakkavad teistmoodi minema. Nüüd on ka meil juba suuri vabrikuid ja tööliste klass . . . Vat see . . .»

Auväärt põlluharijad hakkasid kõhatama. Joobnute lällutamine, mis oli veidi vaikinud, sest jutu algus tundus mõnus, algas taas, sest kae, kuhu välja juhiti.

Kui Haavakukk katsus jätkata ja seletada, kuidas vabrikumehed pidid vabanema ekspluataatsiast, hüüdis paks onu:

«Tea, keda siis sööma akkad, kui kõik aga ää kautakse? Peremees ja juhataja ja vabrikant peab ikka olema . . . Kis sulle sis tööd annab . . .»

Nüüd lõi Neeme Aadugi hulka.

«Ega siin põle töölised, et nisukest kõnet aada . . . Siin on ausad põllumehed . . . Ja mässud, mis vanaste on old, need on

nüid unustud ja puntuisi põle talupoja-inimesel vaja... Talupojal põle muud kui tee tööd ja palu jumalat... Kis mässata tahab ja selleks aega on, see mässaku ja tormaku, Siberi põhjas neil ruumi küll...»

«Ei, vat mina sellega nõus ei ole,» katsus Haavakukk jätkata.

«Ei ole, ei ole... Ära ole!» hüüdis paks onu julgemini.

«Vat meil põle ju kaotada muud kui ahelad, võita aga terve maailm...» lausus Haavakukk pateetiliselt.

«Õh, öh, öh,» hirnuti ega pandud kõneüritajat suuremat tähelegi.

«Ega siin põle mõned töölised... Siin on ausad põlluarijad,» toonitas aga piduperemees ja sundis kord üht, kord teist pulmalist jooma. «Eks ole tõsi?» küsis ta vahel sekka.

«Va rikkad ja ausad kivikärka põlluarijad...» osatas Kadakasauna Juhan.

«Mes! Mes!» karjus Neeme, nagu tahaks ta saunamehe suu oma mes'idega igaveseks sulgeda. Vanamehed tõusid mõlemad püsti ja vahtisid teineteise silmi nagu kuked.

Nõksu Juhanit ega Tibu Tõnu polnud pulma kutsutud. Kahju. Asja luuleline külg kannatas. Oleks võinud ka kergesti nõnda juhtuda, et Haavakukk oleks leidnud Nõksu Juhanis endale kindla pooldaja, sest — Neeme oli ju Haavakuke vastu. Ja kui Neeme on kellegi poolt, siis peab Nõksu selle vastu olema ilmtingimata. Niisugune on põlluharija seadus. Kuid Haavakukel polnud vajadust abiliste järele. Ta püüdis kangekaelselt ausatele põlluharijatele selgeks teha seda, mis tal endalgi selge polnud ja mida keegi polnud enne siin Neeme katuse all veel selgeks teinud ega puudutanudki. Ta ütles hoopis rabava uudise:

«Töölised oleks ja jääks igavesti orjadeks, vabrikantide orjadeks, põleks tulnud üks tähtis mees...»

See oli uudis tõepoolest. Mis mees see võiks küll olla, kes nii suure heateo suutis korda saata?

«Noh! Kis see sis on?» küsis Neeme, kuna kõik pidasid hinge.

«Karl Marx...» vastas Haavakukk.

Ants plaksutas. Nõnda vaimustavalt mõjus see temasse.

«Koera saba alla!» vastas Neeme sama rõhuga. Nüüd plaksutati talle.

Kuid Haavakukk leidis, et tema jutt polnud veel lõppenud.

Ta tegi veel kord «tst», ja kui sumin ei vaikinud, lõi ta lusikaga vastu kaussi tugeva kõlksu.

«Sedasi on lood! . . . Tõsi ta on . . . Ega mina salga . . . Siin on kõik ausad ja hoolsad põlluharijad, nagu piduperemees ja perenaine. Aga kui me vaatame, mis me siis näeme? Ka nemad, need ausad põlluharijad, on niisama nagu meie, need «linnavurled», kapitalismuse rõhumise ja . . . ja . . . kuda nüüd ütelda, ekspluataatsia all. Eks parunid ja vonnid ole nüüd samasugused kapitalistid nagu meie direktorid ja Ponomarjov. Eks ole, Vasak?»

«Ilmtingimata!» vastas peigmees. «Ainult ega nemad, need vägevad põlluarijad, taha sellest kuuldagi.»

«Noh, sina oled, väimeespoeg, mul see õige mässumees! Sina lakud altari ees naist ja, kui äda kää, sis isegi otsid sule ja tindipoti ja kirjutad pruudile, et akkame, ega muud, kui va armukest elama!»

«Sõber,» hüüdis peigmees Haavakukele, «lase edasi! Kis ütles, et seeme siin kaljule kukub! Äiapapa tunneb mul kõige rohkem asja! Tema tuleb kõige enne linnameeste kampa ja sõidab oma vana märaga tuhatnelja vabaduse poole!»

«Nisuksed päitsud teavad vabadusest või kedagi!» ümises üsna kuuldavalt Kadakasauna vana Juhan, kellele poja nali sugugi ei meeldinud.

«Ena asja!» hüüatasid põlluharijad teise laua otsas. «Vabadusesse sõitjad! . . .»

Neeme ema, kes seni oli köögimail talitanud, rühkis väimehe lähedusse ja jutustas, käsi põlle alla seades:

«Äe, kuulake nüid me isa! See tea kedagi! Aga minu isaisa reakis ühtepuhku, et siin Jõe mõisas akand talupojad ikka päriselt mässama, pand kupja keldresse kinni ja taht parunilegi naha kallale kippuda, aga kuberner käskind sõjaväed tulla ja mehed kinni võtta ja maha lasta. Võetud siis mõned ninamehed kinni ja antud kakskümmend viis sirakat, ja siis old nagu lammad! Need on need kanged mehed! Et kui jüst nüid linnast tuleks . . .»

«Kuulake jah, kuulake mo tarka naist!» hüüatas Neeme peremees. «Põlluarijad lasku ennast nisukestest ninapidi vidada! Ega seda ole! Me teame ise . . . mis me teeme!»

«Kas te sis tahate ütelda, et need inimesed, kis siin möda metsakolkaid elavad, on targemad kui need, kis linnas rahva ulkas elavad ja inimestega läbi käivad?» küsis Neeme ema.

«Mida rohkem koeri koos, seda vedelam lake,» sähvas suurte rindadega onu ja kinnitas, et tema töölised olevat kõik vagased nagu talled, aga noh — linnas, seal on nad rajakad küll!

Nõnda tekkis pulmamajas mitu rühmitust, kes katsusid isekeskis eluprobleeme arutada, kuid mitte kaua, sest juba üteldi lauluraamatust jälle sõnu ette ja algas õhtune söömaaeg.

Klaasid valati täis, õllekann ja suur kahetoobine toop käisid vahetpidamata ringi.

Tüdrukud kiljusid, sest viin oli jälle «korkaks» muutunud ning noormehed püüdsid seda magustada.

Kuid Haavakuke ja peigmehe ümber oli kogunenud huvitatud mehi, kes seadsid linnameestele mitmesuguseid küsimusi.

Peigmees tegi asjaliku näo ja seletas:

«Mulle rääkis kord üks väga tark mees, et veudalismus on meil veel maksmas. Aga kapitalismus ei salli veudalismust ja tahab selle ää kautada. Sellepärast! Vabatriiki tahavad linnamehed! Vabatriikis on see ainus õige vabadus . . .»

Neeme peremees ei nõustunud sellega. See polnud tema meelest muud kui loba ja tühi unistus.

«Kui on ikka ea köiser, nagu oli Aleksander II,» ütles ta väga autoriteetselt, sest keisri kaitseks oli tõesti julge välja astuda, «siis põle vabatriiki ega kedagi vaja. Aga ega nisuke köiser kaua seesa,» möönis ta kohe, «see notitakse jalamaid kuskilt nurga takka maha . . . Mõisnikud võtavad tossu väilla . . .»

«Kus sis mõisnikud! . . .» hüüdis väimees, kes arvas seda asja juba tundvat. «Seda tegid need, kes arvavad, et kui üks sea pähe maha lüia, siis teised ei julge enam nii sead olla . . . Aga mina seda terrorismust ei poolda ja Haavakukk ka ei poolda.»

«Äh, vurled! Koera saba alla, muud ühti!» lõi Neeme põlluharija kõigi «mõistlikkude» talupoegade heakskiitvate pilkude all käega ja lahkus kambrist.

Nõnda nähti Kadakasauna Antsu pulmas igamees jäävat eri arvamisele. Aga kui juba laiali oli sõidetud ja raskest, tapvast tööst, mida nii maa- kui linnarahvas pidi tegema, vähegi mahti saadi ja aega just kirikus ega kõrtsi juures ära ei raisatud, siis meenusid siinseile vaidlejaile sageli need mõtted. Neid jutustati teistele edasigi kas Jõe kirikumäe all, Roobu seltsimajas või Koliküla poe juures, kus rahvast vabadel tundidel koos käis.

II OSA

I

AKTSIASELTS

«Kuidas ma mõtlesin ja kartsin . . .» arutas Leena omaette. Ta ringutas, ajas soojad käsivarred vaiba alt välja, sirutas need üle pea, silus laialivalgunud juukseid ja lükkas vaiba pealt.

«Maal oleks pidand juba varsti akkama lõunat ootama, sõrmeotsad oleks olnud kibedad takunärusid kedrates,» mõtles ta ja naeratas.

Kerge liigutusega hüppas ta sängist välja, läks peegli ette ja vaatles ennast: ihu läheb ikka valgemaks, õrnemaks . . . Ainult huuled on nagu tursunud . . . Ta peab minema poodi, turule, peab valmistama mehele õhtusööki. Kõigepealt aga läheb ta koridori vaatama, millal saab pliidikorra. Võib-olla näeb ta perenaist, siis saab ta ka teada, millal on pesuköök vaba.

Õhtul aurasid laual soojad kartulid. Ants kooris neid hoopis teisiti kui maal. Ta võttis koorega kartuli kahvli otsa ja kooris siis ettevaatlikult noaga, pannes koored taldriku äärele, mitte lauale.

«Jumal, kui maal niiviisi sööks, siis ei jõuaks seda riidlemist ära kuulata,» arvas Leena.

Ta punastas. Siin ei oska isegi rääkida. Jah, maal oli selle poolest vabam, ütlesid ikka «reakima» ja «soama» ja polnud «kedagi», aga nüüd peab kõike nii peenelt . . . Ja imelik, kõrvalt naine karjus kord üle hoovi oma väikesele pojale: «Ära pane kakit suhu!» Veider. Neemel nii ei räägitud. Raske oli vanast loobuda, veel raskem oli aga uusi kombeid juurde har-

jutada. Aga Leena oli terane tähele panema. Juba ütles ta «tankeh», kui talle midagi anti. Siin on üldse kole võõras. Kodus läksid tõid aidast leiba, liha, tangu, jahu, kuskil ei küsitud, mis see maksab, kuskil polnud tarvis otsida rahakotti ja iga minut üle lugeda kopikaid. Ema oli kartuleid-kapsaid kodunt kaasa andnud, et «inimesed kohe ei pruugiks kerjama minna». Saunaema oli samuti sidunud hea kompsu Antsule kaasa, kui see hakkas naisega linna sõitma.

«Kauaks sellest jätkub,» ütles aga Leena, «ühtepuhku muudku osta, maksa, anna raha.»

Ants vaatas talle uurivalt otsa.

«Mis siis siin nii osta ja maksa on?»

«Jumal . . . miks ei ole?»

Uus hommik saabus.

Juba kell kuus pidi Ants tööl olema. Töö kestis nagu alati — kella kuueni, kaksteistkümmend pikka väsitavat tundi külma ja tuulega.

*

Taavet tuli oma abikaasaga, kaenlas valgesse paberisse pakitud ese, mis imelikult kõlises, kui puudutati.

«Mis seal õige kõliseb?» küsis Leena.

«Kas nõnda kõlbab küsida!» heitis mees pilgu. Noorik tõmbus tagasi nagu teoke hommikusel kastesel lehel.

Taavet harutas paki lahti. Selles oli ilus seinakell, vaskvihtidega ja ümmarguse vasest pendliga.

Pere-Ants tõi peegli. Paljud Antsu kaastöölised tulid oma kingitustega. Haavakukk tõi vaskse kohvikannu.

«Mõtle kui ea, nüid põle vaja iga ommiku pliida alla tuld teha,» rõõmustas Leena.

Üldse oli väga lõbus. Maal polnud ta nii heldeid inimesi näinud. Seal pandi «raha põlle» ja see oli kõik, harva kui mõni ka midagi väärtuslikku kinkis. Aga näe siin — siin toodi habemenuga, vahutoos, kastekanne, kandikuid, muidugi seisusekohaseid, odavaid, aga siiski ilusaid ja tarvilikke asju. Toodi kohviveski ja brenner, mis parajasti passis ahjuotsale. Mööblit küll ei toonud keegi. Esialgu tuli leppida nendega, mis oli: puuvoodi, riide- ja toidukapp, laud ja neli tooli.

Majaperenaine tõi uue piibli — vasknurkadega ja laia vaskpandlaga, mis krõpsudes kinni käis. Sinna kirjutas Ants:

Hans Juhani poeg Vasak, sündinut 1873-tal astal Kuie vallas, Kurena külas, Kataka saunas, ema Anu 50 aastat vana, isa Juhan 57 aastat vana, lauladadud Jõe kirikus Lena Neitorhviga 1898 astal. Leena, mu apikasa 20 aastat vana. Lapset: ei tea veel!

«Säh, viska kapi otsa!» ütles ta naisele, kui see töö tehtud oli.

«Panen tõstamendi ja lauluraamatu sinna seltsiks,» lisas Leena.

«Olgu kõik koos, niikaua kui kummuti saab.»

Leena silmad lõid särama: isegi kummuti saab. Siis paneb ta lilled sinna peale, tingimata lilled! Peegli ääre peale paneb ta ka lilled! Siis on ilusam! Ja seinad ongi nii lagedad nagu lambalaudas. Aga Leena ei teadnud, mis sinna tuleks riputada. Ta oli käinud perenaise toas, seal olid kõiksugu pühad pildid ja piiblisalmid mustal papitükil valge kirjaga, et «mu hing kisendab sinu järele kui hirv veeojade järele . . .». Sellel ei oleks ju viga — tõesti, omavahel öeldes, kõigest hingest kisendaks ta, kui Antsule peaks midagi juhtuma . . . Kord tuligi Ants, pöial paksu sidemega seotud nagu tohl. Kuidas ta siis ehmatas, muutus näost valgeks nagu kriit ja pidi peaaegu minestama. Kuidas see on viimasel ajal, et ta minestama kipub! Ta kõneleb sellest ometi teistele. Kellele ta peaks rääkima?

Majaperenaisele?

«Ostke enestele ka mõni niisugune salm,» soovitas perenaine. «Mõni niisugune pilt . . . Mõtle kui ilus see oleks noorpaarile. Mõtle kui liigutav see on . . . Meie kõigi eest on ta risti poodud . . . Meie kõigi ristid on ta kanda võtnud . . . Talle verega on ta meid lunastanud . . . Su vermed ja su haavad, need mulle elu toovad,» õhkas perenaine . . . «Kui veel on niisugune raske aeg — täis hirmu ja kahtlusi, nagu on noorel noorikul, missugust head tröösti pakub siis tema, kui sa vaatad nende naelte peale, mis on löödud läbi ta jalgadest, vaatad haava, mis on torgatud ta rinda . . .»

«Aga mu mees ütleb, et keisre timukad tapsid ta ää ja õpetajad on nüid moonutanud kõik tõstamendid,» kogeles Leena.

«Jumal, missugune rahvas!» ohkas majaperenaine.

Ta ei võinud seda noort hinge ometi kuradi küüsi jätta. Mõne aja möödudes ilmusidki luitunud seintele mõned mustad plakatid piiblisalmidega, ristipoodu pilt ja paar inglit

kollaste juuste, suurte valgete tiibade ja magusate nägudega. Leena oli need ostnud.

«Kust sa need said?» küsis Ants.

Leena punastas, aga vale oli valmis:

«Perenaine kinkis, et olla ilusad.»

Ants pidi juba käratama:

«Olgu kadunud!» Kuid siis tuli talle meelde: Haavakukk oli käskinud kirikut naeruks teha . . . Miks ei peaks ta naeruks tegema neid magusaid ingleid!

«Leena!» hüüdis Ants, «kas sa ei arva, et ma võin neid ilusaid naisi armastama akata?»

Leena ehmus.

«Kus kohtas?»

«Kus kohtas?» kordas Ants.

Leena jooksis pliidi eest Antsu juurde. See silmitses ingleid tagaseinas.

«Ah-ah-haa!» naeris Leena, nagu oleks kahvel põrandale kukkunud.

Aga võib-olla tõesti. Võib-olla Ants ei tahagi enam teda, tahab neid ingleid. Ants suudleb teda, aga näeb ingleid, mõtles Leena ja ta tundis nüüd kadedust, nagu ta oli tundnud kord ennegi seal Neemel. Ta ei tihanud sellest ometi kellelegi rääkida, isegi mitte perenaisele.

Ühel õhtul, kui Ants töölt saabus, ei leidnud ta inglipilte. Teisiti oli ristipoodud juuda rahva kuningaga, kelle pilt rippus sängipeatsis. Kord puhkepäeva hommikul, kui nad kauem voodis lebasid, tõusis Ants ja ütles:

«Sa ei ole enam küll endine . . . Sinuga on midagi juhtunud . . . Enne olid sa palju sõbralikum.»

Leena kohkus.

«Mis su arusse on läind!»

See tundus niisuguse asjata kahtlustusena, et ta pidi nutma hakkama. Aga siis tõmbus ta äkki näost nii tõsiseks, nagu oleks ta päriselt vihane, ja pööras selja.

«Kus sa siis endine oled, kui sa niiviisi teed?»

Leena vaatas üle õla.

«Jumal oidku, mis sa narrid!» ütles ta ja ajas oma väikesed hallid silmad suureks.

«Ma kardan, et see teeb sind minu vasta teistmoodi,» näitas Ants Jeesuse pildile.

«Mis asi?»

«See!» näitas Ants uuesti pildile, kus meesterahva keha ristil rippus, nagu oleks ta lahatud.

*

Perenaine ei jätnud järele. Tal pidi olema ju «vihku taevasse viia» ja ta tuli jälle võrgutama:

«Kas te, noorik, ei soovi ka palvetundi tulla? Mõtle kui armas seal on! Vend Krabi täna ise loeb, ja paljud õed ärkavad. Seda on tõesti huvitav vaadata, seda ärkamist.»

«Mees ei luba!» ütles Leena.

«Kuidas te niiviisi siis elate? Meil on üürilised kõik vagad,» rääkis ta ja jätkas, et Leenal on ju kodus ka nii igav. Ega siis palvemajas ole midagi halba, seal ei ole kedagi, kelle peale Ants võiks armukadedaks saada.

Õhtul tegi Leena nii maia näo, nagu oleks ta kass, kes praeahju kallal on käinud:

«Ants, luba, ma lähen perenaisega natuke välja.»

Palvemajas oli ulumine, ohkimine ja vahetpidamata Jeesuse nime hõiskamine. Paks mees luges väga haleda häälega, naised olid kummuli maas. Kostis hüsteeriline karjumine — keegi «ärkas».

Tänaval, kus asus palvemaja, olid pikad sõdurite ja madruste sabad. Sõimeldi, vannuti, joodi viina ja kiseldi.

«Mis siin antakse?» küsis Leena perenaiselt.

«Lähme ruttu! Patu-auk!» vastas perenaine.

Leena kohendas valget salli, pistis juukseid sõrmega salli alla.

«Missugused toredad naisterahvad!» ütles ta siis. «Kõik aknad täis. Ja näe, mitu maja!»

Leenal käis mingi judin üle selja.

«Siis palvemaja ja patu-auk kõrvuti!» mõtles ta veidi aja pärast.

Nad läksid kiiresti mööda. Purjus sõdurid hüüdsid neile midagi järele ja pahvatasid kooris naerma.

«Kui Antski akkab viimaks siin sabas seisma?»

Ants aga magas rahulikult, lõug püsti, ninasõõrmed laiali, raskesti nohisedes ja pahisedes, nagu poleks Leenat üldse maailmas olemaski. Ants magas alati õiglase und, ja see andis Leenale justkui hoogu, kasvatas südant. Viimaks läks ta üsna julgeks ja agaraks. Teda ei kohutanud enam sõdurite-sabad

ega need majad, kust tuli mööduda, et pääseda palvemajasse. Ta oli jõudnud otsusele, et Ants juba niisugusesse kohta ei lähe.

Kuid Ants haudus plaani, kuidas naisele mõistust pähe tuua. Naisel ei olnud ju arust puudu. Tööd ja toimetused olid tal kodus ikka korras, söök valmis, riided lapitud, sokid-kindad nõelutud. See on ju otse rumal, kui ollakse ohvriks niisugusele Krabile, kellest käisid juba kõige pöörasemad kuuldused, kellele majaperenaine oli «laenanud» sada või sada viiskümmend rubla, nagu paljud teisedki — tont teab, mis otstarbeks.

«Leena,» ütles Ants, «kas Krabi akkab uut kirikut ehitama?»

«Kus mina tean?»

«Ma mõtlesin, et sa tead.»

Leena vaikis.

«Ants, ära sa siis pahane ole,» tuli ta Antsu juurde ja ütles mehele otse silma vaadates:

«Ma niisama!»

«Sa niisama. Aga kui ratas veereb mudas, siis läheb ta ise ka mudaseks . . .»

«Ma niisama ajaviiteks . . . ega mina ei ärka!»

«Kas sa ei tunne siis midagi, kui sa neist majadest mööda lähed, kas sulle ei tule meelde, et siin võib olla midagi ühistki. Haavakukk ütleb, et usulised talitused olla juba vanast ajast kõlvatustega ühenduses — temple kõige pühamas paikas, seal suure kuldvaiba taga maitsenud preestrid ilusate tantsijannadega maailma mõnusid . . .»

«Seda kõik siis oled sa siin välja audund, Ants. Minust küll seda ei saa . . . Mul on ainult vahel nisuke irm . . .»

«Mis irm sul siis on?»

Leena tuli mehe juurde, võttis ta õlast kinni ja pani pea ta käsivarre najale:

«Ma kardan lapse pärast!»

Ants silitas naise pead, pihta ja pani siis käe tema ümber.

«Peab olema julge! Enam me ei ole maal. Linnas peab olema julge.»

*

Ants hakkas naist nüüd talutama mööda linna, et näidata selle au ja uhkust — pikki torne ja kõveraid tänavaid.

«Tarvis on vähe ikka tuulutada,» ütles ta riietudes.

Niikaua tuulutas ta, kuni Leenal ei tulnud enam Krabit meeldegi. Kui aga perenaine tuli Leenat kutsuma, oli noorik «haige». Tegelikult muutus ta iga päevaga priskemaks, palged läksid üha punasemaks, peened veresoonekesed ilmusid ümmargustele põsenukkidele, nagu oleks sinna kleebitud punaseid, hästi peenikesi niidiotsakesi. Näonahk läks klaarimaks, juuksed hakkasid ikka rohkem läikima nagu rammusal ja hästihoitud kassikesel. Ainult kui nad linnas käisid ja magasini akendele väljapandud toredusi imetlesid, kuulsid nad märkusi:

«Aadu ostab Iidale käevõru!»

Leena punastas, vaatas Antsule otsa, see ei liigutanud aga ühtki lihast, ja nad astusid edasi.

«Kuule, Ants, mul oleks uut kuube vaja, kuidas ma selle paksu maavillase seelikuga käin,» kuuldus juba mõne aja pärast, sest ei tahetud enam Iida olla.

«Mõtle kui ilusad kingad on kõrvalt noorik saanud,» vihjati jälle muu seas.

«Kust ta nad sai?»

«Mees oli kinkind!»

Nii siginesid uued kingad ja uued kübarad kapi riiulile.

Noorikul olid viimaks uued linnariided ja keegi ei võinud talle ometi ütelda «maa-Iida». Aga kui nad kord linnapargis jalutasid, kõndis nende järel kari noormehi ja kuuldus jälle:

«Linnas on nüüd rohkesti maatantasid.»

«Jüstku aisust tunnevad ära!» mõtles Leena ja ta hakkas ennast rohkem vaatlema.

Nüüd leidis ta enda juures üha rohkem vigu. Kas ta kõnnak ei olnud vist linnanooriku oma, kas ta ei kandnud riideid vist hoopis lodevamalt kui need linnanaised, kas ta kübar polnud nii naljakalt viltu, kas ta polnud liiga kirev oma asjatute lintide ja paberist roosidega. Ja kas see Antski, kes luges ennast paraku linnapürjeliks, ei osanud ometi vahet teha, mis on maitsekas, mis mitte. Miks ta tõi talle nii odavad kingad ja nii kalli kübara!

«Oh, põle viga, küll sa ära arjud,» lohutas Ants. «Sul on veel hästi läind. Mulle anti kohe vasta vahtimist, niipea kui mäest alla jõudsin. Sind ainult pilgatakse, ja sedagi mitte suu sisse.»

«Aga mispärast nad siis maainimesi pilkavad?» küsis Leena.

Aga kas Antski täpselt teadis, miks nad üksteist nõnda pilkavad ja naeravad.

Nad läksid uut vabrikut vaatama.

Paistsid pikad punased korstnad, nagu veinipudelid keset valgeid punaka koorikuga saiu. Olid ju hoonetel valkjad paekivimüürid ja punakad, puhtad ja värskelt värvitud plekkkatused.

Vabriku väravas oli uhke kollakas kontorihoone, mille ette sõitis tõld tõlla järel. Paksud kübarates härrad, sigarid suus ja kepid käes, astusid laiast kivitrepist üles.

Vabrikuvärava kohale oli asetatud võrestik, mille külge oli kinnitatud kuldtähtedega:

Вагоностроительный завод
«ДВИГАТЕЛЬ»
Акционерное общество
основано в 1898 году

Tähed läikisid päikesekiirtes.

«Mis nimi s e e on?» küsis Leena.

«Vigaatel! . . . Mis ta muud on!» vastas Ants.

Uudistajaid oli siin rohkesti.

«Nüüd on valmis,» tähendas keegi.

«Mis nad tast seia pidid siis ehitama? Lollid on, muud ühti,» arvas teine.

«Tahavad inimestele tööd anda!»

«Jah, helded teised!»

«Mis see «aktsionäärne obsestvo» siis peab tähendama?»

«Aktsiatega tehtud!»

«Ei, vaat see on selleks, et iga mees võib saada vabriku omanikuks,» seletas asjatundlik, priske välimusega ja hästi riietatud isand.

«Kuda peremeheks?» küsis maavillaste riietega talunikumoodi mees.

«Noh, et kui on raha, ostad aktsia ja oledki omanik. Nagu Tõnissoni Jaan tegi seal Tartu pool — ikka ühistegevuse pood, et panevad raha kokku ja saavad osatähed, ja eesti mees läheb jalgsi rikkaks.»

«Aga nende suur «Linda» läks ju pankrotti nagu kärises . . .» tähendati vahele.

«Vargad koos . . . Algmisest peale kohe vargad,» arvati sekka.

«Ega seegi siin pole kauaks jäänd.»

«Kus need vagunid siin pannakse ja millest neid tehakse, see on küll ime.»

«Põle siin ju rauda ega vaske . . .» kaheldi.

«Seda ei tea! Hulluks lähvad . . . mis muud.»

«Mis seal hulluks. Näe kui Kreenholmi tegid, kas siis ei arvatud, et kus see kõik pannakse . . . Küll nad panevad, nüüd tehakse «Sitsi» koa veel ja uusi vabrikuid tuleb juurde nagu seeni. Ega siis raud ega vask üksi loe . . .»

«Mis seal siis loeb, ega sa tainast neid rattaid tee!»

«Tainast? Misjaoks see meri siis on?»

Nii vaieldi ja avaldati arvamisi.

*

Aktsiaseltsi juhatus ja kõik tähtsamad aktsionärid olid oma lihavad kehad vabrikukontori hoonesse kokku kogunud, kust siis salgakaupa siirduti uusi ruume vaatama. Käidi toast tuppa, saalist saali, bürooruumist bürooruumi, kummardati, lasti tähtsamad ning kaalukamad isandad ette ja ukse vahelt enne läbi, või siis pugesid kõik korraga. Oli ka neid, kes käitusid iseteadvalt ega lasknud juba ühtki «räbalat» endast mööda, vaid kõndisid ise igal pool kõige ees. Need olid pealinnast saabunud mõisnikutüüpi isandad, kelle kaenlas olid paksud portfellid kõige paksemate aktsiapakkidega.

«Teie räägite siin tööjõu puudusest, Pjotr Ivanovitš,» ütles üks paksemaid härrasid Ponomarjovile.

Ponomarjov kummardas ja lõi kannad kokku nagu porutšik.

«Just nii!»

«Sellest saame üle. Töölisi veame sisse. Ja maal on siin nende ülejääk. Küll tulevad linna . . . Rahvast on küllalt.»

«Mis te ütlesite, Ivan Aleksandrovitš?» pöördus paks härra teise inseneri poole. «Ütlesite, et Doni basseinist sütt siia vedada tuleb odavam kui Inglismaalt . . .»

«Minu arvates küll, Nikofor Jefimovitš, ma tegin kalkulatsiooni ja leidsin, et tuleb odavam.»

«Ivan Aleksandrovitš, arvesse tuleb võtta veetee ja muud paremused, nõnda et teie kalkulatsioon on täiesti vildak . . .»

«Vabandust, Nikofor Jefimovitš, mulle näis . . .»

«Ja raud? Bandaažid, malm, vask — selle saame Rootsist, Saksast, Inglismaalt. Ja tuleb väga odav, igatahes soodsam

kui Uraalist või Jekaterinoslavist ... Ei, ei, Tallinn on meie tööstusele ideaalseks asukohaks ... Tallinnal on selles mõttes hiilgav tulevik ... Kui keegi peaks ütlema, et vabrik, see meie hiigeltaim, on siia kunstlikult istutatud, siis ei oska ta hinnata veetranspordi tähtsust ja tooraineteallikate lähedust, Ivan Aleksandrovitš.»

«Aga need kuuluvad võõrastele riikidele ...»

See pani mehed natuke mõtlema. Kuid nende käes polnud sellegi küsimuse lahendamine kuigi keerukas.

«Oodake, oodake ...» lohutati tähendusrikkalt.

Kõigi silmad lõid särama.

«Ei, ei ... Tema keiserlik majesteet teeb soodsad kaubalepingud ja laseb meile toorainet tollita sisse vedada, nagu see on kasulik isamaalistele ettevõtetele.»

«Превосходно!» kuuldus hääli.

Ja siis arendati programmi:

«Meie peame andma kõige kiiremas korras tuhat kaubavagunit ja viissada reisijatevagunit ...»

Käteplaginat. Imestusi.

«Oi, oi, kui palju!»

Üks kohalikke paruneid, kes oli muidugi aktsiate omanik, seletas väga tähtsa näoga:

«Tema keiserliku majesteedi valitsus on kindlustanud meile tellimisi määramata ajaks, nõnda et armas maarahvas võib leida tööd ja härrad aktsionärid rahuldava teenistuse. Me avaldame südamlikku tänu tema majesteedile hiigeltöö eest, mis on korda saadetud suurte magistraalide ehitamisega, mis on tähtsaks teguriks Euroopa tsivilisatsiooni levitamisel ida pool ... Me soovime, et kõik oleksid üksmeelsed selle suure ülesande täitmisel, ja kui keegi peaks julgema tuua sellesse üksmeelsusesse salakavalaid urgitsusi oma marksismusega, siis on tema majesteedil küllalt jõudu, et seda idus lämmatada.»

Aktsionärid läksid ülevas meeleolus laiali.

Tehas hakkas käima, ja mõne aja pärast lükati hulk uusi punaseid vaguneid vabriku hoovile tagavarateedele, kust nad rõõmsa nagina ja kriuksumisega uutele magistraalidele veeresid.

*

Tehase käikulaskmine tõi inimestesse uut elu. Olukord oli põhjalikult muutunud võrreldes sellega, mis oli mineval suvel,

kui püstitati hooneid. Ehitustöölised olid laiali valgunud. Kes oli sõitnud Venemaale, kes oli purjetanud Saaremaale või läinud kuhugi mujale, kus alustati uusi ehitusi. Vabrik vajas aga nüüd üha rohkem oskustöölisi. Ta tõmbas inimesi kokku nagu tohutu magnetraud, mille külge jääb loendamatu hulk peent viilipuru.

Suurtes kõrgetes hoonetes kostis alaline kloppimine, kolistamine, saagimine ja raiumine. Vagun seisis vaguni järel ja igaühe kallal töötas meeskond. Kõigil oli kiire, sest töö anti kätte tükiviisi — mida rohkem teed, seda rohkem saad, olid öelnud meistrid. Tegelikult oli aga nii, et kui rohkem hakkasid teenima, siis kärbiti tükitööhindu. Tööpäev oli kaheteistkümnetunnine: «kuiest kuieni» — ütlesid mehed. Kahe nädala palk jäeti veel sisse «garantiiks», kuid teadlikumad ütlesid, et see olevat vabrikule avansiks. Sest tööjõud olevat kaup ja see kaup jäetud nüüd tasumata, seda ütles Haavakukk kohe kindlasti.

«Igalt poolt oskavad võtta!» arvati üksmeeles.

Palgapäev. Raha oli pakitud suurtesse valgetesse kirjaümbrikkudesse ja anti pärast tööaega igaühele kätte töökoja kontoris, kus asusid meister, tema abi ja kirjutajad. Oli täpselt arvestatud, et kui olid päeva puudunud, said vähem, peale selle said veel rubla trahvi. Kui rikkusid tööriista, kaotasid eseme, kisklesid, suitsetasid keelatud kohas, siis kirjutati punase tindiga palgaraamatusse rubla või viiskümmend kopikat trahvi. Õnnetuse korral katsuti süü üksnes töölise kaela veeretada ja öeldi, et rinnalapsi ei tohi enam vabrikusse võtta.

«Mis rohkemat puutub, see on ainult paberil prügi silmaajamiseks,» ütles salajane lendleht, mida Haavakukk tõlkida katsus.

Kibe töö oli käimas rattamajas. Mehed töötasid ihualasti, higi jooksis neil ojana mööda selga ja rinda. Ahjudes säras kuum raud, mis välja võeti ja presside all kokku pigistati, nõnda et sädemed lendasid. Teised jälle keetsid ühte suuri konkse ja raualatte, tagudes nõnda kiiresti, nagu oleksid neil käte asemel masinavändad.

Sepapajas mürtsus Baltimaade suurim auruhaamer, andes raskeid hoope jämedaile raudpalkidele ning kõpsutades kergesti ja samasuguse osavusega peenikestele poltidele ning raudnaeltele.

Vedrumajas miilasid kinnised kitsa suuga ahjud, sealt paistsid laiad raudlehtede otsad, mis hakkasid juba punetama, et siis minna valtside vahele, kus nad muutusid painduvaks vedruleheks.

Valukuuris sõitsid malmikopsikud ühe vormi juurest teise juurde, et täita mullasse meisterdatud kärniasemeid sulamalmiga. Valajad kandsid lahtisi kamasse, et neid oleks kerge ära võtta, kui sulamalm üle jala voolab, mida sageli juhtus.

Saemajas ulusid kaatrid, andes igasuguseid laudu, nagu oleksid pikad valged lehed üksteise järel õuele hunnikusse veninud. Mõnel töölisel olid sõrmed seotud, sest nad olid lükanud käe liiga sae lähedale.

Kuskilt kostis naise hele kilkamine — mõni noormees oli püüdnud teda kallistada.

Treimistöökojas vurisesid trei- ja freespingid, mis vahetpidamata sõid terast, malmi, rauda ja vaske.

Lukussepa-töökojas kiunus viil ja nagisesid höövli- ning puurmasinad, vasarad kõlksusid, mõned heledasti, mõned lamedamalt, nõnda kuidas materjal vastu kaikus.

Kõige suurem kolin oli katelsepa-töökojas, kus inimhääl ei kostnud ka kõige kõvema karjumise juures sammu kaugusele. Mehed liigutasid ainult suud nagu kalad vees ja kohendasid vatitoppe kõrvus või uuristasid neid sõrmeotsaga.

Katlamajas lõõmas terve rida suuri ahje, mida täideti inglise kivisöega. Sellega laaditud laevad seisid sadamas ja vagunid veeresid vabrikuhoovis. Masinate-ruum oli puhas nagu tantsusaal. Vaskosad läikisid, lülitustahvlid ja mõõdusildid kiiskasid. Dünamod tiirlesid, nagu asetseksid nende võlliotsad sularasvas. Puhtalt riietatud montöörid liikusid ringi, takutopid või puuvillatuustakud käes.

Meistrid jooksid ühest kohast teise, insenerid hulkusid vormimütsides, teras-mõõduriistad taskust väljas. Peakontoris kirjutasid härrad ja preilid ning klõbistasid vahetpidamata arvelaudu. Joonestajad küürutasid laiade laudade ääres, pikad joonlauad käes.

Tehas käis juba täie hooga. Võhikule paistis, et siin ei puudu enam midagi.

Ants oli vagunikerede ehitamise töökojas, mida hüüti siberi kuuriks, sest see oli kõige kaugemal, teispool vabrikuhoovi ääres, kus talvel puhusid üle lageda väljaku kõledad tuuled,

ja peale selle ehitati siin vaguneid, mida teati minevat Siberi uuele raudteele. Linnas oli Siber saanud korraga väga populaarseks, olgugi et kellelgi polnud suuremat aimu, kui kaugel või kus see asub. Seda teati muidugi üldiselt, et tsaar saatis sinna oma poliitilisi vastaseid — kui neid just Peetruse juurde ei läkitatud.

Haavakukk oli pääsenud tisleri-töökotta, kus kriunusid kreis- ja lintsaed, sähvisid höövlid ja levis vastik liimihais.

Isegi Toomel oli hakanud tubliks töömeheks: tema oli valinud endale uue elukutse — teda nähti katelsepa-töökojas suure haamriga hirmsa hooga taguvat.

Toomeli lahutamatu kaaslane Väljaotsa Arno oli siirdunud valukuuri valajaks, mis olevat «üle prahi» amet. Taali Oskar oli hakanud õppima treialiks ja Sipsu Kaarel montööriks.

«Imelikul kombel on see kraaklemine kadunud,» lausus Ants Haavakukele, kui nad kahekesi hakkasid tagant siberi kuuri juurest värava poole tulema, sest iga silmapilk oli oodata õhtust vilet.

Vabriku väravasse oli kogunenud maailmatu inimparv, et niipea kui kontrollkontori uksed avatakse, sealt läbi pugeda ja visata lauale mark, mis siit hommikul jälle läbi aknakese kätte anti. Margi pidid päevaks töökojas tahvlile riputama, mis siis luku taha pandi ja mille järgi selgus, kas oled tööl olnud või puudunud. Niipea aga, kui nad kontrollkontori kitsast koridorist olid läbi jõudnud, võtsid neid jalgväravates käsile politseinikud ja tuletõrjujad, kes toimetasid läbiotsimist. Läbiotsijad kobasid üsna põhjalikult. See kutsus esile määratu pahameeletormi. Nüüd olid Toomeli Villu, Taali Oskar ja Sipsu Kaarel siin nii ägedasti väljas, nagu nad kunagi varem olid riielnud teiste vabrikute töölistega.

«Näed, kuidas Toomel sõdib,» lausus Haavakukk. «Kolgaisamaalisus ja endine pime kukeviha koondub viimaks võmmide ja kogu selle kamba vastu.»

Kisa ja kära oli laialt ja mitmes keeles. Lätlased rääkisid midagi omas keeles, venelased vandusid samuti, kõigi meeled olid ärevil.

«Mida siin leida tahetakse?» karjus Toomel. «Kas võtsin suure haamri kaasa! Või . . .»

«Kuradi tuuletõrjujad!»

«Saadana tulesorkijad — siis magad ahju peal, kui tuli lahti on, nüüd tuled siit tuld otsima . . . !»

«Kuradi seasoldatid,» sõimati tuletõrjujaid, sest need kandsid õlakuid nagu sõduridki, kuid neile oli see munder — «nagu sea seljas sadul».

«Olge tasa,» pilgutas üks läbiotsijaid, «kõva käsk on leida varastatud asju ja keelatud proklamaatsiaid . . .»

«Kaevatud . . .» lisas ta.

*

Viimaks puges ka Pere-Ants hirmsa ragina ja kirumisega väravast läbi.

«Näe, kus kaabakad, või sõrme torkab kohe sinna, kuhu isegi ema ei julge vaadata . . . küll on aga jultunud . . .»

Kuid läbiotsijail polnud aega vaielda, vaid nad lasksid «käed käia», sest ootajate järg oli suur ja salajaste kohtade kobamisi veel rohkesti.

«Kus sa siis nüid rabotaitad?» küsis Sauna-Ants.

«Kus ikka — katlamajas, loobin süsa ahju, soe ja mõnus, ega seda karta põle, et nina külmetama akkab . . . Kas sa mu pulma ei viitsi ka tulla?» küsis Pere-Ants.

«Või sul siis pulmad!»

Sauna-Ants Pere-Antsu pulma ei läinud. Pulmad olid peetud Sirumäel, kus enamasti peremehed koos käisid ja kus peremehelik uhkus oli palju kõrgemal tasemel kui Neemel. Kuid tahes või tahtmata oli ka perepoeg Ants pidanud asuma vastasrinda.

«Küll te näete, meie asi akkab ikka ladusamini minema . . . Teil on juba mitu meest aamre all. Neil põle nüid paremat kui pillid kotti ja armas linnaonku, aita.»

«Kui meie tuleme, siis me juba ulkuma ei akka ega vabriku värava taga ei konuta . . . Ma müin oma invendaari maha ja niipalju ikka soan, et löön maja pea peale. Ja siis tuleb Ants ikka palvele: et kulla Sirumäe isa, anna korterit,» naeris Sirumäe peremees kiusakat, üleolevat naeru.

Mõni aeg hiljem oli Pere-Ants Sauna-Antsu siiski võõrusele kutsunud, millest viimane ka ei keeldunud. Aga siis oli seal juhtunud niisugune lugu, mida Sauna-Antsu noorik Leena oli kaua aega naernud.

Kui Juuli oli ahju ja pliidi ees küllalt juba sussitanud, nii et tuba oli praehaisu maani täis, siis oli hakatud külalistele

lauda katma. Kõigi üllatuseks läks Juuli häbelikult voodi juurde, tõstis vaibaääre üles ja tõmbas voodi alt välja suure valge tirina, mõned taldrikud ja kastekannu! See ebameeldiv üllatus oli sundinud külalisi päid kõrvale pöörama. Kuid see polnud veel kõik. Mahedat juttu puhudes, keelega naksutades ja ludistades, nagu oleks tal kompvek suus, sülitas Juuli paar korda tirinasse, võttis rätiku ja hakkas sülge hoolega laiali määrima . . .

«Ega siin tütred üksi süidi ole, siin on ikka emad ka,» oli öelnud Sauna-Ants. «Ja mis sellest nii rääkida, see on ju nii rumal . . .»

Kuid naised kihistasid. Läbikäimisele polnud see serveerimiskunst mõjunud kuigi soodustavalt. Leena oli löönud kahtlema, kas niisugust Juulat varrulegi kutsuda.

II

POJA SÜND

«Titt! Titt» imestati ja sosistati majas, kui ühel selgel sügishommikul kuuldi Vasakute toas väikese lapse vääksumist. Leena ise oli võrdlemisi hea tervise juures, olgugi et ta punased põsenukid olid muutunud üsna kahvatuks. Ants oli jooksnud ämmamoori järele, niipea kui ta selle aja oli arvanud käes olevat, ja toonud kohale maailmatu paksu eide, kes mõne aja pärast oli öelnud:

«Ingel tõi poisi, olge lahked!»

Ants oli naeratanud, nagu oleks talle kingitud paar kindaid, — muidugi välispidiselt, süda oli aga sees hüpanud, nagu jääks ta veel pärast surma elama, nagu oleks ta mõni sangar, nagu oleks ainult temal üksi maailmas poeg. Leena oli ka nagu uhkem, et — näe, ikka poiss, «põle ikka nannipunn!». Antsu poole vaatas ta julge pilguga ja ütles:

«Too mulle juua!»

Miks ei peaks Ants talle siis juua tooma?

Mis Ants pidi siin kõik tegema, seda ta ei teadnud, sest üldse, kõigest hoolimata, oli kogu see juhtum ikkagi imelik. Nüüd tulid hoopis uued asjad — tarvis oli kätki muretseda, tarvis oli varrudele mõtelda, vahel pidi isegi selle pisikese

kätele võtma — kerge oli teine, nagu polekski teda seal mähkmepuntras olemas.

«Egas seda siis Jõe kirikusse ristima minda,» mõtles ta. «Sealt on tarvis paberid välja võtta. Missugusesse kirikusse ennast registreerida, kurat teab! Ükskõik!»

Nii oli muresid mitmeid . . . Aga rahamure oli nüüd kõige pinevam, — rahakoti rauad klõpsusid alatasa: paks vanamoor tahtis raha, linna kiriku kõvera ninaga sakslasest pastori silmad põlesid rahakoti peale. Antsul ei aidanud muud kui tuli ikka hoolsalt vasaraga virutada, nõnda et pihad valutasid, ja ennäe, juba hakkasid käed jälle surema, nagu oleks ta viie-, kuuekümne-aastane. Une pealt hakkas ta neid vastastikku saagima, nagu hõõruks käsi rõõmu pärast . . .

Kuid tööga oli niisugune lugu — mida rohkem ta tegi, seda vähem ta sai.

«Kuidas nii?» küsis «püha» majaperenaine, kes nüüd käis «nurganaist» külastamas.

«Mida rohkem teed, seda rohkem indasid alandatakse, seda vähem saad,» seletas Ants.

«Ma mõtlesin, et nüüd inimesed teenivad hästi, ja üürid on ju nii kole madalad . . .» hädaldas perenaine.

«Krabile viia . . .» mõtles Ants.

Isegi ületunde tuli teha — õhtul vahel kella kaheksani. Siis ajas kahe nädalaga kuidagi kakskümmend rubla välja.

Viimaks lämmatasid väsimus ja alaline mure isarõõmu ja ülevad tunded, mida oli tekitanud poja sünd. Oli mis oli, aga inimestele tuli ikkagi teatada ja kõik need kombed täita. Sõna läks ka maale.

«Titt! Leenal linnas titt!» karjusid ja plaksutasid käsi Leena õed Neemel.

«Mis te nii lõõbite, küll te soate koa!» ütles ema ja hakkas varrude vastu seadma.

Ta pole millaski linnas käinud, ei taha seda vankriga logistamist, nagu nüüd veel on — tee nii porine ja põhjatu, ja mära, see on nii peru nagu lind: kui mõnd jalgratastki näeb, siis jookseks või tulle. Aga nüüd peab ta tingimata minema, sest Leena oli see, kes tegi ta esimesena vanaemaks. Ja see on ju niisugune ülev tundmus, mida ei oska seletada. Ühelt poolt tundub, nagu oleks surm juba üsna lähedal, justkui oleksid korraga saanud nii väga vanaks, justkui oleksid astunud üle uksepaku, kus hakkab teine elu, rauga elu, kus räägi

ainult muinasjutte lastelastele. Ei, seda poissi peab ta nägema.

Samasugune tundmus oli isalgi, Neeme vanal Aadul, aga tal oli nüüd muude asjadega nii palju tegemist, et tütrepoja sünd ei liigutanud teda kuigi palju. Ta pidi jälle mõisa minema — «ei tea, mis kuramuse möllimist pidi see Preevel jälle tegema».

*

Kuuendikud olidki siis mõisa õuel valitseja ehk «renthärra» maja ees koos, kust nad ükshaaval härra ette kutsuti. Siin olid Tibud ja Koplid, Pressid ja Terased ning tingimata ka Nõksu Juhan.

«Kevade olid värsked ostumehed siinsamas istund,» algas Nõksu Juhan. «Käind siis paruniproua ees üksoaval, mõni visand ikka kohe pikali, mõni old vähe kauem sirge . . . Roobu, see ikka old kõige uhkem, sellele virutatud siis ka nisuke ind peale, et mees ägiseb, aga või see nisukestele kedagi teeb . . . Kirikud ja kõrtsid teistel kõigil kää . . .»

«Näh, kuulda jo, et teemaja tahetakse kinni panna.»

«Kes seda nüid enam . . .»

«Old teesed jah maoli moas, et kulla armuline paruniproua . . . Raha on nii kole vähe, et nüid pean küll kerjama minema . . . Armuline paruniproua teab jo küll, kuda me elame ja kuda me oleme old truud teendrid parunile ja paruniprouale juba isaisadest soati.»

Paruniproua oli krimpsutanud oma huuli ja jämedavõitu, punakaks muutuvat nina ning lausunud:

«Gut, talupoeg, ma maksap sulle see esimene raha valitseja kätte — kolmsada kuldrubla — sa mul olema hea ori.»

Nõnda naeris Nõksu.

«Aga näe, kellele ei makst, sellele pandi sulg sabasse ja nüid muudku koli . . . Näe, Siimu läks ja, näe, nii lähvad külade kaupa — kes linna, kes mõisa moonakaks.»

«Eks ta ole.»

«Tammikusse tuld kari mulka Viljandimoalt, samati Juuru poole . . . Need võtt kõik need kohad omale, kust pärisperemehed pidid lahkuma . . . Mis siis viga mängida.»

«Eks see ole ikka old, et omasugune sööb sind väilla.»

«Mõni pärisperemees põle kohe kiuste ost, et mis ma oma moast akkan veel ostma, see on ammu juba tasa tehtud . . .»

«Eks ta ole õigus . . .»

Von Breverni kabinetist väljus järjekordne jutulkäija, kes oli näost punane ja higine. Tal oli müts peos, ise ehmunud, nagu tuleks ta kõige kohutavamast piinakongist.

«Pühi põlveotsad puhtaks!» hüüti.

Vaene talumees ehmus ja justkui oma julgust tagasi saades sähvas:

«Laku ää!»

«Mis seal siis lahti on?» küsiti.

«Mis seal on? Kontraht oasta peale ja postivahe suivilja juurde, see on seal! Ja raharenti koa veel otsa. Et linnas olla innad suurte vabrikute ehitamisega tõust, ja me soada nüid rohkem raha,» ütles Press.

«Kellest seda raha soadakse, tuleb vist obusejunne ja kadakamarju linna akata vidama, aga ega linnasaksad seda juba ei söö... Rohkem raha soama!? Elu läheb kuradiks,» vandusid mehed.

Kuid kabineti uks kräunus üha ja talumees tuli talumehe järel näost lõkendades välja.

«Enne oli kuue oasta peale kindel, nüid võib tuleva oasta põlvega p... anda... Lenda nagu vares pesast minema...» ütles Kopli halli peaga kuuendik.

Nõnda olid vaesed kandimehed hädas. Von Brevern istus aga laias tugitoolis, suitsetas sigarit ja katsus kõigile ükshaaval selgeks teha, kui raske olevat mõisa seisukord ja kui kerge olevat nüüd talupoja elu.

«Meie olep tulnud otsustamise peale punkti pealt, et meie lähme pankrot tuleva aasta, kui meie niiviisi elame,» rääkis ta talumeestele väga tõsise ja tähtsa näoga. «Meie maal on palju moisad, kis on pandud panti see Kredit Verein Kassa ja meie olep siis völgnik... Jumala tänu, et meie paruniproua on nii rikas, et tema ei lase see pankrot minna. Ja üks aasta peale teeme me sellepärast, talupoig, et kui me näep, et tuleva aasta paremb olema, siis me võtab maha see rent...»

«Aga kui on alvem, siis paneb rentärra jälle juurde,» lausus julgem Terase Toomas.

Selle julguse eest pandigi talle kohe rohkem juurde kui teistele.

Viimaks jõudis järg Neeme Aaduni, kes astus võrdlemisi julgesti rentniku ette, kuid tegi siiski palja peaga sügava kummarduse ja jäi seisma kaugel ukse all.

«Oo, sinu olema Neeme... Sinu mäletap, kui minu ei

teadnud see tee punkti pealt ja kui sinul oli sinki ja kui maitsev voi . . . Oi jah! Noh, mis sa räägip?»

Neeme kummardas:

«Ärrad teavad ise, mis mina, vaene rumal inime,» teeskles Neeme alandlikkust.

«Oi, küllap ma teap . . . Sina olep tark peremees . . . Minu panep sulle sada viiskümmend rubla ja viis kartulivõtmise päeva . . . Sinul olep hea voi, mis maksab linnas raha.»

«Oh, ärrad! Enne oli mul sada rubla kõigest ja nüid kohe nii paillu juurde . . .»

«Ei ole kedagist . . . Võtap oma uus kontraht . . . Seda maksap sinu üks aasta . . . Teine aasta tulep vähem . . .»

«Armuline ärra ehk vähendaks natuke,» ütles Neeme alandlikult ja kaapas sõrmeotsadega von Breverni püksireit . . .

«No hea küll, et sa mul tupli peremees olep, siis sada nelikümmend viis.»

Nõnda kaubeldi ja kaabati püksireit, kuid renthärra Neeme renti rohkem ei vähendanud ega teoorjust ka maha ei võtnud.

Pärast läks Neeme isal jälle pahasti.

Ta tuli naerul näoga uksele, sest viis rubla oli ta ikkagi võitnud. Ta pani uue läikiva sirmiga mütsi lehvivaile valkjaile salkudele ja hakkas uut rendilepingut, üksikut valget paberilehte, taskurätikusse mähkima, et siis põuetasku pista. Kuid nüüd olid teised tema juures:

«Näita! Näita!»

Paber võeti Neeme Aadult ja loeti läbi.

«Raharenti 145 rubla ja tegu . . .»

«Nojah, seda oli ju sul enne koa niisama palju, juurde põle pandki.» imestasid mehed.

«Miks ei ole, mis sa plämad, kas sa pime oled, — viis pääva kartulimoad,» pahandas Neeme, kuid see ei mõjunud.

Nüüd oli kohal ka Nõksu Juhan, kes seda just oli oodanudki.

«Pühi siis põlveotsad ilusti puhtaks . . . Muidu näotu koju minna . . . Ja näe kõht koa tolmune, see on kohe maoli moas old . . .» trotsis ta.

«Sina oled saksa ees maoli moas, ma käin ikka, jumal tänatud, veel püsti igal pool,» vastas Neeme.

«Aga kis kuramus seal toa taga männikus käpuli põesa taga on ja püksirihma lahti peastab, kui urädnik juhtub kaugelt mööda minema . . . eh, eh, eh!» kiskus Nõksu Juhan veidralt

ägisevat naeru. «Laulusalmgi ütleb . . . Et kuda ta oli . . . Nojah, et:

Valitseja tagatoas
saksa ees on maoli moas,
peoga ärra kintsu nühib,
maoga tolmu kokku pühib . . .
Ei see isand sellest küsi . . .»

Neeme vaatas vidutades pisikeste hallide silmadega ja laskis laiadel hammastel särada.

«Ei see tee mulle kedagi, ja ma põle kellegi kintsu veel kroapind ega kroabigi, aga kuda Nõksul nii suur koht jumalamuidu kää on, seda ei tea keegi.»

Nõksu Juhan vaikis, kuid algas irvitades uuesti: «Ot, ot, mul tuleb lauluroamatust veel kedagi meelde:

Leenikesel seitsme kuuga
tulnud ilma enneaegne.
Leenikene, oh sa vaene . . .

Eh, eh, eh,» kiskus Nõksu ise naeru, kuid teised ei pööranud talle enam tähelepanu.

«Ptüi, siga!» sülitas Neeme ja pani mõisa juurest tulema. «Jõulust siis mardipäeva on seitse kuud, niipalju sa rehkendust tunned, va tark! Magedad on su vemmalvärsid!»

*

Nüüd hakkas Neeme ema süda valutama: kes teab, mis võib olla, kes teab selle Nõksu Juhani loba. Äkki ongi Leenal niisugune kole õnnetus, et ongi enneaegne ja ilma nahata, ehk ongi Ants niisugune kuritõbine, sa aeg küll. Nüüd ei jõudnud nad enam kuidagi ära oodata laupäeva õhtut, kus nad isaga kahekesi pidid hakkama linna poole logistama, et hommikul aegsasti kohal olla.

«Võta mind koa, ema!» karjus Miina.

«Mind koa, mind koa!» karjuti mitmest suust.

«Mõtle, kuda ma tahaks Leena titte näha,» õhkas väike Mai ja kõik jooksid veel kaugele järele vankrile, mis juba maanteele pööras.

«Kas te soate koju!» ütles isa ja pingutas ohje. Kuid Mari, Miina ja Mai jooksid ikka järele:

«Leenal titt, titt! Palju tervist, ih, ih, hii!» plaksutasid nad käsi ja pöördusid lõpuks kaevu juurest toa poole.

«Lapsed jüsku ullud . . . Aga kui oopis ongi nii, nagu Nõksu lauluroamat reagib,» ütles Aadu üürikese vaikuse järel, kui nad Nõksult juba möödas olid.

«Ae, katsu asja, selle vedelat pead! Kus ta siis nii soab olla. Leena oli nigu õun, ja pärast pulmi läksid alles kokku. Ja Ants on terane nagu kukk, näe, mis tegi kiriku juures, see sul aige. Ja kus siis see lapski ilma nahata on ja veel enneaegne, ega seda põle.»

«Kes neid saanamehi teab, mis nad seal linnakohtas omale külge korjavad. Anna nisuksele laps või . . . Moali on, juba akkab jälle jooksma, juba kuulukse jälle linna tahtma. Ja suur antvärk . . .»

«Ah sa mõtled seda Soolu Antsu?» küsis ema.

«Aga keda sis? Ma ütlen, et kui üks ees, siis teesed kõik padinal takka järel nagu anekari, üks akkab kord kaagutama, siis kõik lendu, kasvõi puruks . . . Soolu lähäb jo koa linna.»

«Linna neh!» ütles ema. «Misuke tore mees jälle — suured mustad vuntsid ja nii elav et . . .» lausus ema.

«Jah, voadake te aga vuntsisi . . .»

«Mis seal vuntsisi, aga kui Moali sellega nõus on, mis seal siis teha, nagu Leenaga oli . . . Mis tal siis viga? . . .»

«Kas siis paramat ei leita, kui ikka nisuksed moata inimesed, võtaks koa mõne jõukama, nagu mõne majaperemehe või kaupmehe või kedagi nisukest. Plika ise nagu kann, laia ristluuga ja näost, et võta õlekõrrega verd, ja silmad — koa põle viga, pruunid teesed, so moodi . . .» Nõõ! tõmbas ta ohje, nagu oleks tal piinlik hakanud.

«Ah, pidid mind maha tõmmama, mis sa nii järsku märast ehmatad?» noomis ema.

Nüüd lasksid nad sõitu, oodates ärevusega, millal linnatuled vilkuma hakkavad ja kuidas viimaks see Leena sealt üles leida.

Kadakasaunas võeti titesõnum samasuguste rõõmutunnetega vastu. Ainult seal olid rõõmuavaldused hulga vaiksemad kui Neemel.

Saunaema pani õhtul leemepaja tulele ja viskas suure käntsaka paksu sealiha patta.

«Tea, kas Ansul on koa kedagi patta panna,» lausus isa nina krimpsutades ja kukalt sügades.

«Ega nad siis nii nälgas ometi põle,» vastas väike eit ja puhus ägedasti paja alla, et vindunud lepapilpad paremini

lõkkele lööksid . . . «Ma mõtlen, et kuda nad koa seal selle lapsega akkama soavad, kas seal on koa, kes keedaks nõmmeteed ja paneks emale kammeli-autist. Ja kuda nad naba katki lõikavad — et nüsivad kaugelt, siis jääb eluks ajaks nagu kaljaastja punn kõhu peale õieli; ja kas vormisid koa lapse pea ilusaks või jätsid sõrmearmid sisse . . . Oleks ise seal old, oleks enne löönd õlepeadega vasta ristluid, oleks koa vähe kergem old — ta nii pisike ja õrnake . . .»

«Ooh!» tegi isa. «See on muidu tugev küll. See oleks teene asi, kui viiksid Ansule natuke liha ja tangu . . . Kuda see teenistus seal on ja kuda need kulud . . . Ega seal põle muud kui rahakott näpu vahel, aga kui seal sees kedagi põle, siis — ei tea, mis seal tehakse . . .»

«Sa ütled, et viiksid. Kas sa sis ei tule?» küsis ema.

«Mis me sis kahekeste? Ma pidin minema Lastlale agu tegema ja eks ma jõua . . .»

«See peab ikka kedagi tähendama,» ütles ema.

Vanamees viskas end kõvale asemele pikali, tõmbas nohinal vasklukkudega piipu ega ütelnud sõnagi.

Viimaks lausus:

«Ma lähän voatan poissi üksi.»

*

«Ema!» hüüatas Leena ja jooksis talle vastu. «Jumal küll! Sa oled ju külmetand!»

«Sina oedku, jah, tütar!» ütles ema. «Kuda lapse tervis koa on?»

Leena vaatas natuke võõrastades ja küsis:

«Mis tal peab siis olema?» Hetkelt jooksis ta hälli juurde, võttis sealt lapse, kelle nägu oli punane ja kes maigutas suud, nagu otsiks ta rinda. Leena tõstis lapse kätele ja tõi emale näha.

«Näe, näe, ema, näe, ilus, priske, terve. Tule vaata ka, tulge vaadake, terve, priske, ilus — oot ma võtan mähkmest lahti!» Ja Leena hakkas imiku ümbert mähkmeid rullima ning lappe võtma.

«Vaadake, tulge seia, jumal, kui ilus, armas, — kuss, kuss, pisike, — näe, vaadake, käed-jalad kõik on terved, näe kõik on olemas, näe kuidas liigutab käsa-jalgu, näed, misuke nina — just mo oma nina, näed — ilus poisu!»

«Pane nüid kinni, külmetab veel,» ütles Neeme ema ja silitas Leena pihta.

«Jah, akkab luksuma!» tõendas ka Antsu ema, kuid Leena imetles ikka last, kes käsi-jalgu siputas ja suud lahti ajas.

«Tissi tahad, tissi tahad, pisike, tissi tahad,» ütles ema last suudeldes.

Leena võttis lapse kogu riietega sülle ja andis talle suhu oma suure valge rinna.

«Mähkmesse pane!» hüüdis ema. «Lahti ei või oida, veanab ää . . .»

«Ei vääna, ema, ta on tugev, tugev on meie poisuke, mees on . . .» oli noor ema vaimustatud.

«Mis sa talle sis nimeks paned?» küsis Neeme ema.

«Olen mõteld kõiksugu mõtteid . . . Isa nimi on Ants, aga Antsusi on nii palju . . . Me isa nimi on Aadu, aga seda ei panda ju enam. Antsu isa nimi on Juhan, aga seda ei ristita ju lapsele linnas. Mõtlesin Heinrich, jah, et Heini, ilus nimi . . .»

Kuid saunaema tõmbas huuled mossi.

«Eks pand sis Joan, onu on jo Joan.»

«Jah, Jaan on ilus küll, aga mõtle, kui palju on neid Jaanisi.»

«Mõtlesin, et Valentiin, aga et Valentiin Vasak — mõlemad sõnad algavad ühtemoodi ja kuda sa üiad — Valentiin, on pikk!»

«Vale, Valent, Valenti, Tiin, viimaks tuleb Tiina . . .»

«Jah, vale Tiina,» ütles Neeme ema.

«Aga ma olen mõteld — Juhannes — kõik panevad nüid Juhannes — et ristija Juhannes — ütleb me perenaine — see oli tark ja püha mees, prohvet, ja see on siis ka Juhan ja võib olla Ants, et kui akata üidma Annes, nagu siin linnas üiavad.»

Emad ei osanud enam vastu vaielda: kui on tark ja püha ja kui on perenaise soovitatud ja kui on piiblis ja kui sisaldab Juhani ja Antsu ja kui võib hüüda Annes või Hannes, nagu linnas kõik hüüavad, olgu siis Juhannes.

«Aga mis Ants ütleb?» küsis saunaema.

«Ants ütleb, et nimi ei riku meest, kui mees ise nime ei riku.»

«Tõsi ta on. Nimi peab koa ikka tõsine olema, et lapsel omal pärast paha ei oleks,» lausus Neeme ema.

Nooremad soovitasid võõrapäraseid saksakõlalisi nimesid, mida Leena oleks meeleldi ka võtnud, kuid need olid nõnda keerulised, et ta ei mõistnud neid hääldada ega kirjutada, liiati veel emad-isad. Tont teab, kuidas see Heinrichki õieti on, kas Einri, Heindri, Heintrih, või kuidas on see Richard — Rihart või Rehard? Või see Harald — viimaks tuleb välja et Aralt, vaat siis: rumal. Muidugi nii võib ju kõiki nimesid väänata, olid väitnud noored, kuid see ei suutnud Leenat veenda.

«Noh, kas lauluroamat reagib õigust?» küsis Neeme vanamees. Keegi ei mõistnud, mis ta mõtleb, ainult ema, kellele see selge oli, vastas:

«Äe, vana kurja lauluroamat... Kõik on nii, nagu ma ütlesin... Usu nüüd Nõksu loba.»

Leena kahvatas:

«Kas juba jälle mõned laimujutud?»

«Ah, ei ole kedagi,» rahustas ema. «Tead jo neid vändamehi... Et olla jälle lauldud mõesa juures, et olla seitsmekuine ja enneaegne...»

«Äbematad, vaat kus on rumalad need maainimesed,» ütles Leena, nagu oleks ta põline linlane.

«Nõnna neh, ma ütlen ju koa, et moainimesed on rumalad... Isa soiub, et tea kuda siin ollakse... Aga näe nüid, kus sul seal moal nii on! Pime ull, kus sul seal nisuke puhas värk, soe tuba, näe, riided põrandal, pildid seinas, suur nuppudega kell, suur peegel, lina laual, teene sängil, padjad puhtad, inimesed rõemsad — põle nisukest seasöötmist ega lehmalüpsmist, kus lehm paneb sabaga vasta vahtimist, vaata et lööb pimedaks. Ah, ma sülitaks selle moaelu peale, soaks ma veel ennast nooreks teha,» ütles lõbus Neeme ema ja kinnitas oma valge pearäti pingumale sõlme. Rätik muutis ta pikliku näo ümmargusemaks, tõstis esile ta mustad kulmud, pruunikad silmad ja mustad juuksed, mis paistsid rätiku ääre alt, kuna põsed olid hakanud välisest tuulest ja toa soojusest õhetama.

«Neh, ega minagi põle ea elu vasta old, ma ainult arvan, et kui põldu ei arita, mis sis süiakse...» ütles Neeme isa.

Kuid muidu suhtus ta juba sõbralikumalt väimehesse, kelle vastu ta hakkas tundma lugupidamist just seetõttu, et Antsu elu paistis siin siiski jõukam olevat, kui ta oli kujutlenud või kui see oli maal popsidel, kuuendikkudel ja kehvadel peremeestel, kes siplesid suurtes raskustes.

III

SOTSIAALDEMOKRAATIA

«Ega siis mina teda tappa ei tahtnud . . . Ma niisama hirmutasin, aga kus tema kohe, et anna aga kätte, et tema viib politseisse . . . Kus mul ninatark! Mina peaksin laskma ennast politseisse viia nagu lammas, nagu mul ei olekski hinge sees. Panin siis teisele vastu molu — lihtsalt võtsin kivi maast ja andsin pähe, et mis sa rumalat juttu ajad! Aga ega siis niisama ole . . . Olime küll kahekesi, aga tema pani jooksu, jättis mind üksi kätte. Rabelesime mehemoodi, nii et karvatutid lendasid, aga kus sa mehe käest pääsed. Nii kui andsin veel viimase obaduse, nii oli ka kukerpalli kraavis.»

«Mi-mis ta-ta su kä-käest siis võtta ta-tahtis?» küsis teine ökitades.

«Mis ta tahtis?»

«Nii-niisugu-suguseid või?» tegi ökitaja ümmarguse liigutuse.

«Ah niisuguseid või?» tegi esimene veel ümmargusema, kuid vähema liigutuse.

«Noh, u-umbes!»

«Ei olnud.»

«Siis niisu-suguseid?» näitas ökitaja neljakandiliselt.

Esimene raputas eitavalt.

«Siis po-polnud ju-ju midagi . . . Aga ku-kuidas sa-sa nüüd lahti said?» küsis ökitaja.

«Mis seal saada, kui ise ei tee ega teisi ka teha ei lase, siis oledki vaba . . .»

«Ah, te-teisi ei la-lase ka teha? Kuidas sa-sa seda siis saad kee-keelata!»

«Noh, kui näed, lähed annad üles ja ongi kõritpidi . . .»

«Ah, kõ-kõritpidi?»

«Lähevad Siberisse . . .»

Vaikus. Nad sammusid aeglaselt mööda puiesteed, mis viis mäest üles Toompeale, kust laskus alla mingisugune raske, vastik udutaoline suits, nagu oleks põletatud püssirohtu. Ökitaja käis veidi vimmas, kaabu äär silmadel, pruunika palitu krae ülal, nagu katsuks ta oma nägu varjata. Teine mees oli pikk, tüse, taaruva kõnnakuga. Iga kord, kui ta astus, noogu-

tas ta peaga, justkui raskeile jalgadele hoogu andes. Niipea kui nad jõudsid mäeveerule, andis õkitaja kaaslasele kätt.

«Auf Wie-wiederse-sehen, Fritzchen!»

«Adieu, Lex!»

«Loo-loodan, et va-varsti näeme siis — Si-siberis . . .»

«Mis peale see võrukael niisugust võllanalja teeb?» mõtles Prits ja tal tekkis kahtlus, kas Leksil ei ole tõepoolest mingisugust ühendust selle asutusega.

Leks kadus nurga taha, mis siit vaevalt paarkümmend meetrit eemal võis olla, ja pani siis nii kiiresti jooksu, nagu aetaks teda taga või nagu oleks tal suur hirm. Kui Prits nurgani jõudis, oli Leks juba kadunud. Ainult mõned üksikud saksa vanamoorid ja tsaari tšinovnikud lähenesid ja uudistasid üle õla teise nurga poole, mis keeras siinsamas vasakule. Prits pikendas samme ja astus kiiremini Leksi suunas. Veel mõni meeter ja ta seisis sandarmivalitsuse ukse ees.

«Ah-haa!» naksutas ta põidlaga vastu päkka ja pöördus ümber, et kaduda alla linna.

Mõne päeva pärast kohtas ta jälle Leksi, kes kandis lihtsat töölise palitut, tahmaseid pükse ja määrdunud, sirmiga prantsuse mütsi.

«Oled metallist?» küsis Prits.

«Tuleb olla. Ja si-sina?»

«Mul tuleb olla lukussepp.»

«Kas mitte kee-keemiker?»

Mispärast Leks arvab, et ta on keemik? Prits ei ole keemik, tal pole keemiast aimugi. Ta vaatas rahulikult, ent siiski vilavate väikeste silmadega oma kaaslasele, kes samasuguse ebaleva ning kahtlase pilguga jälgis tema liigutusi ja vaadet.

«Sa käisid s e a l mineva püha?»

Leks tegi suured silmad. Ent ennast kogudes vastas ta külma rahuga:

«Kä-käisin küll.»

«Andsid nad sulle mõne ülesande?»

Leks tegi veel suuremad silmad:

«Mi-mis ülesande?» kehitas ta õlgu ja ajas huuled veidralt viltu, nagu oleks ta hammustanud midagi mõru.

«Või rääkisid minust midagi?»

«Si-sinust!» naeratas Leks. «Si-sinust räägiti mi-minule,» ütles ta ootamatult.

«Minust? Mida?»

«Noh, et ko-kord olid ja e-enam ei ole . . .»
Prits punastas nagu vähk ja vaatas pingsalt maha.
«Kas käskisid valvata?»
«Mis-ta-tarvis?» küsis Leks.

Pärast seda, kui Prits Kamps Viitfeldti-Vasaku juurest areteeriti, viidi ta sandarmivalitsusse ehk «ohrankasse», nagu seda asutust revolutsionääride hulgas kutsuti. Seal anti talle hea keretäis peksa, taoti silmaalused siniseks, pea paistesse, jalasäärad kärna, väänati sõrmi, anti võmakaid kuklasse, taoti saapaninaga kubemesse. Talt nõuti kaaslaste väljaandmist, sest see olevat kindel nagu aamen kirikus, et Prits Kamps olevat salaorganisatsiooni liige. Valitsusvõimudel olevat täpselt teada, et Vene riigis on olemas niisugune vandeselts, mille harud ulatuvat kõikjale, ka siia. Kamps ei tunnistanud.

Nüüd võeti riistad tarvitusele. Nendeks olid igasugused kantsikud ja nuudid, kõvad ja pehmed, aga ikka niisugused, et just palju ei veristaks. Aga kui veristabki, mis siis. Sandarmiagendi tappis see siga, puuakse niikuinii, mõtlesid piinajad ja virutasid iga salgava sõna peale seda innukamalt.

Lõpuks selgus, et kõva asjaga keskpaika pealage saanud agent oli lihtsalt uimasena kraavis lamanud ja suurepärase tervise juures «ellu ärganud». Nüüd hakkasid peksjad ka Kampsi tervist kosutama sellega, et pidasid teda paar nädalat üksikus putkas paljal põrandal ja toitsid supilakkega, mida toodi kas vangla või arestimaja köögist ning millest raske oli otsustada, on see esimene või teine pajapesuvesi.

Kui õnnetu salaorganisatsiooni liige oli paranenud, viidi ta vangimajja, kus tal kogu aeg tuli elada sandarmiagendi mõrvarina ja oodata kohutavat kohtuotsust. Ühel ilusal päeval toodi ta jälle sandarmiosakonda ja paigutati vahialuste kongi. Kampsi süda valutas, keha läks üleni märjaks. Viimaks langes ta nõrkusest põrandale kokku, sest enam ei suutnud ta taluda seda masendavat ootust, mis arvatavasti pidi lõppema jälle uue piinamise ja peksmisega.

«Sinu vastu on tõstetud raske süüdistus ja me võime sind varsti võllas näha, kui sa otsekoheselt ei tunnista, kuidas jäi siis just sinu kaloss sinna sündmuskohale,» küsis ohvitser.

«Ma ütlesin teile kohe, et panin jooksu, kuna nägin kaklemist ja tahtsin politseinikku kutsuda.»

«Valetad!» karjus ohvitser.

«Ei valeta, никак нет, ваше благородие!»
«No hea küll, oksas ripud!»
Ohvitser kõlistas kella. Kamps viidi kongi, kus teda oli närinud kohutav valu, meeleheide. Vahetpidamata ajasid mõtted üksteist taga, lõpuks saabus tuimus, ükskõikne ja lõtv hooletus enda vastu — saagu mis saab.
Viimaks läks asi kohtusse ja Kamps mõisteti vangi — politseiametniku kallal vägivalla tarvitamise pärast, mille tagajärjeks polnud raskeid kehavigastusi, ja et Prits Tõnu poeg Kamps ei võinud kindlasti teada, kas tal oli tegemist politseiametnikuga või eraisikuga, sest ametnikul puudusid igasugused välistunnused. Kamps oli karistuse ära kandnud ja kohtas nüüd esimeseks Leksi — Aleksander Peilerit.
Aleksander Peileriga oli lugu harilik. Ta oli lõpetanud linnakooli ja astunud politsei teenistusse, kus temast «areneski» tsaari ohranka salanuhk, keda saadeti nüüd kõige «palavamatesse paikadesse». Et ta vahel oli vähe puhtamini riietatud ja sai endale rohkem lubada kui teised, seda ei pandud suuremat tähele, sest Peilerit teati ka mitmele ajalehele kaastööd tegevat.

*

Kamps läks viimaks vaatama oma endist korterit, kuhu tal olid jäänud mõningad asjad. Siit ei leidnud ta enam kedagi. Teati ainult rääkida, et vana Viitfeldt olevat surnud, Vasak kolinud aga mujale. Samuti hakanud teised poissmehed, Kampsi endised tuttavad, naisemeesteks ja viinud tema asjad nähtavasti kaasa.
Ta läks tänavale. Tühjusetunne asus rinda, õudne, hüljatud inimese ükskõiksuse-meeleolu ja vastikus kogu elu vastu, kui ta üksinda, paljas, tühja kõhuga lontsis mööda tänavaid.
Raha tal ei olnud, süüa polnud ta täna ka veel saanud, riided olid lagunenud, saapatallad lasksid märga läbi, ka omakseid ei olnud tal, isegi tuttavad olid kadunud. Nii kiiresti oli elu edasi läinud. Mis peavad tegema veel need, kes istuvad kümneid aastaid.
Ta läks uuesti oma endisesse elukohta, et kas ei teata siis ometi mõne aadressi nendest, kellega ta oli siin ühes elanud. — Ei, keegi ei teadnud seda ütelda, kuhu mehed olid kolinud. Majaraamatus ka seda ei olnud. Politseijaoskonnast saaks teada. Kuid Kampsil oli vastikus selle asutuse vastu.

Ta otsustas õhtul vabrikumeestele vastu minna. Seal leiab ta kindlasti mõne tuttava.

Meelsamini oleks ta tahtnud kohata Vasakut, kellega ta võiks ehk pikemalt kõnelda. Kuid raske oli siin teda tunda, sest mehed olid muutunud: kes enne oli lubjane müürsepp või puutööline, tuli nüüd tahmase näo ja mustade riietega, värviste pükste ja värnitsast läikiva mütsiga. Ta vaatas hoolega igale mehele näkku. Kuid töölisi tuli nüüd musttuhat, voorides üksteise järel mööda laud-kõnniteed, mis algas vabriku väravast ja lõppes raudtee ääres, mõnisada meetrit vabrikust eemal. Kõik olid enamasti ühte nägu, nagu oleksid nad vennad: vurrud sorakil, sonid või sirmiga mütsid peas, palitud või jopid seljas, kamassid jalas. Nad astusid kiiresti-kiiresti, kõrvale vaatamata, nagu poleks neil aega, või nagu oleks neil ükskõik, kas teda, vanglast tulnud Prits Kampsi, on maailmas või ei olegi. Ainult harva silmitses mõni teda terasemalt. Prits katsus siis sõbralikult naeratada, nagu tahaks ta juttu teha.

Viimaks silmas ta kaugel teekäänakul kaht värviste pükstega meest, kes kätega veheldes midagi seletasid. Need näisid olevat tuttavad, sest kui ta terasemalt vaatas, märkas ta, et ühel olid valkjad vurrud, veidi kühmus nina, ja naeratuse juures paistsid laiad valged hambad ning tuttav joon tekkis nina kõrvale, nagu oli olnud ta endisel kaasüürilisel Ants Vasakul. Kuid ka see ei tahtnud enam Prits Kampsi tunda. Mehed panid temast müdinal mööda, sest kellel siin linnakohas on asja võõraste inimestega. Ega see ole maal küla vahel, kus muidu ei pääse inimesest mööda, kui räägi temaga või vähemalt tervita ja siis vaata veel tagasi. Siin ei jõuagi neid tervitada ega nende nägu meeles pidada.

Kui Ants Kampsi areteerimise ajal magada ei saanud ja ta südant täitis viha jõhkrate peksjate vastu, kes olid jultunud vereimeja — tsaari eest ihu ja hingega väljas, siis nüüd oli see viha uute sündmuste keerises ununenud, olid tekkinud uued vihastajad ja uued rõõmutuhinad. Kamps hiilis aga neile järele. Kui Ants üksinda jäädes hakkas hooviväravast sisse keerama, hüüdis Kamps:

«Ants!»

Ants vaatas tagasi ja nägi, et keegi võõras, räbalasti riietatud mees teda hüüdis ja tema poole jooksis. Nüüd tundis Ants ta ilma suurema vaevata ja ulatas käe:

«Tulema pääsesid!»

«Istusin ära jah! Ega ma teda ei tapnud,» lisas ta kohe nagu vabanduseks.

Kuid Ants ütles Kampsile täiesti ootamata:

«Mis sestki oleks old!»

Kamps sai sellest julgust ja vaatas sooja, sõbraliku pilguga Antsule. Nad läksid tuppa.

«Me elasime ühes korteris,» ütles Ants naisele. «Südaöösi tulid sisse, võtsid mehe kinni ja peksid vaeseomaks, panid raudu ja hoidsid kaua aega vangimajas kinni — ja küsi, mis eest . . .»

«Peksid vaeseomaks,» kordas Leena, kui ta üksi oli jäänud. Mehed olid lahkunud, et minna otsima Kampsi asju, millest kõige tähtsamad olid ülikond, saapad ja vana palitu.

Leena süda hakkas nüüd hoopis isemoodi valutama. See polnud enam säärane südamevalu, nagu tal oli olnud aruheinamaal palja jalu linna poole joostes, pähkleid korjates ja siis igatsevalt lauldes nagu lind — see suur mustjas-hall kuldnokk seal õunapuuaias vahtra otsas. Polnud see ka niisugune südamevalu, nagu ta tundis rasedusepäevil. Nüüd oli midagi jubedamat. Ta silmade ette kerkis mingisugune kole asutus, millel on punased seinad ja kus liiguvad punastes mantlites mehed koledate mustade nägudega, põlevate silmadega, puseriti hammastega, nuudid käes, ja peksavad suure hoo ning lõbuga inimesi. Eriti vaevas teda nüüd see asjaolu, et Ants läks säärase kahtlase inimesega välja. See ei või kuidagi tähendada head. Kui pea ei või ka Ants metsaliste küünte vahele sattuda, ja kuhu jääb siis tema oma kahe väikese lapsega, jah, oma lastega . . .

Ants jooksis aga mööda linna, sest ta arvas teadvat endiste kaasüürnikkude uusi elukohti. Kuid neid ei olnud kerge leida . . . Nüüd on ju järjest ümberkolimisi. Püstitatakse uusi maju — näe, siin linnaservas aina valendab; Kopika Kaarelgi on vabanenud ja endale väikese onni ehitanud.

Viimaks õnnestus neil tabada mees, kel oli andmeid Kampsi varandusest. Nüüd võis vabanenud vang vähe tervemad riided selga panna.

Ants jõudis alles õhtul hilja koju.

«Oled mossis! Ma ei saa aru, mispärast?» küsis ta.

«Küll sa aru saad,» vastas naine. Ja siis: «Sa ei saa siis aru, et ma ei taha, et ma pean üksi jääma, ma ei taha, noh, ma ei taha, ei taha . . .»

Ta pidi ütlema: ilma sinuta olla, aga see näis talle kuidagi labasena ja liiga õrnana, nagu polekski nad abielus.

«Teine kord,» mõtles Ants ja heitis magama väikese Hannese kõrvale.

*

Hannes oli kiiresti kasvanud. Juba hakkas ta end tooli najale püsti ajama, ja veel mõni kuu edasi — juba talutati teda käte najal üle toa. Ta oli tore, ümmarguste põskedega, siniste silmadega poiss, kes muutus varsti kogu maja naiste lemmikuks: kes aga Vasakute tuppa tuli, kahmas poisi sülle ja suudles! Laps vaatas kohkunud näo ja imestava pilguga, pööras pea kõrvale, nagu ta oli seda teinud siis, kui ema oli pritsinud talle rinnast piima vastu nägu.

«Peseme lapse silmad puhtaks,» oli ema sealjuures pehme keelega sosistanud, nagu mõistaks laps seda siis paremini. Kuid poisile ei meeldinud see, nagu ei meeldinud ka suudlemine.

Mööduvad ajad.

Esimese eluaasta jooksul ei juhtunud tal midagi nimetamisväärset, aga teisel eluaastal oli niisugune imelik lugu, et teine väike mudilane oli siginenud talle seltsiks. See oli väga naljakas. See oli kõik nii uudne. Imelik oli, kuidas see uus võeti mamma sülle ja hoiti seal kauem kui teda, ja kui veel mõni aeg edasi läks, siis märkas ta, et see oli hoopis teist sorti inimene kui tema. Tema oli sülitanud mamma rinna peale, sest see maitses kibedalt, aga see rippus seal küljes. Talle oli saiapudi palju parem, ta sõi isegi kõike seda, mida papa sõi, istudes selle põlvel ja kiikudes jalal. Las see sööb mamma suust, Hannes võtab ise lusikaga, kuigi ajab küll rohkem maha kui suhu!

«Hilda, Hilda!» hüüab ta selge hääle ja kõva keelega. See olevat õde. Õde! Imelik sõna. Mis see tähendab, kes seda teab!

Palju huvitavam on tädi. «Tädi» — mis seegi tähendab, aga suur on ta nagu mamma ja tuleb iga päev neile. Nad müravad, nii et põrandariided on segamini. Hannes ronib tädi kukile, selga, sülle, ja peab teda hüüdma «tante». Tante laskub käpuli ja siis on ta ratsa. See on nii lõbus, et ta ei suuda seda unustada.

Papa tuleb pimedas ja ta riietel on vastik värvihais, leib on

tal punases taskurätikus. Kibe maitse on sel leival, mis ta õhtul tagasi toob. Hannes ei taha seda leiba. Kuidas papa seda tahab, on imelik . . . Mamma riidles Hannesega päeval, aga see ei ole enam tähtis; Hannes ronib papa põlvele, sest «tante» on juba läinud. Nii kui kord külaonku oli roninud lauale, mis Hannesel nõnda selgesti meeles seisis.

Külaonu, kellele Hannes mõtles, oli «tante» Maali mees — Soolu Ants ehk Ants Sool, kelle temperament ajas alati üle ja kes kunagi küllalt ei jõudnud oma osavust, oskust ja toredust kiita, sest — tal olevat kõige ilusam Neeme Aadu tütar naiseks, kõige ilusam naine kogu linnas. Ja kas ta ise on mõni äbarik, mõni käperdis, mõni saamatu, olgugi et ta on sellest ilusast Maalist kümme aastat vanem. Oma kerguse, nobeduse ja osavuse tõestamiseks hüppas ta põrandalt lauale, keset toitu ja toidunõusid, nii et klaasid ja taldrikud klirisedes põrandale lendasid, kogu laudkond ehmunult laiali jooksis, lapsed nutsid ja naised kiljusid.

*

Nüüd olid paljud tulnud vabrikusse, kus kees sagin ja askeldus, sagin ja askeldus, mis oli hoopis teistsugune kui aastat paar tagasi või koguni aasta tagasi. Ja kes siia kõik kokku olid tulnud? Siin oli ka Aleksander Peiler treimistöökojas, kus ta teraselt vahtis keerlevat raudvõlli või kuulatas, mis kuskil räägitakse. Keegi ei teadnud seda tähele panna, et enamasti olid Peileri kühmus nina ja terav lõug ikka teiste õlgade vahel. Kui teda märgati, siis ütles ta õkitades sekka midagi «verist», «revolutsioonilist» ja krõbedat.

«Ke-keiser on meil ainult mä-mängukanniks ho-ho-hoorade käes. Keisrinna siidi-pü-pü-püksid olevat Orlov lõhki re-rebinud . . .»

Ta käis nädalas paar korda aru andmas ja kirjeldas pikaltlaialt revolutsioonilist meeleolu tehases, kõike seda kirumist, kõiki neid mahlakaid epiteete, mida ta ise oli sihilikult välja mõtelnud ja lendu lasknud, tundes heameelt oma «loomingust». Viimaks ei saanud ta aru, kus algas tõde ja lõppes vale.

«Tooge midagi konkreetsemat,» käskis osakonnaülem.

Peiler kirjutas: «5. mail 1902. aastal ütles Mart Oks: Vene riigi isevalitseja püksid on Saksa printsessi jalas. See oli lõunavaheajal, kui sõime vabriku «stolovajas», kus võib alatasa kuulda veel häbematumaid Tema Majesteedi arvustamisi.»

«Hm! Idioot! «Arvustamisi»!» pobises osakonnaülem.

«Kõige teravam on keegi Villem Toomel, kes ei tunnusta ühtki valitsust, keisrit ega presidenti, vaid tahab kõik maha tappa, ka imevad lapsed, kui neid peaks olema keisril, kuningal, kuberneril ja ka sandarmiohvitseridel, praalib see mees. Tema ülistab Tolstoid, aga teatavasti ei ähvarda Tolstoi kedagi tappa . . . Kindlasti võiks teda pidada nihilistiks, anarhistiks või jumal teab missuguseks mõrtsukaks, kes tuleks aegsasti kõrvaldada . . .»

«Idioot, kuhu me nad paneme . . . Toredad nihilistid!» kirjutas härra ohvitser paberi nurgale.

Mõni aeg hiljem kirjutas Peiler:

«Vabrikusse on ilmunud palju uusi mehi, keda revolutsionäärid katsuvad ümber kasvatada, ja peab ütlema, et see on neil õnnestunud. Nihilistid, sotsiaaldemokraadid ja sotsiaalrevolutsionäärid, kes kõik on ajanud oma katsesarved tööliste hulka, õhutavad inimesi streikidele, kasutades halbu tingimusi vabrikus, kus näiteks puuduvad haigekassad ja muu tühine pudi-padi, millest teile häbi rääkida. Soovitav oleks meelitada inimesi karskuse- ja käsitööliste seltsidesse, kus nad oma sarved maha jookseksid . . . Meil on ju «Valvaja» ja teised seltsid: «Lootused» ja «Estoniad», kus inimesed kuulevad midagi paremat.»

«Дурак! Дурачина! Seal on samasugused idioodid nihilistid, sotsiaaldemokraadid, sotsiaalrevolutsionäärid ja peale selle veel intelligentsed мужики . . .!»

Edasi kirjutas Peiler:

«1. juulist tuli meie vabrikusse tuntud Prits Kamps, kes ühe teise riigivastasega lõi uimaseks meie agendi, kui see tahtis neid tabada lõhkeainete pakiga, mille ta oli saanud Aleksander Vasakult ja mis oli määratud kubernerihärrale, ja kes sai meie inimesi ja Aulikku kohut viia eksiteele, nagu see ta oma jutust selgus ja nagu meil au oli juba enne teatada . . . Nüüd on ta terrorismusest lahti ütelnud ja nähtavasti sotsiaaldemokraatide ridadesse üle läinud . . .»

«Idioodid kohtunikud — ka tsaari vastased . . . Lugovoile: valvata Kampsi järele ja nuhkida välja salaorganisatsioonid! Aga mitte nämmutada! Paberimäärija . . . журналист jutumärkides.»

Korraga jäi Peiler üsna vagaseks ja «mõistlikuks». Enam ei kuuldud teda kõnelevat «keisrikoja saladustest». Talle sai

selgeks, et sellel puuduvad tulemused. Kord oli tal olnud mulje, et keisrit laimatakse ainult tema lendulastud sõnade mõjul, kuid nüüd pidi ta märkima seda kurba fakti, et tema looming etendas siin hoopis kõrvalist osa: keisri «arvustamine» muutus üha teravamaks, ja mitte üksnes keisrit ei tehtud maatasa, vaid ka mõisnikke, pastoreid, kubernere ja kõiki võimukandjaid, kusjuures, tõsi küll, mõned kartlikumad ütlesid: «Kas keiser teabki, mis need timukad kõik teevad.»

Selletõttu tuligi Peileril muuta «poliitikat ja taktikat». Ka juhendid kõnelesid seda keelt. Nüüd oli talle antud kõva käsk poetuda kuhugi vandeseltsi — «заговор'и» ja paljastada «ninamehed».

Kuidas pidi Peiler ometi sellele karjale ligi pääsema? Keda ta ka küsitles, kõik raputasid pead, justkui oleksid neil Peileri kavatsused juba teada. See pani mõtlema. Teiselt poolt käidi talle sandarmivalitsusest peale. Tal tekkis viimaks mõte ise mõni salaselts luua ja siis see pesuehtsa riigivastaste vandeseltsi pähe välja anda.

*

Kamps kavatses tõepoolest «terrorismusest» loobuda, sest talle oli iga päevaga üha selgemaks saanud isikliku terrori mõttetus. Naeruväärt on see arvamine, et mõnele võimumehele peab sellepärast pommi alla panema, et tema asemele seataks parem, või et selle verise hirmutamisega sundida tsaari vabameelseile reformidele, või koguni saavutada vabariik, nagu see oli Aleksander Vasaku kepiruunakeseks.

See kõik pani Prits Kampsi mõtlema, ja temas oli sündimas mingisugune hingeline murrang. Kuid vanadest vaadetest näis olevat raske loobuda, sest need olid juurdunud sügavale hinge; eriti oli seda mõtet süvendanud vangla, kuhu teda täiesti ülekohtuselt olevat mõistetud. Mille poolest pidid siis paremad olema need sotsiaaldemokraadid? Nende programm ei kõlba käesolevas olukorras kuhugi! Mis peab ta siin peale hakkama marksismiga, kui pole tööstusproletariaati, tööstust, vaid on pime, rumal talupojamass, kellele on tarvis maad, maad ja vabadust, maad ja vabariiki! Nõnda arutas Prits. Haavakukk oli kutsunud teda kord enda poole. Kuid Kamps ei läinud, sest ta teadis, et Haavakukke peetakse sotsiaalrevolutsionääride vastaseks ja marksismi pooldajaks, kes võis ha-

kata talle kallale tungima, ja üldse — põhimõtteliselt! . . . Eks aega ole! . . .

Teised olid kogunenud Haavakuke korterisse, kus Hilda pakkus kõigile lahkesti tooli, seades neid ümber laua nagu mõnel konverentsil. Ka Ants Vasak oli kutsutud. Kuid Ants oli jäänud viimaseks, tema järel tuli oodata rohkem kui pool tundi. Sellestsaadik, kui tal Leenaga oli esimene nägelus Kampsi pärast, oli Ants hakanud ka niisuguste «kahtlaste» isikutega salaja läbi käima, nagu oli seda Haavakukk. Kampsiga Antsul kokkupuutumist enam ei olnud. Nõnda oli Antsu tegevus — koosolekuil käimised ja mõned kohtumised — laskunud põranda alla «nii koduse kui välise politsei eest», nagu Ants naljatas.

«Kas see on siis õige?» oli kord küsinud Haavakukk. «Naisele peab ära seletama.»

Naisel ei olnud nüüd enam üksnes see kartus, et mees käib läbi «kahtlaste» isikutega, nagu oli seda Kamps, vaid tal tekkis hoopis uus kahtlustus, — nimelt kas Antsul pole juba mõni kallike, kellega ta käib salajastel kohtumistel. Ja vaese Leena südant hakkas närima halastamatu armukadedus.

«Miks muidu oli ta selle teise lapse ajal nii külm ja hoidis eemale, nagu oleksid okkad küljes. Nüüd on ta siis endale armukese leidnud!»

Leena nuttis, nuttis ja nuttis niikaua, kui see kandus lastele. Ja siis nuttis väike Hannes ja veel väiksem Hilda. Siis meenus Leenale koguni tänav, kus pidi olema see «patuauk», kus toredad linnukesed akendel vaatasid ja naersid . . . Kus mehed ootasid sabas . . . «Kui kole!» ohkas Leena, ja tal tuli mingisugune vastikus kurku, nagu oleks ta konna alla neelanud.

Ants astus vaikselt Haavakuke tuppa, nagu kardaks ta teiste tähtsat toimingut segada.

Laua ümber istusid tuntud ja tundmatud inimesed, enamasti uuest vabrikust. Selle töölised olid hakanud sammuma uue liikumise esimestes ridades.

Antsu kõrval vasakut kätt istus peente näojoontega, kuid võrdlemisi tugevate töömehekätega noor blond mees, kes lükkas aeg-ajalt sõrmedega läbi juuste. Ta vaatas ringi, nagu otsiks mõnd tuttavat või nagu tahaks hakata kõnet pidama, ja ootab nüüd, kellelt võib luba küsida. Tema ees oli märkmik,

mille kaant ta avas ja sulges. Temast edasi istus Haavakukk, kes noormehele midagi sosistas ja siis köhatas, nagu tahaks ta tõmmata endale tähelepanu. Siis järgnes keegi vanem mees. Ants tundis selles vana puusepa Madis Luua. Siis tuli Väljaotsa Arno, Toomeli sell, kellel oli põsel sügav noaarm, mida ta katsus käe etteseadmisega varjata, nagu häbeneks ta oma minevikku, mis paistab sellest armist.

«Toomeli kamp laguneb,» mõtles Ants ja tal oli hea meel.

Järgnes noor naine, kelle suured sinised silmad vaatasid heatahtlikult kõigile kaaslastele ja ruugete juuste raske kuhi kuklal ähvardas pea tagasi kiskuda ja ühtlasi laguneda, nõnda et neid tuli alatasa kohendada ja peente, kuid krobeliste tööinimese-sõrmedega neile nõelu sisse torgata. See oli Marie Metsand, vagunivabriku naistööline. Kõrvuti Marie Metsandiga istus teine blond noormees, sümpaatse käitumisega, nimega Bruno. Ta oli eelmisest rohkem päivitanud, juuksed polnud tal nii kanged ja lõug oli lamedam. Tal olid mõned vistrikud põsel, ilusad lihavad huuled ja väga valged hambad. Iga kord, kui ta naeratas, vaatas Marie ruttu temale, nagu oleks tal kahju juhust kaotada. Siis istus reastikku kolm tursket keskealist töölist. Need olid Jüri Tihane, Jaan Erne ja Johannes Virolaid. Nad ajasid omavahel juttu, pakkusid üksteisele suitsu ja nuuskasid nina ega pannud teisi suuremat tähelegi.

Antsu kõrval, temast paremat kätt istus kahvatu kissis näoga ja pikkade mustade salkus juustega noormees. Ta hoidis käsi kõhul, nagu oleks seal kange valu. Antsule tuletas see noormees meelde metsinimest Vaikse ookeani saarelt, kelle pilti nad olid Leenaga raamatukaupluse aknal vaadanud. Kui aga noormees oma käed lauale pani, olid need puhtad ja pehmed, kuulusid nähtavasti mõnele haritlasele.

«Asja juurde,» hüüdis noor blond, kes istus Antsust vasakul ja kel oli märkmik käes.

Haavakukk koputas sõrmenukiga paar korda vastu lauda.

«Siin meie seltsimees tahab paar sõna rääkida,» ütles Haavakukk, osutades blondile noormehele, «siis räägib meile veel külasse sõitnud lugupeetud üliõpilane ja eks siis räägime veel ise ka . . . ja nüüd kuulame.»

Noormees köhatas ja algas:

«Igaüks mäletab, kuidas inglise rahamehed tapsid vahvaid buurisid ja lämmatasid nende vabaduse, sest neile oli

tarvis kullaväljasid ja teemandikaevandusi, mis arvatakse olevat buuride maal... Niisama heidavad ka teiste maade rahamehed, kapitalistid, nagu ütleb Karl Marx, võõraid rahvaid oma alla ja teevad neid paljaks.

Ka Venemaal on tekkinud tugev kapitalistide kildkond, kellega ühte kampa kuuluvad mõisnikud, vürstid ja suurvürstid. Nende kurnajate huvides tahetakse siis alla heita Hiina ning isegi India ja Jaapan. Nii ahned on need päitsud! Aga kuhu nad nüüd on jõudnud? Nüüd on jälle käes kriis, mis kordub kapitalismuse juures mõne aasta takka, nagu seda on seletanud Marx ja Engels ja mida te olete kuulnud ka meie, sotsiaaldemokraatide lendlehtedest. Tööpuudus kasvab maailmas, vabrikud seisavad ja talupojad on näljas. Nii on asjad.

Muidugi on Venemaa teistest maadest maha ja taha jäänud, aga viimasel ajal on ka siin niisugune asi, et suuri vabrikuid ehitatakse igal pool ja on tekkinud arvurikas tööliste klass, just tööliste klass, nagu ütleb Karl Marx, kes 1864. aastal lõi esimese tööliste partei... Ta ütles, et kaotada on töölistel ainult ahelad ja võita terve maailm...»

«Ammu juba!» ütles Marie Metsand kõrvalistuvale noormehele, kes näitas jälle oma ilusaid hambaid ja lausus:

«Jah, ammu, aga meie ei tea sellest tänini rohkem kui hiina keelest...»

«Noh, seda ei tea me sugugi!» ütles Ants vahele, «aga marksismusest on siin ikka kuulda old...»

Kahin käis läbi toa, mõned vaatasid kiitvalt, mõned arvasid, et «mis sa segad, kus sa tead».

Blond noormees, kelle nime ei avaldatud, jätkas:

«Kui me nüüd neid parteisid vaatame, kes kõik endid tööliste kasude kaitsjateks nimetavad, mis me siis näeme? Muudkui üks veesegamine. Võtame näituseks need, kes tahavad ka revolutsionäärid olla, sotsiaalrevolutsionäärid. Nemad loodavad, nagu te teate, pommidega ja tsaaride ning kuberneride teise ilma saatmisega vabadust tuua. Noh, seda me oleme näinud, mõnede intelligentide meeleheitlik kangelaste-mäng, mis hulkade elu parandamiseks sugugi kaasa ei aita. Niisugused segaseks läinud kodanlikud intelligendid ongi läinud sotsiaalrevolutsionääride parteisse, tööliste parteiks ei kõlba see partei sugugi. Aga ka sotsiaaldemokraatide parteisse on sisse roninud niisuguseid peeneid haritlasi, kes

ei taha tunnistada kindlat korda, mida töölised oma parteis nõuavad. Niisugused härrasnahka mehed ajasidki nüüd sotsiaaldemokraatide partei lõhki... Aga õigel seisukohal on enamuse-mehed, kelle juhiks on Lenin... Ta ütleb, et tööliste klass peab ennast ühisustesse koondama ja organiseerima ja ikka jälle organiseerima, sest organiseerimises on kõik jõud...»

Ants oli ammu märganud, et salkus juustega metsmees tema kõrval on rahutuks muutunud. Ta nihutas end toolil sinna-tänna ja kaapis jalgadega. Kasutades väikest pausi, mis oli tekkinud blondi noormehe kõnes, hüüdis ta ägedalt vahele, et enamuse-mehed tahtvat üht isevalitsust ära kaotada ja ise ainuvalitsejateks hakata.

«Mina olen ka sotsiaaldemokraat, aga mina arvan, et töölised ei saa sugugi üksi läbi... ilma haritlasteta,» jätkas ta. «Töölised peavad parlamendi ja linnavalitsuste valimistest koos kõigi kodanikkudega osa võtma ja peavad katsuma oma volinikkude kaudu reformisid läbi viia, mis tööliste viletsat seisukorda kergendaksid.»

«Meil põle ju parlamenti!» hüüdis Jüri Tihane.

«Vaat see just see asi ongi, et meil pole parlamenti,» ütles metsmees, vehkides oma väikeste kätega ja tõmmates nina hästi ülespidi. «Meil on ülikoolis seda asja pikemalt arutatud,» lausus ta siis, «ja on jõutud otsusele, et meil on tingimata samuti tarvis parlamenti, nagu on välismaal — Prantsusmaal, Ameerika Ühendriikides, Šveitsis ja mujal.»

«Räägib just nagu Aleksander,» mõtles Ants ja hüüdis: «Seda tahavad jo kodanikud ka.»

«Justament,» vastas metsmees ja lükkas juukseid tagasi. «Selles mõttes lähevad me nõudmised ühte liberalistlikkude kodanlastega.»

«Mis see on?» hüüdis Virolaid.

«Noh, vabameelsed kodanlased! Nagu meil on nüüd tekkinud nende ühisused ja nagu nad nüüd annavad välja oma ajalehte «Teatajat».»

«Oh-hoo! Või siis nendega!» imestas nüüd ka Erne, kes seni oli vaikinud.

«Ärge segage kõnelejat, las ta lõpetab, ja asi läheb ilusti,» rahustas Haavakukk. «Rääkige edasi, sõber!»

See Haavakuke märkus pani jällegi Antsu imestama. Kui metsmees blondi noormehe kõne katkestas, ei teinudki Haa-

vakukk märkust. Ja pealegi Haavakukk, kes oli kord maha teinud ja halvustanud kodanikke ehk kodanlasi, nagu teda oli parandatud, hakkas seda kõnelejat kaitsma, kes soovitab kodanlastega ühes minna, ja nimetas teda koguni sõbraks.

«Aga mis teie siis ise olete, kas sotsiaalrevolutsionäär või sotsiaaldemokraat?» küsis Ants.

Nüüd pahandas niihästi Haavakukk kui ka metsmees, kes ütles:

«Mis te siis siia tulite, kui te kuulata ei taha. Ma ju rääkisin kohe, et olen ka sotsiaaldemokraat.»

Ants muutus kõrvuni punaseks, nagu oleks tal vabrikus talaselt punase värvi pott kaela kukkunud, ja mõtles:

«Küll on terav see härra!»

Nüüd sattus metsmees alles hoogu:

«Tööliste ridades on laialdaselt maad võtnud vaade, et me peame tapma ja veristama, aga seda ei ole sugugi tarvis. Kui meil on parlament, üleüldine, ühetasane ja salajane valimise õigus, siis me võime läbi viia kõik, mis me tahame.»

Nüüd võttis uuesti sõna blond noormees.

«See pole sugugi partei-enamuse seisukoht,» ütles ta, «nagu peaksid töölised haritlased kõrvale heitma, nii kui see eelkõneleja partei-vähemuse hulgast püüdis näidata. Ainult töölised ei tohi oma organisatsioone lodevaks lasta, nagu seda sooviks mõni pehmete kätega härrasmees, kes ainult sõnadega teeks töölisliikumist, kindla korra alla aga ennast painutada ei taha. Ja töölised ei taha sugugi uut isevalitsust sisse seada pärast praeguse kukutamist, vaid nad tahavad tõelist tööliste valitsust, aga mitte kodanlasi võimule aidata, kes rahvast niisama kurnavad nagu tsaargi . . . Isevalitsejateks tahavad saada mõned intelligentsed härrasmehed partei-vähemuses, kes mängivad punaparti ja ei salli tööliste poolt vasturääkimist ning korrale allumist . . . Ja töölised võtavad ka valimistest osa, aga mitte selleks, et võim kodanlaste ja härrasmeeste kätte anda ja siis on kõik eesmärk käes, vaid . . .»

Metsmees Antsu kõrval hakkas jälle avaldama rahutuse tundemärke. Ta hakkas kätega vehklema ja tahtis midagi hüüda, kuid Ants haaras tal käsivarrest kinni ja pigistas nii tugevasti, et noormees aietas. Ants ja metsmees vahtisid teineteisele näkku nagu kaks noort kukke.

Tekkis rahutu meeleolu. Eriti kärsituks muutus Haavakukk

kui koosoleku korraldaja, sest jutt oli muutunud valjuks, mis võis põhjustada sissekukkumise. Samuti sattus ärevusse Marie Metsand. Ta peitis lendlehtede pakki, mis blond noormees oli tema kätte andnud, kord põue, kord tooli alla. Lõpuks harutas ta paki lahti ning hakkas kiiresti lehti välja jagama.

«Mis need on?» küsis Ants.

«Küll sa tead!» ütles Metsand. «Näe, peale on kirjutatud: loe läbi ja anna seltsimehele edasi!»

«Aga kust siis töölised selle jõu võtavad, kui haritlased ees ei lähe?» küsis Tihane.

«Tööliste jõud on suur,» ütles blond noormees. «Töölistega lähevad isevalitsuse vastu kaasa saunamehed, popsnikud, kandimehed, kuuendikumehed ja kõik teised talupojad, keda mõisnik rõhub. Ainult töölised peavad ees minema ja õiget teed näitama . . . ja mitte lubama, et härrasmehed neil võimu nina alt ära näppavad . . .»

«Kahtlane küll, kas kuuendikumehed töölistega kaasa lähevad?» kurtis Ants. «Mul on üks tuttav maal . . . Neeme vana, kuuendikumees, katsu talle rääkida Kolla vastu minemisest, vaata, mis sulle siis ütleb . . .»

Kuid Ants märkas, et tema peale vaadati jällegi võõriti, ja ta ei arutanud oma kahtlusi lõpuni.

«Tuleb maal käia . . . tuleb selgitada, organiseerida,» ütles blond noormees.

Üliõpilane Antsu kõrval tõusis ja karjus:

«Siin on kurat teab! Blankistid, anarhistid!»

«Tasem ometi!» hoiatas Virolaid. «Satume selle kisakõri pärast kõik siniste küüsi.»

«Noh, aga kuidas siis vabaduse juurde jõuda?» küsis Tihane üliõpilaselt. «Kas keiser annab siis ohjad oma käest heaga ää?»

«Muidugi ei anna. Tuleb revolutsioon ja siis võetakse . . .»

«Vaat sulle kooki moosiga! Kuda seda revolutsiooni siis tehakse? Siidikinnastega või?» küsis Tihane.

«Te ju kuulsite!» ütles Erne. «Töölised tehku revolutsioon ja siis kodanlaste härrasmehed asuvad võimu juurde . . . Töölised aga pühkigu oma suu puhtaks . . .»

Koosoleku jätkamisest ei tulnud enam midagi välja. Kuid meeste pead käärisid, ühte-teist oli selgunud. Antsu tähelepanu äratas see asjaolu, et töölised Tihane, Erne ja Viro-

laid, kes harilikult koosolekuil vaikides pealt kuulasid, olid täna olnud üsna aktiivsed.

Ants lahkus koos Erne ja Tihasega. Nende käest kuulis ta, et käratseja partei-vähemusest olnud üliõpilane Karl Mast Tartust. Blondi noormehe nime nad ei teadnud, kuid teadsid, et ta töötab Raudteevabrikus.

«Nende selts on kõige tugevam,» ütles Tihane. «Seda juhatab üks venelane, Peterburi mees, kes on Kolla poolt poliitika pärast välja saadetud ja töötab seal vabrikus. See on tark mees, kes kirjutab ka lehed valmis.»

Ants tundis aukartust niisuguse mehe vastu, kes on ise tööline, aga oskab lehe valmis kirjutada.

*

Ants jõudis koju, kus naine teda jälle pikisilmi oli oodanud. Toit oli katsutud soe hoida ja teekann mähitud suurrätikusse. See kõik oli nõudnud vaeva ja hoolt ning Leena tuju alla viinud. Kui sealjuures Ants oli veel natuke viinastanud, siis ei suutnud Leena enam ennast pidada ja pahvatas:

«Mina enam kannatada ei või. Mina pean lastega kodu mures olema ja sina muudkui lased ringi mööda maailma ja nüüd oled veel vintis pealegi . . .»

«Ma ei või ka kannatada, kui mul ühtepuhku niisugune pill kõrva ääres piriseb . . . Sa ei tea poliitikast mitte midagi, mitte kõige vähematki . . .» tänitas Ants, kiskudes seljast värvilist pluusi.

«Pudeli poliitika!» vastas Leena.

Ants tõusis, tegi paar kiiret sammu naise poole ja hingas talle näkku:

«Nuusuta, noh, nuusuta, kas on pudeli poliitika! Pudeli poliitika!»

«Miks ei ole? Pudeli kael paistab praegu kurgust! . . .» pööras Leena pea kõrvale ja läks eemale, kuna väike poeg vaatas kartlikult papale, kellel pudeli kael paistab kurgust.

«Pudeli kael paistab kurgust! . . . See on rumalus, see ei või olla,» arvas viinastanud mees.

Leena istus taga seina ääres ja nuuksus põlle, mispeale ka lapsed tihkuma hakkasid.

«Sa ei tea poliitikast midagi. Sul põle aimugi, mis ajad nüüd on. Nüüd on nisukesed ajad, et rahupõlv on maa pealt kadu-

nud, ilm on varastega täidetud ... Nüüd on nisuke asi, et inglismann kaotas buurid maa pealt ära ja mina kaotan Vene keisri, jah, Vene isevalitseja — niisugune on nüüd poliitika.»

«Kõtt!» ütles Leena ja hakkas naerma, «viinapudeli juures ...»

Siis näitas ta aga seina poole ja ütles hoiatavalt:

«Kas sa, põrguline, oled vait!»

«Jah, viinapudeli juures! Kas meil ei old viinapudelit, kui me sellesama poisi ristisime Johanneseks, keda sa nüüd peenikeselt linnasaksa viisi hüüad. Ei, sünnipäeva võib ja peab pidama ikka viinaga, ikka viinaga.»

Leenale jäi see jutt arusaamatuks. Ants tänitas aga edasi:

«Meil olid varrud ... Varrud olid, tead, mis on varrud ...? Sa arvad, et ma olen vintis? Ei ole tõsi, ma olen täitsa tark, aga ma kõnelen vaimu keeli, sest ma olen oma silmaga eestikeelset, tead mis see on — eestikeelset lendlehte näinud, mitte mõnd kodanlaste lendlehte, vaid päris tööliste klassi lendlehte, mis on Tallinnas tehtud ... ühe venelase tehtud, kes on tulnud Peeterburi vabrikust. Aga seda ma ütlen, et selle Kollaga tuleb veel rassimist ... Tudeng aga tahab teha parlamendi koos kodanlastega ja Kolla trooni ää võtta ilma püssipauguta. Ei, Kolla juba sinust ega minust ei hooli. Ennem läheb vares valgeks, kui tema minusugusele vabaduse annab ...»

Leena osutas jälle hoiatavalt seinale.

«Ära jaburda, hakka parem sööma, toit jahtub juba ära!» sundis naine, kui ta nägi, et mehe peas keerlevad täiesti segased mõtted, millest tal oli raske aru saada. «Hakka sööma,» sundis ta. «Ja jäta oma lendlehtedega kauplemine järele, selle eest võid mõneks ajaks vangimajasse kolida ...»

«Mina vangimajasse? Sa arvad, et need vangimajad siis püsti jäävad, kui see Kolla kukub? Ei jää!»

«Selle Kolla eest saad veel rohkem, selle eest katsutakse su kaelakondi kõvadust,» hirmutas naine ja jätkas endamisi: «Ei tea, kellega läbi käib, tea, mis viimaks tehakse! Mõtle ometi oma laste peale ... Minust sa niikuinii enam ei hooli, mina olen sulle tühi koht ... Lõbu otsid väljast ...»

«Leena!» hüüatas mees tõsiselt. «Niisugust juttu ära aja! Mina põle veel ühelegi naisterahvale vaadanud, ehk need küll on lipitsenud ... Mina pean kinni sellest, mis ma seal käärkambris sulle ja kõigile ütlesin. Aga seda ma ei salli,

kui minu vabadust tahetakse võtta, kui mina ei saa seda teha, mis on mehe kohus.»

«Mehe kohus on oma peret toita ja oma perekonna juures olla,» ütles Leena.

«Mehe kohus on vabaduse eest võidelda. Vabaduse eest, kõigi tööliste vabaduse eest, nagu ütleb Karl Marx, kes on sündinud ammu ja kes on ainuke tõsine mees maailmas.»

«Eks siis oleks tast rohkem kuulda old, kui ta nii kuulus on,» lausus Leena.

«Temast või? Temast ei tohigi ju rääkida, kust sa siis kuuled. Tema on kodanlaste vastane, tema selle Aleksandri pommidega juba ringi ei käiks, nagu käib Kamps. Ja ma usun, et tema ka selle tudengi peale hea pilguga ei vaata, sest need ootavad parandusi keisrilt ja kodanlastelt, need on puhtate kätega advokaadid, tohtrid, köstrid ja kirjutajad. Aga see on ikka tark mees küll, kes oskab lehte teha... Ja ise tööline. See mees võiks jala seinale panna ja nagu härra elada, oleks tal ainult oma kasud meeles, aga ta võitleb kõigi tööliste kasude eest!»

See mõte liigutas Antsu südamepõhjani. Seejärel jätkas ta:

«Ja meie jõud on hirmus suur... Töölised, saunamehed, kandimehed... ja kõik... Aga sina ei saa sellest aru...»

«Mis siin aru saada on? Töölistel ja kandimeestel pole miskit jõudu... Mis jõudu vaesel inimesel on?... Vintis inimese loba...»

«Mina ei ole vintis. Ma tahtsin sulle ammugi sellest rääkida... Ma tahtsin sulle siis rääkida, mäletad? Aga sa ei lasknud. Ma tahtsin sulle rääkida, et nüüd on niisugused ajad, kus kõik — töölised, saunamehed ja kandimehed võitlevad parema korra ja tuleviku eest. See on suur võitlus ja ilus ja selles ei pea sa mind takistama... Kodanlased võitlevad, et neil oleks parem töölisi, noh kuda see oli... ekspluaatida, aga töölised tahavad, et ekspluataatsiat üldse ei oleks. Kodanlased on ennast nüüd, kus kriis on hakanud tugevamini mõjuma, ka liigutama hakanud. Nad kasvatavad, nagu see tudeng ütles, eesti meeste iseteadvust ja loovad selleks pulliühisusi, korraldavad laulupidusi, aga nüüd on eesti meestel noored haritlased, nagu üks tänagi näha oli, kes tahavad ägedamini peale hakata...»

«Päts ja Pung on need eesti meeste advokaadid,» ütles Leena üsna ootamatult.

«No vaat! Ära teab!»

«Miks ma ei tea siis! Poodis räägiti, et varsti minna leib jälle kallimaks, et Päts, Pung ja Teemant võtta võimu oma kätte ja parunid panna siis poikoti maksma, ei anna viljateragi enam, ega lase sisse ka tuua. Võim olla Peeterburis nende käes. Et keisrinna olla sakslane ja ministrid kõik parunid . . .»

«Jah, ja varsti tulla raehärrade valimised, kas tuleva aasta või,» jätkas Leena pärast lühikest hingetõmbust, «ja siis pandavat Päts linnapeaks, Pung raehärraks ja Teemant teiseks . . . Nüüd antavat teistele majad, et muidu ei saa hääletada, et peavad enne majad olema, et siis on alles hääl maksev. Nisukesi majaperemehi on ju nüüd küll, tulevad maalt linna, müüvad seal kohad ära, samuti loomad, ja ehitavad linnas maja. Ja nisukestel majaomanikkudel on ka pojad advokaadid. Sedasi räägiti poodis . . . Ja see on ju päris õigus . . .»

«Parunid jah, parunite käes on see Vene riigi seadus,» ütles Ants ootamatult, nagu poleks ta kuulnudki, mis rääkis Leena. «Sellepärast on ta ka nii ropp ja roojane, ükski inimene ei ole sellega rahul. Ma usun, et Neeme vanagi ei karda enam keisert.»

«Mis nüüd tema, rumal vanainimene.»

Täna oli Leenal hoolimata väikesest tülitsemisest hea meeleolu, nii et ta hakkas laulma, nagu oli laulnud neiuna aruheinamaal või lehmadekoplis, kus ta laupäeva õhtul murdis kaseoksi ja tõi neid kambri kaunistamiseks.

Lapsed vaatasid talle suhu ja liigutasid ka huuli, kuid sealt ei tulnud häält, vaid mingisugune nõrk pirin, mis ajas ema naerma.

See oli lohutanud Leenat kõige rohkem, et Ants oli niiviisi ütelnud: «Mina pean sellest kinni, mis ma seal kiriku juures tegin ja ütlesin.» Ja Leena hakkas meelde tuletama, kuidas see kõik oli, kuidas tal oli olnud esmalt häbi, aga siis oli justkui uhkusetunne asunud rinda, et see kõik oli nii hästi öeldud ja tehtud. Aga see, et tema Antsu ümber on lipitsetud! See on midagi pahaendelist. Kui neid veel küll on, nagu ta ütleb, kes lipitsevad, siis peab ta kuskil käima, kus neid palju on, ja kus see mujal võib olla kui vabrikus. Ja Leena muutus armukadedaks vabrikule, mis tuli ette mingisuguse ilusa naisena, kes meelitab mehi, naeratab neile kutsuvalt ja noogutab lubavalt, nagu naeratasid need linnud seal patuaugu aknal.

Kuna Ants juba norskas, siis ei saanud ta küsida, kas vabrikus töötab ka naisi. Aga kus neid mitte ei peaks töötama, need on ju pugenud juba kõikjale. Ta ronis sängi mehe kõrvale ja vaatas kaua üksisilmi magava mehe näkku, mis punetas ja laubalt higiseks muutus. Ta pühkis seda õrnalt, et mees ei ärkaks, ja seadis padja paremini pea alla, kui see üle ääre libises.

Vabaduse eest võidelda! Kas tema, Leena, ei taha vabadust? Ei, tema ihaldab samuti vabadust, kus mitte üksnes parunid, rikkad, uhked isandad ja prouad ei ela muretult, vaid kus ka temal oleks vabadus turult tuua ja osta seda, mis süda soovib. Nõnda mõtles ta. Kuid nüüd peab ta iga kopikat lugema ja tihti vaatama kulunud rahakotti, kas seal enam ongi niipalju, et saab naela liha osta, või peab leppima üksnes silkudega. Rahakottki on nüüd juba selle lühikese ajaga nõnda kulunud, nagu oleks teda mööda maad veetud. Nupudki on kulunud lõdvaks, nii et ei seisa kinni, ja kergesti võib mõni kopikas veel sellestki piskust kaduma minna. Mina ei pea takistama! Kuidas mina saan teda takistada, või kuidas olen mina teda takistanud? Kas olen mina kordki öelnud: ära nõua vabadust, ole rahul sellega, mis sul on? Aga mis pean ma siis tegema, kui ongi nii, nagu ma kardan . . .

Ja Leenale viirastusid need punaste satritega mehed, kes käivad, hambad ristis ja köis käes, või siniste õlakutega mehed, kes kõlistavad võtmeid . . . Ta peab ometi midagi tundma, kartma ja hoiatama, sest ta armastab oma meest, võib-olla veel rohkem kui kunagi varem, või kui mees armastab teda!

Hommikul oli ta varem üleval kui kunagi enne, tegi süüa ja oli heas meeleolus, sest see eilne jutuajamine, need sõnad ja mõtlemine olid toonud rohkesti selgust umbsesse õhkkonda, mis oli valitsenud kogu viimase aja.

Kui Ants ärkas, siis meenus talle eilne päev kuidagi tinaraskena, kuidagi rumalana, mis on üle elatud, mida enam ei saa tagasi võtta, kuigi oleks seda tahtnud. Kõigepealt — kas niisugusel puhul üldse sünnib purjutada, kas pole see midagi häbematut ja kõlbmatut, millest häbi on rääkida. Ja siis — mis oli ta kodus seletanud, et tema kaotab Vene keisri maa pealt ära. Ei, ta ei pea nõnda avalikult oma mõtteid väljendama. Ta ei karda ju ometi oma naist, väikest Hannest, tillukest Hildat — ei, aga need seinad on nõnda õhukesed, et

kostab kõrvalt-rahva salajanegi jutt, rääkimata siis see, kui mees kõrval peksab naist, mis toimub hirmuäratavalt sageli ja toob kurbi mõtteid eriti Leenale.

Kuid Antsu mõtted keerasid uue lehekülje ja seal oli — sotsiaaldemokraatliku partei lõhenemine. Enamuse-mehed ja vähemuse-mehed. See oli nõnda uus ja arusaamatu. Võib olla, et kõige selle pärast tuligi meestele niisugune meeleolu, mida pidi niisutama viinaga, mõtles Ants. Millest see lõhenemine? Ja talle tuli meelde, et ta eile oli andnud naisele mõista haritlastest, kes teevad üksnes sõnu ja maksavad ainult parteimakse, aga ei tee midagi tööliste huvides; et tarvis on töölisi, tarvis on revolutsionääre, kes koondavad tööliste ridu ja võitlevad tõsiselt. Igatahes midagi oli talle sellelt lendlehelt meelde jäänud.

Talle tuli veel meelde, kui hästi oli Leena rääkinud Pätsi ja Teemandi kavatsustest. «Eesti mehed» — mis nad siis tahavad? Kas ma ei ole eestlane? Olen. Aga kas mul on maja? Ei ole. Kas mul on talu? Samuti — ei ole! Aga kas «eesti meestel» on majad? On. Kas Tõnissonil ei ole leht, kas ta pole taluperemehe poeg? Kas Pätsi isa pole kõrtsmik? Aga kes on Vasaku isa? Ah-ah-haa! Kas need pole koolitatud ja kas nad ei püüa paremate kohtadele? Aga kuhu jõuab Ants Vasak? Kas ei ole nõnda, et ekspluataatsia jääb ikka ka nende «eesti meeste» võimu juures . . . Nii!

Enne kui ta toast lahkus, lausus ta:

«Võiks tellida selle «Teataja», see nagu siiski kõige käredam . . .»

«Vaat kus tore!» ütles naine ägedalt, «selle peale veel raha välja loopida, omal põle leivasuurust kodu . . .»

Mees vaatas üle õla tagasi ja tõmbas ukse kinni. Äsjane hea tuju oli jälle kadunud ja mõlemad mõtlesid peaaegu üht ja sedasama:

«Nii kauaks oligi seda paremat silmapilku, paremat meeleolu.»

Minnes katsus Ants lendlehti püksitaskus . . . Nüüd tundis ta muret, kuidas neid edasi toimetada.

IV

PROVOKAATOR

Aleksander Peiler asuski teostama oma kavatsetud mõtet, sest teist väljapääsu ei paistnud tal olevat. Tal tuli võita asutuse poolehoid ja õigustada rahalise tasu saamist, mis talle oli äärmiselt vajalik mitmeil põhjustel: esiteks oli ta hakanud jooma, teiseks oli ta tutvunud ilusa neiuga, kolmandaks tahtis ta ise «viisakamalt» riietuda, neljandaks tuli tasuda vanu võlgu ja nii edasi ja nii edasi. Ta arvutas, et kui ta iga kuu reedab ühe tsaarikukutaja, siis võib ta teenida kolmkümmend ja pool rubla preemiat, mis katab kolmandiku tema väljaminekuist. Kaks kolmandikku katab ta muu, «ausa» tööga, nagu ajalehekaastöö, mis koosnes enamasti tsaarile või õigem sandarmivalitsusele meelepäraseist tööliselu ja olustiku kirjeldustest. Nüüd jooksis ta pea laiali ja oli kaksipidi üllatatud, sest lendlehtede sadu üha tihenes ja teiselt poolt — organisatsioonide arv näis kasvavat linnas ja üle maa, kus tekkisid mitmed «kultuuraühisused» ja kirjanduseseltsid. Eriti vabrikus, kus töötasid Vasak, Haavakukk, Kamps ja Toomel, kujunes niiviisi, et neil igaühel oli oma rühm, oma ringkond ja pooldajad.

Ta oli muuseas, nagu öeldud, tutvunud nägusa daamiga ja väga juhuslikult. Nimelt ühel õhtul, kui ta oli töölt koju tõttamas, oli tema eel läinud keegi nende oma vabriku naistööline. Ta oli sellest esmalt mööda tormanud, kuid siis tagasi vaadanud ja näinud kummaliselt suuri niiskeid silmi, pikkade ripsmetega ja kaares kulmudega, nagu polekski need naistöölise, vaid mõne kuberneritütre silmad. Peiler ei söandanud esmalt rääkida, sest ta häbenes oma kidakeelt ja kartis, et ökitamine võib ta õnne rikkuda! Kui osav kombineerija mõtles ta välja muu triki ja see oli üsna lihtne. Ta ostis lähemast kioskist värske lehe, seisatas, luges ja vaatas üle lehe, kui naistööline temast möödus. Siis pööritas ta silmi, mille valged läksid imelikult suureks, silmaterad mustaks, laud pahempidi. Nõnda jõllitas ta naisele, kes kohkudes vaatama jäi, nagu ei julgeks ta enam sammugi astuda. Siis laskis Peiler lehe pikkamisi langeda, kuni tuli nähtavale ta naeratav suu ja niisama valged, ent veel tugevamad hambad kui sellel noormehel, kes oli olnud Haavakuke koosolekul.

«To-to-tohin ma pa-pa-pakkuda lugeda-a, mademoiselle?» kummardas Peiler ja pakkus lehte.

«Tänan,» vastas neiu ja võttis ulatatud lehe.

Nüüd hakkasid nad kõrvu sammuma. Arusaadav, et neiul ei tulnud lehelugemisest midagi välja, vaid ta piilus kõrvallontsivat Peilerit, kes seadis end midagi rääkima, kuid ökitamist kartes katsus sellest hoiduda ja mõttes korrata kavatsetavat lauset. Ökitamisega oli tal aga niisugune lugu, et kui ta järsku algas, siis ökitas ta tugevasti, aga kui kord hoogu sai, siis kõneles takistusteta. Nõnda ütles ta kaunis ladusalt:

«Näete siin seda suurt pealkirja! Venemaa on Jaapanile sõja kuulutanud. Mis te ütlete! Nüüd on paras aeg need kollased ahvid Vaiksesse ookeani peksa.»

Naisterahvas vaatas imestades ja tähendas rahulikult:

«Vastupidi, mina arvan, et need kollased ahvid annavad veel meile peksa.»

Peiler naeratas:

«Teie olete vist mõni sotsiaaldemokraat?»

Neiu vaikis. Töölised ruttasid neist mööda, ilma et oleksid pööranud neile tähelepanu, tõtates igaüks oma perekonna juurde, oma korterisse, pesema, sööma, magama, et homme jälle tööle tulla. Lehepoisid jooksid ja karjusid:

««Teataja» tänane, Vene-Jaapani sõda!»

««Aeg» tänane! Palju surnuid, haavatuid!»

«Balti mere vägev laevastik Jaapani vetesse!»

Nõnda sobiski Aleksander Peileril tutvus ilusa neiuga, kelle nime ta sai teada hiljem. See oli Marie Metsand.

Sõda andis töölisliikumisele hoogu. Ka Peilerile anti nüüd veel kahekordne käsk, et ta kõik eduka sõjapidamise vastased aitaks välja nuhkida, mistõttu ka preemiasumma pidi tõusma. Kuid sõja- ja tsaarivastaste tööliste paljastamine polnud kuigi kerge ülesanne, sest teati kõnelda, et kui töölisliikumine on tugev, valitsev kord nõnda mäda kui praegu ja vabrikus töölised enam-vähem koondatud, siis olevat nuhkidel pääs töölisorganisatsioonidesse raske.

Loomulik, et Peiler sotsiaalrevolutsionääride kollektiivi ei pääsenud, sest Kamps tundis teda. Imelikul kombel aga kuulati Kampsi inimesi vahel üle ja võeti ka kinni, kuid lasti jälle lahti, sest mingit süütõendit nende juurest ei leitud. Ainult Peiler oli märganud, et kui mõni Kampsiga jutles, oli sellest küllalt, et inimene lasta kodunt ära viia, korter pahem-

pidi pöörata ja mõnikord või koguni enamikul juhtumeil lasta inimesi peksta ja piinata «moraalselt», mis ei olevatki ju piinamine. See andis muidugi ka Kampsile põhjust uhkustamiseks, et nende organisatsioon on kõige lootustandvam, kus tõsiselt võideldakse vabaduse ja maa eest, mida vaestel talupoegadel tarvis olevat.

Kamps käis pea seljas, katsus enamasti kõigile, kellega kokku puutus, seletada, et ainult tsaari, ministri, kuberneride ja kõigi politseipristavite, kindralite ja ametnike mahalöömine võib tuua maad ja vabadust, kus siis maa jaotatakse talupoegadele. Aga mis tehakse vabrikutega, seda ta esialgu küll ei teadvat. Sellepärast ei olnud tal siin eriti poolehoidu.

Vähemlased hakkasid ikka rohkem rääkima reformidest, mida olevat võimalik maksma panna parlamentlikul teel, kuna esmalt tulevat võita kätte too parlament, milleks tarvis olevat ikkagi tsaarikord kukutada ja siis, nagu kõneles üliõpilane Haavakuke juures koosolekul, hääletus kõigi demokraatlike kunstide kohaselt pidavat näitama, kellele jääb õigus. Sest paremat viisi pole maailmas olemaski. Kõigil olgu ühetaoline õigus, nii rikastel kui vaestel.

Ants Vasak, kes sotsiaaldemokraatlike lendlehtede ja agitatsiooni mõjul oli saanud teadlikumaks, oli hakanud järjest rohkem kahtlema selles, et kuidas võib hääletusel olla nii suur mõju, et sunnib vabrikante andma käest vabrikud, tehased, laevad, raudteed, õliallikad, pangad, ajalehed, kooli, kiriku, mis ju kõik on olemas selleks, et hea oleks elada rikastel, aga mitte kõigil inimestel. Ta seletas ka teistele töökaaslastele, et siin on nõks sees ja et võimu võtmist nii lihtsalt, nagu seda on käe tõstmine, ei lahenda.

Toomelil, kui vaadata partei seisukohalt, puudus tavaline organisatsioon, kuid tema oli kõigi nende tüüpilisem esindaja, kes ei tahtnud ühtki võimu tunnustada. Ja viimaseid oli tänini võrdlemisi rohkesti. Oli veel palju klassiteadvuseta inimesi, uljaid seiklejaid, külakangelasi, kõrtside ja trahterite sangareid, kivisõdalasi, uulitsakaklejaid, väiketöökodade sumptiselle, meistreid, sulaseid, voorimehi ja muid inimesi, kes kõik olid valgunud suurtööstusse. Iga päevaga omandasid nad aga üha rohkem klassiteadvust.

Ühtlasi tekkis ka mitmesuguseid «teoreetikuid». Viimased tulid enamasti noorte haritlaste hulgast, kes olid pääsenud koolipingile seetõttu, et nad olid kas taluperemeeste pojad-

tütred või käsitööliste, töökodade omanikkude või muude «paremate» lapsed. Nad saadeti esmalt kuhugi seminari või õppisid nad ise, sooritades eksternidena keskkooli eksamid; trügisid siis kuidagi ülikoolipingile, kus tutvusid revolutsiooniliste õpetustega. Tundes sellele hingeliselt kaasa, muutusid mõnikord romantilisteks, sageli imestades ja võõrastades töölise tahmaseid käsi ja viletsat elamist kuskil niiskes korteris igasuguste «aroomidega». Ja neidki haritlasi ning teoreetikuid oli töölistel võrdlemisi vähe, seda kurdeti sageli. Needki, kes pidasid ennast revolutsioonilisteks võitlejateks, polnud jõudnud kindlale veendumusele, milline tee viib Rooma kõige õgvemini.

Kasvas aga ka neid teoreetikuid ja töölisjuhte, kes tulid otse tööpingi tagant või mõisapõllult. Nad olid töörahvaga seotud murdmatute sidemetega. Nende silmapiir oli juba selgem ja astumine kindlam.

Vähemlastel oli haritlasi rohkem, sest nende kava oli haritud inimestele mugavam, enamlaste hoiak oli aga raskem, pakkudes suuremaid võimalusi palavasse kohta sattumiseks: tulle, barrikaadidele ja vangimajja.

Esialgu pakkusid «romantikat», salajasi seiklusi ja põnevaid elamusi — muidugi asjasthuvitatud haritud inimestele — kõik põrandaalused organisatsioonid, sest asi oli uus, elu oli kehv kõigil töötavail kihtidel, tsaar pidi kukutatama, mille vastu polnud midagi isegi paljudel kodanliku klassi liikmetel.

Samuti oli lugu rahulolematusega eesti külas, kus peakurnaja oli balti parun, mõisnik-suurmaaomanik, kellele keiser oli andnud kõik soodustused ja eesõigused. Seal kehtis veel poolfeodaalne kord, kus saunikud, popsid, kantnikud tegid veel teoorjust — mõisapäevi. Needsamad saunikud ja popsid tegid tegu oma eluaseme eest ka talupidajaile, kelle maa peal asus saunahütt ehk popsiosmik. Maatainimesed kiratsesid kõige viletsamais elutingimustes. Mõisamoonamehed said oma tööjõu eest tasu kaugelt alla elatusmiinimumi. Kõike seda kehvistikku ekspluateerisid omakorda veel küla- ja alevikaupmees, hallparun nagu Roobu.

Muidugi, ka küla jõukatel olid oma teoreetikud ja ideoloogid, kes nüüd hakkasid samuti elavalt tegutsema ja rahvast äratama uute vahenditega, uute hüüdsõnadega, nagu «Teataja» rühmitus, kes õhutas põlluharijate majandusliku

seisukorra tõstmist, eesti linnakodanluse tekkimist, haritlaskonna aktiivsust, omavalitsuste vallutamist, mis neil oli ka kohalikus pealinnas õnnestunud.

«Armsa maarahva» hulgast võrsus ka niisuguseid inimesi, kes olid valmis hõbeseekli eest reetma niihästi kodanlasi kui töölisi, sõnaga kõiki, kes kuidagi julgesid võidelda tsaari vastu. Neile oli nähtavasti endale tume, mis nad tegid: reetsid revolutsionääre, lakkusid viina, elasid ulaelu, rahuldasid oma loomalikke vaiste või kirjutasid romaane: kui aga tasutakse, kui aga saab raha, kui aga saab lõbutseda, olgu kasvõi laipade otsas, süüta inimeste oigamiste saatel.

Issanda loomaaed on suur, öeldi, kuid maod on neetud. Kurat aeti sea sisse ja siga laskis ennast kukerpalli mäest alla, Juudas poos ise enda, — kõigi nende loomade saatus on olnud kole juba pühakirja järgi, liiati kui need lojused on takistanud inimkonna edu ja kurnatute vabastamist kapitali rõhumise alt. Niisuguseid artikleid võis leida ajalehtedes, mis olid muutunud üsna julgeks nii pealinnas kui ka provintsis, mille rumal ja ebapopulaarne sõda oli raputanud varjusurmast.

See oli revolutsiooni eelõhtu. See pani rõhujad värisema. See pani värisema ka mehi, kel südametunnistus polnud puhas. Värises ka Aleksander Peiler.

Peiler katsus vabrikus läheneda mitmele niisugusele mehele, kellega ta oli näinud rääkivat kas Kampsi või mõnda muud ja kes tema arvates oli põrandaalune, milliseks ta nüüd hakkas pidama iga teist-kolmat töölist.

*

Viimaks läks Peiler Kopika Kaarli juurde, kes oli jälle vabrikusse tulnud, sest ta patte ei peetud siin teps meeles.

«Ajad on nüüd niisugused,» ütles Peiler, «et meie, töölised, peame oma ridu ka koondama. Mis sellest, et sul on väike majahütt, vabrikus pead sa ikka orjama ja puudust kannatama. Majahütt toob veel rohkem kulusid kaela — seal tu-tu-tuleb üht kui teist re-re-remonti teha, ka-ka-katus jookseb läbi või jälle lutikaid sigib korteritesse, peab puhastama, peab kana-kana-kanapatitama ja niisama üht kui te-teist . . .»

«Mis jutt see on?» ütles Kopika Kaarel, «mis lutikaid mul sigib? Mul põle rohkem kui oma peavari ja sellegi eest pidin pogris sidima . . .»

«Või po-pogris ka-ka veel? Siis on sa-sa-sant küll . . . Niisuguseid vanu ve-ve-veteraane ongi töölisliikumisel tarvis . . .»

«Mis töölisliikumist mul siis õige tarvis on? Niikaua kui oled mõne rovokaatori õnges, siis mine jälle kannatama . . .»

«Pro-pro-vo-vo-kaatori õnge mede poisid juba ei hakka, me oleme ise se-selle peal väljas, et me neid oma seltsi sisse ei lase.»

Kopika Kaarlile ei meeldinud see segane jutt. Ta lõi käega ja läks oma töö juurde — palke saekaatrile ette lükkama.

«Kuu-kuu-le! Ka-Kaarel, ma ütlen sulle päris tõesti, et ega sa oma majahütiga kaugele ei sõida, kui sa üksi lähed ja üksi oled . . . Me peame ikka ühinema. Õhtul tule koosolekule, ma viin so õigele kohale. Ma olen sul väravas vastas.»

«Ei mina tule kuskile,» punnis Kopika Kaarel vastu ja trügis rinnaga jämedat palki, mis kuidagi ei tahtnud liikuma hakata, olgugi et seal oli hulk käsi küljes.

Siit, saemaja juurest ruttas Peiler siberi kuuri, kus töötas vana puusepp, kelle nimi oli Madis Luud ja kes vahetpidamata armastas millestki targutada.

«Mi-mi-mis sa, vanamees, siin lobised?» küsis Peiler.

«Mis sa, noormees, siis tahad?» küsis Luud vastu.

«Mis ma tahan? Ma-ma-ma tahaksin sulle pa-pa-paar sõna rääkida. Tu-tu-tule lähemale!»

«Mis sa, võõras mees, mulle räägid?»

«Küll kuu-kuu-kuuled.»

Ja veidi ringi vaadates:

«Ma olen sind a-a-ammu tähele pand, sa oled hea agitaator. Sa tu-tule meile üle!»

«Kus teile üle?» küsis Luud imestades. «Kus teile üle ma tulen?» Ja siis: «Mis üle ma tulen, ma pean siis vist küll kuskil olema, et üle tulen? Sa, noormees, oled küll eksind või on su nina juba nii eline, et enam inimesi ei tunne.»

«Miks ma-ma siis ei tunne seda va Luua Madist?» ökitas Peiler ja naeris vanamehe meelehärmi.

«Ei mul ole tarvis kuskile üle tulla, mul siingi hea küll.»

«Ei, ei! Ikka meie ühisusesse! Mis mees see nii-nii-niisugune on, kes kuskil seltsis ei ole nüüdsel sõja-aal!»

«Aitab mulle sellest ühest ühisusest küll,» vastas Luud.

«Tule, tule sii-sii-siia!» võttis Peiler vanamehe põllenurgast kinni ja hakkas sikutama. Madisele tundus see imelikuna, et nõnda aktiivselt kogutakse nüüdsel ajal seltsiliikmeid, et mis

veider selts see küll niisugune peaks olema, mis ei karda au ega häbi. Ta otsustas lähemalt kuulata, mida tundmatu noorsand kõneleb.

«Meil on niisugune selts, et võidame terve maailma omale! Niisugune selts on meil. See on maailma võitjate selts, ja kui sa sinna seltsi tuled, saad viis rubla kuus lisateenistust, niisugune se-se-selts on see . . . Ja . . . se-se-selle-sellepä-ä-ärast ma tahtsingi sind kutsuda, et sa oled vana mees, tunned asja ja sa-sa-saad pea-pea-pea-jutlusta-ajaks . . . Ko-ko-korjad meile palju liikmeid ja siis me näitame . . . Ah sa ka-ka-kardad või?» küsis ta, kui vanamees vaatas kohkunult üle õla, kas keegi ei kuulata seda asjalikku jutuajamist.

«Imelik, me peame ikka ühisusele maksma, aga sinu ühisus maksab veel meestele juurde. See peab ikka niisugune ühisus olema, kus keegi ei taha olla muidu, kui peab juurde maksma . . . Kas sa ei võiks omale täiturult mehi kaubelda?» nöökas Madis ja tahtis minekut teha, kuid Peiler haaras tal jälle põllenurgast kinni ja vedas ta tagasi.

«Kuu-kuu-kuule, mis ühisuses sa siis oled?»

«No see on alles küsimus, kis seda sulle siis tohib ütelda, kui sul niisugused jutud omal suus on! Võib kergesti olla, et oled oma maailma võitjate seltsiga ohranka ühisuse liige? Oled seda kuulnud . . .?»

«Miks ei ole,» vastas Peiler tõsisena, «aga minust ära sa-sa-sa seda juba karda. Ma vihkan ise neid mehi nagu ussi aia all, see on na-na-nagu aamen kirikus . . . Kui ma sulle õigust rää-räägin, siis on meie selts selleks määratud, et kõigi vaeste inimeste olukorda parandada . . .»

Peiler punastas veidi, ajas aga oma tugevad hambad paljaks ja naeratas süütu inglina, nagu oleks ta süda kõige puhtam.

«Kaabakaid on igasuguseid, aga ausaid töölisi vähe,» ütles ta. «Mi-mi-mina ta-ta-tahan ainult ausaid töölisi oma ühisusesse.»

Nõnda kauples ta veel mitmega, kuid kõigile näis kahtlasena selle uue ühisuse looja käitumine ja ta õnge ei hakanud rohkem kui Kopika Kaarel, kellele ta viimaks «augu pähe» rääkis, mis oli seda kergem, et ta ka sellele lubas viis rubla juurde maksta. Madis Luud tuli aga ühel hommikul tööle suure ähmiga, käed laiali, silmad pärani, silmade all kotid, nagu poleks ta mitu ööd maganud, ja kirus:

«Tegid aga põhjaliku töö! Et kus ühisuses ma olla, et

andku pommid ja lendlehed välja . . . No küll on sead! Nüüd on kohe selge, et see maailma võitja oli nuuskur, ja ma, vana inimene, olen ikka edeva suuga, lobisesin teisele liiga palju.»

*

Linn muutus üha elavamaks. Uulitsail jalutas puhkepäeviti rohkesti rahvast, voorimehed sõidutasid isandaid.

«Sõidavad Jalu jõe äärde,» nöökasid kõnniteel jalutavad tööliste-salgad, kui neist kihutas mööda terve voor uhkeid hobuseid sõjaväelastega.

«Seal põle mehi vaja, seal sõdivad popid ja puujumalad!»

«Mehed põle kuulisid tahtnudki, lubanud mütsidega jaapanlased merde peksta . . .»

«Sellepärast taganevad paljaste peadega! Ka kalossid jätsid Tsusimasse, äk, äk, äk!»

Töölised jõudsid irvitades ja mõnitades kaugele.

Ants sammus endamisi, pea maas, et ei astuks porilompidesse, mis tihedalt katsid auklikke kõnniteid, kuna sügisesed vihmad kallasid vahetpidamata vett. Oli sadanud öö läbi ja alles hommikul oli vihm üle jäänud. Nüüd oli isegi päike oma kahvatu palge läbi hõredate, kiiresti rändavate pilvede välja pistnud. Veel mõnikümmend sammu ja talle tuli vastu Haavakukk, määratud kohal, nagu see oli varem nende vahel kokku lepitud.

Antsul oli veidi piinlik pahanduse pärast, mis juhtus koosolekul tema ja selle salkus juustega üliõpilase vahel, keda Haavakukk oli nimetanud sõbraks. Kuid see piinlik tunne hajus, kui ta nägi Haavakuke laia, lahket nägu, mis läikis nagu hiilgama hõõrutud vask.

Ants ei teadnud teed, ta läks nüüd kaasa, kuhu Haavakukk juhtis.

«Ega sul ei maksa siis sellepärast pahane olla, kui kõik inimesed ühtemoodi ei mõtle,» ütles Haavakukk. «Nemad arvavad nii, see on nende teooria, aga tegelikult läheb ikka nii, kuidas nende teooria ei tea aimatagi.»

Ants ei taibanud selle keerulise filosoofia sügavust, vaid ta ütles:

«Partei on ju läind kaheks ja see oli muidugi üks neist haritlastest vähemuse-poolelt. Tema teooria järele see elu siis küll ei lähe.»

«Muidugi! Nüüd on neid siia siginud mitmeid. Tegelik teooria on aga niisuke, et mõlemad voolud peavad ühes töötama, sest hädaoht kohustab. Kas sa põle kuuld, varsti olla revolutsioon tulemas, nagu paratamata paratamatus.»

Ants naeratas arusaamatuses: teooria ja paratamata paratamatus olid jälle niisama uued asjad nagu kord vabariik, sotsiaaldemokraadid, «kodanikud» ja ekspluatatsioon.

«Nüüd töötavad keskkohad palavikulise kiirusega, et mitte vahtima jääda nagu lammas lahtise värava ees, kui revolutsioon puhkeb... Meil on ka ikka asjatundjaid mehi, ega kodanlastel üksi ole,» uhkustas Haavakukk.

«Muidugi, ega ilma asjatundjateta saa hakkama üheski vabrikus. Aga näha on, et need asjatundjad ei taha mitte kõik tööliste kambas edasi minna, vaid otsivad tülisid.»

«Imestada põle siin midagi,» vastas Haavakukk, pakkudes Antsule paberossi. «Astume edasi, hakkab jälle sadama,» vaatas ta ülespoole, kust langesid mõned vihmapiisad nagu klaaskuulikesed. «Õigust ütelda, ega see põlegi miski elu, kus pole tüli ega vaidlusi... Elu edeneb vastuoludes...»

«Või vastuoludes? Ah et muudkui ikka vastu vahtimist?» ütles Ants, nagu ei olekski ta tegelikult nõnda tume, et ta ei tea, mis tähendab vastuolu. «Siis on partei omavahel vastuolus?»

«Parteis on mitmesuguseid inimesi, kelle arusaamised lähevad lahku seisukorra hindamises ja organiseerimises,» vastas Haavakukk. «Nagu mina olen targemate meeste käest kuulnud — enamlased ütlevad, et ilma proletariaadi diktatuurita läbi ei saa, et tsaarikord tuleb hävitada ja siis kodanlus purustada ja seejärel hoopis uus tööliste klassiriik üles ehitada... Aga vähemlased seletavad, et proletariaadi diktatuur olevat Marxi õpetuse vastu, et tsaarikord tulevat küll kukutada, tulevat panna maksma parlamentlik kord ja siis demokraatliku vabariigi kaudu sotsialismuse juurde välja minna... Nii seletavad nemad.»

«Aga kummal siis sinu arvates õigus on?» küsis Ants.

Seda, kummal õigus on, ei teadnud ka Haavakukk ütelda.

Ants tundis imestust selle üle, kuidas Haavakukk ei teadnud ütelda, kummal poolel õigus on. Tihane ja Virolaid ütlesid otsekohe, et enamlastel on õigus.

«Esialgu paistab küll, et kõigepealt tuleb mädanend tsaarikord kukutada, eks siis näe,» ütles Haavakukk. ««Teata-

jas» töötavad ju ühes kodanlased ja sotsiaaldemokraadid . . .»

«Kas sa seda oled kuuld, et varsti tulla rahu, jaapanlased on teind puhta töö,» tähendas Ants ja astus ikka hüpates üle loikude, mis üha sagenesid, mida rohkem nad jõudsid agulite poole, kus valendas uusi suuremaid ja väiksemaid tööliselamuid.

«Nojah, mida rohkem kolki saavad, seda parem meile,» tähendas Haavakukk.

«Nii et siis «oma kõisrele» soovid kaotust?»

«Just! Nüüd soovivad kõik seda. Siis tuleb revolutsioon, siis kukub tsaar ja tuleb midagi uut, saab vabadust.»

Antsu väikesed hallikas-sinised silmad lõid särama, kui ta kuulis sõna, mis oli teda viimasel ajal üha rohkem vaimustanud, kuid mille õige tähendus ja sisu oli talle niisama ebamäärane kui see proletariaadi diktatuur ja demokraatlik vabariik. Vabariigist oli rääkinud Aleksander, kuid Haavakukk lisas veel juurde demokraatlik, mille tähendust Ants ei tihanud enam pärida.

«Meil on nüüd ju linnakomitee. Nägid küll neid lendlehti . . . Linnakomitee oli lendlehele alla kirjutanud . . .»

«Oli küll. Hea, et oma keeles, saab aru,» ütles Ants.

«Nüüd tulevad ühtepuhku oma keeles, nüüd on oma trükikoda ja oma sulemehed — muudku nagu viskavad valmis,» ütles Haavakukk ja vaatas Antsule, nagu tähendades, et «näed, kuidas ma sind usaldan, kuid sa ei teagi, et ma pean ju sind kasvatama».

«Ah sulemehed on löönud kampa?» küsis Ants imestades, sest tänini oli ta «sulemeestest» olnud hoopis eriarvamisel. «Aga siiamaani,» jätkas ta, «kirjutas lehed üks Peeterburi tööline, kes töötas meil, nagu mulle seletati.»

«Ah jah! See oli Mihhail Ivanovitš. Nüüd on aga meil juba rohkem sulemehi.»

«Aga kas need sulemehed, kes praegu kirjutavad, on iseoma või tööliste kasude peal väljas?» küsis Ants.

«Need tahavad samuti vabadust, eks nende king pigistab samuti kui meil, lihtsatel töölistel.»

«King pigistab . . .» kordas Ants, sest see oli üsna imelik. Niisugused isandad olid ikka käinud nina püsti, ikka olid nad kuidagi paremad ja uhked.

«Siis on kõik vabaduse poolt,» ütles ta valjusti, ja vabadus hakkas omandama mingisugust konkreetsemat kuju, sest mis see kinga pigistus pidi muud tähendama kui üldist viletsat seisukorda, millesse on sattunud haritlasedki, keda Ants oli nimetanud sulemeesteks. Vabadus pidi siis tähendama paremat elu, paremat palka, lühemat tööpäeva ja muid lahedamaid elamisvõimalusi.

«Nüüd läheb asi laiemalt. Nüüd on juba kogu linn liikumas, nüüd põle meie vabrik üksi,» tähendas Haavakukk. «Tänini olime nagu mõni taluperemees, kellesse teise talu ei puutu, et — igaüks oma eest, jumal kõigi eest . . . Ei, nisuke asi enam ei lähe . . .»

«Aga ega siis teised vabrikud põle ka paremat midagi teind . . . Meie ikka teiste eeski veel . . . Meie lasime ikka kord juba auru välja,» ütles Ants, tuletades meelde, kuidas nad kord olid alustanud streiki, mis oli aga nurjunud.

«Seda küll, aga kui kõik auru välja lasevad, siis on juba mõju hulga suurem.»

Ants kujutles nüüd, kui suur mõju võiks sellel olla, kui kõik auru välja lasevad, kui enam ei tööta paberivabrik, laevatehas, masinavabrikud, riidevabrikud, mis kõik on siia mööda linna servi juba mõne aastaga püstitatud nagu see vagunivabrikki. Siis oleks küll mõju suur, siis oleksid uulitsad korraga täidetud mustavate inimjugadega, mis vajuvad vabrikuväravaist välja nagu paksud suitsusambad hiigelkorstnaist. See mõju oleks küll masendav mõnedele ringkondadele, kuid väga ülendav neile mustadele hulkadele endile.

Ants ja Haavakukk läksid vaksali juures asuva tiigi äärde, kuhu ilus hilissügisene õhtu oli kokku tõmmanud rohkesti inimesi, ja jalutasid seal, kuni läks juba üsna videvikuks ja majades hakkasid tuled põlema. Siis läksid nad üle raudtee ja sammusid tükk maad edasi, kuni algas heinamaa. Nad möödusid üksikutest viltuvajunud majaosmikutest. Tehes tiiru mööda heinamaad käskis Haavakukk Antsu tähele panna, kas neile keegi järele ei käi. Kui kumbki midagi kahtlast ei näinud, läksid nad agulimajade vahele tagasi, kus oli porine ja kus polnud näha inimeste liikumist. Mõlemad mehed astusid ühest hooviväravast sisse, Haavakukk ees, Ants järel. Koperdamise järel õuel, kus vesi ulatus üle pöia, ja pimedas eeskojas ning köögis jõudsid nad tuppa, kuhu oli kogunenud inimesi, kes istusid, kus juhtus — mõned kolme-neljakesi pi-

kal pingil, teised voodi äärel. See oli arvatavasti Madis Luua korter, sest Luud näis juurdetulijate eest hoolitsevat. Ants imestas, et Luual tuleb nii kaugelt tööl käia.

Ringi vaadates nägi Ants, et siin olid peale mõne üksiku kõik tuttavad inimesed, uue vabriku inimesed, kes olid olnud koos ka Haavakuke korteris. Siin oli Arno Väljaots oma armilise näoga, Marie Metsand ja üks vene tööline rattamajast, kes oli alles hiljuti vabrikusse tulnud ja kelle nime Ants ei teadnud. Vene tööline ja Arno Väljaots mängisid kaarte. Siis tuli veel lisaks Bruno Koemets kahe lätlasega, kellest vanem vuntsidega mees töötas katelsepa-töökojas ja noorem katlamajas, seal kus Pere-Antski. Mõlemad lätlased, nagu Ants oli kuulnud, olid tulnud Riiast. Vanem lätlane, tagasihoidliku käitumisega, kuulis, nagu enamus katelseppi alati, halvasti ja seadis kuulamiseks käe kõrva äärde. Noorem, kes armastas kärarikast seltskonda, oli Antsule juba varem vabrikus tuttavaks saanud.

Viimasena tuli Paul Niin, lahja, sileda lõuaga, lühikeste mullakarva vurrudega, millede otsad olid teravaks keeratud. Paul kandis alati prille. Ta oli alles hiljuti uude vabrikusse tulnud ja töötas maalrina sealsamas kus Antski — vagunikerede valmistamise töökojas. Paul võttis vabrikumeeste keskel elavalt osa vestlustest ja kaitses sotsiaaldemokraatide enamuse-meeste programmi.

Ants mäletas Paul Niint viimaselt koosolekult paar nädalat tagasi paemurruaukudes Lasnamäel, mille linnakomitee organisaator oli lõunavaheajal kokku kutsunud. Seal oli Paul Niin esinenud sõnavõtuga.

Ants oli natuke kohmetanud. Ta oleks hea meelega mõne nalja visanud, aga kartis, et kukub jälle sisse nagu ükskord Haavakuke korteris. Madis Luud ei tundnud ennast ka kuigi hästi. See oli esimene kord, kus tema korteris toimus mingisugune kogunemine. Ants ei saanud ennast enam tagasi hoida ja ütles Luuale:

«Noh, pane siis ka pudel lauale, kui oled külalised kutsunud!»

Kui uusi juurdetulijaid enam ei olnud, jätsid kaardimängijad oma mängu pooleli. Vene tööline, lühike, laiade põsenukkidega, sooniliste, õlist läbipargitud kätega mees, hakkas tasakesi rääkima, millest Ants midagi aru ei saanud. Haava-

kukk, kes vene keelt oskas, tõlkis sõnavõtu eesti keelde. Vanem läti tööline pani kõne ümber nooremale.

Kõne sisu seisis selles, et üle kogu Venemaa olevat linnades asutatud sotsiaaldemokraatide komiteed ja ka kohalikus linnas olevat moodustatud komitee, mis ühendab kõik sotsiaaldemokraatide kohapealsed ühisused. Uue vabriku organisatsiooni poolt ei ole aga komitees ühtegi esindajat ja seepärast tuleb säärane esindaja valida.

Praegu olevat eriti tähtis organiseeruda. Tsaar alustanud sõda ja keegi ei tea, millega see veel lõpeb. Tulevat revolutsioon ja selleks peab valmis olema. Ta rõhutas eriti organisatsiooni suurt tähtsust, mille vastu mõned parteisse poetunud härrasmehed võitlevad.

Noorem lätlane jutustas midagi omas keeles, ägedasti kätega vehkides, mispeale vanem lätlane talle midagi seletas.

Bruno arvas samuti nagu eelkõneleja, et kui töölistel pole organisatsiooni, siis pole neil mitte midagi.

«Töölised ei tohi lasta jämedat otsa oma käest ära libiseda kõhklejate kätte! Siin pidas jutlust Karl Mast. Mis ta ütles? Meie lõplik eesmärk on parlament! Ja mis siis edasi saab? Siis on härrad pukis ja töölised pühkigu suu puhtaks. Tööliste eesmärgid on suuremad . . . Tööliste oma võim!» ütles Bruno.

Ants sai aru, et Bruno kõne oli sihitud Haavakuke vastu, kes ei teadnud selgelt ütelda, kellel on õigus, kas enamuse-meestel või vähemuse-meestel.

«Tõsi!» lisas Arno Väljaots. «Kõigi maade töölised, ühinege!»

Koosolek läks esialgu stiihiliselt. Vanem lätlane nõudis, et tuleb valida koosoleku juhataja. Arno Väljaots seadis üles Marie Metsandi kandidatuuri, millega kõik nõustusid.

«Kas nüüd tuleb kõnesid ka uuesti otsast alustada?» küsis Haavakukk. See tekitas naeru. Leiti, et ei maksa uuesti otsast alustada.

«Kes seatakse üles meie organisatsiooni esindaja kandidaadiks?» küsis Metsand.

Ants avaldas arvamist, et kes teine muu sellega ikka võiks toime tulla kui Haavakukk. Viimane istus ise tagasitõmbunult korstnajala kõrval ja silitas oma pehmet lõuga.

Seal aga pahvatas Riia tööline ootamatult:

«Bruno Koemets!»

Ants arvas, et nüüd hakkavad kõik naerma, sest keda see noormees oskab esindada. Kuid Antsu imestuseks toetas Bruno kandidatuuri ka vene tööline, kes ütles, et Bruno on ustav tööliste klassile ja oma tegevuses küllalt ettevaatlik, nagu ta on näidanud. Viimase järel ütles kiitva sõna Väljaotsa Arno, endine Toomeli kamba mees, kes oli läti ja vene töölistega kakeldes armigi näole saanud, aga nüüd istus nendega seltsimehelikult koos.

Bruno seadis omalt poolt üles Paul Niine kandidatuuri. Niin olevat laialdase silmaringiga sotsiaaldemokraat.

Bruno avaldas arvamist, et uus vabrik peab sammuma kõige ees ja selleks peab sealne sotsiaaldemokraatide organisatsioon olema tugev, kus peab valitsema tööliste vaim, aga ei tohi olla kõhklemist ega kaksipidi vahtimist «Teataja» meeste poole.

«On üles seatud kolm kandidaati,» ütles Metsand, «seltsimehed Haavakukk, Koemets ja Niin.»

Võttis sõna ka Haavakukk. Näis, et ta on kohmetanud. Ta ütles, et komitees olevat nüüdsel vastutusrikkal ajal väga palju tööd, mis nõudvat noori ja tugevaid mehi. Niisuguseks meheks olevat tema arvates Paul Niin.

Nüüd tõmbas varem sõna võtnud vene tööline taskust paberilehed ja jagas need kõigile juuresolijaile välja. Ka pani ta lauale kaks pliiatsit. Igaüks pidi nüüd paberile kirjutama soovitava kandidaadi nime, keda ta tahab komitees näha. Pärast seda keeras iga osavõtja oma paberilehe kokku ja andis need väljajagajale tagasi, kes pistis sedelid oma tasku ja ütles, et ametlik osa olevat seega läbi.

«Kes siis sai nüüd meie vabriku esindajaks?» küsis Ants salamahti Haavakukelt.

«Seda me ei saagi teada,» ütles Haavakukk. «Siin võib meie hulgas olla mõni äraandja, ja seepärast jääb see teadmatuks.»

*

Mis siis oleks, kui need massid tänavale tuleksid, see oli valitsevaile võimudele väga selge, sest neil oli selles kogemusi. Eriti tegi neid uuesti närviliseks see, kui nad kuulsid sotsiaaldemokraatide linnakomiteest, mis valmistavat ette mingisuguseid revolutsioonilisi sündmusi, mille tuleku suhtes võimudel endil polnud ega võinudki olla usku ega arusaamist.

«Kas te siis mitte ühtegi komitee liiget ei leia?» küsis sandarmiohvitser Peilerilt, kui see oma järjekordse aruandega oli Toompeal.

«Ma-ma-ma olen jä-jä-jälil, teie kõ-kõ-kõrgeausus!» ökitas Peiler ja jutustas, kuidas ta kohanud nägusat naistöölist, kes käib läbi kahtlaste tüüpidega, kuid kes olevat äärmiselt kaval ning ettevaatlik.

«Ra-ra-raha vajab see eksemplar, kulud on suured, teie kõ-kõ-kõrgeausus.»

Ohvitser andis talle paar uut kümnerublast ja ühtlasi valju käsu, et ta kõik need komiteed kindlaks teeks. Peiler kummardas ja palus veel sõna. Tal olevat suhteid kellegi Kaarel Kopikaga, kes olevat organisatsiooni liige, kuid millise, seda ta praegu veel ei teadvat. Igaks juhuks võiks selle mehe areteerida ja üle kuulata.

Järgmisel päeval areteeriti Kopika Kaarel õhtul töölt tulles ja viidi sandarmivalitsusse.

«Mis organisatsiooni te kuulute?» kärgatas ametnik.

«Mis mina, rumal inimene, tean organisatsioonist . . . Mina ülepea niisugust poliitikat ei aja . . . Minu juurde tuli kord keegi ökitaja ja lubas viis rubla, et tule maailma parandajate ühisusesse, aga see saadan pettis mind, ei and viit rubla ega rääkind enam oma maailma parandajate ühisusest . . .»

Kaarel jäeti veidi istuma. Viimaks tehti kindlaks, kes ta on ja mis ta on, ja vabastati kolme päeva pärast.

Kui hiljem Peilerit maailma parandajate ühisuse suhtes küsitleti, vastas ta:

«Niisugust seltsi organiseeriti vabrikus küll, aga nüüd on see nähtavasti üle võetud. Ma olin kord selle jälil, aga nüüd on ta likvideeritud . . . Kopika Kaarel on rahaahne, teda ei tea uskuda, tema teeb raha eest kõik . . . arvatavasti on ta mõne salaseltsi rahaline tööriist.»

«Kelm, kaabakas, idioot,» mõtles ohvitser, «kuid mis parata, pole paremat.»

«Võite minna!» ütles ta, «ja olge ettevaatlikum oma maailma parandajatega!»

Peiler lahkus ja jooksis kiiresti Toompealt alla, sest tal oli hirm ja ühtlasi ka hea meel, et järjekordsest ebaõnnestunud ja vähetulukast ettevõttest nii kergesti pääses. Tarvis oli vanad üritused likvideerida, sest uued olid peale tulemas, aeg ei seisnud paigal.

Ta läks Marie Metsandi juurde, muidugi nii suure õhina ja südamevaluga, nagu ei suudaks ta ühtki minutit viibida eemal oma kallimast, keda ta jumaldab.

«Sa tuled alati nii ootamata,» ütles Metsand ja kohendas pluusi, nagu oleks ta midagi põue pistnud.

Peileri silmad peatusid Marie rinnal, nagu tahaks ta puurida läbi riide oma pungis siniste silmadega, mille laud punetasid kas vähesest magamisest või mõnest silmahaigusest.

«Kallim, kuidas ma-ma-ma sa-sa-saan teisiti,» ja ta lähenes tütarlapsele, silitades tema pihta ja lastes käe libiseda üle rinna, kus ta arvas peituvat mingisuguse krabiseva paberi. Siin tundis ta pihiku nööbirida, kõva kokkukistud rinnapaari, ja tõepoolest justkui midagi paberitaolist. «Su-su-sul on mi-mi-minu ees i-ikka sa-sa-saladusi vist?» ökitas ta siis naeratades ja paljastas oma «jumalikke» hambaid, mis valendasid, nagu oleks kuhi valgeid kanamune kuskil vakas.

«Mis sa mõtled, Leks?» ehmus tüdruk ja vaatas imestades, ajades pärani oma suured, tihedate ripsmetega silmad. Talle meenus nende esimene kohtumine, kus Leks vaatas üle lehe ja siis paljastas oma hambad, ning kuidas tundus veidrana see luurav pilk ja need sõnad, mis ta ütles.

Kui Peiler katsus jälle Metsandiga mürada, et veel kord kombata, kas ta tõesti ei pannud midagi põue, siis jooksis tüdruk eemale, mis äratas veel rohkem uudishimu ja kahtlust. Nüüd ründas Peiler seda innukamalt ega jätnud enne, kui tüdruk oli jälle ta käte vahel.

«Ära tee, lase lahti!» käratas Marie.

«Su-su-sul on ikka midagi vist põues,» naeris Peiler ja mudis tüdrukut üha edasi. Viimaks sattus ta peo vahele jälle miski krabisev asi ja ta laskis tüdruku lahti. Nüüd oli talle selge, et Marie oli katsunud tema eest mingisugust saladust varjata. Ainult see oli teadmata, kas oli see mõni lendleht, mida Peiler küll kõige rohkem oletas, või mingi kiri kas mõnelt kavalerilt või poliitiliselt tegelaselt, mida Peiler jällegi kõige rohkem arvas. Kuid oma nuuskuri-kavalusega ei teinud ta sellest enam väljagi, jättis tüdruku rahule ja otsustas terasemalt hakata valvet teostama.

«Täna õhtu ma-ma-ma pean minema se-se-seltsi juhatuse koosolekule ja ma-ma-ma pean va-va-vabandama, et ma ei saa tulla . . . Se-se-sellepä-rast ma nüüd tulingi.»

Marie vaatas niisama kahtlevalt ning võõrastavalt kui nuuskurgi ja küsis:

«Oled ka mõni põrandaalune?»

«Ke-ke-kes siis ka on?» küsis nuuskur.

«Noh, kuulatakse ju neid järjest üle.»

«Ke-ke-keda on kuulatud's?»

«Noh, Luuda olevat pinnitud ja . . . isegi va tola Kopika Kaarel istunud kolm päeva Toompeal . . .»

«Ku-ku-kust sa's seda te-te-tead?»

«Noh, kas sa põle siis kuuld, terve vabrik kõliseb . . . Nuhid olevat vabrikus võrgu kudunud . . .»

Peiler naeratas. Mariele tuli see üsna kahtlasena ette, kuid ka tema naeratas.

«Kus seltsis sa siis oled?» küsis Marie.

«Ta-ta-tallinna eesti käsitööliste abi-a-and-and-mise se-se-seltsis. Hea selts, viisakad inimesed, haritud, ta-ta-tahad tu-tu-tulla ka?»

«Põ-põ-põle aega,» ökitas Marie, mis tundus Leksile pilkena. Ta oli ses suhtes võrdlemisi hell, pidi haarama kaabu ja lahkuma, kuid teda huvitas, miks Mariel aega ei ole.

«Pean minema kirikusse,» valetas Marie ja naeris.

«Pa-pa-palu siis mi-mi-nu eest ka!» ütles Peiler ja tegi minekut.

Ta ei läinud kaugemale kui järgmisele tänavale, kus ta keeras sisse madalast hooviväravast, astus üles kitsast nagisevast trepist, koputas vanale uksele, kus talle vastu tuli vanem naine, kes elas siin oma ainsa pojaga. Sellele ainsale pojale tegi ta ülesandeks valvata Varruka tänaval nr. 2 hooviväravа taga ja jälgida seda naist, kelle nimi on Marie Metsand, satään, musta kostüümiga, mustade sukkade ja pruunide kingadega, kübara ees kaks sinakat sulge, pruunid kindad käes, ja peaasi, suurte silmadega.

«Sa oled ju teda ennegi näind,» ütles Peiler. «Seesama, kes läks üks õhtu ja kadus meie silmist, mäletad.»

Kui õhk oli puhas ja Peiler kardina vahelt piiluvast Marie suurest sinisest silmast kadunud, kui ema, vana kuuekümneaastane inimene, oli sängi läinud, keeras Marie ukse lukku ja võttis paberi põuest. Paber krõbises ja ärritas Mariet, nagu oleks seal mingisugune salajane sõjateade või salakuulamise ülesanne. Kartes, et see võib äratada kahtlust ka emas, katsus

ta selle ettevaatlikult lahti rullida. Väikesele ruudulisele paberitükile oli kirjutatud harjumata käega:

«Seltsimees. Tulge homme õhta kell 8 sinnasamasse kohta, mis sai teile mineva kord üteldud ja pange tööriided selga, et midagi kahtlast ei ärka ja võtke kas mõni korv käevarde või kott kaenla alla nagu läheks poest kartuleid tooma. Vaadake ka et saba taha ei võta.

Tervitusega Habe.»

Marie otsis nurgast vana lapitud seeliku, kulunud musta jaki, pani töösaapad jalga, halli salli pähe, puistas käekotist kartulid ja pani sinna põhja vana ajalehe, vaatas kella, mis hakkas saama alles seitse, istus veel, rüüpas vett, käis paar korda üle toa, nagu meenutaks midagi, ja viitnud veel natuke aega, läks välja. Hooviväravas pani ta küll tähele kedagi noormeest, kes iga majainimest kahtlaselt uuris, kuid teda see nähtavasti ei tundnud, sest teda ta ei jälginud.

Kui Marie oli juba teises tänavas, alles siis torkas noorele nuhile järsku pähe, et kas too naine ei olnudki Marie Metsand, sest ta vaatas ju nii suurte silmadega, et nuuskurile näis, nagu teeksid need silmad valu. Nüüd kiirustas ta küll sammu, kuid Metsand oli juba kadunud . . . Tänavad olid tühjad ja pimedad. Petrooleumilambid heitsid ainult ähmast valgust kõige lähemasse ümbrusse. Mõnest hooviväravast tulid inimesed, kadudes kuhugi pimedusse, mõnel nurgal lällutas paar joobnud kodanikku, kõik oli hall, udune, argipäevane, sest ilm oli olnud vihmane.

Marie läks ikka edasi, tõmbudes veidi kössi, mis andis talle vanema inimese kuju, nõnda et teda võis pidada ennemini mõneks turunaiseks, sadamatööliseks või tänavapühkijaks kui nooreks nägusaks tütarlapseks, kes on väljas mingisugusel ülesandel. Kui ta jõudis juba üsna lähedale oma sihtkohale, vaatas ta üle õla tagasi, seisatas, tegi veel koguni ühe ringi mööda kõrvalisi tänavaid ja astus siis madalasse majja, mis oli suurema maja õuel ja meenutas rohkem pesuköögi kui elukorterit.

Siin võttis teda vastu blond noormees, kes oli kõnega esinenud Haavakuke korteris toimunud koosolekul. Noormees haaras tal ilma tervitamata pahema käe ja tõmbas ta enda järel tuppa. Siin oli ees mitu inimest, kes istusid, kus keegi juhtus aset leidma, mõni toolil, mõni vanal kohvril, mõni sängi

äärel, kõigutades jalgu. Nurgas oli väike neljakandiline laud, millel asetses suur virn mingisuguseid lehti ja brošüüre.

Niipea kui Marie sisse astus, tõusis keegi pikk kondise näoga, lühikeste mustade vurrudega mees püsti ja ütles:

«Kuidas see on? Kas kõik on kästud korraga siia kokku tulla? See on ju lubamatu.»

Marie vaatas inimestele, keda ta ei tundnud, ja tal tekkis mulje, nagu kahtlustataks teda milleski. Talle meenus Leks ja siis küsimus, et kas teda pole ehk juba selle Leksi seltsis märgatud, ning kas ta mitte ei ole arvanud õieti, kui kahtlustas Leksi nuuskurina.

Keegi ei vastanud. Tekkis üürike vaikus, nagu otsiks igaüks, millega end kaitsta või vabandada. Viimaks lausus keegi tagant nurgast:

«Seda oleks võinud ju lihtsamini ja paremini teha — ükshaaval.»

«Jah, aga ma tahtsin midagi rääkida, ma tahtsin ütelda, kuidas neid parem on laiali laotada ja kus kohta neid laotada,» vastas blond noormees, kes oli vastu võtnud Marie Metsandi.

V

VÄGIKAIKA-VEDAMINE

Kuie vallamaja ees lasilate küljes oli kümneid hobuseid, kes hirnusid, kraapisid või närisid rahulikult, kõigutades aegajalt heinamärssi, tõmmates sealt justkui vihaselt ristikheina- või timuti-suutäisi. Rohkem aga kui hobustega oli tuldud jalgsi igast valla äärest, sest täna oli talitaja valimine. Õues suurte kuuskede all ja teel, kus kahel pool kasvasid kased, vallamaja kojas, mille seinad olid paksult täis kuulutusi, ja vahimehe eestoas, kus tisleripingil vedelesid külaneiude armastuskirjad, toimusid peremeeste eelnõupidamised, kus siis muidugi kandidaatide suhtes vaieldi.

«Ega siin paramat enam ole kui Roobu,» ütlesid mitmed Kurena ja Karla peremehed ühest suust. «Kui veel mõisa kuuendikud soab koasa tõmmata, siis lähäb ühel ealel.»

«Mis siis neilgi Roobu vasta peaks olema, mees on jo näidand ennast küll,» lausus Vetka Juhan ja oli kindel, et «tema reagib selles asjas Neemele augu pähä».

«Kuule, Neeme, ega sul Roobu vasta kedagi põle?» küsis Vetka ja ulatas Neemele käe. Neeme võttis käe vastu, tõmbas mütsi silmadele, nagu häbeneks ta oma mõtteid, ja lausus:

«Ta on jo oma aja ää old, ega teda sis teist aega soa enam valida . . .»

Sellega ei nõustunud ostuperemehed, sest vallavanemaks võidavat valida nii mitmeks ajaks kui aga volikogu seda tahab.

«Ega seda põle,» vaidlesid kuuendikud vastu. «Eks need ostumehed ole küll juba seda vallakassat tühjendand, nüid on aeg vaesematel seda asja järele voadata,» ütles Vainusauna Jüri, kes näis olevat kuuendikkude ja teiste kehvemate eestvõitleja.

Nüüd pöörasid peremehed nagu ühise käskluse järgi selja, pobisesid midagi ja tõstsid siis üldise lärmi ja sajatuse, et «kellega siin mõeldakse tegemist olema, mõne vargabandega või ausate inimestega».

«Mis seal vargabandega, aga eks seda ole nähtud . . . Tarvis oleks ikka kordamööda, kord ostumehed, sis jälle mõesavald,» seletas nüüd ka Nõksu Juhan, kes kõigest hoolimata niisugustes küsimustes vedas ühist iket Neeme ja teiste kuuendikkudega.

Roobu Kustas oli juba pikemat aega «juhtinud» valla asju, oli ehitanud üles ministeeriumikooli maja, oli täitnud ise ka kirjutaja kohuseid, kui see puudus, oli ise seletanud valla asjusse puutuvaid seadusi, korraldusi ja määrusi, sest ta tundis vene keelt, kuid oli seda kõike tõlgitsenud ikka nii, et maatameestel ja kehvikuil polevat midagi ütlemist. See oli tekitanud paksu verd.

Kustas oli jõukas mees, talu oli ta juba ammu kinni maksnud, hooned parandanud. Oli ehitanud uue suure, värvitud ja lubjatud elumaja, kaevanud kraave ja istutanud viljapuid, laiendanud äri ja suurendanud Hoerschelmanni kiuste isegi oma «kirikut», ehitades peale veel paar katusekambrit, kus anti öömaja paremaile teekäijaile ja kus vahel oli ka hea niisama istuda, juttu ajada ja kaarte mängida. Siin olid ka värsked ajalehed ja niisugustki kirjandust, mida all polnud soovitav pidada. Siin käidi siis lugemas ja sõjasündmusi arutamas.

Roobu Kustas oli nüüd «Teataja» jumaldaja ega lasknud ühtki silmapilku ega ühtki inimest muidu mööda, kui ta poleks soovitanud selle lehe tellimist, mida poe juures vastu võetavat.

Kui ta kuulis, et Vainusauna Jüri, Neeme vanamees ja Nõksu Juhan olid teinud vastasrinda, võttis ta sõna ja seletas:

«Kas siis inimesed ei saa aru, et nüüd põle aeg luike, augi ega vähki mängida. Linnamehed veavad üht rege, meie, maainimesed, kes kõik oleme ühesugused paruni orjad, ajame ninaga tühja tuult taga, — mis kassast te räägite, ma loen teile aruande ette ja näitan must valge peal, kus ükski kopikas on läind . . . Linnas on «Teataja» juures kõik koos, Pätsid ja Martnad, aga meie pahempoolsed vahivad metsa poole,» vaatas ta Vainusauna Jürile, keda ta vist pidas pahempoolseks ja kes vaatas aknast välja, kui Roobu kõneles.

«Ma ei taha sõjast rääkida,» jätkas Roobu, «selleks on kindralid, kes sõidavad tõlla sees, aga sõda on nii kaugel, et kõik vaatavad ümber, mis nüüd saab.»

«Me vaatame, kuda me oma vallaasjadega valmis soame, mis meil sõjast on,» ütles keegi kuskil taga nurgas.

«Vaat seal on, inimesed vaatavad ainult oma ukse alla, aga tõsised mehed peavad vaatama, kuidas üleüldine Eestimaa asi läheb, kuidas me oma keelega ja meelega lood on, kas meil ka õigust on siin maa peal, või lubab Ärselmann seda lõbu meile ainult taevas . . . ek, ek, ek . . .» naeris Roobu.

Kõik irvitasid kuidagi häälitsedes ja hakkasid nuuskama ning köhima, nagu oleksid nad kogu aeg hinge kinni pidades sellest pidanud hoiduma. Pärast seda algas sosin ja mõmin, nagu oleks käimas mingisugune üldine arupidamine, kus jõuti üksmeelsele otsusele, sest korraga vaikis jälle saal ning kostis hüüd:

«Roobu las jääb edasi!»

«Vainusaana!» hüüdis kellegi arglik hääl, keda ei toetanud keegi, kuid kelle vastu ei tihatud ka protesteerida, sest Vainusauna Jürit ei tuntud mitte vähem «targana».

Roobu kõne oli aga avaldanud oma mõju.

Nõksu oli lasknud pea rinnale. Neeme oli vaadanud Nõksule, siis Vainusauna Jürile, kes samuti seisis natuke norgus, ja kui saabus kuulikeste laskmine hääletuskasti, siis selgus, et Roobu Kustas oli saanud kõige rohkem hääli ja oli valitud «teist aega vallavanemaks». Mehed panid piibud suitsema ja läksid koju.

*

«Noh, keda te seal ää valisite?» küsis Neeme ema.

«Keda seal pidi valitama, — eks sa tea, keda.»

«Ah Roobu ikka või?»

«Ikka Roobu,» ütles vana Neeme ja võttis seljast pühapäevapintsaku, mille ta hoidis korraliku, puhta ja uue, et «võiks rahva ulka minna inimese moodi».

«Sõda pani selle Oadu oma nahka. Oleks see kodu old, oleks asjad ikka teesed old,» kurtis ema, «oleks, võib olla, ise akand vallatallitajaks. Nüid ta seal Pohlamaa põhjas, ja voata, viimaks soadavad veel Mukdeni alla.»

«Mukden ja Portartuur olla jo ammu läind . . . Roobu pidas suure kõne, et Eestimoa soada nüid vabatriigiks, seda olla nüid sõda teind,» pani Aadu natuke juurde.

«Ae, ää aage nisukest loba, põle isegi Soome ega Pohla nii kaugel, kus sis me.»

«Ega ma tea, aga linnas olla kõik revarotinäärid ja eesti mehed mesti löönd, et Eestimoa asja eest võidelda, et me moal olla lollakad, kiskuda igaüks isepäini, et kõik pidada ühes minema.»

«Siis Roobu on ninamees, ega seda põle! Oleks ikka Oadu kodu old, siis oleks veel näidand,» kahetses ema. «Mis siis Vainusaana tegi?»

«Mis see teeb? Lehed peast lolliks teind. Üiti kord teese nime, aga nigu mune lugema akkasid, temal kohe vähäm.»

Ema pani käed kõhu peale põlle alla ja vangutas pead:

«Või temal oli vähäm . . . Siis on Roobu nii kange pull, et ei seda taltsuta enam keegi . . . Mul põle nüid enam aega, pada akkab üle aama. Plikad joosid kõik kottu ää, lammal old väillal tall, läksid seda ää tooma . . . Mis see äbarik nüid on sügise aegu, üks koa veel, oleks ometi poar tükkigi old . . . Kas siis vallamajas ei kuuld koa, mis need Ansud seal linnas teevad, kas koa nagu Roobu — vabatriiki?»

Vana Neeme mõtles veidi ja siis hakkas veeretama.

«Eks see Kadakasaana, aga ega see Soolu tee kedagi, kapsib niisama, tea mis nisukesele lasti last minna, oleks jo paramaid soand küll . . . Mõni mees või kedagi, jaluli teese lauale! Ma oleks kurjavaimule nii and, et kirjad peal . . . Mis Moali sis peab tegema . . . Laps oli, sellegi tapsid ää . . .»

«Va mädand, kuidas nad siis teda tapsid,» vastas naine, «eks ta surnd niisama — mis selle veikese hingeke sis on seal linna müras ja käras,» ütles ema. «Leenal õn kõvemad,

elavad, ja poiss on nisuke tore ja tugev nagu purikas,» rääkis pereeit tuld kohendades, kuna isa sõi laua ääres silku ja külmi kartuleid.

Plikad olid väljalt koju jõudnud. Nad täitsid oma heleda ning rõõmsa kilkamisega Neeme õue ja hooned. Marial oli lambatall süles, kus tolle pikad, lahjad ja karvased jalad siputasid ning rippusid nagu neli kaigast. Tall ise näis väga rahul olevat, aga utt määgis ja vahtis hirmunult ringi, nagu tahetaks talt see ainus varandus röövida. Kuidagi ei tahtnud ta lauta minna, aga niipea kui talleke üle lauda ukse pandi, oli ta krabinal seal ja nuusutas, kas on ikka oma. Nüüd toodi lambale sooja jahuvett ja heinapepri ning paitati ikka talle, kes varsti hakkas juba kepsu lööma, nagu oleks ta ammu selle maailma lõbusid maitsmas. Liisi oli eemaldunud, aga Mari, Miina ja Mai istusid veel uksepakul ja uudistasid väikest looma.

«Miks siis sügisest talle äbarikuks üitakse?» küsis Mai.

«Miks? Ega talle üksi üita, last üitakse koa, kui ta sügise on old,» vastas Mari. Väiksemad õed vaatasid vanemale ja hakkasid naerma.

«Siis sa, Mai, oled äbarik,» ütles Miina ja kiskus naerust kõverasse.

«Kus ma's äbarik olen, kui ma põle sügise sündind — kas siis nüid on sügise, nüid on jo talve.»

«Mis talve siis nüid on, kui lammad väillas käivad.»

«Lammad! Lammad käivad orasel,» vaidles väike Mai, kes kuidagi ei tahtnud «äbarik» olla.

«Siis on Leena poiss koa äbarik — see oli jo koa sügise,» arvas viimaks Miina. Ka teised hakkasid arvama, kas Leena titt oli sügisel.

«Mis see siis teeb, kui on äbarik?» küsis Mai.

«Mis ta teeb? On äbarik ja muud kedagi,» ütles Miina ja tahtis talle sülle võtta, kes aga juba üsna terasena eest põgenes.

Viimaks tuli ema, kellele vastu joosti ja kilgati:

«Tõime talle koju, väillal on jo külm ja ta ei jäksa käia.»

«Nõnna neh, eks andke talle einu ette ja sooja vett.»

«Juba me andsime . . .» vastasid tüdrukud ja vaatasid emale, nagu ootaksid kiitust. Mai lükkas juuksed kõrva taha ja ütles huuli torru ajades:

«Ema, Mints ütleb, et ma olla äbarik, et olla nagu see tall, jah, et olla sügise old.»

«Ae, ärge lorage, kus sa sis sügise olid, kas sis moarjapääva aeg on sügise?» küsis ema. Kuid Mai ei teadnud, kas maarjapäev on sügisel.

«Siis on see talve jo!»

«Veteaeg on sis sul veel talve. Moarjapäeva ommiku paneb vares esimese rao pesapõhjaks. Milla see sis on?» küsis ema.

«Kevade!» hõiskas Mai. «Kevade! Aga, ema, kas kevade ei ole äbarikka?»

«Kus sis kevade äbarikku on . . . ja mis te lorate, inimeselaps ei ole ilmaski äbarik, inime kasvab toas soojas, ega ta sis äbarikuks jää . . . Loomal on talvel paha kasvada, jääb kängu,» seletas ema.

«Siis Leena titt põle koa äbarik?» küsis nüüd Miina.

«Kus ta sis on. Poiss juba nelja-viie oastane ja Hilda juba üle kahe, mõlemad terved ja prisked.»

«Aga Maali titt oli sis äbarik, et ää suri?» küsis Mai.

«Moali Einri jäi väetike aigeks ja suri sellepärast. Ja ärge lorage, tulge ää, pange uks kinni, las lammas olla.»

«Lammas on titevoodis,» naeris Mari ja kõik hakkasid naerma: «Lammas on titevoodis, titevoodis . . .»

*

Plikadekambris oli Liisi pärinud Leena ja Maali koha vastu kambri soojemat seina. Mari pidi leppima külmema poolega, vastu õuepoolset külma seina, seal, kus Maali ja Liisi olid maganud noortena. Et vähe soojem oleks, oli ka Miina kutsutud Mari sängi magama, mis Miinale ütlemata hästi meeldis, sest ta oli alati krapsti istukil, kui akna taga krõbistati, nagu olid olnud istukil kõik vanemad õed noorelt. Esmalt oli see ju väga naljakas, kui aknale koputati, sest kes võis teada, kes seal on. Võib-olla on see väike terava ninaga Kopli Kaarel, kes ajab alati Miinale imelikku juttu, aga võib-olla on see vastumeelne Nõksu Jaan, kelle mokk olevat vesine! Vanematele õdedele on need koputamised ja krõbistamised tuttavad, nagu need olid Leenalegi, kes juba eemalt tundis Kadakasauna Antsu sammud ja jalaastumised, või nagu Maalile, kellele Soolu Antsu krapsid üle aia hüppamised oli «pealuu sisse» kulunud. Miinal oli samuti juba valge jakk seljas, valged juuksed pihal patsis. Ta klanis end hoolega eriti pudruõhtutel, kui ehalkäimine oli enam kindel.

Nõnda läks Neemel kõik endist rada. Vanemad kadusid eest, nooremad täitsid kohad. Ainult poegadega oli halvem. Nagu öeldud, oli Aadu Jaapani sõja tõttu veel lipu alla jäänud. Jaan perekonna toitjana oli küll sinise passi mees nagu Kadakasauna Antski, kuid see oli läinud maalt hoopis linna ega kavatsenudki tulla isa aitama. Vana Neeme pidi siis üksi tegema talutööd, kündma, külvama ja kotte tõstma, sest teist meest majas ei olnud ja plikade abi — seda ei peetud mehe tööks. Liisi ja Mari pidid aga aitama teha kõik, mis ette tuli, olgu see koormategemine, äestamine või heintehangutamine. See oli raske ja tüütav, nii et meeleldi oleks löönud kõigele ja otsinud kuskilt paremat ja niisugust tööd, mille eest palka saab. Siin ei saa aga muud kui halbu sõnu, sõimata ja vahel veel müsada kas rusikaga või luuavarrega. Kord ühel õhtupoolikul, kui Liisi arvas, et isa on paremas tujus, küsis ta:

«Isa, lähän koa linna, siin põle meil ikka talve kõigil kedagi teha.»

Vanamees vaatas volksti tütrele ega lausunud sõnagi.

«Sa oled vist nõus?» ütles Liisi üürikese aja pärast.

«Mis sa sis senna lähäd? Üksi või? Või on mõni jälle oheliku otsa võtt? Tahvad inge seest ää süia. Kasvata ja ole — möda moailma ulkuma, muud ühti, et koa isa-ema aitaks. Muudku linna, saba selgas, kodu ei nää tööd teha. Kis sind seal ootab?»

Kogu see porisemine toimus nüüd rohkem harjunud kombena kui paha meelega ja Liisi julges tähendada:

«Ega siin kõik eluks ajaks tööle mahu! Et õpiks midagi tegema, lähäks õmluskooli või kusagile.»

«Jah, õmluskooli!» sähvas isa. «Õmlusmampsliks ja vanaks tüdrukuks, muud neist õmlusmampslitest põle soand.»

Nüüd ei suutnud Liisi enam kannatada, ja sõna lausumata lahkus ta rehetoast, virutades plikadekambri ukse kinni, nii et seinad värisesid, ja laskus kummuli sängi, kus töinas patjadesse kogu õhtu.

«Linna! Õmluskooli!» uras isa. «Mis elu seal nüid õige on, kui juba Roobu ootab mässu ja verevalamist . . .»

Nüüd olid teised õed ka juba toas. Samuti oli tulnud ema, kes vaatas uurivalt mehele ja siis üle plikadekambri ukse, kus Liisi oli ikka kummuli sängis.

«Aeh, jälle kiskund siin. Mis te ometi ühtepuhku neaklete.

Kallis laupääva õhta, et oleks koa rahu ometi majas ja mõtleks koa millegi parama peale.»

«Mis neaklemist siin on?» ütles isa. «Reakisime niisama, Liisi tahab linna minna. Ma ütlesin, et eks aega ole, las asjad lähävad kloarimaks, et nagu suured mässud olla tulemas.»

«Jah, mässa aga, mässa. Ega sis tema ometi mässama akka.»

«Ega tea! Seal kistakse kõik ühes, kellele sa seal tohid vasta akata.»

Nüüd jäid kõik vait. Isegi «tark naine» ei vaielnud vastu, sest «pagan teab, mis see kõik võib tulla».

«Et lähäks koa vahel kirikugi, aga nüid ei soa sedagi. Nisuke koledus et . . .» ütles pereeit viimaks, nagu vajaks ta hing lohutust.

Kui mõni aasta tagasi Jõe kiriku pastori Hoerschelmanni ilmalikud lõbud ilmsiks tulid, siis olid kord ajad, kus kirik oli rahvast tulvil, sest koguduse noored ja vanad olid tahtnud igaüks oma silmaga näha seda uljast hingekarjast, kelle kohta liikusid nii veidrad lood. See palverännak kestis mitu head aega, sest kaval jumalasulane oli mõistnud kantslist ja ustavate inimeste kaudu luua meeleolu ja arvamise, et ta on lihtsalt vaga kannataja. Ei aidanud seal Roobu Kustas, see õel saadan, kes inimesepoega kiusab. Kuid nüüd olid jälle tulnud rasked ajad pastorile, lahedamad päevad aga Roobu Kustasele ja kõigile teistele kuradisulastele.

Nüüd soojendati Hoerschelmanni lõbu jälle üles. Armast hingekarjast käis kuulamas paar-kolm vanemat inimest, kes ei hoolinud või ei uskunud maailma jutte. Kirik oli tühi.

Hoerschelmann põles vihast. Tal ei olnud üksnes viha ja häbi, vaid viimaks tekkis nii suur kättemaksuhimu, et ta oleks andnud oma poole mõisa, kui keegi oleks kõrvaldanud esimeses järjekorras Gustav Roobi. Jutlusi pidas ta nüüd ikka häbematuist keelepeksjaist, jumalakartmatuist saadanalastest ja vägevast maailma vürstist, kes inimeste meeled teeb kalgiks, mõtted ropuks, teod roojaseks, mida siis oma jõleda meele ja äraarvamata kurja südame tõttu katsutakse ka ligimesele külge pookida, nagu halb aednik poogib kibeda metsõunapuu hea õunapuu külge, et oma isandale kahju saata. Aga issand saadab kord oma sulased rohtaeda ja laseb umbrohu hea vilja hulgast välja kitkuda ja tulle heita, kus ta ära põletatakse nagu leegitsev hagu, põrutas Hoerschelmann kanges saksa

murrakus, pigistas silmad kinni ja seisis nõnda mõne sekundi, mis avaldas alati sügavat mõju eriti usklikele naistele. Siis läks ta kantslist altarisse ja põlvitas suures harduses vana kulunud pildi ette, kus põles kaks küünalt, pani käed risti ja palvetas jälle kinnisilmi, nagu katsuks ta suuri vaevu meenutada neid palvesõnu, mis talle ammu olid pähe kulunud.

«Issand jumal, hoia ja kaitse see keisrihärra, tema majesteet, Venemaa isevalitseja, Pohlamaa kuningas, Soomemaa suurvürst ja muu ja muu, ja anna tema vahvatele vägedele julgus ja joud voit saama oma vaenlaste, paganate üle, anna talle tark meel ja ettenägemine riigi asjade juhhatamises, et ta voiks julgelt voitma need salajased riigivaenlased ja koik truud ja ustavad alamad voiks toe ja armastussega tööd tehha ja rikkaks minna . . . Onnista ja hoia see keisriproua Aleksandra Feodorovna . . .» Nõnda palvetas pastor kogu keisri perekonna, kogu monarhia, kõigi leivavanemate ja tööandjate eest, ja seda härdamini, mida tühjemaks jäi üksik, luitunud, hüljatud, madal ja äärmiselt lagunenud maakirik.

Kui ta kord nõnda härdalt palvetamise oli lõpetanud, viimased kuulutamised ja mahaütlemised kantslist avaldanud, pidas ta tarvilikuks armsa koguduse (mis ka seekord koosnes ainult kümmekonnast halli peaga taadi- ja eidetudist) tähelepanu juhtida Roobu Kustase kõnele, mille see hiljuti oli vallamajas pidanud:

«Ja vaata, möirgaja loukoer käib jälle ringi ja vaatab, keda saama ära neelda, aga issanda vaim, mis on üle kõige, hoiab ja kaitseb meid. Aamen!»

Nüüd läks kahe kiriku vahel ägedaks sõnasõjaks. Kui «Ärselmann» pommitas Jõe kiriku kantslist piiblisalmidega, siis Roop pidas kõnesid näitelavalt, vürtsitades neid samuti jumalasõnaga.

«Ärselmann ütleb, et mina laiman teda kui auväärt õpetajat, kelle südametunnistus on täitsa puhas ja kes võib iga silmapilk oma tegudest aru anda viimse kohtu ees,» kõneles Roobu Kustas. «Heakene küll. Viimse kohtu ees võib igamees vabalt aru anda, aga katsu sa siin maa peal rahva ees veel ennast puhtaks pesta, kui Napatalu Nigulas, kes ainult mokki liigutas, sai lauluraamatu, aga mo onu, kellel viis peatükki ja piiblesalmid olid selged nagu vesi, sai ainult «Õntsa Luteruse katekiskmuse». Ja mis me Napatalu Nigulast räägime. Ma ise elasin selle õndsa silmapilgu läbi, kus Ärselmann mind

ülesse toa juurde kutsus ja siis pimedas kambres mulle armsaid sõnu hakkas kõrva sisse sosistama, mis mu südame tegi esteks pahaks ja siis nii täis, et ma ei võinud seda enam ühegi inimese eest varjata. Aga Ärselmann ärgu häbenegu, piiblest leiame talle hulga niisuguseid eeskujusid, olgu see uues või vanas tõstamendis. Uues tõstamendis apostel Juhannes manitseb ma ei mäleta missugust idamaa rahvast, et nad ei teeks jõledaid tegusid, sest see ei olla jumala meelepärast. Vana tõstamendi mehed ja jumalad on aga palju kangemad. Kui me lööme lahti Kohtumõistjate raamatu üheksateistkümnenda peatüki, kahekümne teise salmi, siis võime sealt lugeda, et üks reisija tuli kord Petlema poolt ja jäi öömajale Kibea linnas Penjamini suguharu meeste juurde. Ja vaata, mis siis sündis. Seal öeldakse nii: «Kui nende meel oli hea, vaata, siis piirasid koja ümber linnamehed, kes on pahareti sugu, ja koputasid ukse peale ja rääkisid vana mehe, koja isanda vastu: «Too välja see mees, kes on tulnud su kotta, et me temaga teeme ühe häbemata töö.»» Siis räägitakse edasi,» ütles Roobu, «et see mees oli andnud ühe oma liignaistest ja sellega oli siis öö läbi pordutööd tehtud. Kui see liignaine kord tagasi tuli, raius mees ta mõõgaga tükkideks ja saatis need tükid iisraeli lastele, kelle viha muidugi põlema süttis ja keda Jehoova käskis minna ja hävitada maa pealt see Penjamini sugu, mis muidugi täideti . . .»

«Nüüdse aja Jehoova näikse olevat palju armulisem,» jätkas Roobu pärast väikest pausi, «sest nüüdse aja Penjamini sugu mehed on kavalamad, nemad toimetavad häbemata tööd salamahti ja kavala kaubaga, nõnda et see jääb isegi Jehoova eest varjule, ja Jehooval polegi midagi parata . . .»

Rahvas plaksutas käsi. Igaühe näolt võis lugeda kiitvat otsust ning rahuldust, justkui oleks ta ise need sõnad öelnud. Ainuke oli Vibu peremees, va Vibu Villem, kes rahulolematust avaldas, kui ta Roobu Kustase «jutlust» kuulis.

«Kas vallatallitajal kõlbab sedasi õpetajat laimata,» oli ta öelnud, just nagu leeriajalgi.

*

Pühapäeva hommikul pani Vibu Villem täku ette ja kihutas kiriku juurde. Enne kirikuteenistust ei mõtelnud ta «ülesse toa juurde» minna, sest «õpetajaärrat pole ea enne altarisse minekut segada». See oli kord talle ju öelnud:

«Sinu, jumalast armastatud Villem, räägib mulle sellest kuradilapsest peale jumalateenistust, sest enne jutlust ajap see hirmus laim mu vere nõnda keema, et mo pea lähep segamini nagu üks longapasmas.»

Villem võttis sellest õpetust ja nüüd hiilis ta kirikumõisa siis, kui teised kirikulised olid juba peaaegu kõik kas kõrtsides, poe juures või mujal «paha peal». Nüüd oli jälle tulnud aeg, kus rahvast natuke rohkem oli hakanud kirikus, vähemalt kiriku õuel käima, sest siin kuulis sõja- ja muid uudiseid. Pastoril oli aga veel tegemist laulatuste, lapseristimiste ja surnumatmistega ning Vibu Villemil tuli see kõik kaasa teha, et oodata Hoerschelmanni jutule pääsemist.

Viimaks sai õpetajahärra mahti ja, nagu laseksid Vibu Villemi punased vurrud, harali kulmud ja kollased silmavalged aimata midagi põrutavat, küsis kohkunult:

«Armas Vibu peremees, su sulane kuuleb, mis räägip sinu uudist?»

«Keda siin uudist on, pastoriärra. Uudised on vanaviisi väga kurjad.»

Vibu Villem vaatas nüüd ümberringi, nagu kardaks ta kuulatamist või nagu oleks tal pastorile avaldada mõni haruldane saladus.

«Roobu pidas kõne,» ütles Villem, «avaliku kõne ja nimetas avalikult teie auväärt nime ühes selle asjaga, mis siin leeriajal oli, et — Napatalu Nigulas soand lauluroamatu ja tema onu «Õntsa Luteruse katekiskmuse» . . .»

Hoerschelmann kuulas, seades vasaku kõrva Vibu Villemi poole, nagu ootaks ta sellelt head kõrvakiilu, ja kõngutas pead:

«Nõnda, nõnda! Issand jumal, ole mulle armuline.»

Hoerschelmann oli muutunud hallimaks kui aastaid tagasi ja «raskest jumalateenistusest» oli ta täna nii kurnatud, et alumine huul vajus ripakile. Vibu peremees jätkas:

«Siis tõi ta veel piiblest — Kohtumõistjate roamatust kõiksugu lugusi ette, ja rahvas plaksutas, nagu oleks neile mõni sirkuse number ette kantud. Jah, ja et jumala viimse kohtu ees olla lihtne ennast puhtaks pesta, aga katsu seda inimeste ees teha, ja et Jehoova ei soavat ka midagi teha, — kõik, mis olla tehtud, olla salaja tehtud.»

«Mis asja olep tehtut?» küsis pastor.

«Noh, et sedasi.»

«Kudasi, kudasi?»

Villem sattus piinlikku seisukorda, vaatas kõrvale, vaikis justkui imestades, kui lühike mälu on õpetajahärral. Õpetajahärra huul vajus ikka rohkem ripakile. Ta seadis kõrva ikka kuulatama, olgugi et Vibu Villemile enam midagi olulist meelde ei tulnud. Hoerschelmann seisis pea viltu, nagu ta kogu eluaja oli harjunud salakaebajate, keelepeksjate, patukahetsejate, pihtijate ja muude sosistusi kuulatama.

«Ja-jaa, armas Villem — issanda vaim, mis lehvib me pea kohal, on üle kõige ja kaitseb meid nüüd ja igavesti, aamen!» ütles Hoerschelmann ja ulatas Vibule käe:

«Jumalaga, mu poeg.»

Ta viskas talaari nagisse ja astus söögisaali, kus aurasid kõiksugu praed, mille nime nimetades talupojast inimene oma hambad murrab.

Laua ääres istus proua pika lahja näoga, mille nahk oli pargitud kollaseks nagu tubakaleht, silmad olid vajunud auku ja nina veninud pikaks.

Hoerschelmann ei vaadanud naisele, vaid katsus kogu aeg hoiduda, et nende pilgud ei kohtuks.

Kui keegi julges mingi küsimusega perekonnapea poole pöörduda, siis sai see ainult ühe vastuse:

«Jätke mind rahule, ma olen väsinud.»

Pärast sööki läks ta oma kabinetti, laskus tugitooli ja uinus magama. Umbes poole tunni pärast ehmus ta une pealt, kargas püsti, laotas käsi, nagu oleks ta pime ja tahaks tabada kedagi, kes on ta läheduses, kuid hõljub ikka eemale ega lase ennast kinni püüda.

«Roop, Roop . . . ! Pange see kõis kord juba hästi . . . hästi talle kaela . . . sinna kõriõuna taha . . .»

Need sõnad ei tulnud mitte just selgesti, vaid mingisuguse üminana, nagu kuskilt puuanuma alt. Nüüd laskus õpetaja uuesti tugitooli, langetas pea ja püsis nõnda mõne hetke. Uuesti virgudes tormas ta oma vanainimese-sammudega ukse poole, lükkas selle lahti ja hüüdis peaaegu kriisates:

«Mathilde, Mathilde!»

Mathildet ei olnud vastamas ja õpetajahärra hüüdis uuesti:

«Mathilde! Kurdiks oled sa jäänud! Äraneetud!» mis muidugi toimus kõik saksa keeles ja väga peenelt.

Haige õpetajaemand oli oma toas ja tervisliku seisundi kergemat silmapilku tundes lootis natuke rahulikult puhata.

Siis hüüdis pastor teenijaid, kes härra kabineti poole jooksid ja aupaklikult kummardasid.

«Hobused, hobused las panep ette, üks pitsi ja teine, teine vehmrite vahele, molkused, verfluchte Kerle!»

Keegi polnud pastorihärrat millalgi näinud nõnda ärritatuna, nõnda närvilisena ja nõnda inetuna kui praegu.

Ta sõitis Kose mõisa.

«Tere tulemast, Herr Pastor!» tervitas teda von Brevern. «Herr Pastor» kergitas kübarat ja ulatas von Brevernile lahja väriseva käe, nagu oleks see halvatud.

«Vist ebasoodne aeg,» ütles ta, «kuid, Herr von Brevern, asi on edasilükkamatu.»

«Astume kabinetti!» soovitas mõisarentnik ja juhtis pastori «töötuppa», kus seinu ehtisid jahipüssid, põdrasarved ja muud sakstele harilikud esemed.

«Mis siis oleks, härra pastor?» küsiti. Kuid pastor vahtis üha oma rohekate silmadega, mis olid nagu klaasistunud.

«Kas te usute . . . usute . . . usute seda?»

«Ei, ei, rääkige aga! Mein Gott, mis on siis ometi lahti?»

«Nad on võtnud keisri pildi, pannud ta sealauda peale, torkinud peast ta silmad, kiskunud ära juuksed ja hävitanud raami . . . No mis te ütlete? . . .»

«Aga kus oli siis politsei? Urjadnik? Meil on ju ometi urjadnik! Mein Gott, meil on ju urjadnik.»

«Aga mitte see üksi. Roop on kõnelnud oma mässumajas kõige pöörasemaid riigivastaseid kõnesid. Ta toonud väljavõtteid Kohtumõistjate raamatust, kus räägitakse teatud Penjamini suguharust. Kaua võime me seda sallida? Mina arvan, et see ajab maarahva mässama, ja meil on ju teada nende veider iseloom, kes nimetavad ennast, paraku, eestlasteks! Me oleme ju lugenud ajalooraamatutest, kuidas nad on sõdinud meie, sakslaste vastu, kes tõid neile paganatele kultuuri, usu ja hariduse. Kas me peame laskma sellel nüüd hukkuda? Kas me peame jätma oma varanduse, maad, au ja õiguse nende barbarite tallata, nagu nad seda on juba linnas hakanud tegema?»

«Täiesti õigus, täiesti õigus, härra pastor, niiviisi kaotame meie oma au ja õigused . . . Jah, linnas on nad juba algust teinud, see on muidugi jätk siin, ning siin on Roop kindlasti nende agent . . . Ja-jah, õigus . . .»

«Üks kärnane lammas ajab terve karja häid lambaid hukka.»

«Minu ausõna, ma ei luba niisugust kuritegevust oma valla piirides. Mina kui kõrgem võim võtan tarvitusele abinõud ja roogin selle umbrohu juurteni välja,» lubas von Brevern. «Palun astuge saali, härra Hoerschelmann, ja võtke osa meie ajaviiteõhtust.»

Mõisarentnik ja kirikuõpetaja astusid külaliste juurde, kes istusid ümberringi seina ja laudade ääres ning tervitasid, kuidas keegi hingekarjasega tuttav ja sõber oli.

Siin kõneles nüüd Hoerschelmann kõigile, millised aja märgid on ilmsiks tulnud, ja rõhutas eriti, et mõisahärrad peaksid astuma energilisemaid samme keisri ees talurahva metsikute kirgede aegsaks taltsutamiseks, pealegi kus nüüd olevat karta veel igasuguste mässumeelsete parteide mõju tungimist maale.

Jah, kõik kõrged aadlikud olevat muutunud lihtsalt ükskõikseks, olevat kaotanud usu jumalasse, andunud maailma lõbudele, elavat uhketes kuurortides, ei teadvat oma majapidamisest head ega halba, ega hoolitse ka selle eest, et nende orjad oleksid kuulekad. Rahva hulgas lastakse levida kõiksugu ilmalikku kirjandust, nagu Jakobsoni lugemiseraamat, Koidula, Kreutzwaldi ja Juhan Liivi vemmalvärsse, milledel pole muud mõtet, kui kihutada rumalat rahvast mässule. Kas olete kuulnud kellegi Vilde vesisest romaanist, mille pealkiri on «Mahtra sõda»? Missugune ässitus! «Kalevipoeg», mis olevat eesti rahvuslik eepos! Ja sel lasti ilmuda! Peale selle on vist keiser küll täiesti informeerimata, missuguseid lehti kirjastavad matside hulgast võrsunud advokaadihärrakesed ja muud haritlased.

Härrad vonnid ja väiksem aadel, kes siin koos olid, polnud sellest kunagi suuremat huvitatud olnud ja neile tundus, et pastori kõne on mingisugune erakorraline liialdus ja närvide ülepingutus.

«Üksikuid tunnuseid ju on,» ütles Oru mõisa rentnik, «kuid need on paratamatud nähtused ja käivad kaasas ebaõnnestunud sõjaga. Kõrgeid ja lugupeetud aadlikke on ju keisrikojas lugematu arv, kes meie õigusi ei luba kunagi riivata,» lohutas ta.

See rahustas meeli. Klaasid valati uuesti täis kihisevat vahuviina, mis maitses ka hingekarjasele suurepäraselt, ja ta lausus:

«Loodame, et see kõik nii on, aga uskuge, nad lähevad liiga häbematuks, — isegi lugupeetud eraisikute eraelu ei jäta nad oma madalate sihtide saavutamiseks puutumata.»

Viimaks olid saksakeelset juttu, naiste kilkamist ja meeste lällutamist kõik ruumid täis kuni hilja ööni.

*

Niihästi Roobu Kustase kõne kui ka Hoerschelmanni jutlused, sammud ja kavatsused levisid kulutulena üle kogu kihelkonna ja jõudsid viimaks ajalehtedesse. Mõned olid pahased ja parastasid Roobu Kustast, mõned naersid Hoerschelmanni, kelle päevad olevat Jõe kirikus loetud.

Kadakasauna Juhan oli sängi serval istudes kukalt kratsinud ja vasknööpidega piipu imedes lausunud emale, kelle sukavardad klõbisesid pimedas nurgas:

«Ärselmann veab Roobuga pulka. Soab näha, kumb sis kangem on?»

«Kumma võitu sa sis tahaks?» küsis ema.

«Mina olen ammugi üteld, et sestsoati, kui Roobu on tallitaja, on peremeeste ninad nii püsti läind, et vihm sajab sisse, ja sestsoati kui Ärselmanni kohta nisuksed jutud liikuma akkasid, on altari pilt oopis tuhmimaks läind . . .»

«Nää, misukest juttu inime aab. Kis sellest aru soab või on,» ütles ema ja küsis:

«Nii et sa kautad usu jumalasse?»

Vanamees vaikis. Viimaks ütles ta nagu endale:

«Kui sulane on nisuke, siis peab ka peremehe vasta usaldus kaduma.»

«Ää aa patujuttu!» ütles ema, ja sukavardad hakkasid kiiremini ning ägedamini klõbisema.

VI

POLIITILINE STREIK JA DEMONSTRATSIOON

Jõulupühad jõudsid kätte, tehti õlut, vorsti, saia ja muud paremat, nii kuidas kellegi jõud kandis. Ka Vasaku Leena polnud unustanud ema õpetusi, temalgi oli kombeks küpsetada magusate koorikutega saiu, aga tema ei teinud sääraseid üm-

margusi, kui tehti kodus, Neemel. Tema saiad olid neljakandilised ja praepannil küpsetatud, et nad alt tuhaseks ei saaks. Ja õlu — see tehti palju rammusam kui maal, sest Ants tõi turult paar-kolmkümmend naela linnaseid ja laskis siis iga naela pealt toobi õlut, nõnda et see pidi hea olema. Jõulukuusk toodi aegsasti koju ja ehiti mitmesuguste kompvekkidega, küünalde ning karraga, nii et väike Hannes ja Hilda seal ümber nagu kitsekesed hüppasid ja keksisid. Jõulu esimese püha hommikul, enne kui lapsed ärkasid, pani ema jõulupuu alla papist hobuse, pasuna ja püssi, et valmistada lastele üllatust. Hildale olid muidugi nukk ja lapsevann. Kõik läks ilusasti, perekonnaidüll oli täielik, kõigil oli hea meel. Eriti kui lõunaks veel ümmargusi kartuleid, pakse kapsaid sealihaga küpsetati, hapukurke lauale pandi ja kapist ka viinapudel toodi ning külalisigi oli kutsutud, siis võidi hetkeks unustada igapäevased elumured ja anduda veidikeseks nokastanud inimese unistustele paremast tulevikust, millesse ei kaotatud lootust ka kõige rängematel aegadel.

Uut aastat käidi vastu võtmas mõne tuttava pool või kutsuti samuti külalisi nagu jõulugi ajal, ja kui oldi noored ning vabad, mindi linna sisse, kus liikus palju rahvast, naerdi ja kilgati, lasti rakette ja küsiti: mis nimi! 1. jaanuaril ja veel mitu päeva hiljem polnud muud tervitust kuuldagi, kui — «head uut aastat!» ja «с новым годом, с многим счастьем!»

Kolmekuningapäeval käidi huvi pärast ja nalja pärast turuplatsil, kus asetses kuldkatusega kabel, mille ümber vene-õigeusulised preestrid pidasid oma teenistust, «õnnistades» vett ja kohalikke väeosi, kes seisid tundide kaupa palja peaga kange külma käes. Kõike seda uudistas ka väike Hannes, istudes isa käsivarrel ja vaadates pärani silmi üle rahva peade külmas tuules lehvivaid haralisi kirikulippe ja pikkade kirjute mantlitega pappe. Korraga karjatas halli palituga mees, kellel oli mõõk vöö l:

«Mits maha!» ja kui paljud sellest väljagi ei teinud, nagu oleksid nad kurdid, käratati uuesti:

«Mits maha!»

Hannes vaatas ringi, — paljudel oli müts peas, ka papal oli peas ja Hannese valge karvase läkiläki paelad olid kõvasti lõua all sõlmes, ta ei saanud ju seda nii kergesti peast!

Halli palituga mees käis ja käsutas kord siin, kord seal, kuid mütsid jäid ikka pähe.

«Miks ta ei lase siis mütsi peas olla?» küsis Hannes.

«Tahab, et külm võtaks kõrvad ära!» vastas isa.

Poiss vahtis arusaamatuses isale ja politseinikule.

Kuid veel paar-kolm päeva, ja asi muutus Hannesele veel arusaamatumaks. Ta nägi, et mamma oli väga mures, sest papa ei tulnud harilikul ajal koju. Mamma käis hooviväravas vaatamas, käis kõrvaltoas, käis pesuköögis, käis kuuris, — kuskil ei leidnud ta rahu, kuskil ei olnud papat.

Uulitsal kuulis Leena inimesi kõnelevat:

«Kas see on siis kellegi tegu! Vaat sulle isake-tsaar! Sigadus!»

«On's kuradil aru peas! Idioot mis idoot!»

«Puupea! Inimesed tulevad heaga, tema, kurat — tuli peale!»

See käis nõnda Leena kehast läbi, et ta käed hakkasid värisema ja ta tundis, kuidas võdin jooksis tal üle piha ning kadus jalgadesse. Tuli peale? Võib-olla pandi Antsule ka tuli peale! Ta jooksis tänavanurgale ja sealt veel edasi, kuulatades mööduvaid inimesi, kes ruttasid kuskile ja kel polnud aega rääkida ei üksteisega ega Leenaga.

Poes ei teatud ka veel midagi. Aga vabrikutes nähtavasti teati, sest need olid vabrikumehed, kes olid kõnelnud tule pealepanemisest. Viimaks olid maja naised kogunenud kõik hooviväravasse, viimaks polnud mitte vaga Kirsi perenaise maja naised üksi ärevuses, vaid kogu linna inimesed muud ei rääkinud kui tule pealepanemisest ja kohutavast surnute hulgast, mis olevat kuskile maha jäänud, kuskile keisri palee ette.

*

Niipea kui olid saabunud telegrammid kohutavast roimast Talvepalee ees 9. jaanuaril 1905. aastal, võtsid kõik revolutsioonilised organisatsioonid üle suure riigi julma veresauna vastu kõige häbematuma väljakutsena. Ükski proletaarlane ega aus inimene ei tahtnud jääda külmaks pealtvaatajaks, vaid pidi tingimata selle jubeduse vastu protesteerima.

Nõnda oli toimunud ka kohaliku sotsiaaldemokraatide komitee laiendatud koosolek, muidugi põranda all, millest peale komitee liikmete võtsid osa veel paljud teised töölised, auväärt välimuse ja õilsate püüetega vabrikutöölised ning mõned haritlased. Uuest vabrikust olid Bruno Koemets, veel õline ja

määrdunud, nagu ta töölt oli tulnud; siin oli Haavakukk, samuti tööriietes, saapad puutolmused, püksid värnitsased, mütsisirm aga puhas ja läikiv, nagu läikisid ta puhtaks pestud punetavad põsedki; vurrud olid aga Haavakukel keeratud, ja kui ta nuuskas, siis võis igaüks imestada, kui puhas ja korralik oli ta taskurätik. Siis oli siin Vorst, metallitööline, samuti «Dvigatelist», — suur, laiaõlaline mees, kes ei mõistnud kuhugi peita oma suuri labakäsi, mis olid katki ning mühklikud. Ta ei julgenud kellegi silmi vaadata otse, vaid ainult siis, kui tema peale ei vaadatud. Siis vahtis ta teraselt väikeste hallide silmadega suures kondises näos, nagu tahaks ta iga inimese kuju jäädavalt meeles pidada. Kui talt küsiti: mis sina ka asjast arvad? vastas ta: mis muud kui pihta koertele!

Viimaks saigi see lendsõnaks — mis muud kui pihta koertele! Lõpuks oli raske otsustada, kellele mispärast või kus tuleb pihta anda.

«Seltsimees Vorst, mis te arvate, kui kutsume vabrikud välja? Kas teie vabrik on nõus tulema või kuidas te seal hakkama saate?» küsiti talt.

«Miks ei saa! Mis muud kui pihta koertele!»

Kõik panid naerma, ainult Tihasele ei näinud see meeldivat ja ta ütles:

«Pihta koertele, sest koerad on vorsti peale maiad.»

Tihane oli umbes neljakümne-aastane rauatööline Krulli vabrikust, mille esindajana ta oli tänasel koosolekul. Ta võttis taskust punase rätiku ja pühkis hoolega oma pruune vurrupuhmaid, mis vägisi kiskusid allapoole ja mille otsad keerasid ennast ikka suhu.

Tema kõrval istus Marie Metsand, ainus naiste esindaja, kes oli võtnud rätiku peast ja kohendas oma rasket juuksekuhja, mis oli vajunud lahti kaelale. Ta vaatas naeratades Vorstile, kui see jälle pahvatas:

«Muudkui pihta koertele!» Talle tuli see mees tuttavana ette, kuid ta ei võinud ütelda, kus ta teda oli näinud.

Siis — Jaan Erne, Lausmanni vabriku lukussepp, kelle nina oli tahmane ja kelle laiad sõõrmed liikusid vahetpidamata, nagu haistaks ta head lõhna, ja kes vahetpidamata suitsetas, süüdates paberossi paberossi järel. Suitsu armastas ta puhuda läbi vurrude, nõnda et need vihisesid nagu vana kulu sügistuules, — suits oli parkinud ta valkjad vurrud nina alt rebukollaseks.

Johannes Virolaid, kes samuti oli olnud kord Haavakuke juures koosolekul, esindas keemiavabrikut ja oli oma turskusest palju kaotanud, sest tinavalge, lõngaõli ja parkhapete gaasid hakkasid nõnda tugevasti tervisele, et mees oli kaotanud söögiisu ja köhis vahetpidamata.

Pliidi ees kardinate taga pidasid kolm meest aru ja tingisid, sest keegi ütles:

«Noh, mis sa jonnid?»

Ütleja oli pikakasvuline ja pikaldase jutuga, umbes neljakümneaastane mees, musta paljaks pöetud peaga, kondise näoga, väikeste mustade vurrudega. Ta kandis kõva kraed ja hoidis peos musta, kitsa äärega kaabut. Teine kardinatagune, kellele ta seda ütles, oli lühike, laiaõlaline noormees, kes kandis prille, mis pika musta paelaga olid kinnitatud nööpauku, musta atlasspluusi, kitsaid pükse ja kummaliselt pika ning terava ninaga kamasse. Kolmas oli keskmist kasvu ja vanem, pika sirge ninaga ja natuke käharate vurrude ja lõuahabemega, milliseid ta armastas siluda ja pühkida. Tööliste hulgas sosistati, et see pidi olema Peterburi saadik.

«Nii et siis jääb sellega!» ütles pikk pöetud peaga mees ja nad astusid kardina tagant välja.

Siin oli veel teisi, Wiegandi ja teiste vabrikute esindajaid. Väike tuba oli tulvil inimesi, kes istusid toolidel, sängiserval ja kus keegi sai, sest siin polnud vaja häbeneda ega otsida mugavusi. Asi oli tõsine, tegemist oli otsekoheste tööinimestega ja korter oli poissmehe oma, kus polnud liigset mööblit, lapsi ega naisi.

Kardinatagused näisid olevat juhid, sest niipea kui nad ettepoole astusid, vaikisid teised. Pikk, väikeste mustade vurrudega mees pani kübara lauale, nuuskas kortsunud rätti, silus kangetvõitu krobeliste sõrmedega paberitükikest ja lausus:

«Seltsimehed! Asi on nüüd niisugune, et teeme lühidalt. Kõigil on teada, missuguse kohutava kuritööga on saanud hakkama verine tsaar, kes lasi oma timukatel rahulikkude inimeste peale avada hirmsa püssitule. Hulk tööliste naisi-lapsi jäi leinama. Tsaar näitas veel kord, kui häbematult ta käib ümber töölistega, kes julgevad kõige lihtsamaidki, kõige väiksemaidki nõudmisi esitada. Ja ega siin pikalt põlegi rääkida, sest asi on niisuke, et kogu maa tõstab oma protestihäält koleda tapmise vastu ja meie peame ka sellega ühinema. Meie

peame täna otsustama, kuidas seda teha, kuidas ühineda kogu Venemaa proletariaadiga. Asi on tõesti kole, nii et me ei või enam vaikides pealt vaadata, vaid peame kõigile töölistele igas vabrikus selgeks tegema, et 9. jaanuaril lasti Peterburi tööliste peale, aga mõne päeva pärast võib-olla pannakse mõnes teises linnas jälle — tuli peale!»

«Muudkui pihta koertele!» ütles Vorst.

«Me peame täna niisuguse otsuse tegema,» jätkas kõneleja, «et kõik vabrikud tulevad töölt ära, kuulutavad välja protesti-streigi hirmsa verevalamise ja süüta inimeste tapmise vastu.»

«Õige!» hüüti mitmelt poolt.

«Kuidas seda praktiliselt läbi viia, seda näevad seltsimehed kohtadel kõige paremini, peaasi — aur välja ja torud hüüdma.»

«Muudkui pihta koertele!» hüüdis Vorst jälle rõhu ja jämeda häälega.

«Vabrikus ei tohi koosolekuid pidada, aga see ei takista. Teie otsige kõik paremad seltsimehed töökohtadest üles ja rääkige neile, milles asi seisab, ja kutsuge kõik kaasa. Masinamajas tõmmake torule aur peale ja kes tahab jääda streiki murdma, sellele tehke sõit sisse!» õpetas kõneleja.

«Kas just vägivalda, aga . . .» kogeles prillidega noormees.

«Põle kedagi, — ega siis mõnda üksikut vabrikusse ei jäeta, kui enamus välja tuleb,» arvas Bruno. «Meie toome kõik välja!»

Teda toetas ka Haavakukk.

«Kõik välja jah ja mis muud kui . . .» pidi Vorst ütlema, kuid nüüd põrutati talle peale:

«Ära sega oma koertega, Vorst.»

«Koera kaelas vorst ei seisa!» naerdi kihistades, olgugi et asi oli väga tõsine. Viimaks hakkasid paljud Vorsti peale vaatama kahtleva pilguga, millest ta isegi aru sai. Ta katsus olla tagasihoidlikum.

Seati üles mõned olukorra parandamise nõudmised.

Ants oli kuskil tagapool nurgas, värvised riided seljas, värvist haisev punane taskurätik niisama haisva leivakannikaga taskus, valkjad vurrud sorakil ja väike karvatutt alumise huule all, mis oli lastud viimasel ajal kasvada, vist moena. Teda oli rabanud erakorralise vapustusena see 9. jaanuari kuritegu, millest tal polnud muud ettekujutust kui sajad surnud ja haavatud, ning ta seadis ainult küsimuse — «mis eest?».

Ta istus tagasihoidlikult ja keegi ei teadnudki teda tähele panna, sest ta ei paistnud millegagi silma.

Peterburi tööliste saadik lõpetas oma vurrude silumise, kõhatas, pani käed selja taha ja rääkis mõne minuti vene keeles. Esimene kõneleja tõlkis selle eesti keelde. Peterburi tööline tõi Tallinna proletariaadile tervitusi pealinna proletariaadilt. Ta kinnitas, et pealinna proletariaadi jõud ei ole sugugi murtud. Tsaari poolt tapetud enam kui tuhande pealinna töölise veri on tekitanud hirmsa viha kõigis töölistes üle kogu maa. Tööliste hulgad, ütles ta, on kaotanud viimse usu tsaarisse. Nad on astunud võitlusse tsaarivalitsuse vastu ja tahavad selle võitluse võidurikkalt lõpule viia. Lõpuks kutsus ta Tallinna töölisi ühinema Peterburi tööliste nõudmistega.

Metsand ei saanud täna pöörata oma silmi partei kõnelejailt. Talle tundus, nagu oleks ta palavikus.

Ants oleks oma meelepaha avaldamiseks tsaari mõrtsukatöö vastu peaaegu sõnagi võtnud. Kõigepealt oli tal aga hea meel sellest, et nende organisatsioon elab ja et on kasvanud uued juhid pärast Mihhail Ivanovitši vangipanemist ja äraviimist, mispuhul nad olid jaama kogunenud, kuid seal laiali aetud. Ta oleks ka tahtnud midagi ütelda Peterburi tööliste kiituseks. Tükk aega kaalus ta, mida ja kuidas ta peaks seda tegema, mida peaks ta rääkima. Kuid ta leidis, et kõik on ju nii hästi öeldud. Bruno ja Haavakukk juba tähendasid, et nende vabrik tuleb välja esimesena ja toob kaasa kõik, kes satuvad teele ette! Ta tundis viimaks, et see on isegi parem, kui ta saab siin olla nõnda tähele panemata, sest ta justkui kartis üldist kära, kartis olla huvi keskuseks, mingiks sangariks, liiati kui paistis, et teised teadsid rohkem, teadsid paremini, neile oli see asi selgem. Tema ainult läheb homme hommikul vara vabrikusse ja seal ta juba teab, mis tuleb teha, seal oskab ta igale naabrile ütelda, kuidas ta peab selle hirmsa sündmuse puhul talitama, kuidas nad peavad käituma ja välja astuma nagu üks mees. Talle ei tulnud meeldegi, et naine otsib teda taga, et see töinab jälle kuskil toanurgas ühes lastega ja hakkab talle ette heitma kõiksugu mõtlematusi. Teda huvitas nüüd, nagu kõiki proletaarlasi, Peterburis toimunud verine sündmus, selle kirjeldus ja abinõude arutamine, mis tuleks tarvitusele võtta, et hoiduda edasistest hirmsatest tapmistest tsaari timukate poolt.

*

Järgmisel hommikul läksid kogu linna töölised nagu harilikult vabrikutesse, ametnikud ruttasid kontoritesse, poesellid äridesse, voorimehed seisukohtadele ja iga töötav inimene oma töö juurde. Magasid ainult need, kes said läbi ilma tööta ja elasid veel paremini kui need, kes pidid tegema rasket tööd pikad päevad ja veel pikemad aastad elu otsani. Vabrikuviled puhusid endise igapäevase jorinaga, muutudes hääle lõppedes toonilt ikka madalamaks, nagu heidaks suur uluv elajas varahommikuses pimeduses hinge.

Töölised ruttasid tööle, kuid selles ruttamises, neis kiiretes sibavates sammudes tundus mingit muret ja närvilisust, justkui oleks tulemas kaugem matk, rünnak, kus peab olema valmis elu ja surma peale.

Laternate valgusel tõusid ja vajusid jalad, justkui ei puudutaks need maad, vaid hõljuksid õhus, kandudes edasi ainult kiirest liikumisest, nagu oleks igaühel jalgade asemel kaks liikuvat aeru, mis leiavad tugipunkti üksnes pimeduses, mitte aga vees.

Suurest vagunivabriku väravast valgusid töölised pika, peene vahetpidamatult veniva sabana vabrikuhoovile, kus nad käänasid igaüks oma teerajale, mis viis vastavasse töökotta. Vasak läks siberi kuuri, Haavakukk laudsepa-töökotta, Kamps lukussepa-töökotta, Toomel ja Väljaots sepapajasse ja Peilergi oma treimistöökotta. Üksi üsna viimasena sagis veel Vorst, kes töötas mehaanikuna lukussepa-töökojas. Tulid Luud, Bruno Koemets ja Kopika Kaarel.

Viimaks tulid meistrid mitme pika pinkvankriga. Paksud härrasmehed istusid üksteise selja taga nagu puuhobuse selias, kõige ees kõhukas suurte vurrudega Gnadeberg, kes oli viimasel ajal otse metsikult katsunud peale suruda ületunde ja alla rõhuda palka ning oli roppude sõnadega sõimanud igaüht, kes julges ühegi sõna lausuda oma huvide kaitseks. Tema oli «obermeister» ja seega tegelik tööde juhataja, ja mitte ainult tehnilis-majanduslikult, vaid ka poliitiliselt oli ta kuulmatult energiline. Nagu juba öeldud, kiitles ta, et tal on «silmad», ning üks suuremaid silmi oli tal nüüd Aleksander Peiler.

Ka härrad meistrid olid ärevuses, sest mitte hetkegi ei saanud nad rahulikult oma pinkvankril istuda, vaid nihutasid endid üha ja vahtisid kahele poole, ette ja taha, nagu kardaksid nad mõnd atentaati.

9. jaanuari sündmustest oli möödunud kolm päeva ja nüüd ei tihatud sellest enam avalikult rääkida. Näis, nagu oleks surnu igas majas, nagu leinaksid kõik ja käiksid kikivarbail, et mitte rikkuda leinarahu ning üldist muret.

Või oli see vaikus enne tormi, mis peab hakkama möllama hirmsa jõuga, sest silmapiiril kerkisid õudsed mustad pilved, mis näisid toovat kaasa maru ja siis vahest kosutavat vihma, mis lööb maa läbimärjaks ja paneb närtsinud ning kängunud taimestiku kasvama.

Või oli see viha, mis oli täitnud kõigi rinna ning vaikides haudus, kuidas pursata välja nende vastu, kes teevad halastamatut ülekohut laiadele töötavatele hulkadele.

Kõik haudusid midagi, kõigil oli meeles ainult õudne sündmus. Igaüks arvas, et midagi peab järgnema, midagi peab sellest tulema, nõnda ei või see enam kesta. Kõigile peaks nüüd selge olema, et isake-tsaar on kõige mustema, kõige jälgima, kõige vereianulisema, kõige häbematuma bande peaiuht, kes ei hooli töölistest kõige vähematki, vaid laseb ja käsib neid tappa, nagu oleksid nad loomad, kes on toodud tapamajja.

Töölised kogunesid igaüks oma töökotta, kuid tööle ei hakanud, vaid pidasid aru ja sumisesid mööda töötuba nagu mesilased, kelle ema on asunud liikvele ning kavatseb tarust välja lennata, et otsida uus pesa.

Mõned üksikud töömesilased, kellele asi juba selge oli, kes juba enne olid osa võtnud otsustamisest, mis oli langetatud tööliste partei poolt, käisid ja sõelusid ridade vahel, rääkisid ja jooksid mitte üksnes oma töökojas, vaid ruttasid ka teistesse töökodadesse. Nad selgitasid tekkinud seisukorda, mida tuleb lahendada nüüd kõigil, mitte enam mõnel üksikul, sest hoop näkku oli antud kogu Venemaa proletariaadile, kes on tänini kannatanud küllalt, aga enam ei või, enam ei suuda, sest lõppenud on kannatus pealt vaadata seda viletsat kometimängu kaugel Aasias, pealt vaadata ja kannatada, kui prassitakse, samal ajal kui teised surevad ja nälgivad ning on ilma igasuguste õigusteta, ilma vabaduseta, nagu kõige halvemad loomad. Nõnda arutati.

Mõned ei tahtnud seda kuulda. Kopika Kaarel nügis oma palke edasi, mõni laskis masinad käima, kuid see tekitas veel rohkem viha, pigem see veel andiski hoogu.

Vorst karjus:

«Pihta koertele! See ei lähe, masinad seisma!»

Masinad jäid seisma. Ainult tühjad transmissioonirattad vurasid vihisedes ja rihmad laksatasid, puutudes üksteise külge.

«Vool välja! Vool välja! Pihta koertele!» kõlasid hüüded. Juba tulid trallides ja karjudes mõned töökojad. Noored jooksid üksteise võidu masinamaja poole:

«Aur välja! Aur välja!»

«Toru lahti!»

Ja kui nii ruttu ei saadud kui sooviti, siis joosti masinamaja juurde kokku.

«Kas ei saa siis ükskord häält sisse! Ei oska toru lahti tõmmata!»

Viimaks oli toru lahti. Vabriku mitmehääleline vile hakkas röökima täiest kõrist, vibreerides ja värisedes, nagu oleks ta raskesti haavatu ja karjub ahastavalt appi, kutsub appi kogu linna, kogu maad. Kui juba toru hüürgas, siis olid iga töökoja tööliste kõrvad kikkis, siis teati, et midagi on lahti.

Peiler jooksis alles nüüd hoovi peale ja kui ta tagasi hakkas tulema, voorisid teised talle juba vastu ning surusid teda kuskile vastu seina. Jälle oli ta jäänud hiljaks, jälle oli ta teadmatuses, jälle oli tal nahatäis soolas, sest mitte ühtki tähtsamat sündmust ei tea ta ette aimata, mitte ühestki väljaastumisest pole tal andmeid. Vilets nuhk!

Ta jookseb värava poole, siit on juba kõik tähtsamad tegelased läbi läinud. Siit on läinud uulitsale Vasak, Bruno, Haavakukk, Kamps, isegi Toomel ja tema pooldajad eesotsas Taali Oskari ja Sipsu Kaarliga.

Esimestes ridades läksid vabriku noored, kelle nimesid ei teatud, keda keegi polnud enne märganud, kes aga nüüd olid pääsenud valla nagu paisu tagant. Noored ruttasid alla linna nagu järve vesi, mis on hakanud ajama üle kallaste.

Peiler ei või ometi olla tagumistes ridades. Värava vahelt pääsedes paneb ta kõigest jõust jooksu, et jõuda ettepoole, et vaadata, kes on ninamehed, kes juhivad seda määratu pikka mustavat ja looklevat inimahelat, mille otsa pole näha eesega tagapool.

«Marie! Marie!» hüüdis ta äkki.

Marie vaatab üle õla ja ta näeb Peileri tuntud lõusta, kuid kohkunud, kartlikku ning imestavat lõusta, mis on moonutatud, nagu oleks sealt üle tallatud.

«Kuidas see tuli! Mulle mitte sõna?»

Siinsamas oli ka Kamps, kes kuulis neid sõnu, vaatas kord

tagasi ja nägi kaht kummalist nägu: ühel suured sinised niisked silmad, teisel suured valged hambad ja kühmuvajunud turi. Esseer Kampsil oli vastik, et ta siin Peilerit kohtas, aga teisest küljest huvitas teda, kes võis olla see naine, kellelt nõnda küsitakse! Siin ei võinud olla kahtlust, et see oli Peileri lähem kaastööline.

«Pole aega!» vastas Metsand ja üritas mingisugust lauluviisi, mis kostis juba eestpoolt ning valgus ikka taamale, kus sellest kinni haarati ja sellega ühineti, kuni see paisus vägevaks häältekohinaks ja võitlushõigeteks.

Peiler jättis Metsandi ja sööstis ettepoole. Ta ei näinud midagi muud kui inimesi, inimesi, nende musti selgi, roosakaid kaelu, enamasti heledaid kuklaid ja mitmevärvilisi mütse.

«Lippu ei ole! Lippu ei ole!» kurdeti kord siin, kord seal. Kuid varsti kõrvaldati see puudus. Punased leivarätikud, taskurätikud, kaelasallid tõsteti kõrgele, seoti kepi otsa ja lasti lehvida karges tuules, nagu põleksid küünlad päevavalguses, heites meestemassi kohale kahvatut kuma.

Veel mõni jooksusamm, ja Peiler nägi enda ees suurt laiapihalist meest, kes hüüdis justkui enda ergutamiseks:

«Pihta koertele!»

«Vorst!» sosistas Peiler. «Miks sa mulle ei üteld?»

«Mis ma sulle ütlen? Muudkui pihta koertele,» korrutas Vorst, nagu oleks ta viinastanud.

Juba oli demonstrantide esiosa paberivabriku väravate all. Siin huugasid paberimasinad, kohisesid katlad ja tilkusid jahutajad. Esmalt ei tahetud siin sisse lasta, kuid viimaks ei suutnud väravavaht ega politseinikud, kellele polnud antud veel mingeid täpsemaid juhendeid, enam vastu seista. Vabrikute valitsused nähtavasti polnud asjast veel informeeritud. Ka siin pandi toru hüüdma, jäeti töö seisma ja tormati edasi.

Tee läks mäest alla. Alt vaadates pakkus see inimmeri suurepärast vaatepilti. Tänavad tühjenesid, poed sulgesid uksi, hobused pöördusid kõrvaltänavaisse. Hooviväravaisse tulid uudishimulikud naised, lapsed ja pereemad, kes lootsid näha ja kinni püüda pereisa veel sellest «viimsest hukatusest».

Töökojad ja vabrikud, mis olid tee ääres, pandi seisma, töölised tõmmati rongkäiku, nagu jääkamakad tõmbavad kaasa kõik, mis jäämineku ajal neile ette jääb või külge puutub.

Päike oli veerenud üle lõuna, kui jõuti teisele poole linna serva, kus töötasid mõned metallivabrikud ja tekstiiltööstused. Siin ühineti nende töölistega ja liiguti nüüd lauldes Maieri keemiavabriku poole. Kuid siin oli vabrikuvalitsus leidnud, et tema vabrik peab töötama. Ta ei või ometi mõne «mässava kamba» tahtmise ja vägivalla alla paindudes kaotada miljoneid tööseisakuga ja toodete riknemisega. Mistarvis on siis kuberneril politsei ja, kui vaja, ka sõdurid, kes peavad ometi ausate töösturite huve ja töötahtelisi töölisi kaitsema! Nõnda arutasid vabrikuomanikud ja käskisid relvastatud mehi nurga taga valmis olla ning sissetungimise korral armuheitmatult tuli avada.

Tööliste salgad lähenesid, lauldes «Priius, kallis anne». Ilm oli ilus, taevas sinetas, lumi rudises jalgade all, võiks öelda, et oli isegi külm. Linn oli omandanud puhkepäevase ilme. Ainult keemiatehase puuhoonete katusel suitsesid veel madalad väikesed korstnad ja levitasid vänget väävli ja muud suitsu ning mürgiseid gaase. Töölised jõudsid kõrgete plankude vahele, mis tõusid kahel pool tänavat nagu kõrge sein.

Bruno tormas kõige ees ja tahtis sisse minna, tõugates õlaga väravat, mida ei avatud ega lubatud avada ühelgi tingimusel. Tagantpoolt surusid aga hulgad peale ja tõstsid kära. Korraga kõlas pauk, siis teine, kolmas ja viimaks suurem ragin, mis kaikus majade vahel, nagu oleks siin terve rood tulistanud kogupaukudega. Töölised taandusid, jooksid, kuid polnud kuhugi põgeneda, sest kahel pool oli kõrge plank, tagapool tööliste hulgad, eespool aga tulistamine. Tekkis segadus, inimesed heitsid pikali, kummuli, küljeli, kuid osal on vereloik kõrval, pead läbi puuritud. Haavatud kisuvad krampidest kõverasse, kostavad oigamised, sajatused ja õudsed hääled.

Viimaks vaibub tulistamine, rahvas tõuseb, hakkab küürakil jooksma.

Bruno näeb veel ainult, kuidas keegi kummardub tema kohale, vaatab talle näkku suurte silmadega, kuid siis on järsku kõik kadunud. Veel mõned punakad ja siis valged rõngad silmade ees ning kõik on kustunud.

Vorst jookseb küürus mööda plangu äärt, tal pole aega tagasi vaadata, ta on juba jõudnud kaugele teistest ette, vajutab mütsi tugevamini pähe ja lidub nagu pikakoivaline jänes.

«Mis on? Mis sa jooksed?» küsib keegi. «Kas palju surnuid?»

«Põle aega! Pihta koertele!»

Kõik on ärevuses, paanikas. Inimeste jooks, hädaldus suurendab seda veel rohkem.

Muist meeleavaldajaid oli pöördunud sadamasse, kus samuti oli otsustatud töölised streigile kutsuda. Siin lossiti laevu ja laaditi vaguneid. Elevaatorist täideti viljalaevu. Ärritatud rahvahulk täitis sadamasillad, kus nohisedes vedasid voorimeeste hobused, sõimlesid sadamatöölised talastel, laevadel.

«Ühinege, vennad!» karjutakse. «Kas te ei näe! Ühinege! Jätke oma vintsid ja trossid!»

Rahvas valgub üha edasi — elevaatori poole, kust kostab vahetpidamatu kolin, sahin. Elevaatori korsten suitseb nagu vabrikukorstnad veel mõni tund tagasi.

Kuid elevaator on jõutud juba sõjavägede kaitse alla võtta, sest rukist, nisu ja muud vilja on tarvis eksportida kiires korras, et saaks välisvaluutat ja sõjavarustust, lõhnaõlisid ja muud, et saksad nälga ei sureks. Kes julgeb seda tähtsat «kroonu tööd», seda isamaalist toimingut takistada, see peab saama tina maitsta! Sõdurid on väga sõjakad, sest neil on rohkem hirmu selle määratu hulga ees kui tsaaritruudust. Postil olev hallis sinelis sõdur, suured vildid jalas, kahe sõrmega labakindad käes, tõstab püssi, mille otsas on kolmetahuline tääk nagu naaskel. Tagant litsutakse esimestele peale. Siin on Tihane, Vasak, Toomel, kes igaüks oma temperamendi kohaselt karjub ja sajatab.

Sõdur seisab aga, hambad ristis, näost kahvatu, põsed sisse langenud, paslik hallidele vilkuvatele silmadele vajunud. Juba ilmuvad kasakad. Tehakse veel viimaseid katseid elevaatorisse pääseda.

Kuid sõdureil on ikka täägid valmis. Ja kui Tihane tungivalt edasi rõhub, lööb sõdur talle täägiga rindu. Mees vajub kokku, veri värvib poriga sõtkutud lume helepunaseks. Töölised taanduvad, mis julgustab sõdureid, kes hakkavad nüüd relvata inimesi püssipäradega peksma.

Tekib samasugune ummik kui keemiatehase plangu ääres. Tooruse, surmaähvarduse, jõhkra peksmise ja segadusega aetakse mitu inimest üle kaiääre vette, kus nad lobjakatükkide vahel sulistavad ja appi karjuvad.

«Peterburi tapmisele järgnes Tallinna veresaun!» kisendavad mehed väsinud ja ärritatud nägudega, tõtates viimaks kahe-kolmekaupa lahinguväljadelt, kuhu täna jäi hulk haavatuid ja surnuid . . .

Nüüd sõelusid tööliste naised, sugulased ja tuttavad surnukuuride ja lahkamiskambrite vahet, et otsida langenute hulgast omakseid, sest keemiatehase värava taha oli jäänud maha paarkümmend inimest, kellest mõned olid silmapilkselt surma saanud. Sadamas tapeti Tihane ja haavati vähemalt kümmet. Lahkamiskambrist joosti haigemajja, haigemajast arestimajja, sest räägiti ka hulgast areteerituist.

Ühed sajatasid ja valasid pisaraid, ja neid oli muidugi rohkem. Teised olid paksud täissöönud härrasmehed ja kahekordse lõuaga prouad, kes naersid ning parastasid.

Soolu Maali jooksis Vasaku Leena juurde.

«Jumal, sa oled kodu, ei teagi, mis väljas tehakse, veri voolab nagu vesi. Maieri juures lasti viiskümmend inimest maha, maa ujub verest, lumi on kõik punane. Sadamas raiuti püssitikkudega mehi läbi nagu õlekotte . . . Sa istud aga kodu!»

«Kas siis so vanamees on kodu?» küsis Leena.

«Kus see molkus läheb! Nina teisel eline ja kraaksub voodis seljali . . . Aga ma ise käisin vaatamas . . . Mõtle, kui palju rahvast, kõik tormasid kaasa, laulsid, torud pandi hüüdma! Peterburis olla ju tapetud . . . ja nüüd tapsid siin ka veel . . .»

«Ma arvasin kohe, et niikaua möllavad, kui mõne ää tapavad. Jumal, jumal, ma ütlesin küll oma vanamehele, et tõmbad oma vabadusega, lastest ega kellegist ei hooli, nüüd on ka kusagil, hambad irevil . . . Lähme vaatame!»

Leena tõmbas suurrätiku ümber, võttis Hannese ja Hilda käekõrvale ja viis nad naabrinaise tuppa. Kuid ka naabrid olid läinud mehi otsima.

«Kus me siis lähme?» küsis Maali.

«Kus mujale kui surnukuuri kõige enne! Kui on seal, siis . . .» pidi ta ütlema, kuid sõna jäi kurku kinni. Ta läks Maali eel joostes, rätik üsna lehvis.

Surnukuuris oli aga nii suur tung, et neil andis enne trügida, kui pääsesid laipade lähedale. Need olid asetatud raamidele ja kaetud määrdunud linadega, mille ääri tõsteti, kui taheti näha koolnu nägu. Siin oli mitu töömeheriides meest, mõnel pea verine, mõnel tilkusid riided verd, mõnel ei olnud pealt-

näha midagi viga, lamas ainult, suu lahti ja klaasistunud silmad pärani.

Siin ei olnud Leenal-Maalil ühtki tuttavat. Nüüd ruttasid nad haigemajja. Siin ei lastud neid sisse. Ka arestimajas ei teatud midagi Vasaku nimest.

Kui nad kodu poole sammusid, tuli neile vastu salk töölisriides mehi, keda viidi püssimeeste vahel linna poole. Nüüd vahtisid nad otse silmad peast, kas ka nende hulgas ei leidu tuttavaid. Kuid ka siin ei olnud ei Antsu ega Haavakukke. Ainult keegi põlevate silmadega mees pilgutas neile ning naeratas ja Leena arvas selles tundvat Toomeli.

VII

MAA LÖÖB KAASA!

Kestsid kõvad veebruarikülmad, nõnda et aiateibad plaksusid, sõnnik oli reheall külmetanud ja kaevuvesi kippus kuivama.

«Pane obusele tekk peale, et ta ei külmetaks, ja ära juua anna,» õpetas Neeme isa oma noort õepoega, kes täitis sulase kohuseid.

Vanamees ise puges tuppa, kus suur kasukas seljast kisti ja labakindad ahju äärele kuivama visati.

«Noh, mis ma ütlesin — mässavad! Nüid on verd ja surnuid kõik kohad täis . . .»

«Jumal, ega ometi . . .» ehmus ema ja sundis: «Eks sa reagi,» kui vanamees vaikis.

«Mis seal reakida . . . Eks sa ise tea, keda sa oma lastele oled soovitand.»

«Ae, nüid mina soovitand! Ega mina põle neile surma soovitand! Ega . . .»

«Ega jah! . . . Ikka linnapasatskitele . . . Ikka kummkingadele ja paksudele vuntsidele. Nüid on kää.»

«Jumal, et kas siis mõni on surnud või?» küsis ema ärrituses, kuna kogu pere oli kogunenud nüüd rehetuppa ja vahtis põnevas ootuses ning kartuses isa silmi, kes meelega katsus selge vastusega viivitada. Võib-olla ei teadnud ta isegi, mis kõik oli sündinud, sest seda ei teadnud nüüd keegi päris selgesti, kuna liikusid üksteisele vasturääkivad kuuldused.

«Kas sis Ansud koa nende ulkas?» küsis ema uuesti.

«Mis sa's mõtled?» vastas vanamees ja toppis piibu värsket linnatubakat täis.

«Jumal, jumal, kui kole, pidi sis neile kohe külge minema . . . Milla nad sis matavad?»

«Milla nad matavad? Kis neid matab, aetakse niisama auku . . .»

Nüüd purskas ema nutma. Plikad jooksid tagakambrisse. Nad ei teadnud, mis pidid tegema, kas nutma või veel ootama, sest isa jutust ei saanud selget pilti.

«Või sis nagu koerad aetakse auku?» imestas ema.

«Mis nendega sis tehakse, kis ise on koerad.»

«Kuidas siis inimesed on koerad . . . Sa aad ikka koa nisukest juttu nagu mõni suur asjamees . . .»

«Mis nad siis tõmmavad . . . Peeterburis akand peale . . . Köiser ise käskind tule peale panna . . . Taht jo palee ää kohe kahmata . . . Teind küll kavalaste, vene popp võtt ebajumala kätte, teesed sis kirikulippude ja jumalasõna-lauludega, et sis selle varjul ea peale minna, aga köiser soand asjast aru ja käskind lasta.»

«Noh, kas see on sis kellegi inimese tegu?» küsis ema pahaselt. «Teised tulevad jumalasõnaga ja soovivad eaga, aga köiser nii õelalt vasta ja nii kurjalt. Kas sis surma soand paillu? . . .»

«Põle jõutud lugeda ega ää vidada . . . Nii teeb köiser, kis mässama akkavad,» kiitis vanamees. «Köiser ei lase ennast narrida. Eks seda ole ennegi nähtud, nää Saksamaal jo omal aal mässasid samati jumalasõna-lauludega ja piibel oli nende kilp ja tugi.»

«Ae!» tegi ema oma hariliku pessimistliku häälitsuse, mis alati osutas, et ta pole sellega päri, mis räägitakse.

Nüüd tegi ta selle häälitsuse põllenurka, mida ta suu ees hoidis, pühkides vahel silmi, vahel nina, sest tal oli väga kahju Antsust ja Leenast, Maalist ja üldse oma lastest.

«Mis sis see Leena nüid tegema akkab?» nuttis ema. «Toond sis lapsedki seia, moale, siin oleks ikka leibagi soand, ja ennast koa, mis ta seal üksi enam teeb . . .! Kole, kole! Kus nad siis ta maha laskid?» küsis ta läbi nuuksumise.

«Keda?» ühmas vanamees küsida.

«Noh, et Leena Ansu . . .»

«Kis sulle seda ütles?»

Ema jäi suuri silmi vahtima, kõik ümbritsejad tõmbasid kergendatult hinge, toas kostis nagu mingi kahin.

«Ah siis Ants ei soand otsa . . . Mis sa sis muidu irmutad, va mädand,» tõusis ema toolilt ja läks mühisedes kambrisse, heites lõukal soojendavale mehele kõõrdi pilgu.

Tütred jooksid emale järele ja kogu pere läks laiali.

«Ek, ek, ek,» itsitas vanamees ja hüüdis:

«Liisi, Liisi ae, tule tõmma mo soapad jalast ää!»

Liisi, kelle ripsmed olid veel märjad, silmad niiskusest läikisid, laud punased ja põsed õhetasid, tuli kambrist ja hakkas isa saapaid jalast tõmbama.

«Kas Moali Ants on koa terve?» küsis Liisi.

«Mis terve temagi on — Moali ütles, et joost mässajatega kaasa ikka Maieri juurde ja sadamasse, kus sis teisi maha tõmmatudki.»

«Leena Ants oli siis ka seal ulkas?»

«No kus temagi.»

«Aga ikka elab siis?»

«No kis teda tapab.»

«Miks sa siis kohe ei üteld . . . Ema mõtles, et kõik on surma soand . . .»

«Mis seal sis veel puudus.»

Liisi viis isa saapad redelipulgale kuivama ja laotas sokid ahju äärele.

«Sis on linnas kole elu kohe?» küsis Liisi.

«Jah, ega seal kiita põle, seal teevad pea jagu lühemaks, ja ega see sellega põle jäänd . . . See on suure möllu akates alles . . .»

Nüüd tuli ka ema rehetuppa tagasi, sest ta oli väikesest kambrist toonud takukoonla, mille torkas hargi otsa ja hakkas ketrama.

«Et eks sa reagi, kuda see sis tuli, miks neid sis tapeti?» küsis ema vokimürinas.

«Kuda ta tuli. Või minagi seal juures olin. Tuli imu peale ja akkasid mässama . . . Oleks olema kedagi viga . . . Oleks olema nisuke tahmane tuba nagu meie tuba, või nisuke sauepõrand, või käiks koa pasled jalgas või sööks silkuleiba . . . Paraku! Seal käiakse soabastes ja linnariietes, saiad ja vorstid laual. Aga ikka mässavad . . . Nagu Roobu . . . Need on need mässajad nüid . . . Moal Roobu-sugused rikkad

ja linnas linna-antvärgid, ja me, vaesed inimesed, muudku kannatagu ja võtku oobid vasta.»

«Ae,» tegi ema, «mõni oopide võtja. Jo neil sis ikka midagi raskust on. Jo sis ikka parunite ja vonnide vasta. Jo sis ikka Roobu jutt õige on, ega sis inimesed muidu otsekohe peadpidi tulde ei lähä. Ega sis nailla pärast elu ei anta. Jo sis ikka midagi peab olema, millest meiesuguste rumal pea ööd ega pääva ei tea,» arutas ema ja silus kõverate, jooksvahaigusest pahklikuks puretud sõrmedega vokivärtna ees keerlevat takust lõnga, kiskudes sealt küljest suu ja hammastega takutoppe, linaluid ja prügi.

«Võib olla, et sinu pea ei võta kinni, aga mulle on see selge küll,» ütles vanamees, soojendades jalataldu süte paistel.

«Ae,» tegi ema. «Katsu nüid!»

«Kas siis isa süia ei tahagi?» küsis Liisi, kes samuti oli asunud voki taha.

«Las ta ikka oisutab oma kondid ülesse,» ütles ema, «sis pane toit lauale, supp on valmis koa . . . Tema soab aru! Kui sa aru soad, mis sa sis nisukest juttu aad, et kõigil on ea elada,» jätkas perenaine.

«No mis paramuse toojad siis nisuksed on, — nagu Moali, jooseb koa, suu lahti, meeste kõrvas, kis sis nisukesi kardab . . . Ja minnake sis teiste vabrikute kallale, teiste vabrikust auru väilla laskma. Teadagi, et sis pannakse tuli peale.»

«Kis sealtki siis auru väilla laseb, kui nad ise ei mõista?»

«Ää sa aa ikka oma eremiat! Asi on nisuke, et igaüks oma eest mees . . . Ja kas asi põle nisuke nüid, et esteks mäss ja pärast suss . . . Seda teevad need Roobud. Pärast oma nahk vastab.»

«Noh, kui seda akka kartma, siis ää kambrest väilla tulegi,» ütles ema.

Viimaks oli toit laual ja Liisi hüüdis:

«Tulge nüid sööma!»

Kõik kobisid kambrisse ja asusid ümber laua, kus algas lusikate klõbin ja supiluristamine.

«Tea, kas Leena lastel oli koa süia kedagi?» küsis äkki ema ja kõik jäid isale vahtima, mis see nüüd ütleb.

«Kus see neil sis süia on, kui isa laseb möda linna, lipp selgas!»

«Ega ta sis igavesti möda linna lase, eks nad sis tööd tee

koa vahel,» ütles nüüd ka Mari, vaadates altkulmu isale, nagu ta kõigile vaatas, kellega ta päri ei olnud.

«Sa, plika, tead! Igaveste? Kui kaheksa-kümme päeva treegitakse ja kodu miskit tagavara põle tallele pandud, mis sa sis arvad, et pann naerab veel, või veel soad saia süia. Ei ole, pratt! Sis löövad soolikad varsti vilepilli.»

See kõik oli kõigi meelest nii jube ning südantlõhestav, ja eriti veel toon, kuidas isa seda rääkis. Ema ütles:

«Mis? Sul nagu oleks ea meel?» ja siis:

«Oleks seda ingest teand, et nii on, oleks neile ometi kedagi soat.»

Jah, oleks teadnud, oleks midagi saatnud, seda mõtlesid nüüd kõik peale vana Neeme, kes oli Leena laual veel tulist kohvi rüübanud ja saiagi söönud, sest Ants oli pärast kümnepäevast protestistreiki jälle tööle läinud.

Teisel päeval oli Kadakasauna ema Neemel. Nendegi kõrvu oli ulatunud verine sündmus linnas ning südant oli lõhestanud raske mure poja ja tema perekonna pärast.

«Tulin voatama, ehk olete kuuld, mis seal on old?» ütles saunaema kogu kehast värisedes, nagu oleks tal soojas rehetoas külm.

Ta terav lõug ja väike alumine huul võdisesid ning selgesti oli näha, kuidas alumised valged hambad, millel ühes kohas oli suurem vahe, klõbistades puudutasid pealmisi, mis kõik olid alles terved. Ta lükkas villase rätiku õlgadele, kusjuures tuli nähtavale valge pearätt, mille sõlme ta lõua all kinnitas, ja lükkas juuksed kahel pool kaugemale kõrva taha.

«Seal old jo moailmatu möll. Va soldatid ja kassakad last inimesi maha, nagu põlekski kedagi.»

Saunaema vangutas pead ja hakkas õõtsuma kahele poole ning viimaks ette ja taha, nagu ta oli õõtsunud sukka kududes.

«Sina aeg! Ehk sis sai temagi!»

«Ei olla soand ... Olla ikka terve ja alles ... Ainult isa ütleb, et treekind, ja ma kartsin, et kas on süia kedagi — lastel.»

«Jah, tea, kas on kedagi väätimatel.»

Ja vanaemad hakkasid mõlemad nooskuma ning üks pühkis silmi valge pearäti nurgaga, teine vana musta põllega.

Vana Neeme oli ka siia jõudnud ja ütles eitede nuuksumist nähes:

«Põle neil kedagi. Ants läks peale treeki jälle tööle . . . Aga surnuid põle matta lastud, politsei pand käpa peale . . .»

«Jah, sead, surnuidki ei lase matta.»

«Noh, kui ise tapp, eks sis ise matt koa,» ütles saunaema hääle värisedes ning justkui viha alatooniga.

Et Ants oli jälle tööd saanud, see teade rahustas ka Kadakasauna ema ja ta astus kergema südamega kodu poole.

«Kas ikka elab?» küsis saunaisa.

«Tapetud teisa nagu lammaid, muudku tapetud ja lastud, ja põle matta lastud . . .»

Kadakasauna Juhani piip lurises, nagu oleks sula, ja alles pikema mõtlemise järel ütles ta:

«Sest on üks kolmkümmend oastat tagasi, kui Narva vabrikud treekisid . . . Siis toodi mehed Tallinna suurele turule äbiposti ja soadeti eluks ajaks Siberisse . . . Katsugu nüid veel mõnd meest äbiposti panna, nüid lähvad tõmmavad oma käega auru väilla, ja muidu ei soada neist enam jagu kui sõjaväega, aga kaua sa arvad selle sõjaväegi vasta pidavat, — veri ajab pulli möirgama, soati veel inimese . . . Mis nad sis tahtsid, need vabrikumehed, Ants ja? . . .» küsis ta lõpuks.

«Kus ma seda tean. Neeme ei reakind sellest kedagi. Oli näha, et oli nii pilves et . . .»

«Saanameeste peale mossis . . . Olgu . . .»

Roobu seltsimajas korraldati nüüd seda elavamalt koosolekuid ja tantsuõhtuid. Kustas oli linnasündmustest hoogu saanud, sest ta oli «Teatajast» lugenud, et kogu maa käärib ja Peterburi ohvrid ning ka Tallinna sündmused toovad silmapiirile uue sabaga tähe, mille sabaots pühib maa pealt mõnegi vana rämpsu. Ühel laupäeva õhtul oli jälle suurem koosolemine, kuhu oli tõtanud ka osa Koliküla rahvast.

Neeme Liisist ega Marist ei pruugi kõneldagi, need olid siin nüüd kaunis sagedased külalised, sest Liisil oli linnaminemise isu sootuks kadunud. Linnaelu oli talle muutunud nüüd nõnda õudseks nagu seatapmine, mispuhul ta alati oli jooksnud toa taha männikusse, sulgedes kõrvad kahe käega. Roobul läks tal aga nüüd ootamata hästi, sest ühel õhtul oli Kustas tema juurde tulnud ja ütelnud:

«Liisi, sa oled nii tubli tüdruk, kas sa ei taha üht väikest ülesannet enda peale võtta?»

Liisi punastas ja Roobu Kustase hallidesse silmadesse lahke pilguga vaadates lausus ta:

«Mis see siis on, tea kas saan akkama?»

«Noh, miks ei saa, tule, ma räägin sulle,» ütles mees, võttis Liisi käe alt kinni ja viis ta tagatuppa, kus oli nähtavasti mõni istungite ruum, sest siin oli hulk toole, suur laud, raamatukapp ja palju suitsuotsi põrandal. Liisil hakkas veidi jubegi: nad olid kahekesi Kustasega, kes vaatas aina oma põlevate silmadega Liisi õhetavaile ümmargustele põskedele ja sinistesse silmadesse. Kustas avas salapärase liigutusega suure kapiukse ja võttis sealt aktikaaned.

«Võta see kuulutus ja löö oma poe juurde ülesse, eks ole!»

Liisi vaatas ja võttis paberi, mis värises ta sõrmede vahel.

«Kas salaja või?» küsis ta.

Kustas naeratas:

«Miks salaja?»

«Ma mõtlesin, et on midagi niisugust.»

Kustas naeratas uuesti.

«Salajased tulevad pärast . . . Nüüd on vabadusetuuled puhumas. . . . Nüüd läheb asi ikka avalikumaks . . . Ma tahtsin kõnekoosoleku pidada ja küsisin urädnikult luba . . . Nüüd paneme kuulutused välja . . .»

Liisi ei mõistnud lausuda musta ega valget, ainult talle tuli väga imelik ette, kuidas ta läheb poe juurde seda kuulutust kleepima, kui ta kunagi pole seda teinud. Nõksu Juhan ja kogu küla hakkab teda tingimata naerma ja urama, et Neeme Liisi on Roobu Kustase toaneitsi ja jooksupoiss, võib-olla tahab veel Roobu mõisa prouaks saada! Jah, see viimane mõte torkas talle pähe nii ootamata ja järsku, et ta tõstis kiiresti pea ja vaatas Kustase näkku, justkui otsiks ta sealt sellele mõttele tõendust. Roobu Kustas vaatas samasuguse uudistava pilguga, sest ka temale näis Liisi nüüd hoopis uues valguses, hoopis kenam kui kunagi varem või kui keegi teine külatüdruk, keda siin oli liikumas küll ja küll.

«Viid siis?» küsis Roobu.

«Eks ma vii siis!» vastas Liisi.

Kustas võttis jälle Liisi käsivarre ja pigistas seda hoopis tugevamini, aga ühtlasi õrnemini kui ennist.

«Jääb siis nii!»

Seda oli Mari muidugi tähele pannud ja küsis:

«Noh, mis sul on, et nii lõkendad?»

«Rumal, mis siis olema peab.»

Nad panid palitud selga ja hakkasid tulema. Liisi viivitas veel hulga aega, sest ta oletas kindlasti, et Kustas tuleb neid ehk saatmagi, kuid Kustas askeldas rahva hulgas, rääkis ühe ja teisega, käis ruumist ruumi, nagu poleks Liisit enam olemaski. See tegi Liisi meele nii pahaks, et ta tõmbas ukse enda järel paukudes kinni ja kärkis:

«Mis sa veel vahid, lähme!»

Siiski mõtles ta kogu tee ainult Kustasele ja sellele kuulutusele, mis tal põues oli. Sellest ei räägi ta kellelegi, isegi Marile mitte.

«Mis sul täna on?» küsis õde.

«Mis mul olema peab!»

«Sul ikka vist midagi on südamel? Mis sa selle Kustasega seal tagatoas käisid? Vat soad veel ema käest nii et . . .»

«Arvad, sa jääd ilma, kui ma ütlen.»

«Mis asja sa ütled?» küsis Mari.

«Noh, kas ma ei näind, kes so ümbert kinni oidis?» küsis Liisi.

See mõjus. Nüüd jäid mõlemad vagaseks ja astusid lume ning lobjaka jala all rudisedes. Liisil valutas ning pakitses midagi põues ja tal oli raske otsustada, oli see süda või kuulutus. Viimaks jõudsid nad koju.

«Mis paber sul maha kukkus?» küsis Miina, kui suuremad õed ennast plikadekambris riidest lahti võtsid. Liisi ehmus ja kahmas paberi maast.

«Jumal, mis paberid sul on?» küsis Mari. «Mõni lendleht. Mis sa varjad! Nii kui lased nupu jagu lühemaks võtta.»

«Tola . . . Säh loe, lendleht!» viskas Liisi kuulutuse lauale Mari ette.

«Päh, mis sa sest siis varjad?»

«Kõiki peab sulle ütlema!»

Ta võttis kuulutuse ja pani palitutasku. Nüüd ei saanud ta magada. Ta otsustas valvata niikaua, kui teised magama jäävad, siis hiilib ta salaja kambrist välja, jookseb kaevu juurde, hüppab sealt üle aia, silkab Nõksult mööda ja kleebib kuulutuse salaja poe ukse kõrvale seinale. Aga niipea kui ukselink klõpsus, oli Miina ülal, hüüdes ka Mari:

«Mari, Mari, tea, mis Liisul on! Jooseb kaevu juurest üle aia ja ikka Nõksu poole.»

«Kuutõbine! . . . Paneb ikka poe poole.»

«Jumal, aja ema ülesse! Tea, mis on!» hädaldas Miina.

«Aja ise, kui tahad ... Oota ikka, kuutõbisel on nisuke mood, et käib möda katusearja, ronib kostna otsa, tansib seal, tuleb ilusti alla ja eidab jälle magama ... Aga kui üiad, kukub alla ja kohe lõhki ... Küll Liisu tuleb ka tagasi ... Aga kui ema üidma läheb, kukub veel kaevu, ja kust me siis uue Liisu soame ... Viimaks Roobu jääb ilma perenaiseta.»

«Roobu perenaine! Kuda nii?» küsis Miina.

«Ah, mis sa, laps, pärid!» vastas Mari ja keeras teise külje.

«Mõtle, kui kole, inime jooseb salaja kottu ää süda-ööse ... Võib-olla on tõesti kuutõbine?» kartis Miina.

«Mis ta muidu jooseb siis?» ütles Mari.

Kui Liisi kuulutuse leivatainaga, mida ta ise oli kogu aeg närinud, poe juurde just ukse peale üles oli kleepinud, nii et seda igaüks näeks, oli tal nii hea meel, et ta kogu tee naeris. Ta oli endaga rahul ja justkui uhkegi, et vaata, millega mina hakkama sain. Kui Kustas teda nüüd ei kiida, kui ta nüüd veel nii ükskõikselt seal inimeste keskel askeldab ja nii vähe talle tähelepanu kingib, siis läheb ta kohe linna ega tulegi enam tagasi.

Kuulutuse peale, et Roobu «kirikus» on otsustatud kõnekoosolek ära pidada ja et kõne teemaks on «Põllumeeste majanduslik arenemine», läks Kolikülast ka Vainusauna Jüri Roobu rahva- või teemajja kõnet kuulama, ja kui võimalik, siis «targale» Roobu Kustasele ka vastu vaidlema. Rahvast oli murdu koos, sest ka maa oli läinud käärima ja arad põlluharijad olid tööstusproletariaadi väljaastumisest julgust saanud.

Roobu Kustas astus väikese valge puldi taha, mis oli asetatud lava ette, võttis taskust paar paberit, köhatas nagu mõni köster ja hakkas seletama.

Et ta oli ladus jutumees, siis voolasid tal sõnad nagu jõgi. Kogu see põllumeeste «majanduslik arenemine» oli Roobu Kustase arvates sellepärast siin Eestimaal raske, et mõisnikud olevat kõigiti katsunud põlluharijate edenemist takistada. Mõisnikkudel olnud ka seda arusaamist nõnda vähe, et nad ei taibanud, missugust kasu võib tuua maa müümine nii mõisnikule kui talupidajale. (Ta ei ütelnud: talupojale.) Esi-

mene talu läinud müügile alles 1830. aasta ümber Lõuna-Eestis, siin, põhja pool alanud talude müük hulga hiljem, sellepärast olevat ka see nurk siin maha jäänud. Nüüd algavat ka siin edenemine, ja Kustas avaldas lootust, et Viljandi vanapoisid ja vanapiigad, kes olevat löödud pimeda kolkaisamaalisuse ja kibeda eesti jonniga, võivad varsti siit tulla õppima. Lõunapoolseile meestele jäävat mitmete algatuste eesõigus, nagu papa Jannseni laulupidu ja «Vanemuise» selts, siis Aleksandri-kool. Tõsised eesti mehed, nagu vana Jannsen, ütlesid, et ainult see rahvas võib julge olla oma vabaduse peale, kellel liha ja leib on oma päralt, see tähendab, et me peame ise saama oma maa omanikuks. Eesti mehed nõudsid, et mõisnikud peaksid taksihinna järgi maa talupidajaile müüma, et talumaade kontrahid tuleb läbi vaadata ja õiendada, s. o. uuesti ümber teha, kroonumaksud jagada ühetasa mõisa ja talumaa peale, vallavalitsused maarahva kätte . . .

«Kas te tahate ütelda, et need nõudmised on vananend? Need on ainult värskemaks muutund, olgugi et palju on ka juba kätte võidetud,» ütles Kustas üsna karjudes.

«Roobu on teist aega tallitaja, see on jo võit!» hüüdis keegi.

Roobu Kustas läks natuke segamini. Viimaks, pikema mõtlemise järel jätkas ta kõnet põllumeeste praktilistest juhatustest, taimekahjurite hävitamisest, põlluväetamisest, mitmepõllusüsteemilisest maaharimisest, hobuserautamisest ja lehmapoegimisest.

Järgnes päeva tulipunkt, Roobu tõmbenumber. Selle tõmbenumbri väljatoomisega lootis Roobu endale järgmiseks korraks jälle kuulajaskonna kindlustada.

«Lõpuks tahtsin veel kord meelde tuletada,» lausus Roobu nüüd madala vaikse häälega, «et siin on niisuguseid «hingekarjaseid», keda tuleks tingimata ümber valida, sest kui hingekarjane käib salakaebusi tõstmas mitte üksikute koguduse liikmete, vaid juba terve valla ja vallavalitsuse peale, siis ei ole siin asjad enam korras.»

Kahin käis läbi ruumi.

«Meil tulid vallamajas politseivõimud sisse ja panid niisugused nõudmised ette, mis meid päris jahmatas. Meie olla selle Aleksander III pildi pannud häbistavasse kohta, pidand lubamata kõnesid keisrekoja elust ja võrrelnud seda Kibea meestega.»

«Oh, oh, hoo! Äk, äk, äk, ah, ah, haa!» naerdi rahva hulgas.

«Mina rääkisin küll Kibea meestest ja tõin neid eeskujuks Ärselmannile, aga mitte keisrekojale. Mis mina, väike vallavanem, nii suurele asutusele hakkan tsirkuläärisid saatma!»

«Äk, äk, äk! Ih, ih, hii!» naeris keegi tüdruk heledasti. Ja see oli kindlasti Neeme Liisi, kes oli üksisilmi Kustase suhu vahtinud, kui see kõneles.

«Meil hakkasid siis otsima . . .» jätkas Roobu. «Noh, ei leitud kedagi, sest niisukest asja põle maa peal olnud. On ju urädnikud ja kõik võimud selle peal väljas olnud, et midagi nisukest ei saaks sündida . . . Siin tuli kohe välja, et vale . . .»

Koosolek lõppes. Läbirääkimisi ei avatudki, mida Vainusauna Jüri oli oodanud. Rahvas hakkas laiali valguma, muidugi vanemad inimesed. Noored ootasid, et veel midagi järgneb. Neeme tüdrukud ajasid endid ettepoole, Liisi lõkendas näost ja ootas kogu aeg, millal Kustas temaga rääkima tuleb ja küsib, kuidas ta hakkama sai. Mari rääkis midagi tema selja taga, kuid Liisi ei kuulnud, sest nõnda võlutud oli ta sellest mehest. Kustasel ei olnud aga aega, sest tema juurde valgusid nüüd ümberkaudsed noorperemehed, kes kõik olid huvitatud vallamaja sealauda läbiotsimisest. Ja kas pidi Roobu Kustasel olema veel meeles see, et ta oli ka Neeme Liisile andnud kuulutuse ja käskinud Koliküla poe juurde üles kleepida! Ta oli neid alati jaganud ja paljudele andnud, ta ei pööranud sellele tähelepanu. Aga Liisi väikesele peale oli see vahetpidamata arutusaineks, temale näis see olevat suur eluline ülesanne, sest kuidas ta jooksis salaja öösel üksi, kartes, kas teda keegi ei näe ja et keegi sellest teada ei saaks!

Kui Roobu Kustas talle ikka tähelepanu ei pööranud, lahkus ta saalist ja pidi nutma purskama, nii solvav ja masendav oli see, et tema suuri teeneid nii vähe hinnatakse!

«Mis sul on?» küsis õde.

«Mis mul olema peab?»

«Ää ole rumal, näed küll, et tal põle aega,» lohutas Mari, sest nagu näha, oli tal kõik selge, mis puutus õe kurvastusse.

«Mis asja sa mõtled,» teeskles Liisi ja nüüd oli talle kõik nii lihtne ja kerge. Kuid miks ta kohe sellele ei tulnud, seadis ta endale küsimuse.

Nad tulid kõik — kogu Koliküla rahvas seltsis koju. Vainu-

sauna Jüri tuli vanemate meestega kõige taga ja ütles nagu läbi hammaste ning läbi vurrude ja piibuvarre vahelt:

«Roobu reagib küll, aga kõigiga, paraku, päri küll ei soa olla. Ma olen neist köstretest ja kooliõpetajatest koa midagi kuuld, kuda nad teenijaid ja moata inimesi on näägutand... Ma oleks talle üteld, aga ei antud sõna enam... Küll ma endi poe juures vahel reagin, kui mul meelde tuleb...»

Kui Neeme tüdrukud koju jõudsid, oli emal juba teada, kus nad jälle käisid ja kes selle kuulutuse oli poe juurde viinud.

«Tõmmake aga, tõmmake. Kui ma ütlen isale!» ähvardas ema. Kuid see oli kohe kindel, et ta isale seda ei ütle, arvasid tüdrukud.

«Noh, kuda Kustas oli, kas oli koa lahke?» küsis ema siis. «Mis ta koa reakis?»

«Mis ta reakis. Et viimnepäe on käe!» ütles Mari.

«Ae, lori, aga lori.»

«Nojah, et õpetaja tulla ümber valida.»

«Jah, voalikaikaga voalida!» naeris Liisi.

«Küsi Liisi käest, see vahtis Kustase suhu nagu lõoke!» ütles nüüd Mari pahasena.

«Ja Maril lasid silmad ringi nagu peasukesel!» vastas Liisi.

«Ei tühjadest põle asja kedagi nisukese koha peal,» ütles ema ja lahkus plikadekambrist. «Omavahel muudku jagelevad.»

Mõne aja pärast tuligi Vainusauna Jüri Koliküla poe juurde, vanad, kulunud ja tolmunud ajalehed põuetaskus, piip suus ja pastlad jalas, vana kaabulott nässus peas.

«Vat siin ongi. Roobu uhkustab oma rahvameestega ja nimetab neid «eesti meesteks»... Kõik need Jannsenid ja teised köstred. Ega need juba meiesuguste eest sõna ei reagi,» rääkis Vainusauna. «Ma otsisin vanad «seitungid» või «avised» üles, ja näe, mis siin see Jannsen on kirjutand.»

Vainusauna hakkas lugema lehte, mis lõhnas kopitanud suitsuonni haisust, nagu see oli omane kõigile eesti rahva saunadele ja rehetubadele.

«Vennalik sõna Eesti sulaste ja ümmardajatele... See on aastal 1864... Kõik inimesed ei või ülemad olla ega pea olema! Mina aga ei tunne kedagi seisust, kus enam kaebamist

ja nurisemist oleks, kui sulase ja ümmardaja seisuses . . . Ja edasi. Juba sellepärast peaksite võõrast leiba kalliks pidama ja kannatusega sööma, et see teid vanemate leiva eest õpetab tänama . . . Teenige võõraid suurema truuduse, usinuse ja kannatusega, kui seda kodu tegite, siis olete taeva isa hääd koolilapsed . . . Tahad sa ülekohtuga ülekohut kustutada? Sellega valad õli tulesse ja kõrvetad iseennast . . . Sagedasti peremehi vahetades saad halva nime, lähed hooletumaks, vedelaks, laisaks ja häbemataks . . . Nii saavad meestest esimesed kõrtsikoerad, pikanäpumehed jne., naistest aga midagi muud . . . Ja kas te siis arvate, et pere ja leivavanemate mure tõesti vähem ja nende põli kergem on kui teil? Ärge püüdke ometi targemad olla kui pühakiri, mis ütleb: See on hää . . .»

«Mis hää ja mää!» pahandas Nõksu Juhan. «Loe inimese moodi!»

«Nõksu! Ää sega!» hüüdis Press-Hindrek vahele.

Vainusauna jätkas:

«See on hää, et inimene oma koormat nooruses ära kannab . . . Teie tahaksite parem, et leivavanemad teie pilli järele peaksid tantsima . . . Ei, teie püha kohus on ülekohut kannatlikult kannatada . . . Teenijad ei taha teenida, on ninatargad, lorisevad ja hauguvad vastu. Laiskus ja lustihimu on neil sees.»

«Noh, ega see vale ole koa ühti,» kinnitas Tõnuküla Juhan, kui Jüri oli lõpetanud. Teda toetasid Nõksu ja Neeme tagantjärele, kes pidasid endid peremeesteks ehk «leivavanemateks». Sulased aga irvitasid ja üks tuli ning patsutas Jüri õlale:

«Tubli, tubli, Jüri! Sulased on alati täis lusti-imu, aga peremehed on vagad nagu tallekesed.»

«Ainult pereeite kräunutavad liiga palju.»

Kõik panid naerma.

«Ja va Nõksu Juhan, sinder, mattis viinapudeli aopinu taha lumehange, ja et keegi ei lähäks maitsema, tegi moailmatu unniku peale . . .»

Naer rõkkas nüüd veel valjemini.

«Aga ärgu need kuuendikumehed nii õisaku ühti!» jätkas Vainusauna Jüri. «Ma leian seda ka, mis see «rahvamees» Jannsen nendesuguste peremeeste kohta kirjutas.»

Vainusauna tõmbas veel põuest koltunud lehti. Ta hakkas neilt lehtedelt lugema, katsudes lugemise juures edasi anda ka selleaegset kirjaviisi ja köstri õpetlikku paatost.

«Meie talloperremehhed kaebavad tihti, et herra on kurri, rent kõrge, teggo raske ja et sepärast talloinnimessed jubba lapse põlves ärrasurrevad, teised nores põlves ja et agga mõnni üksik saab ka vanna igga nägema. Se tulleb aga mitte sest kõrgest rendist ja herra kurjusest, agga sest, et meie mitte nisugust ellovisi ei pea, kui se meil seatud on. Vahhel kõht jubba täis, agga roog on vägga maggus ja meie söme ennam kui tarvis olleks. Teine kord polle koggoni jänno, agga õllut mekkib vägga hää, peab ommeti katsuma, ja vimaks se vanna vina klaas. Tedda põlle kegi meile toiduks ehk jomaks seadnud, agga siiski on temma vägga tihti meie näppus. Vadake, armsad tallomehhed! Sepärrast, et te oma jummalast säetud mõisavannemate vastu asjata nurrisete, ja liig söte ja liig jote, on teie tervis nõnda villets ja lähhäb põlvpõlvelt veel väetimaks . . .»

«Ptüi, kurat! Küll aab jäma!» ütles Tuisu Vidrik suure meelepahaga.

«Mis sa, Tuisu, segad! Tõnuküla ja Nõksu tahvad kuulata!» hüüdis Press-Hindrek.

Nõksu, Neeme ja Tõnuküla Juhan seisid vastamisi nagu vaesed patused. Sulased aga itsitasid naerda.

Vainusauna Jüri jätkas lugemist:

«Kus see nüid jäi . . . veel väetimaks. Tehkem siis nõnda, et vanduge iggavest ära se liig sömine ja liig jomine ja se õlle ja vina prukimine ja täitke omma mõisaherra käsko. Te pitkendate se läbbi omma ellopäivi, sate rõõmsat vanna igga näggema, ja kui siit ilmast ärralähhäte, siis võite rõõmsa melega omma issanda palle ette astuda . . .»

«Voata, Neeme, paita aga ästi Preevle reit, ära kauple renti alla ja soad taeva,» hüüdis keegi kehvikute hulgast.

Vana Neeme sülitas vihaselt, tahtes midagi ütelda, kuid ei tulnud meelde küllalt vänget sõna.

«Aga siin reagib Jannsen veel rendimaksmisest,» ütles Vainusauna. «Üks rentnik, kes allati kõrge rendi üle nurrises, läks omma herra jure ja ütles: oh herra, mo naabri rent on veiksem ja temma maad parremad, pane talle jure ja võta minno omma alla. Herra ütles: hää kül, ma vatan. Siis kutsus ta naabri ja ütles: sa olled hää rentnik ja kunnagi ei nurrise. Ma alandan sepärast sinno renti ja panen naabrile jure, kes allati nurriseb. Jummal külvago nisugguseid herrasid hästi pakso . . .»

«Voata, Tõnuküla Juhan,» ütles Press-Hindrek, «Neeme renti võetakse alla, aga sulle pannakse juurde, sest Neeme ei nurise kunagi!»

«Kuulge, Vainusauna aab lora omast peast, ta ei loe lehest!» hüüdis Nõksu.

«No tule voata ise, va uskmata Toomas, mis see eesti mees kirjutab,» ütles Vainusauna ja seadis lehe Nõksu nina alla.

Nõksu hoidis näpu lehel ja luges:

«. . . nur-riseb. Jum-mal kül-va-go nisug-gusid her-ra-sid hästi pak-so.»

«Noh, aga sa ei loe järgemööda,» ütles Nõksu seejärel. «Sa võtad ühe koha siit ja teise sealt . . .»

See tekitas jälle suurt naeru. Kuuldus hüüdeid:

«Ega siis sulle siin omikuni ei loeta!»

«Anna Nõksule lehed koju, las loeb!»

«Nõksule mekib ka se õllut ja vina klaas hää!»

«Mine Roobu Kusti palvemajasse, seal kuuled nisukest «eesti mehe» jäma iga päev!»

«See vana Jannsen oli kuradi tark köster,» lausus viimaks Press-Hindrek. «Poarkümmend oastat tagasi kirjutas niisama, nagu oleks eile sule pihku võtt . . . Kuda see oli: Ei, teie püha kohus on ülekohut kannatlikult kannatada . . . Ja jummal külvago neid herrasid hästi pakso! . . . Ih, ih, hii! . . .»

«Aga nüid akkavad linnamehed vasta ja kes teab, kellega see veel lõpeb! Ei kannata enam! Ja ega meilgi teist üle jää!» lausus Vainusauna Jüri. Ta ostis paki laevaga tubakat ja hakkas kodu poole astuma.

Mehed läksid viimaks kõik paari-kolmekaupa laiali. Jutuainet oli palju. Mulje jäi niisugune, et klassivastuolud olid tunginud sügavale ka kuuendikkude külla, ehk need seal küll kunagi polnud puudunud. Maal olid küladevahelised hõõrumised ja noormeeste kaklused vähemaks või hoopis ära jäänud, nagu linnas olid ära jäänud rahvustevahelised nääklemised tööliste hulgas, asemele olid aga tulnud suured ülesanded, kogu töörahva ühised ülesanded.

Kreiküla oli samuti hakanud kihama, sest mõned nooremad ja ärksamad moonakad olid tõstnud päevakorda palganõudmised «linnameeste moodi», kes nüüd «vahetpidamata treekida».

Mõisatööliste küla oli suure Pruntmanni metsa keskel, kuhu talvel ei pääsenud ligi suure lume ja hangede tõttu, kevadel takistas vesi. Siin olid keset küla imelikud nõod, künkad ja lohud, mis olid tugevasti vett täis. Suvel oli siin aga ilus, sest enamasti iga maja ees kasvasid puud ja põõsad, oru kaldal õitsesid toomingad, kus laulsid ööbikud ja teised laululinnud. Toomingate vahel oli tantsuväljak, kus nooremad — mõisatööliste tütred ja pojad, neid oli palju — tantsisid ja ringmänge korraldasid. Nüüd oli jälle tulemas ilus aeg, kus toomingad hakkavad õitsema ja käod kukkuma ... Jüripäev oli varsti käes ja mõisatööliste kolimispäev lähenemas. Sel aastal olid Kose mõisa töölised kõik paigale jäänud, ainult Vidamiku Mihkel oli üles öeldud, sest tema oli julgenud von Breverni kuuldes laulda:

«Oh kui rasked on mu päevad,
seda kõik mu vennad näevad ...»

Mõisnik oli näinud selles «jänekse õhkamises» koledat mässuvaimu ja praganud Vidamiku Mihkliga nõnda, et vaht lennanud suust. See pani aga mehi mõtlema. Krei moonakatekülas ja mujal mõisatööliste majades muutus sumin nõnda suureks, et ulatus viimaks von Breverni kõrvu. Et von Brevern oli suur söömamees, seda teadis kogu vald, kuid et ta nüüd ka nii arg oli — vedel, nagu ütles Vidamik —, seda veel ei teatud.

Mõisatööliste kogunemiskohaks oli olnud Vidamiku Mihkli tuba, kus mängiti kaarte ja joodi viina ning viideti muidu vaba aega, sest Mihkel oli rahvamees ja ta naine samasugune «ladna» inimene.

«Mina lähän, aga eks te jääte paigale, ega siis te'gi suu põle kinni seotud,» rääkis Mihkel.

«Mis ta n'd seotud või ... aga kui linnameestele pannakse palkasid juurde, eks siis mõisamoonakale kulu koa ää,» arvas Timmuste Sirka.

Timmuste Sirka oli suur, laiaõlaline, pikkade vurrudega mees, kelle noor käbe naine oli hästi hoolas lastesigitaja. Timmustel oli kuus last ja kõik alles alla kümne aasta. Need jooksid ema järel nagu oreliviled, üks teisest natuke pikem. Suvel kui talvel käisid nad palja jalu, sest — kes neile jõuab jalanõusid teha; hakkavad ise teenima, käigu siis kasvõi

kamassides ja kalossides. Jalad olid lastel siis ka korpas ning kärnas ja nahk parkunud paksuks nagu saapatald. Või mis neil kehakattekski oli? Ema tegi oma vanast takusest seelikust poistele püksid ja sitsiräbalaist plikadele kuuelutid. Kõige suurepärasemaks palaks oli aina kartul, mida kasteti vahel ka piimakastmesse.

Vidamiku Mihkli juures nad siis sumisesid, niikaua kui ühel ilusal päeval hakkasid esiteks rääkima kupjale — koledale, käreda häälega mehele —, et: ajad on niisugused, et enam kuidagi läbi ei tule. Noh, kui nii, siis ulatus see varsti valitseja kõrvu ja sealt juba von Breverni kabinetti.

Kord, kui mõisatöölised parajasti keldri peal einet võtsid, kargas noor Vidamik sisse:

«Ärra, ärra tuleb!»

«Tulgu, kurat, ega me tema silku ei sööl»

«Mis mul siin äbeneda,» lausus Timmuste Sirka ja vurre pühkides ajas end siiski püsti.

Von Brevern oli juba uksel.

«Noh, mis mässunou te piap siin? Kas ka puntui nagu linnas?»

«Kus see nõupidamine või olemine siin on, rahvas peab lõunat, rentnikuhärra,» kogeles vana Tammeveski vanamees ja vaatas arglikult, nagu otsiks ta teiste toetust.

Keegi ei lausunud sõnagi. Kõik seisid oma leivakottide juures, mis olid avatud ja asetsesid laual, pinkidel ja mõnel nurgas maas, kus oli peoga sasi alla laotatud.

«Ma kuulama, kuulama, korrat, va Vidamik siin väntama mu moonakad mässama, sa korrat,» vandus Brevern ja viibutas oma mügarlikku keppi Vidamiku poole, kelle silmavalged olid muutunud juba punaseks nagu vereklombid.

«Mis mina neist väntamas! Põle mina veel kedagi vändand, isegi vana leierkasti mitte, puha lori ja tühi jutt kõik . . .»

«Suu, suu, suu peap sinu, Mihkel! Sa votab oma seitse asja ja kaop minu mailt, sa — verdammter, verdammter, Himmeldonnerwetter!» põrutas von Brevern ja mingisugust ränka sõimusõna otsides kogeles ning puristas nagu hüljes. «Mis olep teil siin viga? . . . Kas te arvap, et minu sead munevad kuldmune ja lehmad lüpsavad hõbedat! Kas minu ei annap teile prii karjasmaa moisa jäätmaal, kas teil ei olep kartulimaa, kas te ei saap see haod, ja, ja . . . mis te kõik saap, seda ei tulep mulle kõik korraga meeldegi . . . Ja kas

mina voip anda teile rohkem kui annab Abaja Mühlen või Tammiku Lilienthal! Korrat, mis ütlevad toised moisnikud! Aga olep peale, ma ei olep moni kade mees, ma olep teile alati lahke herr, ma annab teile veel kaks puuda rukkid juurde . . .»

Moonakaist ei lausunud keegi sõnagi, sest see «härra» sõnademulin ja vihapurse olid nii ootamatud ja veidrad, et tegi mehed juhmiks nagu mõni looduseõnnetus.

Viimaks toibus Timmuste Sirka ja ütles:

«Majad on meil väga lagund . . . Ja riidega ei tule väilla, peaks laskma rohkem lammaid pidada ja linamoad andma. Mul on lapsed, käivad kõik palja p . . . ja palja jalu koa, nahk on nii kallis, et . . . oleks raha rohkem, teine asi, aga . . .»

«No, korrat, Sirka, ma ütlep sulle, sa laod mulle siin sotsiaaldemokratii minimum-programmi! . . . Raha ei saa, ei, raha ei olep . . . Raha on vähe . . . ei, ei, ei . . . Lambaid voip pidada, kas mina olep keeland . . . pea või sada tükki, aga mina ei voi sulle ometi tallesid poegima.»

See tegi moonameestele veidi lõbusama meeleolu ja nad said julgust, sest suure pragamise tagant paistis jänesenahk härra põues.

«Jah, oleks viis rublagi juurde pand, rentnikuärra,» lausus vana halli peaga Lepa Toomas, kes kogu aeg oli seisnud palja päi just Breverni ees. Vonn vaatas vanamehe näkku, nagu ei tunneks ta teda või nagu uuriks ta, kas ka see vana ori pole hakanud «mässama».

«Aga et mulle siis teep usinasti see töö! Hommiku päevatousust õhtu päevaloojani . . .»

«Milla me vähem oleme teind,» ütles nüüd Vidamik, «alati ikka päevatõusust päevaloojani.»

Brevern kobis keldri pealt alla, võttis taskust märkmiku ja kirjutas sinna: Vidamik Mihkel, Timmuste Sergei, ja tegi kummalegi risti taha.

«Näe, pehmeks on tehtud . . . Puntuisi kardab,» naeris Timmuste.

Õuel kohtas von Brevern kareda häälega kubjast, kellele andis käsu:

«Hommiku pool tundi varem ja õhtu — pool tundi hiljem, ja et need saloogad vähenevad.»

Kubjas võttis mütsi peast ja kummardas vööni.

Kuid ei saa öelda, et see uus korraldus oleks toonud rahu majja, pigem vastupidi.

Õhtul käskis von Brevern kupja enda juurde kutsuda ja hakkas teda pinnima, kas ta ei ole näinud liikumas sotsiaaldemokraatide lendlehti. Kuid selgus, et kubjas ei olnud neid näinud ega teadnud ka, mida see sotsiaaldemokraatia õige tähendab. Küll mäletas ta, et talvel olevat neli linnameest siit reega läbi sõitnud ja ka Vidamik-Mihkliga juttu ajanud, aga millest, seda ta ei teadnud.

«Kas sina olep näinud, et need lendlehed välja laotanud see, see pops... see pops Vainusauna Jüri?» küsis von Brevern.

«Ei ole, see elab siit kaugel,» ütles kubjas.

Von Brevern sai väga kurjaks, hüppas laua tagant üles ja hakkas kiiresti mööda tuba käima, kirudes saksa ja eesti keeles oma teenijaid, kes midagi ei tea, mis nende nina all toimub. Tema ei saavat enne midagi teada, kui moonakad juba mässavad. Aga ometi olevat Koliküla poe juures pühapäeva õhtul koosolekut peetud ja samal ööl sotsiaaldemokraatide lendlehti laiali laotatud.

«Vainusauna Jüri ja see Vidamik-Mihkel on need ninamehed... Sicher...» ütles von Brevern.

Samuti vaatas von Brevern umbusaldusega Gustav Roobile, kes ässitas kogudust üles Hoerschelmanni vastu.

*

Roobu Kustas, keda von Brevern pidas üheks ässitajaks, ei maksnud oma sulastele poolt krossigi rohkem kui teised suurtaluomanikud, tööd sundis aga veel rohkem tegema, sest ta ise «ajas valla asju» vallamajas ja istus oma «kirikus», kus nüüd peatusid ka mitmesugused linna «sumadanimehed».

Kord olid siin kõhnad, kord paksud, kord kehvade riietega, kord hästiriietatud, karvaste kraedega isandad. Kord sõitis siia keegi pungis silmadega, valge lõuahabemega advokaat, kes olevat «eesti matsi» poeg, kelle isa talu olevat Kohilas, kes ise aga olevat linnavolikogu liige ja kõva mässumees ning nüüd sõitvat mööda maad ringi eesti mehi «äratamas», sest nõnda olevat otsustatud — muidugi linnas ühe teise advokaadiga, kes olevat kõrtsmiku poeg, kuskilt Pärnu linna lähe-

dalt, ja veel kellegi kolmanda advokaadiga, kes olevat samuti noor käremeelne eesti haritlane. Üldse olevat nüüd «jõudusid» palju — tulevat aga valmis olla.

Roobu aga kui praktiline mees küsis:

«Valmis oleme me küll, aga mis siis päriselt teha tuleb või kuida seda tegema peab?»

Seda ei teadnud karvaste kraedega advokaadid isegi päris täpselt.

«Noh, katsume omavalitsustki saada,» vastati.

«Ah et omavalitsusest aitab siis küll?»

«Noh, aitab sellestki . . .»

Ühel ilusal varakevadisel laupäeva õhtul pani Roobu jällegi valge krae kaela ja läks välja. Kodused arvasid, et peremees läheb oma seltsimaja juurde.

Samal õhtul toimus Neemel tütar Liisi ja vanemate vahel järgmine jutuajamine:

«Noh sa, Liisike, ei lähägi täna Roobule?» küsis Neeme isa oma tütrelt, kui toimetused olid toimetatud nii toa kui lauda juures.

«Kust see ime tuleb, et nüid akatakse lapsi ja veel pealegi plikasi mööda küla kargama aama?» imestas ema, kes parajasti tuli aida juurest, puhas pesu käe peal.

«Sa tea kedagi! Pidid ikka suur tark mul olema, nüid ei tea sedagi,» ütles vanamees.

«Ma ei tea seda jah, et inimene aetakse õige kohe ise oma isa poolt mööda küla ja suuri selsimajasi kolama.»

«Sul põle siis Roobu muudku «küla» ja «selsimaja». Kustas ei loegi kedagi . . . ega Roobu koht . . . Võib-olla on Liisi nüid targem kui me kokku.»

«Ää aa'nd, isa, sa ikka,» ütles Liisi.

«Sulle sis Kustas ei meeldi?» küsis isa.

«Ah, jäta kord juba, isa,» tõrjus tüdruk.

«Mis sa's muidu ta kuulutusi tassid ja mööda seinu pinseldad nagu suur moalder.»

Liisi jäi suuri silmi isale vahtima.

«See on, kurivaim, sinu «teela»! Va latatara!» näitas ta siis nooremale õele rusikat ja jooksis plikadekambrisse.

«Mis tal seal Roobul viga oleks. Proua mis proua! Vat teenija veel ees ja teene taga, et perenaine ja perenaine. . . Soaks mõne koa põlluarijale . . .» pomises vanamees.

«Ää mul põlluarija — vallamajas tindipottis teese põld ja põlluarimine. Ja vat, mis veel viimaks teesest soab ... Ega selle Ärselmanniga vägikaika vidamine põle veel sellega jäänd ... Küll sa nääd ... ja mis see Liisi siis teeb? ...» ütles ema.

«Ja kas need linnapasatskid jäävad sis paramini järele? ... küllap lähvad veel enne kui moainimesed ...»

Liisi seda enam ei kuulnud. Tal olid juba uued riided seljas ja kingad jalas ja pani juba Roobu poole minema. Imelikul kombel hiilis ta täna üksinda toast välja ja läks ludus mööda toataguse mändidealust ikka sinnapoole. Täna oli ta jalg nõnda kerge, nagu poleks all olemaski, täna läks ta nii, nagu oleks tal kellegagi kokku räägitud või nagu peaks ta kellegagi üsna salaja kohtama.

Liisi sai võib-olla vaevalt kilomeetri kodunt eemale, kui kerkiski mehe pea lepapõõsaste vahelt, kus ta oli istunud ja oodanud. Liisil käis rõõmujudin läbi ihu ja ta pidi midagi hõiskama, kuid tegelikult tuli vastupidi: ta langetas pea ja tasandas sammu, nagu ei tahaks ta ühegi viipe, ühegi liigutusega märku anda oma heameelest ja poolehoiust. Pigem katsus ta teeselda väga tagasihoidlikku tütarlast, kes meest kardab. Aga võib-olla polnudki see teesklus, vaid tõeliselt aukartus mehe vastu, kes oli muutunud juba nõnda kuulsaks ning võimsaks, keda pidi peaaegu hakkama kartma ja tema vastu austust tundma. Vähemalt Liisi ei teadnud, kuidas Roobu Kustasesse suhtuda. Viimane kord oli ta olnud imelikult lahke, nagu ei kunagi enne, ja oli lubanud talle vastu tulla. Liisi mõtles: jälle mõne ülesandega, ja ta oli oodanud kogu nädala just seda ülesannet. Üldse ei osanudki Liisi teda teisiti enam kujutleda kui ikka mõne ülesandega, ikka midagi toimetamas, kellegagi rääkimas, nagu tahaks ta midagi õpetada ja juhatada.

Liisile polnudki see tähtis, mis sihis või missuguse tagamõttega, kas Roobu kellegi kahjuks või kasuks tegutses, talle oli ainult tähtis, kas temale ka midagi räägitakse. Seda teadis ta muidugi kindlasti, et Kustas võitleb — ta ütles: maadleb — Ärselmanniga, aga mis sellest välja tuleb, kes seda teab. Ja see polegi tähtis, sest peaasi, kui saab lahti sellest õpetajast, kes on nii häbematu.

Seda mõtles vahel Liisi, kuid ega ta sellest kellelegi rääkinud.

Nüüd oli tal Roobu Kustas vastas, väikesed hallid silmad vilamas mütsisirmi all ja huuled kõvasti kokku litsutud, nagu kannataks ta kibedat valu.

«Vat kui ilus juba,» ütles ta viimaks.

«Ilus jah.»

«Lähme seia kirjutaja heinamaale. Siin on juba lilled väljas.» Liisi ei vastanud, vaid astus Kustase kõrval ja vaatas maha.

«Kastene jo!» ütles ta äkki.

«Kastene jah, teeb su jalad märjaks. Aga mis sest, pärast paneme su jalad tasku . . .»

Liisi punastas ja naeris.

«Ei mahu,» ütles ta naiivselt.

Nõnda lõõpisid nad sellepärast, et midagi tõsisemat ei tahetudki rääkida, et nõnda teevad ka linnud-loomad, häälitsedes kuidagi, nakitsedes ja nokkides üksteist, kui nad on jäänud kahekesi.

«Luba, ma aitan!» ütles Kustas, kui Liisi tahtis murda kaseoksa, mis oli aga nii sitke kui paju.

«Luba, ma võtan su turjale,» ütles jälle Roobu, kui tuli ette veeloik. Ta võttis Liisi kuidagi sülle, hoidis teda põlveõndlaist ja piha ümbert kinni nagu suurt last. Kuid nüüd ei pannud ta Liisit maha, vaid istus ühes tüdrukuga suurele kooritud männikännule, mis valendas nagu lubjatud kivi.

«Jumal, laske lahti!» ütles Liisi.

Kuid Kustas ei lasknud Liisit lahti. Liisil hakkas nõnda häbi, et ta siples nagu lind, keda peos hoitakse ja peale õhatakse, et soojendada.

Kustas vabastas oma linnupoja, kes jäi siiski tema ette seisma, kohendades oma juuksekrunni ja vaadates nüüd üsna julgesti ja nagu üteldes: nii peabki see olema.

«Teie ei saa mind kätte! Ei saa!» hüüdis Liisi ja pani jooksu ega hoolinud kastest, veest ega põõsastest, vaid silkas ikka mehe eest, kes ajas teda taga nagu vana faun oma pikkade koibadega ja laiali kätega. Liisi oli aga terasem. Juba jõudis ta paksu lepikusse, kuhu kükitas maha, et salaja jälgida, mida Kustas teeb. Viimane tuli aga nagu härg, nii et lepad vajusid kahele poole ja paindusid ning vähe puudus, et oleks astunud Liisile peale, kes nüüd kargas püsti tugeva hõiguga:

«Õh!»

«Vaat kus vigur! Mõtlesin, et tõusid lendu!»

Nüüd võttis Kustas Liisi käe ja nad jalutasid ikka kaugemale ja kaugemale heinamaale.

«Liisi, sa tule meile!» ütles Roobu.

«Milla?» küsis Liisi.

«Ükskõik milla.»

Liisi ei saanud sellest aru.

«Ma olen ju teil küll käind.»

«Ei, meile koju kohe.»

Liisi heitis pilgu mehele, kes samuti vaatas kaaslasele.

«Jumal, mis ma seal teen! Isa ei luba.»

«Ah isa ei luba meile tulla? Jah, isa oli sul küll mo vasta, kui mind vallavanemaks valiti... See on arusaamatus... Mina tahan, et ka kuuendikkudel oleks parem... Ikka... Neil on ka omavalitsust tarvis.»

Liisi ei mõistnud midagi vastata, sest ta ei teadnud, mis asi on omavalitsus.

«Jah, isa tahab seda küll, tema ei taha, et kõik läheksid linna, kirub ikka neid pasatskisi ja ulguseid...»

Roobu naeris.

«Jah, mind ei last ka minna, et linnas olla tea mis,» jätkas Liisi.

Roobu rääkis edasi:

«Jah, kui saame omavalitsuse, siis... Siis ei saa saksa parunid ja vene kubernerid meile enam kedagi teha...»

«Kas siis keisert ka ei ole?» küsis Liisi.

«Keiser ikka jääb,» vastas Roobu.

Liisi ütles:

«Meie isa tahab ka ikka, et keiser võiks jo jääda.»

Roobu vaatas heldinult Liisile, kelle suu rääkides nii kenasti liikus.

«Omavalitsus on suur samm edasi. Enne näituseks Jannsen ei julend sellest kõssatagi, aga nüüd on meil uued noored rahvajuhid, need nõuavad omavalitsust,» ütles Kustas nagu uhkustades.

Kuid Liisi ei oleks enam tahtnud kuulda omavalitsusest. Tal oli ka hea meel, et Roobu Kustasel polnud talle anda muud ülesannet kui minna neile — Roobu koju, tähendab pere juurde, mitte enam seltsimajja. See peab küll midagi tähendama.

Aga siis küsis Roobu ootamatult:

«Kas oled saand laialilaotamiseks ka sotsiaaldemokraatide lendlehti?»

«Ei ole!» ütles Liisi imestusega.

«Kas õemees ei ole neid ka linnast toond? Ma küsin sellepärast, et tahaksin ka lugeda.»

«Õemees põle enam ammugi maal käind,» ütles Liisi.

«Ma kuulsin, et Vainusauna Jüri olla neid laiali laotand. Kui näed, ütle mulle ka, eks?»

Liisi ei osanud sellele midagi vastata.

«Aga nüüd akkame koju minema,» ütles ta. «Mõtle, juba on poole öö aeg.»

Kuid Kustas tahtis ikka istuda.

«Istume veel! Istu siia!» tõmbas ta Liisit kättpidi ja patsutas teise käega oma põlvele.

«Ei, enam ei tohi istuda! Nüid akkame minema.»

Nad hakkasidki minema. Läksid heinamaalt välja, jõudsid suurde ääretusse nõmme, kus mõisavald suviti loomi karjatas ja kus lookles kitsaid vankriteid nagu kõveraid vagusid, mille roopad olid kulunud rummudeni. Viimaks jõudsid nad Neeme toa taha, kus seisatasid ja sosistasid. Liisi arvas, et Roobu tuleb plikadekambrisse. Kuid Roobu sinna ei tulnud, vaid andis Liisile käe ja ütles:

«Homme õhta jälle, eks?»

Liisi noogutas peaga ja kadus õue. Peaaegu päikese tõusuni ei saanud ta magada, sest kõiksugu mõtted vaevasid pead, eriti see, et Roobu Kustas oli käitunud nii naljakalt ja niisama harilikult nagu kõik rumalad mehed. Kuid siiski pani see nüüd Liisit unistama!

VIII

1. MAI

Kirsi maja hooviväravast Jakobi uulitsas nr. 4 vajus sisse pikk, veidi kühmus ja põlvist longus mehevolask, kellel oli kaks lillepotti kaenlas, müts kuklas ja kalossid jalas ning nägu äärmiselt kohkunud, nagu oleks ta need lillepotid kuskilt varastanud või kavatseks ta kojakappi sisse murda.

«Kas siin elavad härrad ja prouad Vasakud?» küsis ta naiselt, kes tuli solgiämbrit tühjendama ja uudistavalt vahtis kahtlast lillepottidega meest.

«Elab küll, olge lahke, vasakut kätt, taga otsas, uulitsa pool, all korral, meil ülemist korda ei olegi küll, ah need noored inimesed, mees käib mägedes, poiss ja tüdruk neil, jah, need elavad küll,» vadistas naine niikaua, kui viis mehe otse Vasakute ukse taha.

«Kas proual on sünnipäev või? Toote lillesid? Olete ekspress või?» küsiti nagu rahet.

«Ei ole, ma niisama . . .» kogeles mees vastu ja koputas uksele, kus ilutses vasksilt roosiliste ja kribuliste tähtedega: «Ants Vasak», mis muidugi oli nii hiilgama nühitud nagu kulunud vasknööp.

«Sisse, herein!» hüüti peenelt, nagu kohalik komme nõudis. Uks avanes ja mehevolask vajus sisse, kaks paberisse mähitud lillepotti kaenlas. Suured punased õied ulatusid paberist välja ja värisesid, nagu oleks neil külm.

«Jumal, Tõnu! Kust sa seia said! Oi aeg!» imestas Leena.

«Oi jah, küll ma sain! Kas tohib oma kummkingad panna seia teiste kõrva?»

«Palun, palun!»

Tõnu heitis salajase pilgu Leenale, kui kalosse jalast kiskus.

«Tohin siis pakkuda, oma kasvatatud!» ulatas ta esmalt ühe lillepoti ja siis teise.

«See on sibulas . . . ja see on vuks! Täies õilmes ja knospesid miljon . . . Ise olen hoolitsend ja kellele . . . Oh, kui suured ja ilusad lapsed sul on . . . Kas Antsu põlegi? Ära pane pahaks, et nii frech olen ja pärin,» vabandas mees.

«Oh, põle viga! Sa oled ikka endine tragi . . . Nüüd oled siis juba kärnal, mõtle, kui tore . . . ! Räägi, kuidas oled siis ka elanud?»

«Õige lahkeks muutund,» mõtles Tibu Tõnu ja lõi käega: «Ära küsi! Muudku lilled ja lilled. Mõtlesin, viin Leenale mõne, põlegi veel pulmakinki viind ega katsikul käind . . .»

Mõlemad naersid, kuna lapsed vaatasid võõrastades.

«Antsu põlegi?» küsis Tõnu uuesti. «Ega ometi sadamasillalt alla aetud?»

Leena hakkas naerma.

«Ei aetud. Nüüd on ju iga päev neil oma asjad ajada . . .»

«Ja naised, väetikesed, istugu aga kodu,» haletses Tõnu.

«Jah, ega põle tähtsustki, parem veel, et kodunt tülist ära,» vastas Leena lõbusalt.

«Oot, ma otsin onkule kohvi,» ütles ta ja siis Hannesele, kes oli toetunud ema najale: «Minge nüüd õue mängima!»

Seda ei lastud kahte korda ütelda, uks käis paugupealt lahti ja lapsed olid kadunud.

«Edenend oled, Leena!» ütles Tibu Tõnu.

«Mismoodi?»

«Noh, igatemoodi . . . Aga roosisid sul ei ole, need kuluvad sulle ää seia akna peale, pillergoonide hulka. See on sibulas, see on vuks, need õitsevad sul sügiseni . . . Need on nisukesed «aristokraadid», anna aga neile vett ja kohvipaksu ja pööra päikese poole.»

Leena kuulatas ja vaatas üksisilmi Tibu Tõnu peale, kes oli muutunud nii jutukaks. Jutukaks oli ta aga muutunud sellepärast, et oli enne võtnud julgust.

«Jah, ma panin oma kummkingad seia!» vaatas ta oma mudaseid kalosse. «Antsul põlegi enam kummkingasi? . . .» vaatas ta otsides ringi.

Nüüd purskas Leena suure häälega naerma.

«Mis sa naerad?» küsis Tõnu.

«Noorepõlve lõbusaid mälestusi,» vastas Leena ja kohendas kohvimasinat. «Kas sa siis ammu oled juba linnas?» küsis Leena siis.

«Ammu,» vastas Tõnu. «Kärnal mis kärnal. Mõisas õppisin ja nüüd olen ise peremees.»

«Ah ise kohe? Omal kõik? . . .»

«Jah, kõik omal — müün ja ostan, kasvatan ja poogin.»

«Vaata, vaata.» Leenale meenus Tibu Tõnu murulaukude müük ja ta pööras näo ning hakkas jälle itsitama, tõstes valge põlle nurga suu ette.

Kohvitassid ja saiataldrik pandi lauale ja paluti Tõnu lauda.

Nüüd tõmbas Tõnu põuetaskust väikese musta pudeli ja pani lauale.

«Tee see ka lahti, mul põle punnivinna,» ütles ta.

Leena tõi korgitõmbaja ja Tõnu hakkas viinapudelit lahti korkima. Leena võttis kapist kaks pisikest puhast napsiklaasi ja lausus:

«Mis sellest küll viimaks tuleb?»

«Mis tast tuleb? Tead, Leena, ma olen mõteld, et mis sest ikka tuleb . . . Nüüd olen ma niikaugel, aga süda, süda, süda — on niikaugel,» tegi ta kätega murdva liigutuse.

«Vaata, sellel sibulal on punased õied ja sellel vuksil on punase- ja valgekirjud õied ... See on niikaugel ...»

Leena naeratas, nagu oleks see kõik väga lõbus.

«Kus su äri siis on?» küsis ta.

«Kus ta on? Kus kehva äri ja koera kodu? Siin surnuaia väravas ... Ma ütlen: lilled lähevad kui kapsad ... Iga mees, kes surnuaeda läheb, ikka lille ostab, ja mis kärnalil muud kui soovib, et rohkem inimesi sureks, seda soovib kärnal surnuaia väravas. Niisugused mehed on need kärnalid ja puusärgitegijad. Nemad muudkui müüksid lillesid ja teeksid puusärkisid ... Müüksid lillesid — müüksid jah, ma müün neid nüüd ja tahaksin, et inimesi sureks ikka rohkem ja et nende haudasid ilustataks ikka rohkem ... Nii ma tahaksin sellestsaati, kui ... noh, kui sa mulle seal sängi ääre peal võmakaid selga andsid ... Meki, meki!» sundis ta sealjuures Leenat, kes huuli kibedasse viinasse kastis.

«Kippe,» ütles Leena ja pani klaasi lauale.

«Üks on sibulas, vaat see on ikka sibulas, kellel niisukesed pikad lehed on nagu keeled ja punased õied ... See kasvab ühtepuhku ja õitseb ... Talve närtsib vähe, aga kevade õitseb ja õitseb ... Ja see on vuks ... Lillesid peab armastama, lilled teevad elu ilusaks ... Tahad, tahad, Leena, ma toon sulle veel lillesid, ilusaid suurte pottidega, igasuguseid õitsvaid ja haljaid, igavesti haljendavaid vilutendreid, kummipuid, palme, viinapuid ja viigipuid, elupuid ja juudihabemeid ... Aga kus siis Ants on?»

«Ants teeb surnuid, siis lähevad jälle lilled ...» ütles Leena.

«Äk, äk, äk!» kiskus Tibu Tõnu naeru. Ta hambad olid muutunud kollaseks ja suu kiskus veidralt viltu, mida enne polnud märgata. «Ants teeb siis surnuid! Aga neid ei lasta jo matta. Nende haudu põle meie surnuaial ja mina ei saand nende pealt ühtki kopikast teenida.»

«Oo, nende hauad on nii kui lillemäed, sinna viiakse neid lillesid palju rohkem kui mõne kindrali hauale.»

«Kuidas siis sul toas ei olegi roosisid?» imestas Tõnu üha ja vaatas ringi.

«Ants ei armasta ...»

«Ma ütlesin kohe, et ega see ei salli.»

Joodi ja räägiti veel hulk aega, kuni viimaks Tõnu hakkas kalosse jalga toppima.

«Kus sa siis nii ruttu?» küsis Leena.

«Jah, ma pean minema ... Surnud ootavad, ma pean neile lillesid müüma ... Peremees jäi üksi, see ei luba mind nii kaua olla — ma toon sulle veel lillesid.»

Tõnu raputas kaua ja südamlikult Leena kätt, kes naeratas talle lahkesti, kusjuures ta põsed õhetasid, nagu oleksid tema ja Tibu Tõnu suhted alati olnud kõige paremad. Miks ta nõnda oli, seda ei teadnud ta isegi, aga talle meeldis nii olla, ja Tõnu ei paistnud kõigest oma pentsikust jutust hoolimata nii kohmakas ja vastumeelne nagu kunagi maal, kui ta oli olnud veel lihtsalt Tibu Tõnu, paksud villased riided suvel palavaga seljas, säärikud jalas ja valge rätt suure vedrunõelaga kaelas. Nüüd oli ta Leenale lihtsalt mõneks ajaviiteesemeks, ja Leena oleks tahtnud, et Ants oleks siis koju tulnud, kui Tõnu siin oli. Kuid Ants tuli alles õhtul hilja, kui kõik juba magasid.

«Kus sa nüüd nii kaua olid, ma ootasin sind nii, et silmad peast välja,» ütles Leena ootamatu lahkuse ja isegi läbipaistva õrnusega. Nii südamlik polnud ta juba ammugi olnud. Alati oli ta hoopis tõrksamalt urisenud ja väherdes ikka selja keeranud!

«Läks natuke rohkem aega. Arutasid oma lippusid, et missugune kellegile teha. Kis tahtis ikka vagunirattaga, kis hammasrattaga ja mutrivõtmega, kis haamri ja alasiga.»

«Kus te nendega siis hakkate jälle minema?» küsis Leena jällegi väga lahkesti, mispeale mees viskas talle juba küsiva pilgu.

«Tahad süüa ka? Muidugi ...» ja naine hakkas söögikapist nõusid ja leivakannikaid lauale kandma.

«... Et lasta ikka kunstnikkusid maalida, olla üks niisuke, kes teeb ...»

«See tahab ju siis hingehinda,» lausus Leena osavõtlikult.

«Ei, see pidi muidu tegema, olla ka tööliste asjast huvitatud.»

«Siis on kõik sellest huvitatud, kunstnikud ja lillemüüjad,» ütles Leena.

«Ikka kõik ... Nüüd on kõik hakkamas, kui töölised ikka eeli lähevad,» vastas Ants.

Leena vaatas talle vargsi pilguga, kas ta sellest sõnast — lillemüüja — ei aimanud midagi, kuid Ants täitis ainult ahnelt tühja kõhtu ja hakkas siis nobedasti riidest lahti võtma. Ta ei pannud tähele isegi seda sibulat ja vuksi, mis olid õie-

karikad sulgenud ja pead longu lasknud. Naine piilus tema poole, kas ta tõesti neid ilusaid roose ei märka, kuid ei, Ants viskas end sängi, nagu poleks tal muud meeles kui uni ja lipud. Kuid naise lahkus kestis edasi. Ta hakkas meest isegi kadestama või kahtlustama, kas see lipu arutamine pole lihtsalt ettekääne millekski muuks, ja ta pidas end nüüd õigustatukski vastu võtta, keda tema tahab. Ja kui teda kord oli vaevanud selle «saladuse» avaldamine või varjamine, siis nüüd ei mõtelnudki ta enam sellest rääkida. Nõnda magasid nad hommikuni. Kuid siis olid ka lapsed juba ülal ning Hannes ütles:

«Papa, papa, vat kus toredad roosid, mis külaonkel mammale tõi!»

Ants vaatas naisele. See punastas, teeskles kiiresti toimetamist toidukapi, söögiõude ja muude esemete kallal ja mõtles, et seda kõike ei peaks ta mitte niimoodi tegema. Ta oleks pidanud kohe ütlema, et see va tola Tibu Tõnu käis siin. Kuid nüüd oli see nii läinud, nüüd ei saanud ta enam rääkida, ta ainult kohmitses anumate kallal ja puhus kohvimasinasse, nii et sädemed lendasid.

Ants läks uksest välja, kahmates punasesse taskurätti seotud võileiva, ega ütelnud isegi hüvasti, nagu ta oli harilikult teinud.

Leena oli nõnda rabatud, et jäi juhmina seisma ning kavatses mehele järele söösta, kuid see kavatsus jäi talle endalegi täiesti arusaamata põhjustel teostamata. Nüüd oli ta justkui segane. Ta hakkas mööda tuba käima, viskas rätiku peast, istus, tõusis, istus jälle, viimaks vihastas ta — ja kõigepealt Hannesele, keda ta pidas kõige selle kurja juureks. Ta krahmas poisi käest kinni ja sakutas teda, nagu oleks laps mõni tolmukott.

«Miks ma ei ütelnud talle kohe, miks ma ei ütelnud,» kahetses Leena, kuid sealsamas: «Laps ei oska oma suud pidada . . . Kui rumal . . .» ja siis: «Va Tibu Tõnu, Tibu Tõnu, see ei anna enam surreski rahu — va kärnalihärra, va valevorst . . .»

Nüüd otsustas ta Antsule kõik rääkida, kuidas see tola Tibu Tõnu siia tuli ja kuidas ta siin luiskas ning suurustas. Siiski, kuidas teeb ta seda nüüd veel usutavaks, kuidas suudab ta uskuma panna meest, kes on nüüd kindlasti arvamisel, et ta peab Tibu Tõnuga salajast ühendust.

«Ma olen õnnetu, õnnetu,» ahastas Leena ja vajus viimaks nuuksudes sängi.

Ants läks kiiresti, kiiresti vabriku poole. Hommikune tuul puhus mahedasti, oli pöördunud edelasse, kust tulevad paksud mustad vihmapilved, mis toovad sooja vihma ja panevad kasvama rohu ning haljendama puud. Saarepungad olid pakatamata, kastanid olid ajanud välja käpulised lehed, suur kask, mis paistis kuskilt teisest hoovist, oli samuti raos, sädeldes ainult õhukesest õrnast rohelusest vastu päikest.

See kõik oli torganud Antsu rindu nagu terava oraga, kuid nüüd oli ta peaaegu unustanud selle sibula ja vuksi ning poja märkuse, sest mine tea lapse juttu, — ta armastab ju ise neid roose ja võib-olla muretses neid kuskilt. Kuid siis tulid teistsugused mõtted, uued kahtlused ja ka tema sees hakkas midagi nii ägedasti pakitsema, et ta andis jalgadele seda rohkem hoogu. Tõepoolest — korraga kerkis see juhtum niisuguse koletisena tema ette, nagu oleks kõik lõpetatud, nagu ei võikski ta enam koju minna ega naisele näkku vaadata, vaid peaks suhtuma sellesse, keda alati on austanud, nagu võõrasse inimesse.

Kuid seal peatati teda.

«Kus sa nii kiiresti tormad?» hüüti teda selja tagant. See oli esseer Kampsi Prits.

«Vaata seia!» ütles ta, näidates mehele, kes läks üle tänava.

«Kes see on?» küsis Ants.

«Nuuskur! Sandarmivalitsuse nuhk!»

Ants vaatas nüüd kogu aeg teispool tänava ääres kõndivale küürus mehele, kes piilus mütsinoka alt väikeste ümmarguste silmadega nagu rott. Ta silmavalged tulid imelikult nähtavale ja silmaterad läksid suureks, nagu oleks talle arstirohtu silma pandud.

«Mis ta nimi on?»

Kamps nimetas.

«Kus ta töötab?»

«Vist treimistöökojas.»

«Vat kus raibe! Ammu tunned juba? Kindlasti tead, et nuhk?»

«Sihker!»

«Ja miks meestele üteld põle?»

Kamps ei osanud vastata, ta kogeles midagi ja ütles:

«Kahtlesin isegi, aga nüüd on selge. Ma olen igaühele rääkind, kellega olen trehvand.»

«Mis ta eesnimi on?»

Kamps teadis ka eesnime. Kuidas ta kõike nii täpselt teab, see äratas Antsus kahtlust, aga kui Kamps pikemalt hakkas jutustama, siis suutis ta äratada usaldust.

«Kuda siis sinu partei edeneb?» küsis Ants.

Kamps lõi käega:

«Nüüd põle aega, nüüd lähevad kõik kambas. Siin on neid vähem, kui ma arvasin, neid sotsiaalrevolutsionäärisid.»

Ants pidi ütlema, et mis sa nende sotsiaalrevolutsionääridega jändad, mine sotsiaaldemokraatiasse üle, kuid pidas paremaks vaikida. Üldse näitas Ants ennast agara konspireerijana. Ta ei avaldanud Kampsile mingeid kavatsusi.

«Kas sa oled ka töölistevanemate nõukogus?» küsis Kamps.

«Ei ole.»

«Räägivad, et Lopuhhin tahab kõiki jälle pokri pista. «Sitsis» olla juba kasakad nõukogu ruumid oma alla võtnud ja teind kogu aeg vabriku õue peal mõõganeelamisi ja džigitovkat, kui «Sitsi» plikad streikisid . . .»

«Noh, eks käsitöölised teevad siis jälle mõne tõrvikutega rõõmuavalduse armsale kubernerihärrale,» vastas Ants. «Räägivad, et see «käsitööliste selts» olla päris nuuskurite pesa.»

«See ka seal!» näitas Kamps pöidlaga Peileri poole.

Ants kõngutas pead:

«Seda ma arvasin.»

«Aga lendlehed ajasid Bellegarde vihale. Just tema akna all . . . Nuhid korjasid neid ülesse, aga seda rohkem tuli.»

«Natuke tõrva meepotti,» ütles Ants.

«Esimesel läheb siis jälle lahti. Kas teil on lipp juba valmis?» küsis Kamps. «Sepad teha lipu suure haamri kujuga . . . Te muidugi tõllarattaga, nagu puusepamoodi mehed.»

*

Vabrikuväravas oli nagu harilikult summ inimesi, kes enamasti iga lõuna kella kaheteistkümneni ootasid töölevõtmist. Kui mehed lähemale jõudsid, nägid nad teiste hulgas äärmiselt kahvatut meest, kes pidi olema alles hiljuti kas vangimajast või haigemajast pääsenud. Riidedki olid tal kortsunud,

nagu oleksid nad vedelnud kuskil pakis suure raskuse all või kaltsupundarde vahel. Jalas olid tal vanad kamassid, mille kummid olid veninud ning kärisenud ja lasksid paista valgetel kondistel säärtel. See oli Toomeli Villu. Ta oli sadamas haavata saanud, muidugi üsna kergelt vasakusse käsivarde, kust kolmetahuline tääk oli läbi jooksnud nagu pastlanõel läbi pehme naha, ainult vähe oli kibe nagu «kerbu hammustus». Sealsamas oli ta ka areteeritud, sest ta oli virutanud kellelegi, kas sõdurile või politseinikule kiviga. Muidugi oli teine politseinik või sõdur seda pealt vaadanud ja tema kui «mässulise» kinni võtnud.

«Што пунтуешь!» oli põristatud, kuid sellest ei saanud Villu kohe aru, vaid karjus kähisedes:

«Küll ma sulle kuradile puntuitan!»

«Tõi puntuies!? Kuradi tobedad — kuradid lasevad Kollal ennast tappa ja nüüd puntuies!» Ta rabeles seal nagu angerjas õnge otsas. Seekord siis oligi vist see ora käsivarde läinud.

Ta oli tööle vallandatud, nagu haavatud ja areteeritud kõik, ja lootis nüüd tagasi saada oma vanasse vabrikusse, millest tal peaaegu kahjugi oleks lahkuda. Nõnda oli ta tulnud siia väravasse jälle konutama, nagu metsalind lendab vanale söödakohale.

Toomel oli Antsu juba eemalt silmanud ja justkui häbenedes selja pööranud. Ka Ants oli tähele pannud, et see kahvatu ja hoopis hädiseks jäänud mees on tõesti Toomeli Villu. Esimesel silmapilgul ei tahtnud kumbki teineteist just meeleldi näha ega kõnetada, sest vanad ärplemised ja kisklemised olid nii meeles, nagu oleks see kõik olnud eile. Aga siis korraga, nagu ühise käskluse peale pöörasid mõlemad oma pead ja nende pilgud kohtusid. Tahes-tahtmata naeratasid mõlemad. Ühine üldine aktsioon ja nüüd veel see asjaolu, et Toomel oli üks rohkem kannatanuid, tegi Antsu heldinuks ja ta hüüdis justkui kõige paremat sõpra:

«Villu, näh!»

Villu oli niisama sõbralik:

«Ah, va Vasak, ikka elab! Arvasin, et jooksid hirmuga merde va tutside eest.»

Mõlemad naersid ja raputasid teineteise kätt. Kampsi Prits, kes samuti paljukannatanud Toomeli kätt raputas, küsis kaine asjalikkusega:

«Tahtsid tööle, aga ega Gnadeberg nüüd enam ei võta. Koerapiitsaga lubab ta kõik puntuitajad oma vabrikust minema peksa.»

«Oma vabrikust?» küsis Toomel, nagu poleks ta kuulnud.

«Raisale põle muud kui — uba!» ütles Kamps. «Kuramusele kirbitsaga oimude vahele ja viska Härjapea jõkke.»

Ants vaatas Toomelile, justkui oodates selle arvamist, ja viskas siis Kampsile põgusa, ent laitva pilgu.

«Kuramuse timukad, taovad inimese vigaseks, siis panevad veel pokri ja töölt ajavad ka minema. Kõik haavatud said karistada . . . kuus tükki heitsid hinge, kokku kaheksa lõid nad maha, sead, muud kedagi, kirbitsaga oimude vahele ja valmis.»

«Mis see kaheksa tükki, aga vaata mis Peterburis, vat et kaheksasada said tina.»

«Nojah, ma ütlen jo, et kirbitsat timukatele . . .»

«Pööra töölistevanemate nõukogu poole,» soovitas Ants, «ütle, et kannatanud oled ja Gnadeberg tööle ei võta . . .»

Gnadeberg tõepoolest Toomelit tööle ei võtnud ja katsus ka vabrikuvalitsust niipalju mõjutada, et see ka vanemate nõukogu pealekäimistel Toomeli suhtes järele ei andnud.

«Olgu Kopika Kaarel, teine asi, aga Toomel — mässu pärast vangistatud ja politseiniku tapmise pealt tabatud, ja poleks soldat ta kätt läbi löönud, siis oleks süüta hinge saatnud teise maailma,» oli töölistevanematele seletatud.

Kogu see vahejuhtum ajas aga tööliste meeled nõnda ärevile, et kuuldusid juba avalikud ähvardused mustsajalise meistri aadressil. Muidugi oli haavatute perekondade ja kannatanute toetuseks korjandus korraldatud ja toetati ka Toomeli Villu perekonda, kuid see oli ikkagi hädaabi ja ajutine.

Gnadebergi kirusid peaaegu kõik töölised üksmeelselt, kuid kellelgi polnud praegu meeles ega aega seda Gnadebergi küsimust lõplikult lahendada. Õigupoolest ei arvanud kellegi pea väljagi, kuidas seda küsimust soovitud ja töölistele kasulikus mõttes otsustada, sest vabrikuvalitsus oli kangekaelne ja töölistel ning nende vanemate nõukogul noore asutusena puudusid igasugused sügavamad kogemused.

Peale selle oli tulemas 1. mai, kuulus 1. mai, mis oli ülemaailmne töölispüha ja mille olevat pannud maksma Marx ise, kuid mida Venemaa proletaarlased ei ole tohtinud avalikult pühitseda, vaid ikka vägisi ja salaja. Sel aastal aga juba keegi

ei suuda seda püha keelata ja kõik tulevad tänavale punaste lippudega, mis on juba valmis, arutati koosolekuil, mis samuti olid nüüd alatasa teoksil.

Kui Ants sel õhtul koju läks, oli ta peaaegu unustanud sibulad ja vuksid. Ta võttis poja põlvede vahele ja küsis:

«Noh, kas numbrid on peas?»

«On,» vastas poiss ja hakkas lugema:

«Üks, kaks, kolm, viis . . .»

«Aga kus neli jäi?» küsis isa.

Poiss punastas ja hakkas otsast peale, kuid see, mis meelde ei tulnud, oli jälle «neli».

«Hilda, mis siis sina oled õppind?» küsis isa tütrelt.

«Mamma pani sibulale kohvipaksu,» ütles Hilda kangesti kavala näoga, seades pea viltu.

Isa hakkas naerma ja vaatas naise poole, kes toimetas pliidi ees ja oli seni vaikinud ning mitutpidi mõtelnud, kuidas ta peab juttu alustama. Tal oli esmalt kole hirm, mis ahistas teda kogu aeg ja muutis ta kord peaaegu keeletuks. Kuid siis, kui ta nägi, et mees lapsega lahkesti jutles, sai ta oma julguse tagasi ja näitas, justkui oleks ta unustanud selle, mis oli talle kõige suuremaks ängistuseks. Tõepoolest, Antsul olid meeles suuremad asjad, sest «aeg oli niisugune», kuid naisel polnud kodus õiget kujutlust, arusaamist ega huvi sellest «niisugusest ajast» ja noist suurist asjust. Kui ta nõndaviisi enesega võideldes üha vaikis, meenus ka mehele hommikune naise hämmeldus ja järsku justkui anumaga viskas talle näkku sooja tuska. Leena tuli pliidi juurest, lõkendades näost, põsenukid nõnda helepunased nagu punane tint. Ta vaatas sügavalt süüdlase pilguga mehele, kes ta toimingut oli kogu aeg jälginud ning oma kahtlustele seda rohkem põhjust saanud. Toidu lauale seadmine oli niisama raske, kui oleks pidanud kandma kõige koledamat kandamit, mis rõhus hingamise kinni ja tahtis vajutada põlvist nõtku, nõnda et iga silmapilk oled nõrkemas ja pikali kukkumas, olgu ees mis tahes.

«Mina ei või enam!» ütles ta korraga ja jooksis käsi silmade ette pannes sängi poole, kuhu vajus kummuli, käed ikka silmade ees, jalad maas, ja nuuksus nagu laps.

«Noh, mis nüüd!» imestas Ants.

Lapsed kohkusid, jooksid isa juurde, siis lähenesid emale, kes vajus kuidagi viltu ja oigas:

«Vett, vett!»

Rohkem ei suutnud ta enam lausuda ja pidi vajuma põrandale, kuid mees oli samal hetkel talle abiks ja tõstis ta ettevaatlikult sängi valgele päevavaibale. Enam ei olnud verepiiska ta näos, ta oli üleni valge nagu toht, isegi huuled olid nagu jahukorraga kaetud ja liikusid vaevalt, kui ta suud kasteti. Hannes oli jalamaid jooksnud kõrvaltuppa ja karjunud:

«Mamma sureb, mamma sureb!»

Terve koridori naised olid selle südantlõhestava hüüu peale Vasakute juurde kokku jooksnud.

«Mamma oli päev otsa mossis ja nuttis,» ütles poiss, ja naised vaatasid kohe uudistades Antsule.

«Need mehed on jo,» ütles üks, kes nähtavasti oli kõige julgem, kuna teised häbenesid ja olid aupaklikud Antsu vastu, kes kunagi polnud laskunud majarahvaga vaidlustesse ega tülidesse, äratades seega lugupidamist ning aukartust.

«Jah, või siin meeski midagi saab parata, eks me, naised, ole tihti ise ka,» lausus teine, kuid seda mõõtsid kõik pealaest jalatallani ja tõstsid nüüd niisuguse süüdistuste koorma meeste õlgadele, et need pidid tingimata kokku vajuma, nagu oli vajunud Leena. Imelikul kombel suutis Ants jääda külmaverelíseks ning vaevalt naeratades lausus ta:

«Väike tusk, läheb üle! Võtame süü oma peale.»

Leena, kes oli juba toibunud, vaatas imestades, kui palju rahvast on nende tuppa kogunenud, ning kuidas kõik on kohkunud, nagu ootaksid nad surivoodi juures. Ta tegi käega tõrjuva liigutuse, nagu saadaks ta võõrad välja, ja küsis:

«Kas Ants on siin?»

«Jah,» vastas Ants.

Leena vaatas talle otsa kummaliselt leebe pilguga, mis oleks tunginud ka kõige kõvemasse südamesse ja oleks sundinud ka kõige jäisema inimese andestama teisele, kes on sooritanud kõige suurema üleastumise. Enam ei rääkinud ta, vaid hakkas tasaselt tihkuma, pühkides vahetpidamata silmi ja nuusates nina.

«Mis sul siis on?» küsis Ants.

Leena ei vastanud. Naised vaatasid üksteisele, küsisid veel midagi, köhatasid, mühatasid, sosistasid ja hakkasid ükshaaval lahkuma, et teistele jälle teatada uudist: «Küll need Vasakud on ka ühed koledad inimesed, muudku kisuvad! Mõtle, misuke

mees, käib linnukeste-majas, kus siis naine võib seda kannatada . . .»

«Või see nainegi, — kas ma ei üteld, et see loivard on teise armuke — mis ta muidu tõi punaseid roosisid . . .» ütles teine.

*

Kuberner Lopuhhin, kes teeseldes oli katsunud meeldida töölistele, kelle mõju näis iga päevaga suurenevat, ei keeldunud 1. mai rongkäiguks ja meeleavalduseks luba andmast. Rongkäik toimus punaste lippude ja muusikaga ning lauldi juba «Marseljeesi», «Varšavjankat» ja teisi revolutsioonilisi laule. Kadriorus peeti päevakohaseid kõnesid, viibiti roheliseski, kus heideti küljeli murule ja lasti päikesekiirtel paitada, olgugi et vahel külm tuulehiil lõõtsus mere poolt, kus lehvitas tiibu pronks-inglikuju hukkunud laeva meeskonna mälestusena.

Õhtupoolikul hakati liikuma pargist linna poole kõige paremas meeleolus, sest püha oli õnnestunud hästi, võimud olid üksnes arglikud pealtvaatajad — ainult mõni üksik, eriti sandarmivalitsuse agendid olid teinud hoolega märkmeid ja saatnud neid kiirkäskjalgadega linna, kujutades olukorda katastroofilisena, kui ei võeta tarvitusele tõhusaid ning kiireid vahendeid.

Politseimeister Norbekov alarmeeris kõik oma alluvuses olevad jõud ja nõudis sõjaväevõimult veel lisa ning otsustas enda isiklikul juhatusel takistada mässajate valgumist südalinna, ajada hirmu peale pööblile ja rumalale lojustekarjale, nagu ta töölisi nimetas. Valitsusvõimud ja valitsevad kihid ei taibanud või ei saanud veel aru, milline murrang oli hulkades sündinud või sündimas. Siin ei olnud enam tegemist «lojustekarjaga», vaid värske, juba kuju omandava proletariaadiga, kes hakkab võitlema enda eest, kogu töörahva eest, oma võimu eest, kes on, nagu Ants oli koosolekuil kuulnud, klass mitte iseeneses, vaid enese tarvis.

Mälestussamba juures oli kõneldud, et meil on ametiühingud, meil on parteid, meil on mõnes vabrikus moodustatud töölisvanemate nõukogud, mis tuleb ellu kutsuda igas töökohas, nii suures kui väikeses . . . Kauem raudu me kanda ei taha, ike kaelast ja köidikud käest . . . Me nõuame oma olukorra parandamist — kaheksatunnilist tööpäeva, palgalisa ja haigekassasid . . . Me ei või enam sellega leppida, et meil puuduvad

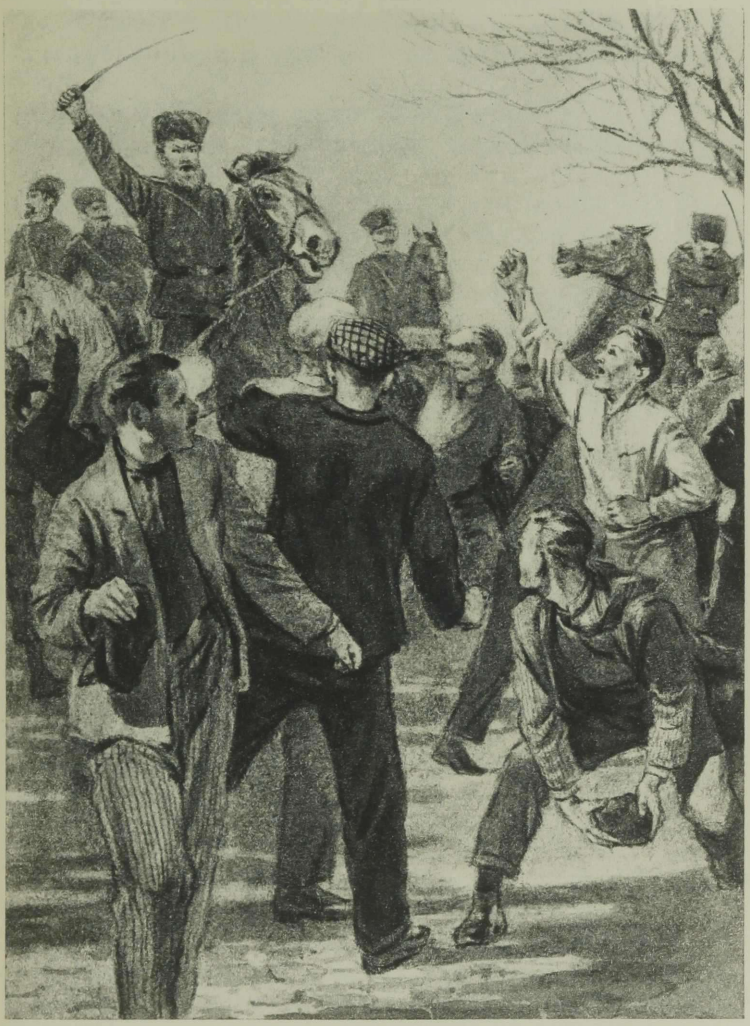

igasugused poliitilised õigused, meil on tarvis koosoleku-, sõna- ja trükivabadust, meil on tarvis hääletamisõigust.

Neid õigusi ja nõudmisi tuli Norbekov ratsanike jõuguga taltsutama, sest see polnud ju tema meelest muud kui lausa mäss.

«Halastamatult maha suruda! Laiali ajada! Ja kui ei lähe, otsa ajada!» karjus ta tulises raevus, nagu oleksid töölised tal viimse sineli seljast võtnud.

Tööliste pikk meeleavaldus venis aeglaselt ja rahulikult linna poole, nagu jõuab kaugelt teekonnalt rong jaama ette. Kuid korraga veeretati rongile ette mingi tõke.

Rongkäigu esiosa jäi seisma ja hakkas segaduses sagima. Tagumistel polnud sellest aimu ja nad surusid ikka veel esimestele peale.

Politseimeister Norbekov oli oma ratsanikkudega meeleavaldajatel vastas ja veheldes, paljastatud mõõk käes, karjus kähiseva häälega nõnda, et vahupiisad lendasid õhku ja särasid isegi pöetud hallis lõuahabemes nagu klaaspärlikesed.

Rahvas ei läinud politseimeistri kisendamise peale laiali, vaid, olles jultunud kohtlemise tõttu väga vihane, hakkas südilt vastu ja andis agaratele politseinikkudele vahvalt sõnu. Kannuste pistetest aetuina triivisid hobused poolküljetsi rahva hulgas, kuid otseselt loomad inimestele peale ei astunud, nii nagu nende turjal istuvad mehed oleksid tahtnud.

Lõpuks olid siiski nii mõnedki vigastatud, muljutud, vigaseks tallatud, mõnel oli müts, mõnel vihmavari, käsitasku või midagi muud kaduma läinud.

«Mis nüüd?» lahutas Toomeli Villu käsi. «Timukaid lastakse möllata.»

Vorst oli kohe siin, kui kuulis sõna «timukaid», ja hüüdis: «Mis muud kui pihta koertele!»

«Vaat sina oled minu mees!» patsutas Toomel talle õlale. «Selle peale tuleb teha pool toopi.»

Poolt toopi siiski ei tehtud, vaid mindi urisedes laiali, et mõnel parajamal juhul jälle midagi sellesarnast ette võtta, mis kõigil näis pakitsevat nagu veres ning ootavat väljapääsu.

*

Nõnda oligi. 24. juuniks 1905. aastal õnnestus töölistel kohaliku sotsiaaldemokraatide komitee õhutusel politseivalitsu-

selt hankida rohelissemineku luba, et seda siis kasutada kogunemiseks ja ka illegaalseks selgitustööks laiemate hulkade seas.

Härra Peiler oli otse nahast välja pugemas, et meeldida oma isandatele ja ka ennast kord ometi välja aidata sellest saamatu tüübi seisundist, milles ta tundis end kogu aeg olevat. Kui ta otse õgivalt ringi vaatas, kohtasid ta pilgud Vorsti.

«Noh?» küsis ta.

«Mis noh?» küsiti vastu. «Tee, et kaod, muidu oleme mõlemad küpsed.»

Vorsti silmad välkusid niisama kahtlaselt ja luuravalt kui Peilerigi omad. Tema oli aga soodsamas olukorras, sest ta oli pääsenud mõningatele tegelastele lähemale kui Peiler, isegi ühe meeleavalduse korraldamise juures oli ta andnud «pihta timukatele!».

Metsas läks kõik suurepäraselt. Punased lipud viidi puu latva, peeti kõnesid, levitati lendlehti ja lauldi mitte enam «Priius kallis anne», vaid «Kauem raudu me kanda ei taha».

Sandarmivalitsuse uksekell helises nüüd rohkem ja palju ägedamalt kui muidu. Suveööd on valged, kuid ka sellegi videviku varjus võidi vahel salamahti Toompeale hiilida, et poetada sandarmi pihku väike paberilipakas, millele olid kirjutatud «kahtlaste» isikute nimed.

Vorst oli nüüd päris provokaator. Kui teda kord oli ähvardatud areteerida ja Siberisse saata, siis oli ta nii araks muutunud, et oli otsustanud müüa esmalt oma ja siis paljude teiste hinged.

Mõne päeva möödudes hakati Toompea vangimaja täitma vabrikutööliste ja mõningate haritlastega. See andis aga vastupidiseid tagajärgi. Järgnevaks puhkepäevaks oli korraldatud uus meeleavaldus, kus nõuti süütute inimeste vabastamist.

Nüüd oli kuberner kutsunud nõupidamisele oma lähemad kaastöölised ja paar vana kindralit, kes jalamaid ja kas hirmust või vihast peaaegu värisedes lasksid vangimaja ümber piirata, et see häbematu jõuk oma ennekuulmatut nõudmist tõepoolest ei teostaks.

Metsast tulijatele käsutas Norbekov vastu ratsanikud, kuid nüüd polnud siin üksnes politseinikud, vaid ka kasakad. Rahvas oli aga muutunud üha julgemaks. Relvastatud ratsanikud ei heidutanud neid. Haarati kive ja pilluti jultunud ründajaid. Viimaks lendas üle inimeste peade suur munakivi ja otse Norbekovi pihta, kes taarus uhke täku seljas. Tõusis segadus,

rüselemine, kisa, kära, jooksmine ja tulemusena levis visa kuuldus, nagu oleks Norbekovi jalaluu purustatud.

«Paras! Pihta koertele!» hüüdis Vorst ja ajas end Vasaku Antsu lähedale, kes imelikul kombel polnud areteeritud.

«Näh, sina ikka elavate kirjas?» imestas Vorst.

«Kas siis mõned juba manalas?» küsis Ants.

«Näe, täna nõudsid nende ülestõusmist!» irvitas Vorst.

See oli Antsule nõnda vastik, nagu oleks talle kasakanuudiga üle turja läigitatud. [1]

[1] Siin käsikiri katkeb. Samuti on leidmata käesoleva romaani III osa käsikiri.

Käsikirja lõpul on autori märkmed, mis arvatavasti tähendavad vahelejäänud kohti:

Kuidas Ants areteerimata jäi. Kohtumine Mihhail Ivanovitšiga (Kalinin, «Volta» tööline). Lapsed maale. Pikk mees seletab oma programmi. Kohtumine Aleksandriga. Roobu käib vallategelaste kongressil jne.

IV OSA

I

Ajalehetalituse uksest astus sisse lühemat kasvu noor, umbes kaheksateistkümne-aastane blond noormees, kelle põsed õhetasid talvisest pakasest. Ta pead kattis nahkmüts, kaelas oli tal kollakas sall ja seljas must sametkraega palitu. Ta vaatas kohmetult, aga võib-olla ka uudishimulikult ringi, sest siin askeldas palju rahvast, oli mitmesuguseid kõnelusi, pärimisi, õiendusi, ja kõik see köitis noormehe tähelepanu. Suur ruum oli täis laudu, pulte, toole, pabereid ja vanu ajalehevirnu, mis vedelesid tolmunud riiuleil ja põrandal. Kogu selle mööbli ja paberite vahel ning rahva hulgas liikusid mõningad noored väga elurõõmsate nägudega neiud, kes lahkelt külastajaid kõnetasid ja nende soove pärisid. Nõnda pöördus ka noore blondi noormehe poole üks neist tütarlastest ja küsis mahedal häälel:

«Millega tohib teid teenida?»

Kõigiti tundus, et oli tegemist viisaka, haritud inimesega ja niisuguse taktiga, mis kummutas teiste ajalehtede väited, nagu oleksid siin barbarid ja jõhkardid.

«Oleksin soovinud lehte tellida,» vastas noormees mütsi käes hoides, kusjuures ta heledad lokid läikisid päikesekiirtes, mis läbi kõrge akna vihkudena põrandale viskusid.

«Palun,» hakati uurima noormehe aadressi.

«Aga te ei tea ju veel, missugust lehte ma tahaksin,» kogeles noormees oma julgusest veidi punastades ja heitis argliku pilgu neiule, kelle silmi katsid paksud klaasid. Jah, need prillid äratasid noormehes aukartust. Prillidega inimesed pidid olema haritud, pidid olema igatahes targemad kui tema, kes on käi-

nud üksnes algkoolis, ei tunne paremaid kombeid ja võib igal silmapilgul sattuda kimbatusse oma väheste elukogemuste tõttu.

«Missugust lehte te siis sooviksite tellida?» küsis prillidega neiu nüüd juba tõrksamini ega tõstnud enam silmigi heitunud noormehele.

«Teil siin neid vist mitut ei ole — eks ikka töölislehte,» rõhutas noormees ja tõmbas ninaga, sest külma ilmaga armastas see tihti vesiseks minna.

«Meil on siin mitmesuguseid töölislehti. Meil on «Tööline», «Maatamees», «Tapper» ja võib-olla veel teisigi,» vastati peaaegu näpsakalt.

Puldi äärde rühkis keegi kogukam, mõjukam, pool-tahmunud, pool-unine, rähmane, kondine, käratsev ja kuraasikas mees, nõudes mingisugust paberit, aadressi ja pagan teab milliseid tähtsaid esemeid. Prillitatud neiul polnud neid anda, ja mees juhatati kuhugi teise ruumi. Siis tuli ikka uusi lehetellijaid, arveõiendajaid, juhtnööride küsijaid, sõnumitoojaid, lehekandjaid ja -müüjaid ning mitmesugust muud rahvast, naisi, mehi, lapsi, rauku, sõdureid, madruseid, vabrikutöölisi. Blond arglik noormees suruti koguni kõrvale. Nüüd oli tal mahti oma imetlusobiekti — seda paksude klaasidega neiut — lähemalt jälgida. Tõepoolest, tütarlaps oli meeldiv, teiste vastu niisama lahke kui algul blondile noormehele, kerge kõnnakuga, väike, hapra piha ja täidlaste puusadega, mida katsid kerge hallikat värvi kampsun ja sinine seelik. Jalas olid neiul musta värvi sukad ja veel mustemad väikesed kõrgete kontsadega prantsuse kingad, mis andsid ta ümmargustele vooljatele säärtele harmoneeriva täiuslikkuse. Kaelusest paistis mingi valge riba, mingi valge pits, pael või lihtsalt puhas pesu, ja ümber hästi valge kaela oli mingi pärlikee või uurikett, uur ise aga oli arvatavasti peidetud kuhugi vöö või rinna kohal asuvasse taskukesse. Noormehele näis, et tüdruk oli kõigiti «ümmargune», sümmeetriline, — tal ei puudunud midagi, mis keelaks teda nimetada ilusaks, veetlevaks. Ta võrdlemisi korrapärast kahvatut nägu piirasid tumedad, üsna tumedad juuksekrupsid, mis pealt olid soetud lahku ning siledaks, tõstes esile kaarja valge lauba. Üle prilliservade paistsid mustad, kaarjad, mitte just tihedad kulmud. Ainuke nõrk koht näis olevat nina, mis kaldus lihavusse, kuid ei olnud siiski suur ega kühmus, vaid sirge ja väike. Seda nõrka kohta aitas pealegi suuresti parandada prilli

kuldnäpits, mis litsus ninaroo üsna kitsaks. Silmi oli raske paksude klaaside varjust eritleda, kuid nende sinine helk oli päikesepaistel siiski märgatav. Need silmad võisid vist kaunis kurjad olla, nad oleksid võinud muuta näo tigedaks, kui ilmet poleks mahendanud pehme suu hästi vormikate peente huultega, mis kinnilitsutult moodustasid nõrga ärtu, pikliku ärtu. Kui neiu naeratas — ja seda tegi ta sageli —, siis paistis ta roosade huulte vahelt valge hammasterida, millest ei puudunud ühtki; sealjuures tekkis ta paremale põsele väike lohuke ja lõug, mis muidu oli ümmargune, võttis meeldivalt kandilise kuju, sobides ülihästi veidi laiade põsenukkidega.

Hulga asju joonde ajanud, pöördus prillidega tüdruk uuesti noormehe poole, justkui vabandades oma kõrvalekaldumist ning unustamist:

«Andke andeks, seltsimees, te soovisite lehte tellida . . . «Töölist», jah?»

«Jah,» vastas noormees justkui rabatuna säärasest toonist ja «seltsimehest», mis nii sundimatult tuli sellest ärtukujulisest suust.

Kui kauaks? Noormehel polnud ju ometi raha, et tellida lehte pooleks aastaks. Aitab ühest kuust, eks siis jälle . . . Ja valge käsi kirjutas, kirjutas krabinal — tellija ise poleks sellega kaugeltki nii kergesti toime tulnud. Talle rebiti tšekk, võeti vastu raha, ja ta võis minna, ilma et talle oleks kingitud pilku, mida ta igatsedes oli oodanud.

Kuid noormehel pole aega sellele kaua mõtelda. Ta peab minema koosolekule, mida peetakse Töölismajas, suure hoone teisel korral, ta peab kuulama neid ägedaid kõnesid, vaidlusi, mis keerlevad mitmesuguste küsimuste ümber, millest ta paiguti veel õigesti arugi ei saa. Mahukas saal on dekoreeritud paljude revolutsionääride piltidega; eriti hakkab silma tiheda, laia habemega mees, kes musta, pruuni ja punasega on maalitud suurele lõuendile. Ümberringi punased lipud, kuldsete kirjade ja pikkade varrastega, otsad teravad nagu piigid, — mõned on laotatud laiali seina najale, mõned on nurgas longus, oodates, kuni neid järjekordselt viiakse julgesti lehvima vabasse õhku. Kõneleja räägib kätega vehkides, püüdes selgitada, kes on töörahva äraandjad, kes on õiged töörahva huvide kaitsjad. Uksed käivad kinni ja lahti, inimesi voorib edasi-tagasi, sest vaata, juba kostab kuskilt teisest ruumist äge kõnevool, juba on kogunenud rahvast koridori, kus peetakse väiksemaid koos-

olekuid, vaieldakse, kas avaldada valitsusele usaldust või mitte. Juba on ots tänaval, juba on siia kuhjunud inimhulgad — lendmiitingud, kus sõelutakse mitmesuguseid ühiskondlikke küsimusi . . .

Siin koosolekul kohtas noormees mõni aeg hiljem uuesti pakse näpitsprille. Ta nägi neid uksepilu vahelt välgatavat, ta tõusis püsti, kuuldes vaevalt veel kõneleja sõnu; teda valdas vastupandamatu erutus, ta oleks tahtnud midagi hüüda, käega viibata. Kuid samas oli häiriv kuju kadunud, ja Juhan Vasak võis edasi kuulata, sest see, mida kõneldi, oli äärmiselt tähtis — seda läheb tal juba homme vaja, kui esseerid ja vähemlased, kes ju ka tahtsid olla suured võimumehed, talle jälle vabrikus kallale tungivad.

Koosolek venis pikale. Juhan Vasak jõudis koju üsna hilisel ajal. Ema talitas pliidi ees. Õed juba magasid. Nad olid alles noored — vanem viieteistkümne-aastane, noorem kaheteistkümnene. Vanem oli vaikse loomuga, pisut nagu kohtlane — selles süüdistati nakkushaigust, mida ta väikesena oli põdenud. Noorem, Friida, oli terasem, temast tõotas sirguda kõigiti hakkaja tüdruk.

Juhan helpis kiiresti mõned lusikatäied suppi, sõi tüki leiba ja möödus vaikselt õdedest, et samuti pikali visata ja oodata, kuni tuleb isa. Varsti tikkusid silmad kinni vajuma. Kuidagi uduselt kuulis ta ukse lõksatust ja isa häält.

«Noh, mis teil vabrikus rahvas sellest arvab?» küsis Ants Vasak, visates jaapani vindi varna, kus harilikult rippusid ta vana palitu, müts ja vahel ka värvised püksid. Vana Vasak oli peaaegu pool eluaega olnud puusepaks sellessamas vagunitehases, kus poeg praegu rauatreialina töötas. Ta oli siis värnitsast ja värvist nii läbi imbunud, et leivakannikaski, mille ta vahel haige kõhu tõttu vabrikust tagasi tõi, haises värnitsast ja oli kibe nagu värvimuld. Kõht valutas tal enamasti alati, ja tihti tuli see naba kohalt käterätiga kinni siduda, nagu oli õpetanud juba tema ema, keda külas tunti targa saunanaisena. Veel halvem oli lugu õlgade ja pihaga — need valutasid vahetpidamatult raskete lauavirnade kandmisest, ja praegugi surid käed öösiti magades, sest kauasest haamriga naelutamisest ja puunuiaga peitlile virutamisest olid lihased nii tõlbitatud, sooned nii umbseks pahtunud, et veri ei suutnud enam korralikult ringelda.

«Kellest arvab?» ühmas unine Juhan. «Kellest ta arvab, ah

Helmist või?» sonis ta — noor iga segas esimesse tukastusse õhtusi unistusi tütarlastest.

Isa ja ema puhkesid laginal naerma, väike Friida ärkas ja vaatas mõistmatult üles, ajades peened käsivarred ja sääred paljaks, nii et ema pidi ta vaipa kohendama.

«Parunite linnupriiusest, aga mitte mõnest sinu plikasaperjast,» pahandas Ants Vasak naeruga pooleks ja hakkas jutustama, kuidas ta kogu eilse öö ja tänase päeva oli käinud paruneid areteerimas.

«Mis seal arvata,» ütles Juhan, kui isa lõpetas. «Ühed poolt, teised vastu. Olevat liialt järsku tulnud.»

«Ei saanud eest ära lipata . . . Küll see tööinimene on ikka rumal,» naeris vana Vasak.

«Ei, mis seda, — eks parunite pigistamist pooldavad kõik, meil isegi vähemlased. Aga vaata, käratsetakse sellepärast, et miks ikka kiiremehed [1] seda tegid . . . Ja mõni palvevend arvab, et sellega kutsutakse enda peale sakslaste viha. Tulevat kättemaks.»

«Nojah, unistavad sakslaste siiatulemisest.»

«Eks ma kõssasin sedasama, aga mulle öeldi, et olen kollanokk. Nagu enne oktoobrit. Siis karjus meil see pikk mees, noh tead, see soldatite saadik, esseer või mis ta oli, et revolutsioon ei lähe läbi. Aga läks läbi! Meile tulid esimesed telegrammid, et Kerenski lasknud jalga. Siis kirjutasin neile kõigile ninale . . . Meil värkstoas on neid — vanad spetsid või milleks nad endid peavad — üsna rohkesti. Kiiremehed olevat nende arvates tuuletallajad, kes pilli lõhki ajavat. Aga ma ütlesin, et veel vähem saab kätte vabriku direktoriga sosistades, nagu Kerenski selle Miljukoviga tegi . . .»

Ants Vasak vaatas imestades noorukit, kes pool-uniselt ajas poliitikat, ja mõtles: poisist saab viimaks asja.

«Ja see kättemaks,» jätkas vana Vasak siis uramist. «Eks nad ole meile küllalt kätte maksnud. Nüüd on ikka mõisad läinud, ja pühkigu suu puhtaks!»

Viimane lause kõlas üsna uhkustavalt. See erutas ema, kes isa ja poja arutlust oli kuulanud, ja ta ütles:

«Jah, eks sa jooksid ju ka mööda Virumaad, püss kaenlas, ja aitasid nende mõisasid üle võtta, küllap saad kah . . . Olin

[1] Kiiremehed — bolševikud, partei häälekandja «Kiir» järgi. 1917. a. juulis Ajutise Valitsuse poolt suletud «Kiire» asemel hakkas ilmuma «Tööline». *Toim.*

nii hirmu täis, kui nad seal selle Aitsami ja teised maha põmmutasid [1]. Ma just mõtlesin, et paras, kes käsib oma nina toppida, ja et ega nüüd ilma jäänud su oma vanameeski ... see meie suur ülevõtja.»

«Kuidas sa siis ikka nii mõtled nagu mõni parunite sabarakk?» tähendas Juhan.

«Mina sabarakk! Ma näriks neil ise kõri läbi, aga see kättemaks ja niisugused asjad ajavad kananaha ihule ... Tahad muidugi süüa ka?» pöördus ta uuesti isa poole. «Eks vaata, seal pliidi peal on supipott, kui seal veel midagi sees on ... poiss kraapis juba mööda põhja, see alati tühi kui hagijas ...»

Vana Vasak ei vastanud.

«Nojah, siis ju seal Kadriorus, kui Aitsamit ja ta mehi suure au ja uhkusega maeti ... Vannuti võidelda niikaua, kuni niisugust nurgatagust tapmist enam ette ei tule. Aga mine tea, viimaks nokitsevad veel kõik ära,» hädaldas ema.

«Ära nüüd lorise, käi magama!» ütles isa viimaks poolpahaselt ja hakkas tühja supipotti kolistama.

«Jah, lorise! Näe, sealt Haapsalu poolt juba tulevatki teised. Saaremaa ammu sakslaste käes. Ja Viljandis urgitsevad. Tartus Koodi-Jaani [2] kants — seal pole teil uhkustada midagi. Olete ikka veel väetid, ei oska seda haputainast välja rookida, silitate siidikinnastega. Nagu selle Vilmsi ja Tõnissoniga. Lastakse kõik ilusti vabaks — oma naha kallale.»

«Ei noh, memmel võib õigus olla,» kargas Juhan püsti. «Vaat, ma lugesin ühest raamatust, et peale mässu mustasajalised tapsid — ma ei mäleta, kus linnas, Pariisis või Viinis — töölisi, nii et veri voolas nagu jõgi.»

«Näe, poisski teab,» toonitas ema.

Vana Vasak jäi mõttesse ja näris kulmu kortsutades kuivanud leivakannikat, millele oli määritud õhuke kiht hangunud rasva.

«Noh, selle pasa, mis sealt Haapsalu poolt tuleb, lööme tagasi,» ütles ta uhkelt.

«Sa lööd saksa väed tagasi, selle va tulenuiaga, ohohoh!» hüüdis naine vastu.

---

[1] Eesti punakaartlased M. Aitsam jt. langesid 10. XII 1917. a. Virumaal Püssi mõisas parunite ja eesti valgekaartlaste käe läbi. *Toim.*

[2] J. Tõnisson. *Toim.*

«Saksa väed? Parunid ja kodanlased sul saksa väed!» naeris vana Vasak.

«Kes seda ütleb?» küsis ema.

«Mis seal ütelda, seda kirjutavad lehed iga päev.»

«Nad võivad ju kirjutada tea mis,» arvas ema. «Aga milleks neid allkirju siis koguti ja milleks neid saksa vägesid siis kutsuti? Ja milleks meie neid parunisi siis püüdma hakkasime? Need olid ju saksa taapidega ühenduses ... Kas me valitsus siis isegi ei tea, või tahetakse ainult rahva hulgas ärevust ära hoida ... või mis see on ... Jälle kiiremeeste kriukad!»

«Mis seal kriukad, eks igaühel ole oma mõtted ja plaanid,» ütles vana Vasak aeglaselt.

«Sa, ema, oled meil nagu mõni vähemlane,» sõnas Juhan. «Ma vaidlen nendega seal keskküttetorude peal istudes iga päev, enne kui pingid käima lükkame ... Mis plaanid seal siis ikka on ... Võib-olla, et meie staap tõesti kõike ei tea, võib-olla on valeandmed,» katsus poiss kiiremehi kaitsta.

«Ema arvab, et siin tahetakse aga teda muudkui petta,» ütles isa. «Ega see tööinimene asjast aru saa. Ta ei usu oma valitsust, temal peab ikka mõni suurem saks turjal olema, siis on ta nagu lammas, keda pügatakse, siis on ta rahul. Ja kui pirisebki, anna piitsa, siis on ta vait nagu va kott,» ägestus ta lõplikult ja kobis magama.

«Kas see on siis vale, et praegu on kodanlaste polgud Haapsalus, et seal on nende pesa ...» püüdis Juhan veel kord isa õigustada.

«Sina, poiss, pea mokk maas! ... Kas sakslased siis ei ole Saaremaal, kas nad siis ei tule Haapsalu poole?» jäi ema oma juurde.

Viimaks uinusid vaidlejad.

Ega Vasaku emagi oma vastuvaidlemistest hoolimata kodus ahju taga kükitanud. Leena Vasak, matsakas valgetverd, roosade õhetavate põskedega naine, tõmbas õhtuti sageli selga oma musta jaki, pani pähe valge mütsi ja kadus mitmeks tunniks. Kui küsiti, kuhu ta nüüd siis läheb, vastas ta: «Eks ikka vultsi tegema!» See pidi tähendama: revolutsioonilisest liikumisest osa võtma.

«Eks meiegi organiseeri neid koduseid või perenaisi, kes supipoti taga istuvad. Mis siis meiegi peaksime ootama, kui mehed enam kodu ei seisa,» visati hoovil mõnele uudishimutsejale ja tõmmati värav kõmdi enda järel kinni.

Päeval pärast viimast vaidlust oli ta jällegi oma tavalisel teekonnal. Tänaval sattus ta kokku Liisa Pajuga, kunagise naabrinaisega.

«Kuhu nüüd?»

«Ikka koosolekule. Meil ju ka ühisus. Tule kaasa!»

«Mis nüüd mina,» tõrjus Liisa. «Oskan mina seal olla või kuulata.»

«Või ei oska kuulata . . . See on ju päris huvitav. Alguses ei oska kuulata, pärast aga pruugid omagi suuvärki, et lase olla. Sa ei tea, kuidas meil naised räägivad. Näe, kui käisime seal kodanlaste naiste liiga või liigu koosolekul . . . Meie omad võtsid sõna, jäid peale, lõpuks vilistasid nende kõnelejad hoopis välja. Ühel liiga riiakal kisti isegi sukasääred lõhki. Tule!»

«Olgu peale, teine kord.»

«Meil on nüüd iseäranis tragi kõneleja. Niisugune väike kikkis tüdruk. Soldatisinel seljas, karvane papaaha peas, ka väike vintpüss teisel.»

«Ah see seltsiline Tisler või? Olen kuulnud.»

«Jah, jah, Tisler jah . . . Tubli inimene, oleks mehed niisugused! Va tössid, lasid sel Vilmsil minna . . .»

«Sai ju sinise silma . . . Eks Viktor olevat ju teist kaitsnud — ega tööinimesed pole nii toored ja verejanulised,» arvas endine naaber.

«Jumalaga, sa ei tule siis?»

«Ei, mul veel mees oodata ja lapsed . . .»

«Mul ka plikad jäid hoovi peale, las olla nendelgi vabadus,» arvas ema Vasak.

«Head aega!»

Töölismaja koridoris silmas Leena eemalt poja kärmet kogu kuhugi tuppa astumas. Juhanil ei olnud tõesti praegu aega emaga kõnelda. Ta oli pärast tööd ainult korraks siit läbi tulnud, et kuulata, kas ei peeta mõnd eriti tähtsat kõnet. Et säärast praegu ei olnud, võis ta peatumatult kooli rutata.

Juhan Vasak oli alati igatsenud kuhugi «kõrgemasse kooli» minna, aga selle vastu oli ikka süle ja seljaga sõditud. Isa oli ju kehv, raha oli majas nii vähe, et ei jätkunud vahel igapäevaseks leivakski, mis siis veel rääkida laste koolitamisest. Maale karja, muud midagi. Ja oma valla inimesed võisid ju maal saada maksuta ministeeriumikooli. Mis see poiss

ilmaaegu siin linnakividel väntab, mine tea, mis rumalaid kombeid veel külge harjutab!

Nii saadeti väike Juhan esmalt vanaisa juurde karja, siis ministeeriumikooli, mille ta hästi lõpetas. Alles pärast seda võis ta tulla tagasi linna — treiali õpilaseks. Vähemalt maameheks ei tahtnud Juhan Vasak jääda, ministeeriumikooliski olid teised õpilased teda ikka linnameheks pidanud. Aga võibolla just asjaolu, et ta oli pidanud kuus-seitse kasvuaastat elama linnast eemal, oli muutnud teda pisut arglikuks, ennast kuidagi alahindavaks. Sest maal olid olud rasked: alatine hirmutamine, kui ei ole hea laps, alatine taplemine ja kärkimine, kui loomad juhtusid sattuma kuhugi paha peale. Ümbrus ja harjumused olid säärased. Vanaisa oli mõisarentnik, värises kogu kehast paruni ees ja oli siis oma koduste vastu tihti seda karusem.

Nüüd oli Juhan hiljuti ise ennast koolitama hakanud, muidugi õhtuti. Seda nõu oli andnud talle tädimees Eduard Ambos.

«Jah, ise võid ju edasi õppida. Mis sa muidu aega raiskad. Nüüd õhtud pikad, tööpäev on läinud lühemaks — sedagi kasu oleme saanud revolutsioonist,» seletas tädimees, ja Juhan oli astunudki õhtukursustele.

«Poiss, maast lahti!» kuulis ta sealtpeale igal hommikul kella kuue paiku isa hüüet. Ants Vasak oli varane, ta heitis õhtul harilikult aegsasti magama. Ema tõusis siiski veel varem, tegi tule pliidi alla või teemasinasse, koperdas anumate kallal ja segas samuti poissi.

«Juku, miks sa siis ei tõuse, jääd hiljaks,» tõreles temagi moka otsast. «Õhtul kolad mööda linna, nüüd ei saa silmi lahti.»

«Kuidas ma mööda linna kolan? On siis kool mõni kolamine?» oli siis Juhani tavaliseks vastuseks. Ta muidugi ei hakanud seletama kõiki põhjusi, mis tegid ta päeva nii pikaks ja muutsid hommikuse une meest magusamaks.

Ta püüdis lihtsalt magada viimase vileni. Siis tõmmati kiiresti õlised püksid jalga, niisama õline pluus ja pintsak selga, kahmati leivakomps, mis oli punasesse taskurätti valmis mähitud, ja silgati pool-joostes minema, sest kümme-viisteistkümmend minutit peale vilet lasti veel vabrikuväravast sisse.

Õhtul jälle, niipea kui süüdati signaaltuled — pink seisma, tööriistad kappi, käed puhtaks ja väravasse, et niipea kui vile

käib, kohe minna, kohe joosta koju, seal puhtamini riietuda, kaelasidegi ette siduda, veidi saapaid viksida, haarata raamatud, suu alles matsumas, ja hakata astuma. Juhul, kui ta vahepeal veel Töölismajast läbi läks, jõudis ta kooli sageli alles pärast tundide algust. Seda ei saadud Juhan Vasakule pahaks panna — vabaduse aeg, kiiremehed juba võimu võtnud, ja Juhan ise kooli õpilaskomitees, seega sõnake kaasa rääkida . . .

Ta ei heitunud hilinemisel, vaid viskas rahuliku pilgu üle klassi. Siin olid kõik täiskasvanud inimesed. Temagi oli juba täiskasvanud, ta oli kaheksateistkümne aastane, tal oli valimisõigus, ta oli leidnud juba pruudigi.

Jah, see mustasilmaline Helmi! Tal olid suured tumedad silmad, süsimustad lokkis juuksed. Juhani nõrkuseks olid brünetid, sest ta ise oli nii ebaharilikult blond. Juhan omakorda meeldis ka Helmile, ta oli poissi ammu hinnanud: kas Juhan Vasak pole kõigest hoolimata üsna energiline, kas ta ei tantsi hästi, kas ta ei mängi kooli laval, kas ta kirjutusi ei ilmu juba kooli ajakirjas, pealegi on ta õpilaskomitees! Ning vabrikuski olevat ta juba suur vaidleja, kiiremees, ja kas ta ei olevat koguni parteilane, noorteklubi liige, sõnaga, nii noor ja nii vägev. Ja kas pole tal võrratud juuksed — otse helendavad, vasakul kolm suurt lokki, paremal kaks lainet. Nina oli otsast pisut jämedam, keskel väike kühm, huuled lihavad — «just suudlemiseks», nagu Helmi arvas. Õlad olid laiad. Ja jalad, needki meeldisid Helmile — ei olnud suured, polnud mõned lampjalad . . . Ainult — kas polnud pea üldiselt natuke suur? Aga suur pea arvajal, suured jalad kerjajal, ütles vanasõna, ja Vasak oli selle väite elavaks tõenduseks — klassis peaaegu esimene õpilane! Kui teised ei tea, siis: «Vasak, mis teie arvate?» Olge lahked!

Nii olid Juhanil õige tegevusrohked päevad. Pärast kooli tuli Helmi koju saata, sealt südaöösel tagasi tulla, siis alles võis ta heita puhkama. Mõistagi ei tõusnud ta siis enne viimast võimalust. Ka puhkepäevad kulusid askeldustes. Kui ei tulnud istuda Töölismajas, vaielda näiteks, milline lipp peab olema sotsiaaldemokraatlikul, bolševistlikul noorteklubil — kas päris punane või ühelt poolt punane, teiselt sinine —, siis tuli istuda koolimajas mõnel õpilaskoosolekul, mis sageli tantsuga lõppes. Ja ega see veel kõik olnud. Mõnikord mindi veel kelgumäele või parki. Hoiti tugevasti teineteise käsivart,

suruti külg vastu külge. See oli nii hea, et paremat ei võinud tahtagi.

Prillidega neiu oli sellistel puhkudel justkui ununenud. Ei tulnud enam meelde ta siledaks soetud pea, võluv naerukirme peentel huultel, ilusad jalad kõrgekontsalistes kingades. Ei tulnud meelde see rässakas meeski, kes käitus nii familiaarselt, nagu oleks ta neiu ammune tuttav.

Täna lõppesid tunnid varem, ja Helmit-Juhanit jalutasid õige kaugele — mereranda. Puhus kõle tuul, vuhistades lund üle laia jäävälja. Kallas oli peaaegu inimtühi, vähestel oli vist tahtmist ennast külmadest iilidest piitsutada lasta.

«Miks sa punastad, Ruudi?» küsis Helmi äkki. Ta ei kutsunud noormeest Juhaniks ega Jukuks, vaid millegipärast Ruudiks. Võib-olla tundus see nimi sobivam, aga võib-olla oli ta harjunud mõne Ruudiga, sest kahtlemata näis ta hoopis kogenum kui Juhan Vasak.

«Kuidas ma punastan? Ma ei punasta!» ajas Juhan tagasi ja punastas veel rohkem, justkui oleks talle anumatäis kuuma vett kaela kallatud. Ja miks ei pidanud ta punastama, kui teda tabas niisugune ootamatus. Parajasti kui Helmi tahtis talle midagi usaldavat, midagi vallatut kõrva sosistada, nägi ta eespool kaht inimest, kes jalutasid samuti kui nemad piki kallast. Tütarlaps kandis sametbaretti, karvase kraega rohelist palitut ja kõrgeid botikuid; ta oli väikesekasvuline, täidlaste puusadega ning paksude prilliklaasidega, mis ajuti üle õla välkusid . . . See oli kindlasti tema, kes hoidis seal nii kõvasti pika mereväelase, vist mõne ametniku, võib-olla ohvitseri käe alt kinni, — nii kõvasti, et tuulgi ei mahu vahelt läbi. Nähtus mõjus nagu dünamo, mis hõõrub elektrit, — laeng tabas Juhan Vasaku kätt, südant, pead, paisates talle vere näkku; ta muutus kurdiks Helmi sõnadele, vabastas hetkeks koguni käe ja nõksatas tüdrukust eemale.

«Keerame siit ära!» toibus ta kuskil ristteel kohmetusest. Kuid tüdruk ei nõustunud, noormees pidi järele andma ning jälgima oma painajat selle suure koivardi käe kõrval. Mees näis midagi õige mahedat kudrutavat, ja küllap neiu oli sellega päri, igatahes helkisid Juhani kõrvu ta naerulõksatused.

«Sa armastad äkki põgeneda justkui Kerenski,» narris Helmi. «Vist nägid punaseid kiiremehi.»

Ei, see polevat põgenemine, pealegi on ta ise kiiremees. Talle lihtsalt ei meeldivat enam see kalk ja hall jäätanud meri!

Helmi suured mustad silmad läksid pärani ja ta verevate huultega suu kiskus omapäraselt kipra, nagu oleks ta hammustanud midagi mõru.

Vaikides asuti koduteele.

«Kas homme koolis näeme?» küsis Helmi hooviväravas.

«Ei. Pole aega. Õhtul tuleb minna meelt avaldama. Punaste lippudega ... Sa tead, kuidas me selle pursuide maapäeva laiali ajasime? ... Kangekaelsed saksad, ei anna alla, muudkui urgitsevad. Töölised ei oska nii ... Aga kus sa pääsed, meid on ikka rohkem ... Meil tuleb oma valitsust toetada ... Parunid loodavad saksa sõjaväele. Tuleb anda kõigile nina pihta,» vastas Juhan ägedalt.

«Kuidas sa täna sellest nii vaimustatud oled?» päris Helmi.

«Jah, ei tea. Hüvasti siis, homme ei näe.»

Ta tundis nagu veidi piinlikkust, et tüdruk oli märganud temas midagi erakordset. Jah, miks mitte piinlikkust, selleks leidub ju küllalt muidki põhjusi. Piinlik on ju ka käia isa vana halli palituga, mis oli kulunud, ülemääraselt pikk ja ammugi moest läinud. Aga tuli kanda, sest kes jaksas osta uut. Kaua oli tal tulnud kanda isegi maavillaseid riideid. Linnamees, aga maariided, kas see vähe tuska valmistab? Kui palju pidi ta küllakutseid tagasi lükkama, kuidas pidi ta kaaslaste ees silmad maha lööma. Jah, tema, Juhan Vasak, linnas sündinud, linnakividel mänginud, pidi liikuma maavillastes riietes, säärastes sinistes, paksudes; teised käisid seelikutaoliselt laiade pükstega, tema püksid olid kitsad nagu tuped. Jah, ta ei saanud lõpuks teisiti uusi kohasemaid riideid, kui pidi vastu tahtmist leeri minema. Pidas ju Leena Vasakki kinni kombest, et leerist lahtisaajale muretseti uus ülikond, kuigi selleks tuli kopikaid näpistada kõhu kõrvalt ...

See kõik tuli Juhanile meelde, kui ta täna koju sammus. Jah, nüüd oli tal vähemalt linnaülikond, korralikud saapad ja soome müts. Ja võib-olla ajad paranevad veelgi: ta hakkab ometi paremat palka saama, ta on mitu aastat töötanud ja treib juba iseseisvalt. Varsti on uus järgumääramine, siis satub ta kindlasti kõrgemasse kategooriasse, kõrgema töötasuga. Kui ainult kodanlaste sepitsused ja parunite sohk sakslastega kõigist kavatsustest viimaks kriipsu läbi ei tõmba ... Aga ei, seda ei tule. Kui kõik töölised kindlalt ja julgelt rinna vastu seavad, küllap sellest aitab kõigi pealetikkujate peletamiseks ...

II

Ei aidanud midagi — ei aidanud seegi, et ka Juhan Vasak tõi staabist vindi: ühel esmaspäeva hommikul kihutasid jalgratturid linna. Need olid saksa sõdurid, saksa okupatsiooniväeosad. Noor Vasak oli juba varavalges sadamasse läinud ja vaadelnud laevu, mis seisid kai ääres, puupüsti rahvast täis. Siin oli töölisi perekondadega, inimesi Nõukogude valitsusasutustest, punakaartlasi ja madruseid, kes kõik olid sunnitud vaenlase ülekaalukate jõudude ees mere kaudu taanduma. Kas sõita kaasa? Aga miks? Vaevalt on Juhanit ähvardamas mingi tõsine hädaoht. Püssi, selle pistab ta kuhugi kõrvale, ei seda leita, andku Villem nii kõvad käsud kui tahab. Ka oli Juhan isalt kuulnud, et tormata ei maksa, kui just pea kaalul pole, sest «kui kõik ära lähevad, kes siis siia jääb». Pealegi oli Juhanil tarvis edasi õppida, ta on alles poisike, aega kõigeks ... Ja Helmigi jääb ju siia. Jah, Helmi ei taha kuuldagi, et Juhan ilma temata kuhugi läheb või sõidab.

Juhani mõttekäigu katkestas üksikute laskude kaja: need olid relvastatud taandujad, kes tõrjusid tagasi peiduurgastest väljaroninud «omakaitset», sakslaste käsilasi kohalike kodanlaste hulgast. Eriti jäi talle meelde noor madrus, kes seisis kuskil müüri taga, pea ja vint üle ääre, ning tulistas külma rahuga valgesideme-mehi, kes vastaskünkal oskamatult kuulipildujat ragistasid. Juhanit haaras peaaegu vastupandamatu tung asuda madruse kõrvale ja samuti tulistada, tulistada sinna ülbete, kõhukate kogude pihta ...

Kuid oli juhtunud nii, et tema ei olnud saanudki oma relva kasutada. Miitingul oli ta viimati kuulanud Viktor Kingisseppa, kes teravat lõuahabet sõrmitsedes parajasti mürgiselt tähendas, et pole midagi imestada, kui neilt, kes võitlevad Nõukogude valitsuse vastu, võetakse ka hääleõigus. Siis oli Juhan jälginud, kuidas jagati varustust meestele, kes vabatahtlikult pidid minema Haapsalu poolt lähenevate sakslaste käsilaste ja valgekaartlaste vastu. Ta ei teadnud isegi, miks tema seekord vabatahtlike ritta ei astunud, ja tal oli sellest nüüd kuidagi kahju ...

Kuid oli neid, kes teisiti arvasid, ja Juhanil tuli nende vastu kaitsta nii Nõukogude valitsuse samme kui ka iseennast. Esimesena ründas teda armas Helmi, kellega ta kokku sai pärast mitmetunnilist sihitut ringilonkimist ärevas linnas.

«Vaata, kus häbematud — saatsid inimesi ilma asjata Keilasse surema. Kas neil siis teada ei olnud, et sealt tulevad saksa väed suurtükkide ja kuulipritsidega... Ja mõtle, see kena naisterahvas sai seal otsa, see Tisler...»

«Pole midagi parata, igatahes oodati esialgu ainult kodanlikku valgekaarti ja tema eesti polke. Selle prahi oleksime ehk isegi laiali löönud,» ägestus Juhan. «Kahju ainult, et meid rohkem väljas ei olnud. Oleksime Villemi mehi natuke valusamalt õpetanud — ärgu ikka tulgu päris lahtise peoga tööliste võimu võtma.»

«Ah, ei oleks te, tühjad, neile midagi teinud,» kirtsutas tüdruk nina.

Seekord lahkusid nad poolenisti tusastena, sest Helmi hakkas ilmutama avalikke valgete pooldaja tunnuseid. Juhan kahetses nüüd tõsiselt, et ta hommikul laevale ei saanud — oleks olnud varsti juba kuskil frondil ja kindlasti mõni komandör, nagu mitmed endised vabrikupoisid juba olevatki...

Tegelikult küll huvitas karjäär teda vähe. Ja oli kord juba kõik nõnda läinud, mis seal enam teha. Nüüd tuli vint varjule viia ja hakata näljaga võidu jooksma, sest koos teiste punastega vallandati ka Juhan Vasak vabrikust.

«Olengi nüüd töötatööline,» jutustas ta Helmile, kui nad mõni päev hiljem hilisõhtul koolist koju läksid. Linn oli vaikne; tühjadel tänavatel jalutasid saksa sõdurite patrullid. Nad välgutasid sügavate kiivrite alt silmi ja mõõtsid üleolevalt iga möödujat, sest parunipreilide lilled, kadakate kohvitassid ja «tõsiste eestlaste» tütred olid neid «matside» vastu muutnud üsna upsakaks.

«Hirmus on nüüd küll, paljud jäid tööta,» rääkis Helmi. «Aga eks saa ikka kuidagi elatud.»

Juhan vaikis.

«Ajaviiteks, justkui kõhutäiteks olen lonkinud hommikuti turule,» ütles ta siis. «Tore on vaadata rasvaseid angerjaid, neid on seal kuhjaviisi, nii pikad nagu kaikad. Leidub, kes jaksab osta!» imestas ta.

«Miks mitte, mis see siis ikka maksab. Mamma tõi ühe. Pole midagi väärt, mulle ei meeldi!» kõverdas tüdruk huuli.

«Huvitav, või ei meeldi!» naeratas noormees ja jäi sõnatult neiu kõrval sammuma. Sisikonnast kostis tugev korin — ta katsus seda varjata, imiteerides huultega umbes samataolist häält... Ta peas lendlesid tuhanded mõtted. Kui ta päeval

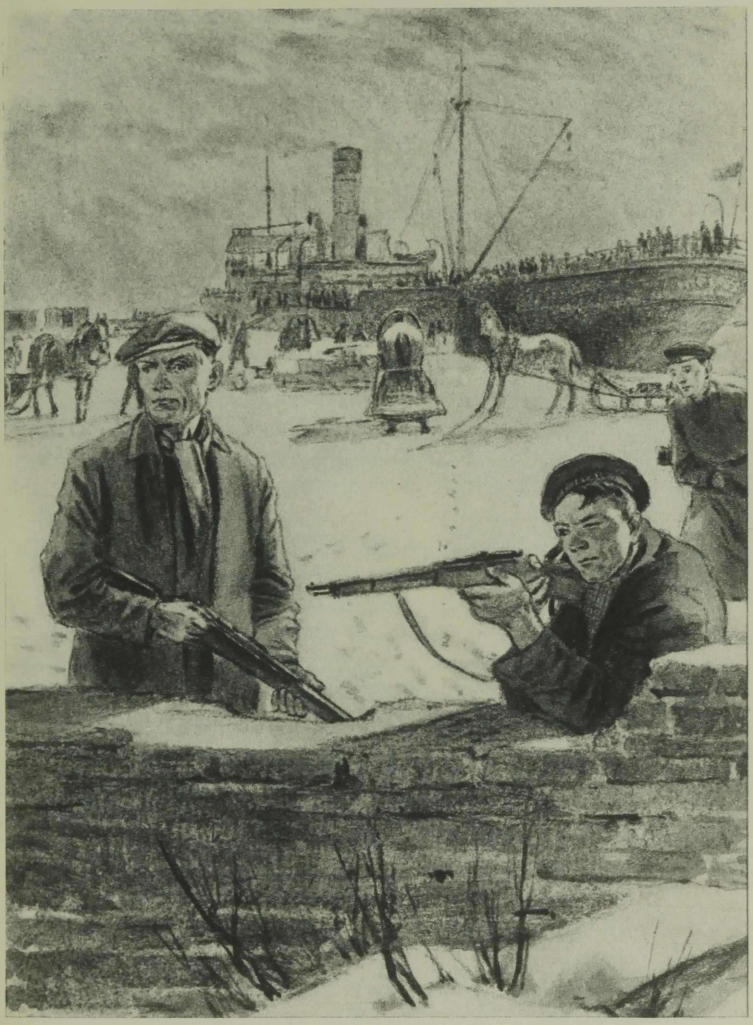

turul selle matsaka proua korvist oleks rahakoti võtnud, poleks keegi näinud ... Oleks olnud raha. Oleks saanud osta uued kingad — praegused on äkki nii ära lagunenud, et nendega on lausa häbi päevavalges inimeste hulka minna ... Tuhat asja oleks vaja, ostaks uue kaabu, uue kaelasideme ... Kõhu sööks täis ... Aga oleks seda võtmist siiski keegi märganud, rändaksin vangimajja, ei oleks enam võimalik siin vabalt käia. Ja missugune häbi! Ja polekski keegi märganud, ikkagi oleksin olnud varas, mis näoga ma oleksin veel tulnud inimeste sekka! Ei, need polegi nagu minu mõtted, — varastama ma juba ei hakka ...

«Alati pead sa omaette aru, ikka on sul midagi mossitada! Ah jumal, kui igav sa oled, räägi ometi midagi!» pahandas Helmi.

See rikkus veelgi Juhani tuju. Kuid ta katsus seda varjata ja hakkaski midagi jutustama, püüdes ilusale tumedasilmalisele tüdrukule meeldida. Aga kas on kõlblik olla niisugune silmakirjalik, arutas ta samal ajal, miks ma ei ütle talle kohe, et ma lihtsalt ei taha, — milleks see teesklus? Suu aga veeretas sõnu edasi:

«Oh ei, ma ei haudu midagi halba. Mõtlesin ainult, kuidas mu vanaisa luges huvitavalt söögipalveid. Luges enamasti igal laupäeva õhtul ja pühapäeva hommikul, pühapäeva õhtul aga mitte kunagi. Pühapäeval oli tal vaba aega, siis käis ta kas kõrtsis või olid tal kodus väimehed ja muidu tuttavad külla tulnud, — vanamees oli siis alati viinastanud. Purjus peaga aga ei kõlvanud ju jumala poole pöörduda ...»

«Igatahes — sina ei ole usklik,» ütles Helmi. «See pole hea. Mina olen!»

«Oled usklik?»

«Jah, aga igaks juhuks, nagu ema ütleb. Juhtub jumal tõesti olema, ja kui oled teda siis pilganud, on pärast halb.»

«Tõepoolest kavalus! Nagu ärimees — igaks juhuks. Raha pangas, ega ta paha tee!»

Helmi vihastas. Ta laskis Juhani käe alt lahti ja hakkas kiiresti sammuma, väänates sealjuures oma ilusat pihta. Poiss püüdis tema kõrvale jääda ja teeskles, nagu ei paneks ta tüdruku tujutsemist tähelegi.

«Jah, see vanaisa palvetamine ... Ma käisin tema juures karjas. Seal oli palju inimesi — minu viis-kuus tädi, siis

vanaisa õepoeg, mina ja veel teisigi. Luges siis vanaisa palvet. Aga tal oli niisugune naljakas hääl — seal tuli see rõhuga, kus rõhku vaja polnud, ja seal vaikselt, kus oleks tulnud rõhutada. «Meie isa, kes sa oled taevas!» See «taevas» käis nii heledasti ja veidralt, et ta õepoeg turtsuma pistis, ja veel nii pagana imelikult, nagu purskaks ta ninamulkudest kohe midagi välja. Kõik vaatasid õepojale ja panid omakorda turtsuma. Igatahes — naerupidamine oli äärmiselt raske... Helmi, kas oled naeru pidanud?»

Helmi turtsatas ja jooksis väikeste nobedate sammudega poisist eemale. Poiss jooksis talle järele, haaras tüdrukust kinni, süleles, tüdruk pööras näo, ja nende huuled ühinesid — nii pool-kogemata!

«Homme on pühapäev, homme tuled meile, hommikul juba, eks ole?» anus tüdruk hooviväravas, kus veel kord mõõdeti huulte kuumust.

Need «mõõtmised» mõjusid noormehele uimastavamalt kui kõige kangemad paberossid. Muide, kangeid paberosse polekski nüüd enam saada olnud. Turul müütati igasugust alaväärtuslikku suitsumaterjali: saksa sõdurid sigareist valmistatud paberosse, poisid-plikad, eided-taadid samagonni — omakasvatatud tubakat. Mõned müüsid lihtsalt õlgi ja heinapepri, peale selle oli saadaval veel saksa «Kriegstabak» kirsilehtedest ja muudest aseainetest. Juhan Vasak kaalus suitsetamise mahajätmist, kuid see oli võrdlemisi raske. Juba noorena, karjas käies oli ta suitsetama õppinud, algul seina vahelt sammalt kaapinud ja lepalehti paberisse keeranud, hiljem aga isegi vanaisa või onu tubakapakist salamahti pläru teinud. Kodus linnas olid isa tubakas ja kestad kapi otsas käepärast. Kord, kui ema oli turule läinud, toppis poiss tohutu pika paberossi — pärast oli tuba maani suitsu täis. Ei aidanud siis õhuakna avamine ega käterätiga vehkimine — ema nina oli tundlik ja poisi nahk tuline. Aga või sellest hooliti — tubakamürk oli kord juba veres. Nii polnud nüüd kerge mõtelda mahajätmisele, tuli kuidagi läbi ajada, lootes paremaid aegu.

Paremad ajad olid aga visad tulema. Juhani ema ja õed olid läinud maale, sest vanaisal oli ometi igapäevane leib kuhugi aida alla, lauda või küüni põrandasse peidetud — punaste eest, sakslaste eest, ja tont teab lõpuks, kelle eest, kui aga endal ikka võtta oleks. Ja või seda viljapoolist siit mõisa-

kuuendiku kehvalt põllult, nõmmede ja kivikärgaste vahelt kuigi palju saadigi!

Ega vanal Vasakul ja tema noorel võsulgi linnas midagi erilist olnud peale hakata. Ainult uue eluaseme leidmisega oli neil mõningat tüli ja tegemist. Kui Nõukogude valitsus võimule tuli, oli kõigile töölisasutustele muretsetud lahedamad võimalused. Ants Vasak oli tööliste volinikuna läinud haigekassa koosolekule, kus selgus, et siingi vajatakse avaramaid ruume. Valitsusega kokkuleppimine usaldati Vasakule. Valitsus andis haigekassale omaaegse kriminaalpolitsei hoone, Vasak ise kutsuti maja komandandiks ja anti talle korter. Muidugi ei jätnud okupatsioonivõimud nüüd Vasakuid siia. Ulualune leiti lõpuks kehvas keldrikorteris, tingimusega, et selle eest tuleb teha kojamehe-töö.

«Näe, kuhu endine komandant on jõudnud,» ütles vana Vasak uues kodus ringi vaadates.

«Kas sakslased punaste komandandi nii kergesti peost oleksid lasknud,» naeris noor. «Küllap teati, et olid sealgi rohkem kojameheks.»

«Noh, olgu või kojameheks. Olin kojamees, oli eidel tööd ja oli sinulgi.»

«Kogu linna arstidele tassisin kirju, nii et pooltallad läbi kulusid, aga kopikatki tasu ei antud,» nurises noor Vasak.

«Ja kus me nüüd oleme?» küsis vana. «Siin keldris ja pursui kojamehed . . .»

Nad vaatasid teineteisele ja vaikisid, nagu otsiksid nad mingit väljapääsu sellest allmaakoopast. Kuid väljapääsu oli võimatu leida.

«Eks neil ole ikka parem, kes siit põrgust minema said,» arvas viimaks noor. «Tossutasid ilusti Naissaare taha, sakslased ja valged lakkugu panni . . .»

«Arvad, et neil sealgi nii libedasti läheb,» sõnas vana. «Arvad, et need valged kuskil praegusega lepivad või sakslased rahule jäävad. Näe, Virumaa pool meie mehed taganesid ja kogu aeg pidasid lahinguid. Rakveres sakslased poosid üheksa töölist jaama aeda puude oksa ja lasid rippuda nii kaua, kuni terve linn oli lehka täis — mõni paruniproua ja teised niisugused olla saanud närvipõrutuse. Tartus topitud punaseid jää alla ja mujale, Pärnus kõmmutatud töölisi maha, nagu polekski need inimesed . . . Papid loevad muidugi sõnad

peale nagu viiendal aastal. Siis olid ometi saksa papid, nüüd on matsisoost mehed samas ametis . . .» seletas vana.

«On mis on, aga eks arveteõiendamisi ole veel ees,» arvas noor Vasak. «Ma panen selle supilirtsu lauale, larbime nahka,» jätkas ta ja tõi väikesest toidukapist plekkmannergu, kus auras mingi vastiku lõhnaga vedelik.

«Aga nii kui kellatila — üks päev hobusekontidest, teine päev tindikalast . . . käib taktis,» ütles vana.

«Oleks veel tintki, — liiv ja luupuru . . . Kaks kartulilemmet täna ongi,» soris poiss pika supilusikaga kolistades mööda mannergu põhja.

«Võiks ju ka midagi paremat seal linnaköögis keeta ja siis inimestele anda.»

«Mida siis Villule antakse? Sellele ikka Speck ja Eier, angerjad ja räimed, meile ruunakont ja saepuru.»

Supi kõrvale hammustasid nad ahnelt tšekileiba, mida anti veerand naela isikule ja mille kohta liikusid kuuldused, et see olevat küpsetatud peenest kasepuutolmust. Selleks korraks tundus siiski midagi soojemat kehas olevat ja meeste meeleolu tõusis.

«Nüüd peale seda kuninglikku lõunat oleks jumalik olnud «Kiir» lahti lüüa ja paar V. K. artiklit magusroaks alla neelata,» arvas vana Vasak.

«Kuninglik» ja «jumalik» äratasid noore Vasaku tähelepanu ja ta arvas heaks imestust avaldada.

«Eks keiser ja usk kõnni ikka kõrvuti, üksteist toetades,» ütles vana. «Küllap nüüdne keiser samuti hea seisab oma pappide eest nagu varem Kolla oma poppide eest. Ja vaene lihtinimene olgu neil nagu traadi otsas. Eks omal ajal sai seda küllalt nähtud, kui Vene turul neid peletisi varda otsas tassiti ja rahvale karjuti: «mits maha!» »

Poiss ei taibanud, millistest peletistest isa pajatab ja mis «mits maha».

«Oled ikka roheline. Eks ma mõelnud neid kirikulippe, mida talutati kirikust kabelisse, kus neid siis õnnistati igal kolmekuningapäeval, kui Vene turul jordanit peeti. Ja siis karjusid võmmid: «mits maha!» . . . Eks sa ise käinudki seal vahel vahtimas . . .»

«Käisin.»

«Käisid, aga midagi ei tea!»

«Küll ma tean. Ma tean, et viienda aasta lippudest on veel üks «Dvigateli» lipp praegugi kellegi meie mehe korteris. Ja

tean sedagi, et Kingissepp kord ütles — praegusel ajal õpivad inimesed kolme päevaga niisama palju kui rahulikkudel aegadel kolme aastaga.»

«Kas seda ütles Kingissepp, kas seda ei ütelnud keegi teine? Aga olgu, nüüd ei tohi poliitikat teha, nüüd on jälle käes niisugused ajad, kus noorsugu otsib ajaviidet lollustes, vanad rumalustes, targad sõrmeimemises, poliitikamehed rahva pimestamises ja matsidest härrad kintsukaapimises.»

«Noh, Seckendorf ajas nende polgud laiali, kindralid jäid ainult kuldpagunitega,» teadis noor Vasak.

«Eks nad nüüd organiseeri salaja ja loe oma manifesti. Olevat ju rentinud mereröövlite seltsilt selle pika nokaga päästelaeva ja hakkavat liitlaste köökidest iseseisvust välja päästma.»

«Kas sa mõtled seda pika punase ninaga Martnat?» küsis poeg.

«Ega selle Koodi-Jaani ninagi lühem ole, vaata et ulatab veel sügavamale.»

Nõnda puresid tööta isa ja poeg peale hobusekondipuljongit tähtsate sündmuste ja tegelaste kallal.

«<«Kiirt», «Kiirt» oleks hea lugeda küll, aga õhtuks katsu muretseda «Päevalehtegi». Kas sul juhtub olema kolm kopikat oberosti?» küsis poiss.

«Minul ikka niipalju on, aga tulist viha teeb, et kodanlaste hulgas leidub otsekohe müüdavaid hingi, kes seda okupatsioonivõimude hääletoru toimetama hakkavad. Ja vaata, pärast teevad süütu näo: neid olevat sunnitud!»

Vana köhis ja kissitas silmi.

«Aga ära sest väljas seletama hakka, mis peale mehist lõunat omavahel räägitakse, — teine asi vahest mõnele mehele, aga mitte «naisele»,» hoiatas ta.

Poeg raputas pead, siis ütles:

«Kuule, mul oli ikka hirm nahas küll, kui «keelan ja käsen» seintele pandi — et kellelt sõjariistu leitakse, sellele kuul keresse . . . Meil peitsid sa need ikka nii ära, et ükski sakslane üles ei tuhni?»

«Ära karda!» julgustas vana. «Jah, arvasin mõnikord, et see meie valitsus on ikka üsna saamatu, aga nüüd näen, et seal on nupumehi küllaltki hulgas.»

«Kuidas nii?» küsis poeg.

«Noh, nimekirjad võtsid ikka kaasa. Muidu oleksime vahest

meiegi Kalamaja taga valli ääres konte sirutanud. Eile ööst käisid seal kõmakad.»

«Kuule, isa, sa ütlesid, et mitte «naisele» rääkida. Eks naine ole samuti inimene ja veel hulga tragimgi mõnes asjas. Näiteks see Tisler, kes Keilas surma sai.»

Üürike vaikus ja siis:

«Kõik pole tislerid ega kõik pole kingsepad. Ma tean ainult üht Tislerit ja üht Kingseppa.»

«Sa mõtled Kingisseppa?»

«Aga keda sina mõtled?» küsis vana. «Ega mina pole koolitatud, et teie grammatikaid tunnen. Minu kool oli katekismus ja viis peatükki. Koolmeister isegi ei mõistnud oma nime kirjutada, oli ikka Benjamin Keggu, oleks pidanud vist Kägu olema. «Padi sudi, sobaka maltsik», — see oli ta vene keel. Hernestele pani aga põlvili, lineikaga uhtus küüned tuliseks. Kuid ema noomis sõna kuulama . . . Alles hiljuti, kui pühade aeg maal käisin, küttis vanake mul naha soojaks, et ma ei käivat lauakirikus. Selles asjas aga pidin kullakesele pahaks pojaks jääma. Ei ole viiendast aastast saadik minu jalg üle kiriku läve saanud. Miks, seda teavad härrad pastorid ise kõige paremini.»

«Sa oled ju vana mässaja.»

«Mis seal vana, või mis seal mässaja. Tööinimesed on ikka isandate meelest mässajad, kui nad vähegi õigust nõuavad. Eks sai oldud ametiühisuses juba ammu. Nüüd läks lõpuks vabadus lahti . . . inimesi jooksis hunnikus kokku . . .»

«Mis kuus sa parteisse astusid?» küsis noor.

«Mis kuus? Kas mina, vana inimene, seda enam nii täpselt mäletan.»

Vana Vasak vaikis.

«Ega partei üksi aita, kui sa ise mees pole,» jätkas poiss arutamist. «Teine pole eluaeg parteist undki näinud, kuid on samuti töörahva huvide eest väljas. Mina pole küll veel õieti aru saanud, milles see paremus seisab. Ma olen teinud ja rääkinud, nagu ma tunnen, ilma et mind keegi selleks oleks sundinud . . .»

«Noh, kui sa sellest praegu aru ei saa, küllap siis varsti mõistma hakkad, mis partei tähendab,» tõusis vana Vasak toolilt, võttis varnast vana palitu ja läks jälle tööd otsima.

Õhtul polnud enam midagi süüa. Juhan uuris toidukapi riiuleid, kuid ei leidnud, mis kõlbaks hamba alla panna.

«Küll homme saad tindipuljongit,» lohutas isa.

«Homme on hobusekontidest . . . Leiba on turul nüüd näha, võiksin osta,» arvas noor.

«Võiks jah,» ohkas vanamees, kes viimasel ajal oli tugevasti habemesse kasvanud. Vurrud nina all olid heledad, juukseviirg ümber kukla ja oimude aga võrdlemisi tume, kuna lagipea oli kaetud hõredate pleekinud udemetega.

«Sa loe nüüd midagi niikaua, kui ma magama jään,» soovitas noor Vasak, tuletades meelde, kuidas vana oli teda lapsena õhtuti magama jutustanud.

Kuid seda ei juhtunud siis kaugeltki iga päev. Enamasti oli isa raskest päevasest tööst väsinud, ta uinus ruttu, ja väike Juhan jäi ema hooleks. Kauemat aega oli poiss maganud põrandal ahju ääres, ja kui lamp kustutati ning tuba pimedaks jäi, oli siin igav ja õudne. Kord hakkas ta pimedas vilistama. Siis ütles ema, et sellele, kes öösel voodis vilistab, tulevat tondid kallale. Juhan oli vastanud, et tema pole ju voodis. Seepeale kollitati teda korstnapühkijaga, kes pidavat pahad lapsed ära viima, kui need sõna ei kuula. Mõnikord jälle pidi kole kaltsukaupmees, kes hoovis «kaltsu, konte, vanu kalosse» karjus, poisi kinni haarama ja kotti pistma. Oli neidki juhtumeid, et teda kästi õhtupalvet lugeda, olgugi et emal ega isal kummalgi sellega tõsi taga ei olnud. Isa oli alati kirikut sarjanud, jumalat looduseks või loodust jumalaks pidanud, ema aga juba oma vanematega ööd kui päevad vaielnud, et «mitte päike ei pöörle ümber maakera, vaid vastupidi», nagu tema olevat kuulnud. Ei olevat mingit «Maagogi», mille «nelja kandi pealt» tulevat inglid viimselpäeval, nagu kinnitasid vanad inimesed. Väike Juhan pidi olema selle mitmeti väga segase «kasvatusteaduse» katsejäneseks. Ja kui korstnapühkija ning kaltsukaupmees ei aidanud, poiss aga ikka tõrkus või jonnis, võeti «urvaplaaster» või püksirihm ja uhuti selg kirjuks nagu maakaart . . .

See kõik rullus lahti Juhan Vasaku vaimusilma ees, kui ta siin pimedas isa kõrval ema ja õdede asemel lebas. Ta oli kord vanasti samas olukorras magades säärase rumala äparduse üle elanud, et alatasa pidi punastama, kui sellele juhtus mõtlema. Ta oli unes näinud, et niisutab planku, aga ehmus äkki üles ja märkas, et plangu asemel oli isa . . . Seda juhtuvat ju lastega, aga oli ikkagi nii piinlik. Isa sellest ometi kunagi ei kõnelnud, isegi mitte emale . . . Kuid veel hullem

oli olnud see, kui ta karjapoisina vanaema sängis puhates oli sinna teinud veel suuremat pahandust. Poiss otse põles siis häbist ning ahastusest. Kuid midagi polnud parata — päeval oli ta rasket toobrit tõstnud, nii et õhtul kõht valutas põletavalt nagu tuli. Päev läbi oli pisike, kuid alati temperamendikas poiss tublisti töötanud ega virgunud ööse kõige tarvilikumal silmapilgul — muidugi jälle oma südamevaluks.

«Naljakas ja väga imelik,» ütles ta äkki poolvaljusti, nii et isa ärkas ja pahvatas:

«Sonid või?»

«Ei soni. Ma mõtlesin seda noorepõlve lugu . . . Mõni asi on nii, et ei taha kohe mõtelda.»

«Mis neid noorepõlve asju nii uurida, vaata, mis nüüd maailmas sünnib. Kas oled kuulnud, mis Soomes tehakse?» küsis vana ja jätkas: «Mulle täna räägiti, et seal tapetavat päris lihuniku kombel. Kellel sinine pluus seljas, sellele üteldakse: «Hüva päiva, pergeli rüssa». Oma töölised on rüssad ja puss muudkui välgub. Venna-arm on lõppenud.»

«Kuule, aga meie laevad läksid ju ka sinnapoole,» tähendas Juhan.

«Ega nendele seal midagi tehta, need annavad valgetele vastu, — nägid küll, kuidas pommid taeva all lõhkesid, kui saksa tuvid püüdsid oma mune nende pardale muneda.»

Juhanile tuli meelde, kuidas tõepoolest šrapnellid olid linna kohal lõhkenud, otsides sakslaste lennukit, mis äpardunud pommipildumise järel oli silmapiiri taha pagenud.

«Kas «Tööline» läks ka nendega?» küsis poiss.

«Jah ikka,» vastas isa.

«Ja need inimesed, kes «Töölist» tegid?»

«Muidugi, kes neid siis maha jättis.»

«Kas need ka, kes tellimisi vastu võtsid?»

«Muidugi, mis needki siis veel siin ootaksid!»

«Kas need naisterahvad kah?»

«Kuhu nemadki jäid.»

«Aga naisterahvastel poleks ju vaja olnud minna. Ise ütlesid, et — ma ei mäleta, mis sa ütlesid, aga midagi oli.»

«Ega need naisterahvad niisugused ole kui teised, neil on ehk juba natuke peas seal pikkade juuste all.»

«Neil olid ju enamasti lühikesed . . . Ühel prillidega — sellel olid veel pikad, — niisugused paksud kotletid kõrvade peal.»

«Eks see siis ole kõige rumalam!»

«Tema kõige rumalam! Miks?»

«Kus mina tean — vanamoeline. Vanamoelised on ju mahajäänud.»

Ah tema on siis rumal ja mahajäänud? Võib-olla on ta tõesti maha jäänud sellest laevakaravanist, on maha jäänud sellest suurest mereväelasest. Aga kuidas võis ta maha jääda? Ei, ta võib oma mereväelasega niisama mahedasti jutelda kuskil kõrvalises kabiinis, nagu nad kudrutasid seal merekaldal. Ei, ta võib olla koguni tema süleluses, ei, ta võib . . . oh, ei tea, mis ta seal võib, piinles Juhan inimese pärast, kellel temast aimugi polnud.

«Poleks tulnud need sakslased, oleks ta veel siin,» mõtles Juhan.

Viimaks pika otsimise peale said Vasakud ometi tööd, ja sedagi tänu revolutsioonile, nagu arvas vana. Nimelt oli revolutsioonikeerises katsutud hävitada kõiki vihatud tsaarikorra ametiasutusi. Veebruarirevolutsiooni algupäevil võidi linnas sageli näha pilte, kus paksud raamatud ja aktipuntrad nagu varesed pööninguilt alla lendasid. All aeti paberid hunnikusse, süüdati põlema, segati isegi hoolikalt roobiga läbi. Peatänavad olid kaetud paksu põlenud paberite kihi ja tuhaga, nii et isegi sõdurid oma massilistel meeleavaldustel käratult liikusid, nagu oleksid neil rautatud saabaste asemel jalas vildid, mis sahisevad kuivanud kaselehtedes. Kriminaalpolitsei hoone ees kannatasid möödujate saapakontsade all kõige põhjalikumalt roimarite näopildid, — mõnel oli nina sisse tallatud, teisel laup lömastatud, kuid kes siin sai sellest hoolida, sest löödi segi isegi palju hullemaid objekte, nagu näiteks mõni vangimajaülem või jõhker ohvitser . . .

Nõnda juhtus, et ühte erahoones majutsevat politseijaoskonda revideeriti hoolega ja pärast seda pandi tuli räästasse. Muidugi, nüüd olid tulnud majaperemeestele «julgemad ajad», poolpõlenud majale võis lasta remonti teha ning üürnikud sisse võtta. Kulud ei võikski ju suured tulla. Lõviosa võtsid ju alati tööliste palgad, kuid need olid härra parun Seckendorfi armust nüüd «üsna mõistlikkudesse piiridesse surutud», nii et võis juba leppida. Nii arutas majaomanik, tehes ülevaatust oma maja varemeil. Tuleks võtta neli-viis meest, igaühele kolm rubla oberostis, — see oleks umbes veerand sellest, mis maksti enamlaste päevil. Paneksid mullalae paika, ajaksid

sarikad püsti, klopsiksid katuse peale, tõmbaksid plekiga üle, — maalrid sisse ja ongi valmis.

Nii õnnestuski vanal Vasakul kirves jälle palki lüüa. Tema vana puutöölisena oli majaperemehele nagu rusikas silmaauku, tal olid oma saag, peitlid, haamrid, höövlid, niimeistrid ja muud niisugused «värksed», igatahes niisugune längus kaanega kast tihedasti täis tööriistu nagu silke tünnis. Ja kui vana juba tööle sai, siis polnud nooregi võimalused enam mägede taga. Vanal oli veel teine vuks ja kirves, peitel ja hea suur sarvedega haamer. Ta rääkis majaomanikule, et tal olevat tagavaraks noor vilunud jõud, kelle võiks samuti tööle rakendada.

Nõnda sai treial Juhan Vasakust «vilunud puusepp», kes pandi sarikaotsi tahuma. Paraku, ega see kirve käeshoidmine olegi nii lihtne, võtab nii vibama nagu vembla, kui pole harjunud. Sarikaots tuli tahuda kõveraks nagu täku kael, siis veel niisugune koera pea sinna otsa, aga vaata, äkki läigatas kirves üle ääre, ja oligi lohk sees üle šablooniga tõmmatud musta kriipsu! Nuta või naera. Õnneks tuli vana Ants appi ja silus vea, nii et seda ei juhtunud nägema kuri peremees, kes ise katsus olla igal pool tööliste sabas, et need kuidagi kallist aega ei raiskaks.

Juhan Vasakut valdas selle töö juures vastikustunne, nagu oleks jälle tulnud süüa hobusekondipuljongit, mis ajas üles röhatisi. Üldse, ametimehe uhkus oli haavatud. Tema, rauatreial, metallist, kes tehases oli ikka nõutav ja lugupeetud, peab siin seda sarikaotsa närima ja veel teiste naeru all olema, sest, näe, juba piilub üks siit, juba teine sealt, juba on peremees heitnud hävitava pilgu, ja kindlasti on laupäeva õhtul ta tunnipalk poole odavam kui teistel. Ja peale selle teeb ta oma mõnusale vanale häbi. Ei, ta ei suuda siinset olukorda kannatada. Aga mida pidi ta ometi peale hakkama, kui kaotab ka selle töökoha! Ei, ta vaatab veel laupäeva õhtuni. Mullalae löömine ja sarikate püstitamine, nendele papialuste laudade kinnitamine läks juba libedamini. Kuid see ei aidanud parandada viga, mis oli tehtud sarikaotste juures. Ükski sarikas ei läinud küll praaki, aga Juhani puusepa-renomee oli peremehe silmis rikutud. Tuli palgamaksmine, — teised said kes kolm, kes isegi kolm ja pool oberosti päeva kohta, Juhan Vasakule aga anti kaks — kui vilumata mehele ja alles noorele algajale... See muidugi ei sobinud Juhani iseteadvusega, mis

viimasel ajal oli võrdlemisi arenenud. Aga nüüd ei aidanud see iseteadvus. Kui sellega ei leppinud, mis peremees maksis, tuli töölt lahkuda ja jälle turul toidupoolist eemalt imetleda.

Juhan otsis väljapääsu. Paljud olid hakanud äritsema. Oli toodud mahorkatubakat üle piiri, oli käidud hankimas maalt leivajahu, tangu ja muid toiduaineid, mida salaja mööda metsi ja kõrvalisi teid saksa vahipostidest mööda hiilides toimetati linna turule, kus neid kõrge hinnaga realiseeriti.

Juhan oli mõne säärase äritsejaga kõnelnud.

«Jah, see on ju lihtne,» oli ta saanud vastuse. «Juhtudki vahele jääma: sakslased on altkäemaksu peale maiad. Nemad ei taha palju. Tsaari tšinovnikule pidi libistama pihku kümneid rublasid, enne kui asi liikuma hakkas, aga kultuurne sakslane lepib sagedasti ühe ida-rublaga, munapaari või kilo pekiga.»

Kui lugu on nii lihtne, miks ei võiks siis Juhan Vasakki spekuleerimisega õnne katsuda? ... Jah, aga spekuleerimine, kas see käib tema seisukohtadega kokku? Kuidas suhtuks partei sellesse? Ja kas ainult siis ei tohi spekuleerida, kui ollakse parteis, — kas aus tööline ei pea alati marodeerimise vastu võitlema? Tuli meelde, millise vihaga ta oli lugenud «Kiire» veergudelt spekulantide sigadustest. Ei, ta ei hakka spekulandiks ... Ta hakkaks lihtsamalt kauplema. Ostaks asju, vanu asju, riideid, saapaid, mööblit ja müütaks neid, nii et saaks kuidagi elatud ...

Esmaspäeva hommikul ütles ta vanale:

«Täna ma sinna enam tööle ei tule.»

«Noh, kas juba taskud täis?»

«Mis täis, aga inimene peab kuidagi paremini katsuma ära elada ... Ma mõtlesin hakata ärimeheks!»

«Hakkad tuulega kauplema,» narris isa.

«Miks tuulega? Võib ju osta vanu riideid, asju ja edasi müüa.»

III

Vana Vasak nägi, et poisil on uued plaanid peas, ajavaim on külge hakanud, — las proovib. Ta lahkus ust kõvasti kinni lüües. Poiss, nagu tõsine ärimees kunagi, täis optimismi, sammus vanakraamituru poole, paar vana pintsakut, mis isa talle oli andnud, «käsirahana» käsivarrel. Ta hoidis neid

õrnalt, nagu ähvardaksid nad määrduda või krimpsuda. Jõudnud turule, jäi ta nähtavale kohale seisma, riided käel, ise ehmunud, silmad aga säramas, nagu oleks tal siia kahte vanasse pintsakusse midagi salapärast peidetud.

«Poiss, mis need satsid maksavad?» kargas keegi tema juurde. Juhan nimetas mingi hinna, kuid see pani mehe täiest kõrist naerma:

«Niisuguseid närusid saab selle raha eest meil terve vaguni. Pea meeles, noorsaks, et oled täikal, ja siin juba niisugust kaupa nii soolase hinnaga ei osteta.»

Vasak seisis nagu vaene patune keset turgu, ilma et teda keegi oleks enam tülitanud. Tal oli nüüd niisugune halb tunne, et oleks vajunud siinsamas läbi maakamara. Inimesed käisid, vaatasid, sõelusid edasi-tagasi, kuid nähtavasti oli neil kõigil endil samasuguseid pintsakuid, millest meeleldi vabaneksid, oleks aga, kes ostaks. Juhan tuli pintsakutega koju tagasi ja vandus, et ta enam rahva naeruks ei lähe. Lisaks kõigele riivas teda isa lõbus meeleolu — vana Vasak naeris õhtul poja äpardust nii, et ta laiad kollased, nikotiinist pargitud hambad läikisid.

Isegi kooli minnes ei vabanenud Juhan halvast muljest, mis pintsakutega kauplemine talle oli jätnud. Ta oli tusane, tülinoriv ja tuli klassi, ilma et oleks teretanud. Koolidirektor Tarkpea märkas seda ja vihastas läbi lokkis vurrupuhmaste:

«Vasak on täna vasaku jalaga voodist välja astunud.»

Vasak esmalt punastas, heitis vargsi pilgu Helmile ja sähvas siis direktorile ebaviisakalt:

«Sakslaste tulekuga hakkab ebausk laiali lagunema.»

Klassi poolehoid kuulus hoobilt Vasakule, ja Helmi vaatas anduvalt ta valgeid lokke. Direktor punastas nüüd omakorda ja jätkas juttu füüsikaseadustest, rõhutades eriti, et loodus ei salli tühja kohta. Täiskasvanud härrad ja daamid aga polnud sellest huvitatud, nendel oli nii palju tegemist tulevase kevadpeoga, mida parajasti ette valmistati. Ikka ja jälle algas siin ja seal tugev sosin. Direktori pilk suutis selle küll hävitada, teistes tundides aga valitses klassis lausa lärm.

Eriti hädas oli nende inimestega vana Burmeister. Millegipärast oli tema kas valitud või määratud saksa keele õpetajaks. Räägiti, et ta olevat kirglik maletaja, kes mängivat musta kohvi ja havanna sigareid nautides, kuid äärmiselt haja-

meelselt. Ta olevat ühtlasi malereporter ja malenurga toimetaja. Kuid malendid olid mehikese pea nähtavasti nii segi ajanud, et ta unustas rohkem, kui suutis meeles pidada. Härra Burmeister kandis näpitsprille, mis pika musta paelaga olid kas pintsaku või vesti nööpauku kinnitatud. Pael oli äärmiselt tarvilik, sest näpitsad ei püsinud kuidagi ninal, kuigi see oli võrdlemisi tugeva rooga. Iga kord kui prillid kukkusid, võpatas härra saksa keele õpetaja ja heitis kummaliselt kohkunud pilgu üle klassi. Alati näis tal midagi suus olevat. Rumalamad noored arvasid, et küps kartul, targemad — nutsak «pinutagust» tubakat, aga tegelikult oli ainult vanahärra hääldamine kehv. Tema unustamist kasutasid kurjad poisid enda lõbuks. Kes muud kui Vasak, tema punapõseline sõber Palm ja terve rodu teisi tagantjärele seisid rivis kooli koridoris ning ootasid, kuni härra Burmeister tuli, et teda siis tervitada. Härra Burmeistril oli niisugune komme, et andis õpilastele kätt. Oli siis tegemist, kuni kogu rida sai läbi teretatud. Edasi siirdus härra Burmeister õpetajatetuppa. Aga kui ta tundi tuli, seisid poisid juba klassiukse kõrval ja ulatasid hajameelsele õpetajale teistkordselt käe, mis jälle lahkesti vastu võeti.

Teine Vasaku veider kasvataja oli kena punase habemega tehnilise joonestamise õpetaja. Ta oli juba elatanud mees ja kandis samuti näpitsprille. Tema iseäralduseks oli, et ta ei hääldanud «mehaanika», vaid «mekaanika». Sellest kentsakast sõnast sai mehike endale nime, ilma et ta ise oleks aimanudki, et tema omateada õigesti inglisepäraselt hääldatud sõna võib nii halba mõju avaldada. Loomulik siis, et Mekaanika tunnis polnud tööst juttugi. Vasaku aeg kulus Helmi pingi juures, teistel mujal. Vanamehel oli oma lemmik, kellele ta jutustas oma seiklusi Ameerika Ühendriikides, kus ta oli kaua elanud ja muidugi ka selle «mekaanika» kaasa toonud. Klass oli suminat täis, mõni lahkus hoopis tunnist, et klosetis suitsetada — tihti haises kogu maja samogonnist. Joonestusega võis aga kevadistel hindamistel niiviisi suuri raskusi tulla ja mõnigi poiss või tüdruk oli nüüd tegemata töö pärast tõsiselt mures. Kevadpidu aitas mõneks ajaks seda muret hajutada.

Kevadpidu tuligi. Näidendid olid pähe õpitud, ruumid korda seatud. Vasak oli endistviisi kõikjal tegelasena askeldanud, olgugi et koolikomitee oli likvideeritud. Komitee liikmetel ei kõverdatud karvagi. Nad ei olnud suutnud veel aval-

dada tõsist tegevust, kuigi oli kavatsetud mõnda «pedagoogi» veidi õpetada, nagu poisid suurustasid.

Einelaud oli paigutatud kooli muuseumiruumi, mis asus saali vastas. Siia oli kogutud küll peamiselt vana koli, pinke ja pulte, aga leidus ka õpilaste töid: joonistusi, joonestusi, mis olid seinale riputatud — tulevastele põlvedele imetlemiseks. Õpilased istusid üksikute rühmade kaupa laudade äärde, ostsid oma kehva kukru kohaselt limonaadi ja mõni tõi ka daami keelt kastma.

Juhan Vasakulgi olid veel mõned rublad teenitud raha, ta võis kostitada Helmit ja teisigi sõpru. Joodi ja naerdi.

«Poisid, siit saaks ju Mekaanikale midagi!» hüüdis pungispõseline Richard Palm ja võttis vanade koolilaudade vahelt mudaseks tallatud paberi. See oli mingi hästijoonestatud mootori silindri skeem, kunagi isegi auhinnatud ja muidugi muuseumi pandud, kus ta nüüd põrandal vedeles. Palmi hüüe oli nagu signaaliks teistele, kõik hakkasid otsima midagi Mekaanika jaoks. Tüdrukud keelasid küll poisse, aga need tuhnisid üksteise võidu mööda lauaaluseid nagu kartulisse pääsenud põrsad.

Kui Juhan koos Helmiga peolt lahkus, oli temalgi kaenlas paberirull, mille kavatses anda Mekaanikale.

Helmi elas linna servas, kuhu andis tublisti kõmpida. Ja kui lõpuks pärale jõuti, ei tihatud veel kaugeltki kohe teineteisest lahku minna. Nii juhtuski, et Juhan asus pikale koduteele alles siis, kui aeg oli keelatud piiri tugevasti ületanud. Ta oli varemgi mitmel õhtul Helmi poolt hilja tulnud, kuid ikka õnnelikult. Seekord aga ootas ees lõks. M. P. — Militärpolizei — keda kohalik rahvas hüüdis nende esimeste tähtede järgi: mine p-sse — oli kõrvad kikki ajanud ja vagusi nurga taga oodanud, kuni Vasak jõudis parajasse kaugusse. Siis käsutati poisi käed üles ja kutsuti jaoskonda. Sealjuures saadeti teda nii võidurõõmsate nägudega, nagu oleks tõepoolest tabatud mõni kardetav salakuulaja või põrandaalune. Komandantuuris, kus leidus suuremaid saksa asjamehi, katsus Vasak kätega veheldes purssida, et ta saatnud pruuti koju ja niiviisi natuke hilinenud. Seepeale tekkis üldine hirnumine, sakslaste ninamees lõi käega ja soovitas teinekord vähem suudelda.

«Jah, seekord sai tõesti palju,» põrutas Juhan sulas maakeeles ja lipsas uksest välja.

Hoolimata hilisest tunnist polnud Ants Vasak veel magama

heitnud, vaid nokitses katkise saapa kallal. Kui Juhan oli jutustanud M. P. loo, arvas ta:

«Öeldakse ikka, et sakslastel on terav nupp, aga teinekord, nagu näha, lasevad endale üsna hõlpsasti augu pähe rääkida... Ei teeks nad siin suurt midagi ära, kui neil poleks nuhkijaid ja ketikoeri meie endi seast.»

Ta jätkas lõuga sügades:

«Võtame kasvõi minu omagi sugulasi ja kälimehi. Trelli Sass pidi suur tuuker olema, head raha teenima, — nüüd ei saanud teisest muud paremat, kui hakkas Seckendorfile linnavahiks. Temale ei mahtunud kuidagi pähe, et mismoodi need kiiremehed pidid riigivalitsemist juhtima, sest neil puuduvat haritud jõud, tema aga ju karadskoi lõpetanud, suur haritlane! Teine kange mees oli see Mesilase Jüri. Varastas enesele vabrikust raudvoodi, tegi vabriku materjalist mõned kastrulid ja pannid, ajas ületundidega paar-kolm paberist sajalist kokku ja kraaksus sellega nagu vares, kes leiab hobusesõnnikust paar kaeraiva.»

«See lubaski sulle kord uba anda?» küsis Juhan.

«Seesama jah. Aga vaesekesel endal läks nii õnnetult, et sakslaste meisel lõi teisel soolikad puruks ja oligi lõpp. See oli õnnetus, ega mina seda ei osata, aga igatahes mul jäi uba saamata.»

«Eks neile tule andeks anda,» arvas noor.

«Eks rumalamale tuleb muidugi andeks anda, aga mine ütle neile, et nad on rumalad. Muidugi, eks nad ole ühest tööliste kihist ja klassist kõik, aga seda õelamad niisugused ülejooksikud veel on,» arvas vana Vasak. «Eks niisugustel ole nüüd lõbus tuju, et kiiremeestel on palavad päevad, pool Venemaad Villu käpa all...»

«Jah, Baltimaa, Soome, Ukraina... Kaukaasia naftaallikateni tahavad välja trügida.»

«Ega nad, jah, nii lollid olegi, — saksa nina peenike, nafta lõhna tunneb täpselt... Aga ega nad nii kaugele ei jõua,» oli Vana Vasak veendunud.

«Nojah, need kälimehed,» jätkas ta. «Üks suur tormavoi kujutas enesest meistrit ja kaupmeest, aga kaugemale ei jõudnud kui kördiklubini. Sedagi pidas eit üleval, mees ise jõi ja kraaples nagu metsaline. Tal oli loll mood jaluli söögilauale hüpata, isegi võõras kohas. Ükskord võtsin kirve, et kas sa, lojus, saad toast välja. Aga küll oli jänes, — meil oli madal

maja, pani mööda redelit üles katusele. Ega sel Maalil muud üle jäänud kui lahku minna. Jah, näe, nüüd teine mees ja hoopis mõistlikum, töölisevaatega ja igapidi viisakas, muudkui silitab oma suuri pruune vurre, — valaja teine, ametimees. Ja Maali näikse nagu takjas teises kinni olevat, ikka «meie Eduard» ja «meie Eduard». Pole neil suuremat kraami midagi — vaene . . .»

«Vaene, aga aus . . .» lausus poiss selle kulunud lause, mis tema meelest oli aga alles päris uus.

«Vaene ja aus jah,» kinnitas ka vana ja lisas: «Eks selle aususega ole, kuidas on. Kas see on aus tegu, kui minna ja murda ladudesse sisse, panna suhkrukotid, pesupakid, naharullid peale, tuua koju ja müüa maha, nagu poleks midagi?»

«Segaduste aeg,» arvas noor.

«Segaduste aeg! Kas sina ka nii tegid?»

«Mina küll ei teinud.»

«Miks sina siis sellega hakkama ei saanud?»

«Võib-olla ei julgenud, võib-olla polnud juhust . . .»

«Räbal vastus. Nii peab vastama: julgusest pole kunagi puudu, võimalusi oli küll, aga ei teinud, lihtsalt sellepärast ei teinud, et pole aus varastada, röövida ega üldse nii teha, nagu teevad seda igasugu söödikud . . .»

«Aga sa jätsid ju Tõnu laua, kapi ja veel vist midagi siia ja tarvitad neid. Kas see on lubatud?»

«Mina jätsin? Nemad ise jätsid kraami siia ega tahtnud maale viia. Esiteks ei mahtunud kõik asjad koormale, teiseks polnud neil seal moonakamajas neile lõbudele ruumi. Tõnu oli samuti ikka mehemoodi mees, ei laulnud härradele järele. Sellepärast oligi siis sunnitud vabrikust lahkuma ja minema metsatööliseks sinna mõisa, kus ta isa eluaja moonakaks oli. Näed, kuidas parunid «oma inimesi» jälle kokku tõmbavad? . . . Ja mis meie nende kappide ja laudadega teeme, ainult tüliks. Liimist teised lahti ja lagunenud, viimaks ole veel süüdi ja maksa välja.»

Vana arendas kord alustatud mõtteid sugulastest edasi:

«Sinu ema vend, su onu Jaan, see oli samuti vabrikutööline, sepp ja tugev mees, aga näe, mis tast sai. Võttis vanatüdruku naiseks, see viimaks ei lasknud teist enam ligi. Jootnud teisele kõiksugu rohtusid, kuni lõpuks läkski ogaraks ja suri. Mina küll ei usu, et see Viiu nii narr oli, aga naised räägivad seda

ja vihkavad teda. Aga Jaan ise oli ikka kiiremeeste vastane... Mina olen see kõige kehvem ja rumalam, mina, va puusepp, — teised ikka, jah, tuukrid ja veisijad, lukussepad ja sepad, teeninud ikka nii ja nii palju palka... nii nad aina kiitsid... Tõnu aga oli samuti kehva ameti mees, saagis vineeripakke. Eduard, olgugi et teenis neist kõigist rohkem, ei kelkinud sellega.»

Nii arutas vana Vasak, kuni noor oli juba pikali visanud ja vististi uinunud. Mis vanalgi muud üle jäi. Ainult hetkeks vilksas läbi aju, et naljakas — kurdetakse isade ja poegade teravaid vastuolusid, tema aga sobib Juku-poisiga üsna hästi. Ja isa kohendas vaipa, mille poeg oli seljalt maha ajanud.

Aga vale — poiss ei maganud veel:

«Räägi veel midagi,» ümises ta läbi une.

«Mis ma sulle räägin, ise magad juba!»

«Eks ma kuuleksin, mida sina meie asjadest arvad.»

«Kõik panid sakslaste eest minema, mitte kihku ega kahku pole kuskil kuulda. Annaks mõne lendlehegi välja,» ühmas Ants Vasak salaja sosistades.

See ajas noore Juhani ärevile.

«Nagu kanakari... Üks näeb taeva all varest, oma rumala aruga peab seda kulliks, teeb «kurr», ja kõik jooksevad laiali,» pahandas vana.

«Eks sakslane on ikka kull, ega ta vares ole,» arvas noor Vasak.

Kuid vana seletas edasi:

«See olgu nõnda ütelda. Enne olid siin mehed ja komiteed, aga nüüd ma olen ka ringi vaadanud — pole nagu kedagi. Aga ma arvan, et see on nii ainult nüüd esialgu...»

«Vaat kui teeks ühe niisuguse seltsi.»

«Mis see selts siis sinu meelest teeks?»

«Mis ta teeks! Ajaks sakslased välja ja paneks tööliste valitsuse jälle maksma,» seletas poiss ja sai sellest ideest nii vaimustatud, et uni kadus kui käega pühitult.

Ants Vasak hakkas nohisema, kuid temalegi ei tulnud täna õiget und. Põlenud maja remont oli lõpule jõudnud, seinad värvitud sinakas-halliks, plekk-katus punaseks, aknaraamid roheliseks ja korstnad valgeks, nii et hoone oli toredam kui uuelt. Majaomanik, suurte räsus kulmudega nagu vanapagan, andis meestele veel lõpuks jootraha, igale ühe oberost-rubla! Ants Vasak oli jälle «vee varal», sest töö oli lõppenud. Ka

Juhanil polnud mingisugust teenistust. Nõnda pidid nad jälle «kive lihvima», asjata piki linnatänavaid hulkuma, sest polnud kerge kustki tööd saada, kuskil ühtki uut ehitust ei alustatud, kuhugi tehasesse töölisi juurde ei võetud, vastupidi, aina vallandati. Suured laevatehased, samuti vagunitehased, kus enne olid töötanud kümned tuhanded, vaevalt hingitsesid. Tekstiilvabrikud pidasid poole auru sees.

IV

Siiski juhtus Ants Vasakul mõni päev hiljem «vedama», nagu ta ütles. Nende kõrvalt majaomanik oli ehitusettevõtja. Selle äriga oli ta enesele suure neljakordse kivimaja püstitanud, mis oli kõige uhkem kogu ümbruskonnas. Omanik ise oli väike mees, piuksuva häälega ja pehmete valgete suvikingadega. Alati armastas ta sõita jalgrattal, sest tal «olevat ju nii kole palju tegemist». Erilist peavalu tegi talle naine. See oli suur nagu veovoorimehe hobune. Suured jalad astusid raskelt, varbad sissepoole, kand põrutas enne maha kui labajalg, mis nagu kärnkonn oli väikesse luksuskinga pungi aetud. Istmik võntsus tal astudes, nagu oleksid seal kaltsuräbalaist topitud padjad. Nägu oli vinniline, armiline, nina jäme ja sinine, ka puuderdamine ei parandanud üldist inetut muljet. See'p see väikesele mehikesele tegigi nii palju muret, et seesinane peletis tahtis luksuslikult riietuda! Kui Vasaku naisel oli paar odavat särki ja aluskuube, siis proua Treul oli neid kastitäied. Kui Vasaku naine käis vana valge mütsilotuga, siis proua Treul oli iga päev ise kübar, küll lillede, küll sulgedega. Kui Vasaku naisel polnud turult osta muud kui toop kartuleid ja tapamaja väravast vasikakonte, siis proua Treu sõi linnupraadi ja kalamarja. Kui Vasaku lapsed hilbendasid hoovis sitskuubedega, siis Treu tütar kandis kõrgeid saapaid ja tuliuusi villaseid kleite, isegi suvel palavaga. Kui noorel Vasakul oli viimane kulunud ülikond ja katkised saapad, mille kontsi ja taldu oli mitu korda parandatud, siis noorel Treul oli must ülikond, hall ülikond, pruun ülikond, golfipüksid ja tennisepüksid, nöörsaapad ja lakk-kingad, tennisetuhvlid ja muidu tuhvlid. Kui noor Vasak käis õhtul kuskil kursustel, siis noor Treu parimas gümnaasiumis ja läks edasi muidugi ülikooli, millest Juhan Vasak ei võinud undki näha. Kui preili Treu oli kuskil

kõige paremas tütarlaste keskkoolis, siis Vasaku üks tütardest võis vaevalt algkooli paaris klassis käia, teine suudeti hädapärast saata kuhugi tööstuskooli. Arusaadav, see kõik rõhus vana Treud rängalt. Mehikese pea värises nagu haavaleht, kui ta astus lohmaka naise kannul nagu poisike. Muidugi, ega ta alati tohtinudki oma lugupeetud abikaasat saata, seda juhtus ainult harukordadel, kui proua austajad kinni olid. Muidugi, ka austajaid tuli väikesel mehel ülal pidada. Kust ta pidi siis selle raha võtma?

Vasakud läksid uuele töökohale. Läbi suurte pärnade ja kastanite paistis mitmekordne kivimaja, mis esiküljelt oli piiratud raudaiaga. Ühest otsast ulatus see Endla tänavale, teisel küljel moodustas nurgamaja, mis jooksis kuhugi kõrvalisse aeda. Hoone oli vanamoeline ja võttis enda alla suure maaala, mahutades hulga ruume, treppe ja koridore. Kuid kõigi nende ruumide seinad, põrandad, laed, uksed ja aknad olid lagunenud, vigastatud või kulunud, nõnda et enne põhjalikku parandamist polnud siin võimalik elada. Selle parandamise oligi härra Treu endale kaubelnud. Ta oli porssinud saksa keelt, sakslastele oli ta meeltmööda ja vastuvõetav. Ta tahtis ennastki koguni sakslaseks tunnistada, kuid eestlase välimus ja liiga vigane hääldamine ei lubanud seda head kavatsust teoks teha.

«See on paruni maja,» ütles vana Vasak. «Parun Dolly maja. Elas kord siin niisugune parun, aga laskis jalga Saksamaale. Siis pandi siia sõjaväe haigemaja. Nüüd muidugi, kui parunid on jälle peremehed, võeti ka maja tagasi — kas pärijatele või lihtsalt okupatsioonivõimudele. Ja sakslased kavatsevat tuua siia maavalitsuse.»

«Mis maavalitsus see siis on?» küsis Juhan.

«Maa valitsus. Muidugi mitte Saksamaa, vaid Eestimaa jaoks.»

«Kas siis sakslastel on maavalitsus ja linnavalitsus?»

«Maavalitsus ajab maa asju. Linnadel on omavalitsused, mis koosnevad sakslastest ja saksameelsetest eesti kodanlastest. Maavalitsus korraldab siis nähtavasti valdade ja maakondade asju. Korraldab nii, et matsid niisuguste peenikeste asjade juurde ei pääseks, nagu sulevarred ja tindipotid. Mis moonakas või maatööline oskab valla pitseriga peale hakata, lööb selle viimaks parunile tagumiku peale. Aga näe, kui saksa ohvitserid korraldavad need asjad, panevad igal pool parunid

pukki ja neile eesti härradest nõunikud juurde, kohe teine asi!»

«Mis nõunikke neil vaja on?»

«Eks ma juba kord rääkisin neist sakslaste ketikoertest... Noh, kujuta ette, kui sa lähed kuhugi võõrale maale, kus sa kedagi ei tea ega tunne, mis sa oskad seal teha? Siis võtad endale niisugused, noh, kas poolehoidjad või ostad mõned üles. Ja need hakkavad siis sulle kõiksugu andmeid muretsema.»

«Nõunikud muretsevad siis andmeid?»

«Noh, kas siis saksa leitnant õige teab, kes seal vallakomitees istus või kes need mõisad üle võttis. Aga nõunik juba teab. Nõunik on kogu aeg siin olnud, temal on kõik teada. Temal on oma nõunikud, neil on veel nõunikud, niisugused pisikesed nõunikud nagu härra Treu, või veel pisemad, nagu mõni pururumal tööline.»

«Kes tööline nii rumal on, et läheb neile nõunikuks?»

«Küll leidub.»

«Sellesse majasse siis küll tööle ei maksa minna.»

«Rumal, tööd võib igal pool teha, ega töö tegemata jää. Ei lähe meie, tulevad teised. Meie müüme lihtsalt oma töötõudu väikesele Treule, ja las tema kurnab siis meid. Niisugune on nüüd jälle seadus. See on vana tsaariaegne seadus. Enne oli see Vene tsaari seadus, nüüd on Saksa keisri seadus.»

«Aga kas sellel majal kelder ka on?» küsis Juhan.

«Ikka kelder, kuidas muidu. Seal on mitu keldrit.»

«Ja tähtsad saksa parunid tulevad sinna kokku?»

«Keldrisse või?»

«Ei, sinna maavalitsusesse.»

«Jah, sinna tulevad nad kokku.»

«Nõunikud ka?»

«Kõik.»

«Siis on ju tore. Vaat, kui siis niisugune selts oleks, niisugused kindlad mehed, julged mehed, siis oleks lihtne asi...!»

«Ära lora!» taipas isa, milliseid mõtteid poeg haudub. «Niisuguste juttude eest võib Seckendorf sulle saksa nikkelt anda... Ega sa seda kellelegi veel pole pläranud?»

«Ei ole. Ma ainult sulle... Ega ma teistele. Ei ole ma kellelegi hinganud, mis me kahekesi oleme vahel rääkinud,» kinnitas Juhan maha vaadates säärasel häälel, nagu ähvardaks see iga silmapilk katkeda.

Ettevõtja alles alustas siin, uusi töölisi võeti veelgi juurde. Nii said mõlemad Vasakud jälle otsale. Nende ülesandeks osutus akende, uste ja põrandate parandamine, mõnest kohast vaheseina lõhkumine ja uue asemele ehitamine või müürist augu läbiraiumine raske kangi ja vasaratega. Kõige halvem oli vana põranda silumine. Seal tuli esmalt naelapead sügavale põrandasse taguda: meisli serv peale ja haamriga hoop otsa. Siis võeti härghöövel või mõni muu väike šrupphöövel ja hakati hööveldama mügarlikke kohti. See tehtud, pahkeldati põrand ja tõmmati värviga üle. Aknaraamide parandamine oli noorele Vasakule meeldivam, sest see ei teinud küüru nii haigeks, käsi nii valutama ega pannud nii lõõtsutama kui põranda hööveldamine. Nad võtsid aknad eest, kruvisid hinged lahti, seadsid puki vahele, vaatasid, et naelu sees ei oleks, lükkasid tagaserva höövliga siledaks, saagisid plangu küljest raamsaega paraja õhukese liistu, hööveldasid selle hästi sirgeks, määrisid liimi peale, asetasid hööveldatud serva külge ja kinnitasid väikeste naeltega, lükkasid siis höövliga siledaks, tappisid hingeasemed peitliga sisse ja katsusid ette. Oligi paras. Panid veel mõned uued haagid ja nurgarauad ning oligi jälle valmis. Mõnel jäi siiski valgus prao vahelt paistma, — see kästi uuesti maha võtta ja teha, «nii et sakstel soojem oleks».

Üks suuremaid ruume muudeti töötoaks. Siia seati üles tisleripingid, pukid ja tellingud hööveldamiseks, raiumiseks ning kuivatamiseks. Põrand oli paksult höövlilaastudega kaetud, prahti ja koli kõik nurgad täis. Saksa sõdurid käisid siin sigareid müütamas või endile küttematerjali mangumas, kuna nad selles majas kuskil tagumistes ja kaugemates ruumides juba elasid. Ühel ilusal hommikul ilmus noore Vasaku juurde suurte vurrudega sakslane ja hakkas arusaamatus murrakus läbi nina midagi seletama: «Kiste machen, Kiste machen,» oli sellest üksnes mõistetav. Lõpuks võttis sõdur väikesi lauatükikesi, mille abil katsus selgeks teha, et temal oleks vaja kastikest.

«Was wollen Sie mit der Kiste machen?» [1] oskas noor Vasak küsida.

«O, Junge, du Dummkopf, kennst du nicht, ich möchte Speck und Butter nach Heimatland schicken!» [2]

[1] Mis te tahate kastiga teha?

[2] Oh, poiss, sa rumal, kas sa ei tea, et ma tahan pekki ja võid kodumaale saata!

«Dann werde ich für dich keine Kiste machen!» [1] vastas Vasak.

«Du, du! Du Bolschewik, Bolschewikkk!» karjus sakslane ja tuiskas toast välja.

Kuid Vasakut see ei kohutanud. Sakslane ei saa ometi teda sundida oma isiklikke töid tegema, pealegi sundida laudu varastama ja muidugi ka väikese väriseva Treu aega. Siin ei hakka ühegi sakslase hammas tõrkujale peale. Ja kas tema on sellepärast bolševik, mis sakslaste keeles tähendab «töölt minema» ja võib-olla seina äärde, kui ta pole päri, et iga sõdur saadab siit Saksamaale võid ja sealiha, mida ta ise pole saanud millalgi maitsta!

Mõni aeg hiljem hüüdis Juhanile keegi teine sakslane:

«He, junger Bolschewik, bald wird Lenin kaput!» [2]

Kuid see näis rohkem heatahtlik nali olevat kui midagi tõsist. Ja sakslaselt endalt küsiti kohe:

«Aber wie geht's mit deinem Wilhelm?» [3]

Nõnda muutus noor Vasak nii sakslaste, ettevõtja kui ka kaastöötajate silmis mingiks üsna tähelepandavaks isikuks, keda aga ta nooruse tõttu tõsiselt ei võetud. Samuti nagu Helmi ei võtnud Juhanit tõsiselt, kuna ta oli poisist pisut vanem, mis nende aastates tähendas poisile kollanoka, naisele aga mehelemineku iga. Helmile oli Juhan lihtsalt meeldinud, oli oma võib-olla küll näilises naiivsuses kentsakas tüdrukule, kes oskas teda narrida, seega noormeest pigem kohmetama panna kui kindlalt enda külge köita.

Siiski olid nende sidemed küllalt tihedad ja tugevad. Järgmisel pühapäeval seisis neil ees järjekordne retk kaugele metsa. Helmi oli kaasa võtnud kaunis tüseda paki, mille kavaler kergelt kummardades endale kanda palus, et preilil oleks hõlpsam astuda. Kui jõuti metsasügavusse, valiti kõigiti mugav varjuline ning ilus koht ja võeti istet. Tüdruk sõlmis paki lahti ja laotas sealt roogasid paberile. Siin olid võileivad juustu, vorsti ja kiluga, siin oli pannkooke ja kondiitrikooke, härjasilmi, angerjaid ja isegi väike puntsu märjukest. Juhan oli imestanud: mis pidu see nüüd hakkab, kuid tüdruk sundis: muudkui sööl Märjukest rüübati alla — oli mingi saksa veinilaks, hapu ja vesine —, suupistet võeti peale, ja Vasakul

[1] Siis ei tee ma sulle kasti!

[2] Hei, noor enamlane, varsti on Lenin läbi!

[3] Aga kuidas läheb sinu Villemiga?

oli esialgu päris härrandlik tundmus. Midagi pidi see tähendama, et teda nii kostitati. Helmi vaatas maialt poisile silmi, justkui oleks ta tahtnud ütelda:

«Ruudi, söö kõht täis, siis . . .»

Ja äkki hakkas Juhanil piinlik tüdruku kotil priisata. Kõik see küllus meenutas talle koduse söögilaua kehvust, ei sobinud nagu aja raskusega, äratas kuidagi võõrastust ja vastumeelsust . . . Ta tuju paranes uuesti alles siis, kui Helmi kooris kotist välja ka pitsid, lõngad ja kerad ning alustas näputööd.

«Räägi ometi midagi, oh jumal, küll oled sa igav. Ruudi . . . Ruudi . . .» ohkas tüdruk.

«Meie isa ütleb ikka, et küll see tööinimene on rumal, tema ei tahaks muud kui süüa ja magada . . . Sina ütled alati, et küll ma olen igav.»

Helmi naeratas.

«Tead, ma räägin sulle ühe jutu,» algas Juhan viimaks. «Me elasime alles hiljuti majas, kus enne oli olnud mingi jube asutus. Maja oli linna sees, seal on kõrged vanaaegsed tornid. Maja tagakülg oli vastu kõrget müüri, otsmisest aknast paistis kirik, ümberringi lendasid hakid ja nahkhiired. Ja missugused ruumid olid selles majas! Väikesi konge oli mitu, ja ühe suurema laes oli suur konks. Ümberkaudne rahvas teadis rääkida, et siit oli kostnud alati kiljumist, oigamist või mingit südantlõhestavat vingumist. Maja all olid keldrid. Nende otstarve ei saanudki selgeks. Mõnes leidsime suured kuhjad igasugu riideräbalaid, mida kellelgi vaja polnud, mis kuhugi ei kõlvanud.»

«Mis maja see siis oli?» muutus Helmi uudishimulikuks. «Ja niisuguses sina elasid?»

«Aga miks ma ei pidanud seal elama, kui me kõik elasime seal, isa, ema, õed . . . Seal oli käeraudu,» jätkas noormees, «seal oli isegi nuut, kasaka nagaika, oled näinud? Meie isa olevat saanud seda maitsta, üsna magus olnud . . .»

«Mis maja see siis ikka oli?» painas tüdruk.

«See oli haigekassa maja. Haigekassa, ühishaigekassa asus tööliste valitsuse ajal seal.»

«Ja mis seal nüüd on?»

«Kui ma ei eksi, kriminaalpolitsei.»

«Ah, Ruudi, räägi midagi paremat . . .»

«Ja näe, sealt otsmisest aknast joonistasin ma neid kirikumüüre ajaviiteks, — seal oli nii palju simsse, nurki ja igasugu sakke, et vägisi kiskus pliiatsi kätte . . .»

«Sa siis joonistad ka,» imestas Helmi. «Aga miks sa siis Mekaanikale viisid võõra joonestuse?»

See käis nagu noaga noormehest läbi. Nüüd taipas ta, kui halvad tagajärjed võivad olla sellel rumalal naljal, kui Mekaanika taipab, et joonestused on võõrad. Ta ei vastanud Helmile midagi, kuid süda hakkas valutama.

«Kuule, aga miks sa mulle rääkisid sellest jubedast majast?» katkestas Helmi vaikuse.

Vasak jäi veel rohkem mõttesse ja lausus siis:

«Kole on, kui satud niisugusesse majasse! Nüüd on niisugused keerulised ajad, et paljud satuvad libedale teele. Mul oli ka tuttav, oli vabrikus aus tööline, aga nüüd olevat sakslased ta juba saatnud «Riia roodu», see tähendab — Riia vangimajasse.»

«Ah, ära räägi niisugust juttu,» muutus Helmi heldinult leebeks. «Parem söö veel midagi, sa ju ainult näkkisid. Ja võta veini . . .»

«Ei taha enam,» raputas Juhan pead. «Saksa laga . . .»

Tüdruk tõmbus kuidagi kangeks, ta tõmmule näole tekkis mingi imelik õhetus.

«Ega ma veini . . .» lükkas ta peaaegu tühja pudeli põõsasse. «Aga võileivad, koogid . . .»

Ta tavaline elavus oli kadunud. Jutt ei edenenud enam, ja varsti asuti koduteele. Helmi oli ülejäänud toidukraami uuesti kokku pakkinud, Juhan võttis kompsukese jälle sõrme otsa. Helmi maja ees ulatas ta paki tüdrukule.

«Ei, ei,» ütles Helmi tõrjudes. «Kuidas ma viin toidu tagasi . . . Võta kaasa, ega teil kodus ju küllust ole.»

«Pole viga, ajame omaga läbi,» vastas Juhan ja surus kompsukese tüdruku kaenla alla. Nende seekordsel lahkumisel oli juures mingi kibe kõrvalmaik.

Juhanil oli osalt õigus, et nad kodus omaga läbi tulid. Saadud töö tõttu olid ajutiselt möödas päevad, kus neil saepurust leivale polnud muud juurde lisada kui «mundriga» kartuleid ja «dünamiiti», nagu nad kutsusid jahukastet. Juhan võis nüüd märksa priskemalt süüa. Hommikuti läks ta harilikult koos isaga turult läbi, ostis sealt naela või kaks värsket maajahust küpsetatud leiba, «suslanaistelt» lisaks tüki loomaliha, maonahka või kopsu, ja nii söödi kõht enne töölejõudmist peaaegu korralikult täis. Tööd aga võis jätkuda sügiseni, sest veel polnud ühtki ruumi valmis, taoti, kopsiti, krohviti ja siluti

alles seinu, mida tuli kuivatada, enne kui maalrid võisid pintsli peale panna. Just selles ruumis, kuhu pidi tulema maavalitseja, rittmeister von Zahni kabinet, hakkas lagi tilkuma, ja kui hakati põhjust selgitama, leiti, et ülemise korra veetorustik laseb vett läbi. Lagi tuli uuesti lahti võtta ja parandada. Siis järgnes mitu päeva kuivatamist, tuppa toodi lõõmav koksiahi, mis märjale laele vajalikku soojust andis.

V

Vasaku ema, kes esimese õhinaga tööpuuduse kartusel oli läinud maale isa juurde, tuli koos tütardega linna tagasi. Kohale tõi nad Neeme vana ise oma väikese viletsa hobuse ja veel viletsama vankriga. Neid ei teatud oodata. Juhan ja vana Vasak olid hiljaaegu magamast tõusnud ja alles pooleldi riietamata. Seetõttu ei saadud tulijaile kohe välja vastu minna. Kuna Neeme vana ja tüdrukud veel hoovis askeldasid, ruttas Leena Vasak tuppa, vaatas hukkamõistva perenaisepilguga seal valitsevat korratust, tunnistas seinariiulit ja tõmbas äkki ninaga:

«Mis hullu siin nii jäledasti lehkab?»

«Mis siin lehkab?» küsis Juhan arusaamatuses ja viis pilgud omakorda riiulile. «Ahah, ma sain eile õhtul palka ja mõtlesin täna hea olemise teha. Jooksin mitu karni läbi, et toon sealiha ja keedame siis kartuleid-kaalikaid. Jooksin, jah, mitu karni läbi, viimaks sain. Veidi on nagu lõhna juures, aga mõtlesin, eks ta käi,» seletas ta siis uhkelt ja tõi lihakausi riiulilt lauale, et seda haruldust emale näidata.

«Oh, missugused ussid siin peal roomavad!» pani ema kiljuma. «Vii kus pagan! Niisugust sõnnikut toovad kalli raha eest koju! Need mehed on togud. Iga kord, kui neid midagi tooma saadad, siis võid kindel olla, et toovad sodi!»

Leena Vasak punetas õiglasest vihast. Ta oli maal märksa kosunud, päevitanud, priskemaks ja enesekindlamaks muutunud.

«Ja vaata, missugused särgid teil seljas on, nagu söekotid!» jätkas ta energiliselt. «Kui sa ise ikka siit kodunt natukesekski ära lähed, siis upuvad soppa ära.»

«Eks räägi parem, mis seal maal oli. Kas sakslased vilja ka võtavad või toovad juurde?» küsis isa.

«Jah, või toovad juurde! Tuhnisid kõik aidad ja laudad läbi, aga seekord midagi ei leidnud, — vanamees oskab peita.»

«Näe, pole sel lihal viga midagi, pole siin enam ühtki madu peal,» suurustas Juhan, kes oli lihast tõuke rookinud ja nüüd tuli näitama töö tagajärgi.

«Vii kus see ja teine!» käsutas pereema.

Kuid mehed polnud sellega nõus.

«Sa oled seal värske ja paremaga harjunud. Meie larpisime tänaseni hobusekondipuljongit ja tindivett, me seda praadi nende paari ussikese pärast juba solki ei viska,» kinnitas vana Vasak. «Kuhu see äiapapa siis nii kauaks jääb?» tõmbas ta siis tööpintsaku õlgadele ja väljus.

Äiapapa, vana mehike, valged juuksed nokkmütsi alt lehvimas, seljas tolmused, paksud villased riided, millesse olid takerdunud sajad heinakõrred, rakendas parajasti hobust lahti — loom tuli varju alla panna, sest ähvardas vihma sadama hakata. Ühisel nõul paigutati hobune puukuuri, mis oli nii väike, et setuka pea jäi lakke kinni. Kuid siin pidi ta tuule ja vihma eest kaitset leidma. Ega loomale või liiga teha, oli Neeme Aadu põhimõte. Ta jälgis, kuni Ants Vasak kuuriukse haaki lükkas, ja astus alles siis majja. Tüdrukud järgnesid paari kompsu ja pambuga.

Neeme Aadu oli varem alati Leena pool ööbinud, sest vanem tütar oli elanud just tee ääres, teised tütred aga linna kaugemas servas. Aga sellestsaadik, kui Vasak oli saanud kiiremehe kuulsuse, oli Neeme temast eemale hoidunud ja teisi väimehi pooldanud.

Vasakud võtsid vanamehe endise lahkusega vastu. Pakuti seda piskut, mis oli. Toitu oli ta ise muidugi üsna tublisti kaasa toonud, leivakott oli suurem kui enne sõda. Kuid talle võidi vähemalt pehme ase külje alla teha, tubakas oli tal prii ja kõik muudki «mõnusused», mis seisid Vasaku võimuses.

«Ema pani rohkem leiba ligi, sest ega linnarahval nüid seda üleliia põle,» heitis vanamees kavala pilgu mütsinoka alt.

Juhan vaatles teda üksisilmi ja jälle elustus ta mälus masendav pilt lapsepõlvest.

... Vanaisa seisab maantee kaldal, müts peos. Mööda sõidab parun, neli kõrbi täkku suure musta tõlla ees. Õnnetu, kohkunud näoga rentnik, takused püksid rebadele vajunud, pastlad jalas, jämedakoeline särk seljas, küürutab maanteetolmus ja lõdiseb, hallid pikad juuksed lehvivad nagu leinakase

oksad . . . Tõlla aknast paistab paruni kongus nina, kullisilmad vahivad kuhugi kaugele üle vaese talumehe ega pane teda tähelegi.

«Mädand!» kohkub vanaisa äkki, kui näeb oma selja taga tütrepoega imelikult kimelevate väikeste hallikas-siniste silmadega. «Mis sa, poiss, passid siin, müts peas, — virutab jälle renti juurde . . .»

Juhan jookseb tagasi vaatamata minema, kaob lepikusse, jookseb veel hulk maad leppade ja kadakate vahel, virutab mullikale piitsaga selga, lammastele vastu jalgu, lojused jooksevad hirmunult, kellad kolisevad.

«Mis sa neist loomadest taga kihutad ja peksad, küll ma sulle näitan, krants!» karjub armas vanaisa kurjalt. Kuid poiss ei tea, kuidas olla. Endise piinlikkuse pärast tekkinud tuhina asemele on tulnud hingemattev ängistus ja süütunne, nagu oleks ta tõesti saatnud korda suure roima. Noorde hinge tekib uus valutav mõra . . .

Nüüd seesama vanaisa, kes paruni ees takuseid pükse lõdistas, seisis siin ega võtnud isegi toas mütsi maha. «Parunid on jälle peremehed,» mõtles Juhan, «ja küllap on vanaisa takused püksidki alles . . .»

«Näh, poeg!» pöördus vanaisa Juhani poole ja ulatas käe. «Tere, poeg!» Tütrepoega hüüdis ta ikka pojaks — sellele oli kord Neeme kuuendikutalu pakutud, millest aga midagi välja ei tulnud.

«Jah, isa, oled aga palju muutunud.»

«Eks muutu inimesed ja ajad . . . Näe, pajupõesas akkab jälle turjal tantsima,» lausus vanamees ümber vaadates. «Ma mäletan veel neid aegu,» jätkas ta, «et kui jätsid mõisaväillal ühe kardula maha, said ühe oobi, jätsid kaks maha, said kolm oopi, jäi juba kolm kardulat maha, siis oli kümme sirakat sul õhtu kindel. Nüid tulevad need ajad tagasi.»

«Kas juba nii kaugele lähevad?» kahtles Ants Vasak. «Aga parun võtab ohjad jälle pihku ja oma suguvend annab sulle piitsa tagant, see on kindel. Näe, on juba teistel beiraatideks. Parunite eneste komandantuur käsib juba maaliidu lehte rahva hulgas laiali laotada — need on ju need kõige suuremad oma rahvusest maa- ja linnahärrad . . . kes . . .»

Neeme vanale näis see uskumatuna, ta vangutas pead. Ta pidi omalt poolt veel midagi parunitest rääkima, sest ta vaatas nii kahtlaselt ringi, kuid vaikis.

«See tubakas on teil nii lahja, tõmma nagu õlgi,» ütles ta hiljem.

«See on saksa tubakas.»

«Sellepärast . . . vägev riik teine, aga nigelad asjad,» lausus maamees ja toppis omakasvatatud kodutubakat piipu, mis ajas linnamehe väikese korteri kanget hõngu täis.

«Leena aitas mul kardulad maha panna ja üht kui teist tööd teha, andsin talle siis mõned kardulapabulad, jahu ja tüki liha . . . Olge sellega rahul, ega nüid põle palju kellegilt võtta,» lausus ta.

«Aitäh, aitäh,» vastati. Vanaisale oli kuu aega tööd tehtud, aga jahukotike oli üsna väike, kartuleid vaevalt kümme toopi, liha paar-kolm naela.

Vana Neeme kavatses linnast viia värsket silku, soola ja vankrirauda. Kuid värsket silku polnud turult saada.

«Kõik on Saksamaale läinud,» vastati talle.

Soola leidus, kuid hinnad olid kuulmata kõrgele kruvitud, nii et vanamees ei jaksanud rohkem osta kui leisika. Rauda ei hakanudki ta võtma, nii kallis oli see.

«Raud ja teras kulub moailma võitmiseks,» arvas vana Neeme.

Viha sakslaste vastu segunes ta hääles hirmu ja jõuetusetundega.

«Jah, lapsed, kui teil siin miski äda kätte tuleb ja abi kuskilt võtta põle, tulge aga siis jälle Neemele, küll seal ikka kuidagi läbi soame,» ütles Aadu lahkudes. Hobune kisti tagurpidi kuurist, kuhu oli laiali tallatud suur pabulahunnik, mida Leenast tütar pärast puhastas ja kirus.

Esialgu ei kavatsenud keegi Vasakuist Neeme taadi lahket kutset kasutada. Praegu oli linnas küllalt tegemist. Juhan tuli õhtul hilja koju, käed, jalad ja kogu keha väsinud, nii et ta poleks kuidagi tahtnud enam raamatut kätte võtta.

«Kuhu isa jäi?» küsis ema.

«Kuhu ta jäi, eks ikka tööle.»

«Teevad ületunde või?»

«Ikka ületunde, ega vähemast saa, muidu ei jõua saksad maavalitsust enne ulualla, kui tuleb minema hakata! Justkui kümnetunnisest tööpäevast vähe oleks, sunnitakse veel ületunnid kaela . . . Aga ma ütlesin ju, et ega need sakslased kõik nii lontud ei olegi. Üks tõi täna meile jälle süüa ja kirus Villut.»

«Ah kiruvad Villut,» imestas ema. «Sakslased olevat ju oma keisrile truud nagu koer peremehele.»

«Küllap nendegi hulgas on täitsamehi,» arvas noor. «Üks tuli täna meie juurde ja küsis, et kas ma olen tõesti bolševik, nagu see tola vanamees, kellele ma kasti ei teinud, mind nimetab.»

«Mis see polsevik siis tähendab?» küsis ema.

«Sa ei tea ka midagi — enamlane.»

«Või enamlane on polsevik? Aga miks sa siis sakslasele kasti ei teinud?»

«Vaat ei teinud. Tema tahab võid ja mune Saksamaale saata, aga mis meie siis sööme?»

«Kas siis sellepärast saatmata jääb?» arvas ema.

«Jääb või ei jää, aga mina selle jaoks, näe, ei tee.»

«Kas sa siis sakslasi ei salli?» küsis ema.

Juhan, kes eelmisel aastal oli mitmesuguseid kõnesid kuulnud, lehte ja isegi mõnd brošüürikest lugenud, jäi mõttesse. Aga siis tuli talle meelde, et «Kiir» oli võidelnud eesti polkude vastu mitte rahvusliku vaenu pärast, vaid sellepärast, et need olid kodanluse, kapitalistide klassi tööriistaks tööliste vastu. Niisamuti peaks siis Saksa sõjavägi olema Saksa keisririigi, saksa kapitalistide tööriistaks saksa ja nüüd ka eesti proletariaadi vastu.

«Kui ta tööliste pooldaja oleks, siis vahest salliks küll. Aga ta kukkus mind sõimama. Bolševikuks nimetas ta mind halva pärast, kohe näha, et oli minu vastu vaenulik. Mõni pursui või nii. Niisuguste Villu vurrudega nagu sea kihvad . . .»

«Võib olla, et mõni õppinud meister . . . Saksamaal olevat töölised kõik niisugused uhked, kandvat silindert ja kõrget kraed . . . Ega nad niisugused pole kui venelased. Näe, venelased käisid siin sõja ajal punane särk seljas, aga kõvakübar peas, säärikud ka veel jalas ja säärikute otsas kalossid.»

«Need olid küla venelased,» arvas Juhan. «Võta need sakslasedki, kes elavad kuskil külakolkas, mis need paremad on, — pastlad jalas, kintspüksid, suled ja tutid peas . . . Ja eestlased . . . Vaata, missuguseks mudaseks tallas see su isa me põranda, kuidas ta sülitas maha ja nuuskas pihku . . .»

«Kuid ta on ju minu isa ja sinu vanaisa!»

«Tean, tean, ega ma seda unusta . . . Aga õigust ütelda on mul sellest sinu isast ja minu vanaisast kurvad mälestused.»

«Häbemata, kuidas sa räägid!»

«Eks ma ole häbemata. Aga see ei ole, kes teisele haamriga vastu nägu koputab?»

«Kuidas ta seda tegi?» uuditses ema.

«Kuidas ta tegi? Lihtsalt võttis kätte ja koputas.»

«Haamriga kohe!»

«Haamriga jah, just siia kohta,» näitas Juhan palet.

«Mis sa luiskad, seal pole midagi näha.»

«Mis seal näha peab olema, hobuse kabi või?»

«Hobuse kabi, narr, küll oled ikka rumal!»

«Rumal jah! Kas siis hobusel ei ole kapja? Kui hobust rautatakse, siis tuleb ju raud kabja külge lüüa. Ja näe, kui hobune peab siis haigel jalal seisma, väsib ta ära ja laseb ennast inimesele peale.»

«Kuidas inimesele peale?» küsis ema, kellele see jutt oli veel ikka arusaamatu.

«Laseb peale, najale, noh. Toetab inimese najale... Ja ega inimene jaksa hobust üleval hoida. Inimene laseb jala lahti. Jalg kukub maha, ja ega siis rautada ei saa. Ja kelle süü see siis on, et inimene ei jaksa hobuse jalga hoida?»

«Sa hoidsid siis jalga ja lasid lahti?»

«Ei ma oleks lahti lasknud, aga ma ei jaksanud seda jalga kanda, ma ei jaksanud hobust oma seljas enam hoida...»

«Jumal küll, hobune seljas,» imestas ema.

«Jah, hobune oli seljas. Ja siis koputati mulle haamriga vastu nägu.»

«Aga mis ta pidi tegema, kui hobust ei saanud enam rautada?»

«Muidugi, siis hakkas ta minu nina rautama...»

«Ära lobise!» tegi ema järsu lõpu. «Kasi, et saad siit minema. Võta oma raamatud ja katsu, et oma leivamulgu kinni pead!»

Kuid noor Vasak oli jutuhoos ega mõtelnudki ema rahule jätta.

«Kuule, ema!» hüüdis ta vähese vaikimise järel.

«Mis on?»

«Kas siin saksa veini müüakse?»

«Miks ei müüda,» vastas ema. «Kas tahad osta?»

«Ei, ma tahaksin teada, kas niisugust valkjat, haput ja vesist...»

«Haput ja vesist? Kus ma tean.»

«Jah, hapu ja vesine. Ja pole sugugi päris veinipudelis.»

«Kus sa niisugust nägid?»

«Kus ma nägin, mis sa sellest küsid. Külas nägin. Kas saksa soldatid saavad veini?»

«Miks ei saa,» vastas ema.

«Kohe pudelite viisi, nii et võivad teistelegi anda?»

«Ega ma tea, palju nad saavad,» vastas ema. «Aga küllap nad ikka saavad, vähemalt suuremad ninad.»

«Kas alamohvitser või mõni paelamees on suurem nina?»

«Kus mina tean,» sai ema juba pahaseks. «Mina ei saa aru, mis su sisse on täna läinud, et niisugust loba ajad.»

«Kas siis see on loba, kui sakslane kellelegi veini annab? Aga kas veini kellelegi ka muidu antakse?» küsis Juhan.

«Miks ei. Sünnipäevaks, või mõneks muuks päevaks, või mõneks meeleheaks viiakse ikka peenikest viina . . .»

«Ah meeleheaks või? Ah siis viiakse viina?»

«Küll sa oled rumal . . . Ah sina, sitikas, pole ju viina õieti näinudki. Ega nüüd pole viina olnud, kogu sõjaaja ei olnud. Ja mis sina sest tead,» lohutas ema rohkem küll ennast kui poega.

«Aga mis meelehead mina võiksin siis teha?»

«Meelehead? Oled teise vastu kena, oled lahke, ei vihasta teist, olete sõbrad . . .»

«Aga parem on ka veini viia?»

«Mitte just alati . . . Ja sa ära päri!» pahandas ema viimaks.

«Kas tüdrukule tuleb ka veini viia, kui tahad hea olla?» küsis Juhan.

Nüüd tõstis ema uudistades pea ja heitis küsijale põgusa pilgu. Jutt muutus huvitavaks, sest ema hakkas taipama, kuhu poeg oma jutuga tüürib. Nüüd oli tal juba tuju vastata, ja ta pahvatas:

«Tüdrukutele — kaigast! Või tema tüdrukutele!»

«Ega siis mina!»

«Mis sa siis teiste pärast muretsed?» tõreles ema ja hakkas jälle pliidi ees talitama.

«Eks vahel pea teiste pärast muretsema. Aga ei tea, mis meelehead see tüdruk siis peaks tegema, kui talle veini jagatakse?»

«Pea suu. Justkui väike laps. Ära tee ennast nii poisikeseks,» tõreles ema.

Kuid Juhan ei jätnud.

«Aga kas muud ei tule siis viia kui veini? Aga kui viia angerjat?»

Ema puhkes naerma:

«Eks sa vii siis neile angerjast. Naljakas — pane angerjas paberisse ja mine sünnipäevale.»

«Naljakas! Naljakat pole siin midagi. Kui on veini, siis peab ka suupistet olema. Juustu, vorsti ja . . . ja angerjat. Aga mis siis, kui tüdruk omakorda viib jälle teisele? Kui mina viin temale, aga tema ise ei söö, toob jälle, ütleme, sinule?» arutas Juhan.

«Eks ma siis olen talle enam,» vastas ema.

«Kuidas enam? Peab rohkem lugu või?»

«Ikka peab rohkem lugu . . . Võib-olla armastab koguni.»

«Ah armastab? Tähendab siis, kui armastab, siis peab angerjat tooma.»

«Ära lorise, poiss,» ütles ema. «Tea, mis su arusse täna on läinud . . .»

Juhan jäi mõttesse. Ema hakkas aga sellest tunnist poja peale hoopis erilise pilguga vaatama. See kerge lobisemine oli justkui meeldetuletus Juhani lapseeast, kus ta sageli hakkas laduma mitmesuguseid küsimusi, mida keegi vastata ei jõudnud. Nüüdki näis ta ennast tihti meelega naiivsemaks tegevat, kui ta tegelikult oli.

«Kuidas ikka hällis, nõnda hauas,» lausus ema, kui poeg oli toast lahkunud.

VI

Täna läks Juhan viimast õhtut kursustele. Nüüd pidi neile hinded teada antama. Riietehoiuruumis oli rohkesti inimesi — naisi, mehi, mõned olid juba hallide juustega, kuid ikkagi tahtsid veel ahmida teaduselatvu.

«See suur teadusehimu algas revolutsiooniga,» oli kord toonitanud vana Vasak. «Igasugused õhtukursused kubisesid inimestest, töölised käisid tehnikakursustel, majas olid mitmesugused ettelugemised,» seletas ta, kusjuures ta «majaks» nimetas Töölismaja.

Sellele ainele viis ta jutu tänagi, kui töölt tulles eest leidis ainult ema, sest lisaks Juhanile olid ka tütred kuhugi välja läinud.

«Ega nüüd enam muust haridusest kõnelda kui ainult: «annan saksa keele tundisid ruttu ja odavasti». Nüüd tahetakse kõik sakslasteks teha,» urises ta, võttes jalast krohviseid saapaid ja higiseid jalakapukaid. «Kas plikad läksid ka kursustele saksa keelt õppima?»

«Küll sa oled aga sõge, kas siis keel on paha? Saksa keelt läheb ju igal inimesel vaja . . . kas sul omal ei läheks,» hakkas ema vastu vaidlema.

«Ega selle saksa keele vastu midagi ole, aga eks keelega aeta ka meelt sisse.»

«Mis meelt nad ikka sisse ajavad?» kahtles ema.

«Eks ikka Villu meelt, Deutsland üüber alles!» ütles vana Vasak.

«Kus see siis nii on! Näe, poiss on nii sakslaste vastane nagu mõni prantslane. Ei teind kastigi saksa soldatile.»

«Poiss muidugi, aga kas sellepärast teised ka? Ja ma ei usu, et poiss oleks saksa keele vastu, aga ega ta Deutslandi küll ei laula.»

Poiss, see tähendab — Juhan Vasak, saksa laule muidugi ei laulnud, pealegi nende õhtukursustel seda veel ei nõutud, neil oli õppus läinud üldiselt vana rada.

Täna olid nad siin siis viimast päeva.

«Ei tea, mis Mekaanika tegi?» küsis Juhan Richard Palmilt.

«Mis ta ikka teeb, eks ta vaatab oma prillidega ja leiab asja kõige paremas korras olevat. Ega temagi siis rumalam ole kui teised koolipapad. Need ju kõik püüavad, et nende õpilased targemad oleksid kui teise omad . . .»

«Ah et nad hästi õpetavad või?»

«Muidugi, kes siis seda tahab, et tema halvasti õpetab. Ja kui Mekaanika niisuguseid häid töid näeb, nagu mina talle andsin, siis paneb ta mulle «väga hea». Rohkem paneb, kui enne oli. Enne oli «hea».»

«Minul oli «rahuldav»,» sõnas Vasak.

«Siis on sinul nüüd «hea» ja minul «väga hea». Oleks ma aga talle ainult «oma tööd» viinud, siis oleks olnud ümberpöördult — minul vähemalt «rahuldav», sinul aga «hea».»

«Mis sa arvad, et see vana pumbakannu joonestus nii tubli oli, et «hea» pannakse?»

«Kas tubli või mitte, aga Mekaanika paneb «hea», teised seal asja ei tunne.»

«Aga direktor?» küsis Vasak.

«Ega direktorigi huvides ole oma poisse istuma jätta — nüüd.»

«Mis siis nüüd on?» küsis Vasak.

«Sellepärast, et direktor on kihvt eestlane, ja tema juba sellepärast viib poisid läbi.»

«Mis eestlane ta on, kui kodu pursib vene keelt. Poeg ei oska ju sugugi eesti keelt, see väikene.»

«Ei tähenda, need vene keelega eestlased on kõige kihvtisemad eestlased.»

«Minu arvates ei salli nemad ju ka kiiremehi.»

«Kes siis nüüd kiiremehi enam sallib?» arvas Palm.

«Kas sina ka ei salli?»

«Mina? Mina üldse poliitikat ei tee,» vastas Palm ja ajas oma pikad huuled torru, matsutades suud, nagu oleks ta soskut lutsutanud. «Mina poliitikat ei aja,» kordas ta. «Mul on oma poliitika. Me vanamees ostis hobuse. Ja tead, hobusega on see asi lihtsam — hobune veab, ja sina muudkui istu koorma otsas.»

«Mida sa siis vead?» küsis Vasak.

«Kõiksugu kaupa.»

«Siis oled voorimees?»

«Ei ole voorimees. Voorimees on see, kes inimesi või kaupa teistele veab, aga meie hakkame oma kaupa vedama.»

«Siis olete kaupmehed?»

«Ikka kaupmehed.»

«Mis kaupmehed te siis olete?» uudistas Vasak, kuid seda talle ei üteldud. Palm ajas oma punased pungis põsed veel rohkem pungi, naeris salakavalalt ja patsutas oma imesiledaks soetud musti läikivaid juukseid.

«Imelik mees. Kaupmees oled, aga mis kaupmees, seda ei julge ütelda,» imestas Vasak. «Aga kust sa seda tead, et meie direktor on kihvt eestlane?» küsis ta.

«Kas sa ise siis ei näe? Nüüd on ju kõik niisugused asjamehed «eestlased». Mul vend on ohvitser, tead, eesti polgu ohvitser, ja see näitas mulle manifesti, seda tahavad levitada.»

«Kas sina ka levitad?» küsis Vasak.

«Ma ju ütlesin, et ma poliitikaga tegemist ei tee.»

Nad andsid mütsid riietehoidu ja astusid trepist üles. Koridor sumises rahvast, kes jalutas ühest otsast teise, neiud ja prouad üksteise käe alt kinni, mõnel naistereal meeshing hulgas nagu must kukk valge kanakarja keskel.

Vasak ja Palm kummardasid tuttavaile, Palm sügavasti, Vasak aga noogutas ainult pisut pead, kuna ju alati oli öeldud, et tema «selgroog ei anna painduma». Viimaks nägi Vasak Helmit, noogutas, kuid pööras näo kõrvale, mis Helmit solvas ning ta kehast käis mingi judin üle. Kui nende pilgud uuesti kohtusid, naeratas Juhan ja sammus otsustavalt Helmi poole.

«Tere, oled täna üsna uhke,» lausus tüdruk juba enne, kui poiss suud jõudis avada, ja raputas plikalikult noormehe karminahalist töökätt. Siis kavatses ta veel midagi ütelda, sest ta kirsspunased huuled avanesid ja suured mustad silmad läigatasid, kuid loobus sellest ja astus sõbratariga teiste ritta. Vasak sammus nende järel ja küsis:

«Kas Mekaanikat olete juba näinud?»

Helmi vaatas nüüd Vasaku poole püsiva pilguga ja lausus:

«Kas tahad talle midagi kinkida?»

Vasak punastas.

«Ei ole midagi kinkida — pole veini ega angerjat . . .»

Helmi lõi silmad maha, punastas omakorda sügavasti, mida aga teised peale Vasaku ei märganud, sest kõik arutasid eelolevate hinnete arvatavaid tulemusi ja suveveetmise kavatsusi.

«Mida see vein ja angerjas peaks tähendama,» arutas Helmi endamisi. Kas oli poiss midagi märganud, või tuli kõik panna tema halva iseloomu arvele, seda oli raske otsustada. Helmi pidas paremaks sellest vaikides mööduda ning pareerida umbes samasuguse pistega:

«Mõne muuseumi väljapaneku võiks ju kinkida.»

«Vabanda üheks silmapilguks,» sõnas Juhan rabedalt ja lahkus Helmi juurest.

Vasak ootas, et teda kutsutakse õpetajatetuppa, visatakse ette muuseumi põrandalt korjatud vana mäkerdatud joonestusekalts, jäetakse ilma lõputunnistuseta ja tehakse hundihäbi. Ta põsed õhetasid, nagu oleks ta end soojendanud kuumalt lõõmava ahju paistel, süda põksus, nagu oleks tal põues mingi vedru, isegi hingamine muutus raskeks, ajutist kergendust tõi üksnes pidev suitsetamine. Ei, ta läheb ise, ütleb, et võttis selle joonestuse sealt pinkide alt ja see on sattunud tema tööde hulka ning tulnud nüüd Mekaanika kätte. Ta vabandab ja palub andeks. Jah, just nüüd ta läheb. Ta seadis juba sammud õpetajatetoa poole, kuid, kuid . . . mis on sest enam kasu? Mis tähtsus sellel veel oleks? Hinded on juba pandud, juba

siirduvad õpetajad saali, tunnistused on direktori mapi vahel. Saalis loetakse Vasaku nimi ette ja paljastatakse tema jõle kuritegu. Ei, ta jookseb praegu veel direktorile järele ja tunnistab üles, enne kui jõutakse talle häbi teha . . . Õpilased olid ammu klassi kogunenud, Vasak tuli viimasena, näost lõkendades, nagu oleks ta saunast väljunud. Kõik vaatasid hilist tulijat ja saatsid teda silmadega, kuni ta kadus teiste hulka ja jäi ootama. Siis valdas teda uus hirmu- ja häbihoog, ning ta heitis pilgu kord direktorile, siis Helmile, kes samuti oli näost punane, siis Palmile, kes külmavereliselt ja ilma igasuguse nähtava erutuseta põski pungitas ja ootas oma tunnistust.

«Helmi Katus,» hüüdis direktor ja ulatas Helmile tunnistuse, lisades: ««Rahuldav», soovin õnne!»

«Tänan,» vastati heledalt.

«Juhan Vasak!»

Nüüd ootas Juhan katastroofi. Ta ei kuulnud enam, silmade ees tantsisid mitmevärvilised laigud. Direktor pidi teda teist korda hõikama. Saalist käis kahin läbi. Vasak rühkis alles nüüd kuskilt tagumisest reast esile ja hüüdis ärritatud häälega:

«Siit ma tulen!»

Direktor heitis talle mõru pilgu, vist hiisuguse viivitamise ja vastuse pärast, aga võib-olla ka, et talle ei meeldinud Juhan Vasaku maailmavaade. Kõige rohkem oli küll just see härra Tarkpeale vastuvõtmatu.

«Juhan Vasak, «hea», soovin õnne!»

«Suur tänu,» vastas Juhan, ja ta häälest tundus, et ta oli oma julguse tagasi saanud. Ta naeratas võidukalt, otsis silmadega Helmit, kes samuti naeratas — nüüd justkui andestavalt. Palm vaatas aga üksisilmi direktorile, sest tema nimi oli veel hüüdmata. Viimaks hõigati ka teda, anti tunnistus ja sooviti õnne. Ta ruttas joonelt Vasaku juurde.

«Ma ütlesin kohe, et Mekaanika on kõige täitsam mees ja tunneb asja — tehniline joonestus «väga hea». Näita omal! «Hea»! Nojah, eks mul olnud õigus. Nüüd hakkan kaupmeheks, diplom on taskus,» oli ta selle tunnistuse üle lapsena rõõmus.

Järgnes lühike aktus, kus direktor Tarkpea ähvardas kalduda poliitikasse, mainides raskeid aegu, kus iga kodanik peab püüdma valguse poole . . .

«Ja olgu tänanegi päev meile tähiseks! . . .» lõpetas härra direktor, katkestades mõttelõnga ümmarguse lõputa.

Nooremad kursuslased alustasid tantsu klaveri saatel. Seda mängis direktori väike põlvepikkune poeg, kelle jalad ei ulatunud pedaalidele, pea ei paistnud klaveri tagant. Kõigil näis hea tuju olevat. Palm tantsis oma pruudiga, teised oma valitutega, ainult Vasak oli Helmi maha jätnud, vähemalt teistele paistis see nii. Juba oli mitu tantsu keerutatud, Vasakut ei nähtud ikka veel Helmiga tantsimas. Juhan Vasakul oli täna palju teisi. Eriti ühe noore sihvaka blondiga keerutas ta nagu pöörane. Vist Helmi kiuste, arvati. Muidugi, Palm oli esimene, kes seda Juhanile vihjas, kuid Juhan ei pööranud öeldule tähelepanu. Ka Helmi tantsis teistega, ning väliselt näis, nagu poleks neil teineteisest hoolimist. Ometi võis Helmi suurtest mustadest silmadest lugeda sügavat hingelist heitlust sellepärast, et just see poiss pidi olema esimene, kes teda niiviisi hakkas ignoreerima, ja teiseks — tal oli natuke piinlik rahva ees, kelle hulgas paljudele nende vahekord oli avalik saladus. Muidugi, kaua ei võinud olukord nii ometi kesta. Juba nähti neid kuskil kõrvu istumas ja ägedasti midagi seletamas.

«Mis sa nüüd ennast siia ajasid?» küsis tüdruk jämedalt. «Kogu aja keerutasid selle Almaga, kas jättis su kuivale?» jätkas ta mürgiselt.

«Ei jätnud, ma ise ei tahtnud. Mul andis süda järele. Esiteks norisid miskipärast tüli, ja ma mõtlesin, kas on tarvilik . . .» seletas Juhan.

«Hea küll, aga mis veinist ja angerjast sa mulle rääkisid?» küsis tüdruk.

Noormees vaikis, tõmbas käega üle kangekaelsete lokkide, mis vägisi laubale ja oimudelt kõrvadele vajusid, vaatas siis üle tüdruku pea kuhugi kaugesse nurka, nagu otsides väljendusvormi oma pakitsevatele mõtetele.

«Kui ma talle avaldaksin oma kahtluse ja see osutub valeks, siis olen teda asjata solvanud. Kui ma aga jonnakalt vaikin ja oma sõnu ei põhjenda, on see niisama hea kui solvamine, — parem on vist valetada, parem salata. Valetada ja salata?» rõhutas ta ega jõudnud mingile kindlale seisukohale.

Jah, valetama oli teda õpetatud juba noorena. Kord läksid nad loomaaeda. Ema käskis tal ütelda, et ta on alles kuue aastane, ometi oli ta juba üheksa täis. Miks pidi ta seda tegema? Aga kui ema lunastas piletid, siis anti Jukule lapsepilet, mis oli odavam. Emal oli selleks põhjus — ta ei jaksanud osta kallist piletit . . . Samuti oli juhtunud raudteel. Nii

oli see olnud parvega üle jõe sõites, — ikka pidi ta end nooremaks valetama.

«Aga mitte mina üksi ei valeta! Kõik valetavad!» arutas Juhan. «Ma läksin tuttava juurde, aga mulle öeldi, et ta ei ole kodus, ometi nägin ta pead läbi akna. Mul oli temalt raha saada, mida tal polnud või mida ta ei tahtnud tasuda. Sõber läks armsama poole, aga seal oli uks lukutatud, toas võtme otsas rippus käterätt, kuna seest kuuldus mehehääl. Miks nad valetavad ja salgavad? Ning miks pean minagi kõnelema tõtt, kui see teda võib asjata solvata ja kui võib-olla see tõde ei olegi tõsi.»

Helmil katkes kannatus.

«Alati, kui sa minuga oled, ikka mossitad sa, ikka mõtled sa oma salajasi mõtteid . . . Vasta kord mu küsimusele,» sundis tüdruk, kuna ta rind tõusis ja vajus, nõnda et kuulda oli ta kleidi sahinat. Ka tema pead vaevasid nüüd mõtted ägedamini kui kunagi varem. «Võib-olla on tal teada need Halske käigud . . . Ja . . . ja . . . oh jumal, jumal, missugune kõlvatus . . . vein . . . angerjas . . . Jah, tal on kõik selge, parem on tõesti, kui ma talle tunnistan,» arutas tüdruk.

See viis ta nii härdasse meeleollu ja lohutamatusse seisundisse, et ta nutma purskas.

«Helmi, ära nuta, ära nuta,» hellus poiss omakorda. «Ma ei ütelnud sulle midagi tagamõttega, mul oli ainult rikutud tuju. Sa tead ju . . . Sa tead ju, miks . . .»

Kui nad saali ilmusid, olid Helmi silmad punased ning ta ei julgenud neid tõsta. Ta tantsis, pea vastu Juhani rinda, tantsis nagu unes, nagu oleks ta kodus, kuhu jälle tuleb see Fritz oma pakkidega, oma pudelite ja purkidega. Aga ta ei võta neid enam vastu, vaid lükkab tagasi, ta viskab selle kõlvatu välja. Helmi hakkas noormehe käte vahel nii kergesti nagu liblikas hõljuma, poissi kaasa kiskudes, pööraselt keerutades, pead kallutades, nüüd juba julgemalt poisi näkku vaadates, justkui oleks ta hing vabanenud mingist raskest kandamist.

«Oi, sulle on nagu vein pähe hakanud,» ütles noormees ilma halva tagamõtteta. Ent see oli nagu uus nõelapiste, mille üle Helmi uuesti vihastas ja ägedalt sähvas:

«Ma ei kannata sind. Lase! Niisugune lollakas . . .» Ta rabeles Juhani käte vahelt lahti ning jooksis saalist välja. Vasakul ei aidanud muud, kui imestavate pilkude eest kaduda ja Helmile järele minna.

Viimaks leppisid nad jälle kuidagi, ja öösel sammusid nad kõrvuti, vahetades mõne harva sõna.

Kui Juhan oli teel kodu poole, ühmas ta:

«Sellele ei või veinist kõssatagi — see ikka midagi tähendab. Oleks veel angerjat peale pakkunud, olekski sõprus otsas olnud!»

VII

Loo algus iseendast ei olnud keerukas.

Helmi Katus käis kord päeval linnas ja oli koju tagasi minemas. Puiesteel, mis just linnaservalt algas ja nende tänava otsa kohal lõppes, hakkas talle keegi saksa sõdur, kas allohvitser või veltveebel, järel käima ja lõpuks lobisema. Helmile oli see nagu nõeltega jalgadesse torganud. Ta oli nii kergesti astunud, et kontsad maad ei puudutanudki. Esmalt ei vaadanud ta tagasi ega rääkinud vastu, aga viimaks, kui süda enam rahu ei andnud, viskas ta pilgu üle õla. Seal sammus tema järel nooblilt riietatud sakslane, kes kummardas, naeratas ja viisakalt vabandas. Helmi muutus lahkeks ja laskis lahti vigase saksa keele, mis pani allohvitseri veel rohkem sulama. Kui Helmi veel oma suuri musti silmi pööritas, oli saksa sõdur lausa võlutud. Nõnda oli sobinud nende tutvus, millest Helmi «Ruudile», nagu ta Vasakut hüüdis, sõnagi ei lausunud, kuna ta tahtis hoida kaks rauda tules — sakslased on siin vahest ajutiselt, saadetakse neid ju järjest Prantsuse rindele, kus nüüd on käimas ägedad rünnakud, Ruudi aga viibib siin pikemalt.

Sakslane oli Ruudist märksa aktiivsem, sest mis tal siin võõral maal pidi karta olema «niisugustes asjades»? Ta oli tunginud Helmile ligi ja kaubelnud ennast tuppa — jalgu puhkama ja mammaga tutvust sobitama, nagu ta tähendas. Seda võidi ju võõrale viisakale inimesele lubada. Pealegi oli Helmil mingi omaette kõrvaltuba, mööbliks laud, paar tooli, kummut ja säng.

Helmi istus sakslasega laua ääres, naeris ja vastas mehe vahetpidamatule lobisemisele mõned harvad sõnad.

«Oh, ma olen Baierist,» ütles sakslane. «Baieri on ilus maa, soe, viinamarjad kasvavad. München on pealinn. Mina olen pealinnast, papal on äri. Kui vabanen, hakkan papa äris kaupmeheks . . . Ah, teie ei teagi, minu nimi on Fritz, Fritz

Halske, lihtsalt Fritz. Baieris ei ole ilusaid naisi, siin on palju ilusamad.» Siinjuures võttis ta Helmi käe ja tahtis seda suudelda.

«Ei tohi, kuss, olge mõistlik,» tõreles tüdruk, kui Fritz Halske püsiva järjekindlusega rünnakule asus. Mõne nädalaga olid nad väikese Belgia alla surunud, ja nüüd kaugelt väiksem Helmi võita pidi olema lihtsalt nali.

«Baieris on koledad tüdrukud, Baierist ma endale naist ei võta. Eestimaal on ilusad naised . . . Te meeldite mulle. Mein Gott, millised silmad teil on, ma jumaldan teid!»

See oli uudne ja nii veider, et tüdruk punastas ja segadusse sattus.

«Jumal, jumal, kui mamma näeb, mõtle kui rumal . . .»

Viimaks, kui Helmi ikka veel oma tõrksust näitas, tegi sakslane kummalisi liigutusi, tõusis toolilt ja läks tüdruku ette. Helmi hakkas kartma ja hüüdis:

«Geh weg! Ich bitte!»

Sakslane justkui toibus ja läks eemale nagu välgust tabatud. Korraga oli ta härdus ja andumus kadunud, ta ajas oma rohekad silmad pärani, nagu tahaks ta tüdruku kallale tormata. Helmi kohkus ja muutus näost kahvatuks.

«Missuguseid kohutavaid võtteid teie tarvitate,» ütles ta heitunult. Sakslane vaatas tardunult, tedretähnilisel näol kerge puna, silmavalged soonilised, huuled pool-avatud.

«Ma armastan teid, ma armastan, armas Helmi, Helmi, Helmi . . . ma armastan sind . . .» sonis ta ja tahtis tüdrukut sülle ahmida. Helmi tõrjus teda ägedalt eemale. Sakslane kohkus sellest ägedast vastupanust ja jäi kivistunult seisma. Helmi nuuksus. Nüüd laskus sakslane põlvili, pani käed risti pea kohale ja hakkas Helmilt ja neitsi Maarjalt härdasti andeks paluma oma rumalat tegu, mille ta suures armastuses olevat tahtnud korda saata. Härdad palved tungisid Helmi südamesse ja ta töinamine vaikis. Ta tõusis, möödus sakslasest, kohendas oma juukseid ja riideid ning lausus:

«Kas sakslased on kõik nii häbematud?»

«Andke andeks, ma palun südamest!» ümises sakslane ega tõstnud oma silmi. Viimaks võttis ta mütsi ja kummardades ajas üksisõnu:

«Andke andeks, ega te ei pahanda! Ma ei unusta teid iialgi . . .»

Siitpeale katsus punapealine sakslane «oma eksimust» heaks

teha ja talus Helmile igasugu toiduaineid, veini ja ehteasju, mida aga Helmil mitmel põhjusel tuli hoolega varjata.

«Ruudi» ei pidanud ometi sellest teada saama. Vasakule mõeldes valdas Helmit mingi seletamatu salajane piin, mingi raske rõhumine rinnus, mis ikka kõrgemale ja kõrgemale kerkis ja hinge mattis. Ta muutus üha rahutumaks. Toast lahkus ta ilma mingi põhjuseta, raamatud viskas ta lahtiselt lauale, voodisse või kuhu juhtus. Ühel päeval jooksis ta koguni hoovi kuuri juurde, haaras kirve, lõhkus terve virna puid ja tõi tuppa.

«Mis sa nendega tegema hakkad suve aegu? Oled sa hulluks läinud!» tõreles ema. «Kas Fritz on nüüd siin käinud?» küsis ta siis.

«On küll, tõi jälle midagi — ma ei tahtnud vastu võtta, aga vägisi topib . . . See teeb mu hulluks,» kurtis tüdruk.

«Nojah, eks me saaks niigi elatud. Isa õnnis jättis ometi mõned kopikad . . . Aga need on kaugele Venemaa põhja viidud, kes neid sealt enam kätte saab,» sõnas vanaeit. «Mõni neist saksa soldatitest on ometi nii mõistlik, et aitab kehva inimest,» ütles ta lõpuks.

Helmi sai sellest julgust. Fritz aitab ju kehvi inimesi, ja mis peaks Ruudilgi selle vastu olema. Ka Ruudi pole mõni jõukas, ta kannatab puudust, on sageli tööta — miks ei võiks ka tema Fritzu kraamist kõhtu täis süüa. Äsjase meeleheite ja segaduse asemel valdas Helmit mingi uus tunne, mingi rõõm ja kergendus. Ta annab ka Ruudile, mida toob Fritz, see saksa kaupmehe poeg.

Kuid juba viimasel metsaolengul aimas tüdruk uduselt, et oli arvestanud valesti. Hingepiin tuli tagasi, ja veelgi rängemalt. Kooli lõpupäeval sai ta uue hoobi. Ometi ei tunnistanud ta Juhanile midagi, kuigi oli siis seda päris kindlasti kavatsenud. Ta ei andnud ka hiljem poole sõnagagi mõista, et ta on tuttav Fritz Halskega, kes toob Katustele toiduaineid, mida ta laost varastab, et Fritz hangeldades, võid, pekki ja mune kokku ostes ning edasi müües raha teeb ja selle eest armsale tüdrukule kingitusi muretseb.

Täna olid Fritz Halskel jälle väikesed pakikesed näpu otsas, kui ta Helmi uksest sisse astus.

«Ah, sa tuled, Fritz, nii hilja! Kas sa ei tea, et pead tulema varem, päeval,» noomis Helmi sakslast ja pani tasa ukse tema järel kinni.

«Mul ei olnud varem aega,» vabandas Fritz, sõlmis pakid lahti ja ulatas need Helmile. Tüdruku suu läks naerule ja silmad hakkasid rõõmsalt särama.

«Kui kena sõrmus, Fritz!» hüüdis ta peaaegu hõisates ja lõi käed ümber sakslase kaela. Sakslase narmendavad huuled patsatasid lopsaka suudluse Helmi põsele.

«Imelik, kunagi ei püüa ta suule suudelda,» imestas Helmi ja pööras veel teise põse ette.

Siis istusid nad laua äärde nagu harilikult. Fritz süütas sigari, mis oli niisama jäme nagu ta nina, ja hakkas jutustama Saksamaa suurtest võitudest. Helmi ei saanud sellest suuremat aru, sest sakslase sõnad tulid läbi nina, justkui oleks tal sigar ka ninas. Kuid sakslane padistas edasi, närides sigariotsa niisama innukalt kui «r»-tähte.

«Saksamaa on üle kõige,» rõhutas Fritz. Ja kui Helmi vaikis, küsis ta hämmastusega:

«Miks vaikid, mu kiisuke? Kas siis Saksamaa kultuur pole kõige kõrgem, kas teie pole saksa kultuuri tõttu saanud kultuurseteks — kultuurrahvaks.»

«Jah, seda nüüd muidugi,» oli Helmi nõus. «Minu mamma pooldab alati saksa keelt ja sakslasi.»

«Nojaa, mu kiisuke. Milline oleks nüüd siinne rahvas olnud, kui sakslased poleks siia tulnud? Barbarid, muud midagi! Meie esivanemad tõid siia hea usu, hariduse, asutasid koolid, õpetasid talupoegi põldu harima, näitasid neile eeskuju, õpetasid neid kauplema . . . Ja pidage meeles, kauplemine ei ole mitte lihtne . . . Minu papa on Münchenis kaupmees. Kui sõda lõpeb, siis lähen ma koju ja hakkan isale abiks . . . Ma pärin kindlasti papalt midagi, suure varanduse, äri, vabriku,» kordas sakslane vanu mõtteid ja oli neist nii vaimustatud, et ta käed hakkasid värisema, sigar kustus ja tedretähnilisele laubale ilmusid higipisarad.

«Jah, see on ju kõik nii tore,» ütles Helmi. Ta imestas saksa sõdurit, kes juba esimesel päeval kohe tema kallale oli tormanud. «Aga imelik, kuidas ta nüüd on nii taltsaks muutunud . . . Muutunud on ta koledasti . . .» otsustas tüdruk.

«Mis sa mõtled, kiisuke? Sind ei huvita mitte põrmugi, mis ma kõnelen . . . Jah, meie kaubamaja võib muutuda suureks, me avame osakonnad Venemaal, Kaukaasias, Aafrikas, sest meie vahvad väed võidavad need närused inglased, nagu nad

on löönud puruks venelased ja nagu prantslased on aetud juba Pariisini.»

«Kas avate osakonna ka Tallinnas?» küsis Helmi.

«Jah, ka Tallinnas. Jah, teie kodulinnas . . . Siis sõidame Saksamaalt siia . . .»

Helmi silmad lõid särama. «Sõidame siia!» — see kõlas imelikult.

«Sõidame siia,» kordas sakslane ja haaras Helmi käe. See käsi oli pehme, lühikeste sõrmedega, küüned maitsetult lõigatud. Parema käe nimetissõrme ehtis sakslase kingitud sõrmus.

«Sõidame siia!» kordas sakslane mõmisedes läbi suudluse, mis Helmi käeseljale langes. Helmi heitis pea selga, justkui oleks ta mingis ahastuses, sakslane aga sai sellest nii aru, nagu oleks tal paras aeg tüdrukut süleldes toetada. Nõnda seisid nad veidi ja taarusid edasi-tagasi.

«Helmi, Helmi, ära ole pahane,» sosistas sakslane. Ja kui Helmi vaikis, muutus sakslane üha härdamaks ja laskus viimaks tüdruku ette põlvili. Jälle põlvili!

«Imelik, miks ta aina põlvitab,» imestas Helmi. Kuid sakslane komberdas ikka põlvili tüdruku ees ja tegi peaga veidraid liigutusi nagu kutsikas, kes otsib ema nisa.

Helmi hakkas kartma, et sakslane on läinud segaseks, sest ta pööritas nii veidralt oma silmi. Tõukega püüdis tüdruk ennast sakslase käte vahelt lahti raputada. Kuid mees hoidis teda põlvede ümbert ja isegi kõrgemalt kinni ning surus oma pea vastu tüdrukut, nii et see ei võinud vabaneda. Nõnda püsisid nad mõne hetke, kuni sakslane vajus longu, nagu oleks teda tabanud mingi nõrkusehoog. See ehmatas tüdrukut veel rohkem, ta hõikas kiljudes, nagu oleks teda nõelaga torgatud. Sellest ehmus ka sakslane ja oli krapsti püsti, mispeale ühtlasi uksele koputati ning ukselinki lõgistati, nagu oleks sealt tahetud appi tulla.

Mõlemad kohendasid. Sakslane istus toolile, Helmi läks ust avama.

Sakslane ei näinud, kes seal ukse vahel võis olla, kuid Helmi rääkis kellegagi ja tähendas, nagu poleks üldse midagi juhtunud:

«Natuke soe!»

«Ole ometi mõistlik vööra vastu!» noomiti ukse vahelt.

Sakslane ei saanud aru, mis see pidi tähendama, ainult sõna «soe» jäi meelde, ja ta kordas «soe, soee!».

«Kes see oli?» küsis ta, kui Helmi ukse uuesti kinni lükkas.

«Mamma,» vastas tüdruk.

«Mamma! Miks sa teda siia ei kutsunud?» imestas sakslane ja süütas uue sigari.

«Mamma ei tahtnud tulla.»

Nad vaikisid.

«Kuule, Fritz, jutusta mulle, kuidas on sul võimalik saada nii palju igasugu toiduaineid,» küsis Helmi.

«Oh, meil on laos neid küllalt. Need on härradele ohvitseridele. Aga jääb ju üle, on ülejäägid, kas mõistad. Ja kui ei ole, siis ostan ma ise . . . Aga miks sa küsid?»

«Niisama. On justkui piinlik, — teistel ei ole, ja meil on kõike nii palju . . .»

«Jah, talupoja hing,» mõtles sakslane.

«Oh, see pole midagi. Ega sa ole ometi bolševik, et kõigil peaks olema ühetasa!» naeris ta oma pikki pulgataoliselt jämedaid hambaid välgutades.

«Oh ei, bolševik ma ei ole!» vastas Helmi ja ta mõtted siirdusid viivuks Juhanile, kes teda oli narrinud selle veini ja angerjaga.

Sakslane lahkus. Hüvasti jättes suudles ta Helmit jällegi põsele.

«Soe,» pomises Helmi ust sulgedes. «Lakub nägu nagu vasikas. Ruudiga ikka teine asi . . .» Ja tal tuli mingi võitmatu igatsus Juhan Vasaku järele.

VIII

Juhan aga tuli parajasti töölt, oli väsinud, ja et tal nüüd õhtud vabad olid, siis heitis ta kohe peale sööki puhkama õdede sängi, mis oli kuidagi toolidele ja pukkidele üles seatud. Öösel magas ta põrandal «keskmises» toas kummuti ees. Hommikul oli ta seekord esimesena varakult ülal ja tegi alles asemel lebades eestoas pliidi ees talitava emaga juttu, kuna isa ja õed veel magasid.

«Imelik, mistarvis siia keldrisse need kolm latrit on tehtud? Kolmeks jagatud nagu hobustele: tagaruumi pane paar hobust ja lükka heinad sõime, samuti keskele ja ette. Pealt teised lahti jäetud . . . miks seina siis laeni pole ehitatud? Ja külm . . .»

«Külm on jah,» tõendas emagi. «See keskmine ahi ei pea

mitte sugugi sooja. — Küll saab teist köetud, aga põrm aega — juba külm. Ei tea, kust seda kütet võetakse! Oleks ometi prii puidki antud.»

«Kas sa puid ise ei tee?» küsis Juhan.

«Mis sa lobad, häbemata, mis ise ei tee?» tõreles ema.

«Noh, kas sa ei tea, kuidas ise tehakse?»

«Ära aja niisugust patujuttu. Kas mina lähen puid varastama? Mädanegu nad sinnasamasse paika! Kasvagu neile seened selga!»

«Mul sõber Palm räägib, et tema teeb ikka ise kõik, mis tal puudub,» rääkis Juhan.

Tõepoolest — raske oli see kütteküsimus. Tuba oli alati külm, kuna kuuris olid ainult mõned peenikesed kuusekaikad.

Ka isa tõusis üles.

«Katsuge te niisuguseid tükke teha, tõrvaseid teile saba alla ja uksest välja . . .» põrutas ta ja asus kähku tööle minema, noor tema järel. Ema vaatas aknast järele, kui nad üle hoovi kõmpisid, ja hakkas äkilises kurjusehoos nuuksuma:

«Konnad, viletsad, niipalju ei jaksa teenida, et ostaksid puid. Kojamees . . . prii korter . . . Mina pean siin nende kõntsa harima . . . Mina orjaku ja saagu veel sõimata . . .»

Siis lükkas ta käega üle silmade, tõmbas puhtamad hilbud selga ja läks kodunt välja, jättes tütred sängi magama. Ta oli nõnda tülpinud, nõnda heitunud ja nõnda pahandatud, et oleks meeleldi uputanud oma halva meeleolu ja mured mingisse vedelikku . . . Miks mitte? Kui kõik jõid, mehed ja naised, miks ei pidanud siis ka Leena Vasak «võtma» ja selle mürgiga kohanema? Ta läks esmalt turule, seisatas seal ühe või teise vankri ja laua juures, vaatas siis rahakotti, millest paistsid ainult mõned oberosti kopikalised, kokku umbes rubla ümber, — nende eest ometi midagi muud ei saa kui natuke kartuleid ja veel vähem margariini, veidi jahu ja paar sibulat, et teha perele õhtuks süüa, kuna päeval ajavad nad kodus niisamuti läbi. Turul liikudes kohtas ta mitmesuguseid tuttavaid naisi — mõned olid niisama viletsad pereemad nagu temagi, teised olid hakanud äritsema, talumeestel teel vastas käinud, neilt pettuse teel odavasti võid, mune ja muud ostnud — salamahti, et saksa sõdurid ei näeks. Turul hangeldasid nad samuti salamahti.

Keegi pilgutas Leena Vasakule silma ja tõmbas näpuga: «Tule, tee sooja!»

«Mis sooja sul räbalal omalgi on peale päikese soojuse,» viskas Vasaku emand vastu.

«Tule, tule!»

Ja hõlma alt või tohutu paksu undruku taskust tõmmati välja mingi plasku ja pakuti.

«Saksa oma,» kinnitati.

«Siis on see ju puha roojast!»

«Olgu või hullemast, kui aga pähe hakkab,» vastati.

Kui Leena koju jõudis, oli ta tuju paranenud. Ja kui tütred talle vastu jooksid, kisades, kui tühi olevat nende kõht, siis lõikas ta kummalegi viilu leiba ja määris margariini peale.

«Jumal, ema, sa oled jälle võtnud,» hüüdis Friida ja vaatas altkulmu emale, kes naeris laia naeru. Tal puudus osa pealmisi hambaid, kuid sellega oldi harjunud ega pandud tähelegi, kui inetuks muutsid tühjad igemed ema suu.

«Ära loba, laps, söö ja pea mokk,» vastas ta ja kooris puhtamad hilbud ümbert, et riietuda tööriideisse ja minna tänavale, vaadata, kas sinna pole jälle tehtud mustust.

«Küll on kole, kui naisterahvas viina võtab,» ahastas noorem tütar. «Kust ta ometi peaks seda saama . . . Need sakslased kannavad siia igasugust kihvti . . .»

«Ole vait, mis sul viga on, söö oma leiba ja tee tuli pliidi alla, varsti on meie võmmid jälle kodu! . . .» käsutas viinastanud ema ja kadus koridori.

Kaugelt kostis müristamist, paks mustav vihmapilv ajas üles, tugev tormi-iil ragistas vanade kastanite ja suure pirnipuu okstes. Viskus alla suuri vihmapiisku rahega segamini, neid tuli ikka tihedamalt, kuni hakkas sadama ränka piksevihma nagu kapast. Lõi tugevasti välku ja kärgatas. Tüdrukud pugesid surmahirmus tagatuppa, kükitasid sängi otslaua taha ja hoidsid hirmuga teineteise käest kinni. Nii oli ema ikka teinud, kuhugi pimedasse nurka pugenud, lapsed enda ümber kogunud ja neile ütelnud:

«Jeesuke tapleb, olge ilusti!»

Nii oli juba tema enda ema õpetanud, ja ta oli selle kombe edasi andnud oma lastele, ilma nende sõnade sisusse tungimata või neile erilist kaalu andmata.

«Mõtle, kui jube see on, kui raksub ja paugub ja kui lööb sisse, mõtle, kui kole on . . .» sosistas Friida.

Samas aga tundsid nad mingit piinlikkust. Ema oli väljas.

Ja nemad, juba suured tüdrukud, konutavad siin sängi taga nurgas — päris häbi!

«Lähme välja,» ütles Friida ja tõusis üles. «Mis see müristamine ikka teeb.»

«Vaatame, kus ema on,» ütles vanem.

Nad läksid ema otsima.

Niipea kui nad ukse avasid, voolas vesi pahinal tuppa. Nad hüppasid kiljudes taamale, kuhu vesi neile ikka järele roomas, kuni tuba oli paksu saastaga kaetud. Koridoris, just kojamehe ukse all asetsev roiskveeauk oli hakanud suurest vihmast üle ajama ja uputas kõigepealt kojamehe korteri.

«Ema ei ole kusagil. Ema! Ema!» karjusid tüdrukud ja sulpsisid läbi vee toast välja, koridorist läbi, hoovi.

«Ema, ema! Meil on uputus!» hüüti veel kõvemini. Ema aga ei ilmunud.

Viimaks tuli ta villkopaga teisest majast ja hüüdis hädaldavatele tüdrukutele:

«Mis te lõugate, enne tuleb ju sakste augud lahti teha — omal aega küll!»

Ta oli üleni märg, haises sopasest veest, higipisarad läikisid laubal ja viinauimast polnud enam jälgegi.

«Mõtle, missugune sadu! . . . Kurat võtaks, nüüd on me asjad kõik rikutud . . . Plikad ka nagu sälud, aga seda ei märka, et oleks koristanud need paar roosilist vaipa kummuti ja sängi eest ja saapad voodi alt . . . Ühe sõnaga, et võta vemmal ja hakka andma,» riidles ta. Kuid tundus, et ta viha tõeline teravik polnud suunatud lastele, vaid kuhugi mujale.

Nüüd tuli ka perenaine siia.

«Oh, mis teil on juhtunud!» lõi ta käsi kokku. «Misuke uputus, ei enne pole küll niisugust nähtud,» tõstis ta oma seelikut ja astus varvastel üle veeloikude, et kojamehe ukse vahelt sisse vaadata. Siit oli ta ennegi sageli sisse piilunud, kord isegi lukuaugust. Mida ta otsis või milleks ta piilus, seda ei teadnud ta isegi. Vastaskorterisse ei vaadanud ta kunagi.

«Ah siin elab see Leiter!» ütles ta vastaskorteri uksele näidates, kuid mis Leiter see pidi olema, jäi selgusetuks. Igatahes elas vastas punase ninaga vanamees kahe pika soolikakujulise tütrega, keda ema Vasak sakslasteks pidas. Vasakud nendega mingit tegemist ei teinud. Majaraamatusse olid nad sisse kantud Leiteritena.

«Jah, siin elab see Leiter,» vastas kojanaine, ja majaomanikust proua ootas meeleldi oma üüriliste kohta mingit keelepeksu, mida Vasaku-ema aga kunagi ei harrastanud. See kojanaise kidakeelsus oli perenaisele üsna vastumeelt.

«Mis ka uudist kuulda?» küsis ta üle näo naeratades, kuna tal olid ilusad valged hambad.

«Uudist pole midagi, ainult nüüd on mu asjad kõik rikutud,» kurtis kojanaine. «Kes nüüd selle tasub . . .»

«Pole midagi parata — *force majeure*,» vastas majaomanik peenelt.

«Vorst masoor küll, aga kui see niiviisi kestab, siis oleme varsti alasti ja palja jalu!»

Perenaine vaatas imestades. Isegi mitte «proua» ei ütelnud see matsakas, krabeda jutuga, ilma hammasteta, kuid teraste liigutustega kojanaine.

«Kui mu mees veel elas, siis tema laskis alati aegsasti roiskveetorud ära puhastada . . .»

«Laske siis nüüd ka,» ütles kojanaine järsku.

Perenaine näis sellest järsust vastusest solvuvat. Ta tõmbas ilusa, mõne tedretähega nina kipra ja lahkus sametseeliku saba kõrgele tõstes ja oma sihvakaid sääri paljastades. Ta oli võrdlemisi noor ja vanast Vibalasest alles hiljuti leseks jäänud, pärides kaks maja südalinna lähedal puhtamas linnajaos. Vana maja kükitas tänava pool nagu vettinud kast, hoovile aga oli ehitatud uus puumaja, mille keldris elasidki kojamees ja Leiter.

Perenaine oli varsti jälle tagasi. Nüüd juba mingis õhukeses markisettkleidis, rinnad ja puusad pungis, jalas heledad suvikingad, käes hõberidiküll.

«Mulle paistab, et te olete küll kiiremees,» ütles ta naerdes koridori ukselt. «Meil on siin ennegi kiiremehi elanud. Siin elas kiiremeeste linnapea — Vöölmann, väga mõistlik mees. Siinsamas uues majas üleval korral, kus nüüd elab linna toitlusvalitsuse ametnik Nurmenukk.»

«Mõistlik mees! Nüüd saab teistelt hagu, va paindlane olnd teine . . .» teadis kojanaine.

«See meie maja on niisugune tähtis maja, kuss,» pani perenaine sõrme suu ette ja ajas huuled torru.

Kui mehed õhtul koju tulid, seletas ema Juhanile, kellega nad kahekesi laua ääres istusid, et neil olevat «väga tähtis» maja. Nõnda olevat ütelnud perenaine.

«Mis tähtsust niisugustel kastidel on, kus elavad igasugused antsakad?» küsis Juhan.

«Rumal laps,» ütles ema. «Siin on elanud nõukogudeaegne linnapea ja veel mine tea mis tähtsad tegelased . . .»

«Aga kes siis siin praegu elavad?» päris poiss, imestades, et ta seni ei olnud selle küsimuse vastu mingit huvi tundnud.

«Meie peal on Roodid. Isa on mina ei tea kus vabrikus meister, poeg aga eesti polgu ohvitser . . .»

«Ah see niisugune mossis ja sirge, nagu oleks mõõga alla neelanud . . .»

«Ohvitser, noh . . .»

«Näpitsad ninal . . .»

«Ma ütlen ju — ohvitser, noh . . . Ja eile öösi oli seal niisugune müdin, nagu oleks mõni koosolek. Vahel jäi vagaseks, siis jälle astusid kikivarbail . . . See peab olema suur eestlaste ninamees . . . Tüdruk siit vastasmajast räägib, et teevad suurt seltsi või mässu sakslaste vastu.»

«Ah seltsi!» imestas Juhan ja oli justkui kade, kui kuulis seltsi organiseerimisest. «Mis mõttes nad seda siis asutavad?»

«Mis mõttes? Eestimaa mõttes. Tahavad Pätsi pukki saada . . .» arvas ema.

«Ah siis kodanlased?»

«Mis sa mõtled, töölised vist! Ega siis ohvitserid töölisi aita.»

«Miks ei aita! Kas neid vähe oli?»

«Ah, ära aja niisugust loba . . . Kus sa oled meie ühisustes näinud ohvitseri või tohtert . . . Meil on ju kõik niisugused rumalad töölised . . .»

«Aga kes on Kingissepp, Sihver?» pani noormees trumbid lauale.

«Jah, need, need üksikud. Aga kui palju on teistel haritlasi.»

«Mis me vaidleme,» ütles poeg, kes nägi, et ta kangekaelsest emast võitu ei saa. «Räägi parem, mis tähtsat meie majas siis veel on?»

«Ise oled siin juba mitu kuud elanud, aga ei tea,» tõreles ema.

«Kas siis see on tähtis! Ma näen küll, kes siin elavad, — puha untsantsakad. Mina pole neile veel mütsi kergitanud — ei tea, kas tahavadki. Va kojamehe poiss, mis sa tuulutad oma mütsist, väsita sinu pärast kätt ja tervita vastu. Kord ühte

teretasin, see viskas vaevalt sõrme mütsi juurde, aga tuleb talle vastu mõni teine, siis kummardab maani.»

«Eks perenaist ikka teretad?» uudistas ema.

«Seda nüüd vahest . . . kekutab ja naerab . . .»

«Armastab viimasel ajal meil käia . . .»

«Mis nad siin käivad? Ülevalt Luisu teenija samuti, tulevad siia ennast näitama . . .» ümises Juhan. «Ah seal üleval Roodide peal elas siis Vöölmann?» lisas ta justkui hajameelselt.

«Jah, seal elas see Vöölmann,» vastas ema. «Ma mäletan veel, kui tuli Siberist ja tervitas Karja uulitsal[1] . . . Tervitas teine jah, lai roosa lips oli ees. Küll oli teisel suuvärk, küll jahvatas, eks ta niiviisi ennast linnapeaks jahvatas . . . Aga nüüd ma olen kuulnud, ei kõlba . . .»

«Ei kõlba! . . .»

«Nojah, ei olnud õige inimene . . . Nõnda siis — neli korterit on siin majas, igas korteris viis-kuus tuba,» jätkas ema seletust. «Teisel pool otsas all korral on perenaine, seda sa tead — oma tütrega, nooremaga kui meie Friida . . . Nende peal on keegi kadakate perekond või mis nad on, — saksa viskavad, ja kangesti ninad seljas. Vanamees olevat hull, eit aga on nagu vana kraanavinn, kangesti krägiseb.»

«Aga kes seal uulitsapoolses majas elavad?» küsis Juhan, vaadates keldrikorra aknast üles, nagu oleks ta äärmiselt väike ja peab kõnelema suurega, nii nagu ta oli põngerjana isale silmi vaadanud. Kole oli siin maa all elada, veel halvem aga oleks tänavaäärses keldris — pead aina vahtima möödujatele saba alla, need aga sihivad sulle söögilauale.

«Uulitsa pool majas elavad samuti suured ninad. All nurga peal on kuulus näitleja Niina Kuusk ja tema kuulsuseta mees. Kuuse-eide nägu on nii urbne, nagu oleksid ussid ära ajand . . . See näitleja-amet on hirmus, mõtle, iga õhtu pane seda sodi peale, mis näonahk peab ütlema. Nende juures elab veel Salme Peet, niisugune pikk nagu ohelik ja pööritab silmi, et karda. Neil käib igasugu rahvast — ikka näitlejad ja tea mis. Mine küsi, kust nad seda lakkumist võtavad?»

«Eks neil ole ka oma veini- ja angerjakunded,» arvas poeg. Ema ei pööranud sellele tähelepanu, vaid jutustas edasi:

«Nende peal, Kuuskede peal — elab turnija.»

---

[1] Karja tänav Tallinnas — Töölismaja asukoht Kerenski ja Nõukogude valitsuse ajal.

«Turnija?»

«Turnija jah, või turnimise õpetaja, või midagi niisugust. Sportlane või mis pagan . . . käib, niisugune inglaste kõrkjast kiiver peas . . .»

«Inglaste kõrkjast kiiver?»

«Jah, kas sa pole siis raamatus näind, va koolitatud, aga midagi ei tea,» ajas ema oma väikesed sinised kulmudeta silmad pärani.

«Kõrkjast! Ega see kõrkjast pole,» õiendas poeg.

«Ega ma tea, millest ta on, aga niisugune urbne nagu matsalka.»

«See on troopikakiiver!»

«Trofika või mis tahes, aga mis inimene seda siin kannab nagu tola . . .»

«Teistel ei ole, ja iga inimene tahab midagi niisugust, mida teistel ei ole,» arvas noor Vasak. «Mis selle nimi on?»

«Mis ta nimi on! Ega mina nende varrul pole käind . . . Õunapuu, või mis puu ta on . . . Jah, Anton Õunapuu,» vastas ema.

«Rikas?»

«Muidugi, ega siin vaeseid pole,» arvas ema.

«Seal teisel pool on Luisk, tead, see koleda näoga Luisk.»

«Kus mina neid tean.»

«Kuula siis, ma räägin sulle. Mulle rääkis seda jälle nende teenija, see musta peaga . . .»

«Ah see, kelle apsatid on kangesti viltu? Muidu ilus tüdruk, aga jalad nii imelikult viltu . . . Ja käed punased . . .»

«Ole nüüd vait, las ma räägin . . . Rumal, käed lähevad punaseks, kui ühtepuhku veega solistad. Ja teenijad peavad ju härradele nõusid pesema ja ühtepuhku veega lodistama . . . Vaata, see Luisk on igasugu musta äriga rikkaks läind. Te teete mulle sõitu, kui näete mõnda puuhalgu, mis teenijad annavad, aga seda ei näe, kust Luisk oma majad, magasinid ja autod on saanud.»

«Sa hakkad ennast õigustama,» lausus poeg.

«Mul pole midagi õigustada, ma ainult ütlen nii. Minul pole midagi õigustada, sest ma pole midagi teinud . . .»

«Ah ei ole!» hüüdis Friida kõrvaltoast välja vahtides. «Kes tuli täna turult, juua täis . . .»

See pahandas ema eriti: vaata, väikesed lapsedki juba tema kallal!

«Mis sa, plika, räägid! Oh sa, häbemata laps, tee, et siit kaod!» jooksis ema pliidi ette ja haaras tuletangid. Friida jooksis tagatuppa ja hüppas sängis norskava isa selja taha.

«Mis te siin mürate?» pahandas vana Vasak ärgates ja hakkas samas hädaldades käsi vastastikku hõõruma.

«Äh sa mädand — küll surevad ää. Äh, ai-ai!» hõõrus ta innukalt nii seest kui pealt. «Mis sa jooksed?» küsis ta siis.

«Ei midagi, ema ei kannata tõtt!»

«Mis tõtt seal jälle on?»

«Ema oli täna korgi peale astunud,» ütles tüdruk.

«Ega see uudis ole,» lausus isa, nagu oleks tegemist tavalise nähtusega.

Seda ei kannatanud ema enam ja hakkas nii ägedasti sajatama, nagu oleks teda surmani haavatud.

«Mis sa siis nii pahandad, kui see õige ei ole?»

«Või veel ei pahanda, kui lapsed ajavad niisugust tühja loba,» vastas pereema.

«Isa ei ütelnud sulle ju midagi paha,» segas poeg vahele.

«See, mis tema ütleb, on kõik paha . . . Niisugusel midagi ütelda — kas ta ise on vähe raha maha joond!» ägestus ema järjest enam.

«Rahusta, rahusta ennast!» patsutas Juhan talle sõbralikult õlale. «Minagi olen noorest peast rumalusi teinud,» jätkas ta, nagu oleks siin juba elatunud rauk. «Aga olen kahetsenud ja enam ei tee.»

«Kust need lapsed peavad eeskuju võtma, kui ema teeb igasugu voorukeid,» ütles isa.

«Mis voorukid, mis voorukeid ma olen teind!» karjus ema näost lõkendades.

«Rahustu!» palus poeg uuesti.

«Mis rahusta! Vaata, mis ta ise on teind . . . Mina pidin teid kasvatama, laupäeva poole ööni pisaraid valama, siis tuldi koju ja hakati veel kolkima.»

Vana Vasaku süda kihvatas . . . Tõesti, nii oli ta kord teinud, aga selle oli naine oma teravuste, etteheidete ja kahtlustustega ise välja kutsunud. Muidugi, kõik oli tingitud armukadedusest ja kehvusest, milles nad kumbki süüdi polnud, arvas vana Vasak nüüd. Aga siiski . . .

«Justkui vana labidas, löö vastu külge — kohe koliseb!» ei suutnud ta hoiduda mürgisest pistest.

See tuletas kõigile vanu aegu meelde, ja Juhan ütles:

«Isa, kas sa mäletad, kui andsid mulle kümnese kuldraha, võtsid mu sülle ja jätsid jumalaga. Pidid kodunt ära minema.»

Juhan oli juba väikesena tülide puhul kaldunud isa poole, samuti oli tilluke Friida pooldanud isa, kes oli sõnaahtram. Ema oli kärarikkam, aktiivsem, algatas enne, ning nii näis ta lastele süüdlasena omaaegseis kokkupõrgetes.

«Kas mäletad?» kordas Juhan.

Vana Vasak ei lausunud sõnagi. Ta tuli eestuppa ja hakkas aknast välja vaatama.

«Eks ole päevi nähtud,» ütles ta lõpuks nagu iseendale.

Ta lausus seda nii rahulikult, otsekui poleks midagi juhtunud, nagu oleks kogu see ragin olnud päris harilik lihtne jutuajamine. Keegi ei meenutanud enam viinavõtmist ega kasepuuhalge. Emagi sai oma tuju tagasi. Ta võttis rätiku ümber ja läks välja, kus tal pidi olema midagi toimetada.

«Sa ütlesid, Juku, et oled teinud asju, mida pärast oled pidanud kahetsema,» ütles vana Vasak ümber pöördudes. «Mis asjad või rumalused need on, kui tohib teada?»

Juhan muutus häbelikuks. Talle tuli meelde, et isa oli lubanud rumalate tegude eest tõrvaseid tarvitada. Et aga õed olid parajasti tagatoas, väljaspool kuulmispiirkonda, otsustas ta siiski kõnelda.

«Ei midagi iseäralikku. Aga vahel tuleb ette, et teed midagi, ja pärast mõtled, et oleks võinud tegemata jätta.»

«Näituseks?»

«Nüüd öeldakse «näiteks» . . . Nojah näiteks, kui võtad mingi asja, mis pole sinu ega ole lihtsalt kellegi, ja kasutad seda oma huvides.»

«Kuidas sellest aru saada — pole sinu ega lihtsalt kellegi. Kellegi ta peab ikkagi olema.»

«Aga kui on lihtsalt põrandal, keegi ei tarvita, ja võtad sealt.»

«Kuidas põrandal?»

«Lihtsalt põrandal — muuseumi põrandal.»

«Huvitavamaks läheb . . . Kust ta sai muuseumi põrandale, ta pidi siis olema muuseumi oma? . . .»

«Olgu muuseumi oma,» vastas Juhan. «Aga kui ta on põrandal, siis pole teda kellelegi tarvis.»

«Ei saa aru.»

«Noh, kui joonestus on muuseumi põrandal, võtad selle sealt ja annad õpetajale.»

«Ah koolis? Kooli muuseumist võtsid joonestuse?»

«Ei võtnud muuseumist, võtsin põrandalt pinkide alt.»

«Ja mis siis õpetaja tegi?»

«Mis ta tegi! Ei teinud midagi. See üldse ei teinud midagi, muudkui ütles «mekaanika» ja «mekaanika». Tal olid oma lemmikud plikad, kellega ta patras. Klassis ei õppinud keegi . . . Tööl käies oli ju kole vähe aega, aga ma siiski tegin veel ühe pumbakannu joonestuse ja andsin ka selle Mekaanikale.»

«Lihtsalt ulakus . . . Aga kuidas siis eksamil jäi?»

«Kuidas jäi — «hea». Sa ju nägid mu tunnistust.»

«Ulakus! Ja üldse, ei tohi teha niisuguseid tempe, mida pärast peab kahetsema. Kahetsused ja ohkamised ei aita midagi, seda peaksid sa juba teadma. Joonestus vii kooli tagasi!»

Juhan jäi mõttesse.

«Aga kus ma ta siis tagasi viin, kui juba ära hävitasin. Kahetsesin kohe seda lollust . . . ja enam ma nii juba ei tee.»

«Nagu kristlane! Kristlaste moraal: enne kuritegu, siis kahetsus. Ei tule üldse paha teha, siis pole ka kahetseda vaja.»

«Kartsin, et kukutavad läbi. Aga poisid teadsid, et direktor oma õpilasi kinni ei pea, sest ta olevat kihvt eestlane.»

«Siis ühed kelmid kõik.»

«Kuidas siis kelmid?»

«Olgu teadmised kui kehvad tahes, aga rahvuse pärast lastakse läbi . . . Kõik on kelmid.»

Noor Vasak kuulas ja imestas, millised järeldused tehti direktori suhtes.

«Siis ei maksa see tunnistus midagi?» küsis ta.

«Maksab see, mis meelde on jäänud.»

«Tähendab, siis tuleb uuesti õppima minna?» küsis Juhan arusaamatuses.

Isa naeris.

«Uuesti õppima! Kuidas uuesti?» küsis ta. «Mitte uuesti, vaid üleüldse peab õppima. Tuleb õppida aru saama kelmustest, mida siin tehakse meiesuguste arvel . . . aga mitte ise kelmiks muutuma . . . Ma olen ütelnud, et tööinimene on rumal. Käisime neid parunisi püüdmas . . . kuulutati vägevate sõnadega linnupriiks ja tont teab mis, aga nüüd saadetakse lilledega tagasi. Oleks ikka lühikese lõpu teinud, oleks tehtud olnud . . .»

«Vaata, selles asjas ma sinuga nõus ei ole,» vastas noor nüüd juba julgemini. «Küllap teati, mis tehti . . . See parunite tagasitulek ei ärata mingit tähelepanu. Paar saksa vanameest lasti Siberist tulema — ja seda oldi kohustatud rahulepingu põhjal tegema.»

Vana mühatas ainult ega lausunud sõnagi.

«Sa ütlesid, et ei tule teha seda, mida pärast peab kahetsema,» viis Juhan jutu teisale. «Aga kas sina ei ole kahetsenud, et ema lõid, kui me väikesed olime?»

Vana Vasak tõmbus mossi, punastas, köhatas ja hakkas uuesti mehaaniliselt oma surevaid käsi hõõruma.

«Ega ma teda pole enam löönud . . . Ja mis see sinu asi on? Ela, siis näed . . .»

Ta võttis mütsi, pani selle pähe ja ütles nagu enesele:

«Kelmid ümberringi, kust need lapsed eeskuju saavad.»

Ta läks välja justkui piinlikkust lahutama, sest üürikese aja pärast tuli ta tagasi ja ütles:

«Luisu juurest kostab jälle suur mürgel. Niisugustele on need ajad rõõmupäevad: võib jälle muretult ärisi avada ja pekuleerida.»

«Kust ta selle varanduse on siis kokku ajanud, et ta nii praalib?»

«Kust nad kõik on ajanud: varguse ja valeraha tegemisega.»

Seda ei tahtnud noor uskuda.

«Kas on ikka nii?» kahtles ta.

«Miks ei ole? Ammu see oli, kui kopeerisid . . . Võeti kuskilt nisuke tumedam rahamees, mõni majaomanik või . . . viidi kuskile kahtlasesse koopasse ja räägiti mehele saladusliku näoga toredast kuntsist.»

«Mis kuntsist?»

«Ega mina tea, lehed kirjutasid: Luisk, Rünkmann ja Eltermann olevat raha kopeerinud.»

«Kuidas nad siis seda tegid?» oli noor Vasak huvitatud.

«Sa pärid, nagu tahaksid hakata järele tegema. Sulle ei või rääkida.»

«Nii vähe sa mind tunned,» vastas poeg isale.

«Mis sa siis nii uudishimulikult pärid? Asi oli nisuke, et mehelt võeti raha, mis tal kaasas oli, ja pakiti see miskite keemiliste ainetega, vedelikkude ja sodidega koos kuhugi karbi või nõu sisse ja aeti kuidagi ümber kepi — siis pidi ühest rahast kaks saama, ja ikka nii, et mida suurem summa, seda

rohkem tuleb. Mehel kästi enne muidugi hea pahmakas kaasa võtta.»

«Noh ja siis sai hea pahmaka uut raha?»

«Kus ta siis sai? Tegemise juures tekkis plahvatus ja rahad põlesid muidugi ära.»

«Siis jäid kõik ilma, tähendab . . .»

«Eks rumal rahamees jäi ilma, aga kopeerijad panid raha oma tasku.»

«Tähendab, siis plahvatust ei olnudki.»

«Tähendab, tähendab . . . Sa oled nagu va . . . ei tule ta nime praegu meelde, sellel oli iga teine sõna «tähendab» ja «tähendab», muidu ei saanud ühtki kõnet pidada . . . Tähendab jah, et plahvatus ikka oli, aga raha ei plahvatanud, see «plahvatas» juba enne Luisu ja teiste kelmide tasku.»

«Ja nüüd on laiad mehed . . .»

«Nüüd on laiad mehed . . . Siis pandi teised väheks ajaks pokri, aga nüüd on jälle miljonärid, Luisul suur riideäri, Eltermannil talurahvakauplus ja sissesõiduhoov. Rünkmann on vist surnud.»

Ema tuli.

«Praegu, kui hooviväravaid kinni panin, rääkis Luisk uulitsal oma armukesega,» ütles ta elavalt jutust osa võttes. «Niisugune pikk naisterahvas — ristluust vähe kõver, vist ära tallatud . . . Peab ikka raha olema, et armukesel pidada uhket mööbliga tuba, osta talle uhkeid riideid . . . Oma vanamoor armukade nagu hull . . .»

«See näikse ju kuuekümne-aastane olevat,» arvas noor Friida, kes jälle oli esile kerkinud.

«Pea sa, laps, suu!» käratas ema. «Kuuekümne-aastane neh, aga rikas, selle magasiniomaniku Orlovi ema. Noh, mõtle, kui vana Orlov ise juba on! Vanamooril valeparukas peas, kunsthambad suus, aga õel nagu nõid, teenija ikka räägib,» seletas ta edasi. «Pidada teine aga sussutama seda Luisku, et «meie Juhannes» ja «meie Juhannes». Suur Juhannes ise nagu peletis, mokk lõhki ja ilane, põle tal tegu ega nägu, nii kui kirvega löödud.»

«Küll raha teeb näo ja teo,» arvas Juhan.

Vaigiti viivuks.

«Sa oled noor mees, eks püüa kah,» ütles nüüd ema pojale.

«Hakka aga sa, vanamoor, niisugust plära ajama,» ütles isa, ja jälle oli peaaegu tüli majas.

Pere läks laiali. Juhan võttis asemeriided ja hakkas neid toolile hunnikusse laduma, et siis esmalt õlgkott põrandale panna, sinna peale lina laotada ja lisaks veel padi.

Varsti norskasid vanemad tagatoas. Ka tüdrukud olid peale vastastikust nägelemist teki või padja pärast vaikseks jäänud, ainult Juhanile ei tulnud und. Ta kuulis lael samme. Seal pidi saabastes käidama; oli, nagu eemalduks aeg-ajalt keegi laua äärest, mille ümber istub mitu inimest, et tuua midagi teisest toast või mõnest nurgast ja panna koosolijate ette — olge lahked! Siin on see paber, siin see dokument, see üleskutse, siin niisugused kirjad, siin käsigranaadid, padrunid ja muu tarvilik varustus! . . . Seal siis õiendabki see ohvitser, see seltsiorganiseerija, kes peab kodanluse võimule aitama, arutas Juhan. Ei tea, kui palju neid on juba koos? . . . Kuule, kui käivad! Jah, aga vahete-vahel niisugune imelik krõbin ja sabin, nagu veereks mingi kera, millel sees hanekõri hernestega. Ja vahel niisugune piuksumine! Nüüd tuleb krõbin mööda seina alla, vaikib hetkeks ja krõbiseb jälle, läheb madinal üle põranda eestuppa.

«Rotid raiped!» hõikas Juhan, kuid keegi ei kuulnud teda. Rotid need õieti ei olnudki, olid pisemad, säärased ilusad hiired, lestkõrvalised, pikasabalised, terased. Nad jooksid üksteist taga ajades mööda põrandat, siis kükitasid nagu jänesed, nokitsedes leivaraasu väikeste käppade vahel. Juhan imetles neid «põrandaaluseid» ja «laevahelisi» hulga aega, nagu oleks ta kuskil huvitavas loomaaias. Aga siiski, kui magama jääd, vaata, söövad nina peast. Ta võttis teki nurga ja hirmutas lõbusaid loomakesi. Hiired panid krabinal nurka, kuhu neil olid augud näritud. Kuid natukese aja pärast olid nad jälle väljas. Nõnda jälgis Juhan neid poole ööni, siis loomakesed kadusid, jäid rahulikult magama oma urkas, pehmes pesas.

Tooks siia kassi, siis oleksid mehikesed kadunud, arvas Juhan, kuid järsku kõlises kell, nagu oleks seda tahetud seinalt maha tõmmata. See oli hoovivärava kell, mida uulitsapoisid sageli ainult ulakusest kiskusid. Olles jämeda, laia vedru küljes, tegi see põrgumüra, kui vähegi tugevasti tõmmati. Seda tuligi tugevasti tõmmata, sest pikk, jäme, roostetanud traat oli veetud üle hoovi, läbi mitme obaduse kuni kojamehekorteri seina puuritud auguni akna kõrval, — ja seal see kell siis nüüd raksus ja paukus, nagu oleks tuli lahti. Nõrkade närvi-

dega inimesele oleks see ragin olnud põrutav, kuid kojarahvale, — see oli juba teine asi, vaevalt neil närve üldse on: tööinimesed! Nõnda oli arvanud perenaine, kui maja oli ehitatud ja kell sisse pandud.

Vana Vasak hakkas innukalt käsi hõõruma, tähendab, ta oli ärkvel, kuid ei tõusnud enne, kui tõmmati mitu korda.

«Las tõmbab, muidu võib-olla jälle mõni ulakas laseb enesele hea maitsta, kui ma pika ninaga värava taha jooksen.»

«Mina lähen!» hüüdis Juhan, kes seni oli kaalunud, kas minna või mitte, kuna talle kojameheamet ei meeldinud, — ta oli korduvalt selle üle nurisenud, muidugi tagajärjeta. «Siiski oleks häbematus lasta vanal joosta, und niikuinii ei ole,» arutas ta pükse jalga ajades. Pealegi huvitas teda, kes sealt tuleb.

«Ah, maga sa, sitikas,» ütles isa heatahtlikult. Neil oli säärane «realistlik» vahekord, mida peenemates perekondades ei tunta. «Ma lähen juba ise.»

«Las vanamees läheb, muidu saad sina jootraha endale. . .» ütles ema unise häälega.

«Või nii!» ühmas poeg. «Sellepärast siis isa ongi alati alandlik teener.»

«Pole minul nisukesi kerjakrosse vaja olnud,» vihastas vana, kuid poeg lipsas juba uksest välja.

Värava taga seisis kolm isandat, mustas palitus, kõvakübarates, lakk-kingades. Olid kõigiti viisakad ja küsisid Juhanilt, kas siin elab staabikapten Rood.

«Elab küll: korter kuus. Soovite sisse astuda?»

Juhan keeras jalgvärava lahti. Mehed tulid hoovi. Kõigil olid kohvrid, mis näisid olevat võrdlemisi rasked. Nähtavasti olid nad tulnud rongilt või mujalt reisilt, sest riided olid neil tolmused ja mõnel kübar mõlkis.

«Hoovi peal majas, alumisel korral, pahemat kätt,» juhatas noormees.

Roodide aknad olid pimedad, nähtavasti olid need paksude kardinatega kaetud, nii et ei paistnud ühtki tulepilukest.

Kui Juhan tuppa tuli ja rääkis, keda ta sisse lasknud, küsis ema:

«Kas jootraha said?»

«Ei. Pakkusid — sülitasin neile pihku,» vastas poiss.

Vana Vasak naeris.

«Ja kas te siis ei tea, et tööliste valitsuse ajal oli jootraha andmine keelatud,» jätkas noor.

Vana tõsines.

«Kolm isandat? Ja läksid Roodide juurde? Ja tõmbavad kojamehe kella? Ja-jah. Konspiraatsia lonkab!»

Ema ei saanud sellest aru.

«Vanamees on hakanud igasugu võõraid sõnu tarvitama, tea, kust ta neid on õppinud,» lausus ta.

«Revolutsiooni pärandus, ega siis nüüd enam midagi õpi.»

«Tähendab, staabikapten Rood organiseerib salaseltsi sakslaste kukutamiseks,» ütles Juhan.

«Kuule, kui kobistavad,» ütles Friida, kes ka üles oli ärganud.

«Tähendab, meie aitasime nüüd kodanlusele kaasa, meie töötame ühes, meie teame ja vaikime,» hakkas noor Vasak mõtteid arendama.

«On asju, millest tuleb vaikida,» vastas vana.

«Aga on see siis aus?» kahtles poeg, kellel hästi püsisid meeles isa sõnad ausatest ja kelmidest. Ema ei osanud siin enam juttu jätkata. Mõisted olid enam-vähem tuttavad, kuid neid selgitada, nendest rääkida või neid põhjendada, — see käis üle jõu.

«Kas on siis ausam Saksa keisriga koos töötada, tähendab, saksa nuhkidele sellest teatada, mis sa oled kuulnud?» küsis isa.

Kõik jäid vait, nähtavasti olid nad ametis mõtlemisega, vähemalt noor Vasak.

«Aga kui kodanlased võtavad võimu, siis hakkavad nad meid kägistama,» vastas viimaks noor.

«Arvatavasti küll, sellepärast me olemegi nende vastu . . . Juba mineva aasta tehti see ju selgeks. Aga praegu pole mingit mõtet neid üles anda. Ja kas sa arvad, et sakslased neile midagi teeksid?»

«Kuidas siis ei teeks, kui nad tahavad ju sakslasi välja ajada?» küsis Juhan.

«Kes seda ütles? Ei nad aja sakslasi kuskile, enne kui pole kambas mõnda kangemat, kes aitaks töörahvast ohjas hoida. Kas sa arvad, et see nende «iseseisvuse» kuulutaminegi sakslastele teadmata oli? Võib-olla pistis Villu ise neile selle parmu kõrva, et segases vees kalu püüda. Kõik ühe mütsi all . . . Mõni kollanokk võib ju asja teisiti mõtelda, et tõesti seltse ja sõjariistu on vaja sakslaste vastu, aga kodanlaste ninamehed seda ei arva . . .» pöördus vana Vasak näoga seina poole.

Noor Vasak ei suutnud isa mõttekäiku jälgida. Seltsi loomine vaevas ta südant. Ja asjaolu, et kapten Rood otse tema pea kohal oli sellega juba hakkama saanud, õhutas teda veel rohkem. Kellele ta peab oma muredest rääkima? Vahest Eduardile, tädi Maali mehele Ambosele. Ja ta läks, ilma et kellelegi sellest oleks rääkinud, ühel õhtul Ambose juurde.

IX

Ta jäi sinna terveks ööks; tagasi tuli alles hommikul, kui päike heitis esimesi kiiri üle reidi, üle majade, üle seisva vabriku hoonete ja helkis puiestee pärnade ladvus nagu peeglil, sest lehti kattis kaste.

«Kuhu sa, Juku, nii vara tormad?» küsis Trell, kes keset tänavat postis seisis.

Juhan kohmetas esmalt, kuid nähes, et linnavahi pardinokataolise mütsisirmi alt vaatas tuttav nägu, paistsid kaks väikest ümmargust halli silma, pikad heledad vurrud ja laiad ümmargused ninasõõrmed, tõmbas ta suu naerule.

«Kuhu sa ikka lähed, käisin tuttavate pool.»

«Kas läks pummeldamiseks? Noorte inimeste asi.»

Linnavaht polnud tavaline kräbeda häälega mehemürakas, vaid vaikse, maheda jutuga, jättes haritud inimese mulje. Ta oli ju Vasaku kälimeeste hulgas kõige haritumana tuntud.

«Täna öösel kõmmutasid jälle ühe maha,» lausus ta salaja. «Keegi kooliõpetaja või midagi sellesarnast. Pooldanud vist ikka enamlasi, ja leitud sõjariistu. Seckendorf on krõbe mees. Eks see parunite vintsutamine . . .»

«Parunitele ei tehtud midagi halba,» ütles Juhan.

«See'p see ongi, et midagi halba ei tehtud . . . Aga paruni uhkus ei luba, et teda puudutatakse. Nüüd maksavad kätte.»

«Mis nad ikka maksavad, küllap neilegi makstakse,» oli Juhan optimistlik.

Linnavaht vaikis. Nad sammusid kahekesi kõrvu mööda inimtühja puiesteed. Päike tõusis kõrgemale ja paitas soojendavalt käsi, nägu, tänavaid, mis olid vaikses puhkepäevahommikuses rahus. Juhanil hakkas piinlik — ta sammub siin Seckendorfi linnavahiga. Kui mõni tööline seda näeb, siis on ta määritud, temast hoitakse eemale nagu kahtlasest isikust, nagu sakslaste agendist.

«Kuidas amet meeldib?» küsis ta.

«Kehv. Tööinimesel ikka kehv. Pole paremat võtta,» kurtis Trell.

«Aga siiski, — enne tuuker, nüüd linnavaht . . . Ja — sakslased . . .»

«Sakslased või kes tahes, võmm on ikka võmm . . . Sa õppisid treialiks — nüüd oled puusepp. Ajad on niisugused. Eduard oli nõukogude miilits, mis seegi parem — võmm ikka võmm, ainult tema seisis südalinnas, mina agulis, oma vammusega peame mõlemad olema, ainult see inetu tanu . . . Inimesed muidugi peavad narriks . . . Narrid on need võmmid, narrid on need inimesed . . . Oli vabadus, aga ei osatud lugu pidada . . .»

«Oli, aga paluti sakslased sisse.»

«Mis nüüd see, aga Kerenski ajal . . . Kas oli kellelgi takistatud sõnavabadus, ööd läbi peeti uulitsail koosolekuid, kõigil oli svabooda. Selle svaboodaga see Kerenski lendaski . . .»

«Mis nüüd svaboodaga — ta ei tahtnud rahu . . .»

«Rahu ilma annektsioonideta, kontributjoonideta . . . Enamlased olid peenikesed mehed . . . Välja arvasid õige vedru . . . Kaugele nad purjetavad, on iseküsimus. Juba tulevad hiiobi sõnumid tapmistest, näljast ja enamlaste võimu kokkuvarisemisest.»

«Sakslaste vale,» arvas Juhan.

«Ega need sakslased üksi. Seal oma hulgas on mehi, kes võitlevad vastu, kõiksugu sotsiaalrevolutsionäärid ja vähemlased.»

«Neil lastakse siis ikka elada . . . Isa ütleb alati, et küll need tööinimesed on rumalad . . .»

«Tööinimesed on rumalad . . . Aga eks nendel vähemlastel ja teistel niisugustel ole õigust ka. Nemad ütlevad, et enamlasi on käputäis, need on nagu tilk vett hiiglasuure talupoegadehulga keevas katlas, et kaovad ära sinna hulka ega suuda midagi läbi viia, ainult segadust toovad . . .»

«Ah need ütlejad tahavad siis Kerenskit tagasi?» küsis Juhan.

«Eks parema meelega ikka Kerenskit . . . Ma pooldan ikka ka parema meelega Kerenskit,» lausus linnavaht.

«Ei see enam . . . See on omadega läbi,» oli Juhan kindel.

«Ega tea, praegu on suured asjad käimas. Seal lõid need

pahempoolsed revolutsionäärid lahku. Saksa saadiku tapsid ära, ühed laskmised teise peale . . .»

«Isa ütles, et surmanuhtlus pandi maksma . . .»

«Jah, surmanuhtlus pandi maksma . . . Enne karjuti: surmanuhtlus maha, nüüd panevad ise maksma . . . Nii hotentoti moraal: kui minu naise ära viid, on see paha, aga kui sinu naine ära röövida, on see voorus . . . Kui surmanuhtlust tarvitati nende vastu, siis karjuti: pooge risti! Aga nüüd hakkavad teisi nukitsema . . . Mis see Kerenski pidi tegema, kui soldatid tapavad ohvitserisid, vennastavad sakslastega, peale ei lähe . . .»

Juhan vaatas linnavahile, kes muutus vastikult kõnelevaks koletiseks oma pardinokataolise mütsisirmi, kulunud rohelise palitu, viltuste saabaste ja valgete vurrudega. Juhan oli tundnud kahetsust, tuska ja kurbust, kui isalt oli kuulnud surmanuhtluse tarvituselevõtmisest, kuid nüüd sai talle ikka selgemaks selle vajadus.

«Kui töölisi tapavad, siis peab küll karmimalt karistama,» arvas ta. «Kaua sa ennast ikka nottida lased . . .»

«Aga miks siis karjutakse, kui teised tarvitavad?»

Juhan ei osanud enam vastu vaielda.

«Kui teised tarvitavad, teised tarvitavad . . .» Äkki turgatas talle pähe: «Aga milleks tarvitavad? Milleks?»

«Milleks?» kordas Trell, pühkis käeseljaga esmalt üht vurru, siis teist, vaatas tagasi, siis ümber, nagu nõudis kutse, ja lausus:

«Oled noor mees, ole ettevaatlikum . . .»

Juhan heitis talle uuriva pilgu, vaatas kummaliselt kahtlevalt, ja oli märgata, kuidas tal puna tõusis esmalt näkku, siis kõrvalestadesse, kuni kaelgi kattus roosaka jumega, moodustades valge krae ja musta pintsakuga selge kontrasti.

«Mis see tähendab?» küsis ta vihastades.

«Ega ma mõtle midagi halba, aga mine sa tea nüüdsel ajal, kes ja kus võib kuulata . . . Aga see on kindel, et enamlastega vaieldakse,» jätkas kordnik, «ja õigus kah, ega Venemaal ikka seda saa . . . mahajäänud maa, oleks kuskil mujal.»

«Ma ei tea, kui mahajäänud ta on, aga meil hakkas üsna ilusti minema,» lausus Vasak.

«Mis ta läks — aganaleib ja õlikoogid,» vastas linnavaht.

Noor Vasak ärritus nüüd veel rohkem.

«Selle eest võid tänada neid, kes vilja varjasid ja sõda edasi tahtsid pidada.»

Trell märkas noore kiiremehe ägedust ja viis jutu teisale. «Kus sa nüüd ka tööl käid?» küsis ta.

Juhan rääkis, kus ta töötab. Seda ta muidugi ei öelnud, et saksa sõdurid teda bolševikuks kutsuvad. Oli paljugi, mida ta ei rääkinud linnavahile — kes oli küll kauane tuttav, sugulane, kellest vahest vaevalt saaks tema äraandja, nagu ta arvas, kuid tal oli selle inimese vastu usaldus kadunud. Kas see sakslaste linnavaht ei jutusta oma ülemusele, kui rääkida talle kahtlastest sammudest oma korteri lael, kui rääkida talle seltsi organiseerimisest, sakslaste väljaajamise plaanidest? Ei, Trellile ei lausu ta niisugustest asjadest poolt sõnagi, olgugi et see teaks neis küsimustes vahest midagi uut juurde lisada. Võiks ju küll ääri-veeri küsida, kas ka Trell ei kavatse astuda sinna seltsi, mida organiseerivad kodanlased. Jah, seda võiks kindlasti teha . . .

Juhan vaatas linnavahile, kes teda oma imeliku mütsisirmi alt oli salamahti luuranud.

«Kodanlased tahtvat iseseisvust, olevat kaunis kibe töö käimas.»

Linnavaht vaatas jälle taha ja ümberringi, mis laskis oletada, et see oli muutunud tal harjumuseks, kuna ei lähedal ega kaugel polnud pikal puiesteel neile inimesi lähenemas. Ainult eemal pühkisid mõned kojamehed, kastsid tänavat naised, logistasid mõned sõiduvoorimehed, soojendava päikese paistel pukis tukkudes.

«Ah iseseisvust? Seda nad räägivad. Aga ega Seckendorf selle peale ka teisiti ei vaata kui läbi püssitoru.»

«Saadikud olevat väljamaal.»

«Seda olevat kuulda,» ütles linnavaht ihnelt.

«Kuidas siis on, kas tuleb sõda?» küsis Juhan.

«Kes nüüd meile sõdima tuleb. Liitlastele küll ei meeldi saksa vägevus, aga neil on läänes nii palju tegemist, et siia nende paugud ei ulata. Meil ei aita ikka muud kui kannatada M. P-d ja pidada «halt Maul»,» arvas Trell.

«Mulle paistab, et sa ei ole küllalt sõnakuulelik teener,» ütles Juhan selle peale.

Linnavaht hakkas naerma.

«Ma arvan küll, et iseseisvus on ainus abinõu. Mis sinna Vene alla enam püüda, seal enam korda ei ole . . . Sakslastest

näed isegi, mis nad on . . . Liitlaste toetusel oleks vahest võimalik iseseisvus . . . Nii ma olen kuulnud, ja nii see võib ka olla, aga kuidas seda tegelikult läbi viiakse, on iseküsimus . . . Ega siis meil ka viga oleks. Meil on metsa, maad, põldu, hakkame tugevasti maad harima, karja kasvatama, meil on mereteed ja raudtee, neid anname teistele tarvitada kauba läbiveoks . . . Meil on siin muidki võimalusi, kui me aga peale hakkame.»

«Mis võimalusi siis veel on?» küsis noor kiiremees. «Isa ütleb, et on niisuguseid tööinimesi, kes mängivad nagu grammofonid, — mis noodi peale paned, seda laseb tulla . . . Ja rikkad kodanlased olevat täiturult hulga ilusaid noote ostnud ja et . . .»

«Eks see sinu isa ole jälle nende Kingisseppade noodilaulja,» arvas tädimees.

«Võtame asja tõsiselt — näiteks mis võimalus on meil siis elamiseks . . . Sul on väike korter, paar tooli ja suur riidekapp niisama nagu meil. Mis asja sa parematki siis pursuide laulu laulad . . . Õigem on ikka juba tööliste poolt olla.»

«Tööliste poolt olen minagi, ma ise ju ka tööline, aga ega siis meil enamlastelt midagi head pole loota, samuti kui sakslastelt. Sakslased saatsid siit rongide kaupa töölisi Saksamaale söekaevandustesse ja vabrikutesse. Miks nad sealt nüüd tagasi tulevad . . . Sõid seal nõgesesuppi ja kandsid paberist riideid, nüüd on siin alasti ja näljas jälle.»

«Kas sa arvad, et siis, kui eesti kodanluse pukki aitame, lähevad need vabrikud käima, mis nüüd seisavad? . . .»

«Aga põlevkivi!» hüüdis Trell ja ta väikesed ümmargused silmad hakkasid särama.

Juhan naeris, naeris irooniliselt, nagu nad olid juba mineval aastal naernud seda iseseisvust, mis pidi rajatama põlevale kivile. Temal sellesse usku ei olnud, temalt olid selle usu röövinud kõik need vaidlused, ajaleheartiklid ja miitingud, mis peeti selle küsimuse selgitamiseks.

«Nagu ma aru saan, siis naerad sa sellepärast, et sa oled asjast valesti valgustatud. Kas siis meie kui väikerahvas ei või iseseisvalt olla? Meil on ju samasugune õigus kui teistel, ja kui meie selle vastu oleme, siis võib meid äraandjaks nimetada.»

«Jälle äraandja,» mõtles Juhan. «Muud ei olegi kui äraandja.»

«Kuidas ma siis äraandja olen?» küsis ta. «Ma ei ole äraandja . . . Mina tean, et ma olen siis töölisklassi äraandja, kui ma kodanlusele hakkan iseseisvust kätte võitlema . . .»

«Jah, siis oled sa küll parandamatu kiiremees . . . Ja kust sa niisugusel ajal tuled, kui tohib küsida . . .» tegi linnavaht tõsise näo, nagu tahaks ta Vasaku areteerida ja jaoskonda viia.

Juhan kohkus, Trell kaotas ta silmis sugulusastme ja talle näis, nagu oleks tal tegemist hariliku vastiku võmmiga, keda kodus oli juba maast-madalast põlgama õpetatud, niisamuti nagu seda vangivahti, kes elas kord nende kõrvalkorteris.

«Ära siis nii ehmata, ega see minu asi ei ole, kus noor inimene kolas, temal oma ülesanded ja nooremad. Ma niisama . . . inimesed vaatavad ja mõtlevad, et mis poliitikat see vosmi ajab ja seda noormeest nii kaua kimbutab . . .»

Juhan jäi Trelli nüüd veel suurema imestusega vaatama, kusjuures ta suu kiskus virilale, justkui vastumeelsele naerule.

«Või nii? Ma mõtlesin juba, et hakkad komandantuuri tassima. Ma küll kuskil paha peal ei käinud . . . Aga politseile ma nüüd seda küll rääkima ei hakka . . .»

Muidugi, ta ei arvanud, et sellega äratab veel rohkem uudishimu tädimehes, kelle sugulussidemed ja teenistuskohused kippusid vägisi segi minema.

«Sina siis iseseisvust ei poolda ja käid salaja ööd läbi hulkumas . . . Siis sul ikka võib miskit kahtlast kaasaski olla,» vaatas linnavaht noormehe taskutele, justkui ähvardaks ta neid kobama hakata.

«Kaasas pole mul midagi,» kinnitas Juhan, ja uus hirmuning põlastusehoog tulvas tal üle keha.

«Ega nüüdsel ajal ei või uskuda . . . Sakslased veavad aidad tühjaks, vabrikutest viivad raua ja masinad, turult silgud ja kalad, maalt peki ja munad, igalt poolt või ja liha. Keda sa siin tead enam uskuda, olgu ta sugulane või kes tahes . . .»

«Sa peaksid ju sellega päri olema, sa oled nende teenistuses ja pead valvama, et keegi neid segama ei tule, kui nad aitasid tühjendavad.»

Nüüd vihastas linnavaht tõsiselt, keeras oma valkjaid vurruvihte, sülitas, kraaksus, kobas taskus, võttis suitsukarbi, süütas sigareti, kuid Juhanile ei pakkunud . . .

«Ah siis linnavaht tõmbab sigaretti ja lihtsurelikule ei pa-

kugi,» õrritas Juhan. Trell vaatas talle segase pilguga ja vabandas: tal olevat teadmine olnud, et noor Vasak ei suitsetagi.

«Ma võin sulle nüüd ütelda, kus ma käisin ja kust ma tulen,» lausus Juhan sigaretti mahvides. «Sa mõtled muidugi, et ma tulen kuskilt kuriteolt, sest võmmid muud ei mõtle, seda ma sain kohe su silmadest aru . . .»

«Sa oled siis peenike hingeuurija,» naeris Trell, lastes suitsupilvi läbi vurrude.

«Mis hinge ma uurin, ega ma pole mõni kiromant ega kirjanik. Need ikka seletavad, et näevad inimestel neerud ja maksad juba pealtpoolt läbi.»

«Sa oled mul jah kiromant siin küll . . . Ütle, kust sa siis tulid?»

«Ma ütlesin, et mitte kuriteolt.»

«Sa pidid ütlema, kust sa tuled, aga sa ütled, kust sa ei tule . . .»

«Kadugu maius!» lausus Juhan. «Liiga palju tahad teada . . .»

Nõnda vaidlesid ja õrritasid nad teineteist veel mõne minuti, ilma et Juhan oleks ütelnud, kust ta nii vara tuli. Kuna aga oli puhkepäeva hommik, siis jäi linnavaht veendumusele, et naise õepoeg võis tulla kustki tüdrukute poolt.

Kui Juhan koju jõudis, pühkis ema tänavat, tõstis kühvliga prahi kasti ja kandis hoovi, et siis voolik veetoru külge keerata ja kasta nii hobuse- kui kõnniteed, et need ei tolmaks ja et tuul ei saaks jalutajaile prügi silma kihutada.

«Kas sul häbi pole nii hiljaks jäädа,» hurjutas ema, nähes poega eemalt tulevat ja häbelikult tema poole piiluvat. Juhan ei vastanud, vaid tormas hooviväravast sisse, heitis pilgu Roodide aknale, kus kardinad olid kõrvale tõmmatud, ja käänas maja nurga taha, kus maa lähedal asus Leiteri aken. Selle õhukesed eesriided olid alla lastud, paksem pesuriidest aknavari aga ulatus vaevalt ülemise ruuduni. Juhan heitis pilgu aknasse — mitte just sihilikult, vaid poolkogemata oli pea pöördunud sinna võõra akna poole. Nüüd ruttas ta mööda, kuid jäi nagu automaatselt seisatama, astus sammu tagasi ja vaatas uuesti Leiteri aknast sisse. Ta vilistas, ajades lihavad huuled torru, justkui oleks ta võõras toas midagi eriskummalist märganud.

«Niimoodi . . .» ümises ta. «Sakslase müts on laual . . .» lisas ta venitades ja keeras ümber nurga, et astuda majja,

laskuda neli-viis astet alla keldrisse, kus paremat kätt oli nende korteriuks.

«Käid ületunde tegemas?» küsis nüüd isa, kes saapakasti kallal soris, otsides vanu saapaid, millele pooltaldu, kontsaplekke ja rupskeid alla lüüa. Liistud, naasklid, tikukarbid, pigitraadid ja haamrid olid juba lauale rivistatud, nii et töö võis alata.

Juhan mühistas vanast mööda, tõmbas kummutisahtli lahti, viskas krae krõbinal sinna ja ühmas:

«Tore maja. Ühed hävitavad sakslast, teised magatavad sakslast . . .»

Ants Vasakule oli see nagu naasklitorge südamesse. Poiss oli kahtlasena paistnud sestsaadik, kui ta kõneles oma kavatsustest, kui ta uuris, kes asuvad endisse parun Dolly majja, mis asutus sinna tuleb. Ja kui ta nüüd kõneles sakslase hävitamisest, siis kihvatas vanal nagu elektrilaeng rinnust, õlast, kuklast läbi, et ega poiss ometi! . . .

«Kus sa käisid?» küsis ta nüüd ärritatud hääle ja isaliku vihaga. «Mis sa ajad oma vilosoohviat? Mis sakslast sa tapad?» tuli ta nüüd ukse vahele, lükates punakas-pruunid kardinad kahele poole, et oma vihase pilguga poissi põhjalikult mõõta.

Juhan vaatas üle õla isale, kelle nägu oli punetama löönud, kaelasooned tursunud nagu vorstid ja silmis helkis läik, nagu oleks tal mingi hirm, nagu oleks teda ähvardamas kõige suurem oht.

«Sa oled niisamasugune nagu see linnavaht, kellega ma tund aega kõvasti maadlesin,» rääkis Juhan rahuliku häälega. «See käis ka peale nagu uni, et kus ma aga käisin . . .»

«Ja kinni ei võtnud?» imestas isa.

«Mis ta must pidi kinni võtma?»

«Mis inimene hulgub ja räägib niisuguseid jutte. Mis jutt see on ja mis plaanid need on? Tegid seltsi jälle?»

«Mina ei saa sinust aru, — ise tahad olla suur revolutsionäär ja puha, aga oled arg kui jänes . . .»

«Mina arg, arg . . .» kogeles vana. Juhani trots ajas teda veel rohkem ärevusse, ta pobises segaduses, laskis kardinad langeda ja hakkas liistude ning saabaste kallal kolistama.

Revolutsionäär, arg . . .

Siis hüüdis ta valju häälega:

«Mina niisugust individualistlikku teroori ei salli . . . Mina

olen Marxi poolehoidja. Ja kas sa, kollanokk, ei tea, et tema õpetab kogu sisteemi hävitama, aga mitte üksikuid sante koksima ega tinamiidipadrunitega ringi käima . . .»

Nüüd kohkus Juhan ja tundis, kuidas mingi judin jooksis üle selja. Ta ei mõistnud esmalt midagi vastata, vaid näppis lahti saapanööre, mis aga vägisi sassi läksid.

«Mis asja sa räägid?» ühmas ta ainult.

«Olen ma ka inimesi näind,» siunas vana, «aga niisugust pole näind . . . Kinnine kui sein . . . Ja salgab . . . Kes sind küll niisuguseks on õpetand?»

Juhanil kerkis aga elavalt silmade ette, kuidas ta kohutavalt valusasti oli saanud ema käest märja nöörijupiga mitu nihvakat, kui ta oli läinud kaebama teiste kaaslaste peale, kes olid meelega lõhkunud tema kivimaja, mida ta mitu päeva oli ehitanud kuhugi vanasse paemurruauku, mille läheduses nad seekord elasid. Siitpeale oli ta muutunud tavalisest kinnisemaks, ei avaldanud vanematele kõiki oma «saladusi», vaid katsus neid kas ise klaarida või salaja üksinda sisimas läbi elada.

«Eks ikka armsad vanemad,» kohmas ta nüüd, nagu poleks tal enam mingit erutust.

Ants Vasak vaikis. Mõne viivu pärast oli kuulda, kuidas üks vilistades saapaid tallutas, teine norsates sängis väsimust puhkas.

X

Kui noor Vasak tööl olleski kuskil üksinda tuhnis või ringi vaatas, tekkis vanal Vasakul kahtlus, kas siin jälle pole mingi «plaaniga» tegemist. Kord leidis ta Juhani Dolly maja keldrist, kus seisid mitmesugused värvi-, lubja- ja õlitünnid, vanad lauad, toolid, raudvoodid, haigemaja kapid ja muu vana koli. Juhan tuhnis siin uudishimulikult mööda nurki ja vilistas omaette viisi, mis talle minevast aastast meelde oli jäänud. Muidugi, noore käitumine tundus vanale imelikuna, ja ta küsis:

«Kas otsid miinile parajat paika?»

Noor, kes teda tähele polnud pannud, kohkus, ajas ennast sirgu, vaatas kahvatanud näoga, ei lausunud aga sõnagi, vaid kolistas edasi.

«Ma küsin, mis sa tuhnid seal?» kähistas vana uuesti, muutes hääle susisevaks, et keegi teda ei kuuleks.

«Mis siin otsida on, — vaatan, kas saaks kuskilt mõne kapi või laua, kuhu võiks tööriistad ja leivakoti sisse panna.»

Ja Juhan hakkaski muude kolide vahelt välja sikutama üht valgeks võõbatud kapikest, kus oli paar sahtlit sees, uks ees ja plaat peal. Ta võttis kapi selga ja viis tööruumi, seadis üles, pani asjad sisse ja vilistas oma viisi edasi. Kapi juures oli mõnus istuda, einetada ja suitsu keerata. Sahtlisse viskas ta tubakakoti, suitsupitsi, pliiatseid, sirkli; isegi rahakott vedeles vahel seal, — muidugi, kui sees suuremat varandust ei olnud. Kapi riiuleil vedelesid peitlid, mõned väiksemad höövlid, haamrid, vindlad ja vändad.

Kuid kauaks ei olnud seda lõbu. Juba järgmisel hommikul, kui nad tööle olid hakanud, ilmus saksa veltveebel ja valju häälega praksudes käskis kapi ära koristada ning keldrisse tagasi viia. Töölised jäid pärani silmi vaatama, mis sellest vahejuhtumist kujuneb, kuna Juhan Vasakut teati saksa keelt purssivat. Juhan vaatas ringi. Kõik seisid, kes höövel peos, kes haamri najal, kes lihtsalt käed seljal. Siin olid enamasti vanemad mehed, vanad tislerid, maalrid, müürsepad, kellelt Juhanil oleks olnud vähe abi loota.

Ta heitis uuriva pilgu vanale tislerile. See popsis närviliselt piipu, silmaalused paistetanud, nagu oleks ta tugeva hoobi kuklasse saanud. See mees loksutas enamasti igal hommikul polituuri ja võttis seda segast jooki vähemalt pool õlleklaasi. Riided olid tal katkised, — kus puudus auk, seal oli lapp, ja läikisid, nagu oleksid nad vahariidest. Jäi arusaamatuks, mille järgi ta haises, kuid tema juures ei võidud kaua püsida — siit levis polituuri, denaturaadi, küüslaugu, sibula, värnitsa, hapete, higi, mustuse ja toidujäätiste lehka; peale selle pigihais, mida hoovas ta alaliselt tolmavast piibust, mille kaha põhja all tilkus ilapärl. Tema kõrval oli teine tisler, sinises tööpluusis, laia näoga, selgete silmadega, lõigatud vurrudega, sirge nina ja õhukeste huultega mees, kes suitsetas alati paberossi, nuuskas nina puhta taskurätiga, sõi korralikult praetud liha-leiba. Veel edasi — jälle sinise tööpluusiga mees, kuid tema pluusi hõlmad olid mustad, nagu oleks ta alles hiljuti tulnud kustki sepapajast või mõnest muust metallitöökojast. Siis seisis seal krohvija, kellu käes, müts lubjane, nägu täis krohvipritsmeid, põll ees nagu lihakaupmehel, ainult selle vahega, et viimasel on see verine, rasvane ja jälk, esimesel lubjane, märg ja jämedakoeline nagu roguskikott. Seal oli neid veel teisigi. Maa-

ler, üleni kirju — punased, sinised, kollased laigud katsid tema mütsi, pükse, pintsakut. Põsedki olid tal kaetud tihedate värvipritsmetega, nii et ta siniste silmade helk ühtus värviga, moodustades tema kõhnast näost ühtlase kirju laigu . . .

«Teil ei ole siin midagi karjuda,» lausus Juhan veltveeblile. «Selleks on meil meister, ma allun meistrile.»

«Õigus!» toetas rahulik mustade silmaalustega tisler. «Mis iga soldat hakkab siin käsutama.»

Veltveebel lahkus saksa keeli sajatades. Härra Treu aga ei rääkinud sõnagi. Kõhistas höövlilaastudes oma valgete tuhvlitega, püksisäärеd alt kinni nagu jalgratturil kunagi, käis ühest ruumist teise, kummardas sügavalt, kui nägi rittmeister von Zahni, ja vastas talle hoopis teistsuguse häälega kui töölistele.

«Näe, õiguse said,» ütles tahmunud silmadega mees. «Seda vana koli seal all küll, ja ega see mõni pekk ega muna pole, et sakslastele tarvis läheb . . .»

Sama kinnitasid ka teised töölised. Ainult haisev polituurijooja põrnitses altkulmu ja pööras selja, kui teised keisri sõdureid tõrvasid, muidugi esialgu poolvargsi. Paari päeva pärast olid juba ka teistele siginenud tööpingi kõrvale valged laudkapid, kus hoiti leivakotikest ja tööriistu. Ainult polituurijooja ei katsunud oma seisukorda parandada.

Rittmeister von Zahn, kes pidi olema maavalitsuse esimees, käis iga päev vaatamas, kas remont juba lõpule ei jõua. Ta oli pikk, lahja, ratsaohvitseri mundris vanamees, kelle kannuste kõlin reetis juba eemalt ta tuleku. Alaliselt tossutas ta sigarit, mis suitses korstnana mingi väärtusliku pitsi otsas. Ta kandis näpitsprille, mis muutsid ta kortsudega piiratud ja kottivajunud laugudega silmad veel väiksemaks kui nad olid. Mõlemal pool lõuapärasid oli tal kaks lottivajunud nahavolti, mis andsid ta piklikule näole suure bernhardiini koera ilme. Pealage katsid hõredad hallid juuksed, harjastena püsti soetud. Ta kandis peenkalevist halli mundrit, diagonaalpükse, mille reitevahe ja tagumik olid kaetud peene kollase nahaga. Jalas olid tal nöörsaapad, nende külge olid kinnitatud kannused, sääri katsid kollakas-pruunid kedrid.

Siinne pilt ei rõõmustanud teda. Mõned ruumid olid küll juba valmis, eriti rittmeistri kabinet, mis lasti ligemale laeni lillaks värvida. Lillat serva kattis lilleline pronksikarva poort, lagi oli kreemikas-valge, põrand tammeparketist. Rittmeister

vaatas lage, seinu, põrandat, kuid ei lausunud sõnagi. Ainult kui ta küllalt oli ruumi hinnanud, pöördus ta kannal ümber ja ühmas:

«Väga aeglaselt edeneb, need bolševikud on kuradi laisad!»

Härra Treu kummardas, ilma et oleks julgenud sõnagi lausuda, isegi mitte seda, et ta bolševikke silma otsaski ei salli. Juhan, kes seda oli kuulnud, jooksis teiste juurde ja irvitas:

«Zahn sõimas Treud enamlaseks. Sakslastel on enamlastehaigus. Kõik on neil enamlased, kõik, olgu nad ohvitserid või soldatid, peavad siinseid inimesi enamlasteks . . . Peavad ikka hirmul suured silmad olema!»

«Paljuks neid «õigeid» inimesi siin on siis,» lausus mustade silmaalustega tööline. «Meilgi siin on võib-olla ainult isand Viegand õige ristiinimene,» ütles ta polituurijoojale näidates.

Isand Viegand ei vastanud, nohises ainult endamisi, tõmmates süljest lurisevat piipu, mis oli kustunud.

«Viegand ja Treu on kaks tõsist meest, nemad juba enamlased ei ole,» lausus ka müürsepp.

«Rittmeister peab Treud enamlaseks», kinnitas Juhan uuesti. «Ja kui Treu on enamlane, siis Viegand on juba ammugi.»

«Teie olete enamlased jah! Kust te need lauad siia tõite? Ülevõtmise haigus kõigil sees . . . Seda saame veel näha . . .» ähvardas polituurijooja.

Treu tuli ehmunud ilmega, pisikesed silmad nii pärani kui vähegi andis, suu liikus ärevusest, põsed õhetasid kas vihast või häbist ning kübar oli vajunud teise kõrva peale viltu. Kõigepealt käsutas ta kümniku enda juurde, pragas sellega, siis hüüdis ta üldiselt:

«Laske käed käia! Ega . . . ega . . .» kogeles ta ja rohkem ei mõistnud midagi lausuda. Tööle see suuremat hoogu ei andnud. Mehed jätkasid ikka endise tempoga. Kellegi huvides polnud töö kiire lõpp, õieti ei suudetudki kiiremini töötada.

«Töö ei liigu,» ütles Treu uuesti, silmitsedes, kui kohmetult ja aeglaselt polituurijooja lauda liimis — see ei tahtnud kuidagi mehe värisevate käte vahel korda minna.

«Raha ka ei liigu,» kostis Juhani hääl kuskilt kaugemalt ja äratas üldist tähelepanu.

«Eks töögi ole niisugune, et liigub siis paremini, kui suu libedam on,» toetas ka mustade silmaalustega endine metallist.

«Suu libedam . . . Suu on teil liiga libe. Ega siin pole enam

hirmuvalitsus, kus inimesi aeti kotti ja sealt võeti, kus ripakil oli. Nüüd on kord . . . Ordnung . . .» ütles härra Treu ja kadus siis ukse poole rutem kui tavaliselt.

«Kuidas see suu libedaks saab, kui või ja pekk veerevad Saksamaale,» urises maaler, kui uks juba kinni oli.

Palgakõrgendusest polnud juttugi.

«Kui täna streikima hakkame, siis on homme uued töölised asemel,» arutasid mehed ja kopsisid pikkamööda edasi.

Ukse vahelt tulid nähtavale sakslased, sõdurid. Peas ümmargused punase kandiga, sirmita, pehmed, väikese tärnikesega mütsid, rohelise frentši ees Saksa kulliga tumedast metallist nööpide rida, rihm murenenud pinnaga, pandlal «Gott mit uns», jalas lühikesed säärikud nagu toobid, püksipõlved kulunud ja veninud, tilkusid vanad sõdurid ükshaaval sisse, nagu läheksid nad mööda kitsast kaevikut või poeksid kuhugi maa-alusesse koopasse. Mehed olid väsinud nägudega, pleekinud vurrude ja parkunud nahaga lahjad luukered, riided lotendasid seljas nagu kotid; ainult paar meest hulgas olid siledamad: vurrud Villemi moodi keeratud, habe aetud, püksid pressitud, saapad viksitud. Oli näha, et enamus neist oli tulnud rindelt. Nad olid vististi mõned tagavaraväelased, mõned saksa proletaarlased. Neid oli neli-viis. Kõik ahmisid süle höövlilaaste täis ja kobisid ruumist välja, niisama vaikides nagu olid tulnud.

«Imelik, nii mitme mehega tulevad paari pilpa järele . . . Üks ei jaksa naela takkugi üles tõsta. Küll see saksa leib on mehed viletsaks teinud!» arvati.

Höövlid vuhisesid ja siuhkusid, haamrid kõpsusid, puurid krägisesid puukiududes. Töölised olid oodanud saksa sõdureilt üllatust, sest niisuguse suure rühmana polnud nad siia veel tunginud. Nüüd hingasid nad kergendatult.

«Okupeeritud maadel on neil keelatud ükshaaval rahva hulgas liikuda,» teadis lõigatud vurrudega tisler. «Siin peavad nad uulitsal või linnas käies sõjariista kandma.»

«Sellepärast on neil puss külje peal nagu seatapjal. Mõnel veel tutt pussipea ümber.»

«Tutiga on ohvitserid . . . Mida peenem tutt, seda suurem mees,» teati.

«Suured mehed on kõik. Sinu peale vaatab ikka nagu sea peale,» kinnitas endine metallist.

Nõnda arvustati veel mitmeti saksa sõdureid, allohvitsere,

veltveebleid ja ohvitsere. Ainult polituurijooja ei võtnud jutust osa. Natukese aja pärast tuli veel üks sakslane samasuguses kehvas mundris, samasugustes lühikeste säärtega, hästirautatud saabastes, samasuguse nässus, sirmita mütsiga nagu eelmisedki. Ta vaatas aralt ringi, ei kahmanud nii nagu teised pulki ja laaste sülle, vaid lähenes Juhanile, kes töötas teistest eespool, ja küsis, kas ta ei tohiks võtta paari laastu.

«Mis te nendega teete?» päris Juhan. «Siit käis enne juba viis-kuus meest neid viimas.»

Sakslane tegi saladusliku näo, võttis nüüd nagu julgemini Juhani pingi alt jämedamaid pulki ja lausus:

«Kogel-mogel . . . kogel-mogel . . .»

«Ahhaa!» kõngutasid mehed pead. «Sakslastel on suur munasaak olnud.»

«Kust te siia tulite?» küsis Juhan.

«Kaugelt, kaugelt.»

«Kui kaugelt?»

«Ikka Prantsusmaalt, Marne'i äärest,» vastas sakslane.

«Ei, ma ei küsi seda. Ma küsin, kui kaugel te meie maal olite.»

«Ei olnud kaugel. Paarkümmend kilomeetrit. Püüdsime spekulante. Tuleb, või ja munad vankris, heintesse peidetud . . . Muudkui anna siia! Annavad . . .»

«Need ju meie talupojad, tulevad turule. Ja teie mõtlete, et spekulandid . . .»

«Meile on käsk antud kõik läbi otsida. Aga mis see minu asi on. Ma näen, vaene inimene, hobune lahja nagu kaamel . . . Mis see minu asi on . . . Annab muna, las läheb . . . Geh weg!»

«Oled siis mõistlik sakslane. Sul eestlase nägugi peas, niisugused valged vurrud ja nööpnina.»

«Ei ole eestlase nägu, olen Berliinist.»

«Päris Berliinist kohe?»

«Jah, Berliinist.»

«No, siis oled Villemitki näinud?»

Sakslane naeratas, vaatas ringi, justkui kardaks ta kedagi salaja kuulavat, tõmbas siis suu viltu, tegi veidra lõusta, naksutas sõrmedega ja hakkas kahe jala peal koomiliselt tantsisklema, nagu oleks tal külm. Töölised vaatasid arusaamatuses sakslase veiderdamist ja hakkasid siis laginal naerma.

«Bald wird kaput, bald wird kaput! Die Matrosen wer-

den das ihre machen. Die wissen, die wissen . . . die wissen schon . . . die gähren schon . . .» [1]

Juhan, kes seda mõistis, noogutas pead, pani sõrme suu ette märguandeks, justkui kuulataks neid, ja tähendas:

«Lass kommt!»

Nüüd tuli sakslane üsna noormehe lähedale ja ütles sosinal:

«Ega teil üksi kommuniste ole, meil on neid veel rohkem . . . Meie kommunistid on vahvad mehed . . . Mis tühja need vene bolševikud . . .»

Juhan tundis mingit imelikku segadust. Ähmaste tunnetega vaatas ta kekutavat sakslast, kes suhtus niisama üleolevalt teistesse rahvastesse nagu mõni parun, ainult eri seisukohalt. Kenasti oli ta alanud, halvasti lõpetanud, aga siiski oli ta hulga sümpaatsem neist keeratud vurrudega, viksitud saabastega ja marurahvuslusest täispuhutud preisi talupoegadest, kes enne siin olid olnud, nende hulgas seegi, kellele Juhan ei teinud kasti.

«Kas oled sotsiaaldemokraat?» küsis mustade silmaalustega erumetallist, kes samuti oli Juhani pingi juurde tulnud. Ühtlasi oli veel teisi mehi siia kogunenud.

Sakslane vaatas ringi. Nähes, et ta ümber oli kogunenud nii palju inimesi, tegi ta kätega teed ja pani jooksu, jättes laastudki võtmata. Natukese aja pärast tuli ta tagasi, läks otse Juhani juurde ja andis talle peotäie sigareid.

«Tänan!» ütles noormees ja pani sigarid kappi.

«Jah, olen sotsiaaldemokraat, aga mitte parempoolne,» ütles sakslane ja jätkas:

«Kas olete kuulnud Liebknechtist, meie Karl Liebknechtist, on vahva mees. Ainult tema julges Villemi vastu hääletada . . . Jah, on mees, ainult tema oli sõja vastu. Mistarvis meile sõda? Ei, meile pole sõda tarvis. Sõda on tarvis Kruppidele, Thyssenile, Vöglerile, Siemens-Halske-Schuckertile . . .»

«Ja Villemile,» lisas Juhan, kuid sakslane ei usaldanud keisri nime suhu võtta. Ta ainult naeratas Villemi nime kuuldes ja pidi hakkama vist jälle tantsima, kuid uks avati ja sisse astus kümnik.

Sakslane jäi jälle ilma laastudeta. Kui talle öeldi, et see

---

[1] Varsti läbi, varsti läbi! Küll madrused juba õiendavad. Nemad teavad, nad tunnevad . . . need teavad juba, need juba käärivad . . .

on nende kümnik, ei julgenud sakslane enam laaste korjama hakata, vaid lahkus sõna lausumata.

Kümnik ei olnud niivõrd kuri kui laisk. Niipea kui ta mahti sai, lahkus ta töölt ja istus kuskil kõrtsis, kuna ta meistrile luiskas, et käis linnas oste tegemas, sest naelte, ukse- ja aknahingede, nurgaraudade, kruvide, liimi muretsemine oli kümniku ülesanne. Varsti tabas aga valgete kingadega Treu kümniku napsivendade seltsist ja arvas heaks teda vallandada. Uue kümniku määramine pani mehed kihama, sest sellest olenes nende kohtlemine, töö juhatamine ning ka sundimine.

Viimaks kujunes kümniku määramise lugu õige üllatuslikuks. Sellest ei teatud enne, kui ettevõtja härra Treu vanale Vasakule tähendas, et see peab hakkama tööjuhatajaks. Vana Vasak punnis küll vastu, kuid ettevõtja sõna pidi maksma jääma. Vasak olevat vanem ehitustööline ning tundvat asja kõige paremini. Need, kes olid käinud salaja seda kohta soovimas, jäeti kõrvale. Vana Vasak, olgugi vastumeelselt, harjus siiski lõpuks selle ülesandega. Hommikuti oli ta aegsasti kohal, juhatas meestele nende töö kätte, käis ja vaatas ruumides, kas kuskil ei tule midagi uuesti või paremini teha, kas see või teine aken on küllalt soojapidav. Muidugi ei hakanud ta sealjuures juuksekarva lõhki ajama — peaasi, et töö oleks väliselt vastuvõetav. Uuest ametist hoolimata pidi ta oma endistki tööd edasi tegema, oma haamreid, peitleid, saage ei võinud ta käest ära panna ega oma pinki kellelegi edasi anda. Tööd tuli juurde, tuli ka palka, kuid palka muidugi vähem kui tööd.

«Nüüd oled meister,» õrritas poeg. «Meistri saatus on teada — kott pähe ja väravast välja!»

Ants Vasak uue kümnikuna naeris endiselt endamisi, tõstis mütsi ja kratsis hõredat pealage, kukalt, sülgas pihku ja hakkas höövliga aeglaselt üle uksepiida edasi-tagasi lükkama.

«Vahest sokutad nüüd palkagi juurde,» ründas poeg edasi.

«Ah mina pean sulle kastaneid tulest välja tooma, et mind siia kümnikuks pandi. Igamees peab ise nõudma, ega mina teiste suuvooder ole. Rahakott pole minu taskus. See on Treu taskus. Mina olen samasugune narr nagu teised kõik — mulle pandi viis penni juurde, rubla eest tööd otsa, igatahes tööpäev läks pikemaks, peab peale teisi uksi-aknaid kinni panema . . . Mulle see amet nii väga ei meeldi . . . Võib-olla mõnele meeldiks rohkem . . . Minul kupjavaimu pole, mina kedagi sundida

ei saa, igamees tehku nii, kuidas jõuab. Mina vaatan ainult, et sein ümber ei kuku, — siis saaksime kõik töölt lahti, ja ega nüüd uut otsa väga kergesti ei leia . . .» targutas vanamees omaette pingi ääres höövеldades, justkui peaks ta programmikõnet.

«Suuvooder,» kordas noor, kes näis sellepärast kõige agaram olevat, et tegemist oli oma isaga. «Ega sellepärast suuvooder, aga eks sõnakese või kosta.»

«Jah, sõnakese võiks rääkida,» ütles ka endine metallist Georg Harakas.

«Ega küsija suu peale ei lööda,» arvasid ka teised.

Uus kümnik pidi kuidagi pääsu otsima seisukorrast, kus teda taheti teha ainukeseks palganõudjaks. Kuid et ta palganõudmisi oma elu jooksul küllalt arvas näinud olevat, siis hakkas ta teisi õpetama:

«Ega niiviisi saa . . . Ma olen alles paar päeva selle koha peal. Teiseks — alles mõne päeva eest küsisite palka ja kuulsite küll, mis vastati. Kolmandaks — niisugune arvamine on naljakas, et keegi peaks minema palka juurde paluma salaja, kuskil nurga taga, nagu poleks meil avalikult õigus nõuda.»

Mehed jäid mõtlema. Sellel uuel kümnikul võib õigus olla. Julgesti räägib. Ei karda, et kaotab koha.

Kui aga Treu töö juurde ilmus, püksisääred vedrunõeltega kinni, pehme hele kaabu lotsis peas, siis oli tal juba trepi peal vastas haisev, räpane polituurijooja. Ta seisis, müts peos, paljas pealagi valge, hiilgav nagu piljardimuna.

«Mis teil on?» küsis Treu.

Polituurijooja silmad hakkasid veidralt pöörlema, silmavalged keerlesid, nagu oleksid tal silmade asemel imelikud kirjud kuulikesed.

«Ma soovisin teile teatada, härra meister.»

«Noh, mis teil siis oli?» muutus meister uudishimulikuks. Ta lähenes mehele, kutsus teda allapoole. Nad kadusid kõrvalisse ruumi, kus neid keegi ei pidanud kuulma ega nägema.

«Mis teil on, rääkige!» sundis Treu uudishimust põledes. Ta taipas, et hirmunud mehel on midagi tähtsat kõnelda. Siis jäid nad mõlemad kohkudes välja vahtima, sest mehed möödusid laudu kandes ja akna poole piiludes.

«Ma kuulsin ise oma kõrvaga ja nägin oma silmaga . . .» seletas polituurijooja kogeldes.

«Mida te siis kuulsite?»

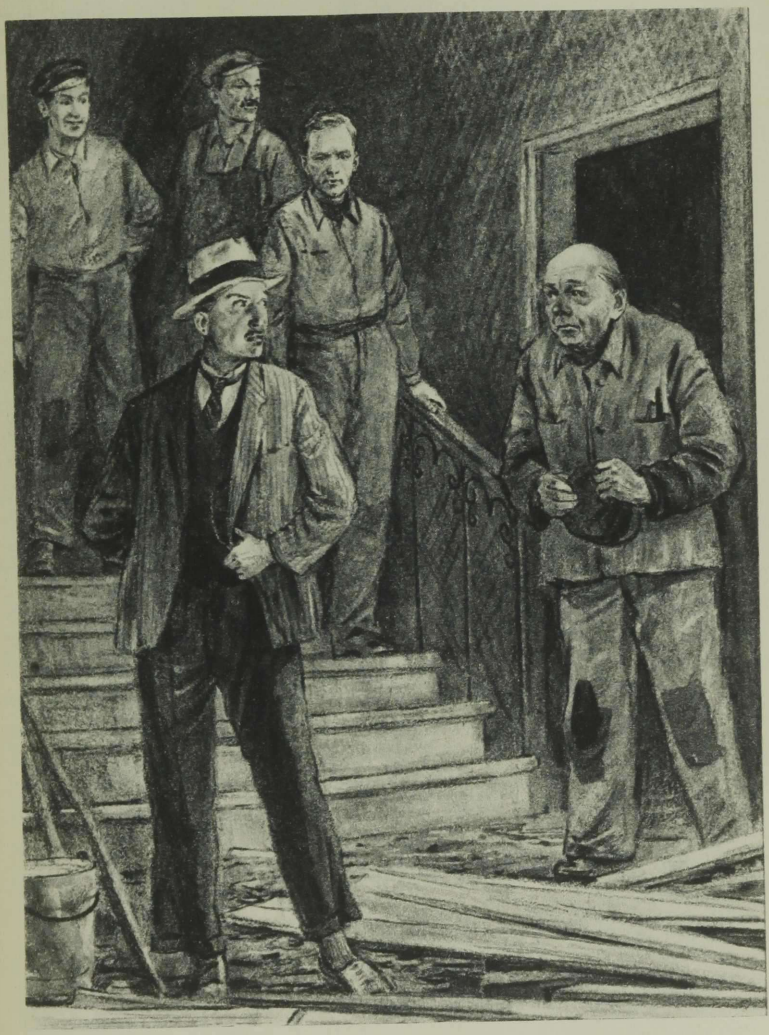

«Kuulsin, kuidas nad keisrihärrat laimasid. Saksa ausad soldatid käivad siin, ja need inimesed laimavad keisrihärrat . . .»

«Kes laimab? Kuidas nad laimavad?»

«Keiser olla varsti kaputt . . .»

Treu hakkas naerma. Siis muutus ta tõsiseks. Ta oli oodanud midagi tõhusamat, midagi niisugust, mis oleks puudutanud tema isikut või varandust.

«Kas muud veel on?»

Mees ei mõistnud muud rääkida. Justkui käega oli pühitud peast kõik see, millest ta pidi härra ettevõtjale kõnelema. Suured higipiisad ilmusid ta paljakule, laubale ja jämedale sinisele ninale, nagu hakkaks ta sulama. Ta käed värisesid ja vanad konksus sõrmed muutusid nii tuimaks, et ei suutnud enam mütsi hoida, see kukkus ta sõrmede vahelt maha. Nüüd otsis ta oma peakatet hulga aega mööda lauaalust, mis veel rohkem ettevõtjat pahandas. Mütsiotsimine oli aga polituurijoojale justkui puhkuseks. Laua all torgatas talle pähe uusi mõtteid. Talle meenus, et noor Vasak oli keldrist kapi toonud. Aga kui ta sellestki veel rääkis, vihastas meister järjest rohkem ja hakkas teda välja ajama. Mees kummardas ja taganes ukse poole. Et see sündis aeglaselt ja takistustega, siis tahtis härra Treu mööda lipsata. Kuid Treu katse kohutas meest veel rohkem. Hirmuga keeras ta kannal ringi, pani kiire liigutusega mütsi pähe ja jooksis nii kõvasti vastu uksepiita, et kukkus koridori. Trepilt tulid mehed uute lauaseljatäite järele ja nägid parajasti, kui polituurijooja kukkus. Neil tekkis arvamine, et ettevõtja mehikest lõi, kuid härra Treu oli niisama kohkunud kui polituurijooja ning lõi häbelikult silmad maha.

«Palka . . . Palka . . .» pobises polituurijooja suures segaduses, millest ka teised, kes koorina trepil seisid, midagi otseselt aru ei saanud. Ühed arvasid, et polituurijooja tahab palka juurde, teised, eriti noor Vasak, olid kindlad, et mees käis kaebamas.

«Mis teie nimi on?» küsis ettevõtja, kui polituurijooja oli tõusnud ja seisis vaese patusena, vaadates vesiste, punaste silmadega kord trepil naervaile töölistele, kord väikesele Treule.

«Nimi . . . nimi on mul Ferdinand Viegand.»

«Ferdinand Viegand! Või Viegand . . .»

«Viegand — fabrikant!» irvitasid töölised.

«Ei ole fabrikant, ainult väike mööblerei . . .»

«Teete mööbleid?»

«Ei, parandan . . .»

«Kodus teete tööd ja siin teete, ja ise tahate veel palka juurde,» noomis ettevõtja, vaadates võidurõõmsalt töölistele, kes seisid trepiastmetel nagu vabaõhuetendusel.

Asi võttis Viegandile ebasoodsa pöörde. Ta oli kavatsenud kaevata kaastööliste peale, kes ähvardanud palka nõuda, kasutades selleks värsket kümnikku, kes olevat päris k i i r e m e e s. Nüüd kujuneb nii, nagu oleks ta ise palgakõrgenduse-nõudja, aga mitte mõni äraandja.

«Einoh, palka oleks nüüd tarvis juurde küll, palk on liiga väike,» arvasid trepil seisvad töölised paraja aja olevat sekka lüüa. Kuid see vihastas ettevõtjat veel rohkem kui kohtlase Viegandi endine kaeberetk ja ta pani pragama.

«Vahite pool tundi siin trepil, kes teile vahtimise eest palka maksab . . . Kas täna tööd ei tahagi teha? Mis te seisate siin, kaelad õieli nagu kurgedel, ega mul teile midagi pole siin noka vahele anda . . . Tööle, marss!»

Töölised ei liikunud.

«Ega me rohkem ei taha kui kümme kopikat tunnis juurde,» ütles endine metallist.

«Ah, kes räägib, tunneme sind juba! . . . Mineva aasta olid üks lipurebija seal Narva maanteel. Tunneme sind juba, seesama morda . . . Tunneme juba!»

Mustade silmaalustega mees ei liigutanud ühtki lihast, vaid seisis endiselt trepiastmel, toetus käsipuule ja vaatas üksisilmi raevustunud ettevõtjat.

«Mis su nimi on?»

«Minu nimi on siin kõrvaline, peaasi — palka natuke juurde. Seda on ju ainult suremiseks palju, elamiseks aga hoopis vähe.»

Ettevõtja lõi käega ja hakkas trepist üles ronima, et minna ruumidesse kontrollima.

«Kasige siit! Igamees oma töö juurde!» käsutas ta ja heitis metallistidele kurja pilgu. Ülal tuli talle vastu vana Vasak, kes sai omakorda nahatäie. Mis kord siin olevat, töölised vahtivat trepil, tööd seisvat, korralagedus!

«Minu teada mingisugust tööseisakut ei ole. Mehed kannavad laudu, ülejäänud teevad põrandaid, uksi, aknaid,» vastas tööjuhataja.

«Siin on ju veel hullem kui seisak, siin on streik. Mehed jooksevad minu silmile, isegi vana Viegand saadetakse minu juurde palganõudmisega.»

Härra Treu pööras selja, vaatas äsja krohvitud lage, seinu, põrandaid, aknaid, uksi ja leidis kõikjal vigu. Iga töö juures nurises ta, ükski toiming ega tulemus polnud talle täna vastuvõetav.

«Palka tahavad juurde, aga mis töö siin on? Nagu sead oleks tuhninud,» torkas ta kepiga tooresse seina, mis oli alles silumata ja krobeline.

«Minu arvates tehakse siin vahest pareminigi, kui inimesed palka saavad,» arvas Vasak.

See oli härra Treule üllatuseks. Ka kümnik räägib palgakõrgendusest.

«Olgu viimane kord, kui keegi veel siin niisuguse lobaga esineb. Pidage meeles, mul on teiesuguseid puuseppi, müürseppi, maalreid ja kõiksugu ametimehi, kõiksugu meistreid jalaga segada . . . Ja mis saan ma siit ise? Mitte midagi! . . . Mis te arvate, et ajan siit miljoneid tasku . . . Oo, ma pean juurde maksma, kui mul niisugused mehed tööl on kui . . . kui . . .» kärkis Treu kokutama hakates. Ta ruttas uuesti trepist alla, hüppas jalgrattale ja sõitis aeglaselt vändates linna poole.

Meestel tuli endise palgaga töötada, mistõttu ka remont venis pikale. Kümnik käis linnast naelu, kruvisid ja muud kaupa hankimas. Mehed viitsid aega ja suitsetasid. Mõni oli pugenud kolide alla höövlilaastudesse ja magas norinal. Kui norin suureks muutus, visati talle vastu jalgu, mispeale magaja kohkunult välja puges ja hakkas kas hööveldama või tappe taguma.

Viegandi elu muutus kibedaks, sest viimaks jõuti selgusele, mis sihiga ta oli ettevõtja jutul käinud. Ta läks liimipotiga kööki. Nüüd peideti ta tööriistad laastudesse või tehti midagi muud vingerpussi. Kord hiilis noor Vasak talle salaja järele. Kui Viegand oli läinud liimi soojendamiseks teisest ruumist höövlilaaste tooma, valas Juhan kruusitäie vett liimipotti. Muidugi, mehike keetis ja liim muutus veeks. Teinekord, kui Viegand riiulilt pikkhöövlit võttis, kukkus talle mannergutäis vett ülalt kaela. Kõik pahvatasid naerma.

Ettevõtja ei olnud ühtki töölist vallandanud, sest kõigest hoolimata polnud tal uusi asemele võtta. Vana Vasak tuli linnast ja tähendas:

«Treu lubas meid kõiki minema peksa, aga sakslased on töölised linnast välja ajanud, uusi pole nii ruttu saada . . . Tuhnis hommikul siin jälle nagu paha siga, ükski asi ei meeldinud . . .»

XI

Ettevõtja tuli nüüd harvemini.

Töö venis vanaviisi nagu tigu päevast päeva. Kord tuli eestlase näoga sakslane supikatlakesega. Juhani juurde jõudes tegi ta lahke kummarduse.

«Bitte!» ütles ta ehtsa saksa viisakusega.

Katlakeses oli mingi peedi-kartuli-porgandisupp loomalihaga.

«Üsna maitsev!» tähendas Juhan ja pakkus ka teistele.

«Kuidas teil Saksamaal läheb?» küsis ta.

«Oh, kehv, — naine, lapsed Berliinis, kehv. Meil antakse kõike normi järgi, ainult rikkad saavad niipalju kui tahavad. Meil on kaardid leivale, margariinile. Võid ega liha minu lapsed maitsta ei saa, piima saavad vaevalt pool liitrit kolme päeva kohta. Keiser on meil uhke, lubab kogu maailma sakslastele võita, ja teised lambad usuvad seda. Scheidemann kutsub isamaad kaitsma, isegi sotsiaaldemokraadid usuvad seda. Aga Liebknecht on teistsugune mees . . . Liebknecht istub vangis, kas olete kuulnud?»

«Jah, on küll kuulda olnud . . . Aga miks te meil niiviisi tapate?» küsis noor Vasak.

«Kas mina tapan?» lõi sakslane endale vastu rinda ja ajas silmad pärani. «Mina ei tapa.»

«Ükskõik. Meil oli siin tööliste valitsus, aga teie tulite ja ajasite selle minema. Maal olid mõisad parunitelt ära võetud ja tööliste kätte antud, olid loodud mõisakomiteed, kes oleksid hakanud maad harima ja mõisasid töörahva huvides kasutama, aga teie tulite ja andsite mõisad parunitele tagasi, komiteeliikmed võtsite vangi ja lasksite maha,» seletas Harakas.

Sakslane sellest aru ei saanud, ta ainult kehitas õlgu ja krimpsutas huuli. Kui Juhan talle öeldut umbkaudu tõlkida katsus, siis kuulas sakslane põnevusega, tegi suured silmad ja lausus:

«Seda kuulen ma esimest korda!»

Töölised pahvatasid naerma. Neile tundus see uskumatuna.

«Esimest korda kuulen,» kordas sakslane. «Esimest korda puutun kokku inimestega, kes niiviisi räägivad.»

«Huvitav, ise olete sotsiaaldemokraat, aga seda veel ei tea, et siin oli sotsiaaldemokraatide-enamlaste valitsus,» lausus Harakas.

«Sotsiaaldemokraadid-enamlased, tähendab bolševikud?» küsis sakslane.

«Vene keeli on jah bolševik, see tähendab — enamlane. Ja selle nimetuse said nad juba ammu, mitte sellepärast, et nad enam, rohkem tahavad kui teised, vaid et Lenini poolehoidjad, õiged töörahva esindajad said kord tähtsal partei kongressil enamuse. Nemad olid siis enamlased, teised vähemlased,» seletas Harakas.

Kõik kuulasid Harakat. Sakslane küsis:

«Mis ta räägib?»

Juhan katsus tõlkida.

«Hea küll,» ütles sakslane. «Aga seda ma küll ei teadnud, et sotsiaaldemokraadid olid mõisad parunitelt ära võtnud . . . Meile teatati ja üldse meil räägitakse, et siin olevat jõugud, kes röövivat rahvast, eriti sakslasi, ja meid on kutsutud appi.»

«Teie tulite siia parunitele ja meie kodanlusele appi. Need muidugi kutsusid, see on tõsi. Aga meie töölistele tõite teie orjuse ja reaktsiooni. Nüüd on parunid peremehed, ja meie kodanlus aitab neid süle ning seljaga rahva kurnamisel.»

Sakslane vaatas imestades kord ühele, kord teisele, võttis kaitsevärvi taskuräti, nuuskas nina, kraaksus ja köhis.

«Seal, kus nüüd on teie soldatite-kodu, oli meil Töölismaja. Marxi pildi olete muidugi maha võtnud ja hävitanud,» tähendas keegi.

«Mis Marx, jah, Marx oli tark mees. Marx oli sakslane,» kinnitas sakslane uhkustundest liigutatuna. «Saksamaal on olnud palju kuulsaid mehi. Kas olete kuulnud Martin Lutherusest?»

Mehed hakkasid naerma.

«Sakslane peab meid rumalaks!»

Teine tähendas:

«Arvab, et on suulu kahvrite hulgas!»

«Nojah, sakslaste meelest on ainult parunid inimesed, meie aga oleme metslased,» nuriseti läbisegi.

See asetas saksa sotsiaaldemokraadi piinlikku olukorda.

«Mis on, mis nad räägivad?» küsis ta imestades. «See on

eksitus,» jätkas ta. «Ma tahtsin ütelda, et Martin Lutherus käskis talupoegi tappa nagu koeri, aga ise oli usuisa . . .»

«Teame, teame.»

«Ah, teie teate juba! Aga meil on küllalt neidki kuulsusi, kes on väärt ka rahva silmis. Karl Liebknechti isa Wilhelm Liebknecht oli juba suur töölisliikumise tegelane. Meil oli veel Engels, kes töötas Marxiga ühes. Olid väärt mehed . . .» ütles sakslane.

«Millal te sõja lõpetate?» küsiti kaugemalt.

«Sõda lõpeb varsti. Saksa tööline ei taha sõdida. Sõda peetakse kapitalistide huvides, aga meie oleme rindele sunnitud. Kui ei lähe, tehakse väljakohtus auk kõhtu, jah, auk kõhtu ja valmis!»

Mehed naeratasid, kui soldat näitas sõrmega kõhule, mida ümbritses rihm, keskel pannal — «Gott mit uns».

«Meie väed on võidukad,» jätkas sakslane. «Pool Venemaad on meie, pool Prantsusmaad, Belgia . . . Meie kuulid lendasid Pariisi, meie tsepeliinid käivad Londonis . . . Meie keiser tahab minna Indiasse . . .»

«Tahtmised on suured,» tähendas Juhan. «Kuid teile tehakse sõit igal pool sisse, ja omas kodus olete nii viletsas seisukorras, et paratamatult peavad rahutused tulema . . . Meie silgud ei suuda teid seal Berliinis kuigi kauaks toita . . .»

«Tõsi. Madrused tõstsid juba mineval aastal Kielis mässu ja see võib edasi areneda . . . Ja ega Liebknecht juba nii ei jäta. Adieu!»

Sakslane lahkus järsku, kolistades minnes tühja katelokki. Töölised naersid. Sakslane läks, nagu oleks tal äärmiselt kiire.

«Nende jutust käib punase joonena läbi niisugune arvamine, et sakslased on üle kõige,» ütles Harakas. «Ikka on neil kõige kuulsamad mehed, nemad lähevad Indiasse, käivad Londonis ja Pariisis . . . Kõik nad on sellest vaimustatud, olgu ta siis Liebknechti mees või Villemi kummardaja. Neil on saksa rahvus, saksa tarkus, saksa usk, saksa tehnika, saksa enamlased, muidugi mitte niisugused, nagu rumalad vene enamlased, — palju paremini, palju targemini teevad, kui kord võimu võtavad . . . Eks näe! Niisugune vaade on laialt maad võtnud saksa töölistegi hulgas . . . Näe, üks niisugune oli siin. Aga Engels naeris selle kolka-isamaalisuse välja . . . Taanlane pidavat ennast paremaks saksa talupojast, sakslane ennast

paremaks prantslasest ja nii edasi . . . Seda on neile sisse istutatud isaisadest, ja seda võltsi üleolekutunnet kasutatakse nüüd teiste allaheitmiseks . . . Internatsionaali vaimust on nad veel kaugel, olgugi et nad on nii haritud ja viisakad, et võtavad tehnikaga nööbid lahti . . .»

Mehed kukkusid irvitama ja arvasid, et see olevat õigus. Siia oli kuulama tulnud ka Ferdinand Viegand, kelle hais tungis meesteni, sundides pead pöörama ja nina hoidma.

«Sakslased on vägev rahvas,» ütles Viegand. «Saksa keiser on kui üks jumal — temale on võim antud jumalast. Ja kui jumal on tema poolt, siis ei või keegi talle vastu panna . . . Aga mis tegid venelased? Kiriku tegid tsirkuseks. Jeesuse kuju ees ei julgenud nad oma patutegusid toimetada, siis katsid altari pildi linaga kinni . . .»

«Tola vanamees,» ütles noor Vasak. «Ega seda pilti sellepärast kinni kaetud, et sinna maalitud kuju oleks kardetud. Kaeti sellepärast, et pilt ära ei tolmuks. Mis sa arvad, et meie töölised ei oska piltidest lugu pidada . . . Ja mis venelastest sa räägid? Meie oma töölised-eestlased tegid sealt parunitele tuule alla . . .»

«Villu kummardaja . . . keiser on jumalast, tore!» halvustati polituurijoojat.

«Villu, küll sa peksa saad,
kuni ükskord targaks saad . . .»

laulis noor Vasak ja haaras pingilt höövli, et selle rauda välja lüüa ning teravaks käiata.

«Rahvustunne on meil ikka nõrk küll,» arvas tavaliselt vaikiv taskurätikuga tisler Haavakukk. «Minule paistis ikka, et meie oleme nagu venelased, olime ikka eestlaste vastu, eesti polkude vastu, Eesti iseseisvuse vastu, Eesti lipu vastu, meil on ikka rohkem vene veri ja vene vaim.»

«Mis sa, vana, tahad siis, et omad mehed, omad kohtud, omad koolid, omad vangimajad, ainult vabrikud, pangad, mõisad ja maad härrade,» naeris Ants Vasak, kelle omaaegne lähedane vahekord Haavakukega oli ammu asendunud ükskõiksusega, tänu Haavakuke järjest suuremale eraldumisele tööliste revolutsioonilistest huvidest.

«Ei, mitte seda . . . Aga meie oma töölised peaksid rohkem iseseisvad olema.»

«Vaat, see on uudis . . . Töölised iseseisvad!» hüüdis

Harakas. «Tähendab, meie töölised iseseisvad, saksa töölised iseseisvad, vene omad iseseisvad, prantsuse omad iseseisvad, ja siis jälle karvupidi kokku . . . Ei, vennas, meil oli nii, et kodanlus ühines saksa kodanlusega. Nüüd otsib abi liitlaste kodanluselt, enne oli ta kambas vene kodanlusega. Nüüd aga, kui vene kodanlus on puruks löödud, nüüd on tal tarvis iseseisvust, ja seda toetab ka välismaa kodanlus, seda toetab liitlaste kodanlus vastukaaluks saksa kodanlusele, kes praegu on siin peremees. Meie tööline pidi tingimata ühinema vene töölistega, võidurikka vene proletaarlasega — miks mitte? Siin pole niivõrd tähtis mingi rahvusküsimus kui just klasside asi, jah, klassivõitlus, nojah, mis ma tahtsin nüüd veel ütelda . . . ah jah, klassivõitlus . . .» seletas Harakas, kes oli sattunud vaimustusse ja unustas, mida kavatses lõpuks rääkida.

Juhan tundis nagu kadedust, et tema ei tea sääraseid asju, et ta on rumal nagu lammas, — nii oli isa ikka ütelnud. Miks on tal küll vahel head mõtted, aga kui ta tahab neid väljendada, siis tulevad hoopis teised mõtted, sootuks teised sõnad või koguni läheb kõik meelest nagu nüüd Harakal. Ei, ta peab selle mehega pikemalt rääkima. Ta peab Harakale kõnelema sellest oma ammusest mõttest. Peab tegema sellest juttu nii möödaminnes, muu seas.

«Kas teie ka olite mullu kuskil vabrikus?» küsis Juhan veidi aja pärast, pakkudes Harakale suitsu, mis lahkesti vastu võeti.

«Olin küll, noor seltsimees, kui nii tohib nimetada.»

Miks mitte, oli Juhan meelitatud. Läinud aastal oli teda ikka seltsimeheks kutsutud ja tema oli ka teisi niiviisi hüüdnud, kuna härratamine oli tunnistatud kodanluse kombeks. Kuid praegune «noor seltsimees» lõikas teravasti talle kõrvu — miks just noor? Ta tahaks meeleldi olla vana, vana selles mõttes, et keegi talle ei võiks enam ette heita rumalust, nooruse rumalust.

Harakas jätkas:

«Jah, olin vabrikus — olin lukussepp, aga sakslased tulid ja tegid puhta töö. Tööstusesse jäi umbes kümmekond meest, needki kõik niisugused «ustavad», vanad «spetsid», mõned vanad vähemlased ja mis nad kõik seal olid!»

«Kus vabrikus te olite?» küsis Juhan.

«Ma viimases otsas ei olnudki enam vabrikus,» lausus mees. «Siis olite mõne koha peal — Punakaardis või?»

«Ei olnud Punakaardis.»

«Kus siis?» oli noormees uudishimulik. Kogenud Harakale aga ei näinud see meeldivat ja ta lausus:

«Nüüdsel ajal ei tohi kõigest avalikult rääkida.»

«Siis oli ikka mõni suur koht küll?»

Nüüd vaikis Harakas hoopis, otsides mingit kõrvalist nokitsemist, et hoiduda pärimistele vastamast. Ta kohmitses pingi kallal, otsis pingi alt, höövlilaastudest, aga kui ta sealt midagi ei leidnud, ühmas:

«Kuhu ta nüüd kadus?»

Uudishimulik Juhan ei jätnud järele. Ta käis peale, et kus see Harakas siis töötas, kas mõnes riigiasutuses või mujal.

«Minu tädimees oli Nõukogude valitsuse ajal tegelane, oli kord ka miilits, seisis postis just linna sees, võib-olla tunnete? Ambos, valaja, niisugune pikk mees, pikkade pruunide vurrudega — võib-olla tunnete?» küsis ta.

«Tean, tean.»

«Nojah, see on nüüd sakslaste eest pelgus. Ma käisin ühel õhtul tema pool. Ta on kuskil, ma sain juhuslikult kokku, kutsus oma poole. Ta töötas, noh — parteis,» ütles Juhan hästi salaja, ja kõik selleks, et hajutada teise kahtlust, nagu oleks ka Juhan Vasak mõni Ferdinand Viegandi taoline. See oleks talle ju kohutavalt haavav, kui mõni peaks temast nii mõtlema, isegi mõtlema.

«Käisin, jah, seal ja ma ei ütelnud seda kellelegi, isegi mitte oma isale. Isa on meil kiiremees, ta oli juba enne sõda ametiühisuse liige, käis mõisasid üle võtmas, ta on täitsamees.»

«Temale ei rääkinud ja minule räägid,» ütles Harakas. «Aga mis siis, kui ma olen mõni nuhk ja lähen annan ära, annan sakslastele üles. Ja siis on kaks kiiremeest neil jälle peos?»

Juhan hakkas naerma ja tegi imeliku grimassi, nagu taipaks ta alles nüüd, millise rumalusega on hakkama saanud.

«Seda ma küll ei usu. Mul tekkis ennist niisugune tunne, et teie äraandja ei ole.»

Nüüd naeris ka Harakas.

Juhan jätkas:

«Päris tõsi, kui näed, kuidas inimene on, mis ta räägib, siis võib ju kohe ütelda, kes ta on.»

«Aga kui on nõnda kaval nuhk, et ei taipa enne, kui oled lõksus?»

«Ei saa ikka nii, ma olen inimeste hingeelu juba niipalju tundma õppinud . . .»

«Sinust saab siis kirjanik, need uurivad ju ka hingeelu,» ütles Harakas ja muigas, nagu oleks Juhani jutt naiivne ning naljakas.

«Jah, mulle üteldi juba koolis, et mul niisugune soolikas olevat. Aga ma olen katsunud, kuid mitte midagi ei tule välja — sõnu nagu vähe, ei oska ritta seada ja . . .»

«Eks tuleb harjutada, ega keegi pole kohe targaks saanud.»

«Seda ütles Eduard ka.»

«Kes Eduard?»

«Ambos ikka . . . Nojah, tulin ühel pühapäeva hommikul tema juurest, ja üks võmm hakkas mind kimbutama.»

«Tahtis kinni viia?»

«Ei! Aga et kus ma nii vara käisin ja mis ma aga hulgun. Vaatas juba mu taskule, mõtlesin, et hakkab läbi otsima.»

«Kas sul siis oli midagi taskus?»

Nüüd oli Juhani kord vaikida. Ta vaatas ringi, viivitas vastusega ja talle sai ikka selgemaks, kui keerukad on asjad, millega tuleb elus kokku puutuda.

«Ja võmmi-saatan — veel mu oma tädimees! Oleks veel mõni võõras olnud . . . Aga tead, on niisugune kodanluse vaatega mees.»

«Tädimees? Kas ikka seesama Ambos?» küsis Harakas, kellele võmmide ja tädimeeste vahekord segaseks jäi.

«Ei. Ambos oli miilits mineval aastal Nõukogude valitsuse ajal, aga see nüüd, nagu isa ütleb, Seckendorfi linnavaht — see on teine mees. See on tuuker, Ambos aga valaja . . . On ikka täitsamees, aga see tuuker pole miski mees, alati vaidlevad meie vanaga . . . Ja tead, mis ta mulle seletas, et tahaks kasvõi Kerenskit tagasi ja muid niisuguseid norimisi . . .»

Harakas kuulas uudistades. Poiss paistis talle huvitavana.

«Jah, ajas jah niisugust juttu . . . Aga vaat kui teeks niisuguse seltsi, kupataks need linnavahid ja sakslased kõik merre,» jõudis Juhan oma ratsu juurde.

Harakas viskas pilgu teistele töölistele, kes enamikus nokitsesid töö kallal ega pannud nende juttu tähele. Ainult polituurijoojat polnud kuskil näha, ja meestel tekkis kahtlus, kas ta salaja ei kuula. Kui hoolsamini järele vaadati, leiti, et Viegand oli köögis liimi keetmas.

«Sakslased lüüakse siit kindlasti välja,» arvas Harakas.

«Millest te seda usute?» küsis Juhan, kelle arvates sakslaste valitsus pidi siin kestma pikemat aega, kuna nad olid võtnud ära Baltimaad, Poola, Ukraina ja on koguni nõudnud, et nende väeosad lastaks Moskvasse!

«Moskvasse ei saa, sinna Lenin ei lase, seda ta ei luba. Ta ise ütles, et Moskvasse ei saa keegi, kõik lüüakse veriste peadega tagasi,» oli Harakas kindel, sisendades ka Juhanisse rohkem optimismi ja julgust.

«Nojah, siis siit kah välja lüüa! Kodanlased juba organiseerivad salaühisusi ja otsivad sõjariistu — ma ise nägin, kui kandsid suuri raskeid sumadane.»

Harakas naeris jälle, — see jutt paistis talle fantastilisena, noormehe hooplemisena.

«Kas siis sumadanidega muud ei või kanda kui sõjariistu?»

«Miks ei või! Aga need olid niisugused kõvades isandad, muidugi eesti polgu ohvitserid ja eesti haritlased. Ja nad läksid eesti polgu ohvitseri juurde, — seal peetakse salakoosolekuid. Isa ütleb, et tahavad Pätsi päästekomiteed võimule aidata.»

Harakas ei tahtnud uskuda. Ta polnud sellest tänini midagi kuulnud, ja kust võis noormees seda teada. «See pole muud kui noore unistaja ajusünnitus,» arvas vana tööline. «Kust nad endale selle poolehoiu võtavad . . .» lausus ta siis justkui võidutsedes. «Siin linnas pole küll kuigi palju neid, kes nende mesti läheks. Räägi kellega tahad, ükski niisugust asja ei poolda.»

«Ah seda, et sakslased välja ajada?» küsis Juhan imestades.

«Mitte seda, aga nende kodanlaste kavatsusi.»

«Oh, küll leidub. Linnas on niisuguseid härrasmehi ja haritlasi küll, kes . . . nojah, niisuguseid ohvitsere ja soldateid nagu need, kes mullu organiseerisid Peterburis meeleavalduse kirjute lippudega. Nüüd on kõik siia kogunenud — Haapsalu poolt tulid koos sakslastega. Ja isa ütleb, et küllap nad mängivad kokku nii sakslaste kui liitlastega . . . Aga meie peaksime oma seltsi neile vastu organiseerima . . .»

«Küll selleks on selts juba olemas,» vastas Harakas.

Juhan mõtles: justkui isa, räägib kah, et selts on olemas, aga kus see asub? Siis küsis ta:

«Kas see kodanlaste selts? Et sealt osa võtta või?»

«Misjaoks niisuguste seltsist osa võtta?» ütles Harakas,

kusjuures ta päkaga oma pruune vurrutüükaid silus, mütsi kergitas ja hõredat juust sügas, vaadates pruunikate kullisilmadega noormehele, kes nõjatus küünarnukkidega pingiservale ja näppis laia höövlilaastu kitsasteks ribadeks.

«Igale poole topivad oma nina need sakslased. Nagu vesi — iga prao ja pilu vahele. Alles mõne päeva eest lasksid jälle mehe maha. Puistavad ja tuhnivad . . . Tüdrukudki teiste järele . . .»

«Võõraste vastu peab lahke olema! Muidu jääb halb mulje,» naeris Harakas.

«Jah, halb mulje,» mõtles Juhan. «See kastitahtja vanamees saadeti minema, aga ei tea, kas veini ja angerjate tooja jääb siia?»

XII

Fritz Halske, saksa varahoidja, ei läinud ära, tema jäi siia, sest nende staap, okupatsioonivägede juhatus, intendant, laod ja aidad olid paigal. Härra Halske võis jätkata oma huvitavat seiklust.

Ainult Juhan Vasak jäi eemale. Juba möödunud laupäeval ei tulnud ta Helmi poole, samuti puudus ta puhkepäeval. Kuskil pidi ta ometi olema.

«Olgu!»

Ega Helmil ole temast tähtsust. Niisugune tühipaljas, niisugune nooruke poisinolk. Ei oska juttugi ajada, niisugune . . . Aga miks ta siiski ei tule ometi? Tema, Helmi, niisugune kena tüdruk, kelle ees saksa allohvitser põlvitab ja kingitusi toob, tema peab sallima niisugust häbematust, niisugust jõhkrust, et see Juhan Vasak teda põlgab, on tema vastu ükskõikne! Ei, ka tema ei hooli sellest poisist enam. Aga siiski, süda hakkas valutama nii järsku, nagu oleks talle raudvits ümber aetud, nagu rõhuks keegi põlvedega rinnal, justkui oleks mingi kuiv klimp kurgus, mis paneb neelama, justkui oleks tuba nii palav, et ajab higistama . . . Jah, Juhan võib ju olla kuskil mõne teise tüdruku juures. Süleleb seda, suudleb selle huuli, nad on teineteise ligi, nagu nad ise olid olnud nii sageli, — ei, seda ei saa kannatada! . . . Aga ei, Juhan võib olla haige, talle võis langeda mõni raske asi jalale, ta ei saa käia, kuidas ta siis tulla võib? Ta ei saa voodistki välja! Peab minema tõesti vaatama, kuidas on tõepoolest lood.

Helmi võttis kaasa endise koolisõbratari Alma ja otsustas minna Juhan Vasaku poole. Nad sammusid käevangus, vahel naerdes mingi naljatuse üle, vahel tõsistena, sest Helmi läks siiski esimest korda Juhani koju. Mis ütleb ta oma tuleku kohta? Kui teda lihtsalt uksest välja visatakse! Ei, tuppa ta ei lähe. Ta kõlistab kella, näe, hooviväravas on suur kellavinn.

Helmi tõmbas pidemest. Värav oli altpoolt poolest saati laudadest, pealmine osa aga hõredatest, kandiliseks hööveldatud pulkadest. Helmi vaatas läbi võre ja tõmbas uuesti. Kedagi ei tulnud. Nad naersid ja pidid juba minekule pöörduma, aga siis jooksis sinna väike lokkispäine tütarlaps ja ütles:

«Värav ju lahti, päeva-aeg.»

Helmi ei pannud seda tähele, vaid küsis:

«Kas siin elab Juhan Vasak?»

Tütarlaps hakkas tasaselt naerma.

«Elab,» ütles ta. «See on ju meie Juku!»

Võõrad naersid.

«Kas te võiksite ta välja kutsuda?»

«Teda ei ole ju kodus.»

«Kus ta siis on?»

«Tööl.»

«Nüüd on ju inimesed kõik õhtul.»

«Jah, töölt ta tuli korraks koju ja läks jälle.»

«Jälle tööle?»

«Jah, ta käib ära ka öösiti.»

«Öösiti tööl?»

«Ega mina tea.»

«Kas olete tema õde?» küsis Helmi, kes oli Juhani õdedest kuulnud, kuid ei tundnud neid, nagu ta ei tundnud Juhani ema ega isa, kuna noormees polnud kunagi teda endile kutsunud.

«Jah, ma olen küll Juku õde, aga ega mina ei saa teda takistada, isa ega emagi ei või talle midagi teha, ta on ise täismees.»

Helmi vaatas uudistava pilguga ja naerva ilmega tüdrukut, kes jutustas oma vennast rohkem kui küsijale tarvis.

«Ärge ütelge, et me siin käisime,» palus Helmi, kelle uudishimu leidis rahuldust. Kuid hinge täitis uus rahutus ning raske kahtlustus. — Ei, ei, ta ei tee selle põngerjaga tegemist, sel

on «linnukesed», kellega veedab öid, mis tema veel! Ja nad kadusid siit tänavast poolenisti joostes, nagu ei puudutakski nende jalad kõnnitee kive. Ainult valged kingad välkusid.

Friida ei läbenud saladust pidada. Emale jutustas ta kohe, et kaks tüdrukut küsinud Juhani järele ja pistnud jooksu, kui kuulnud, et Juhan öösiti ära on.

«Poisil käib see asi laialt,» ütles isa, kes seda juttu pealt oli kuulanud.

Ja kui veel Juhan koju tuli, siis oli Friidal esimene asi talle uudist kuulutada.

«Jah, kaks plikat oli,» seletas Friida. «Üks niisugune valge kuuega, uue valge kübaraga, teine kirju kuuega. Valge kuuega küsis sind. Sel olid niisugused mustad silmad nagu Luisu suurel koeral, niisugused suured pruunid . . . ja vaatas minu peale kurjalt. Nägu oli tal pruun ja läks punaseks, kui ma ütlesin, et sind kodus ei ole.»

«Kas muud veel küsisid?»

«Ei küsinud.»

«Kas sa ise muud midagi ei rääkinud?»

«Ei rääkinud,» vastas Friida ja vaatas emale, kes samuti vaikis, sest nähtavasti ei tahtnud nad poisile kõike avaldada.

«Missugune see teine tüdruk oli?» küsis Juhan.

Friida kirjeldas:

«Kirju kuuega, niisugused valged krupsud mütsi serva alt väljas.»

«Pikk?»

«Jah, ega ta lühike ei olnud. Siniste silmadega, mustade kulmudega.»

Juhan jäi mõtlema. Niisuguseid tüdrukuid ta ei tunne. Jäi segaseks, jäi kahtlaseks, kas oli Helmi või ei olnud. Helmi polnud käinud valge kleidi ega valgete kingadega. Ja veel uus valge kübar! Kuid mine tea! Aga võib-olla Alma — pikk, sihvakas, blond, ilus nagu ingel, peened sirged sääred . . .

«Kas oli niisugune?» küsis Juhan.

«Jah, muidugi, ikka niisugune!»

Lõpuks heitis Juhan käega, susi neid söögu! Kuid süda hakkas valutama: kes võisid need olla? Tal oli ju Mann, peaaegu ta esimene armastus, kelle pärast ta kord oleks kasvõi endalt elu võtnud! Nii ängistav oli, kui tüdruk möödus teisega, vanemaga, kes oli juba mees. Juhan aga oli alles noor poisike, keda Mann ei võinudki ju armastada. Mann, kelle rinnad olid

juba suured, jalasääred jämedad nagu sambad, põsed punased nagu õunad, juuksepats nagu pruuniks värvitud lõngapasmas üle vibava piha. Ei, Mann ei võinud siin käia. Temal on nüüd kindlasti muud huvid. Paari aasta eest ta küll kutsus veel Juhanit välja. Juhan ei läinud, sest tal polnud riideid selga panna, tal polnud korralikku kaelasidet ega mütsi. Oli vana soni, teistel uued, teistel kaabud, õlgkübarad, laiad kaelasidemed nagu veskitiivad, veel laiemad püksid nagu seelikud lotendamas üle väikese kinga — tingimata väikese kinga, nii et konnasilmad valutasid ja põletasid nagu tuli, kui astusid üle munakivide.

Juhan väljus. Ta astus juuksuriärri, kus oli harjunud käima juba õpipoisipõlvest alates. Toona ei olnudki küll veel habet, ainult mõni harv valge tüügas oli tärganud lõua ümber ja pealmisele huulele, kuid ikkagi tuli lasta ajada, sest need harvad tüükad olevat ju kõige inetumad, eriti kui tahad külastada tütarlapsi. Habemeajaja tõmbas need udemed maha ja lausus pilkavalt: «Ei saa aru, kas on suled või karvad!» Aga mis see tema asi on, talle makstakse ja raha eest võib inimene lasta ennast üleni puhtaks kõõpida! Juukseid tuli lõigata ainult ümber äärte, vähe «kapa järele», nagu üteldi. Juhani «parukas» oli kasvanud nüüd suureks, krupsis ja kähar igapidi. Nüüd oli tal juba, tänu alalisele kõõpimisele, ka üsna jäme habemetüügas, ja tal ei tarvitsenud häbeneda. Ta astus julgesti ootajate sabast tugitoolile ja ajas pea selga. Mugav tunne oli, kui pügati kaelalt ja kõrva äärest, nii et uni tikkus ligi.

«Kas pealt ka tohib?»

«Palun natuke!»

Palju ei või ometi kärpida, seal on niisugused käharad, kahju neist lahkuda. Ainult ega sellest ei räägitud — see oleks olnud alpimine.

Nüüd tõmmati sooja seebivahtu üle lõua, nagu oleks seda paitatud mingi pehme sametiga. Suurest peeglist paistis klanitud naisenägu. Naise peened sõrmed olid õrnalt ümber jämeda pintslipea. Liibiti nuga ja õrn krõbin algas, esmalt kõrva ääres, siis ikka allapoole.

«Ah, unustasin, kas vuntsid kah?»

«Jah, vuntsid kah.»

Jah, Juhanil on vurrudki. Vurrud on tal juba ammu, igatahes on need kõvemad kui habe, niisugused tihedad, jämedad tüükad.

«Palun, kas odekolonni tohib?»

Juhan jäi mõttesse. Seda pole ta tarvitanud, seda odekolonni, mis lõhnab piiritusena ja teeb juuksed nii kuivaks nagu aganad ja pleegitab valgemaks kui nad on. Aga olgu, täna on palgapäev.

«Pange odekolonni ka,» ütles Juhan jämeda häälega.

Ja pudelist hakkas visisema mingit lõhnavat udu Juhanile pähe, kaela, näkku ja muidugi ka riietele. Lina võeti ümbert. Juhan maksis raha, kölni vee eest tuli tal maksta eraldi.

Nüüd heitis ta pilgu peeglisse: punaseks oli ta päevitanud ja tuuldunud. Niipalju polnud ta veel päikest saanud, et kogu nägu oleks läinud pruuniks. Punane oli nina, põsed. Laup aga oli valge, sest mütsisirmist ei paista ometi päike läbi. Ega tööl olemine pole mõni mererannas kümblemine ega iluravitsemine, trööstis Juhan ennast. Kaelgi oli punane, kirju, habemetüüka alt tuli nähtavale samuti valge nahk nagu mütsiserva alt, vahest veidi punasem, umbes roosa. Juuksed olid märjaks tehtud ja siledaks soetud — päris ebamugav. Sinakas-hallid silmad olid selle õhetava helgi varjus kaotanud värvi. Ainult suu oli endises vormis, huuled lihavad, punased, justkui pakatamas, ja lohuke oli ikka põses, kui ta naeratas. Ja lõug oli niisugune kandiline, samuti lohukesega. Kukalgi oli säärane terav ja puhmas mütsi serva alt väljas.

Nüüd Helmi poole. Juhan rapsis rapatitelt ja kraelt mõned helbed, mõned juuksekarvakesed, vaatas veel peeglis kaelasidet, kas selle katkine koht on hästi varjatud, võttis varnast musta kaabu ja astus uksest välja. Imelikul kombel vaatasid inimesed täna tagasi, kui ta möödus, mõni krimpsutas nina, mõni koguni ühmas jõhkralt:

«Nagu tõhk!»

Juhani kõrvalestad lõid õhetama, puna tõusis veel rohkem näkku, sest kunagi varem polnud ta tundnud niisugust piinlikkust. Inimesed vaatasid teda nagu narri. Säärane kehvalt riietatud noormees, kõigiti ilmne, et tööline, päevitanud nii veidralt, vana, kulunud must ülikond seljas, lontivajunud kaapkübar peas, pehme krae kaelas ja — lõhnab nii vängelt odavast kölni veest.

Nii ei või Helmi näole minnagi. Ta keeras kõrvalistesse tänavatesse ja tuulutas ennast tükk aega, enne kui kange lehk haihtus.

Nüüd astus ta julgemini Helmi tänavasse ja silmas juba

kaugelt, et Helmi aken oli lahti. Aga niipea kui Juhan lähemale jõudis, kõmatas aken kinni.

Kui ta maja kohale jõudis, olid ka kardinad alla lastud. Ta vilistas, nagu neil oli kokku räägitud, kuid keegi ei ilmunud aknale. Ta viskas väikese kiviga vastu akent. Ei kõssatudki, kõigiti jäi mulje, et Helmi on küll kodus, kuid tal on kas võõrad, või ei taheta Juhanit täna vastu võtta. Juhan koputas paar korda vastu vihmaveetoru, nagu oli teine leppemärk, kuid ka sellele ei vastatud. Ta käis edasi-tagasi. Tuul ajas piki tänavat paberitükikesi, keerutas tolmu, õlekõrsi, rabas Juhani kaabuserva, kuid ei suutnud seda lahti sikutada ja vihises edasi. Kajakad lendlesid linna kohal sujuvalt, nagu ujuksid nad siledal veepinnal, kus liuglevad ainult mõned jääkamakad nagu need valged pilverünkad kõrgel sinises taevas.

«Väga võimalik, et see koputus ei kostagi tuulesahinas,» arvas Juhan endamisi ja otsustas üles minna.

Uks oli lukutatud. Ta koputas, keegi ei vastanud. Ta otsustas juba lahkuda, kui hoovi poolt trepist tuli Helmi ema, kandes mingit rasket korvi.

«Tere,» ütles Juhan. «Helmi ei olegi täna kodus?»

«On küll . . . kas uks on lukus?»

Ema lõgistas veidi ukselinki. Toast ei kuuldunud ühtki sammu, ainult hetkel keerati lukk lahti ja ukse vahele ilmus Helmi väike kuju, valge jakk seljas, must kuub pingul ümber puusade, ainult mustad õhukesed sukad jalas, mis võimaldas tal kassina liikuda.

«Oi, näe, kes on?» imestas ta Juhanit nähes. See ei ennustanud Juhani arvates halba. Kuid sündis ebameeldiv üllatus: noormehele ei ulatatud kättki. Helmi jooksis taamale, kalpsas kuskil tagaseina ääres asetsevale sängile ja põrnitses sealt altkulmu nagu pahandatud jõmpsikas.

«Teil on siin ilus tuba,» tegi Juhan juttu, mispeale ainult Helmi ema suvatses vastata, pühkides põllenurgaga suud, mille juurde jooksis kokku kimp krimpse, üks teisest sügavam. Ta oli suure, sinise ninaga vana naisterahvas, kelle kollane nahk ja helesinised silmad ei lubanud kuidagi oletada, et ta võiks olla Helmi ema.

«Jumaluke, missugust haisu on tuba täis!» ajas tüdruk nina krimpsu ja kattis siis selle augukesed valge tuliuue batisträtiga.

«Habemeajaja ajas seda vett peale,» ütles Juhan vaban-

dades. «Lahutasin küll väljas, aga nagu külge kleebitud, ei lahtu ära!»

Helmi muigas. Varsti tuli ta voodist välja, kohendas peegli ees juukseid ja ütles huuli torru ajades:

«Va tola, kus sa olid? Ei teretagi inimesi . . .»

«Inimesed magavad, ei või segada.»

«Tola! Tola! Tola!» karjus Helmi keksides. Ta tormas Juhani ette ja vehkis rusikatega, nagu ähvardaks ta teise silmi välja kratsida.

«Kus sa olid? Räägi, räägi!» karjus ta üksisõnu.

«Jumaluke, häbene ometi võõrast inimest!» segas ema vahele. Tal hakkas temperamendika tütre pärast piinlik. «See on ikka nagu õnnis isa. See, kadunuke, oli ka nõnda kui tulesäde, ega temale võinud midagi ütelda ega teha. Ja sellesse ta surigi. Mässas ja möllas selle äriga ja kõiksugu ettevõtetega. Küll oli tal plekknõude-kauplusi, juustulaudasid turul, veinikaupmees oli ta, nahaparkimise-töötuba pidas — ja mis sellest kõigest kasu, pank viis sellegi kopika ära, mis korjata jõudsime. Olete ehk kuulnud, kas enamlased annavad ka vaeste inimeste kopikad tagasi? . . . Fritz ütleb küll, et ei need metslased anna . . .»

See viimane lause mõjus Helmile nii, et ta muutus näost kahvatuks. Ta tõmmu nahk tõmbus kollaseks nagu pärgament, eriti nina, huuled ja laup.

«Ära sa, ema, lobise nii palju, vaata, et oma pesu kummutisse paned.»

Vanainimene hakkas pesu korvist kummutisahtlisse laduma. Helmi endine kärsitus oli Fritzu nime kuuldes asendunud hirmuga, et salajane suhe sakslasega tuleb iga silmapilk avalikuks. Ta pidi ise seisukorra päästma. Ta muutus nüüd lahkuseks endaks ja küsis teeseldud meelepahaga:

«Kus sa olid siis? Ja ütle inimesele ometi tere,» ajas ta käe pikale.

Juhan võttis ta käe ja surus tugevasti.

«Ütle, kus sa olid?» päris tüdruk.

«Tööl olin!» vastas Juhan täie õigusega, sest ausamat kohta polevat ju maailmas kui töö.

«Valetad, valetad!» trampis Helmi ja hakkas noormehele kahe käega vastu põski patsutama, nii et need muutusid veel punasemaks kui olid.

Ema lõpetas toimetamise ja lahkus, jättes noored kahekesi.

Helmi lipsas sängi nagu kass. Ta ei heitnud pikali, vaid istus sängi äärele, vahtides üha altkulmu Juhanile, kes võttis paberossikarbi taskust, et üht süüdata.

Helmi kõigutas jalgu. Ta ajas need ette õieli, tõmbas kõverasse lõua alla, ajas jälle õieli ja vaatles neid hulga aega. Sirged sääred olid üsna vastamisi, moodustades ühtlase musta joone, mis labajalgade kohalt muutus kõveraks niivõrd, kuivõrd kannad ei andnud sirgeks painduma. Ta vaatas jälle noormehele, justkui tahtes ütelda: «Imetle, kui ilusad jalad! Imetle!» Aga kui Juhan külmalt suitsu mahvis, viskas Helmi talle kurja pilgu: «Mats niisugune!» Ta ajas jalad jälle sirgu ja vaatles neid nüüd ise. «Fritz tõmbas mul sukad jalast ja mu varbaküüned olid mustad nagu põrsal.» Selle mõtte juures puhkes ta valjusti naerma.

Juhanil ei jäänud muud kui imestada:

«Vist pühendus mulle?» küsis ta.

Neiu ei vastanud, vaid kiskus naeru edasi.

«Muidugi sulle ja sinu kallimale!»

Juhanile jäi see arusaamatuks. Ta oli muutunud kuidagi ükskõikseks, kuidagi hajameelseks. Selle tüdruku seltsis oli ta alati hoopis teistsugune, vaikiv, kohmetu.

«Oled suitsetama hakanud?» küsis ta siis, silmates tuhatoosi ja sellel alles võrdlemisi värskeid tuhajälgi.

«Mis sulle pähe on tulnud,» ütles tüdruk esmalt. Kuid jooksis siis laua juurde, nägi seal tuhakübemeid ja lausus:

«Kas siis mina ei või? Muidugi suitsetan, mis siin igavusega teha? Loen romaane ja suitsetan!»

Ja Helmi hakkas raamatuid riiulilt lauale laduma — mõned punaste, mõned siniste kaantega.

Juhan võttis ühe punasekaanelise ja lõi selle lahti:

«Illustrierter Weltspiegel».

Ja järgmisel lehel tempel: «Soldatenheim, 8. Armee».

«Saksa kultuur tungib kõige pimedamatesse kolgastesse!» lausus ta irooniliselt.

Kuid Helmi ei võtnud seda südamesse. Ainult seda polnud ta arvestanud, et neil raamatutel on säärane tempel.

«Ja pealegi saksa kasarmukultuur: «Möwe», «Richthofen, saksa lennukangelane»,» muigas noormees.

«Jah, huvitavad lugeda,» ütles Helmi.

Kuid nüüd oli ta üleni punaseks läinud.

«Sul on lähedased suhted «Soldatenheimiga»?» küsis Juhan

ja mahvis ärritusega suitsu, tõmmates seda ahnelt kopsudesse ja puhudes niisama innukalt välja.

«Oled sina aga rumal,» langes tüdruk Juhanile kaela.

Ta rinnad matsid noormehe näo, suu ja nina. Pehme soojus ja mingi aroomide segu, mida võisid anda üksnes Helmi riided, ihu ja juuksed, tungisid Juhanile ninna. Ta pea käis ringi, oli tunne, nagu ähvardaks ta langeda toolilt, kus ta istus.

«Need tõi mulle sõbranna, aga sa, — ei tea, mis mõtled? Mõtled, et mul on mõni Fritz, ah, ah, ah. Aga need poisid on rumalad, jumal küll . . .»

Helmi istus nüüd koguni Juhani sülle, hoides tal kõvasti ümber kaela. See oli Juhani meelest ebatavaline. Kunagi varem polnud tüdruk olnud nõnda leebe, nõnda armastusväärne, nõnda erutatud ja närviline kui nüüd.

«Sul on midagi südamel?» küsis noormees, kes oli pannud käe ümber tüdruku niuete, teisega hoides paberossi.

«Mis mul peab südamel olema? Aga näe sinu südametunnistus ei ole puhas,» ütles tüdruk ja oli nagu välgust rabatuna noormehe käte vahelt lahti ning seisis keset põrandat.

«Ütle, kus sa käid öösiti! Kus sa olid laupäeva öösel! . . . Sa, sa kelm . . . Kus sa käid öösiti? . . . Tähendab, mina olen sulle niisama kui tühi koht . . . Minust pole sul midagi, mina pean sind ootama . . . Ma pean kodus istuma . . .»

See süüdistustevalang ärritas noormeest. Ta pani uue paberossi põlema ja pahvis veel innukamalt kui enne.

Imelik, kust teab see kass, et tema, Juhan, möödunud laupäeva öösel kodus ei olnud. Kas peab ta rääkima õigust? Ei, parim kaitse rünnaku vastu on rünnak ise. Ja mitte üksnes see. Ta polnud neist asjust rääkinud isegi isale, keda ta ometi rohkem usaldas kui seda tüdrukut. Tõsi, Harakale oli ta üht-teist maininud, kuid see mees äratas temas usaldust. Ja ta ei rääkinud ju midagi kompromiteerivat.

«Helmi!» hüüdis ta tüdrukut, kes oli nüüd laskunud kummuli sängi ja nähtavasti vihast nuuksus. «Helmi!»

Helmi ei tõstnud pead, vaid nuuksus veel valjemini.

Noormees läks tema juurde, pani käe ta pihale. Niipea kui tüdruk seda tundis, tegi ta kehaga tõrjuva liigutuse ja kiljus:

«Ära puuduta!»

Kui noormees veelgi katsus meelitada, kiljus tüdruk veel rohkem, nüüd hakkas ta koguni jalgadega siplema.

«Kuule, Helmi, jutusta, kust sa said need raamatud?» küsis noormees.

Nuuksumine lakkas, nagu katkeb mootori undamine, kui vool on välja lülitatud. Tuppa sigis üürike vaikus. Siis tõstis tüdruk pea, kusjuures ta ilusatest suurtest silmadest tõepoolest pisarad voolasid.

«Tola! Tola! Tola!» karjus ta jälle ja võngutas rusikaid. «Ma ütlesin sulle, et sain nad oma sõbrannalt. Kust tema sai, ei tea mina.»

«Aga miks sa ei suitseta?» küsis Juhan. «Ja kuhu sa oma paberossid peidad, kui mina siia tulen?»

Tüdruk vaikis. Siis hakkas ta uue hooga nuuksuma, nagu tahaks ta nuttu kiskuda ja pisaraid voolama panna, et sellega kergendada oma südant, mis juba ammu oli teda piinanud, — et lahendada ummikut, kuhu ta oli sattunud.

Ukse tagant kuuldus kobistamist. Ema tuli puusületäiega, et hakata valmistama toitu — praadida paar kildu pekki munaga. Mune oli tal kojakapis terve kausitäis. Kärmete liigutustega oli Helmi sängist väljas, kohendas vaipa ja patju, silus juukseid, pühkis silmi, huuli ja tegi näo, nagu poleks ta veel eluski niiviisi nuuksunud ja kummuli lamades jalgadega sipelnud. Ta istus nüüd toolile laua ääres ja soris albumit, millesse oli lükitud maastikke, hobusepäid, loomakarju, lapsepilte ja hulk fotosid.

Äkki silmas ta Fritz Halske pilti, mille ta pidi siit kahmama. Ta tegi mingi kiire liigutuse, mis ei jäänud Juhanil märkamata. Vastupidi, ta katsus tüdrukut takistada ja vaadata seda huvitavat eksemplari, mida Helmi tahtis varjata.

«Saksa soldat!» hüüdis Juhan.

Helmi vaatas kummaliselt veidra pilguga Juhanile, kes kahjurõõmsalt välgutas laiu hambaid. Enne kui midagi sai juhtuda, segas vahele Helmi ema:

«See on Fritz Halske, üks meie tuttav. Niisugune armas inimene. Heldus ise . . . Ja kui viisakas, lahke . . . Saksa rahvas on ju kultuurne . . . Kaupmees . . .»

Helmi ei saanud enam rahulikult istuda, justkui oleks toolipõhi ikka palavamaks ja palavamaks muutunud. Ta nägi, et varjamine enam ei aita, ja viskas Fritz Halske pildi lauale.

«Vaata me mamma lemmikut!»

Ema heitis talle kahelt poolt suurt sinist nina nähvava pilgu ja ütles ootamatult kurjasti:

«Laps, sa pead suu pidama! . . .»

Siis pöördus ta Juhani poole:

«Fritzuga on ta sama häbemata. Olen teda küllalt noominud . . . Aga kas see . . . Ma ütlen, nagu isa suust kukkunud . . . Teise inimese pildiga niiviisi ümber käia,» pahandas ta ja haaras saksa sõduri pildi laualt, peites selle kummutisahtlisse.

Sahtel keerati lukku, võti pandi tasku ja mindi toast.

Noored vaatasid umbusaldusega teineteisele ega leidnud mingit sobivat jutuainet. Juhani meeli täitis äsjane vahejuhtum. Helmi haudus plaani, kuidas Juhanile meelepärasemalt serveerida nii rumalalt paljastatud vahekorda sakslasega.

«Sa mõtled, et mina,» pahvatas ta järsku. «Mina selle sakslasega tegemist juba ei tee, aga see ema on nagu tola! Tola! Tola! Tola!» raputas ta jälle oma rusikaid. «Aga enne pead sa rääkima, kus sa öösiti käid. Jumal, kuidas mu süda valutas . . . Kuidas ma kõik need ööd magada ei saanud!»

Ta tõusis toolilt, lähenes Juhanile, pani käe noormehe õlale ja toetas põlve selle põlvele. Nii vaatas ta üksisilmi Juhani silmadesse, nõnda et poisil hakkas justkui valus ja ta pööras näo kõrvale. Ta võttis tüdruku käe oma õlalt, samuti nihutas ta põlve tüdruku põlve alt välja.

«Sa tõukad mind . . . Sa tõukad mind!» hüüdis Helmi.

«See asi ei ole selge,» tähendas Juhan.

«Ah, jumal küll, kuidas pean ma sulle selgeks tegema!» hüüdis tüdruk ahastades. «Kuidas saan ma sulle selgeks teha! Ma ei saa, ei saa, noh! Jumal ise näeb, et ma olen täiesti süütu!»

«Jumal on sul igaks juhtumiks!»

«Häbematu! Ma ei või sind kannatada, kui sa niiviisi pilkad.»

«Kes sind pilkab, pilkab jumalat, ja kes jumalat pilkab, pilkab Fritzu, eks ole!»

Tüdruk tõmbus tõsiseks.

«Niiviisi ei saa ma sulle midagi rääkida . . . Tule nüüd siia, tule!» võttis ta Juhani käest kinni. «Istu ilusti siia! Siia voodi äärele! Nii!»

Juhan istus ja Helmi hüppas nagu orav tema kõrvale.

«Ma räägin sulle kõik . . . Mitte midagi ma ei salga . . . Mitte midagi . . . Aga enne annad mulle ühe musi. Nii. Et sa vihane ei ole!»

«Hea küll. Ei ole,» vastas noormees.

«Aga ära niisugust kurja nägu tee. Naera! Nii. Näe, selle nimi, selle sakslase nimi on Fritz Halske, jah, Fritz. Kahju, et ema pani pildi luku taha, muidu oleksin sulle näidanud. Jah, Fritz . . . Ah jumal küll, miks ma pidin sulle rääkima . . . See on nii kole!»

Tüdruk kattis näo kätega.

«Mis koledat seal siis on? Fritz, noh, Fritz. Fritz Halske. Muidugi vabrikant? Siemens-Halske!»

«Ei ole vabrikant! Kaupmees!» õiendas tüdruk. «Münchenis on isal äri. Ja kui sakslased võidavad, siis asutavad äri Venemaale, Aafrikasse, Aasiasse ja ka siia.»

«Ka siia?» muigas Juhan, süüdates uue paberossi.

«Emale meeldib, ema sunnibki mind!»

«Milleks?» küsis Juhan.

«Sa oled nagu painaja . . . Milleks, milleks? Selleks noh . . .»

«Mis selleks noh!»

«Küll sa oled rumal, selleks noh, et ta meil käib.»

Vaikus. Juhan tõusis voodiservalt, pani käed püksitasku ja sammus paar korda üle toa. Siis jäi kummuti ette seisma ja silmitses mitmesuguseid dekoratiivseid esemeid — pilte, karbikesi, lilli klaasvaasides, tigukarbikesi. Kõige selle kribu-krabu taga aga säras väike naise käekell. Juhan vilistas.

«Peab, jah, üsna rikas olema! Peab, jah, teeneid olema! . . .»

Helmi ei taibanud esmalt. Aga kui ta aru sai, et Juhan oli näinud tema kella, kargas ta kassina noormehe kõrvale ja hakkas seletama.

«Fritz tõi mulle selle uuri. See on kangesti ilus kell. Aga ma ei julge teda kanda, võib-olla . . .»

«Võib-olla on muidu ostetud.»

Helmi vaikis. Siis laskus ta jälle Juhani õla najale ja ohkas:

«Oh jumal küll!»

«Kõik on jumalik. Jumalik kell, jumalik Fritz, jumalik ema . . .»

«Va tola,» ütles tüdruk. «Tule, ma jutustan sulle kõik!» tõmbas ta jälle poisi endaga kaasa. Aga kui ta hakkas puudutama tutvust sakslasega, siis kerkis kurku justkui tomp, mis ei lasknud rääkida seda Helmi arvates kõige tähtsamat.

«Siis sinugi saatus on rajatud Saksa Villu maailma-võitmisele?»

Helmi tegi suured silmad. Arusaamatu! Mis võitmine?

«Jah, ema on justkui rumal,» ütles ta segaduses. «Kas siis sakslane mind võtab?» lausus ta veel segasemalt. «Tassib siia kõiksugu toitu ja asju . . . Ma ei või kannatada! . . . Ma saan isegi niipalju . . . Ega need sakslased siia ei jää. Nagunii lähevad minema. Tulevad eestlased, säh sulle siis kauplus Tallinnas!»

Juhan vaatas ja imestas.

«Ah tulevad eesti kodanlased?» küsis ta.

«Nojah, eesti polgud ja eesti ohvitserid, ja härra Päts, Vilms ja kes nad on . . . Kiiremehed juba enam ei tule.»

Selle lausega muutus Helmi Juhanile üsna vastumeelseks. Noormees pahvis närviliselt suitsu, tõukas Helmi käe kummutile, otsis kohta sülitamiseks, kuid et midagi sellist ei leidnud, võttis taskurätiku, et nuusates varjata oma hämmeldust. Ta oli kuulnud, et inimesi tulevat ümber kasvatada. Seda oli rääkinud isa. Juhan kaalus, kas ei tuleks Helmitki püüda kuidagi mõjutada, et ta niisugust rumalust ei räägiks. Kuid sellest ei tulnud nähtavasti midagi välja, vähemalt praegu. Olukord oli muutunud nõnda vastikuks, et kõige mõistlikum näis olevat vaikimine.

«Kas see vein ja angerjas oli ka sakslase oma?» küsis Juhan viimaks.

«Jah,» vastas Helmi, ja imelikul kombel ei ärritanud see küsimus teda.

«Siis on see tutvus juba ajalooline, juba vanast ajast.»

«Oi, juba ammu,» ütles tüdruk lihtsas lapsikuses. «Ja kui kentsakalt see algas. Jumal küll!»

«Jumalaga algas.»

«Jah, ma tulin linnast, ja ta hakkas mulle järele käima. Ma vaatasin tagasi. Hirm tuli peale. Mida kiiremini ma eest läksin, seda kiiremini ta järele tuli. Ja viimaks hakkab rääkima, jah, et ilusad puud kasvavad siin, ja et kas ma teadvat, millest see tuleb, et puude lehed on rohelised. No kust mina seda tean. Seletas siis, et päike . . . ja kole huvitav. Hakkas siis tuppa trügima. Ega ma ei lasknud, aga vägisi . . . Noh, tuli tuppa ja siis kohe esimesel päeval . . . Võõras inimene ja kohe niisugune häbematu . . .»

Juhan kuulas.

«Kaupmees peab olema häbematu, ega ta muidu kaupmees pole . . . Ma ei taha kuulda . . . Hüvasti!»

Juhan pöördus ja astus ukse poole. Kuid tüdruk jooksis talle järele, hoidis teda pintsakusabast, jooksis ette, et ta ei saaks ust avada.

«Oota, ma jutustan sulle kõik . . . Ma kiskusin ta silmad lõhki, midagi ei lasknud juhtuda . . . Siis hakkas ta andeks paluma . . . põlvili maas.»

Juhan kuulas, pea norgus. Need sõnad kõlasid nagu piitsahoobid. Nagu oleks teda tahetud vastiku muusikaga surnuks piinata. Halb oli kuulata, kuid ta ei saanud tüdrukule midagi solvavat ütelda, rängasti haavata, eemale tõugata. Kui ta Helmile vaatas, tekkis temas koguni kaastunne, mingi haletsus, mingi seletamatu poolehoid. Neiu silmis oli pehme, südamessetungiv helk, suu ümber mingi nutujoon, käed olid abitult ning kramplikult kõverasse tõmbunud, pea natuke viltu kallutatud, nagu paluks ta abi. Siis jälle ajas ta end sirgu, käed tegid paar kärmet liigutust, piht sirgus plastiliselt, ja ta oli nõnda veetlev, et tuli imetleda tema suurt graatsiat. Ta tõstis tihedaid kaares kulme, suuri pruune silmi, mida varjutasid tihedad lopsakad ripsmed, tõmmukat laupa, mida piirasid sitikmustad juuksed, mille üksikud kiud olid nii peened kui siidniit ja nii pehmed nagu puhastatud puuvill. Ta väikesed sõõrmed paisusid ja langesid, nagu hingeldaks ta suurest jooksust, punased huuled olid kokku litsutud, moodustades lihava pruunikaspunase ploomi. Lõua ümarus ühtus pehmete joontega kaelal, mis liikus hingamisest koos ümmarguste, täidlaste rindadega, mille tume ihuvärv paistis valge pluusi avarast lõikest. Nii seisis ta Juhani ees, toetudes toolikorjule, peened sõrmed ümber pulga nii kõvasti, et poleeritud valged teravad küüned olid muutunud siniseks. Juhan ei saanud talle midagi hülgavat lausuda, vaid küsis mahendatud häälel:

«Siis need raamatudki on selle toodud?»

«Jah,» tuli selgesti suust, mis oli seisnud kõvasti kokkusurutuna. Nüüd jäid huuled veidi avali ning suu võttis hariliku natuke viltuse kuju. Ninaots oli kerkinud nagu veidi ülespoole.

Juhan küsis uuesti:

«Kuidas võib see nõnda olla, et sa ise ei taha, aga ta käib siin? Sa pead ikkagi ka ise nõus olema.»

«Ei ole, aga ema tahab,» ütles Helmi.

«Kuidas saab ema seda tahta, kui see on nõnda rumal, nõnda kõlbmatu.»

Helmile jäi arusaamatuks, mis on siin rumalat ja kõlbmatut. Ta tegi imestava ilme ja küsis:

«Kuidas seda mõista?»

Aga Juhan ei osanud seletada, kuidas tuleb seda mõista. Ta tundis üksnes, et teda ängistas mingi piin, mingi armukadeduse, vihkamise, põlgamise ja kahetsuse segu.

«See on nii rumal,» kordas ta. «Ema sunnib sind armastama saksa soldatit, kes muretseb mingil teel toiduaineid ja tasub sellega seda armastust . . . See . . .»

Tüdruk ajas oma suured silmad pärani.

«Jumal!» hüüdis ta. «Seda pole mulle küll meelde tulnud . . . Oi, missugune häbi!» pani ta käed silmade ette ja laskus toolile. «Aga ma ei armasta ju teda, ma olen tema vastu, nagu oleks ta puutükk, nagu oleks ta nagu see laud, mis siin seisab,» lõi ta nüüd rusikaga vastu lauda, nii et karavin ja klaasid kõlisesid.

«Seda hullem, isegi ei armasta! Mitte mingit paremat, kaunimat tunnet, vaid lihtsalt poolehoiu müümine inimesele, kes on valmis meid kõiki orjaks muutma, parunite orjaks, rikaste orjaks, saksa kapitalistide orjaks . . .»

Tüdrukule oli see uudiseks.

«Kuidas?»

«Kuidas! Kas see siis ei ole nii, kui nad siia jäävad?»

«Sakslased ei pidavatki nii hullud olema. Ema kiidab neid ilmast ilma.»

«Ega see olegi tähtis, kui hullud nad on. Tähtis on, mis nad teevad. Nad panevad niisuguse korra maksma, ainult rikaste huvides . . .»

Helmi istus nüüd sirgelt toolil, käed rüppe vajunud, nägu tõsine, silmad suured, nagu poleks ta üllatusest toibunud.

«Aga mina ei taha sakslasi ega kedagi. Mina tahan eestlasi, eks ole? Sa oled ju ka eestlane, mina olen eestlane,» ütles ta nagu uhkustades.

Juhan naeratas. Ta süütas uue paberossi, viskas tiku tuhatoosi, puhus suitsu ja sahistas taskutes, justkui otsiks ta sealt midagi üsna pakilist. Leidis viimaks taskuräti, lõi selle lahti ja nuuskas.

«Siin tuleb vahet teha,» ütles ta siis. «Siin pole ükskõik,

missugused eestlased. Ühed eestlased tahavad teisi muuta oma kurnamise . . . noh, tahavad teisi kurnama hakata . . . On ju terve kari niisuguseid eestlasi, kes on ajanud kokku maju, talusid, on võtnud pangatähti ja vabrikute aktsiaid — need tahavad võimu saada, et siis ennast maksma panna . . . Ja mis kasu oleks siis sinul või minul sellest, sest meie oleme ju kõik vaesed. Me peame minema nende vabrikutesse tööle väikese palgaga nagu nüüd . . . Nii on asjad . . . Tule siia, ära ole nii tigeda näoga,» ütles ta viimaks Helmile, kes endiselt istus tõsisena, käed rüpes.

«Minule jääb see ikka arusaamatuks . . . Mina ei mõista . . . Minule ei meeldi keegi . . .»

Juhan ei mõistnud pikemalt ega põhjalikumalt kõike Helmile selgitada. Ta tõmbas ainult tüdruku enda ligi ja tahtis kuidagi õrnust avaldada, suudles Helmit juustele, kusjuures ta ise punastas.

«Ruudi,» ütles Helmi, «ega sa ei ole mulle pahane? Ega . . . Ma enam ei lase seda sakslast sisse. Kole ju, kui see nii on, nagu sa räägid.»

Sealjuures vaatas ta nii anduva pilguga, nagu tahaks ta noormehe käte vahele sulada. Juhan Vasak ei mõistnud midagi rohkem peale hakata, ta üksnes hoidis tüdruku ümbert kinni, muljus teda, silitas ta pead ning tundis mingit kohmetust sellest meeleliigutusest, mis oli tekkinud tüdruku kahetsuseavaldusest ja lubadusest sakslast mitte enam vastu võtta. Tüdruk nihkus poisile ikka lähemale ja lähemale, kuumus tungis läbi Juhani kuue, vesti ja särgi.

«Sa oled täna nii armas,» ütles tüdruk ning ta hääl oli kummaliselt õrn, keel oli pehmeks murdunud, nagu oleks ta viinastanud. Ta laskus noormehe najale. Juhanile tundus, nagu tõmmataks teda sinnapoole, kus nad varem olid kahekesi sängiveerel istunud.

«Sa oled nii kuum, sul on soe,» toonitas tüdruk ja avas noormehe kuuenööbid. «Võta pintsak seljast. Ja vest . . .»

Juhan ajas pintsaku ja vesti maha.

Nüüd tõmbas tüdruk ka noormehe kaelasideme kaelast.

«Ära seda võta!» keelas Juhan. Kaelaside oli ju katki ja oleks valmistanud talle veel ühe piinliku hetke. Kuid tüdruk sõlmis lahti ka kaelasideme ega pööranud tähelepanu ripnevale marlitükile ning kulunud kohale seal keskel krae all.

«Ema võib tulla,» ütles noormees. Kuid tüdruk ei kuulnud,

vaid kooris Juhani ümbert riideid. Nüüd võttis ta nööbid särgikäisest, keeras käised üles ja küsis pehme keelega:

«Näita, kuhu sakslased sulle rõugeid panid, kas ajasid üles ka?»

«Jah, ajasid,» ütles Juhan.

Tüdruk vaatles rõugearme, silitas neid.

«Kas sõrmejälgi ka võtsid, kui näpupassi andsid?»

«Ikka».

«Kas kõigi sõrmede jäljed?»

«Ikka kõigi.»

«Kõigi?»

«Ikka.»

Tüdruk hakkas naerma. Ta valged terved hambad välkusid nagu pärlid tumeda ihuvärvi keskel. Ta põsed olid muutunud tumepunaseks, huuled olid kuivad ja otse pakatasid.

«Ema tuleb,» ütles poiss.

«Ei tule, läks poodi... Ma võin ju ukse lukku keerata,» ütles tüdruk. Ta oli hirve kergusega ukse juures ning keeras paar korda võtit. Niisama kergesti oli ta tagasi. Nüüd võttis ta kahe käega Juhani kaelast kinni ja värises. Juhan vaatles imetledes. Ta oli endiselt kohmetu, teda valdas mingi hirm ja kaastunne. Nüüd istusid nad vaikides.

Äkki kargas tüdruk voodist. Pikkamööda, nagu poleks tal kuhugi rutata, keeras ta ukse jälle lahti. Oli ilmne, et ta meelega hoidus Juhanile vaatamast. Ta endine lõbusus oli kadunud. Nägu oli tal vihane, silmavalged välkusid kiskjalikult, nagu oleks noormees teda kõige rängemini solvanud.

«Mamma tuleb,» ütles ta tigedalt. «Aja oma kaltsud selga, mis sa ennast alasti koorid, mõni mõtleb viimaks, et tulid meile magama.»

Juhan hakkas riietuma. Tal oli nõnda piinlik nagu noorena, kui ta vastu enda tahtmist oli pidanud tegema rumalusi. Eriti paha oli selle katkise kaelasideme ja rebenenud pintsakuvoodri pärast — sinna oli aetud teist karva lapp.

Õnneks tuli tuppa Helmi ema. Ta vabandas, et nii kaua aega kulunud: laupäeva õhtul olevat poes palju inimesi. Tema hakkavat kohe söögipoolist valmistama ja pakkuvat ka külalisele. Juhanile tulid aegsasti silmade ette Fritz Halske kingitused. Ta tänas lahkesti, tema pärast ei pruukivat tülitada.

Kuid sellest ei hoolitud.

«Ruudi ei söö angerjat, oksendab välja,» ütles Helmi ja naeris mürgiselt.

«Jah, veiniga ei lähe,» vastas Juhan.

Kuid vanaproua Katus ei saanud noorte pistetest aru, vaid anus edasi. Ega ei olevat ruttu, aega küll, homme pühapäevane päev.

«Kus tal siis aega on,» ütles Helmi. «Tal tarvis minna pruudi juurde — iga öösi olevat kodunt ära.»

«Ei see ole tõsi — puha lori,» vastas noormees. «Mineva laupäeva öösi olin oma sugulase juures, mängisime kaarte. Ega siis ei saa kohe ära joosta. Ja kes seda rääkis?»

«Kus tegijaid, seal nägijaid,» vastas tüdruk ja oli peaaegu rõõmus, et Friida polnud avaldanud, kuidas nad Juhanit käisid küsimas.

Juhan süütas juba mitmenda paberossi ja pakkus ka Helmile, kes viisakalt tänas ja lahke pakkumise vastu võttis. Emale see ei meeldinud.

«Kas paned ära!» põrutas ta. «Nagu mustlasemoor. Ma olen Fritzulegi ütelnud, et ärge andke, aga kus see, muudkui topib vägisi suhu ja tüdruk aina popsutab.»

Seekord ei ärritanud ema jutt Fritzust enam Helmit. Ta lõi jala põlvele ja tõmbas suitsu nagu avalik naine.

«Mispärast sa täna nii kõvasti kuuritad?» küsis ta siis Juhanilt juba leppinud häälega, sest noormees mahvis nii ahnelt paberossi, nagu ei oleks ta kaua aega enam suitsetanud.

«Ma olen alati kirglik suitsetaja ja suitsetamise pärast isegi arestis olnud.»

See oli huvitav.

«Siis oled sa ju vana vangimaja-kodanik . . .» narritas Helmi.

«Ei, vangimajas pole olnud, köögis olin arestis.»

«Köögis!» imestas ka mamma, kuna Helmi kiskus naeru ja arvas, et siit tuleb jälle mõni nali.

«Supikatla peal olid arestis?»

«Ei olnud katla peal.»

«Ema pani suitsetamise pärast supipoti juurde aresti,» õrritas Helmi.

«Jah, ema võttis suitsetamise pärast püksimõõtu.»

«Mis sa koertega teed siis,» arvas mamma.

«Püksimõõt polnud kuigi mõjuv, ja sakslased panid kööki aresti,» ütles Juhan.

Helmi heitis emale uuriva pilgu, sest ta teadis, et sakslased on selle õrn koht.

«Kuidas need sakslased sind siis kööki istuma panid?» küsis ta ettevaatlikult.

Ema nohises pliidi ees ega lausunud sõnagi, nagu oleks ta vett suhu võtnud.

Viimaks lausus ta:

«Nende väetite sakslaste kohta räägitakse ka kõiksugu rumalusi.»

«Rumalus on inimest kööki kinni panna,» vastas Helmi imekiiresti.

«Ja pealegi kööki, kus hobusekondipuljongit ja tindisuppi keedeti.»

Asi läks veelgi huvitavamaks.

«Hobusekondipuljongit!»

«Igasugu loba need inimesed räägivad,» kordas proua Katus. Tal oli tekkinud tunne, et sellele poisile ei ole tarvis sööki valmistada ega teda lauda kutsuda.

«Panid aresti ja andsid hobusekondipuljongit?» küsis Helmi.

«Arestis pidasid söömata. Seekord oli vist kapsasupp. Tuli niisugune hais ninasse. Ja ühel pätil oli aurav mannerg kapsasupiga käes.»

«Jumal, — pätid ja kõik!»

«Võib-olla on patt teise inimese kohta pätt ütelda, aga niiviisi härrad ise nimetavad neid, keda nad põhja on ajanud.»

«Noored, pidage suu! See on keisri teotamine,» ütles mamma kulbiga mütates.

Noored vaikisid viivu.

«Kuidas nad su siis aresti panid?»

«Ah sakslased või? Võtsid kinni ja viisid aresti. Nabisid palju inimesi kinni, terve köögitäie, otsisid läbi, tuhnisid näpupassi. Ja kui seda ei olnud, läks lugu veel kaugemale. Viidi komandantuuri.»

«Mis nendega seal tehakse — lastakse maha?»

Ema viskas jälle kurja pilgu.

«Pea suu!» kärgatas ta. «Mis sa lobised!»

«Kes selle pärast maha laseb. Maha lastakse kiiremehi. Mineval nädalal ühe küünal kustutati,» teadis Juhan.

«Mis nendega siis teha, kes ei kuula ja oma hirmsate tegudega inimesi õnnetuks teevad ja varandusi röövivad . . . Ega

siis keiser enesega mängida ei lase . . . Keisri siht ja püüd on inimesi õnnelikuks teha . . .» kinnitas proua Katus.

«Meie mamma õnn on Saksa Villu õnn!» naeris Helmi. See kiskus Juhanigi kaasa, nad olid ühisrindes.

«Kuidas nad su siis areteerisid?» päris Helmi edasi.

«Väga lihtsalt. Läksin turult suitsu ostma, sakslased tegid oblaava, piirasid ümber, võtsid kinni — naised ja lapsed, ostjad ja müüjad . . . Viisid linna supiköögi. Ja olimegi seal . . .»

«Ja saite hobusekondipuljongit!»

«Ei saanud. Sealt müüdi kevadel ja müüakse muidugi ka nüüd niisugust suppi, ühel päeval hobusekontidega, teisel päeval tindikalaga . . . Aga nüüd pole mul enam aega,» ütles Juhan, nähes, et vana Katus hakkab söögitegemisega lõpule jõudma. «Pean minema.»

Ei aidanud enam mamma mangumine ega tütre manitsemine. Poiss pani kaabu pähe ja ulatas naistele käe.

«Sina aeg, kui kiire teil,» ütles mamma. Helmi aga oli mantli selga ajanud, roosade tupsudega tuhvlid jalga pannud ja lubas Ruudi alla saata.

«Jääb siis nii! Enam Fritzu sisse ei lase?» küsis Juhan.

Tüdruk pahvatas naerma, nagu oleks see kuulmatu uudis ja väga naljakas.

«Kas sind ka ei lase?» küsis ta vastu.

Noormees jäi imestades vaatama. Ta pidi ütlema: tee, kuidas tahad. Kuid see oleks olnud liiga külm selle olendi vastu, kes oli nii veetlev oma lahtises mantlis, mustad käharad vajunud õlgadele ja laubale, kust neid pead selga visates kõrvale raputati.

«Miks sa mind ei lase?» küsis Juhan arglikult ja justkui häbenedes.

«Sa oled ju nii rumal,» lõkatas tüdruk naerma ja jooksis poisile kätt andmata trepist üles. Ülemisel trepiastmel näitas ta veel keelt.

XIII

Kogu tee sai Juhan Vasak mõtelda, milliste rumalustega ta siis jälle oli toime tulnud.

«Tõesti, see lõpp oli, nagu oleks löödud toore lehmakeelega vastu nägu,» ütles ta endamisi poolvaljusti. Mõni jalutaja võis seda isegi kuulda. Kuid ta ei pannud möödujaid tähele. Ta

ruttas piki tänavaid pargi poole, et pingile istuda ja mere lainetust vaadelda. Kuid õieti polnud isu sinnagi minna. Alles nüüd sai järjest selgemaks, millisesse rumalasse olukorda ta oli asetatud. Teisest küljest leidis ta endal ometi täieliku õiguse olevat — kõik need manöövrid olid nii kummalised, et rohkem tuli imestada kui tegutseda. Ta ei võinud ometi neid pakkumisi, neid angerjaid ja veine veel kord vastu võtta.

Kui ta niiviisi endaga maadles, karati ta rinnust kinni ja hüüti valju häälega:

«Vasak pool! Tere! Noh, kuhu sa tormad, pea maas, nagu oleksid lahingu kaotanud.»

Vasak tõstis silmad. Talle naeris vastu Palmi lai, ümmargune nägu, mis oli veel lihavamaks muutunud kui koolis, pruuniks päevitanud ning läikima tuuldunud, nagu oleks ta hoolikalt poleeritud.

«Tere!» vastas Juhan. «Kuidas su lugupeetud hobuse tervis on?»

«Pole viga. Aga sina oled vist jälle jalamees — Helmi on sule andnud, ega sa laupäeva õhtul muidu kuivalt jalutaks,» irvitas Palm, matsutades harilikul kombel suud, mille peente huulte vahelt paistsid mõned puseriti hambad.

«Kuidas äri läheb?» küsis Vasak, kellel väga hästi meeles oli, et Palm pidi hakkama hobusega kaupmeheks, mitte voorimeheks.

«Mis äril viga. Ega nüüd inimene teisiti elada saa kui äritsedes. Muudkui osta ja müü ja vea kohale. Sinu äri aga ei lähe vist sugugi?»

«Miks ei lähe, lükka aga höövliga ja raha aina venib.»

«Ei, ma küsin seda Helmi asja!»

«Mis sellegagi on. Tulin praegu sealt. Jäi koju, ei taha jalutama tulla. Pea pidi valutama.»

«Seda ma nüüd küll ei usu. Vist on diplomaatlik peavalu.»

Juhan vaatas Palmi poole küsiva pilguga ja imestades, kuidas see võib kõike nii läbi näha? Juhanile ei meeldinud sellel teemal peatuda, ta oli niisugustel puhkudel kinnine, eriti võõraste keskel. Ainult vahel muu seas, kui tal oli tuju, algatas ta neid küsimusi kitsamas ringis, sest ta kartis teiste narrimisi. Aga täna ta peaaegu oleks tahtnud pihtida, ennast paljastada. Siis oleks südamel nagu kergem, kõik see umbsus, mis oli kogunenud hingele nagu paatunud tarretis ja läpastunud hallitus, saaks tuulutada.

«Seda ma nüüd küll ei usu, et Helmi pea laupäeva õhtul valutab,» kordas Palm. Ta tõmbas taskust hõbedase paberossitoosi, kus särasid saksa kuldotsadega sigaretid.

«Kosunud oled,» lausus Juhan ja võttis sigareti. «Ikka see läppund saksa tubakas!»

«Kõige parem sort — «Nach Paris» . . .»

«Vene omad on hulga etemad,» teadis Juhan. «Võtame selle «Sefiiri» või «Osmani» või «Eva» või ükskõik, ikka etemad kui see saksa sõnnik.»

«Noormees, ma näen, sa armastad poliitikat ajada . . . Vist ajasid ka Helmile poliitikat?»

Juhan naeratas.

«Ärimehel on hea haistmine!» Ta pidi hakkama rääkima Helmi kummalistest seiklustest ja enda tänasest sunnitud lahkumisest. Kuid talle meenus, et siis tuleb puudutada ka Fritz Halsket. Ta arvas, et see määriks Helmit, kes talle ometi meeldis.

Palmile ei jäänud Juhani kaalutlused ja kõhklused saladuseks ja ta käsutas:

«Räägi, räägi, ära häbene!»

«Pole midagi rääkida, asjad on kõige paremas korras,» vastas Juhan, «ainult . . .»

«Ainult, — nüüd hakkab tulema,» arvas Palm. «Lase aga käia!»

Ta võttis Vasaku käe alt kinni, keerutas keppi, tõukas kübara kuklasse ja astus Juhani kõrval, nagu oleks ta joobnud. Juhanile muutus see pealetükkivus ja uudishimu vastikuks. Mingi laadaparisniku jultumus. Justkui kohtu-uurija või mõni muu säärane, kes maksku mis maksab sihile püüab.

«Ma tean palju noormehi, kes tütarlast häbenevad. Nemad armastavad, teised kallistavad,» lausus Palm irvitades. «Ilusad tüdrukud on neile inspiratsiooniks . . .»

«Sul on juba vaim peal,» tähendas Juhan. «Ära ainult uulitsal pihta hakka.»

Palmi matsutamine muutus talle järjest vastikumaks. Alla kisub see ärivaim inimesed. Nad sammusid vaikides veidi maad. Rahvast vooris vastu. Paar saksa mereväelast — libedate nägudega, sinistes ülikondades, palmitud õlakuis, kassikullast kokardidega, astusid nii sirgelt, nagu oleksid raudvarda alla neelanud. Siis tuli paarikesi: saksa jalaväe-ohvitser luitunud mundris, samuti palmitud paguneis, hallid nagu suitsunud

kringlid, ühes käes ratsapiits, teise käe kõrval noor matsakas punaste põskedega preili, kes nõnda alandlikult ja nõnda armunult sakslase suhu vaatas, nagu oleks ta alles äsja selle ratsapiitsaga korraliku nahatäie peksa saanud. Tulid kohalikud kodanikud, enamasti kulunud ülikondades, viltutallatud jalatsites; nad vaatlesid lõbusaid saksa ohvitsere ja nende kaaslasi kohkunud nägudega ning aukuvajunud silmadega, just nagu oleksid surnukolbad elavaid inimesi imetlenud. Sõitsid mingid isandad, hoides õrnalt daamide pihta, nägu võidurõõmust säramas, nagu oleksid nad Pariisi juba vallutanud ja enamlased viimse põlvepikkuse poisikeseni maha nottinud. Sealt marssis salk saksa sõdureid, kes olid saanud nähtavasti linnaloa ja ruttasid tsirkusse. Tee oli neilegi kitsas, vähemalt Juhanile andsid nad niisuguse põraka, et ta ühes Palmiga vastu seina lendas.

«Achtung, deutsches Schwein!» ütles Palm ja pani käe tasku, justkui ähvardaks ta sealt võtta kas külm- või tulirelva.

Sakslased vaatasid kohkunult, pomisesid midagi, aga nähtavasti oli neil kiire. Ja mis see üks «siga» neil veel oli alla neelata, kui juba vagunitäied pekki olid Saksamaale veerenud, arvas Palm ohu möödudes.

«Sina ajad kah poliitikat,» tähendas Juhan.

«Jah, see on kõige toredam poliitika! Tead, sakslane istub tsirkuses rõdul, tagumik pungil üle pingi, tengelpung nagu noor põrsas taskust väljas . . . Aga seal tuleb mees ja võtab selle ilma miski vaevata nagu maasika. Sakslane lööb ootamatult käe taskule ja pistab karjuma: halt, halt! Nagu hullumeelne. Inimesed kohkuvad sellest kisast, poisikesed jooksevad kokku . . . kust sa enam võtad!»

«Kas ajad niisugust poliitikat?» küsis Juhan.

«Mina? Miks mina? Minul on hobune, mina vean ja sõidutan niisuguseid poliitikamehi,» vastas Palm ja jätkas: «Nüüd räägime tõsist juttu.» Ta vaatas tagasi, kas kedagi pole nende kannul, kes võiks saladust kuulda. «Tead mis? Tule meile üle!»

«Kuidas üle?»

«Noh, tule meie seltsi!»

Juhan tegi suured silmad. Isegi Palm on teda ennetanud, temast ette jõudnud, on mingi seltsi liige.

«Mis selts teil on?» küsis Juhan.

«Päris eestlaste ühisus. Demokraatlik vabariik saab maksma

pandud . . . Tead, mu vend on ohvitser ja temal on laialt niisuguseid ohvitsere ja ohvitseridel on vaja reamehi, ja kui ikka mürtsuks läheb, siis kaovad sakslased nagu paha hais, ja demokraatlik vabariik on valmis nagu kompvek.»

Jutt oli niisuguses toonis väljendatud, et Juhan ei saanud seda võtta tõena.

«Siis pole muud kui lutsuta,» tähendas ta naerdes.

«Jah, sa naerad niikaua, kui nutt lahti. Ma räägin ikka tõesti. Näe!» tõmbas ta hõlma valla ja näitas vööl pikka soome pussi. «Ja vaata, mis veel siin on,» võttis ta vestitaskust revolvripadrunite pideme. «Ja kas seda onkut oled näinud?» koputas ta revolvripärale, mille äär oli põuetaskust väljas.

«Hambuni sõjariistus nagu Korsika bandiit.»

«Tss, lõuad, lutikas! Siin peab olema ettevaatlik, muidu teeb Seckendorf taevaväravad lahti ja käseb ja keelab sisse minna.»

Juhan jäi imestades vait, sest tal tekkis hirm selle arsenali ees, mis oli Palmile usaldatud.

«Millal see etendus siis algab?» küsis Juhan viivu vaikimise järel.

«See on saladus . . . Muidugi, ega enne ei saa, kui eeltööd tehtud. Mu ruunal on veel sõitu küll!»

«Ah siis lugupeetud ruun võtab demokraatliku riigi loomisest osa?» õrritas Juhan Vasak.

«Sealt võivad ja peavad kõik ausad ja arusaajad eestlased osa võtma. Ja sina ka, niisugune nutikas noormees, jampsid oma kiiremeestega. Nende laul on lauldud. Tule üle, oled mees, ei tule, oled läbi . . .»

«Kas juba nii kaugel?»

«Ma juba nalja ei tee! Ega heaga ei saa. Meie mehed on targemad, nemad hellitama ei hakka. Lenin ka ei hellita enam.»

«Ah siis Lenini eeskujul?»

«Ega mina tea. Aga mul vend ütleb, et tuleb töö- ja talurahva vaba maa.»

«Siis see on päris tore.»

«Tore! Muidugi tore, mis sa mõtled? Nüüd jookseb sind iga saksa põrsas pikali, justkui sa ei olegi inimene.»

«Aga kuidas see ikka nii libedasti läheb?» uuris Juhan.

«Miks ta ei lähe? Ega meie üksi . . . Kui sakslased hakka-

vad läänes sugeda saama, asume platsi kõik: meie, soomlased, lätlased ja puha . . . Mis nad siis vastu peavad!»

«Kust neid sõjariistu siis võetakse? Sakslastel on ju päris sõjavägi. Mismoodi neid siis palja käsi välja aetakse?»

«Rumal. Inglismann aitab. Ja prantslane. Need toetavad, need annavad, mis see siis neil on. Vend ütleb, et neil on kõike küll, ja meie esindajad on ju seal, küll need sokutavad . . . Ja vend ütleb, et prantslased löövad sakslased varsti veriste peadega tagasi. Ameeriklased toovad iga päev vägesid Prantsusmaale, toidumoona ja maailmatu hulga sõjariistu, lennukeid, ja ma ei tea, mis kuradi masinad olevat tehtud, nagu kilpkonn tuleb peale ega karda tuld ega tõrva. Tõsi!»

«Siis panete muudkui oma valitsuse maksma ja elu on ilus.»

«Jah, valitsus on meil juba ammu valmis, kas sa siis ei lugenud, kuulutused olid igal pool väljas, kui sakslased veebruaris tulid.»

«Ah jah, üks portfell oli vaba, sa saad selle muidugi endale.»

Palm matsutas suud. See näis talle meeldivat, sest ta ei pahandanud, vaid vastupidi, koguni hõõrus käsi ja astus kentsakalt koogutades ja ristluid väänates.

«Kes seda mulle annab? Ja ega ma ei tahagi. Aitab, kui vend ruuna mulle annab. On vägev loom. Nüüd on rammusaks läinud, mis tal viga. Teeme härradega paar tuuri ja jälle kaerakott pähe.»

«Demokraatlikul vabal maal teeme siis ka nii paar tuuri ja jälle pirukas.»

«Sa ikka jampsid,» pahandas nüüd Palm, «aga ega see ei tähenda. Mis seal Venemaalgi muud on kui kaerad ja õlikoogid. Minu ruun niisuguseid kaeru ei söögi, ja õlikooke söövad ainult enamlased.»

Juhan pidas ebakohaseks vihastada, kuna ta oleks sattunud rumalamasse seisukorda kui sõber Palm, kes seni mehiselt oli pilget talunud.

«Venemaal pole muud kui komissarid ja nende nahkkuued, aga meie paneme ikka korra majasse. Maad saab ainult eestlane, mõisad võtame parunitelt ära ja anname eestlastele. Ja kus meil on põlevkivi! Sellega kütame kõik laevad ja vedurid ja paneme vabrikud käima, et anna aga töölisi.»

«Kes sulle seda kõike on rääkinud?»

«Vend räägib iga päev. Ta võib sulle ka rääkida. Kui tahad, ma viin su sinna.»

«Kuhu?»

«Venna juurde.»

«Kus su vend on?»

«Näe, see on juba saladus, seda ma ei tohi ütelda.»

«Siis pole midagi parata.»

«Aga ma võin võimaldada, et kokku saad.»

Nad vaikisid.

«Kas olete kõik niiviisi sõjariistus?» küsis Juhan viimaks.

«Ikka kõik.»

«Kuidas nii lubatakse?»

«Ega kõiki ikka ei lubata. Ja kui vend teada saab, et mulgi kaasas on, siis on põrgu lahti.»

«Aga miks sa siis võtsid?»

«Noh, nagu julgem ikka,» vastas Palm ja matsutas suud.

«Kas siis annad mulle ka revolvri, kui kampa tulen?» küsis Juhan.

«Ikka.»

«Aga kui kõigile ei lubata?»

«Noh, kui on niisugune amet.»

«Mis amet sul siis on?»

«Noh, niisama — ma ütlesin ju, et kaupmees — hobusega kaupmees.»

«Kaupled ohvitseridega?»

«Kuidas juhtub. Võtame mõne peale, viime kuhugi. Vahel veame ka muud kraami — mõni prits pane heinakoorma sisse.»

«Tuletõrjujate prits?»

«Misjaoks tuletõrjujate?»

«Hm! Või nii kanged kaupmehed! Autoga oleks ju parem.»

See oli Palmi meelest nii asjatundmatu, et ta naerma pahvatas:

«Siis oled ju kohe lõksus! Autodega võivad ainult parunid sõita. Eesti kaupmehed aga ainult kaeramootoriga.»

Juhan ei teadnud, kuidas Palmi juttu võtta, on see ainult suurustamine või peitub seal tõetera. Ta küsis:

«Räägid ikka mehejuttu, või on see ainult loba?»

«Jumala ausõna, päris tõsi. Vend on ohvitser ja tema juba teab!»

Nad istusid pargis pingile. Puud sahisesid salapäraselt, nagu

oleks neil samuti üksteisele sosistada kuulipildujatest, revolvritest ja riigipöörretest.

«Ma teen ühe paugu,» ütles Palm pingilt tõustes ja taskut kobades.

«Oled sa hull või? Ajad sakslased siia kokku. Vanasõna ütleb, et tuli ega püss pole lapsemäng. Nii ta ongi.»

Palm jäi imestades Juhani otsa vaatama ja võttis käe põuest. Tõepoolest, rumalusega oleks hakkama saanud, mõtles ta.

«Jah! Aga tingimata tule meile üle. Sa saad asjast aru, sul on ikka taipu nagu mul endalgi.»

Juhan naeratas.

XIV

Kui ta koju jõudis, magas rahvas, hooviväräv oli lukus. Võtit Juhanil ei olnud, kella ei sobinud tõmmata — milleks isa äratada. Ta pani jala väravarandile, teise toppis pulkade vahele ja haaras ülalt äärest kinni. Nüüd üks jalg peale, kaksiti üle ja kalpsti maha. Nii! Kerge ja lihtne. Hoovis vaatas ta Roodide akna poole. See oli pime või paksude kardinatega kaetud.

Palmi organisatsioon!

Siis lõi ta pilgud Leiterite akendesse, mille taga ta kord oli näinud saksa sõduri mütsi. Needki olid pimedad. Aga ennäe, seal otsmises aknas vilgub midagi. Ta vaatas terasemalt. Korteris oli elekter. Kuid praegu seda ei põletatud, vaid kuskil nurgas hingitses väike öölamp. Juhan ei tihanud võõrasse tuppa lausa vaadata. Kuid asi näis salapärasena: seal laua ääres liikus mingi vari. Ta pilk peatus paratamatult Leiteri akna taga rohkem, kui viisakas oleks olnud.

«Jah, see on sakslane,» arutas Juhan, «sakslane on neil kaasüüriliseks. Mis ta seal teeb? Tukub. Vist küll tukub. Jah, juua täis ja tukub. Aga kus on siis Leiteri tütred? Tütred magavad teises toas. Siin on sakslane üksi. Müts on laual. Täna ka. Tukub. Pea on vajunud rinnale, käed ripuvad kahel pool. Nagu surnud. Imelik mees. Miks ta voodisse ei lähe?»

Oma toaukse taga pidi Juhan ikkagi kodused üles äratama. Siin lasti teda veel meelega ukselinki lõgistada. Ja kui siis ema tuli, oli kirumist hulgaks ajaks.

Nüüd otsis ta peidukohast raamatu, mille ta Amboselt oli saanud. Tänini polnud ta seda õieti veel vaadanudki. Ta hoidis raamatut nii salaja, et ükski ei võinud selle olemasolust teada. Peidukohaks oli algul olnud vanade saabaste hunnik sängi all korvis. Hiljem oli raamat pandud ahjule, kohvikõrvetaja alla, tolmu sisse. Kui ta sealt nüüd võtma läks, kolises kõrvetaja mitme plekissepa eest. Tagatoast hakati hurjutama: kas see öine hulkumine ei hakka kord juba lõppema! Juhan oli vagane nagu hiir. Ta ootas, kuni magajad rahunesid, siis hakkas lehti sirvima. Kuid imelikult krõbisesid need lehed, just nagu kuivanud tubakas. Ja kollaseks olid läinud. Juhan silmitses hirmunult — põlenud. «Põlenud ei või olla, siis oleks pidanud majagi juba põlema.» Jah, niisuguse väikese raamatu loeb ta ühe sõõmuga läbi. Ja juba tekkis kartus, kuidas saada lisa. Aga noh, küllap tal neid leidub, sel Ambosel.

Ta ei saanudki veel lugema hakata, kui tagatoast hõigati: «Mis raamatuid sa siia koju tassid! Ja ahju peale peidetakse. Tuleb mõni otsima ... Päris häda kurjaloomaga.»

See oli ema hääl.

Nüüd ärkas ka isa, sest juba kuuldus tema ähkimist ja käte hõõrumist: need olid jälle nii surnud ja tuimad nagu pakud.

«Kas on pommid ka prenneris?» küsiti mehe häälega.

«Häbemata poiss!» oli nüüd ema jalul, jooksis eestuppa, vaatas ahju poole ja kirus:

«Katsu sa niisuguseid vigureid teha ... Pea jagu kõik lühemad!»

Ka õed olid virgunud, ja toas oli ärev õhkkond.

«Näita, mis sa loed?» küsis ema ja tahtis raamatu poja käest ära tõmmata. Juhan hoidis aga kõvasti kinni ja kähistas hurjutavalt:

«Ära aja küüneviha sisse!»

«Häbemata, missugused lapsed nüüd on!»

«Jah, lapsed! Lapsed magavad sul tagatoas,» vastas Juhan trotsivalt.

Ema süda hakkas veel rohkem valutama.

«Mis raamatut sa loed?» küsis ta nüüd hoopis jonnakamalt.

«Näe, noh, mis sa nii pärid,» näitas Juhan raamatu pealkirja.

«Kommunistline Manifest,» veeris ema. «Mis manivest see on?» küsis ta, kuna mõlemad sõnad olid talle võõrad.

«See on see manivest, et ma pole veel isegi lugenud,» ütles Juhan.

«Kust sa selle siis said?»

«See on saladus.»

«Siis see ikka midagi niisugust on, mida Seckendorf viimaks «käseb ja keelab» . . .» [1]

«Las poiss olla,» ütles viimaks isa, kes taipas, milles asi seisab, kuna ta oli varem kuulnud niisugust raamatunime. Isegi seda ta teadis, et see oli Karl Marxi kirjutatud.

«Anna aga sina õigust, viimaks suur kirjanduseladu kodu, ja tead, mis ajad nüüd on,» noomis ema isa ja kobis sängi.

Juhan hakkas lugema. Kenasti algas: «Kommunismuse tont käib mööda Euroopat ringi.» Tea, mis see on, arutas ta ja lehitses edasi. Ja näe, kuidas ütleb siin viimasel leheküljel: Kõigi maade proletaarlased, ühinege! Et — kaotada pole muud kui ahelad, võita aga kogu maailm! Jah, mis siin kaotada on, arutas Juhan. Aga kõigi maade töölised, või — kõigi maade proletaarlased, ühinege! Proletaarlased — nojah, ajaloos, jah, on, et Roomas olid ka need proletaarlased . . . praegu on palgatöölised, nojah — palgatöölised, kellel pole värkseid, masinaid ega kedagi, need on proletaarlased. Näe, need kasvavad kapitalismi enda rüpes. Nojah, vabrikus nad ju on. Kui pole vabrikut, siis pole proletaarlasi. Ja näe, needsamad proletaarlased ongi siis ka kapitalismi hauakaevajad. Hauakaevaja — tore amet, ega pole midagi ütelda . . . töötas Juhani aju nagu masin.

Seda raamatut võib lugeda, otsustas ta ja pani selle esialgu kõrvale, sest silmad vajusid vägisi kinni. Aga siiski üsna tuttavana tundub. Nojah, mineval aastal nägi ta ju seda raamatut küll, aga siis ei olnud aega põhjalikult läbi lugeda.

---

[1] S. armee komandör kindralleitnant parun von Seckendorf oli linna müüridele hulga sundmäärusi kinnitanud, milles leidus esmalt terve rida paragrahve, mida kästi täita, ja siis teisi selle kohta, mida keelati rumalal maarahval teha. Näiteks k ä s t i kõik relvad viia komandantuuri, ja kui seda ei tehtavat, siis lastavat maha. Rahvakogunemine oli kõvasti k e e l a t u d, ja kui üle kolme koos oli, võis politseinik vahele segada. Seckendorfi «käsen ja keelan» oli rahva seas levinud eriti veel sellepärast, et need määrused olid vigases keeles, Jannseni-aegses stiilis tõlgitud ja pakkusid lugedes nalja. *(Autori märkus.)*

Nüüd loeb kas või mitu korda ... Ja silmad vajusid jälle kinni.

Hommikul ärkas Juhan muidugi hilja. Teised olid ammugi einetanud. Isa oli läinud vanakraamiturule, kus oli vaesema kihi ostukoht. Siit hangiti saabaste pooltaldu, pigitraati, liiste, tööriideid, mõnikord isegi jalgrattaid, grammofone ja ülikondi. Vana Vasak suuremaid esemeid siit ei võtnud, sest ta oli mitu korda tüssata saanud. Kord olid nad ostnud Juhanile säärikud, ilusad, uued korralikud saapad, aga kui poiss paar korda oli lumes ja poris lartsinud, olid õmblused lahti ja just õõnsuses, kannakapi ja voorsu vahelt kolmenurgeline tükk väljas. Mis sest odavusest kasu, paar penni odavam, aga kümme korda räbalam, kirus isa. Vanakraamiturg oli ka vanemate tööliste kohtumispaigaks. Saadi kokku teiste tehaste inimestega, vahetati mõtteid. Varem, kui kohati head sõpra, mindi lähemasse kõrtsi, kus telliti paar pudelit õlut ja viideti aega. Nüüd polnud seda võimalust. Trahterid kadusid juba maailmasõja ajal.

Õed olid läinud oma tuttavaid külastama, ainult ema tuli tuppa, kui Juhan parajasti silmi pesi.

«Nüüd on toit jahtunud, hakka sulle jälle sussitama.»

«Pole tähtsust,» ütles poeg.

Ta mugis külma toitu, rüüpas leiget kohvi, kuna ema vaatas pealt.

«Loed suutäisi või? Ma ei saa süüa, kui mõni suhu vaatab,» ütles Juhan.

«Ma vaatan ja imestan, et mis küll sinust saab. Ma olen nii mures, et ... Nüüd on nii koledad ajad ... Kõik on ärevil ... Muudkui ootavad. Näe, Sülla naine räägib, et tema mees kirjutanud Venemaalt. Lubanud ikka siia tagasi tulla ... See oli ju ka suur tegelane, tribunalis või kus ta oli.»

«Kas sa mineval aastal lehte tellimas käisid?» küsis Juhan ootamatult.

«Missugust lehte?»

«Missugune see leht oli? Eks ikka «Kiir».»

«Eks ma käinud ikka ka mõnikord ... Alati oli seal palju rahvast. Va Kreemanni vanamoor küll hurjutas, et mis nisukest lehte ka loetakse, see ajavat ju inimesed hulluks ... Eks ta ajanud muidugi — nende maja võeti ju ka üle.»

«Kas sa sealt «Kiire» talitusest tundsid mõnda?»

«Miks ma siis ei tundnud.»

«Keda siis?»

«Keda ma tundsin? Kõiki seltsimehi.»

«Ära ennast nüüd ikka nii suureks tee! Kas sa seal neid noori seltsilisi tundsid?»

«Ah neid plikasid või?»

«Plikasid! Ega siis kõiki inimesi või plikadeks nimetada!»

«Mis nad siis on? Sa ju küsisid?»

«Nojah, keda sa siis seal tundsid?»

«Mina nende nimesid kõiki tean või mäletan. Tisler oli see kõige agaram . . . Jumal, kui käisime prouade koosolekul juba Kerenski ajal, karjusime need maha ja Tisleri kandsime kätel välja.»

«Kas sa seal ühte prillidega ei näinud?»

Ema hakkas naerma. Et ta hambutu suu inetuna ei näiks, oli tal harjumuseks naerdes käsi suu ees hoida.

«Prillidega! Seal oli neid prillidega rohkem kui mitu.»

«Niisugune väike, ilus, paksude prillidega, musta peaga.»

«Kes nende prillide paksust mõõtis ja musti või valgeid päid vahtis. Või mina nende ilu tean, seal nad olid kõik uutmoodi — ikka polkapea ja sonimüts nagu poistel.»

«See ei olnud lühikeste juustega.»

«Küllap oli siis mõni vana krõõt.»

See oli Juhanile vastumeelt. Ta küsimustesari oli nähtavasti lõpul, sest ta tõusis ja läks teise tuppa, tõmbas kummutisahtli lahti ja hakkas kraesid sortima.

«Hakkad jälle minema?» küsis ema.

«Kuhu ma lähen. Kraed on mustad, neid ei viitsita pesta.»

«Eks vii pesumajasse, kes siin su pesunaine on. Muudkui klani sinu kraesid . . . Kust seda seepi võetakse, ja palju sa seebiraha oled andnud?»

Juhan oli sunnitud vaikima. Ta otsis ainult kõige puhtama krae ja pani selle kaela, kuna ema koristas lauda. Halb oli sõlmida kaelasidet — katkine koht tuli korralikult ära peita. Kuid veel halvem oli see, et katkine koht rebenes veel katkisemaks. Peegel oli ka nii tuhm ja kulunud, et sealt paistis vastu ainult tume kogu. Ja kaelasideme sõlm tuli nii kokku tõmmata, et raske oli seda peeglis näha.

«Ei nüüd pole asupaika kellelgi,» ütles ema. «Juhkami ema nutab oma poiste pärast, Seemanni mammal tütred seal, Vildi noorikul läks mees . . . Nõnda on palju õnnetuid.»

«Mis õnnetud nad on, mis neil seal ikka viga. Tulevad tagasi ja kõik korras. Aga mis need peavad tegema, kelle isad-emad, pojad-tütred on kuskil liivaaugus.»

«Eks ta ole kole kõigil. Mõni sai veel kuidagi kõrvale, ei pruukinud ära minna, läksid niisama maale ja mujale vähe varjulisemasse kohta. Maal oli näha linnainimesi . . . Ja nüüd mul tuleb meelde: seal Neeme läheduses või kuskil olevat jah metsavahi tütar olnud ka kiiremees või tööliste lehe juures ametis ja nüüd olevat kogu aeg isakodus. Isa metsavaht ja mis metsavahil viga . . .»

Kui Juhan kuulis niisugust vihjet, vaatas ta kord ema poole ja jäi akna alla seisatama, justkui kaaludes mõnda tähtsat küsimust.

«Ah metsavahi tütar oli ka kiiremees?»

«Nojah, sel ajal ju inimesed pooldavad kõik niisugust asja ja võtavad osa, ega siis inimesed karda. Aga nüüd reduta mööda metsi.»

«Mis seal metsaski viga.»

«Jah, sul hea lobada.»

«Kas see on ka mõni prillidega?» küsis Juhan.

«Ega mina tea, prillidega või mis ta on. Aga kui kirjutaja, võib olla, et siis on ka prillidega. Siin oli ju kord niisugune mood, et mida kangemad prillid, seda ilusam. Paljud rikkunud meelega oma silmi, et siis prillid saada. On siin maailmas igasugu rumalusi ja inimesi!»

«Kas sina ka rikkusid oma silmi?» küsis Juhan emalt.

«Ega mina pole kirjutaja ega haritud. Koolitatud inimesel ei kõlba nii olla kui teised, neil peab ikka midagi teistmoodi olema. Vanemad kasvatavad ja koolitavad, aga pärast siis rikutakse ennast . . .»

«Te koolitasite muidugi mind kah?» tegi Juhan emale etteheite.

«Kes siis sindki koolitas?»

«Ise.»

«Ise! Kõtt!»

«Kes siis? Saatsite sinna Neemele taga ajada! Hommiku päikesetõusust õhtu päikseloojani. Talvel sain selle eest neliviis versta iga päev külma ja vihma ja tuisuga maha joosta, pastlad jalas ja maavillased seljas . . . Küsisin, et ostke linnast kingad — ei! Küsisin, et ostke niisugune kurtki nagu koolipoistel — ei! Nurusin, et pange kaubanduskooli — pole

raha! Aga ma tulin korra linna, tulin koju, vaatan aknast sisse, — viinaklaasid laual pooleli, suupisted kõrval . . .»

«Küll sa oled rumal,» vastas ema. «Siis oli isa sünnipäev, ja kas siis tööinimene ei tohi endale ühtki rõõmsamat päeva lubada . . . Aga mis maksab lapse koolitamine, palju seal on kulusid! Kas tööline saab last koolitada? . . . Eks meiegi rääkisime ja pidasime aru, aga mis see aitab. Ja kaugele need koolitatud ikka on jõudnud. Kes hakkaja, saab ise igatemoodi edasi.»

«Jah, saab ta küll. Palju nüüd peab vaeva nägema. Ja oled ikka loll nagu sokk.»

«Pea suu, mis loll sa oled. Loll oskab niiviisi oma ema süüdistada. Häbemata!»

«Mis häbi seal on. Ega siin pole midagi enam parata, eks ma nüüd pean muidugi ise . . .»

«Aga ära silmi rikkuma hakka, et prillidega uhkustada.»

«Kes uhkustab, kes kannab häda pärast. Ja ma arvan, et see väike seltsiline seal neid uhkusest ei kandnud. Inimene on koolis õppinud ja silmad ära rikkunud — ja nüüd naerdakse . . . See on see harimata inimese tarkus!» trotsis Juhan.

«Olge aga te suured haritlased ja targad!» lõppes nende jutuajamine, sest ema lahkus toast.

«Võib-olla ongi metsavahi tütar see paksude prillidega?» arutas Juhan. «Võib-olla on ta alles siin, pole läinud Venemaale. Võib-olla on koos selle meremehega?» ja Juhani südamest käis justkui hammustus läbi.

Jah, võib olla. Aga mis see tema asi on! Mis need kuldpaeltega meremehed temale korda lähevad . . . Kuid tulid uued mõtted, uued mured. Mured! Noorel inimesel mured! Aga neid oli tal rohkesti. Neid oli ta korjanud juba poisikesena, juba ammu, kui oli pidanud tegema rasket tööd, sellal kui rikka rahva lapsed kerges muretuses elasid.

Imelikud inimesed — see Helmi ja see Palm. Raske on neid mõista — seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline . . . mõista, mis ta lõpuks on. Juhan naeratas, siis naeris, naeris viimaks päris valjusti. Tõepoolest, üksinda siin toas olles võib hulluks muutuda, see madal keldri lagi justkui rõhuks, justkui pigistaks mõistuse kokku . . . Välja siit! Välja valguse poole! hüüdis ta saapaid viksides, pükse pressides ja katkist kaelasidet silmitsedes.

Viimaks avanes uks koputamata ja sisse astus vana Vasak.

Ta pani mütsi, läikiva sirmiga prantsuse mütsi ukse kõrvale varna, mille nikeldatud nagid läikisid nagu haljastatud kahvlid, kandes vanu pükse, pintsakuid, veste, salle ja palituid. Seal, kus oli rippunud jaapani vint, niisugune uus, laia kollase rihmaga, rippus nüüd ema jakk, mida ta kasutas uulitsat pühkima minnes.

«Saksa nahk on õhuke ja kallis,» viskas vana pooltallad ja kontsaplekid ahju ette põrandale. «Eersats ja eersats, — nahk ta peaks ikka olema, aga niisugune liru, et ära alla panegi.»

«Ega sakslased oma nahka siin turule too, nemad viivad meie naha oma turule,» arvas noor.

«On ta kelle ta on, aga sakslased olevat toonud. Nõnda ütles kaupmees.»

Vana tegi suitsu, hoides huultega nii õrnalt paberossi, et see rääkimisel värises.

«Pane kah,» pakkus ta pojale. «Hakkad jälle kuskile minema? Mundris juba?»

«Pidin minema meelt lahutama. Kelder teeb uimaseks. Väljas näeb inimesi. Eile trehvasin niisuguseid naljakaid mehi, et üsna naera.»

«Keda sa siis trehvasid?»

«Mis sest rääkida, ega sa ikka ei tunne.»

«Kas kah mõni pommiviskaja või? Turul juba räägitakse sakslaste lahkumisest . . .»

«Kes neid nii ruttu välja ajab?» kahtles Juhan. «Pole neist ajajaid, kes niiviisi juba turul ja uulitsal suurustavad.»

Vana vaatas noort uudistavalt ja ütles:

«Keeruline värk.»

«Aga kuule, kas saksa soldatile võib «siga» ütelda?» küsis Juhan.

«Miks sa talle siis siga ütled, kui ta siga ei ole.»

«Ega mina ei ütle, aga kui öeldakse.»

«Nojah, ma olen ju alati rääkind, et tööinimene on rumal, tema sõimab omasuguse näo täis ja pole asigi, aga katsugu suuremale ka midagi ütelda — siis nagu kramp mokas.»

«Kui saksa soldat otsa jookseb, kas siis võib talle «siga» ütelda?»

«Kuidas ta siis otsa jookseb?»

«Ega mina tea, aga näe jooksis.»

«Sulle või?»

«Mulle ja mõnele teisele ka.»

Vana Vasaku meelest oli siin mingi tõsise kokkupõrkega tegemist ja ta hoiatas:

«Eks sa niikaua mängid nendega, kui panevad rõnga ninasse.»

«Ega mina mängi.»

«Kes siis mängib?»

«Seekord kaupmees.»

«Kaupmees jooksis soldatile otsa?»

«Kaupmees ütles «deutsches Schwein», kui sakslane otsa jooksis.»

«Ja sakslane ei teinud midagi?»

«Sakslasi oli mitu.»

«Ja ei teinud midagi?»

«Ära ikka tee, kui teine paneb käe tasku. Kas sa tead, mis ta sealt võtab.»

«Mis ta sealt siis võtab?»

«Kui on revolver, padrunid ja pussid.»

«Kus sa seda nägid?»

«Kus ma nägin? Kui näidatakse, eks siis näe.»

Isale muutus poja jutt järjest kahtlasemaks. Tont teab, kus seltskonnas poiss liigub ja missuguste «kaupmeestega» läbi käib.

«Mis kaupmehed need on, kes nüüdsel ajal käivad, pussid ja tukid taskus? Vaata, et sa siin ise sisse ei lenda. Ütlen sulle viimast korda.»

«Miks mina sisse lendan! See nende oma asi ja mis see minusse puutub, kaubelgu oma kuulipildujatega kas või elu otsani.»

«Kuulipildujatega? Taga targemaks läheb!»

«Nojah, heinakoormas veetavat kuulipildujaid.»

«Kes need siis veavad?» muutus vana Vasak veelgi uudishimulikumaks.

«Kes veavad? Eks ikka demokraatlik vaba maa.»

«Ah need. Ei tühjadega maksa tegemist teha,» arvas vana Vasak. «See pole muud kui nime määrimine.»

«Kes nendega tegemist teeb? Aga tuleb ette ja siis kuuled . . .»

Juhan pani musta kulunud kaabu pähe, nõnda poolviltu teisele kõrvale, üks äär üles, teine alla, keskelt mõlki.

«Ära sa nendega jända, sealt ei tule meile midagi head,» hoiatas isa veel kord.

«Ei seda tea,» ütles Juhan kahtlevalt ja tõmbas ukse kinni. See lause jättis vanale Vasakule nii halva mulje, et ta oleks praegu poisile järele jooksnud, tema tuppa tagasi tõmmanud ja luku taha pannud. Aga mis sa teed!

«Üle pea kasvavad! Ei aita enam jõud ega mõistus. Omad vitsad peksavad,» arutas isa ja pani nahatükid likku.

Kui ema tuppa tuli, rääkis isa temalegi, mida oli pojalt kuulnud, ja nüüd olid mõlemad ehmunud.

«Sa lased aga poissi tõmmata ja mööda linna hulkuda. Tea, mis pasatskitega läbi käib ja viimaks ... oh, jumal, jumal küll!»

«Jah, mina panen talle paela jalga? Mis sa siis soiud, ega ta tita ole. Ma olen ütelnud — niisuguste aegadega saavad mehed vara või õigem ruttu meheks. Mis sa arvad, et poiss on laps veel, ära ikka karda!» trööstis isa.

Juhan aga pühkis piki uulitsat nii kiiresti minema, nagu oleks tal imerutt mingisse määratud kohta, kuhu ei tohi hiljaks jääda. Vahel vaatas tagasi, nagu kardaks ta jälgimist või justkui käiks keegi tema kannul niisama kiiresti kui ta ise.

XV

Ta ruttas oma kõige noorema tädimehe Artur Mikivere juurde. See oli trükitööline ja alles hiljuti nainud Maie, selle mustapealise ja sõstrasilmalise tüdruku, keda ei peetudki vana Neeme tütreks, vaid mõne harjuski omaks, nii erinev oli ta Neeme teistest lastest. Mikiverel endal oli pisike nööpnina, nägu ümmargune ja sile, nagu ei kasvakski tal habet, või nagu ajaks ta seda igal hommikul. Ilus korter oli neil, «säärvandiga» muidugi, nagu tööliskorterid ikka siin linnas, kuid tagumisest toast läks veel üks uks kuhugi kolmandasse ruumi, mida oli hea tarvitada magamistoana. See oli niisugune varjuline nurgake, et siin oleks olnud hea elada mõnel poissmehel, kes armastab üksindust, või mõnel muul isikul, kes ei taha rahvaga kokku puutuda. Siin olid abielurahva lai voodi, öökapp ja paar tooli. Üldse Mai «armastas uhkust taga ajada» ja mööbel oli tal siis «uhke» ja korralik: olid riietekapp, ilusad toolid, lauad ja isegi sohva, mida teistel õdedel ei olnud. Nad olid ju alles noorpaar, küllap edaspidi muretsevad mööblit veel juurdegi.

Selles kõrvalises magamistoas istuski pikavurruline Ambos, särgikäised üles kääritud, nagu kavatseks ta valukuuris mullakastide kallale asuda ja õhtuks veel mõne mootorikere vormidesse lasta, valada sula malmi nagu rõõska piima. Muidugi, valukuurist polnud juttugi. Juba Nõukogude valitsuse ajal oli ta vabrikust eemale jäänud, et asuda ühiskondlike ülesannete täitmisele. Ta oli tegev Punakaardis, ühingutes, hiljem korravalvuriks. Nii oli ta juba sellega korjanud pealaele küllalt tuliseid süsi praeguste võimumeeste silmis.

Täna pidi talle tulema külla noor sõber — Vasaku Juku. Möödunud korral olid nad peaaegu öö läbi juttu ajanud ja mõningaid raamatuid lugenud.

«Mineva kord, kui siit läksin, oli Trell mul vastas,» ütles Juhan. «Päris ja puuris nagu võmm kunagi, et kust tuled, kus olid. Korraks vaatas taskutegi peale, nagu tahaks läbi otsida ... Mõtlesin, et panen vastu vahtimist ja jooksen minema, aga siis oleks vist veel hullem olnud, oleks veel rohkem kahtlema hakanud ... Mul oli see manifest taskus, oleks viimaks veel ära võtnud ...»

Naersid.

«Hästi tegid, et ei ütelnud, kust tulid. Ja hea oli ka, et jooksu ei pistnud. Õige mees ei jookse ega vaata tagasi.»

Juhanile tuli meelde, et ta oli peaaegu kogu tee üle õla tagasi vaadanud, kas õhk on puhas. See oli siis halvasti.

«Ma ei rääkinud seda Harakalegi, kes samuti pärima hakkas.»

«Harakas. Mida tema päris?»

«Ei, ajasime kord niisama juttu. Ta on meil tööl, ja ma rääkisin talle, et kui looks niisuguse seltsi, kes ajaks sakslased välja. Ta ütles, et niisugune selts olevat juba olemas, et partei ei olevat kuhugi kadunud ... Aga ma mõtlen, et tore oleks neile sakslastele pomm alla panna. Ei tea aimatagi, kui lendavad õhku, nagu kevadel lendasid need püssirohukeldrid ...»

Eduard kuulas naeratades.

«Ma olen mitu korda mõtelnud,» jätkas Juhan. «Meil seal töö juures oleks hea ... Seal käivad ninad koos, isegi va Seckendorfi-saks tulevat varsti sinna, ja need beiraadid, need tõsised eestlased, nagu isa ütleb, käivad. Ja kui siis panna von Zahni kabinetti niisugune hea mürakas — kõik lendavad vastu taevast. Aga isa ütleb, et tema niisugust individualist-

likku teroori ei luba, et tema on Marxi poolehoidja. Kas Marx siis niisuguseid timukaid ei luba õhku lasta?»

Juhan vaatas ärevusega Eduardi vurrudesse, millist häält need annavad. Eduard Ambos aga naeris mahedalt ja vabisedes, kusjuures ta oma paremat vurru lükkas vasaku käe seljaga mitu korda, nagu oleks Juhan rääkinud mõnda naljakat anekdooti.

«Ei, minu teada Marx seda küll ei luba,» ütles ta siis, vaadates oma pisikeste nööpidega Juhani kimelevaisse silmadesse, nagu tahaks ta noormeest läbi näha. «Marx on selgeks teinud, et ajalooline arenemine, nojaa, et kapitalistide klassi kui niisuguse vastu tuleb võidelda ja see hävitada, aga üksiku kapitalisti hävitamine ei tähenda suurt midagi. Kas sa siis mullu ei kuulnud? Siis räägiti ju sellest küll. Seda seletas ju Kingissepp ja mitmed teisedki . . .»

«Miks ma ei mäleta. Nad käisid seal meil vabrikus järjest,» vastas Juhan. «Aga ma olen mõtelnud, ega siis kõik alati ühtemoodi ei ole. Elu muutub ja siis tehakse jälle teisiti.»

«Ei, seda individualistlikku teroori ei tule siin siiski tarvitada. Sellest ei tule midagi välja,» kinnitas Eduard. «Näe, siin vene esseerid koksisid neid tsaare ja pristavisi, kubernere ja ministreid küll, aga uued pandi asemele ja tsaarikord püsis ikka; aga näe, enamlased — need mehed nii ei teinud. Lenin ütles, et tuleb luua kõva partei, ametiühisused ja muud organisatsioonid. Ja siis, et näe, proletaarlased tõusevad üles . . . ja siis need organisatsioonid hakkavad juhtima ja juhivad niikaua, kui pursuid on uppis. Vajuvad kokku nagu mädanenud seinapalgid, muidugi üksmeelsete hoopide all, nagu nüüd vene töölised oma kapitalistide kantse ja kindlusi lõhuvad.»

«See on ilus küll, aga mis me siin organiseerime? Sakslased on igal pool tääkidega,» ütles Juhan.

«Me peame organiseerima oma proletariaati, et kui aeg tuleb, siis ta valmis oleks . . . Ja sakslased tääkidega! Nojaa, tääkidega on nad küll, aga kes seda tääki peos hoiab, eks see ole saksa proletaarlane. Ja vaata, temale tuleb selgeks teha, et vene töölise peale ei maksa minna, et meil oli siin töörahva valitsus, ja kui töörahvas tahab oma valitsust tagasi saada, ärgu nemad siis takistagu ja ärgu kodanlasi aidaku,» seletas Ambos, silitades oma vurrupuhmakaid kord käeseljaga, kord

pikkade valgete lihavate sõrmedega, mis vormimullas olid pehmeks ja pahkadeta jäänud.

«Seletasin neile,» ütles Juhan. «Aga nad on niisugused uhked. Üks oli seal, uhkustab oma Liebknechtidega, Bebelitega ja tont neid kõiki teab, ja niisugune — vaatab sind ikka nagu arenemata inimest.»

«Seda ei tule tähele panna, seda on kodanlus neile sisse tuupinud. Sakslane olevat kõige targem, kõige kultuursem. Ja muud niisugused sõnakõlksud . . . Las ta olla! Me teeme talle aga selgeks, et ta oma kultuuriga ei katsuks meid takistada. Me muigame ta uhkeldamise üle. Me võib-olla oleme temast mõnes asjas rumalamad, aga selles oleme targemad, et oma pursuid minema ajasime. Ja selles peavad nad veel õppima muidugi meilt ja vene töölistelt.»

«Hea on küll nii rääkida. Aga kui nendega kokku puutud ja neid jälgid, siis ei saa nii rahulikult . . .» Ja Juhanile meenusid Helmi angerjad, vein, võib-olla nüüd juba konjakid ja rummid, kõik need «Möwed» ja käekellad. «Kui meelde tuletada, mis nad on teinud, siis tõuseb ikka viha küll. Ja ei saa neid silitada . . .»

Juhan ägenes.

«Mineval aastal oli meil, vabrikutes, ja ma usun, et ka mujal, kaheksatunnise tööpäeva eest kuusteist-seitseteist ja kaheksateist rubla palka,» jätkas ta. «Tänavu andis Seckendorf määruse — üks rubla. Kui oled õppinud mees, saad vaevalt kaks ja pool või kolm, ja tööpäev on üheksa, kümme ja isegi rohkem tundi. Kas see pole siis vahe! Ja kui võtta leib. Mullu maksis nael kakskümmend kolm kopikat, nüüd kolmkümmend neli. Ja kuidas nad siit välja veavad, rong rongi järele, laev laeva järele: sütt, rauda, riideid ja kõiksugu asju, mida Nõukogude valitsus siia pidi jätma. Midagi koledat . . . Ma ise nägin, kui laadisid sadama aitadest masinaid, puuvillapallisid, naftat ja nahapuntraid vagunisse. Ja Riia poole. Kus siis siin saab neid veel hellitada. Mis on järel meie suurtest vabrikutest? Koplis käis kümme tuhat või kui palju, nüüd kui on tuhat, on hästi rehkendatud. Ja mis nad saatanad siin tapsid ja poosid, see on veel pealekauba. Näe, räägivad, Neerutis või kus vallas andnud naistele palja istumise peale ihunuhtlust . . .»

Eduard oli pisikesed silmad pärani ajanud, kuuldes Juhani suust säärast sõnadevalangut. Üsna uudis sellest poisist.

«Kõik võib olla, see on õigus, aga mis me siin enam tagantjärele nutame. Nüüd on vaja tulevikku vaadata ja otsustada, mis teha. Ega me neid masinaid ja naftasid enam tagasi saa, aga saksa soldatile saame kindlaks teha ja selgitada, et ta töörahva valitsuse vastu ei sõdiks . . .» jäi Ambos oma juurde.

«Mis nad veel sõdivad, olevat teiste jõud juba õhtul.»

«Ei ole tõsi, pole neil veel häda midagi, praegu on nad laiad mehed . . .»

«Nüüd olevat ju ameeriklased kohutavalt varustust ja mehi Prantsusmaale vedanud. Ja niisuguseid masinaid olla nagu kilpkonnad, mehed ja kuulipildujad sees. Ja muudkui roomab peale, ei tee keegi talle kedagi.»

Ambos jäi kuulatama. Ta oli Prantsu «Päevalehte» lugenud, sealt polnud ta midagi säärast leidnud.

«Kes seda sulle rääkis?» oli ta huvitatud.

«On inimesi, kes teavad.»

Ambos vaatas kahtlevalt, teravalt uuriva pilguga. Mis sidemed võivad sel poisil olla?

«Inimesed räägivad niisama,» ütles ta.

«Kus nad niisama räägivad? Nagu need Rakvere mehed — pidasid kuskil pangas koosolekut. Ja pärast, et nemad ajanud äriasju! Neil on oma seltsid ja mehed ja sõjariistad. Ja eks neil käi siin inglise ja prantsuse lehed ja ole muud teated . . . Küll nad teavad . . . need kodanlased . . .»

«Kas sa oled mõnega siis rääkinud?»

«Miks ei ole. Mindki kutsuti kampa.»

«Ja mis sa ütlesid?»

«Mis ma lollile ütlen.»

See vastus ei rahuldanud Ambost. Ta päris edasi:

«Lubasid minna?»

«Kus ma siis lubasin . . . Ma tõgasin isamaa eest, aga mehel polnud sest midagi. Tahtis veel revolvrit paugutama hakata.»

«Revolvrit?»

«Nojah, neil ju kuulipritsid ja . . . meie majaski üks staap, käivad koos . . . niisugused isandad, et ära hinga . . .»

«Siis on asi ikka tõsine.»

«Asi on tõsine jah, aga mis meie peame nüüd ette võtma?» päris Juhan, keda see küsimus oli kõige enam huvitanud.

Nad vaikisid.

«Tead, ütlen sulle,» rääkis noormees edasi. «Mul on koolivend. Selle vend on ohvitser. Ja seesama koolivend rääkiski mulle ja kutsus mind oma venna juurde, et neil olevat mehi tarvis. Samuti on meie majas, nagu ma ütlesin, kooskäima koht . . . Ma olen mõtelnud, kui, kui . . .»

«Noh, jätka, jätka,» julgustas Eduard.

«Ma olen mõtelnud, kui oleks niisugune tugev jõud, et ajaks sakslased välja ja võtaks need kodanlased kinni.»

Eduard silus vurre. Jämedatest pruunidest karvadest paistsid lihavad huuled ja võrdlemisi lai suu, mis oli täidetud tervete laiade hammastega.

«See oleks lihtne,» jätkas Juhan. «Aga meil pole seda jõudu . . .»

«Miks ei ole,» vaidles Ambos.

«Kus ta siis on?»

«Seal,» näitas Ambos käega mingis ebamäärases suunas.

«Seal, aga neil on siin . . . Neil on valitsus ammu koos . . . Kohe käepärast . . . Kirjutavad igasugu juhtnööre vallavanematele Riiga kaasa, siis maakonnavalitsustele proteste ja annavad igasugu õpetusi, kuidas ikka saab selle parunite hertsogiriigiga ja kuidas tööliste valitsuse vastu võidelda . . . Kodanlus on kaval, tema on paremas seisukorras . . .»

«Muidugi, õigus, Juku, aga küllap meiegi veski jahvatab,» trööstis Ambos.

«Neil on haritud jõude, neil on ohvitsere, advokaate. Neil on raha, neil on varandused, aga meil pole midagi. Siin me oleme kahekesi, nagu kaks tühja kotti,» ja Juhan hakkas naerma, kuna tas tekkis mingi piinlikkus, võrreldes ennast tühja kotiga, ja ka sellest, et ta oli julgenud ennast pidada selle kogenud mehe ning tegelase vääriliseks.

«Selles eksid, noormees,» ütles Ambos. «Me oleme ühise suure pere liikmed . . . Meid on palju, ja kui kõik ärkavad . . . Nüüd on nad laiali . . .»

«Jah, see'p see on, et on laiali. Ja pole kedagi, kes kokku kogub.»

«Tulevad, tulevad, tulevad maalt ja linnadest ja ajavad kodanlased kus kurat,» kinnitas Ambos vurre siludes.

«Tulevad, aga selle ajaga on teised juba võimu võtnud, on juba peremehed, on oma valitsuse maksma pannud, oma sõjaväe loonud. Näe, kuulipildujad, püssid ja padrunid juba muretsetud . . .»

«Kas nad seda ka rääkisid, kes neile neid sõjariistu annab?» küsis Ambos vastu.

«Kus nad seda räägivad, aga igatahes inglased ja prantslased.»

Vaikus.

«Või siis sina lähed ka kodanlaste kampa,» viskas Ambos haagi, et noormeest tabada.

«Kuidas mina sinna lähen? Millal ma seda olen ütelnud?» vihastas Juhan.

Ambos heitis talle viltuse pilgu ja silmitses salamahti, niipea kui Juhani pilgud temal ei viibinud, et noormehe vaatest, miimikast, käitumisest selgusele jõuda, kas ta kõneleb tõtt, või on ta tõepoolest kodanluse poole üle läinud. Kuidas võis ta muidu kohata sääraseid isikuid, kuidas võidi talle rääkida niisuguseid asju, näidata isegi relva. Ja kuidas on ta nii pessimist töölisklassi jõus ja võimuvõtmise võimaluses, kuna ometi väljavaated on hiilgavad, proletariaat revolutsiooniline ja kodanlusel puudub poolehoid. Midagi kahtlast ei võinud ta aga lugeda Juhani sinakas-hallidest silmadest, õhetavatest põskedest, mis ärritusest olid muutunud punaseks, lihavaist huultest, mis hoidsid paberossi, ja rahulikult rüpes lebavaist kätest.

«Nii kergesti see jah ei lähe,» algas Juhan. «Nagu ma olen kuulnud ja lugenud — Jaapani sõja ajal pidid venelased jaapanlaste väe mütsidega puruks lööma, ja keisri naine andis igale soldatile vintpüssi asemel ikoona ... Me peame arvestama vastase jõudu ja kõvasti tööd tegema.»

«Näed, see ongi kõva töö, kui lähed saksa soldati juurde, teed talle selgeks meie püüded ja kodanluse püüded ja võidad poolehoiu tööliste hulgas,» vastas Ambos ja tõusis, et minna teise tuppa. Seal viibis ta mõne viivu ja tuli tagasi, väike leherull käes.

«Säh, loe, ära kellelegi näita,» ulatas ta rulli Juhanile. «See on pomm, mille sakslastele alla paneme!»

Mõlemad naersid.

«Ega ma seda manifesti ka ei näidanud. Kodu matsin teise nii ära, et läksin võtma, ei pidand leidmagi ... Tegin suurt müra ja ema viimaks nägi,» ütles Juhan nagu kohmetades.

Ambos naeris. «Lapsik oled ikka,» mõtles ta ja patsutas noormehele õlale.

Aga kui noormees minema hakkas, ei kutsunud Ambos teda

uuesti külla, vaid lahkus pärast ka ise Mikiverede juurest, vahetades korterit.

Juhanit oli vallanud mingi pettumus, mingi kriis. Ambos ei olnud tema juttu kuulda võtnud. Samuti laideti ta pommide lugu. Need olid mingisugused uued mõtted, uued ideed ja uued algatused, mida ta oli kuulnud Amboselt ja märganud ka isa juures. Nemad olid ikka tagasihoidlikumad, pikaldasemad, rahulikumad ja ettevaatlikumad kui tema. Neil olid Marx ja Lenin, kellest Juhan küll nimeliselt teadis, kuid kelle õpetusest tal polnud palju aimu. Tal oli hea mulje jäänud Viktor Kingissepast. Kuidas küll Kingissepp kõnet pidas ja vaidles vähemlaste ja esseeridega, neid osavalt paljastades ja suuri kiiduavaldusi esile kutsudes neil töötoas ja vabriku hoovis, kuhu oli püstitatud tribüün. Viktor kiidaks tema mõtted heaks, see on niisugune vahva löögimees, arutas Juhan.

Kui ta paki kodus lahti rullis, tulid sealt nähtavale mõned «Edasi'd» — Leningradis ilmuva kommunistliku või, nagu üteldi, enamlaste partei häälekandja numbrid. Juhan oli meeldivalt üllatatud ja hakkas ahnelt ridu neelama ning lehte krabistama. Nüüd oli krabinat rohkem kui raamatut lugedes. Leheküljed olid suuremad ja neid tuli pöörata mitu korda edasi-tagasi, sest esmalt tahtis ta ahmida kõige tähtsamat. Siin oli niisuguseid uudiseid ja teateid, mida ta kohalikest kodanlikest lehtedest kunagi polnud leidnud. Kui ta neid võrdles, neid lehti, siis ühtedel oli kuidagi kopitanud mulla lõhn, teisel aga elulähedane võitlushõng, siit hoovas värskust ja karastust. Nõnda arvas Juhan ja ta sattus säärasesse vaimustusse, et tahtis jalamaid ka isale seda uudist näidata. Ta jooksis tagatuppa ja müksas magavale isale niisuguse hooga külge, et see istuli ehmus ja pärani silmi ümber vaatas, justkui oleks teda äratatud mingi raske õnnetuse puhul.

«Mis on?» küsis ta segaduses.

« «Edasi»!»

«Edasi, kuhu edasi sa tormad?»

« «Edasi», noh!»

«Kuhu edasi sa kihutad? Oled segaseks läinud oma kolamistega?»

«Eduard andis,» lobises Juhan nüüd välja, ilma et oleks ise seda tähelegi pannud.

«Eduard! Kus see oli?»

«Jah, Eduard andis, ära küsi, tule loe!»

Vana Vasak ajas püksid jalga ja astus eestuppa, kus tuli põles. Aken oli kardinaga kaetud. Vana pani suitsu ette, võttis tooli ja istus. Lugemisest ei tulnud esialgu midagi välja, sest kõik oli nii ootamatu ja järsk.

«Oma ehmatusega! Ma mõtlesin, et maja põleb,» ütles ta ja võttis lehe, et vaadata mõnd pealkirjagi.

«Jah, näe, austria sõjavangid on hakanud mässama,» ütles ta veidi lugedes. «Kes neid on üles keeranud?»

«Kus sa niisuguseid asju lugesid?» küsis Juhan, kes seda teadet polnud veel tähele pannud. «Aga näe, siin on, et saksa proletariaat kukutavat oma imperialistid. Ja siis olevat ka meie proletariaadil, muidugi eesti omal, vabadus... Et rahvusvaheline proletariaat pidavat tegema revolutsiooni, maailmarevolutsiooni ja toetama vene proletariaati ja tühistama Brest-Litovski rahulepingu...»

«Nojah, siis peavad sakslased siit välja kolima,» ütles vana.

«Sellepärast Eduard ütles, et pidi olema pommiks sakslastele.»

«Ah käisid oma pommidega sealgi?» küsis isa.

«Rääkisin talle...»

«Said muidugi pähe.»

Juhan vaikis.

«Te mõtlete ikka, et ei tea mis... Ega minagi seda individualistlikku teroori ei poolda. Mina pole kunagi esseere ega vähemlasi pooldanud. Kui mineval aastal, Kerenski ajal kevadel need seal vabrikus oma parteiliikmeid kogusid, ütlesin neile kohe — tutki, prat, ei tule.»

«Kas sa pooldad siis anarhiste?»

«Sa lähed vanas eas ikka ogaraks,» oli Juhan juba pahane. «Anarhiste meil ei ole. Ja kui oleks, siis see surnupealuu ja must lipp on lihtsalt rumal ja vastik. Justkui hauakaevajad ja raipesööjad...»

«Miks sa siis räägid pommidest?»

«Ma räägin, et oleks tore panna, aga ega see ei tähenda, et ma kohe teeksin.»

«Ah nii. Nii et ainult sõnad... Näed, mis ma sulle ütlen, — tühje sõnu ära tee kunagi, see kirjuta enesele kõrva taha,» andis vana Vasak jälle pojale isalikku õpetust. «Muidu oled nagu vana külanaine, kes ainult latrab...»

Juhan punastas ja peitis pea lehesse, otsides silmadega põnevamat, kuid ei leidnud midagi peale oma mõtete, mis olid muutunud väga rumalaks.

«Seltsist rääkisid muidugi ka?»

«Ikka rääkisin.»

«Ja mis ta ütles, käskis teha?»

«Et seal juba olevat... Ja käskis saksa soldatitele auku pähe rääkida, et nad Nõukogude valitsuse vastu ei sõdiks.»

«Nojah!»

«Aga mis see aitab, kui seal on, aga siin ei ole,» ütles Juhan.

«Miks siis siin ei ole. Sina oled, mina olen, Eduard on, Harakas on ja palju teisi,» vastas isa.

«Aga laiali.»

«Laiali. Ka laiali olles saab tööd teha. Kus sa nüüd kokku pääsed, maja on ju soldatite-kodu... Mine siis soldatite-kodusse koosolekut pidama ja kutsu Seckendorf kampa.»

«Misjaoks sinna... niisama põranda all nagu kodanlased.»

«Kannata ikka, küllap jõuame. Ja nagu ma nüüd aru saan, pole sinu selts siis muud midagi kui mõni partei osake, või rakuke, või midagi ikka, mis parteisse kuuluks...»

Juhan vaatas uudistades.

«Muidugi, mis teie siis mõtlete?»

«Noh, siis ei ole ju mul selle vastu midagi. Ainult nüüd pole võimalik keskkohaga nii hõlpsasti ühendusse saada, nagu ma olen kuulnud ja näinud. Nüüd tuleb propageerida ja agiteerida indivistlikult, muud kedagi,» andis vana Vasak pojale eeskirju.

«Individualistlikult?»

«Nojah indivistlikult. Anna neid lehti lugeda või loe ise ette, kui mõni lugeda ei viitsi. Aga vaata, et sisse ei kuku ja niiviisi ei lobise, nagu mulle siin ütlesid, et Eduard ja Eduard...»

Poiss punastas ja vaatas isale ainiti — vanamees kah, kõike ta paneb tähele.

Nad vaikisid.

«Oma pommide ja seltsidega ajab maailma kihama, ja tuleb välja, et paljas suss.»

«Ei ole midagi suss, siin on veel palju küsimusi lahendamata — ja see jääb ikka nii, et kodanlased on paremas seisukorras kui meie. Nende valitsus on siin, on juba ammu

koos, tegutseb põranda all, neil on oma ohvitserid ja kuulipildujad. Ja sakslased toetavad neid kindlasti, kui võidelda tuleb enamlastega. Siis on sakslased kohe nende poolt, annavad neile sõjariistu ja sõjaväge, olgugi et nüüd omavahel mõned kildkonnad nääklevad . . .»

Isa vaatles poega, kelle silmist paistis justkui tuld. Ta imestas, et sellest poisist on sirgunud juba niisugune poliitikamees. Ja tal tekkis niisugune asjalik meeleolu, nagu oleks ta kuskil tõsisel koosolekul, kuskil ametiühingu juhatuses, kus nad arutavad päevaküsimusi.

«Nojah, eks ta nii ole. Pane nüüd lehed ilusti kokku ja kasi magama,» käsutas isa ja puges ka ise sängi. Ta süda oli hulga kergem, et oli lahendanud poisi pommide loo. Kogu aeg oli ta olnud mures, et Juhan teeb mõne rumaluse. Salaja oli ta poega silmas pidanud, teda vargsi jälginud. Mine tea, mis hullusega hakkama saab, peidab veel mõne kapsli või padruni kuhugi nurka . . .

XVI

Kuhugi nurka kogus Juhan nüüd mehed. Kas mõnda kõrvalisse tuppa, kus töö oli pooleli, vana põrand üles kistud, aknad eest võetud, või alla keldrisse, kus vedeles vana kolu: raudvoodid, kapid, lauad, ämbrid ja pingid, mis siin enne haiglas olid tarvitusel olnud. Või jälle tööruumi, kus olid nende riistad, tööpingid ja kus nad einetasid. Muidugi, tuli valvata, et polituurijooja neid ei märkaks, sest teda kahtlustasid nad siiski keelekandmises ja tema eest varjati kõige vähemaidki jutuajamisi, mis puudutasid okupatsioonivõime ja sakslasi.

Kui nad kord niiviisi ninapidi koos värsket «Edasi't» lugesid, mille Juhan oli salamahti püksivärvlis kohale toonud, tuli Liebknechti-mees uksest sisse ja hüüdis rõõmsa häälega:

«Guten Morgen!»

«Guten Morgen, guten Morgen!» vastasid mehed. Aga Juhan kortsutas lehe kiiresti kägarasse ja hakkas põue toppima. Sakslane märkas seda.

«Aa, üks lendleht! Näita! Mina olen ka kiiremees,» ajas ta käe õieli.

«Sa ei oska lugeda,» ütles Harakas eesti keeli, millest

sakslane juba aru sai, sest nähtavasti oli ta rahva hulgas mõned sõnad selgeks õppinud.

«Oskan küll,» vastas ta. «Anna, anna!»

Juhan siiski ei andnud. Ta jooksis ruumist välja, et end sakslase eest peita. Sakslane tormas aga talle järele, sulgedes vaheukse.

«Mis sa kardad? Ma olen sotsiaaldemokraat, pahempoolne sotsiaaldemokraat... Kas sa Liebknechti ei tunne, Karl Liebknechti? Praegu istub vangis, käed raudus... Tõsi, mis sa minust kardad?»

«Mis ma sinust kardan, aga ma ei tunne sind veel, ma ei tea, mis su nimigi on?» vastas Juhan.

«Minu nimi? Ah minu nime ei tea sa... minu nimi on Fritz.»

Juhan kahvatas. Fritz!

«Kas teil on veel teisi nimesid? Ikka Fritz ja Fritz. Kas teil on kõik Fritzud?»

«Ei ole, meil on Wilhelmid, Karlid, Augustid, Gustavid — Karl Liebknecht, August Bebel. Kas sa pole neist kuulnud?»

«Aga kas sa pole kuulnud Fritz Halskest?» küsis Juhan, kes samuti oli siirdunud «sinale» nagu sakslanegi.

«Fritz Halske,» kordas sakslane. «Miks ma pole kuulnud. See on Münchenist.»

«Ma mõtlesin, et olete ehk ise Fritz Halske... Olete Fritz ja ühtlasi niisugune kena mees.»

«Ei, olen Fritz küll, aga minu perekonnanimi on Dielke.»

«Te siis tunnete Halsket?»

«Miks ma ei tunne — see on meie laos. Tähendab — Wirtschaftsoffizieri juures aidamees. Jah, ta on Münchenist — halb mees, reaktsionäär, parempoolne, rikas olevat, isal Münchenis magasin, aidarott niisugune, raha eest alati tagalas... Kust sina teda tead?»

«Niisama. Olen pilti näinud.»

«Pilti? Kas on mõnele preilile pildi andnud? Uh, see on jälk mees. Oi, Vilnos oli tal skandaal juudi tüdrukuga, ta harrastab... noh... nii... ebaloomulikke vahekordi...»

Juhan punastas kõrvuni. Kuidas pidi ta seda mõistma. Ta ei tihanud ometi küsida. Aga et ta arusaamatuses sakslasele vaatas, lisas see veel midagi segast ja küsis siis:

«Nüüd näita lehte ja tõlgi mulle!»

Juhan võttis «Edasi» põuest, silus seda põlvel ja katsus

tõlkida. Siin räägiti saksa proletariaadi vastuhakust, maailmarevolutsioonist, Bresti rahulepingu tühistamisest ja Baltimaade vabastamisest saksa okupatsiooni alt.

«Gut,» ütles Dielke. «Aga mida tehakse Venemaal? Kas kapitalistid on kõrvaldatud?»

«Kapitalistidelt on võetud vabrikud, pangad, raudteed, kõik on tööliste omad, Nõukogude riigi omad.»

«Gut, gut,» kiitis sakslane. «Aga kuidas on maa? Mõisad? Kas maa antakse talupojale?»

«Jah, näe, siin on lugeda.»

Ja Juhan tõlkis, et kuskil eesti asunduse lähedal asuv mõis on üle võetud ja maad kehvikuile antud.

«Aga miks nad siin ei andnud maad maatameestele, vaid võtsid komiteedele?» küsis sakslane.

Sellele ei mõistnud Juhan vastata.

«Jah, näe, aga siin kirjutatakse, et austria vangid on hakanud Uraalis mässama.»

«Gut,» ütles sakslane jälle. «Kus see on, näita!»

Ja sakslane veeris: Tšehhide mäss imperialistide rahaga. «Väga paha,» vangutas ta pead.

«Nojaa, väga paha, ärge teie nii tehke, ärge minge tööliste riigi vastu. Ja kui meie töölised tahavad jälle oma riiki tagasi saada, ärge takistage,» purssis Juhan kuidagi.

«Gut,» ütles sakslane.

«Räägi ka teistele.»

«Gut.»

«Ärge kodanlust toetage, ärge talle sõjariistu andke!»

«Gut.»

Juhan oli endaga rahul. Ambose käsk oli täidetud. Ta murdis lehe kokku, peitis põue ja ütles sakslasele:

«Mine! Muidu arvatakse, et meil on siin midagi salajast.»

Niipea kui sakslane ukse avas, oli härra Viegand tal vastas. Polituurijooja justkui oleks kavatsenud sisse astuda. Ta nägi selgesti, kuidas Juhan midagi värvlisse peitis, sest noormees kehitas pükse ja tõmbas pluusihõlma peale. Mis see oli või kus see oli, seda Viegand täpselt ei teadnud. Ja ta nohises minema, vabandades viisakalt sakslasele ja heites veel kord pilgu Juhanile.

Juhan oli aga endaga rahul: ta oli saanud sakslasele ütelda, et see tööliste vastu ei läheks ja teistelegi katsuks asja selgeks teha. Kuid Helmi lugu piinas teda mingi vastiku paina-

jana, kelle tõrjud ühest küljest eemale, kuid kes teisest küljest tikub veel suurema visadusega, veel kurjemalt hambaid ragistades kallale. Helmi oli ju nii kummaliselt kaunis, otse meeldesööbivalt kütkestav oma suurte silmadega ja vahel nii nukra vaatega, nagu oleks kogu maailm tema vastu ülekohtune. Sealtsamast oli ta nii elav, temperamendikas, nagu tahaks ta kõigi igavuse eemale peletada. Nii paistis ja oli ta Juhanile. Ning nüüd korraga niisugune räpane lugu, niisugune oht, millest tüdrukul endal võib-olla pole aimugi!

Kui Juhan tööruumi tagasi tuli, oli ta nõnda erutatud, et suitsetas kaks pikka paberossi järgemööda ja pani ette veel kolmanda, hoides põlevat tikku käes. Üksisilmi vaatles ta kustuvat leeki, kuni see kadus ja järele jäi ainult kõva, rabe söekägar.

«Donnerwetter, verfluchter Satan!» kuulis ta äkki tigedat kisa. Ja kui ta ümber pöördus, ajas saksa veltveebel jõllis silmi tema poole püsti ja võngutas mõlemaid rusikaid nii hirmsas vihas, et ähvardas lõhkeda.

«Maja paned põlema! Kurat võtaks, barbaritega on siin tegemist! Kus on meister? Kas te ei tea, et töö juures on suitsetamine üldse keelatud, liiati veel siin höövlilaastudes?» karjus veltveebel.

Juhan ei suutnud lausuda musta ega valget, peitis ainult paberossi pihku ja ootas uut sõimurahet. Ta tundis end tõepoolest veidi süüdlasena ja vaikis.

Sakslane pragas veel ja läks ukse poole, näppu mingi ähvardusmärgina pea kohal võngutades.

«Vist on sõit sees,» pöördus Juhan Haraka poole, kes oli vahejuhtumit jälginud.

«Luba enne need lehed mulle, annan tuttavatele lugeda,» küsis Harakas.

Juhan heitis pilgu polituurijoojale, kes kahjurõõmsalt endamisi muheles, viskas siis pilgu üle töötoa ja kutsus Haraka sinna ruumi, kus ta oli Dielkega jutelnud.

Isa oli ütelnud, et ta «selts» on suss. See on ju otse väljakutse. Kas ta peab jääma niisuguseks tühiseks sõnakõlksutajaks «nagu vana külanaine», nagu oli ütelnud isa. Ja — ega tema ole kunagi mõtelnud mõnd röövlibandet, mõnd vandeseltsi, kes käib inimesi une pealt tapmas, kelle liikmed käivad, pommid kaenlas, ja varitsevad, kuhu nurga alla neid peita. Ambos ja kõik teised on tõesti eksiarvamisel.

«Ütlesid, et sul on tuttavad . . . Tahad lugeda anda?» küsis ta Harakalt.

«On mõned. Vasesepp Trommel ja veel teisi. Oleksime vaadanud, mis nad seal kirjutavad. Õigemini — oleksin teistelegi värsket kirjandust näha viinud.»

«Tore, säh, võta pooled endale, muist jäävad mulle,» ulatas Juhan Harakale paar «Edasi't», mis olid hästi väikeselt pakitud ning juba kaustalt väikesed. «Veel toredam oleks, kui ajaksime niisugused mehed kokku ja peaksime aru, mida peale hakata . . .»

Harakas uudistas noormeest, noogutas pead ja nööpis riideid, mille alla ta oli pakikese peitnud.

«Ajaksime nad kokku ja loeksime seltsis. Kõige kohasem oleks kuskil metsas, puhkepäeval . . . Kuskil kaugemal, midagi väljasõidu taolist . . .»

Kuid ei tulnud midagi väljasõidu taolist. Ainult kolm-neli meest — vana Vasak, Harakas, vasesepp Trommel ja noor Vasak — läksid puhkepäeva hommikul metsa, andsid Trommelile «Edasi't» lugeda, muud põnevamat ei sündinudki.

«Me peame vabrikust mehi ligi tõmbama. Niisuguseid mehi, kes laiemate hulkadega kokku puutuvad,» arvas Trommel. «Me oleme vabrikust välja visatud, aga mõnel on seal ikkagi tuttavaid. Lehed hoiame alles ja ma toon veel kirjandust juurde. Meile jäi revolutsiooniajast terve virn igasuguseid brošüüre ja lendlehti.»

See on meeldiv uudis — Trommelil veel terve virn kirjandust!

Mindi vaatama. Siin oli möödunud aastal tegutsenud tööliskirjastuse väljaandeid — «Kultura ajalugu», «Kommunistline Manifest», «Tapper», igasuguseid üleskutseid, platvorme. Trommel hoidis neid nagu puuvirna toas nurgas.

«Kas ära pole viidud?» küsis Juhan.

«Kes neid viib? Kes siia teab tulla. Meie majas nuhke ei ole,» naeris vasesepp, paljastades hammastevaret, mis hästi ei tahtnud huulte alla mahtuda ja alati välja puges, kui ta rääkis.

«Siit saab meestele aasta läbi viia . . . Võtke kaasa, andke edasi, kui ise ei taha lugeda.»

Mehed võtsid, kes brošüüri, kes kaks, kuna Juhan otsis paksemaid. Eriti meeldis talle üks raamat, mille pealkirjana

ta luges: «Usk ja teadus». See oli kirjastamisaastaga 1910, J. Lilienbach. Siis oli siin veel «Mõtte» kirjastusel ilmunud raamatuid, mida aga kõiki ei suudetud kaasa võtta.

Trommeli silmad särasid nagu uued rahad, mis olid pistetud keset kondist nägu, nagu oleksid seal ainult suur laup, kaks põsesarna, nina ja lõug. Ta aukus põsed andsid sellele kondisele näole koolnu kolba ilme, kuid elavad silmad tegid temast sümpaatse tõmmuverelise seltsimehe, kes andis kaaslastele mitmesuguseid seletusi:

«Siin käisid nad koos ja igamees tõi raamatuid kaasa. Ma ütlesin, eks visake hunnikusse. Ja nii neid kogus. Nüüd vedelevad.»

«Olete ise muidugi need kõik läbi lugenud?» küsis Juhan.

«Ei ole aega olnud. Kolgin neid pasarnikute kaskasid, millal sa mahti saad, õhtul väsinud... Ja küllap kirjamehed loevad, musta tööd mõistame ilma raamatutagi teha, kui tarvis on.»

Juhani meelest oli see äärmiselt vildak ja ta pööras pea kõrvale.

«Lugema peame meie eriti. Kodanlus on lugedes ja koolis käies meist targemaks muutunud...»

«Kodanlus!» hüüdis Trommel ägestudes. «Mis sa, laps, räägid? Kodanluse võsuke pannakse kooli, mina pean minema karja. Temale söödetakse munaputru, mina pean närima silku-leiba. Temale ostetakse raamatud ja õpetajad, kes talle pulgaga tarkust pähe topivad, minul pole niipalju raha, et saaksin krihvli...»

«Nüüd peame ise...» vastas Juhan.

Kuid seltsimees Trommel oli nõnda ärritatud, et ei lasknud noormeest enam suudki avada. Ta jätkas kiiresti — kust võtvat ta aega seda virna läbi lugeda. Ja teda valdas säärane läkastus, et ta ähvardas lämbuda.

Veltveebli pragamistele ei järgnenud vallandamist ja Juhan töötas edasi. Samuti võis ta oma «seltsi» asja arendada, nii kuidas oskas.

Järgmine kord oli juba vabrikumehi kaasa tõmmatud. Juhan oli värvanud ühe oma endise töötoa-kaaslase, noore lätlase, kes oli eesti keele ära õppinud. Nad olid kõige paremini läbi saanud, kuna ka lätlane polnud liitunud muude kui kiiremeestega. Harakas ei saanud seekord kaasa tulla, kuid

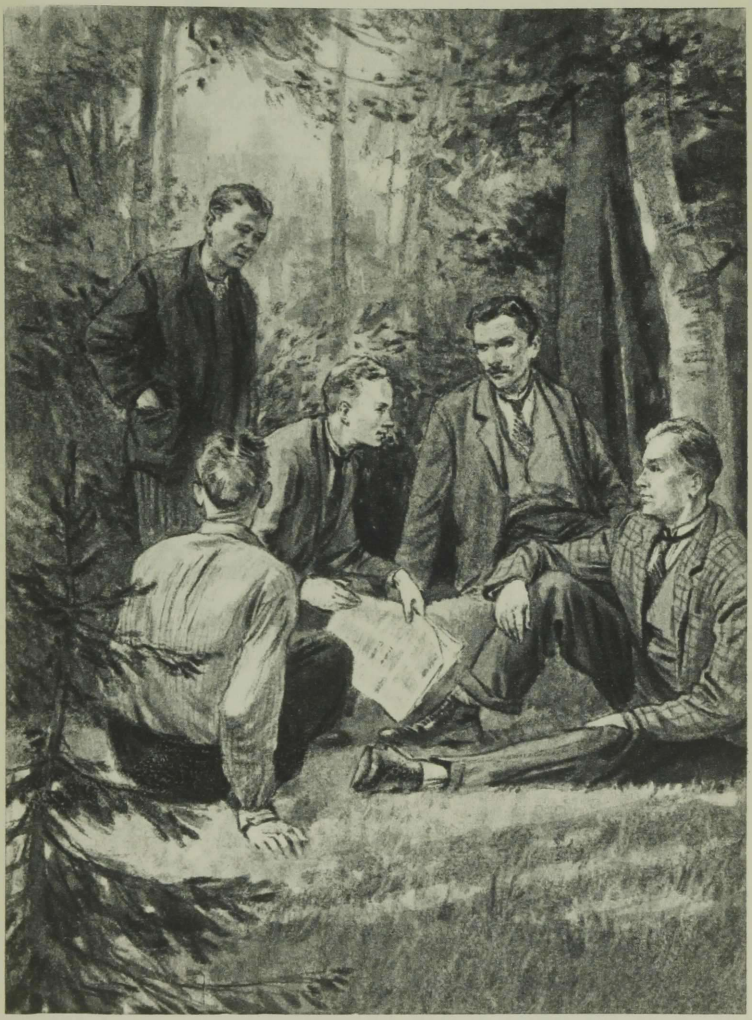

oli saatnud kaks noormeest oma vabrikust. Nüüd läksid nad viiekesi. Juhanil olid raamatud ja lehed taskus. Kuid lugemisest ei tulnud metsas midagi välja. Paar sõnumit oli loetud, siis aga pöördus tähelepanu mujale nii lugejail kui kuulajail. Ei osatud olulist algatada. Näis, nagu puuduks sisu ja kindel kava, mille järgi koosviibimist juhtida. Tundus ettevalmistuse puudust ja läbimõtlematust. Eesmärgiks pidi olema kollektiivne lehelugemine, kuid eriti Juhanile tundus, et sellest on vähe: aega jääb üle tähtsuseta aruteluks ja päevakajaliseks tühijutuks. Tema aga oleks tahtnud, et kõik oleks nõnda kui mineval aastal Karja uulitsal — oli päevakord, olid aruandjad, kõnemehed ja vaidlused. Ta katsus seda järele aimata ja ütles:

«Me peame päevakorda võtma praeguse seisukorra.»

«Seisukord on halb, niiviisi ei või see kaua kesta,» toetas Trommel silmavalgete välkudes sügava bassiga.

Sellega olid üldiselt teisedki päri. Aga kuidas asja parandada, see näis olevat ületamatute raskustega seotud.

Siis meenus Juhanile Ambos. Ta läheb ja küsib Amboselt nõu, kuidas tuleb koosolekut pidada. Koosolek on tal juba valmis, tal on organiseeritud «selts», tarvis sellele üksnes elavat õhku ninna puhuda, et ta hingama hakkaks.

Seekord läksid nad laiali ilma otsusteta, avaldades ainult lootust, et maailmarevolutsioon vabastab ka Eestimaa Saksa okupatsiooni ikkest, Seckendorfi raudsaapa ning parunite ratsapiitsa alt, mida kohaliku kodanlusega käsikäes jagatakse, nagu Juhan nii paatoslikult «Edasi» sõnadega väljendas.

Kui ta aga Ambost läks otsima, teatas Mikivere Artur kõige suurema kahetsusega, et niipea kui Juhan neilt tookord lahkus, pakkis ka Ambos oma asjad kokku ja tegi minekut, öeldes veel:

«Asi on kahtlane.»

«Mis asi tal siis kahtlane pidi olema?» päris Juhan.

«Ei tea, rääkis midagi, et kodanlus võtab üle... Et noored olevat rumalad, ei teadvat, kelle poole hoida, saavat äraandjaiks...»

Juhanile tundus, nagu oleks teda jõkke kastetud, välja tõmmatud ja jälle kastetud. Ja lõpuks antud peksa, hoope, aina pähe ja pähe.

«Kahju on, kui inimesed ainult iseennast usaldavad. Siis jäävad teised kõik äraandjateks...»

«Pole imestada, ajad on niisugused . . .» ütles Mikivere. «Ajad on niisugused, et praegu pole niipalju nuhke kui nahke, kes ei julge ega oska otsast kinni haarata.»

Ta pidi hakkama kõnelema «oma seltsist» ja kuidas neil oleks vaja kõnelejaid ja päevakorrapunkte, kuid talle tulid meelde isa sõnad ja ta vaikis.

«Imelik, Ambos õpetab mind samuti umbusklikuks. Niiviisi ei usu viimaks ennastki ega näe muud kui äraandjaid . . .»

Ta lahkus siit tühjade kätega. Ainult miski imal maitse oli suus, justkui oleks talle antud magedaid tomateid.

«Imelik,» kordas ta. «Kes annaks mulle õige otsa kätte? Ambosega vaidlesin, aga poistele ei mõistnud viitki lugeda.»

XVII

Mõne aja möödudes ütles vana Vasak:

«Perenaine tahab Roodide korteris remonti teha. Uksed-aknad olevat hõredaks kulunud, tarvis liistud vahele panna ja muidu putitada. Käisid Treule kurtmas. Treu käskis mehe saata. Kes sinna tahab minna, need närud ei maksa ju midagi. Või läheksid?»

Juhanil polnud selle vastu midagi, ta oli koguni huvitatud, milline on Roodide «staabi» sisemus.

Ta võttis kirve, sae, paar höövlit, peitlid ja haamri, naelu ja kruvisid, ladus need kasti, pani pintsaku selga, viskas kasti nööriga üle õla. Läks vilistades, müts kuklas, nagu oleksid kaaskodanikud tema ees õhk. Kellelegi sakslasele meeldis vist uljas noormees, ta tuli juurde, vabandas viisakalt ja küsis:

«Kust saab siit Vismari tänavale?»

Juhan tegi ükskõikselt tähtsa näo ja juhatas, nagu koolilugemikus hiir oli juhatanud kassi:

«Geradeaus, dann links, dann rechts, dann wieder links — und geradeaus . . .» [1]

Sakslane kuulatas, vaatas arusaamatuses, lõi käega, hakkas astuma, pobises midagi ja sülitas.

Juhan läks majaperenaise juurde, kes juhatas ta Roodide korterisse, soovitades teda remontijana. Neid võttis vastu

[1] Otse edasi, siis vasakule, siis paremale, siis jälle vasakule — ja otse edasi.

vanaproua Rood. See oli kõhn eideke, kandis nikkelraamidega prille ja valget tanukest hallidel juustel; ta lahked hallid silmad särasid tuhmilt kortsulistes orbiitides, nagu oleksid ümmargused kivikesed külmunud krobeliseks tõmbunud mudakirmetisse. Valge tanu ja must kroogitud, kitsa taljega kleit andsid talle vana kana kuju, kelle lõpused on juba hallid ja kes hooletult loksub mööda põrandat. «Saksa mutt,» otsustas Juhan. Keelgi oli eidel veidi kadaklik.

«Siin võite sisse seada oma töötuba,» ütles ta susinal läbi hambutu kitsahuulelise suu ja näitas köögi poole. Seal askeldas pliidi ees teenija, umbes kolmekümne-aastane keskmist kasvu naine peene piha ja pungis istmikuga nagu pardil. Juuksed olid tal tumedad ja hästi pea ligi soetud, nagu oleks ta mingi ususekti liige ning teeskleks äärmist lihtsust. Juhan viskas riistakasti maha, nii et köök kolises. Vanaproua lõi käed kõrvade ette, teenija aga muigas ja heitis Juhanile lubava pilgu.

«Kus siis viga seisab?» küsis Juhan mehehäälega.

«Siin on kõigepealt noorhärra kabinet. Noorhärral on talvel külm, aknad me topime kõvasti-kõvasti, aga tuul puhub ja puhub. Uks on ka harv. Tuleb teha kõva ja vilti vahele panna, et miski noorhärrat ei segaks,» jutustas proua Rood.

«Sooja armastavad — sakslased lasevad aknad teha «kõvasti», need kah. Uksele vilti vahele, see on juba midagi . . .» mõtles Juhan ja ütles:

«Vilti mul ei ole.»

«Vilti on meil küllalt. Mu poeg on ohvitser, kapten. Ja härra kaptenil on väga peened vildid, neid ta ei kanna, need lõikame katki, niisugused väikesed siilud, ja lööme naeltega ümber selle randi,» näitas vanaproua ukse äärele. «Siis, see lukk ei käi hästi . . . Ja siis need teised uksed ja aknad . . . Peremees on teinud selle maja halvasti, toorest puust, nüüd on ära kuivanud nagu Zwieback.»

Juhan võttis kapteni kabineti kõigepealt käsile. Ta avas ukse, kääksutas seda hingedel ja tõstis eest, viis kööki, keeras hinged lahti, hööveldas ja kopsis, pani liiste vahele ja palistas «peene» kollaka vildiga. Vanaproua valvas kogu aeg seal juures, nii et Juhan võis üksnes kaela sirutades silmitseda kabineti sisustust ning kirjutuslauda akna all. Seinu ilustasid rahvuslike tegelaste — kodanlaste pildid ja suure-

mastaabiline kaart, kuhu olid tikitud mõned värvilised lipukesed. Kirjutuslaual oli lihtsas puuraamis Pätsi pilt, mille juures norutas longulastult väike sini-must-valge lipuke vasest vardas, torgatud malmist valatud kotkakese noka vahele. Justkui lampaadi tuluke ikooni ees . . .

«Nisuke on siis see demokraatliku vaba maa löögirühmade peastaap,» arutas Juhan, kui ta aknaid eest kiskus.

Nüüd oli virgunud ka härra kapten ise. Mingis laias, rohekat värvi hommikukuues ja lillelistes tuhvlites hiilis ta salaja nagu tiiger ühest ruumist teise, kuni jõudis kabinetti, kus ta peaaegu jooksujalu sööstis kirjutuslaua juurde, heitis sinna pilgu, just nagu oleks ta unustanud midagi lubamatut luku taha panemata.

Juhan oli püsti aknalaual ja teeskles, nagu ei paneks ta kapteni juuresolekut tähelegi. Ta nokitses edasi akna ülemiste riivide kallal. Kapten tõstis üles puhtaks aetud laia lõua nagu õlanuki ja vaatas Juhani poole. Juhan ei eraldanud selles priskes piklikus näos muud kui kaks ümmargust läikivat prilliklaasi, mis sihtisid tema poole nagu nõrgad valgustamata prožektorid. Alles teravamal silmitsemisel paistsid üle klaaside tumekad kulmud ja läbi klaaside laialivalgunud silmad nagu sülditarretis. Juuksed olid siledaks soetud nagu köögitüdrukulgi ja valge lahk jooksis üle pealae nagu pael.

«Tehke mulle ka nii hästi nagu sakslastele,» ütles kapten jämeda häälega nagu maa alt.

Juhan mõtles: tuul jalgade alla! Kuid ütles:

«Töö tehakse hea, kui palk on hea.»

«Palju maksavad teile sakslased?»

Juhan nimetas, kui palju ta palka saab ja kui kaua ta päevas töötab.

«Mina maksan teile rohkem. Meie maksame alati rohkem kui sakslased, need on vere-, vere- . . .» kogeles härra kapten ja pidi vist ütlema midagi õige ränka, kuid loobus kärmesti. «Meie, eestlased, käime oma töölistega kahtlemata paremini ümber kui keegi teine, kui sakslased, kes praegu meie kallil kodumaal parunite võimu kindlustavad, või kui need barbaarid, venelased, kes on jõudnud välja kultuurihävitajateni — enamlasteni . . .»

«Pole üksnes sõjamees, vaid ka agitaator, aga propageerib odavalt,» muigas Juhan.

«Enamlastest saite ju lahti, kuidas te sakslastest vabanete?»

See oli nii otsene küsimus ja nii rumalalt seatud, et kohe pärast väljendamist kadus lootus saada vastust.

«Need on ju nagu vamm seinas, imbub igale poole . . .» pehmendas Juhan.

Kapten ei vastanud, vaid silmitses ikka veel seda tööriideis määrdunud puusepapoissi, kes ülal nokitses, peitel peos.

«Kah mõni kiiremees,» mõtles ta, pöördus kannalt ümber ning sahises oma pehmetes tuhvlites minema.

«Igatahes — konspiraatsia kõvem kui Palmil,» muigas Juhan ja viis aknad kööki. Siin särisesid ja visisesid pannid ja potid, sest härrastele valmistati lõunat. Mitmesugused rasva- ja vürtsilõhnad segasid ja kõditasid Juhani haistmisorganeid, nii et suu hakkas vett jooksma.

«Ei ole vahet midagi: parunid ikka parunid, kui lõhna järele otsustada. Hobusekondipuljong ja tindilake niisuguseid aroome ei andnud,» arutas Juhan ja lükkas pika höövliga, mis häälitses, nagu oleks tal valus.

Laia istmikuga teenija vaatas kahtlaselt ringi, nagu oleks ta mingit saladust tahtnud varjata, heitis pilgu kord Juhanile, kord teiste ruumide poole ja ütles siis:

«Te olete siit alt?»

«Jah, olen küll.»

«Ma olen teid ammu näinud . . . Võtke sööge, see on hommikueineks, pärast saate paremat . . . Aga minge siia sahvrisse ukse taha, et härra ei näe, härra on kuri ja kole ihne . . .»

Juhan mõtles: heategija, aga teeb kelmust.

«Suur tänu, mu kõht on täis,» luiskas ta ja hööveldas edasi.

«Ärge olge rumal, neil raha küll. Siin käivad kõiksugu härrad, söövad, joovad. Ja kabinetis, seal nad sosistavad ööd läbi . . .»

«Sellepärast pannaksegi vilti vahele, käite vist kuulamas?»

«Ei, kus seda, aga vahel ikka põrutavad vastu lauda ja kõlistavad justkui käeraudu . . . ja mind ei lasta koristada härra kabinetti. Vanaproua koristab ise,» jutustas teenija, kusjuures ta ripsmeteta sinised silmad, mille laud olid tursunud, läikisid, nagu oleksid nad želatiiniga kaetud.

«Sööge aga, ärge olge rumal,» anus tüdruk. «Neil suured

tagavarad liha ja kala, jahu ja tangu, juurvilja ja kartuleid . . .»

«Suur tänu, mu kõht on täis,» tõrkus Juhan, silmitsedes, otsekui õgiks ta silmadega neid auravaid kotlette, kartuleid ja hapukoorekastet, mis lõhnas nagu kuskil restoraniköögi aknast.

Sakslaste vein ja angerjad, eesti kodanluse kotletid — raske seedida, mõtles ta.

Kui Juhan kangekaelselt tõrkuva otsuse juurde jäi, vihastas teenija.

«Lollisid ei künta ega külvata, need kasvavad ise,» ütles ta.

Juhan punastas. Piinlikkusest ei mõistnud ta sellele solvamisele midagi vastata.

Ta võttis aknad, proovis neid ette — parajad, nagu liimitud, ja kinni annavad hästi.

Kui ta kööki tagasi tuli, pesi tüdruk nõusid, taldrikuid, mida ta kiiresti viis söögisaali, tuues sealt määrdunuid ja rokaseid.

«Ega sellepärast maksa vihastada, kui tööinimese kõht sakste kraami ei seedi,» ütles Juhan mürgiselt.

Teenija ainult nohises:

«Äh, omast jaost andsin! Nüüd sakste . . .»

«Seda ma ei teadnud — oleksin söönud kõige nende valgete sõrmedega,» vabandas Juhan, vaadates tüdruku käsi, mis punetasid, olid rasvased nagu praetud tainas, sõrmed jämedad ja krimpsus nagu pakatanud kitsenisad.

Vahejuhtum oli lahendatud. Juhan vilistas endamisi, kui järgmisi uksi parandas. Pähe sigis palju häid mõtteid. Nüüd on tal selge, mis ta oma «seltsis» päevakorda võtab, mida ta räägib ja kuidas siis uusi liikmeid kogub . . .

«See siin on Palmi kamp, tema meeste staap, see kapten on nende ülemjuhataja, vaatame, kes võidab . . .» mõlgutas Juhan ja kopsis üha kõvemini, nii et toad kajasid.

Tal kulus siin mitu päeva. Ja kui tuli palgamaksmine, anti talle kuus oberosti-rubla. Neli päeva ja kuus rubla. Sakslased maksid kolm rubla päevas. Seda kuut rubla pidi ta käima mitu korda norimas perenaiselt, kes pealegi nurises, et olevat nii «khole khallis»!

XVIII

«Tere!» hüüti selja tagant. «Skolko let, skolko zim!»

«Härra Palm! Noh, kuidas käsi käib?»

«Pole viga,» võeti Juhani käe alt sõbralikult kinni. Siis lobiseti pikalt-laialt maa ja ilm kokku. Juhan ootas, millal Palm vennaga kohtamisest kõneleb, kuid «selle koha pealt» oli mees nagu tumm.

«Kui palju kuulipildujaid on juba?» küsis Juhan.

«Mis kuulipildujaid... Ära aja lapsejuttu. Kes sulle kuulipildujatest on rääkinud... mis jutt see on, see pole muud kui provokaatsia.»

«Ah tegid provokaatsiat ajaviiteks?»

«Mina? Pole niisugust asja.»

Ja Palm ajas tagasi, nagu poleks ta üldse Juhan Vasakut kunagi niisuguse rumala lobaga tülitanud. Vahest rääkis keegi teine, aga mitte tema.

«Vist kõvasti ära keelatud,» mõtles Juhan. «Sai peapesu.»

«Kas revolver kaasas?» küsis ta siis õrritades.

«Ei ole, vend võttis ära, tal enesel pidi tarvis olema... Sa täna mehejuttu ei ajagi... Oota, näitan sulle parem uudist!» Palm võttis põuetaskust mingi paki. «Lähme vähe kõrvale!»

Nad jõudsid jaamaesisele tiigi äärde. Lilled õitsesid, muru haljendas nagu roheline samet. Ummistunud, kõntsaga kaetud tiigi kaldal vedelesid tühjad pulkadest pingid. Nad istusid kuhugi põõsa varju.

«Loe, saab vaimuvärskendust. Nüüd niikuinii kodumaa kirjandus ei õitse.»

«Meelitad jälle millegagi kaarnad kallale.»

«Ei ole. Avalik asi, lubatud, made in Germany!»

Juhan kõhkles — mingi rämps, kui juba Palmi taskus. Üldse, vastikuks muutub nagu mudane tee.

«Naudi stiili, nagu siurulased ütlevad,» soovitas Palm.

Kui Juhan ikka veel tõrkus, ütles kangekaelne sõber:

«Saabas. Ma loen sulle ise ette ja sa ei kahetse.»

«Austatud Eestimaa kodanikud,» algas ta, kusjuures ajas silmad pärani ja ümmargused põsed pungi, nagu oleksid need kaks pruuni õhupalli. «Võtke Eestimaa saatuse loomisest osa, pange tähele ja avaldage julgelt oma tõelikku ja mehelikku sõna, sest...» Palm tõmbas hinge, «... nõnda

kui ärakurnatud Vene punaste ja enamlaste röövvalitsusest . . .»

«Jäta! Liiga naturalistlik,» tegi Juhan tõrjuva liigutuse. Kuid Palm ei loobunud.

«Tagant tuleb romantilisemat, kannatust.»

«. . . vaene Eestimaa oma edaspidises olemises ja õitsele arenemises rahus ja korras olla ja edeneda, nii ka iga aus ja tõemõtteline Eestimaa kodanik, olgu maal ehk linnas, kahtlemata ühe, korraldatud, isiku julgeolemise, liikumise, varanduse, elukolde ja isiku puutumatuses elada soovib, ei ole vist ühelgi terve mõistuse ja arusaamisega kodanikul, kel praegused Venemaa olud ja elu teatud ja kes hiljuti veel punaste ja enamlaste väävalla all kannatanud ja äganud, see südamlik soov ning tahtmine olemas . . .»

Juhan köhatas.

«Oota, oota, kuula ikka lõpuni, kuula punktinigi,» mangus Palm, jätkates õhinaga:

«. . . nende sinaste valitsuste poole tagasi pöörata ja seda kaitseda, ühteaegu maal ja linnas loova korra, rahuliseks elamiseks, õitsele arenemiseks, mis saksa vägede sissetulekuga saadud . . .»

«Sissetulekuga?» küsis Juhan.

«Maaletungimisega, noh,» selgitas Palm.

«Väga stiilikas.»

«Hakkab meeldima?»

«Igatahes parunid niipalju keelt ei oska. Eesti vend pidi tõlkima.»

«Beiratism,» leiutas Palm oskussõna. «Nalja püksivärvlini, kuula aga! Nojaa, sissetulekuga saadud . . . mõtteta omast eemale tõrjuda, üksi ainu selle hüüdega: «Ma tahan Eesti iseseisvust!» »

«See on sinu kapsaaeda,» ütles Juhan.

«Siin on ka sulle. «. . . Austatud Eestimaa kodanikud . . .» »

«Mm, mm,» nämmutas Palm, enne kui jätkas:

«. . . Eesti iseseisvus, ilus sõna, hiilgav soov ja tore unistamine. Kaalu see unistamine truuvilt oma mõttes ära . . .»

«Tore, täitsa «Perno Postimees»!»

«. . . ja sa tuled kõikumata otsusele, et Eesti iseseisvus võimata oli ja seda rohkem veel nüüd . . .»

«Parunid pidasid kiiremeeste Eestit — Eesti iseseisvuseks,» tähendas Palm.

«Muidugi, see oli eesti töörahva iseseisvus!» arvas Juhan. «Ah! . . .»

«Mis sa sest sõnnikust laotad, linn muidugi halba lehka täis. Lähme minema,» ütles Juhan tõustes. Kuid Palm luges edasi:

« . . . Millega tahab Eestimaa oma iseseisvust toetada? Missuguse raha ja kulla üle tahaks rahaminister valitseda ja millega peaks küll Eestimaa elanikud oma väge, ministreid, saadikuid jne. võima alal hoida? Ning millega ta tõstab kaubandust?»

«Mis sa ütled nüüd?» küsis Palm.

Juhan ei vastanud, sest ta ei tahtnud selle parunite soperdise üle rohkem rääkida. Eesti iseseisvus on võimalik ainult töörahva võimu juures ja vene proletariaadi abile toetudes, nagu toodi ette möödunud aastal ja nagu sellest sai aru ka Juhan Vasak.

Palm luges, asi meeldis talle, eriti oma lõbusa stiili pärast.

« . . . Need iseseisvuse tahtjad ei ole muud, kui omakasupüüdjad, üks käputäis isikuid, kes rahvale ja maale ainult viletsust toonud ja loonud ja kes ütlevad Inglis- ja Prantsusmaalt, omal ajal, milla teadmata, sisse toodud kulturad ära seedida.»

«Kulturad . . . rumal kõla!» ütles Palm.

«Kõlbab sinu leksikoni!»

«Oota, siit tuleb veel sellest!»

« . . . Tõepoolest, Eesti rahvas. Kas sa ei ole nüüd möödaläinud ajal ühte jägu sest äraseeditud kulturast . . .»

«Äh, äh, äh,» naeris Palm laiast kõrist, nagu oleks tal kramp lõuapäras.

« . . . kulturast enamlaste näul maitsta saanud, mida häda, viletsuse ja valu toojaks tunnistama pead . . .»

«Ja nüüd tuleb olulisem osa.»

«Eesti rahvas, ainuke võimalus Eestirahva eduks ja Eestimaa õitsemiseks on ennast suurriigi kaitse alla andes, selle suurriigi külge võimalikult lähemale Eestimaad liitida.»

«Liitida,» lausus Juhan endamisi. «Trumpavad Aaviku üle.»

« . . . ja see suurriik ei ole muu, kui vägev ja suur S a k s a r i i k . . .»

«Saad aru!» hüüdis Palm. «Ja kuula nüüd nagu kantslist: «Sedamaid Eestirahvas, «Omad ja Eestimaa» kasud ja tulud

silmas pidades, ära lukkuta oma südant ja kõrvu, ära lase oma vaadet pimestada, kõik viha ja vaenu ja tüli unustusse sängitades ja uinutades, vabalt, Looja peale lootes, ilma kartuseta otsusta . . .»

«Mida? Pastor Hahn ja praost Jürmann, halleluuja!»

««Saksa hertsogiriigiks, armas Eestimaa rahvas!» . . . Baadeni prints Adolf olevat kosjakandidaat hertsogitroonile. Ja olevat veel teisigi. Aga me lööme selle hertsogiriigi papist maja laiali, nagu siga lükkab ümber sõnnikuküna . . .»

«Õige. S i g a lükkab ümber k ü n a . . . Kust sa niisuguseid pärleid korjad?» küsis Vasak.

«Haruldased. Viimasel ajal korjan haruldusi.»

«Mis haruldused need on?»

«Haruldane hobune, haruldane vend, haruldane parunite üleskutse,» naeris Palm ise oma haruldusi. Juhanil ei jäänud muud üle kui nõus olla. Ainult ilgeks oli see muutunud, ilgeks Palmi loba, tema käitumine, salgamine, see pungis rasvane nägu.

Juhan võttis vastu Palmi hüvastijätuks ulatatud käe, nagu oleks see siilinahaga kaetud, nagu tuleks enne vaadata, kas ta ei ole mingi roojusega määritud. Kahtlane, kas maksab üldse enam selle mehega kõnelda . . .

Kui ta nõnda mõtiskledes ümber nurga pöördus, nägi ta Almat üle tänava tulevat.

«Tere!»

«Tere! Kuidas elad?»

Elatakse hästi! Miks mitte! Ametis? Ei ole! Alma naeratas, nagu oleks see väga lõbus, kui ametis ei ole. Ta väikesed valged hambad olid nii teravad nagu kalal ja nõnda valged, nagu oleksid äsja lubjatud. Pikaks oli ta sirgunud, hulga pikemaks kui mõni kuu tagasi, kus nad alles kursustel käisid. Siis oli ta plikakese-ohtu, nüüd aga justkui päris küps daam. Koolis kandis ta pikka valget, nagu pehmetest siidkiududest palmitud patsi; latv oli kiskunud krupsi, nagu oleks seda ümber sõrme hoitud. Kõrva ääres liikusid astumisel või inimeste möödumisel õrnad puhmad, mis oimukohal lõppesid paari lainega. Nüüd oli see juuksepats kadunud, paistsid ainult ümmargused «kotletid» kõrvadel, juuksed olid nagu tumedamaks muutunud. Kulmud olid endiselt mustad ja ripsmed veel lopsakamaks kasvanud, paindudes ülespoole, nagu oleks neid koolutatud. Ta vaatas nii maheda pilguga, nagu

tahaks ta paitada, kuid ei saa. Nahk oli tal nii peen ja valge nagu paber. Kummaline profiil oli tal. Juhan jälgis seda lõiget. Nina oli väike, sirge ja moodustas huultega peaaegu ühtlase joone, kuna huuled olid pruntis, nagu oleksid nad alaliselt suudlemiseks seatud. Alumine huul moodustas lõuaga mingi korrapärase hüperboolse kõvera. Ilus, sihvakas. Jalad väikesed, säärad sirged ja vormikad, puusad ümmargused, piht sale, õlad kitsad, käsivarred ümmargused, ilma ühegi plekita.

«Kuidas Helmi elab?» küsis ta millegipärast ja naeratas kavalalt.

«Ikka Helmi,» mõtles Juhan, «selle väike nina tunneb kindlasti sakslase lõhna . . .»

«Kas teie ei tea?»

«Oi, ma pole ammugi sinna saanud. Kord viimati tuli meile ja kutsus mu kaasa. Tulime teid külastama, aga teid pole kunagi kodus,» narris neiu, paljastades peeni hambaid, justkui tahaks ta neid meeleldi demonstreerida.

«Käisin Helmi juures,» ütles Juhan.

Neiu tõmbas ümmargused lihavad huuled veel rohkem prunti. Nad sammusid vaikides teineteise kõrval.

«Teile seal vist enam ruumi ei jätku,» tähendas Alma siis.

Juhanile oli selge, millest on jutt.

«Ei, see ei vasta tõele, alles olin seal. Ja Helmi kinnitas veel kord, et ta seda sisse ei lase.»

«Väga kena, et te teda usute.»

«Miks ma ei peaks siis uskuma, kui inimene mitu korda kinnitab?»

Alma naeris.

«Ja mis see siis teeb, kui inimesel on tuttavaid,» lausus noormees, ilma et ta ise oleks seda tundnud, mida ta väljendas. «Ma usun, et igal neiul on siin linnas tuttav sakslane,» jätkas ta pilkavalt.

Selle vastu protesteeriti kiiresti — polevat säärast asja, leiduvat neid küllalt, kes sakslastega ei tegele.

«Näiteks?»

«Ei pruugigi minna kaugele,» vastas Alma.

«Haruldus!» Ja Juhanile meenus, et Palm kogub haruldusi. Kuid Almale seda väljendada pidas ta sündsusetuks.

«Teie arvate, et kõik on siis niisugused, kes juhuseid otsivad?»

«Võib-olla on ka erandeid?»

«Mitte erandeid, vaid ma võin hulga tüdrukuid nimetada, kes põlgavad niisuguseid juhusteotsijaid.» Ja Alma hakkas loetlema Aliidesid, Aadasid, Lindasid ja Heleenesid.

«Aga Helmisid ei ole?»

Alma naeratas, siis vajutas ta musta pehme peakatte sügavamale pähe ning patsutas õrnalt pakse juukserõngaid kõrvadel, mille roosad lestaotsad paistsid nagu väikesed mündid. Üleni valges kleidis, musta mütsiga, näis ta nagu suur valge tuletikk musta väävliga. «Oma iluga äratas ta meeste tähelepanu ja naiste kadedust ning hea oli temaga jalutada,» nagu on kirjutanud keegi suur kirjanik.

Alma ulatas käe ja nad lahkusid.

«Kui blond,» ütles Juhan, kui avas värava ja viskas kiirel sammul üle hoovi.

Aga kui ta kord jälle linnas jalutas ja imetles magasinide aknail neid esemeid, mida ta kunagi polnud jaksanud osta ega kanda, siis üllatasid teda keegi sale daam ja paks härra. Daam oli ilus blond, musta kübaraga, ja ta lopsakate ripsmetega sinised silmad vaatasid heldimuses lihavale härrale, keda oleks võinud pidada ta isaks. Nad väljusid kustki kullassepaärist ja astusid kuhugi moekauplusse.

«Alma,» ütles Juhan endamisi. Tekkis mingi lääge tundmus, millest ta ei vabanenud enne, kui eemaldus sellest tänavast ja neist inimestest.

Harakas oli kord öelnud:

«Ilu on muutunud kaubaartikliks, nagu siinses korras on kõik müüdav, ka kunst ja kirjandus. Kellel kukkur, sellel ilusad naised . . .»

Need sõnad meenusid nüüd Juhanile. Ta kahetses, et oli Almat näinud.

XIX

Kuid ta unustas selle juhtumi varsti, sest saabusid tema arvates palju tähtsamad sündmused. Mõne aja pärast korraldasid nad uue salakoosoleku, kus osavõtjaid oli märksa rohkem kui eelmisel korral. Nüüd olid nad kolm uut meest juurde toonud, nõnda oli neid kogunenud ligi kümne ümber. Kõik olid enamasti laiade valgete nägudega noormehed, kelle sinised silmad kas kohkunult või midagi põrutavat oodates ümber vaatasid. Siin oli ka Harakas, kes rääkis pikalt-laialt

sakslastest ja nende hirmutegudest, — justkui välismaalastele, kes alles saabunud. Seda oli huvitav kuulata, sest kahtlemata teadis vanem seltsimees rohkem kui noored, kuid Juhan ootas midagi niisugust, mis annaks talle mingi kindla ülesande. Kõike, mida Harakas rääkis, oli ta juba kuulnud vanalt Vasakult ja teistelt, lugenud ajakirjandusest ja jälginud ise. «Kodanlaste löögirühmade ülemjuhataja» ust vilditades oli talle tulnud häid mõtteid, aga kui ta hakkas neid kokku võtma, olid nad enamuses haihtunud nagu aganad valjus tuules. Kui Harakas lõpetas, pakuti teistele koosolijatele sõna, kuid kostis ainult pikkade mändide kohin ja müha, eksinud linnu säuksumine, vankrite mürin ja kabjaplagin ja mõne auto tuututamine kuskil lähedal maanteel. Viimaks köhatas Juhan ja küsis:

«Palun mulle sõna.»

Sealjuures punastas ta kõrvuni ja vaatas kangekaelselt sõrmeküüsi, mis olid kriimustatud, roosakas-kollased ja sinise viiruga palistatud. Noortes vabrikupoistes tõstis ta elevust, sest nad tundsid justkui uhkust oma generatsiooni esindaja julgusest. Laiad valged näod, mõned päris blondid, mõned tumedama karvakasvuga, nõpsninalised ja laiasuulised, vaatasid Juhanile otse suhu, kui see pead tõstes lausus:

«Seltsimees Harakas andis meile ilusa ülevaate, aga minule tundub, et siin nagu puudub midagi. See on töö. Mida me peame tegema? Vaat, seda me ei näe. Me kuulsime, jah, et sakslased on teinud hirmsaid tegusid, aga kuidas nende vastu otsekohe võidelda, selle jättis Harakas ütlemata . . . ja mina ei oska siin ka palju ütelda. Mul oli võimalus kord ühe seltsimehega kokku saada, ta oli pidanud sakslaste eest redusse pugema . . . Tema rääkis, — mis ta nüüd on, et, et . . . me peame saksa soldateid agiteerima, et nad Nõukogude valitsuse vastu ei läheks ja ka meie kodanlikke härrasid ei aitaks.»

Koosolijaist käis kahin läbi.

«Seda muidugi, see on õige jah,» ütles lätlane. «Kui meie Riias olime, tegime ikka nii, et läksime kuhugi metsa ja tõmbasime punase lipu puu latva — vähemalt rääkisid seda vanemad seltsimehed — ja agiteerisime laiad töörahva hulgad sotsialismuse poole . . . Ega teisiti ei saa, kui peame kihutust tegema.»

«Õige mõte!» kiideti mitmelt poolt.

«Aga me unustame siin, et sakslased toetavad paruneid, ja

parunid võtavad kätte ja panevad maal orjuse jälle maksma . . . Siis peaksime ka seda ütlema, et saksa soldatid, kes on muidugi vaesed nagu meiegi ja meie kehvad talupojad ja . . . ja . . . et nad siis ei aitaks paruneid ja muid niisuguseid untsantsakaid ja tallalakkujate krantsikarja . . .» rääkis tüsedakoguline rässakas poiss.

«Nagu ma olen kuulnud,» algas keegi mustanäoline kurjade silmadega noormees, «olevat ju kodanlusel suured plaanid ja padrunid valmis ja nad ootavat parajat aega, et siin jälle suuremat veresauna korraldada . . . Ei tea, kas see õigus on, aga me peaksime siis valmis olema, et töölisklassi jälle maha ei notita . . . Tuleks siis ütelda, et saksa soldatid kodanlastele sõjariistu ei annaks.»

Alustas teine, kolmas ja nii edasi, kuni jutuajamine viimaks oli elavam kui tarvis.

«Kes ütleb, et eestlane ei võta tuld,» arvas lätlane ja naeris tubakasuitsust kollaseks parkunud hambaid välgutades.

Eestlased võtsid selle kiituse vaikides vastu. Nendel näis veel midagi asjalikku südamel pakitsevat. Keegi ajaski käe püsti.

«See on hea ja ilus küll, aga ega me siis nii vähekesi ka midagi tee. Meid peaks ikka rohkem olema. Vabrikus või vähemalt igas vabrikus, olgugi küll, et kõik paremad seltsimehed on lahti lastud ja saksa koerapiitsaga värava taha aetud, igas vabrikus, nojah, mis ma pidin nüüd ütlema, et, ah jah, et kui igas vabrikus oleks niipalju kui meid siin koos ja et igas vabrikus oleks niisugune ühisus või organisatsioon,» rääkis laia valge näoga noormees, üksisilmi kuhugi kaugusse vaadates, nagu oleks ta oma kõnet kuskilt puutüvelt lugenud.

«Hea rääkida, et teeme propagandat ja agiteerime ja jütleme saksa soldatitele ikka nii ja naa, seda ja teist, aga kuidas me siis jütleme, kui meie ei oska ni mii ega ni mää,» lausus üldise naerulagina saatel keegi hästi punaste põskedega ja peaaegu niisama helepunaste juustega noortööline vene murrakus.

«Jah, see on õigus — ni mii, ni mää!» hüüti heakskiitvalt.

Juhanil oli piinlik, nagu oleks ta unustanud koju mõne hädavajaliku riide ja peab nüüd alasti liikuma siin rahva hulgas. Kogu aeg räägib ta saksa soldatite agiteerimisest, kuid ei arvesta seda, et poisid ei oska ju nende keelt, erandiks vahest tema ise oma vaevalise purssimisega. Kuid ta oli optimist:

«Sellest saame hea tahtmise juures üle,» ütles ta. «Nüüd korraldatakse linnas ilmast ilma saksa keele kursusi. Ja me võime ju niipalju kursustel õppida, et sakslastele paari sõnaga ütelda, mis tarvis,» arvas ta.

Algas uus sõnaküsimine.

«Jea küll,» ütles vene murrakuga seltsimees. «Meie lähme kursustele, aga kui meil küsib raha, kes siis maksab?»

Lätlane kostis:

«Niipalju raha ikka leidub. Meil Riias oli nii, et korraldasime ise kursused, ja ma lõpetasin . . .»

Läti noortööline ei tahtnud enam edasi kõnelda, kuid Juhan mõtles, et lätlane lõpetas saksa keele kursused, ja ütles:

«Siis võid sa, Amatnieks, meid õpetama hakata.»

«Au oleks suur, aga ma ei oska isegi. Rääkimisse mis puutub, siis küll, aga kirjutamine, nemak!»

«Raha peaksime koguma, korjanduse tegema.»

Ja nüüd hakkas sadama mitmesuguseid esitusi: korraldada ise kursused ja palgata õpetaja, korjata õpperaha — sõnaga, keeleõppimine jättis kõik muud küsimused varju. Nõnda oli kerkinud mitmesuguseid raskusi ja nii palju takistusi selle nende arvates kõige lihtsama küsimuse juures, et nad ei mõistnud ega suutnud otsustada midagi konkreetset.

«Niisiis hakkame keelt õppima!» hüüdis keegi.

«Aga kust raha võtta!»

«Küllap niipalju ikka leidub.»

«Püksirihma vahelt — eks ole. Auk juurde ja rubla käes,» lõõbiti.

«Aga selle peale ei mõtle keegi, et sakslased selleks ajaks juba paljude pead kahekorra on käänanud, kui me keelekursused lõpetame. Ei see pole miski jutt ega kõne . . .» seletati valju häälega.

Paistis, et koosolek jääb poolikuks nagu eelmisedki, ja Juhan oli äärmiselt ärritatud oma saamatusest. Ta heitis uuriva pilgu Harakale. See vidutas siniste kotikestega silmi, pahvis närviliselt suitsu ja kuulas noormeeste juttu, ajades huuled kentsakalt irvakile, nagu võtaks ta sõrmest pindu välja.

«Kutsu ometi korrale, sa nagu vanem mees, ja teeme siiski otsuse,» ütles Juhan hädaldades, mispeale Harakas hüüdis:

«Tasa, poisid! Teeme miski otsuse! Et kes läheb kursustele, kes ei lähe. Ja siis agiteerime sakslasi. Seltsimees Vasak on sellega juba algust teinud!»

Juhanile see ei meeldinud. Tuli meelde, et mullu olid koosolekud olnud teisiti, ikka kirjalikult oli tehtud otsuseid, mingi paber oli lükatud protokollija ette, kuid nüüd polnud neil ju kirjatoimetajatki. Siis oli vastu võetud pikki resolutsioone, mis kõnelejad ja koosoleku juhatajad olid ette lugenud, siis oli hääletatud ja hääli loetud, kuna nüüd polnud neil midagi sellist. Kui ta oma mõtetest Harakale vihjas, vastas see:

«Siis oli Nõukogude valitsus, nüüd ei ole.»

«Justkui isa, mitte midagi pikemalt,» mõtles Juhan.

«Nüüd võiks ju ka,» ütles ta siis.

«Nüüd oleme põranda all ja siin protokolli ei peeta.»

«Siis panen hääletusele.»

«Mis asja?»

«Noh, et kes on kursuste poolt.»

Ja nad hääletasid, kes on kursuste poolt. Kes siis kursusi põlgab? Aga mis kursused või kuidas, jäi lahtiseks. Edasi otsustati, et igas tehases tuleb moodustada rakuke. Millal järgmine kord kokku tulla, ei üteldud.

«See on konspiratsioon — eks kutsume, kui tarvis, siis anname koha ja aja teada,» ütles Harakas autoriteetselt. Juhan nõustus.

Nad valgusid laiali, kes paaris, kes kolmekaupa. Ja siledate männitüvede vahelt võis kuulda sõnu «sakslased», «kursused», «raha», «agiteerima», «propaganda».

XX

Mõne päeva pärast oli linnas paremini riietatud inimeste, voorimeeste, linnavahtide, majaomanikkude ja kaupmeeste hulgas suurt elevust märgata. Kui Juhan oli parajasti töötuppa jõudnud ja toodud laua-seljatäie maha visanud, nägi ta aknast pikka autoderida, mis venis Toompea poolt mööda puiesteed mäest alla, kahe torniga kirikust mööda, väljakule, kus soome graniidil seisis tohutu Vene tsaar Peeter. Juhan jooksis tänavale, kuhu oli kogunenud üksikuid pealtvaatajaid.

«Kuningad sõidavad,» ütles keegi nälginud näoga vanamees kulunud pintsakus ja katkistes saabastes.

«Käisid asumaid vaatamas,» kostis selja tagant.

Vooris autosid saksa ohvitseridega, kindralitega; punased sinelivoodrid ja lampassid paistsid eredate laikudena, nagu

veetaks inimesi, kelle rinnust, kõhust ja jalgadest jookseb veri.

«See halli habemega ... See ...»

«Kuningas või?» küsiti.

«See on kroonprints.»

«Kroonprints — halli habemega, trooni oodates vanaks läinud,» ütles vanamees ja liigutas lõuapärasid, nagu oleks tal mingi kõva ese suus.

«Nüüd on unistus täide läinud, tuleb siia troonile.»

«Siia? Ei see siia tule, see on Baieri kroonprints,» kuulis Juhan.

Kõik on Baierist — Halske, kroonprints ja kõik need rumalad sakslased, mõtles ta. Ta liikus koos rahvaga väljaku poole, kus peeti saksa vägede paraadi. Hallide sõdurite read liikusid kolonnidena, jalga veidralt kõrgele tõstes ja vastu munakive virutades, nii et raudkontsast sädemeid lendas. Halli habemega vanamees seisis saksa kindrali mundris, raudrist rinnas, ühepealise kotkaga ning piigiga kiivris — see rõhus raskesti ta laupa, nii et ta pea oli surutud üsna õlgade vahele. Tsaar Peeter vaatas neist üle, justkui oleksid need sakslased, sõduriterühmad ja kindralid ühes kuningatega niisama tühised nagu need rootsi kindralid, kelle ta oli paarisaja aasta eest purustanud. Peetri raudsaapad olid suuremad ja raskemad kui jalgaloopivate sakslaste omad.

Väljaku ümber kastanite all jalutasid hästiriietatud inimesed ja kõnelesid saksa keelt. Pikad mehed kõverate ninadega, golfipükstes, käes koerapiitsad, mida nad plaksutasid vastu pruune säärekatteid. Mõned olid lihtsas tänavülikonnas, kuid hästi puhtad, hästi siledad, hästi söönud ja hästi lõbusad. Daamid olid samasugused kongusninalised kõrendid, pikkade säärtega, puusadeta, madalate kontsadega, juuksed kuidagi veidralt kuklasse soetud. Olid ka kohaliku saksa kooli õpilased, roheliste mütsidega, pikad, peened, kõrgetel jalgadel, nagu kõnniksid nad karkudel. Mõnel veidralt vinniline nägu, mõnel äärmiselt suur nina ja värvita silmad.

Juhan oli huvitatud neist sõdureist, kes nii uljalt jalga tõstsid ja põida ette viskasid, nagu tahaksid nad jalaga virutada nägematule vaenlasele. Neil olid surmtõsised näod, raudkiivrid peas, rihm lõua alt läbi, nõnda et nina vaevalt paistis ja lott oli ette kistud. Pikkade kolonnidena marssisid nad sirgetes ridades, nagu oleks neid lapsest saati treenitud. Kui

nad printsi eest mööda defileerisid, pöörasid nad pead, nagu oleks neid kuskilt keskusest traadist tõmmatud. Jalga löödi veel innukamalt vastu kulunud ümmargusi raudkive. Pikad isandad ja saledad emandad ühes oma pikkade ja mandunud välimusega poegade ning tütardega trügisid ettepoole, et marssivaid vägesid paremini näha.

«Ach, wie schön!» ohkasid nad.

«Wie grandiös! Mein Gott, welche Macht! Energie! Das ist unsere Hoffnung,» õhkas keegi vana eideke, kelle halli pead ehtis must tanu nagu tuulepesa. Härrad ja daamid vaatasid tagasi pühalikus harduses.

Paraad lõppes, kroonprints ronis autosse nagu vana rauk ahjule pärast väsitavat püstiseismist. Rahvas valgus väljakule, kus mõni vaatas maha, justkui sõdurite jälgi otsides, mõni heitis kurja pilgu Peetrile, kes endiselt oma pikkades saabastes graniidil seisis. Kaarli puiestikus algas «Platzmusik». Siia kogunes kuldne noorus, kuna vanemad parunid ja vonnid valgusid koju, et tähtsat päeva viinade ja praadidega pühitseda.

Juhan oma tööriideis tungis mööda neist noorsandidest ja preilidest, kes heitsid talle viltusi pilke, kui ta juhtus neid määrdunud küünarnukiga riivama.

Keset puiesteed oli paigutatud paarkümmend saksa sõjaväelast-moosekanti, kes joristasid kalke saksa marsse, nagu oleks vali tuul kuskil pööningul puhunud elutuile vasktorukestele, mis nii heledalt ja üksluiselt vinguvad, nagu oleks neil ainult üks keel.

Kui Juhan nähtust Harakale rääkis, ütles see:

«Võimu paraad. «Rahvas» toetub võimule — võim oli see raudkonts ja teraskiiver . . .»

«Ka Dielke oli seal, kiiver peas, ja tõstis jalga sama vahvasti kui teised,» ütles Juhan.

«Küllap temagi peab «rahvast» toetama. Elu on kord niisugune. Soldatid on kõik pealt hallid, — kuidas nad seest on, kes seda näeb.»

Õhtul meenus Juhanile, kuidas isa oli käskinud mitte sõnu teha, vaid tegusid. Sellepärast ei lausunud ta kellelegi midagi, vaid pani puhtamad riided selga ja lahkus kodunt. Koosolekul võetud seisukoht oli tal selgesti meeles. Et oma valitsuse ja töölisklassi kasuks kihutust teha, on tarvis mõista seda keelt, mida kõnelevad saksa väed. Muidugi, ka muud kõike

on tarvis, oli Juhani arvamine, kuid mida nimelt ja kuidas, seda ei mõistnud ta täiesti. Keel oli aga kõige lihtsam. Ta võttis kioskist lehe ja luges, et kuskil kooliruumides korraldatakse saksa keele kursused. Ta otsustas kiiresti tegutseda ja «seltsi» liikmeid niipalju kui võimalik kaasa tõmmata. Aga kui ta neid otsima läks, siis oli lätlane jalgpalli löömas, venelane kuskil kaarte mängimas, teised magasid voodis väsimust. Ainult ühe kaaslase sai Juhan. See oli paks, jäme, kangesti tugeva lõua ning suure suuga mustaverd poiss, nimega Oskar Väike. Oskar Väike käis Kopli laevatehases tööl ja oli lukussepana mullu kuulunud metallistide ametiühingusse.

«Minul teda vist vaja ei lähe, aga ma võin õppida,» lausus noormees jämeda mahlase bassiga.

«Kas sa saksa soldatitega kokku ei puutu?» küsis Juhan.

«Miks ei puutu.»

«Miks sul siis keelt vaja ei ole? Neile tuleb selgeks teha, et nad Nõukogude valitsuse vastu ei sõdiks.»

«Seda Nõukogude valitsust ei ole kuskil näha.»

Juhan hakkas naerma.

«Siin praegu ei ole. Aga ta võib tulla, ja sellepärast . . .»

«Ah sellepärast,» vastas Oskar pikaldaselt.

Nad astusid kursuste büroosse, kus neid keegi säbruspäine preili registreeris ja õpperaha ette küsis. Kuid kummalgi polnud raha kaasas. Polnud parata, tuli tühjalt tagasi minna. Alles järgmisel palgapäeval võisid nad nõutava summa tasuda ja neid võeti saksa keele kursuste kuulajaiks. Siin oli kirju publik. Juhan ja Väike olid tulnud saksa keelt õppima, et saksa sõdurite hulgas kihutustööd teha, — haruldane eesmärk. Kuid rõhuv enamus oli kantseleiametnikke, postiametnikke, raudteelasi, äriteenijaid ja muid väikesi inimesi, kellele saksa okupatsioon ja saksa orientatsioon olid veeretanud ette ootamatuid raskusi. Eluaja olid nad teise keelega harjunud, olid rahulikult leiba teeninud, pidades ennast paremaks lihttöölistest, tahmastest vabrikuproletaarlastest, kuid nüüd korraga tuli hakata ümber õppima. Siin oli valge pintsakuga, tüse, halli pea ja kikkhabemega vanahärra, kes kurtis:

«Vana ea sees peab inimene veel koolipingis pükse kulutama, küll on hull!»

«Pole parata, papa,» lohutas teda noor blond neiu, kelle sõrmed olid tindised päevasest kirjutamisest kuskil kontoris.

Siin oli vanemaid naisterahvaid, lihtsate soengute ja krobeliste sõrmedega. Kui nende kutset küsiti, siis vastasid nad:

«Majateenija.»

Kõigil tuli saksa keelt õppida.

«Rumal on selle väikerahva seisukord. Arvab mõni suurem heaks käpa peale panna su ihule, siis jalg kõrile ka su vaimule,» kirus pikk lahja, vist tiisikushaige raudteeametnik, hoidudes kütmata ahju lähedale, justkui oleks ta sealt soojust otsinud. Kõigi pilgud vaatasid aralt pika kõneleja poole, see aga rääkis kartmatult:

«Kõik on sind tallanud . . .»

Ta leksikon koosnes sõnadest, nagu tallamine, nülgimine, närimine, õgimine, pumpamine, veeremine, määrimine, mis olid enamasti ühenduses raudteega.

Teda vaadeldi uudistades.

«See on Roodi rahvas,» tähendas Juhan, kuid Väike ei mõistnud. Juhan ei seletanud ka, kes on see Rood, vaid kordas teiste sõnadega:

«Väikekodanlus, kellele toetub demokraatlik vabariik.»

«Ah iseseisvus?» küsis Väike.

«Nojah.»

Tuli kursuste juhataja, kes ühtlasi ka keelt õpetas. Eelkõige paistsid silma mehe imelikud prillid, sest tal polnud ees mitte ühed prillid, vaid kahed. Näpitsad tagapool, nikkelraamidega eespool, ja mõlemad paksud, nagu oleksid tal jäätükid silmakoobastes. Silmad ise paistsid pisikestena, halli- ja valgesegastena, nagu oleksid värvkile ja silmavalge laiali valgunud, moodustades kirju kaustikukaane paberi. Kogu see prillikoorem vajutas ta ninaluule sügava armi, raamid olid tunginud lihasse, sulgenud vere ja muutnud ninaotsa punaseks nagu rohke alkoholi tarvitajal. Ja imelikult kõhatas ta — ühtki lauset ei saanud ta lõpetada, enne kui ei kõhinud, vahel koguni läkastanud. Ta oli paksuke, võis arvata, et ennemini matsid ta hinge rasvad kui tiisikusepisilased. Ülemised esihambad puudusid ning seetõttu oli pealmine huul sisse vajunud nagu vanal inimesel, muutes hääldamise susisevaks. Ta lauseehitus oli germanistlik, ja pikk raudteelane ütles:

«Kadakas, susiseb ja käriseb ja kõhatab nagu vana vedur, mis vett läbi laseb.»

Kuid õpetaja kergitas prille ja lausus:

«Kes tahab kuulata ja saksa keelt õppida, see jätku kadakad ja vedurid. Veduritega kadakates ei sõideta, seal jooksevad ainult karjapoisid . . .»

Teravused ilmnesid esimesest pilgust ja pilkamine ning narrimine olid paksu, pimeda, suurepealise õpetaja lahutamatuks kaaslaseks.

Õpilased jaotati kahte gruppi — algajad ja edasijõudnud. Juhan sattus viimaste hulka. Ülesanded olid seal muidugi raskemad. Õpetaja vaatas kirjute silmadega justkui läbi jääkamakate ja ütles:

«Teie saate siin saksa keele selgeks õppima, et võite oma igapäevast leiba teenida.»

Juhanil oli aga igapäevase leiva teenimine kaunis kibe, sest viimasel ajal hakati nõudma, et hoone remont peab kiiremini lõpule jõudma. Ametisse palgati veel tehnik, sest vana Vasaku oskuses ja usinuses hakati tugevasti kahtlema: üks lagi oli jälle sisse kukkunud, ja oli märgatud, et mehi puudub sageli töölt või nad magavad mööda pingialuseid. Sunniti tegema ületunde. Loomulik, et õppimiseks ja tunni ettevalmistamiseks jäi Juhanil vähe aega. Et aga kursustel püsida, pidi ta täitma kõik õppeülesanded — kirjatööd ja pähetuupimised. Kui keegi kursuslastest julges ülesannete täitmisest loobuda või polnud korralikult õppinud, pahvatas härra õpetaja:

«Oli kord mees ja mehel oli hobune, hobune ei tahtnud vedada. Oli veel üks mees, sellel oli ka hobune, ka see oli laisk. Hakkasid mehed vaidlema, kumma hobune on laisem, ja see pidi võitma, kumma hobune jõuab linna hiljem. Sant tuli vastu ja hüüdis: mehikesed, vellekesed, päike veereb, päike tõuseb, tõuseb, veereb päikene, aga laisa hobusega jääte ikka teele. Andis siis meestele head nõu. Mehed võtsid piitsa ja hakkasid laisku loomi peksma. Hobused jooksid hinge välja. Mis nõu andis sant? Seda arvake kodus! Siin peab aga kiiresti üles ütlema, muidu tuleb sant ja annab head nõu, mis laiskadega teha . . .»

Täiskasvanud inimesed vaevasid pead grammatikareeglitega ja isegi Goethe ja Schilleri salmikestega.

Kui pikk raudteeametnik nurises, et sellel ei ole praktilist tähtsust, siis tegi õpetaja selgeks:

«See kasvatab teie ilumeelt, sest püha luule tuluke tõstab teie hinge kõrgele, nagu tõuseb lillelõhn aasal sinise taeva poole.»

Härra õpetaja kallutas pea viltu, nagu oleks talle teisele kõrvale löödud, ja ta kahekordsed prillid läikisid nagu püha luule tuluke.

Järgnevaks tunniks anti kirjatöö — suvekirjeldus, mis pidi tehtama täiesti «oma väega», kuid Juhani aeg oli piiratud ja «oma väega» valmistamine nii keerukas, et töö ähvardas hilineda. Ta kasutas siis väljavõtteid raamatuist ja seadis kirjandi lühidalt ning võrdlemisi korralikult kokku. Aga kui õpetaja tööd tagasi tõi, siis jagas ta noomitusi peaaegu igale õpilasele.

«Kole palju on vigu, nagu oleksite te kogu aeg olnud need laisad hobused. Ainult üks mees on mul olnud korralik. Tema on raamatu kätte võtnud, laua taha maha istunud ja kirjutanud sealt ära ühe ilusa suvekirjelduse, — kas kirjanik Grimmi või selle suure luuletaja Hauptmanni sõnade järgi. See on üks rumal tegu, aga ma ei ütle selle inimese nime, et tema häbi mitte rahva ette ei tuleks.»

Kõik vaatasid tagasi, kõrvale ja ümberringi, nagu otsiksid nad halva haisu levitajat. Ainult Juhan istus kõrvuni punasena, nagu oleks ta saanud sauna, ega tõstnud silmi. Tal oli samasugune tundmus nagu siis, kui Tarkpea jagas lõputunnistusi.

Kirjandid anti kätte ja tund läks edasi endise igavuse, endiste pilkamiste, endiste manitsustega.

Tööl muutus aga Juhani seisund kõikuvaks. Isa oli lasknud teda õhtule varem ega nõudnud ületunde, kuid tehnik vaatas asjale teisiti. See oli vibalik, pika näoga mees, keskealine, hallide silmadega ja suure küürus ninaga. Kui ta astus, nõtkusid ta põlved, justkui löödaks talle igal sammul tugev hoop keset pealage.

«Kus on siin Juhan Vasak?» küsis ta ühel õhtul, kui tehti ületunde. Juhan Vasak puudus.

«Homme hommikul saatke ta minu juurde!» anti käsk.

Polnud parata. Juhan aimas, et tal on nahatäis soolas ja vallandamine möödapääsematu, kuna Viegandit nähti nüüd sageli uue tehnikuga sosistavat. Kahtlemata oli see polituurijooja näinud nii mõndagi «saladust», nagu lehelugemist ja sakslastega jutlemist, nende «agiteerimist ja mässule kihutamist».

«Ma olen niisuguseid tärnikandjaid ennegi näinud,» suurustas Juhan. «Meil vabrikuski oli tehnik, ankur ja kirves mütsi

ees, aga küsisid juhatust, siis lõi käega: eks te ise näe... tumedam oli kui tööline...»

Härra tehnik kuulas seda pealt, sest ta oli võtnud bürooks lähedaloleva väikese ruumikese, mille uks oli paokil. Ta süda kihvatas: niisugune noorus, missugune jultumus!

«Kas Juhan Vasak on tööle ilmunud?» küsis ta üle ukse.

Juhan läks büroosse. Siin hakati teda esmalt noomima ja siis süüdistama meistri korralduste ignoreerimises, mis seisvat selles, et ta keeldub ületunde tegemast.

«Ja peale selle, ma ei kavatse teid anda võimude kätte, sest me ise ei poolda niisuguseid võime... То есть, me pooldame seaduslikku keisri võimu, kes on vangis enamlaste käes... Ja te olete ka üks bolševik, seda olen ma siin kuulnud, ja te toote siia niisuguseid lubamata lehtesid ja kihutate üles saksa soldatisi, mis läheb kõik под уголовный суд, под полевой суд, aga ma ei taha võimudega ajada niisugust asja... Et te oma nägu siia enam ei näita ja tööle ei tule. Ja niisugune häbematus pealekauba, nagu te alles seal pomisesite.»

Juhan katsus vastu vaielda ja seda pikka süüdistust ümber lükata, kuid teda ei lastud rääkida. Tehnik käratas:

«Марш вон! Большевистская морда!»

«Ise oled morda!» ütles Juhan veel ja lõi ukse kinni.

Nüüd võttis ta tööriistad selga ja viis koju. Keldrist, kus vedelesid vanad haigemaja raudvoodid, küsis ta teisel päeval saksa sõdurilt ühe rubla eest veel ühe ilma põhjata voodi ja viis koju, sest hiired olid muutunud põrandal äärmiselt jultunuks. Voodi pandi tagatuppa vastu külma välismüüri, laudadest tehti põhi alla, aga ääred olid nii kitsad, et lauad ei tahtnud pidama jääda. Ja ühel ilusal ööl, kui Juhan ringutas, käis kõva kolin — voodi põhi kukkus alt ja Juhan oli voodi all.

«Varastatud voodi, põhi ei püsi,» ütles isa.

«Kus ta varastatud on, kui on ostetud.»

«Kanguse pärast lasti töölt lahti, eks nüüd minnakse täiturule kauplema!» ütles isa.

Juhan vaikis ja parandas ööpimeduses voodi põhja.

Juhan oli vallandatud päeva pealt. Talle ei teatatud ette ega makstud ette.

Saksa keisri seadused!

Vähese rahaga taskus oli ta tänavale visatud. Midagi polnud peale hakata.

Kursuste tasu oli õiendatud, siin võis ta veel käia ja nüüd oli ta tunniks alati hästi õppinud.

«Vanade roomlaste kõrge kultuur põhjenes nende laiskusel,» oli ta kuskilt lugenud. «Seda tulevat tõlgitseda nii, et rooma isandatel oli vaba aega, nagu on nüüd minul — va rooma isandal!» ütles ta lohutusena või pilkena.

Nüüd hulkus ta päevade kaupa linnas, vanakraamiturul, mererannas. Kõikjalt haigutas vastu igavus, tühjus ja rõhutud meeleolu. Linn oli muutunud mingiks kõrvaliseks saksa provintsikolkaks, kus tänavail kuuldus saksa keelt, jalutasid vanad saksa eided üksteise käe alt kinni, pehmed poolsaapad jalas, levitades kopitanud lehka, nagu oleksid nad pugenud välja mõnest hallitanud kirstust, kus nad olid rahulikult puhanud mitukümmend aastat. Nüüd ludistasid nad mahedasti oma hambutu suuga armsaid saksa sõnu, nagu oleksid lutsutanud kalleid kompvekke. Saksa koolide õpilased liikusid parvedena ja kõnelesid, hüüdes valjusti üksteise nimesid, arutades oma asju valjus saksa keeles nagu kuskil hoovis. Pikad kõverate ninadega isandad liikusid tähtsate nägudega ja paksude portfellidega südalinnast Toompeale ja tagasi. Ärides nõuti saksa keelt ja teeniti teises järjekorras, kui keegi sellest julges loobuda. Saksa sõjaväelased saalisid edasi-tagasi, madrused pummeldasid kõrtsides, avalikud naised olid üksnes sakslaste teenistuses ja olid õppinud tõnkama saksa keeltki. Saksa lipud lehvisid katustel, saksa laevad seisid sadamas ja laadisid kaupu mitte sisseveoks, vaid väljaveoks. Saksa lennukid tiirlesid õhus, raudristid tiiva all, nagu tahaksid nad neid pommidena alla lasta.

Turul kõlas saksa keel või siis nii vigane kohalik keel, et maamehed ega turunaised seda ei mõistnud. Ostjad olid saksa seltskonnast, pealtvaatajad — kohalikud töötud, maarahvas. Või, juustud, singid, munad, liha ja leib olid jõuka rahva rõõmuks ja vaeste inimeste silmahimuks.

Jälle sattus Juhan kord vanakraamiturule. See oli kõigist aegadest kõige elavam. Poolpeetud riiete, mööbli, anumate, torude, kraanide, kruvide, mutrite, saabaste, kingade, kalosside ja mütside müüjad seisid reas, oodates tulemata ostjaid. Tubaka, paberossi, tuletikkude, trakside, sokkide, peeglite ja taskunugade lauad kirendasid päikeses nagu magasini aknad. Ei, Juhan ei tahtnud siin viibida, tal oli kaubitsemisest kurb mälestus ja ta kadus eemale. Viimase pildina jäi veel silme

ette püsima müüri ääres maas kükitav vana vigane sant, käed moondunud veidraiks lihatompudeks, jalad kõveras istmiku all, kes mängib kulunud, vastikult krääksuvat viiulit ning pööritab veidraid valgeid silmi, kui talle visatakse liiga väike raha. Sealsamas on pime mees konstrueerinud lihtsast lauatükist mingi «mänguriista» ja teeb sellel lihtsat, algelist, metsmehe meloodiat. Talle antakse mitte mängu, vaid selle kurioosumi eest, mida ta hoiab oma lõua all nii õnnetu näoga, nagu oleks ta kaotanud mitte ühed, vaid kahed silmad. Pimeda poiss aga keerab paberrahasid rulli ja topib varrukasse, pühkides ükskõikselt käeseljaga alaliselt vesist nina.

XXI

Ajad kaldusid sügisele. Pargis ja puiestikus muutusid puulehed krobeliseks ja kollakaks. Ööd läksid pimedamaks, tänavail põlesid tuled ja inimesed kandsid sügisriideid. Ka Juhan tõmbas palitu selga ja veetis vabu õhtuid töötatöölisena mööda linna hulkudes või kuskil pingil istudes ja muusikat kuulates. Teatri ees kolmenurgelisel muruplatsil istus ta sageli pärnade all pingil ja kuulas suveaias mängitavat kammermuusikat — viiulit, tšellot; see kajas sentimentaalselt ja lüüriliselt ööpimeduses. Kostis klaaside kõlinat, mõne joobnud daami kiljumist, mõne isanda rõhkimist, nugade-kahvlite kõlksumist. Juhanile jäi mulje, nagu istuks ta turul nähtud veidralt vigaste kätega sandina lossi akna taga ja ootaks raasukesi isandate laualt, mis rikkalikult veinide ja roogadega kaetud. See mõte lõi talle alati okkana südamesse ja sundis tõusma ning eemalduma.

Kursused jõudsid lõpule — raudteelased, kontoriteenijad, ärisulased, hallis riides halastajaõed, kelle valged peakatted andsid neile nunna välimuse, purssisid prillitatud õpetaja meeleheaks võrdlemisi ladusalt saksa keelt. Nüüd anti neile koostada kiri sõbrale «või sõbrannale», nagu vanamees köhatades naeris, kusjuures ta hambutu suu mustendas nagu tühi ahi.

Juhan käis ja mõtles, mida ta peab kirjutama ja kuidas kirjutama. Ja kui ta kodus üksinda laua taga istus ja pilgu pimedasse aknasse heitis, siis nägi ta, et vastasmajas, üle aia, kus kasvas vilets ja kidur taimestik, vehkles keegi mees kä-

tega. See oli linna misjonär Oras, kes oli tõlkinud magusaid lugusid «sel piibli põhjal». Nähtavasti võitles ta praegugi mingit teost tõlkides või koolilaste vihke parandades oma vaimuga. Palmi rahvas kõik. Palmid ja Roodid siin ja selles ümbruses. Ja Juhanis tekkis mingi võitmatu opositsioonimeeleolu ning vastikustunne nende klanitud hingede ja välispidiselt viisakate idiootide vastu, kes oma südames on valmis jalga teise kõrile panema. Ta võttis sule ja nagu iseenesest veeresid sõnad talle endale üllatusena paberile:

Den 25-sten August im Jahre 1918.
Reval

Lieber Freund!

Wie Du weisst, es wurde hier im unseren Lande im vergangenen Jahre eine Arbeiterregierung durchgeführt, und es wurden alle Güter von Baronen und anderen Gutsbesitzern weggenommen und in die Hände der Landarbeiterkomiteen übergegeben. Dann haben die Gutsbesitzer und ihre Helfeshelfer, die estnischen Graubaronen und die estnische Bourgeoisie, die deutschen Truppen eingerufen und die Arbeiterregierung oder Nõukogude valitsus wurde niedergeschmissen. Gewiss, unsere Arbeiterregierung war sehr jung und konnte keinen tüchtigen Widerstand gegen den deutschen Regulärtruppen und Militärmächte entgegenstellen. Jetzt geht's bei uns sehr schlimm, die Löhne und Gehälter sind abgebaut, aber die Preise steigen auf und überhaupt, jetzt müssen wir hungern, denn die Arbeitslosigkeit ist überall zu bemerken.

Weisst Du, lieber Freund, in welchen Notzustand wir und meine Familie geraten sind? Wir haben die Suppe gegessen, die aus Pferdeknochen gekocht wurde. Meine Mutter und Schwestern sind ganz gesund, nur die Mutter hatte sich einmal betrunken, denn die Deutschen haben unsere Stadt mit Wein und Samagonn statt Brot und Butter versehen. Jetzt bin ich wieder ein Arbeitsloser, denn ein Verräter hatte über mich manche Beschwerde geführt und der Techniker hat mich wegen politischen Anlassungen weggejagt. Dieser Spitzel!

So! Jetzt würde ich dankbar sein, wenn Du Dich bemühst, mir zu schreiben. Wie geht's bei Euch und wie

kuramierst Du? Meine Helmi ist ganz originell und rätselhaft.

Dein Juku. [1]

Juhan ei kaalunud pikemalt, kas see kiri on keeleliselt ja grammatiliselt küllalt õige või millist mõju avaldab see prillidele, ta ainult tundis seesmiselt teatud rahuldust, sest oli omateada saanud südamelt väljendada kõige pakilisema.

Mõne päeva pärast kutsuti Juhan Vasak kursuste büroosse. Ta teretas viisakalt ja lausus:

«Mind on vist siia kutsutud?»

«Jah, teid on kutsutud!» kõhatas õpetaja, kelle nimi oli Juhanile juba teada. Meest hüüti Emil Gutmanniks.

«Mis te olete siia kokku puterdanud? Nagu mõni parteiliider, nagu mõni poliitikatuus, nagu Kingissepp ja kompanii! Frechheit! Mis tähendab Helfeshelfer, Graubaronen? Niisugune ebakultuura? Keelt ei viitsi teie selgeks õppida, teie proklamatsioon kubiseb vigadest, aga kiiremeeste rumal poliitika on teil selge nagu vesi. Ütelge mulle, kes aitas teil selle kokku seada?»

Juhan vaatas, silmad pärani, nagu tahaks ta neid veel laiemale ajada, kuid ei saa enam ja on sellepärast õnnetu.

---

[1] 25-ndal augustil 1918. aastal, Tallinnas

Armas sõber!

Nagu Sa tead, viidi meie maal mineval aastal läbi töölisvalitsus ja võeti üle mõisad parunitelt ja teistelt mõisaomanikkudelt ja anti mõisatööliste komiteedele. Siis mõisaomanikud ja nende abilised, eesti hallparunid ja eesti kodanlus kutsusid sisse saksa väeosad ja töölisvalitsus ehk Nõukogude valitsus kukutati. Muidugi, meie töölisvalitsus oli väga noor ega suutnud avaldada küllaldast vastupanu saksa regulaarvägedele ja sõjavõimudele. Nüüd käib meie käsi halvasti, palgad ja teenistustasud on alandatud, aga hinnad tõusevad ja üldse peame nüüd nälgima, sest kõikjal on märgata tööpuudust.

Tead Sa, armas sõber, millises viletsuses oleme meie ja mu perekond? Meie sõime hobusekontidest keedetud suppi. Mu ema ja õed on üsna terved, ainult ema oli kord joobnud, sest sakslased on leiva ja või asemel meie linna varustanud veini ja samagonniga. Nüüd olen jälle töötu, sest äraandja on minu peale kaevanud ja tehnik ajas mu poliitilistel põhjustel minema. Niisugune nuhk!

Nii, nüüd oleksin tänulik, kui võtaksid vaevaks mulle kirjutada, kuidas teil läheb ja kuidas kurameerid. Minu Helmi on väga omapärane ja mõistatuslik.

Sinu Juku.

«Ise tegin,» vastas ta siis.

«Ise? See on su, koera, vale! Ise ei tee sa midagi, niisugune kollanokk, kõrvatagused alles märjad, tema räägib niisugust juttu, — veini ja samagonni leiva ja või asemel! Missugune vale!»

Ja härra Gutmann põrutas vastu lauda, nii et ta silmad valgusid veel rohkem laiali ja läbi kahekordsete prillide ei paistnud muud kui sinise- ja valgekirjud laigud, nagu oleks seal kaks tükki kirjut seepi.

Kui Juhan ikka veel vaikis, käratas ta:

«Suu on kui saviga kinni määritud. Idioot! Mis võivadki joodikud paremat sünnitada.»

Juhan hakkas nüüd kogu kehast värisema. Tal tõusis kahvatuse asemel puna näkku, käed tõmbusid kramplikult rusikasse, üks jalg nihkus ette ja ta jäi seisma, nagu kavatseks ta üle kraavi hüpata.

«Mina tunnen ennast veel selge mõistuse juures olevat, aga mõni mees on juba ogar,» ütles ta.

Sellest piisas. Gutmann tõusis laua tagant ja karjus:

«Välja, välja, et ma su nägu ei näe! Lontrus!»

Juhanil polnud muud teha kui lahkuda.

Nüüd ootas ta mitu päeva tagajärgi, kuid viimaks ununes see vahejuhtum nagu halb unenägu. Gutmann oli Juhani kirja armsale sõbrale lõhki käristanud ja paberikorvi visanud, kuna see tema arvates paragrahvikonksu taha siiski ei mahtunud. «Ega ma pole mõni politsei,» oli ta ütelnud. Kuid Juhani kiri oli jätnud härra Gutmannile sügava mulje. Tal oli harjumuseks tänaval käies pomiseda, kusjuures ta kaela väänas, nagu oleks nahk kõrisõlmelt krae vahele jäänud, köhatas, nagu oleks tal kalaluu kurgus, ja suu liikus, vormides ebamääraseid sõnu. Nüüd kordas ta: «Helfeshelfer, Helfeshelfer, Graubaronen, Graubaronen» ja viimaks: «Dieser Spitzel! Solcher Spitzel! Spitzel! Tritzel! Pitzel, Schnitzel, Witzel!!! — Meine Helmi ist ganz originell, äh, äh, äh. Kollanokad!»

«Nojah, Helmi on tõesti omapärane,» mõtles ka Juhan, uuesti meenutades oma kirja. «Tea, mis tema sellest kõigest arvaks? Ja, oh sa mu meie, mis peaks see Halske tegema! Vaja kohe minna Helmit külastama. Nüüd on uudiseid.»

Juhan seadis end jälle seisuse ja võimaluste kohaselt korda, et sammud õhtul Helmi poole juhtida.

Päev oli olnud vihmane, hall, tänavad porised, nii et linnas

hulkumine ei pakkunud naudingut. Kodus oli ta peaaegu terve päeva lugenud, pannes raamatu kõrgele laiale keldriaknale ja seistes püsti nagu puldi taga. Kui silmad väsisid, vaatas ta üles vastasmaja aknale, kus Luisu mustapealine teenija nagu meelega nii kaua askeldas, pühkis ja kraamis. Reinvarrepõõsad, mille õied hakkasid pudenema, suhkruherned, mis olid kidurad ja kitsaste tühjade kaunadega, varjasid vaate alumise korra aknaisse, kus ainult ühest paistsid püha misjonäri noor tütar ja selle tasane ema, kes oli konna nägu, kehast lai, matsakas, nagu lössi vajutatud. Luisk vaatas ülalt loperguse näoga, avas akna, pani suure kirju koera käpad üle aknalaua ja nad vaatasid siis kahekesi nagu vennad, nõnda sarnased olid nad. Veidi aja pärast kostis Luisu korterist lõõtspilli tuntud kääksumist, mis jättis mulje, nagu toimuks see kõik külatänaval, ent nii ebaharilikul ajal, kus rahvas töötab, ainult laisk lõõtsamees mängib kuskil kuuse all. Kõrvalmajast kostis kole kriiskamine — keegi lauljanna harjutas laulu ja võttis heliredeleid, aga kui jõudis ülemisele pulgale, siis kiljatas, nagu ähvardaks alla kukkuda. Perenaise tütar klimberdas klaverit; ühetooniline plõnnimine tüütas, nagu oleks vahetpidamata taotud vastu panni põhja.

«Rumal ja laisk on see rahvas,» mõtles Juhan. «Roodi ja Palmi rahvas — rumal ja laisk.»

Helmi oli täna hoopis rahulikum kui eelmine kord. Ta suured mustad silmad püsisid Juhanil, nagu tahaks ta midagi küsida või nagu kavatseks ta jutustada midagi üsna lihtsat ja arusaadavat. Ta oli riietatud kollaste lilledega lillasse kleiti, mis andis talle liblika välimuse, kelle tiivad on kirjud, pea must ja silmad sametist. Jalas olid tal peened beežid sukad ja uued lakk-kingad. Priskemaks oli läinud, käsivarred olid ümmargused, sõrmed tõntsimaks muutunud, käeseljale olid tekkinud augukesed nagu imikul.

«Ilusaks oled läinud,» ütles Juhan ilmega, nagu tuleks see kõige sügavamast südamest.

«Ah enne ei olnud?» sähvas tüdruk ja paistis justkui endiselt kärsituks muutuvat. Kuid ei, täna oli ta üleolevalt uhke, nagu poleks tal ühtki pattu südametunnistusel, nagu poleks tal vaja teeselda lahkust ega tunda piina halva olukorra selgitamise pärast.

«Tead uudist,» ütles ta hoopis uuel toonil, hoopis uue miimikaga. «Alma on mehele läinud. Niisugune vanahärra,

suure kõhuga,» tegi ta kahe käega ümmarguse liigutuse üle kõhu, mis samuti oli väikeselt paisunud. «Rikas, miljonär! Päh!»

Juhan vaikis, talle ei meeldinud klatš. Ta ei kavatsenud rääkida, et ka tema nägi Almat selle paksu isandaga, — see oleks vastumeelset juttu pikendanud.

«Kah kaupmees!» ütles Helmi.

«Kah kaupmees,» mõtles Juhan ja pidi midagi ütlema, sest ta huuled tuksatasid, kuid vaikis.

«Miks sa täna nii vaikid? Nagu tumm... Pidid midagi ütlema? Räägi!» ütles Helmi.

«Ei midagi, mul tuleb ära sõita.»

«Jumal, miks?» lõi tüdruk käed üles, nagu oleks teda selga tõugatud, ja jäi siis seisma, sõrmed suu ees, nagu näriks ta küüsi.

«Lihtsalt huvi pärast. Reisida on tore. Kas sa ei armasta lugeda reisikirjeldusi?»

«Igavad on. Kirikud ja muuseumid, pildid ja kujud. Neid peaks vaatama, kirjeldamine jätab külmaks,» ütles Helmi, istudes teispool lauda.

«Näiteks Nansenit?»

«Ei taha, külm ja õudne.»

«Siis Heine «Reisipildid».»

«Pole aimugi. — Ja mis see inimene reisib? Siin on hea küll.»

«Hea on küll, kui kõik on hästi!»

«Jumal, mis sul siis on? Mis sul siis hästi ei ole?» oli tüdruk huvitatud.

Juhan nagu oleks häbenenud, lõi silmad maha, kerge puna levis üle põskede, kõrvalestadele, valgus kaelale. Ta pidi jutustama, kuidas teda töölt vallandati, et ta on jälle kuival, pole uut teenistust, kuid vaikis, sest ta arvas, et see teda tüdruku silmis alla kisub.

«Mis sa vaikid? Sul on midagi ikka südamel?» usutas Helmi.

«Süda on puhas,» vastati.

«Mis sul siis on? Kuidas kursustel läheb?»

«Kehvasti! Kursused on lõppenud.»

Ja viivu vaikimise järel:

«Sõidan ära.»

«Kuhu sa sõidad?»

«Saab näha!»

Helmi langetas pea, justkui kavatseks ta nutma hakata, tõmbas paar korda nina, tõstis siis silmad ja — tõepoolest, need olid niisked, sest läikisid nagu suured kastesed marjad.

«Teeskleb,» mõtles Juhan. «Kõlbab näitlejaks.»

«Saksamaale pole mõtet minna,» algas ta, «seal pidid inimesed nõgesesuppi sööma ja paberist riideid kandma. — Tore, mine uulitsale, tuleb hoog vihma, lagunevad ära, tule alasti koju! Mõni mõtleb, et hull, võetakse kinni ja pannakse «Seevaldisse».»

«Kas Saksamaal on ka «Seevald»?»

«Kuidas nemadki ilma läbi saavad.»

«Eks sa lähe Venemaale,» ütles Helmi niisuguse tooniga, nagu tahaks ta Juhanit narrida.

«Venemaale sa ei lasknud minna, tahtsin kevadel . . . olid ju vastu.»

«Millal mina sind keelasin,» ägestus Helmi. «Minu pärast oleksid võinud sõita kasvõi Ameerikasse.» Ta silmavalged välkusid, mis reetis ta kurja südant ning tähendas justkui põlguse algust. Ta laskis pea jälle longu, nagu midagi mõeldes.

«Kavatsesin minna maale,» lausus Juhan.

«Maale? Mis sinna? Kas sa siis tööl ei ole?»

Juhan oli sattunud kitsikusse. Üürikese vaikimise järel lausus ta:

«Keda töö enne on toitnud! Ilma tööta elatakse paremini.»

«Jumal, kus inimene ilma tööta läbi saab. See peab siis mõni kaupmees või niisugune olema.»

«Jälle see neetud kaupmees,» mõtles Juhan.

«Su kõht on vist tühi, jumal küll, tahad süüa?» küsis tüdruk. Ta tõusis toolilt, läks pliidi ette ja lükkas riiuli kardinad kõrvale, justkui oleks ta sealt otsinud midagi söögipoolist.

«Ei, ei, süüa ma küll ei taha. Kodus just sõin,» luiskas Juhan. «Isa tuli töölt, siis sõime.»

«Millal see juba oli, nüüd on su kõht tingimata tühi. Ruudi, noh, ära ole paha,» tuli Helmi ja pani õrnalt käed ümber Juhani kaela.

Ta oli nii pehme nagu udusulest padi ja nii soe nagu ahjust võetud sai, ta levitas head aroomi. Kui Juhan pani käe ümber ta piha, siis tundus kleit nii õhukesena, justkui polekski seda seljas.

«Sa oled nii . . . nii . . . armas, Helmi,» ütles Juhan sosinal, tõmmates tüdrukut enda poole, teda kahe käega kõvasti süleldes. Ta silmade ees muutus kirjuks ning pea käis peaaegu ringi, kui tundis oma suu juures neiu rinda. Ta suudles seda kirglikult, otsekui ahmides.

«Sa oled siis jälle ilma tööta?» küsis Helmi asjalikult, nagu oleks ta noormehe õrnuste vastu täiesti ükskõikseks jäänud.

«Jah,» vastas Juhan nüüd lahkesti.

«Ja süüa ei taha?»

«Ei taha.»

Helmi tegi tõrjuva liigutuse ja vabastas enda Juhani käest. Ta astus akna alla ja vaatas välja, justkui oleks sealt näha midagi väga huvitavat. Juhan sammus talle järele. Kui ta jõudis Helmi selja taha, tõmbus see veidi küüru. Juhan suudles tüdrukut kaelale.

«Sa oled muutunud,» ütles ta siis, «väga oled muutunud, mäletad, kevadel olid sa hoopis teisiti . . .»

«Jah, kevadel oli kõik hoopis teisiti,» kordas tüdruk silmi noormehe poole pööramata. «Kas oled kuulnud, et meie direktor Tarkpea on lahti lastud?» jätkas ta külmalt. «Ei oskavat saksa keelt.»

«Pannakse mõni sakslane asemele — härra Gutmann.»

«See pole sakslane — kadakas!»

«Seda toredam . . . Mul oli selle mehega huvitav jutuajamine.»

«Nimelt?»

«Sõimas tublisti.»

«Mis sa siis tegid?»

«Ei midagi. Kirjutasin «kirja sõbrale». Ja see vihastas Gutmanni, ajas büroost välja . . .»

«Jumal, siis viskas kursustelt välja! Ja miks sa mulle valetad,» trampis Helmi lakk-kingadega ja muutus endiselt elavaks.

Juhan naeris.

«Mis sa siis kirjutasid — mõnda rumalust?»

«Mispärast rumalust? Kirjutasin sinust,» ütles noormees naljatoonis, justkui oleks see vale.

«Mis, mis? Sa kirjutasid minust? Jumal, kui tola . . . Koolitöös minust! Mõtle! . . .»

Ja siis:

«Mis sa minust kirjutasid?»

«Kirjutasin, et sa oled kummaliselt ilus ja loobusid Fritzust.»

Tüdruk avas nagu jahmatusest suu ja vaatas pärani silmi noormehele, kes seisis ta ees sõrmedega juukseid sugedes ja laiu valgeid hambaid paljastades, nagu ootaks ta uut üllatust ja valmistuks selle vastu.

«Jah, Fritz enam meil ei käi. Pole tarvis. Sa ajasid hirmu peale.»

«Minule aeti hirm peale,» ütles Juhan.

«Kes sulle hirmu peale ajas?»

Juhan vaikis, nagu seisaks ta kuskil ristteel, kus harusid nõnda palju, et raske on õiget valida.

«Dielke,» ütles ta siis.

«Dielke, jumal, kes see tola on?»

«On üks. Kena mees. Sakslane.»

Helmi vaatas kohkunult: sakslane... tunneb Fritzu — jumal, jumal küll, mis nad seal kõik ei tea! Ja ta muutus nõnda uudishimulikuks ja närviliseks, et küsis:

«Anna suitsu, ära piina mind!»

Juhan imestas. Ta andis Helmile suitsu ja süütas ka endale.

«Anna teine, see ei põle!»

Tüdruk kahmas noormehe suust paberossi ja hakkas seda mahvima, puhudes lae alla siniseid pilvi.

«Igatahes edenenud,» mõtles Juhan.

«Mis hirm sulle peale aeti?» küsis Helmi.

«Kole hirm.»

«Jumal! Mis sa mu'st piinad?» hädaldas Helmi.

«Ma ei julge rääkida,» ütles Juhan.

Aga kui tüdruk pärimist ei jätnud ning ähvardas noormehega «igavesti vihaseks» jääda, ütles Juhan:

«Dielke tunneb Halsket.»

«Noh, ja edasi?»

«Edasi pole midagi.»

«Valetad, valetad?» kriiskas tüdruk ja raputas pead, nii et mustad juuksekotletid, mis täna ta kõrvu katsid, lahti pudenesid ja neid tuli uuesti rullida. Juhanile jättis see mulje, et Helmi kardab midagi ühenduses Halskega, ja teda valdas mingi meelekibedus. Ta pahvis suitsu ja vaikis.

«Miks sa nüüd ei räägi?»

«Mis ma pean rääkima, kui see sulle eneselegi selge on. Sa peaksid paremini teadma.»

«Mina ei tea midagi, mina olen sulle kõik rääkinud ja enam ta meil ei käi.»

«Kas ta siis oma sõbrannat, sinu lugupeetud mammat ei külasta?» ironiseeris Juhan.

«Tola, vaata, mis ta räägib! Kus mina tean? Võib-olla on praegu kahekesi — kus mina tean!»

«Siin ta ei ole siis käinud?»

«Ma ütlesin ju. Mitu korda ma pean seda kinnitama?»

Juhan mõtles. Helmi seadis peegli ees juuksekotlette, imetledes end. Ta eemaldus sealt lahke ilmega, mis muutis teda märksa ilusamaks. Suu oli ta seadnud kõige meeldivamalt, pea oli lasknud pisut viltu, juukseid oli kohendanud kõrva äärest, pealt aga liipinud üsna siledaks, lahk keskel. Nõnda oli ta justkui noorem, justkui suursugusem.

«Naljakas,» naeris Juhan äkki, «kuidas inimene võib kuulsaks saada.»

«Kuidas kuulsaks?» uudistas Helmi, visates ilusa väikese jala üle põlve. Sääredki olid muutunud ümmargusemaks. Ta kõigutas jalga, välgutades lakk-kinga nagu peeglit päikese käes.

«Võib saada rahvusvaheliseks kuulsuseks nagu kõhulõikaja Jack või nagu see Richthofen. Lugesid seda? Vaat kui kuulus . . .»

«Midagi ei saa aru.»

«Miks ei saa? Inimene saab kuulsaks, ja kõva küll. Kas sa pole kuulnud, Kreekas tahtis keegi kuulsaks saada ja põletas kõige toredama templi maha. Tšehhovil on jutt, kuidas keegi tahtis, et ta nimi oleks ajalehes, ja läks vargile.»

«Tola, mis juttu sa ajad,» ütles Helmi ja laskis jala kõpsudes vastu põrandat langeda.

«Mõni võib kuulsaks saada teistmoodi, neiudega.»

Helmi hakkas naerma ja vaatas Juhanile, nagu kahtleks ta selle selges mõistuses. Siis torkas talle midagi pähe ja ta kahvatas, mida selgesti oli märgata eriti ta ninal ja laubal, mis muutusid valgeks nagu puudrikorrast.

«Sa ei taha vist, et ma kõnelen?» küsis Juhan.

«Räägi minupärast. Alati — muidugi — vaikid.»

«Ega lobiseda kunst ole. Aga katsu vaikida . . .»

«Ah mina lobisen siis?» sähvas tüdruk.

«Ei, miks sina?»

«Kes siis?»

«Noh, on inimesi, kes keelega armastavad rohkem töötada kui meelega . . .»

Helmi ajas kõrvad kikki nagu valvur, kes kuuleb püssirohukeldri lähedal kahtlast krõbinat, peatas hingamise ja kivines hetkeks.

«Mis mõistukõned need sul täna on? Kui sa niisugust ümbernurga juttu ei jäta, siis võtan kinga jalast ja . . . va tola!»

«Va tola saab siis apsatit! Tänan!»

«Ruudi, küll sa oled rumal! Kas sa arvad, et ma sind lõõn!» ütles tüdruk. Sealsamas jätkas ta:

«Sa ainult räägi selgemini, mis sa mu'st piinad. Jumal teab, mis te selle Dielkega seal olete kokku jahvatanud.»

«Dielke ütles, et Halskel olnud Vilnos skandaal,» pahvatas Juhan.

«Skandaal, mis skandaal? Vilnos?»

«Jah, Vilnos skandaal. Juudi tüdrukuga.»

«Juudi tüdrukuga, juudi tüdrukuga,» kordas Helmi ja lõi käsi kokku, nagu oleks juudi tüdruk kõige imetletavam olend.

«Mõtleb, et sinagi oled juudi tüdruk.»

«Jumal, kas ma olen siis seda nägu,» ütles Helmi ja jooksis peegli alla, otsekui tahaks ta põhjalikult kontrollida, kas ta näos pole juudi rahvuse sugemeid.

«Juudi tüdrukud on ilusad . . . Ja ega sinulgi pole viga, meeldid niisugustele meestele!» naeris Juhan.

Tüdruk tundis end abituna ega suutnud ennast isegi «tola»-sõnaga kaitsta. Ta väikeses peas olid mõtted segi läinud ja ta istus mõne viivu arusaamatuses.

«Aga mis skandaal see siis oli?» küsis ta viimaks.

«Mis skandaal see ikka on? Saksa kaupmees, ilus juudi tüdruk ja muud niisugused asjad, nagu isegi tead.»

«Mis asja ma tean! Ära sa mõtle,» lõi Helmi ilusat jalga vastu maad, nagu saaks ta jälle oma elavuse tagasi. «Ma ütlesin sulle, et midagi pole juhtunud. Ja see va tola sakslane ei käi enam siin. Ma ütlesin kohe, et ta on soe, muudkui roomab põlvili ja . . .»

Juhan jäi ootama: nüüd hakkab tulema.

Kuid ei tulnud rohkem.

«Ega seal muud ei juhtugi, ei juhtu midagi . . . »

«Küsitav on, mis sa selle midagi all mõtled?»

«Mis ma mõtlen? Va tola!»

Tüdruk naeris nii, et ta prisked vormid vabisesid. Ta muutus hoopis rõõmsamaks, nagu oleks see naer terviseks. Kuid rõõmsa meeleolu all peitus mingi erutus ja mingid võdinad jooksid tüdrukul üle selja. Ta küsis uue paberossi.

«Ole lahke,» pakkus Juhan.

Helmi tõmbas suurte sõõmudega, nagu oleks ta vana suitsetaja. Ta ärritus vaibus.

«Ah siis Halskel oli Vilnos skandaal ja tahab ka siin skandaali juudi plikaga? Tore. Küll ma talle ütlen.»

«Kuidas sa talle ütled, kui ta siin ei käi?» küsis noormees.

«Ega ma siin talle muidugi ei ütle.»

«Kus siis? Käid kuskil mujal kohtamas?»

«Tola! Küll oled sa tola! Mina lähen sellega kohtama, niisugusega. Ja ma ütlesin sulle, et ma temaga tegemist ei tee,» kinnitas tüdruk.

Juhan läks neiu juurde, võttis kinni ta mõlemast käest, mis olid nii pehmed nagu seemiskinnastes, vaatas oma hallikassiniste silmadega tüdruku suurtesse läikivatesse silmadesse ja ütles:

«Helmi!»

«Jah, Ruudi.»

«Sa ei valeta?»

Tüdruk lõi silmad maha, siis tõstis need jälle ja ütles selge heleda häälega, millel oli mahe hõbedane kõla:

«Ei valeta.»

Juhan vaatas ainiti tüdruku silmadesse, nagu usutades. Kui ta sealt midagi kahtlast ei võinud lugeda, tahtis ta tüdrukut suudelda. Kuid Helmi pööras pea kõrvale ja katsus vabaneda. See oli uudis ning käis külma tõmblusena üle noormehe selja. Ta vabastas tüdruku käed, mida ta tugevasti oli randmeist hoidnud, nõnda et seal paistsid punased vorbid, ja taganes laua äärde, kus võttis istet. Helmi seisis kummuti ees, selg Juhani poole, ja näppis paberroosi lehti vaasist, mis ilustas kummutit. Noormees vaatles tüdruku pihta, ning talle tuli uus võitmatu tung end maksma panna. Ta läks uuesti Helmi juurde ja võttis neiu ümbert kinni.

«Lase lahti!» ütles tüdruk vääneldes. Väänelnud enda vabaks, rõhutas ta:

«Ma ei kannata enam! Niisuguste juttudega ... Mina pean neid kuulama ... Pean kannatama ... Kas mina olen käskinud teda siia tulla? Mina pean kodus istuma ... Minul pole kuhugi minna, kus olid sina?» kiljus ta äkki kõrvulukustavalt, kattis näo kahe käega ja kukkus nõnda nutma, et keha rappus.

«Hea küll, ma lähen siis,» ütles Juhan ja võttis varnast oma vana kaabu.

Helmi vaatas vilksatades üle õla tagasi ja hakkas veel valjemini nuuksuma, nagu oleks tal noormehe lahkumisest kahju.

«Tola, tola, tola!» trampis ta nüüd ja tagus pehmete rusikatega vastu kummutit nagu jonnakas laps.

Juhan seisis ukse all ja naeris, nagu oleks see trampimine ja tolatamine muutunud igapäevaseks ja silmakirjalikuks, kutsudes esile ainult muigeid.

«Kas oled vihane?» küsis ta.

«Muidugi, mis jutud need on? Muudkui kiusab.»

«Jutud on jutud. Tahtsin hoiatada, ja muud midagi.»

«Ruudi,» ütles Helmi pärast lühikest vaikust. «Sa siis ei usu mind?»

Ta pühkis peene taskurätiga pisaraid, mis veeresid üle tumepunase põse nagu puhta vaigu piisad päikese paistel punakal siledal männikoorel.

«Usun,» kinnitas noormees ja pani käe ümber tüdruku piha. Helmi asetas käe Juhani õlale, ja nõnda kõndisid nad paar tiiru üle põranda. Tüdruku rind ja puus puudutasid noormehe külge. Juhan tundis, kuidas pehme ihu soojus kandus talle üle, nagu oleks see elektri laadimine akumulaatorisse. Ta pigistas tüdrukut üha tugevamini, tugevamini, kuni nad olid üsna teineteise ligi. Juhan sosistas:

«Sa oled nii armas ... armas!»

Helmi vaatas talle kuidagi altkulmu ja ütles:

«Sa enam ei piina mind?»

«Ei,» vastas noormees.

«Sa ei kahtlusta mind?»

«Ei.»

«Sa tuled iga päev meile?»

«Jaa.»

«Sa ei sõida kuhugi?»

Juhan vaikis.

«Aga kuidas ma siis saan?»

«Tuled meile, oled meil, oleme siin, meil ju võid olla iga õhtu. Mamma teeb süüa ja . . .»

Juhan pööras pea kõrvale. Iga õhtu, mõtles ta.

«Süüa ma ei taha,» ütles ta siis.

«Sa kahtlustad ikka, nagu oleks see sakslaste . . . nagu tooks see sakslane . . .»

Vaikus. Siis:

«Sa ütlesid kevadel — vein ja angerjas . . . Miks sa ütlesid nii? Ei ole enam veini ega angerjat.»

Juhan naeratas.

«Mis siis nüüd on?» küsis ta, kuid see küsimus kerkis keelele nagu vastu tahtmist. Ta parandas:

«See on ju siis hea. Aga kuidas ma käin siin söömas, kui sul ei ole ametit ja mamma on vana inimene?»

Helmi jäi mõttesse.

«Oh, kuidagi ikka saame,» ütles ta siis.

«Kus ta saab, mis ta sööb, kas on linnukesel muret,» naeris Juhan.

«Tola, oled ikka tola!» ütles Helmi trafaretselt.

Juhan surus ta kaenlasse ja nõnda istusid nad pisut aega.

«Näed, kui ilusasti paistab päike?» ütles Juhan.

«Jah, kiired nagu siidniidid, vist hakkab vihma tulema.»

«Ei tule vihma,» surus noormees üha tugevamini tüdrukut oma külje vastu. Viimaks tahtis ta neiut sülle ahmida, teda sülelda, suudelda, kuid tüdruk pööras jälle pea kõrvale ja rabeles lahti.

Juhan tõusis, kohendas end ja kõndis nohisedes peegli alla, kus seisis väike laud, millel lebasid pildialbumid. Peaaegu hajameelselt ja vihaselt lõi ta ühe albumi lahti, lehitses selle pakse auklikke lehti, mille vahelt pildid lauale ja põrandale pudenesid.

Kui ta niiviisi hajameelselt albumit soris, jäid ta silmad peatuma saksa sõjaväelase pildil. See oli mütsita sõdur, lahk vasakul, juuksed, mis olid nähtavasti punased, siledaks soetud, nina tüüpiliselt parunlik, pealmisel huulel lühikeseks lõigatud vurrutüükad nagu siili okkad. Silmadest oli raske otsustada, kas need olid hallid, sinised või rohelised, kuid nad olid peaaegu laugudeta, ripsmeteta, justkui pähe torgatud klaaskuulikesed. Suu oli aga lihav, meenutades mõnd lõunamaalast, kelle huuled tugevasti arenenud.

See pilt, mille mamma mineva kord kummutisse lukutas, oli mütsiga . . .

«Leidsid mõne tuttava,» hüüdis Helmi.

«Jah, tuntud kaupmees.»

Helmi jooksis sinna.

«Tola, see ongi see Fritz. Jättis oma pildi siia, kui talle abrehnungi andsin.»

«Huvitav abrehnung, pildiga. Ma oleksin pidanud tehnikule ka pildi ja visiitkaardi jätma,» ütles Juhan.

Helmi vaikis ja vaatas arusaamatuses noormehele.

«Niisiis nägemiseni!»

«Nägemiseni. Ah sõidad siis ära? Oled ikka kange ja jonnakas,» ütles Helmi.

«Võib-olla. Võib-olla sõidan, võib-olla ei sõida kah,» vastas Juhan.

Ta lahkus. Helmi sulges ukse ja jooksis akna alla, kus ta noormehele järele vaatas. Ta keksis oma ilusail väikestel jalgadel ja plaksutas pehmeid pruunikaid käekesi.

XXII

Juhan Vasaku südant näris uss, salaja, pikkamisi, kuid järjekindlalt. Ta astus tänaval, silmad otsekui klaasistunud, justkui oleks ta näinud halba und ja püüab nüüd selle eest põgeneda, teadmata kuhu.

«Ah tühja,» heitis ta käega ja tõstis pilgu, sest auto tuututas nii tungivalt, nagu jääks jalutaja praegu alla, — läikivad tuled ja hõõguv radiaator olid tõesti väga lähedal. Juhan laskis auto mööda ja marssis edasi. Tänavad olid tühjad ja pimedad, ainult laterna all võis inimest tunda . . . Kui ta seisatas kuskil valgustatud reklaamkasti ees ja imetles kirglikke kinostseene väikeste elektripirnide keskel, nägi ta oma selja taga tütarlast, kelle käe alt hoidis kinni keegi mereväelane, mõni ohvitser või ametnik. Nende kujud paistsid klaasis nõnda selgesti, nagu seisaksid nad otse Juhaniga vastamisi.

«Kas on prillid? Või ei ole?»

Tütarlaps pööras nägu ja tõesti, tal olid prillid. Niisugused paksud prillid. Nad rääkisid midagi, kuid nõnda tasa, et Juhan ei võinud eritleda sõnu. Paar suundus fuajeesse, kus hangiti piletid.

«Kas oli seesama või ei olnud?» kahtles Juhan ja võttis kinoesikus istet. Peeglist paistis ta must kehvasti riietatud kogu, viltused saapad, läikivate põlveotsadega püksid ja kaapkübar, mille serva alt vaatasid väikesed silmad õhetavalt punases näos.

Ta tõmbas kaabuserva madalamale, süütas paberossi, võttis ajakirja ja lehitses seda nagu habemeajaja juures. Meeleldi oleks ta pileti ostnud, sest saalis oleks ta võinud lähemalt veenduda, kas oli või ei olnud, kuid arusaadavail põhjustel tuli sellest lõbust loobuda. Varsti lahkus ta ooteruumist, mis kirendas kriiskavaist saksa sõjafilmide reklaamidest, ja astus jälle tühjadele tänavatele. Oli juba hiline õhtu. Jälle liikus tuttav prilliklaas ta silmade ees, kord välgahtas ühe, kord teise laterna all — madal tütarlaps kõrgetel prantsuse kontsadel, musta kleidi ja mustade sukkadega. Nii hakkas Juhan jälgima üht naist, kes nähtavasti hirmuga eest pages; aga mida kiiremini ta kõndis, seda kiiremini vajus Juhan talle järele nagu pikk, kole vari. Viimaks kadus naine kuhugi õue. Noormees tasandas sammu ja lonkis jälle eesmärgita, kuni jõudis hooviväravasse, mille lähedal saleda rohelise posti otsas põles gaasilatern.

Kas ronida üle värava või ei? Kas oli prill või ei? Pole mõtet magada seal külmas keldris vastu niisket kiviseina, millelt tapeedid niiskuse tõttu maha vajunud. Mööda siit. Ja ta lonkis edasi tundmatu sihi poole.

«Magus ja vastik kui raamat, mille uue testamendi prohvet ära sõi. Vastumeelt tegudes, aga nõnda ilus, et võib nautida nagu mõnda kunstiteost,» mõtles Juhan, ja ta südant närisid kaks kiskjat. Ta põlgab Helmit, aga ei taha temast ometi lahkuda. Tüdruku meelsus on vastuvõtmatu, aga ta ilu köidab. Ta lapsik usk sellesse sakslasesse teeb teda vastikuks ja alatuks, aga . . .

Juhan sammus edasi, edasi, et öö jaheduses meelt lahutada. Ta läks sinnapoole, kust kostis muusika. Helid tungisid läbi pimeda öö otse hinge põhjani, kuid see oleks nagu veel rohkem süvendanud seda rõhuvat meeleolu, mille küüsis noormees vaevles.

«Kahepaikne, kahekeelne, ütle, et pole ussisugu,» pomises ta jälle ja jätkas käiku.

Ta jõudis linnaossa, kus oli lapsena kasvanud, mänginud, omasuguste poisijõmpsikatega kiselnud. Siit oli tal palju mälestusi ja ka rohkesti tuttavaid ning sõpru. See oli mada-

late puumajade agul, kus elasid töölised ja kõik teisedki, kes ühenduses naabruses asuva vabrikuga teenisid ülalpidamist. Kuskilt kahekordsest puumajast kostis keelpillimäng, neiude lõbus kilkamine ja mingi tume sahin, nagu tantsitaks laudpõrandal.

Kui Juhan Vasak lähemale jõudis, tuli talle vastu salk noormehi, kes lällutades ja tuikudes üksteist kaelustasid.

«Lähme sisse, lähme tuppa,» sundisid nad iseennast. Aga kui nad Juhanit silmasid, vaikisid hetkeks, et uudistada, kas on tuttav või ei. Vastasel korral oleks tulnud võõrale anda paar kõrvakiilu, nagu see siin põlvest põlve kombeks.

«Aa, Juku,» ajas üks neist oma viinastanud lõusta Juhan Vasaku kaabu serva alla ja hingas vänget alkoholileitsakut talle näkku.

«Tere, kuidas elad? Pole ammu näinud. Saage tuttavaks!»

Raputati kätt ja avati hoovivärav, kobiti käsikaudu pimedast trepist üles ja astuti koputamata tuppa, kus mängisid kitarrid, mandoliinid, tantsisid poisid-tüdrukud. Mehed, kes olid Juhani kaasa kutsunud, tulid tagasi kustki salaurkast — sealt toodud viin pandi tagatoas lauale, mille ümber istusid mehed, kes ei tantsinud, vaid harrastasid muid lõbusid: kaardi- või doominomängu, peamiselt aga kõiksugu kangeid jooke, olgu see siis samagonn, konjak, polituur või denatureeritud piiritus.

«Mured uputame viinasse, viinasse, kui me armume Liinasse, Liinasse,» õrises keegi pikkade vurrudega vanem mees vahetpidamata, nagu ei oskaks ta maailmas üldse muid sõnu.

Ikka viinasse, viinasse, mõtles Juhan ja tal tekkis kirglik soov end maani purju juua. Juua purju ja unustada, unustada kõik need Helmid ja prillid, sakslased ja tööpuudused, tehnikud ja meistrid, Gutmannid ja kursused, kogu see maine olemine.

Ja ta kallas alla mingisugust kibedat vedelikku, hoides, et see ei puudutaks huuli, isegi mitte suunahka ega kõri. Jook valgus sisemusse nagu tulejuga, keerles paar korda ümber naba ja tõusis siis pähe nagu magus mürk, muutes maailma roosiliseks, meeleolu toredaks ning tuju sõjakaks. Nüüd tutvustati tüdrukuid — madalaid, ümmargusi, laiapõselisi, lokituid ja puuderdatuid. Nad tantsisid osavalt ja moodsalt: noormehest hoiti kinni kuidagi õrnalt, sõrmed õlal sirgu nagu viieharuline kahvel, teine käsi pingul õieli partneri käes. Juhan,

kes oli noorena tantsima õppinud, keerutas nagu vurr. Viimati taheti temaga tantsida kõige meelsamini, teda kutsuti kõige rohkem, tuju oli äärmiselt ülev ning valik suur. Kuid ta oli ettevaatlik, et ei võtaks teise oma, sest tülitsemist kartis ta nagu noorena müristamist. Ta valis ühe peente säärte ja kerge jalaga, veidi tedretähnilise šatääni, kellega lunastas pante ja tantsis ringmängus. Tüdruk oskas imeosavasti avaldada õrnusi, ei muutunud pealetükkivaks ega lohakaks, vaid teda tuli ikka uuesti ja uuesti võita, püüda, meelitada. Tema toakeses veetis Juhan aja hilise hommikuni . . .

«Nüüd sa enam ei tule siis,» ütles tüdruk, mingi õrnus hääles. «Parem on, muutub igavaks!»

Juhan tundis, et see oli õigus, — oli lihtne lahkumine ilma ühegi omakasuta, tagamõtteta.

Kui Juhan koju jõudis, oli ta väliselt täiesti kaine, vähemalt tuikumist polnud märgata. Kuid pea valutas, nagu lõhutaks seal puid, ning süda pööritas, nagu oleks joodud kõige vastikumat mürki.

«Ohhoo, poiss on juua täis,» hüüdis Friida, kelle nina näis olevat kõige tundlikum.

Nüüd algas rahva kokkuvool. Tuli teine õde, tuli ema, tuli isa, kõik seisid Juhani sängi ees, nagu ootaksid nad tema surma. Juhan magas aga norinal, suu lahti, sonis huuli torru ajades midagi arusaamatut, sealtsamast vilistas mingit valsiviisi või hüüdis «kakskümmend üks», «pereporr!».

«Häbemata,» lausus ema. «Joob ja mängib kaarte, mis kakskümmend üks tal muud on . . . Tea, kust seda raha võetakse. Katsu, et poisi käsile võtad,» kamandas ta isa.

«Poiss» aga magas endiselt norsates, näost punane, tursunud, vastikult läikiv, nagu mingi haisva õliga määritud.

«Noh, näe, kui kole on! Näe, kui kole on juua täis inimene!» kädistas Friida, just nagu oleks ta venda emale eeskujuks seadnud.

Kui Juhan õhtu eel ärkas ja piinavat janu karavinist kustutama hakkas, küsis isa pilgates:

«Äri oli vist hea, läks liikudeks. Raha on laialt laristamiseks. Ärimeeste asi . . . Inimesel tööd ei ole, aga juua on küll, kuskilt see raha peab ikka tulema. Võib-olla on näpud juba pikaks kasvanud, tuleks küüned lühemaks raiuda!»

«Jäh,» tegi Juhan ja viskus uuesti sängi pikali.

Kui aga isa edasi hurjutas, seletas ta pominal:

«Mis see siis teeb, kui inimestel on, mida juua. Käisid Venemaal palgaraha toomas ja nüüd praalivad natuke.»

«Miks sina siis Venemaalt palgaraha ei lähe tooma?»

«Kus mina seda saan . . . ega ma pole Portu mees ega Kopli kuulitreial või mõni raudtee seeklane . . . Neile oli seal ikka makstud, kellele kolm-, kellele nelisada, mõni saanud isegi tuhandeid . . . Söönud ja maganud seal Gatšinas ja viimaks peetud Narva karanteenis nagu marutõbiseid. Sakslased kardavad punaste batsille . . . Mõned jäänud sinna, läinud Kroonlinna madrusteks. Ühed lõhkunud seal laeva rahakapi ära ja pandud pokri. Näed, missugused mehed.»

«Nojah, eks mekkisid ehk sinagi mõnd rahakapi liiku?» kahtlustas isa.

«Need pandi ju pokri . . . Ja ma teistelt küsisin, et miks nad sealt siis ära tulid . . . Oh, et perekond siin, ja sealgi pole see elu nii kuldne.»

«Mehed otsivad kuldset elu! Siin on ta kuld — eks too jälle linnaköögist puljongit,» narris isa.

Poeg urises sängist vastu, nagu oleks ta veelgi kõvas viinauimas. Viimaks ütles valju häälega:

«Pole miski mehed! Kui on idee . . . siis olgu hea või halb. Ja kui on halb, siis tuleb võidelda nii kaua, kui heaks läheb . . . Mõned mehed! . . .»

Vana Vasak vaikis nüüd hulgaks ajaks. Lõpuks kuulis kerget norskamist.

«Las magab, peaks tööd saama teine . . .» ohkas ta.

Järgmisel hommikul oli Juhanil piinlik. Ta katsus kõigiti vältida kokkupuutumist nii ema kui isaga. Ainult Friida narris teda ligi lõunani.

Õhtul, kui vana Vasak töölt koju jõudis, oli esimene küsimus:

«Noh, joodik, kas pea valutab?»

«Jätke juba see näägutamine,» pahandas Juhan ja kadus tagatuppa, kuid eestoast kostis veelgi torisemist:

«Suur seltsiorganiseerija ja pommipanija. Joob ennast täis . . .»

Seda oli kõige halvem kuulda, sellele polnud ta mõtelnud. Seda ei julge küll seltsimeestele rääkida, on nõnda häbi.

«Peab ikka põhjus olema,» urises vana edasi.

«Mis põhjust seal on!» hüüdis noor, ning ta hääles oli tunda mingit värinat, nagu oleks mõni häälepael katkenud.

«Ega inimene muidu niisuguse rumalusega hakkama saa . . . Ma olen ikka ütelnud, et tööinimene on rumal — kas mõni tüli või äpardus, või mõni plikasaperjas, siis kohe viin, kohe viinast abi otsima.»

«Jah, ega sa ise ole ennast täis joonud, et siis kodus kakelda,» sähvas Juhan.

«Sa arvad, et minul need lollused pidid tegemata jääma?»

«Lollused! Muidugi lollused, aga kui hakkame otsima neid põhjusi, siis . . .»

«Nõjah, põhjusi . . .»

Nüüd jutustas Juhan, kuidas teda kursustelt välja heideti, kuidas ta — ah, seda Helmi asja ta ei räägi isale, seda ei räägi ta kellelegi, lahendab ise.

«Võib-olla naiste pärast?» küsis isa.

«Võib-olla,» ütles Juhan.

Nüüd sai isa hoogu ja hakkas noomima, kui hädaohtlik olevat nii noorelt seigelda, kuidas võivat haigusi saada, kuidas vanemad tüdrukud noori poisse petavad.

«Jah, võib-olla petavad noori poisse,» mõtles Juhan. Aga ta ei suuda seda uskuda, ta on õppinud nii mehi kui naisi üheväärseteks pidama, ta on alati kõigile head soovinud ja miks peaks keegi teda petma.

Järgmisel päeval käis ta oma vabriku väravas, kust ta kevadel oli välja visatud. Meeste read olid jäänud hõredaks. Tuli enamasti vanemaid mehi, ninad tahmased, jalg tönts, pea maas, põsed aukus. Kui Juhan mõnda kõnetas, vastati talle külmalt:

«Iga päev lastakse lahti.»

«Mis te seal teete ka?» uudistas Juhan.

«Mis seal teha, täna treisin ankru.»

«Ankru?»

«Kas sa ei tea, niisugune vaskne ankur. Sain kusagilt vaske, sajamillimeetrilise puksi, treisin välja, vindiga põhi alla, vitsad peale, väike kraan külge . . . Nikelda üle ja maailmatu tore . . . Nüüd muud ei tehtagi . . . Mõned remonttööd käivad veel. Suured tööd seisavad kõik.»

Tõepoolest oli Juhan vanakraamiturul näinud niisuguseid ilusaid viinaankruid, mis läikisid silmipimestavalt niisama silmipimestaval kandikul. Ankur seisis toredal nikeldatud pukil nagu naiste pesuküna kraejalgadel, ümberringi pealt hõbetatud,

seest kullatud peekrikesed, arvult tosin, nagu kaheteistkümnele jüngrile.

«Mõned teevad jälle kohviveskeid,» jutustas treial. «Lukussepad meisterdavad kolud ja vändad, treialid treivad võllid. Tehakse hakkmasinaid, lihakirveid, leivanuge, välgumihkleid.»

«Ja kõik värvlis välja?»

«Nojah, ega nüüd muud ei ole kui kuketegemine . . . Kuidas sa muidu elatud saad, palk on ju nii väike.»

«Eks nõudke juurde!»

«Hea ütelda,» krimpsutas vana treial nina ja kõmpis edasi.

Päev edasi läks Juhan teise tehase väravasse, kus tuttavad sedasama kurtsid:

«Lasevad aina lahti.»

Nii tuli ta igal õhtul tühjalt koju ja söögilauda asudes heideti talle kas hukkamõistev või küsiv pilk:

«Kaua peab suurt meest niiviisi toitma?»

Piinlik oli Juhanil ajada jalgu laua alla, kui ise polnud aidanud midagi siia peale panna, kui isa pidi üksinda oma surevate käte ja valutava kõhuga teenima.

«Eks sa mine Neemele. Vanaisa käskis ju tulla, kui häda käes on . . . Mis sa siin linnas hulgud, kui tööd kuskilt ei leia,» ütles ema.

«Saab haamriga vastu nägu!» sähvas Juhan.

Oi! Kuidas tohib ta nii rääkida, kas see seisvat siis igavesti meeles!

Seisku või mitte, Juhan ei taha maale minna, ta viivitab veel, otsib, käib vabrikukontorites.

«Miks sa siis ei lähe?» küsis isa tõsiselt.

«Ei taha. Ei taha, noh!»

«Kas seal ei ole sakslasi? Seal võid ju samuti neile individuaalselt selgeks teha . . . Ega see selts siin sind ei toida. Küll need teevad seltsi, kes kohale jäävad. Ja eks seal ole oma seltsid . . . Ega inimene käi seltsi järele, selts käib inimese järele, inimene peab seltsi looma, ta tahab seltsis elada ja ühenduses on jõud . . . Linnas, ma ütlen ju, praegusel ajal noorsugu ei tee muud kui rumalusi. Võib-olla on maal parem. Vähemalt süüa saad, eks kõhutäie eest ole ikka töölevõtjaid . . .»

Juhan kuulas seda manitsust longus päi.

«Eks ütle siis Harakale.»

«Küllap ma ütlen.»

XXIII

Juhan Vasak sidus tööriided kompsu, viskas kepiga õlale ja astus jalgsi linnast välja. Oli ilus sügisene hommik. Päike polnud veel viimast soojust kaotanud, võis koguni palavalt paista, nagu seda septembris sageli juhtub. Kui Juhan üle raudtee jõudis, puhus talle näkku värske, karge tuul. Ta avas särgikaeluse, võttis mütsi peast ja laskis lahket päikest juukseid, rinda, käsi paitada. Varsti kiskus ta ka kuue seljast, sest pamp andis kanda, olgugi et see algul kergena oli tundunud. Paremal virvendas järv, vasemal lookles pikk luitunud, igav vabrikumüür, liikudes nagu vari kõndija kõrval. Üle müüri paistsid ahtrad korstnad ja hooned, kus alles aasta eest olid mürisenud masinad, auranud katlad, podisenud pumbad ja vilistanud vedurid. Järvevesi oli taganenud, nõnda et suur kivi, millel muinasjutu järgi nuttis Kalevi kaasa Linda, oli kuival. Juhan sammus mööda järve kallast, mis oli kaetud siledate ümmarguste kividega ja konnakarpidega. Ta ronis kivile, vaatas tagasi linna poole ja ümises:

«Hüvasti, vanad tornid, valged majad ja ilusad naised! Hüvasti — Halske!»

Ta keerutas mütsi, nagu oleks tõesti keegi tuttav talle vastu lehvitamas.

Nüüd võttis ta ka saapad maha ja lippas palja jalu. Talla all tundis imelikku kõdi, see käis judinana üle keha ning lõppes kuskil selgroos.

Maantee läks imelikult kõveriti, nagu oleksid teetegijad otsinud kuivemaid ja paremaid kohti, hüpates künkalt künkale, rohututilt rohututile, või nagu oleks tahetud tee iga talu õuest, iga sauna aia tagant läbi ajada. Ei, Juhan ei käi seda kõverat teed, ta ajab otse, üle käänakute, piki talveteed, kus ta vanasti oli mõnigi kord puukoorma otsas tukkunud, kuigi oli nii õudne ja külm, et oleks tahtnud jätta vana mära kogu koormaga varestele ja pugeda kuhugi sooja.

Tee läheb otse läbi rabade, heinamaade, mis on puhtaks niidetud, näritud ja sõtkutud. Kiratsevad kõhnad sookased ja sahisevad lopsakate lehtedega pajupõõsad. Lepikust tõuseb põldpüüde parv ja lendab läbi õhu, nõnda et tiivad vuhisevad. Ikka edasi, edasi, läbi külade, läbi talude, mööda kõrtsidest, teemajadest, üle põlluservade. Jalg on kiire, süda rõõmus.

On nagu tung üles hüpata ja kätega kinni püüda need valged sakilised kerged pilved, mis ujuvad kõrgel sinises sügistaevas.

Juba on Juhan lagedail mõisapõldudel, kus valendavad viljaküünid ja masinarehed. Paaris hobused veavad kõrgeid viljakoormaid. Kaugemal vehkleb mees koorma otsas, nagu tõrjuks ta kärbseid. Naised annavad talle hanguga viljasületäisi, ta laob need koormasse üksteise kõrvale, tihedasti, kindlasti, jalaga peale rõhudes. Põld on jooksukraavidest lõhestatud nagu pakatanud ihu. Kraavid on seest hagudega vooderdatud, umbrohtu kasvanud, malts, kastehein, harakalatv, virn ja kassitapp põimuvad mööda haoraage üles. Suuremad kaitsekraavid on kindlustatud liivakottidega; need on lõhki kärisenud, nagu oleks looma sisikond ripakil. Milleks oli neid vaja? Vene tsaari rumaluse paljastamiseks Saksa keisri kahurite ees? Miljonid kuldrublad on siia maetud. Treud-Pärtselid on rikkaks läinud — muidugi ausa tööga!

Paljud kraavid olid nüüd juba täis aetud, paljud barakid lammutatud, laiali kantud, põletatud, paljud teed lõhutud, kivid aedadesse tagasi veetud või roostetava kivihundi juurde virna vedelema jäetud. Üle maantee oli kord tõmmatud puu, mingi tõke, kuid nüüd oli see kõrvaldatud. Olid säilinud ainult postid, mille kõrval seisis varem saksa sõdur ja võttis talupojalt altkäemaksu: pekki, võid, mune ja raha.

Edasi. Tihe padrik nagu läbimatu troopikamets: kased, pajud, paakspuud, türnpuud, võhumõõgad, soorohud, koerputked, hundijumikad, kuluhein, langenud kuivakud, praht, notid, kaikad, männijändrikud, kuusepässid. Maapind muutub pehmeks, õõtsub ja koriseb. Siin tuleb juba minna mööda maanteed; see on kõver, kitsas ja kõrgele aetud nagu pikk lõputu hauaküngas. Liikuda on siin ohtlik, — on näha ümberkukkumise jälgi, heinakõrsi, riideräbalaid, võib-olla verd ja pisaraid: arg, metsik taluhobune on läikiva müdiseva auto ees kartma löönud, kraavi hüpanud ja vankri kummutanud, jättes alla noorpaari, kes tuli linnast pulmakraamiga. Jah, siit natuke eemal on teekäija pealae ase, siin oli ta surnud «undlikku» surma, nagu ütles vana Neeme. Siin oli pandud toime röövimisi, mõrvamisi. Siin oli antud hobustele säru, et rutem pääseda avaramasse paika — kõrtsi juurde, sinna, kust olid tulnudki need röövlijõugud ja karanud hobuse pähe, siis teelise kallale. Niisuguseid padrikuid, sookolkaid, metsavahesid esines teel veel teisigi. Oli näha rohkeid kruusa- ja

killustikuhunnikuid, mõnda kohta oli kaevatud uusi maanteekraave.

Sakslased teevad sõjateed, mõtles Juhan.

Veel üle käänakute, läbi soode, kus läikisid veeloigud ja prääksusid metspardid, läbi rabade, kus punetasid palukad, sinas kanarbik ja sookaelad pead uimastasid, läbi aruheinamaa, kus küünidest hoovas heinalõhna. Ümberringi kased, pakatanud korbaga nagu hiigelleivad, mille koorikud põlenud ja katkenud, lepapõõsad nagu topsud, haavad, mis lõputult sahisevad, koerõispuud punaste marjatarjadega, «pallpritspuud», «näsiniinepuud», kukerpuud ja kibuvitsapõõsad, mille okstesse lepalinnud oma pesad punanud.

Läbi siit, edasi mööda kitsaid ja loogelisi teeradu, mis inimese pastlas jalaga on tallatud nii sügavaks, nagu oleks siin käidud aastasadu.

Juba paistsid Neeme kuused ja suur mänd, millest Neeme taat hakkas juba noorelt kasvatama saepakku. Juurikaile tassiti sõnnikut, rammusal maal kasvasid siis õuna-, kirsi-, ploomi- ja kreegitaimed, kuid mänd ise oli kaua kidur ja latv kiskus kõverasse. Hiigelkuusk mäeveerul maantee kaldal ei kartnud aga kirvetäkkeid, välgulööke, kivihoope ega rummuotsi ja tõusis taeva poole nagu oda. Teine niisugune oli Neeme õues, aga justkui tallatud: latv nässus, oksad hõredad nagu vanainimese juuksed, juured välja sõtkutud, tüvi kraabitud ja täkitud. Okstes rippusid vikatid, vanad hobuserauad, tünnivitsad, rummuvõrud, sirbid ja pastlad. Kuuskede ja mändide vahelt paistsid Neeme õlgkatused, suitsva unkaga rehetuba, mille katusel kasvas maltsa, rukkiäbarikke ja muid rohtusid, ait, mille katus oli samblast roheline nagu muru, laut, kelder ja suur pikk haopinu.

«Tere! Kas öömaja lubatakse ka vaesele teekäijale?» naeris Juhan.

Kes nüüd seda, kes teab nüüd segastel aegadel, mis mehi ollakse, naljatati vastu ja raputati kätt.

Vana Neeme vaatab mütsinoka alt väikeste hallide silmadega, ta valged juuksed lehvivad. Püksid on tal ikka endiselt üsna näkkidele vajunud, nagu ähvardaksid need iga hetk langeda üle puusade, mida tal peaaegu polegi. Siis tuli vanaema, — mustad, keskelt lahku soetud juuksed on muutunud halliks, põllenurgaga pühib ta suunurki ja näitab käsi, mis jooksvahaigusest kühmlikuks muutunud ja paistetanud.

«Sina aeg,» ütleb ta imestades, «kui meheks sirgund! Ja nää, misuksed laiad õlad ja kõvad sõrmed, pigistab mu, vanainimese kää vaeseomaks, — kudas sa siis elad?»

Pole siin aega, juba tuleb Miinast tädi, kelle mees sadamatehastes sakslastele laeva keevitades surma sai. Tal on valged väikesed vurrud huulel ja vagu nina otsas, nagu oleks see kaheharuline. Valgepäine tütreke on ühel pool, veel pisem pojake teisel pool seelikusabast kinni. Tuleb vana Neeme õepoeg Jaan, paksude mustade kulmude, tõmmu näo ja pruunide silmadega mees, kes kõhib, nagu raiuks puid. Ta käed on laiad, lihavad ja punased nagu pardilestad. Kui ta naerab, siis pealmine huul tõmbub pingule nagu trumminahk ja pea nõksatab tagasi. Ta teretab Juhanit nagu ammune tuttav, aga millegipärast ometi külmalt. Võib-olla meenub talle kunagine kirvehaav Juhani seljas — too kukkus kogemata ise vastu terariista, kuid suurest kartusest kurja vana Neeme ees veeretati õnnetus Jaaniga müramise arvele.

Siis tuli onunaine Beti, ammune lesk. Onu oli ühe öö jooksul surnud hirmsaisse kõhuvaludesse, mille vastu keegi rohtu ei leidnud. See oli Juhani vanem onu, Neeme noor Aadu. Miniaga ei oldud päri, vaene oli olnud, teenija, kuid nüüd pidi ta siin kahe väikese tütrega peavarju leidma ja tööd tegema. Ta heitis Juhanile kummaliselt häbeliku pilgu oma tumesinistest silmadest, mis olid pugenud kuidagi sügavasse lihasse, piiratud süsimustade ripsmetega ja veel mustemate suurte mehelike kulmudega, nagu oleksid need söega joonistatud. Ta lihavaid põski kattis sügav puna, õhukeste huultega suu kiskus naerule, paljastades lumivalgeid hambaid, väike nina tõusis ülespoole nagu nagike. Ta pistis pahkliku, kareda käe Juhani pihku ja pigistas tugevasti.

«Sakslased linnast välja ajanud?» naeris ta ja lõi silmad maha, justkui oleks nende vahel midagi juhtunud.

Ka Juhan punastas.

«Sakslased jah,» ütles ta sõnaahtralt.

Ta vaatas onunaist kiire pilguga: laiad nukilised labajalad, jämedad sääred, sinisekirju sitsseelik kõvasti ümber ümmarguste, ent kitsaste puusade, lihavad pungis tuharad, kitsas piht, peas valge rätt, mille vahelt langeb paar musta juuksesalku põsele, rindu polegi märgata, kõht ümmargune, kummis nagu pall. See kolmekümne-aastane naine õitseb täies lopsakuses: kui astub, siis nagu hõljuks, kui vaatab, siis nagu

kutsuks, kui naeratab, siis nagu paluks. Silme alla on ilmunud väikesed kanavarbad ning peeni huuli palistab mingi kõver joon . . .

«Sa oled ikka endine,» ütles Juhan.

«Mis seal peab siis olema, ega lesk inimene vanane,» vastas naine lohmakalt.

Siis tuli veel inimesi.

«Kae imet, tädi Maali!»

Laia punase näoga, suurte siniste silmadega, pruunide juustega, laiade ristluudega sokis naisterahvas, keda peeti ilusaks ja kes oli nüüd Eduard Ambose naine, ulatas käe ja laskis sügava altoga kuulda:

«Ja-jah, kaugelt külalisi saab näha. Jumal, võrrelge nüüd Jaaniga, tema on poole vanem Juhanist, aga nägu nagu kitsejalg . . .»

«Kas Eduard on ka siin?» küsis Juhan salaja.

«Tuleb kohe. Kuulsime koerte haukumist, mõtlesime, et sakslased. Magasime väikses kambris, oleme lõunal,» seletas Maali lahkesti.

Ilmuski Eduard. Ta ulatas Juhanile pehme valge käe, sõrmed kuidagi serviti koos nagu pardinina.

«Ohhoo, poiss, pommipanija! Kuidas kuulipildujatega on, kas ohvitsere on palju koos?» kiskus ta tusast naeru, lükates käeseljaga üle lopsakate vurrude, ja sügas siis kärmete liigutustega nina, nagu oma naeru häbenedes.

«Panid äraandjate eest lippama,» naeris Juhan vastu.

Nüüd võeti istet. Pere oli koos, suur pere selle talu kohta.

Juhanilt päriti uudiseid: et mis teevad sakslased, kas hakkavad välja minema, kuidas sõda läheb, kas siis tõesti kõik peab jäämagi nii? . . .

«Ei, kus sa sellega! Sakslased lähevad välja niikuinii,» ütles Juhan.

Kuid nähtavasti ei tahtnud keegi seda uskuda. Ainult vana Neeme tähendas:

«Annaks jumal!»

Siis nihutas ta end Juhani lähedale ja rääkis poolvaljusti:

«Paruni piitsa all oleme jälle, poeg. Teoorjus on tagasi, tänavu mõedeti jälle postivahe rukist, kaks postivahet suivilja mõisaväillalt kätte ja muudku kõige kibedamal töö aal mine temale orjama. Nüid sügise jälle kolmkümmend kartulivõt-

mise või viljamasindamise päävа . . . Ja raharent poole kõrgem kui Vene ajal . . .»

Eduardile oli see jutt juba tuttav. Ta aina silus vurre ja arvatavasti naeris, sest vurrud tõusid ja vajusid.

«Eks omad vennad kutsusid päästjad siia,» ütles ta, nagu oleks see ammu poolelijäänud vaidluse jätkamine. «Mineval aastal polnud vaja mõisaväljale tööle minna.»

«Noh ega need kiiremehedki kusagile kõlvand,» pani Neeme vana vastu.

Juhan ei suutnud selles keerulises vahekorras orienteeruda.

«Eks muidugi ka meil tehti mõndagi puudulikult,» ütles Ambos mõtlikult. «Kasvõi see maaküsimus. Mõisad võeti üle, anti kogu kupatusega moonakate kätte . . . Mis need pidid peale hakkama? Küllap oleks tulnud maa otse moonakatele jagada, vaesematele inimestele, näe, eks siis oleks poolehoid suurem olnud . . .»

«Justament, nojah!» hüüdis vana ootamatu elavusega. «Moonakas tahab peremeheks saada.»

«Jah, oma maalapp ikka teine asi, ninaga tuhnid üles ja kive külvad peale,» ütles Juhan.

«Küll siis oleks ka inventaari saadud ja antud,» arvas Ambos.

«Nojah, ega mõisa sahad ja äkked ära lennanud,» sähvas vanamees. «Obustel põlnd ka veel tiivasi . . .»

«Mis sest nüüd enam arutada, kellel siis õigus oli,» jäi Juhan oma juurde. «Praegu on võim parunitel, need on nüüd kõige suuremad vaenlased.»

«Tõsi, poeg, nende vasta tuleb meil kõigil ühiselt olla. Parunitest peame kõigepealt lahti soama . . . Kas seal linnas põle ka siis, kes selle asja tõsisemalt käsile võtaks?» küsis vanaisa.

Kui Juhan rääkis Roodi-Palmi organisatsioonist, ütles vana Neeme:

«Tühjad tee kedagi . . .» Ta mõtiskles ja jätkas: «Mis elu see nüid on, inimeste parved käivad möda moad ringi, anna leiba, anna tööd . . . Ma olen üteld, et tulevad ajad, kui paluvad — võta kõhutäie eest tööle. Ja nää, nüid on kää . . .»

See oli kõik nõnda imelik ja ennustas halba või vähemalt seda, et siit polnud loota mingit teenistust.

«Nüüd on käes jah,» tõendas Ambos, kes olukorda nähtavasti juba põhjalikult oli tundma õppinud ja täiesti kibestu-

nud. «Küll töölisklass toob lõpuks parandust, paneb jälle korra maksma,» jätkas ta.

Vana Neeme vaikis, tegi mingi liigutuse, võttis siis väikese, lihtsa piibu, koputas vastu paksu kollast pöidlaküünt ja lausus:

«Tühjad tee kedagi . . . kui just Vene suur ja vägev riik . . . Selle vasta põle kedagi . . .»

«Suur Vene riik ongi nüüd töölisteriik,» tähendas Ambos, kuid vana Neeme lõi käega. Ta oli umbusklik töölisklassi võimetes ja ka eesti kodanluse püüetes.

«Moa peab ikka rahva kätte jagama,» ajas ta peaaegu üksisõnu. «Ja rumalad olid, et nad seda ei teind.»

Tekkis püsiv vaikus.

XXIV

«Kas sa siis kodanlaste seltsis ei olegi?» küsis Eduard toa taga kuusikus, kus nad pärast lõunat hulkusid.

Juhan hakkas naerma. Eitanud, jutustas, kuidas ta ise oli organiseerinud «seltsi», lugenud lehte, raamatuid. Jutustas ka seda, kuidas oli otsustanud õppida saksa keelt, et teha individuaalset kihutustööd saksa sõjaväelaste hulgas ja kuidas ta siis töölt vallandati ja kursustelt eemaldati.

«Oled ikka roheline,» ütles Ambos, käeseljaga vurre pühkides ning ninaotsa sügades. «Nüüd jätsid mehed saatuse hooleks ja panid ise ajama?»

«Ei ole midagi teha. Linnas tööd ei saanud.»

«Ja kui tahad niisuguse asja pärast õppida või midagi teha, siis lased ennast välja visata!»

«Mis siis teha, kui viskab. Ega vägisi käia ei saa!»

Eduard naeratas.

«Kuhu jääb siis konspiratsioon?» küsis ta nüüd juba tõsiselt kuhugi puu otsa vaadates.

Siit sigisid uued südamevalud. Jätsid mehed saatuse hooleks ja panid ise ajama! Kae, kuidas ütleb, mõtles Juhan, kui ta õhtul aida lakka oli magama pandud. Kuid siin, Neemel, polnudki nii halb. Oli antud isegi palakas alla ja padi pealekauba. Seda ta ei oodanudki. Kuid terav ja külm oli siiski. Ristikheinakõrred torkisid, ase vajus lohku, lina tõmbus kitsaks nagu köis. Ka padi veeres pea alt. Juhan oli end

üle pea tekki mähkinud, kõverasse tõmbunud nagu kirp, kuid siiski lõdises, kui ta hommikul tõusis. Mõne päeva pärast kadusid linad-padjad, tekid ja käterätid. Juhan võttis kambrist vanaisa suure kasuka. See oli koidest pooleldi paljaks aetud, riie oli katkenud ning haises rehetoa suitsust, tolmust, hobuse ja inimese higist. Ta keris end sellesse ja magas öökülmadega kohevil ristikheinahunnikus.

«Juku, maast lahti!» kuulis ta nüüd igal hommikul vana tuntud naaksumist.

«Töösse, töösse, teisepere rahvas juba ammu künnab!» õhutas vana Neeme Juhanit tõusma. Ergutus pidi nähtavasti äratama võistlushimu, kuid Juhanile oli see niisama vastumeelt kui silk-leib ja kartul, mida ta iga päev pidi närima.

«Täna lähäd siis mõisa masinasse, parunitele tulevad päävad ikka ära teha,» ütles peremees ühel hommikul. Ta kratsis kõrvatagust, köhatas, sülitas, nuuskas ja lausus lisaks:

«Kui teaks, et need sakslased ei jää, siis lööks käega, aga mine tea . . .»

Siis kõhkles ta veel kuidagi, seisis ja vaatas ringi.

Juhan läks mõisa masinasse. See tähendab, et kohalikus mõisas käis masinaga rehepeks. Ja ümberkaudsed külaelanikud, eriti mõisarentnikud pidid seal oma maalapi rendi teopäevadega tasuma.

Nii tegi Juhan päev päeva kõrval tööd, — kui mitte mõisas, siis Neemel, kus peksti rehte isaisade kombel, võeti kartuleid, künti kõrt, tehti hagu ja käidi veskil. Selle eest ei saanud ta muud kui kehva kosti ja õunaaiast kreegimarju. Neid käidi õhtuti, hommikuti, lõunal ja igal vabal silmapilgul noppimas ja söömas, kugistati neid alla kõigi tuumade ja ussitustega. Õunu ei tohtinud keegi võtta. Kreegipuid aga võis tallata, murda ja väänata — neid oli nii palju, et ähvardasid teisi lämmatada.

«On raiped nii agarad võrsuma nagu pajud,» lausus vana Neeme ja andis Juhanile käsu maakirves võtta ja kreegivõsud välja juurida.

Kui midagi muud tööd ei leitud, siis pandi kasvõi õue pühkima. See oli jagatud kaheks: ühel pool haljas muru, kus tegid sõnnikut kanad ja haned, teisel pool porine ja kamarata maa, täis loomade jälgi ja seeditud toitu, hagu ja prahti, saepuru, notte, pukke, vankreid ja künasid.

Vana Neeme müüs vilja, heinu, kartuleid ja pani uusi

krabisevaid paberrahasid punga. Kotti kanti vesti põuetaskus, see oli punaseid, kollaseid ja rohelisi pabereid pungil täis ja nii kulunud, nagu oleks seda mitu aastat järele lohistatud. Juhani suu jooksis vett, sest temal polnud enam punast krossigi. Ta ei saanud osta suitsu ega kõige hädalisemat, nagu mõnd pidupiletit, rääkimata lõbudest, mida nautisid külapoisid laupäevaõhtuti ja puhkepäeviti, mängides kaarte ja võttes napsi. Ainult vanaisa lühikesed hallid püksid anti talle kanda, ja sedagi ajutiselt, kuna ta pidi need tagasi andma, kui enam ei tarvita. Nõnda käis ta: lühikesed hallid püksid, mustad kingad, mustad sokid, must kuub, must vest, must kaelaside valgete triipudega, valge krae ja ruuduline kerge sonimüts peas. Nii oli ta puhkepäeviti küla vahel, kiige all, simmanil. Argipäeval kandis ta sinist pluusi, veel vabrikupäevist õliseid tööriideid, katkenud saapaid või pastlaid, muidugi teiste omi, sest enesele ei jaksanud ta muretseda niisugust «luksust», nagu on uued pastlad. Samuti käis ka teine linnamees Ambos, kes oli asunud maale, kus võis olla julgem sakslaste eest. Ta elas oma Maaliga Neeme rehetoa pisikeses piimakambris nagu hiir koopas. Toal oli männiku pool väike aken nagu must silm, mähitud õlgedesse, millega oli vooderdatud maja sein.

Kõikjal liikus sakslasi.

«Ära tüitavad juba,» ütles vanaema, hoides käsi põlle all kõhul vaheliti. Ta oli sorav jutustaja, ta juttu ilustasid piltlikud võrdlused, rahvalikud kõnekäänud, vanasõnad ja naljalood. Hakkas aga jälle:

«Sina aeg! Need sakslased küll, meil seebikang kambres laudil kuivab, vägise tahvad ära viia. Silm vilgub nagu latern, nagu koer passib kana pesa, et muudku ahmiks. Tulevad — muudku anna aga mune ja pekki, tea, kust seda nüid võetakse, omal pere suur nagu linnuparv. Ja kas nad vähe on siit röövind ja Saksamaale viind . . . Reagivad, et Berliini linnas sandid söövad saia ja voorimehed reagivad saksa keelt. Mis nad meist, talupoja-inimestest, siis veel tahvad, neil jo ea küll. Tea, mis nad siin voorivad, ikka Oru ja Tammiku poolt tulevad ja Uuemõisa poole lähvad, pakid ja natsikud kaenlas, nagu turult . . . Nüid teised igas mõisas — vist paruniärrale ihukaitseks. Ega neil parunitel elu põle ühti, külap võetakse mõisad jälle käest . . . Seda nad kardavad ja nüid kindlustavad . . . Süia anda soldatitele perelaudas. Esiti tapetud ikka ärg, nüid aidata va lehmakronust.»

Kambri aknast oligi näha, kuidas maanteed-pidi tuli salk saksa sõdureid, rohelistes mundrites, lühikesesäärelistes saabastes, sirmita mütsid peas ja mingid pakikesed kaenlas.

«Oi jumal, näe, kaevu juurest kargasid üle aia,» hüüdis Miina hädaldades ja õhku rüübates.

«Tulevad jälle manguma nagu mustlased,» ütles vanaema.

Sakslased liikusid hanereas mööda kaevuteed toa juurde. Õues istuti pingile, pakiti kimbukesed lahti. Siit tuli nähtavale purgikesi, topsikesi, habemenuge, käänispeaväitsekesi, küüneviile ja lokitange, sahariini, sigarette, tubakat ja muud pudipadi.

«Ilus tüdruk, osta kaup, osta kaup, võid ja muna, raha — nein,» pakkus keegi aktiivsem ja noorem sakslane, mustapealine, Miinale odavat kõlni vett.

Miina naeratas, kuna talle sakslase kaval kiitus meeldis. Keegi ei ostnud sakslase kaupa, sest võid ja munad pidid ju otsas olema.

«Prantsusmaal läheb teil räbalasti,» ütles Juhan, kes äritsemist oli pealt vaadanud. Sakslaste pead pöördusid nagu niidi otsas tema poole ja jäid pärani silmi põrnitsema, nagu oleks neid keegi imeloom rünnanud.

«Räägite saksa keelt?» küsis üks. «Poleks uskunud. Olete linnast? Vabrikust? ... Ei lähe halvasti, ainult seisak on, ei saa edasi,» ütles üks sakslane.

Kõik jäid kuulatama, — vanaema, Miina, vana Neeme, Ambos, Maali, Jaan, lapsed.

«Poiss paneb sakslastele lammakeelt, et las aga olla,» tähendas vanaisa.

«Ega teda muidu siin koolitud. Koolmeister ütles mitu korda, et poisil pea nagu sahtel — mis sisse paned, sinna paigale jääb ja muudku võta. Nää, vadistab sakslasega nagu lepse reega!» suurustas vanaema.

«Juku, ütle, et nad paruneid ei aitaks,» sosistas Ambos, kes ennast oli lähemale ajanud. Kuid Juhani iseteadvus ja uhkus ei lubanud küsida just seda, mida teine käskis, mida teine tahtis, olgugi et see oli väga tarvilik. Ta katsus toime tulla kuidagi teisiti, kuidagi oma sõnadega.

«Ajasite tööliste valitsuse minema, parunite ja rikaste kodanlaste lõbuks,» ütles Juhan.

«Kas oled bolševik?» küsis noor kaubitseja.

«Kes teie olete, samuti saksa kehvikud?»

«See on taluperemehe poeg,» näidati noorele aktiivsele munamangujale ja kõlni vee pakkujale.

«Nojah, miks te siis võitlete tööliste vastu?» ütles Juhan.

«Meie võitleme prantslaste vastu,» ütles sakslane vabandades.

«Ja bolševikkudega,» täiendas kaupmees-perepoeg.

Sakslased vaatasid kartlikult ringi. Üks pleekinud vurrudega ning luitunud kuuega tähendas:

«Ei tohi poliitikaga tegelda.»

Kuid Ambos ei hoolinud.

«Ärge andke võimu meie kodanlusele, kui peaksite siit kunagi lahkuma,» ütles ta nüüd salaja. Juhan tõlkis. Pleekinud saksa sõdur naeratas:

«Gut!»

Sakslased kobisid rüsinal väravast välja.

Juhani tähtsus oli vana Neeme silmis tõusnud. Ja et «parunite vasta peame olema kõik ühiselt», siis salliti linnamehi ja lepiti ka kiiremeestega, vähemalt enamlaste küsimust ei võetud enam päevakorda.

Ilmad kaldusid sügisele, puhus külm põhjatuul, mis üsna ulgus väravate vahel. Need olid nõnda seatud, et tuul rohkem sisse neelaks ja viiks vilja puhtaks kõlgastest, aganaist ja hobusekäbidest, mis olid pahmates rehe hulka jäänud. Mehed olid tahmased nagu korstnapühkijad. Vana Neeme oli vanaema pearäti kõvasti pähe sidunud, et ta suured valged juuksed odraokaste ja tahma vastu varjatud oleksid ning tuul kõrvust läbi ei kisuks. Juhanil oli vana tahmane kaapkübar näole tõmmatud, sest tuul puhus prügi silma, kui hanguga või kühvliga visati pahmast algul jämedasse, siis peenesse sarja — ühes kadusid kõlkad, teises saadi lahti aganaist, kestadest, ohakatuttidest ja muust kergest prahist. Masinad puudusid Neemel peaaegu täiesti. Moodsamatest põllutööriistadest olid kahehobuse-raudsahk, vedruäke ja raudäke. Harva palgati rehepeksumasinat. Nüüd, sakslaste ajal aga ei saadud seda hoopiski lubada, kuna raha oli kasin, töötõudu aga küllalt.

Tuul vuhises ikka kõvemini ja külmemini väravaist üles laudile, kust suured tahmalondid katuse küljest unkast välja ja vingudes ning raksudes uuesti väravast sisse langesid.

Jälle tuli õuele keegi sakslane. See oli väsinud mehike, ähkis ja oigas istet otsides, nagu ei suudaks ta enam seista.

«Puhkan vähe,» ütles ta ringi vaadates, justkui kartes, et

teda ei mõisteta. Aga kui Juhan ütles «olge head», muutus sakslane hoopis elavamaks.

«Olete töölised? Vabrikust?»

«Kust nad kõik arvavad, et ikka vabrikust?» imestas Eduard.

«Sinine pluus — see on juba rahvusvaheline töölise esindusmunder,» lausus Juhan uhkustades.

«Ka mina olen vabrikust,» ütles sakslane ja süütas sigareti. Teistele ta ei pakkunud — polnud nende seas kombeks, sest kõik ülearune läks pekiks ja munadeks.

«Ajad on kehvad ... Mul on poeg Hamburgis kinni võetud, trellide taha pandud ... Sain teate, naine kirjutab ... Hakanud nõudma ... kinni ... Sõjaaeg ... Peab kõik tegema, et võita ...» naeris sakslane. «Inimesed hakkavad aru saama — kellel sellest kasu ... Rikastel. Meil pole nii paljugi,» näitas ta oma sõrmeküüne musta viirgu. «Teie olete siin maha jäänud, meil nii ei tuulata ... Ja kui must!» imestas sakslane.

«Ei või paremini elada, paneb renti juurde, eks sa ütle,» karjus vana Neeme läbi tuule ja sarja sahina.

«Kuidas siin mõisas siis ka teid koheldakse?» küsis Juhan. Sakslane heitis käega.

«Ärge küsige. Oleme viieteistkümne mehega viinavabriku all ruumis, kus enne olid olnud kartulid, siis muhu tüdrukud, lutikad, kirbud ... Oleme ise puhtust teinud. Häärberis käib tants ja muusika, viinaklaasid kõlisevad, daamid kilkavad, oi, oi, tore elu.»

Kui Juhan alustas selgitustööd, vastas sakslane:

«Oi, oi, meil on palju raskeid päevi olnud. Kas olete kuulnud Bismarckist?» küsis ta siis, nagu oleks ta seadnud mehed keerulise küsimuse ette.

Kui vastati, et teatakse, jätkas sakslane:

«Oli raudne kantsler ... Sotsiaaldemokraadid keelas ära ... Ei tohtinud lehte välja anda, ei tohtinud valimistest osa võtta, ei tohtinud ühinguid, parteid organiseerida ... Aga mis oli selle tagajärg? Bismarcki pankrot. 25 aastat oli see preisi junkrute surve maksmas saksa proletariaadi üle ja lõpuks võitis ometi proletariaat. Sotsiaaldemokraatide pooldamine kasvas nagu lumepall. Miljonid hääletasid meile. Meil olid niisugused mehed nagu,» — ja sakslane luges jälle üles kõik sotsiaaldemokraatlikud kuulsused Weitlingist, Rungest, Stirnest, Lassalle'ist alates ja Kautskyga lõpetades.

«Kautsky on meil ainuke õige sotsiaaldemokraat,» ütles sakslane, mispeale Ambos naerma hakkas.

«Kautsky!» hüüdis ta, «see paindlane!»

Sakslane oli huvitatud, mis võis ütelda see juba natuke vanem mees, kes kahtlemata teab rohkem kui see saksa keelt purssiv poiss.

«Oportunist,» tõlkis Juhan.

Sakslane võttis kohe oma napad ja hakkas astuma.

«Vabariigi paneme maksma, ja Kautsky juba niisuguseid rumalusi ei lase teha nagu Lenin ... Ordnung muss sein! ... Meie teeme demokraatliku vabariigi, kus kõigil on vabadus,» kinnitas ta minnes.

Eduard lükkas käeseljaga üle vurrude ja muigas, kui Juhan öeldut tõlkis.

«Ütle talle, et meie oleme juba näinud seda demokraatiat, kus Venemaa Kautskyd ühes kapitalistidega tapsid töölisi, kes ei tahtnud enam sõdida ega sakslasi tappa. Hei, tule tagasi! Komm zurück! Räägi talle nüüd ja ütle, et ta meie töörahvast ei tapaks ega parunitega demokraatiat ei teeks.»

Juhan tõlkis, sakslane imestas:

«Kann nicht sein! Falsch, falsch!»

«Ja, falsch,» osatas Eduard. «Kuidas teie nimi on?»

«Fritz,» ütles Juhan.

Kuid Fritz ta ei olnud. Oli Karl, Karl Nymayer.

«Nojah, Karl ... Hea küll, Karl Nymayer, Kautsky ei kõlba. Liebknecht, vaat Liebknecht, see on ka Karl — täitsamees,» katsus Eduard sakslasele selgeks teha.

Sakslane naeris ja eemaldus aeglaselt, kiskudes ristluist kõverasse, nagu oleks ta vigane või kannaks turjal mingit rasket kandamit.

«Kautskiaanlane, tsentrovik!» ütles Ambos. «Sõda ei taha, revolutsiooni kardab. Teevad demokraatlikku vabariiki. Eks vaatame.»

XXV

Et Neeme peremehe tööd olid korda seatud, polnud tal mingit lõbu pidada üleliigseid söödikuid. Ta vaatas viltu Juhanile ja teistele, kui nad laua ääres nii ei söönud, kuidas peremees ees tegi: esmalt tuli silku tugevasti alla võtta ja siis midagi paremat peale, kui seda juhtus laual olema. Hoidku,

kui keegi esimesele suutäiele kohe võid pani, või kui mõni julges silgu sisikonna välja rookida! Käratati: kas see pole raha maksnud või kas see on järele jooksnud. Ja hammustati ise silku ikka kõige pea ja rapetega.

Sakslased olid teeparandamisega üsna lähedale jõudnud. Ümberkaudsed töötud, maatamehed, sulased, tüdrukud, aga samuti üksikud perepojad tulid siia taskuraha teenima. Ka Juhanil polnud teist võimalust. Tööpäev oli pikk. Hommikul pimedas tuli kodunt lahkuda, õhtul pimedas alles jõuti tagasi. Meestöölistele maksti viiskümmend kopikat, naistöölistele kolmkümmend viis kopikat päevas, kusjuures töö oli kõigil võrdne: kruusahunnikud, mis sundkorras olid maantee äärde kuhja veetud, aeti labidatega laiali — jämedam alla, peenem peale, keskelt veidi kumerasse, kaldad madalamaks. Kus kraave polnud, sinna kaevati need.

«Puudub igasugune tehnika,» ütles Juhan.

«Pole labidat ega kangi, kas sakslased ei jaksa neid osta?» nuriseti.

Labidad, kangid, rehad ja muud abinõud pidi igamees ise muretsema. Juhanile anti Neemelt vana katkenud labidatükk, lühike kangijupp, leivakott, pudeliga piima ja karbiga silku. Sinna oli lusikaotsaga peidetud ka võid — muidugi tasuks selle eest, et ta tänini oli teinud Neemel põllutööd.

Rahvast oli teetöödele kogunenud kümnete kaupa. Moodustati mitu rühma. Ülemjuhatajaks oli pikk hiigelvurrudega saksa veltveebel, kes karjus jämeda häälega kõiksugu sõimusõnu, millest küll palju arugi ei saadud. Allohvitserideks olid aga sõjavangid-poolakad. Juhani rühmaülemaks oli väike lameda rinnaga poolakas, kes kõneles vagase häälega, nagu oleks ta mõnes raskes kopsuhaiguses. Vene keelt armastas ta rohkem kui saksa keelt ja piilus sealjuures kohkunult ringi. Selles rühmas oli rohkesti noori tüdrukuid, pastlad jalas, rätikud kõvasti kuklal sõlmes, mis kiskus nende põsed nõnda pungi, nagu oleksid neil kartulid suus. Kui nendega räägiti, vaatasid nad enamasti maha, ja kulus hulk aega, enne kui nad kodunesid.

«Ai!» kilkas keegi tüdruk ja tõstis labida, kuna kiusaja, punase näoga ja tugevate hammastega noormees, jooksis naerdes eemale.

«Elts on peru nagu noor sälg,» lõõpis ta ja tahtis uuesti tüdruku ümbert kinni võtta, kuid nüüd anti talle kiviga.

Eltsul olid suured sinised silmad ja lahjad põsed, nagu oleks ta kauemat aega põdenud mingit rasket haigust. Sealsamas tema kõrval töötas väike paksuke tüdruk, hästi punaste põskedega linalakk, kes oma hallide silmadega otse õgis Juhan Vasakut. Ka Juhan katsus kruusa laiali ajada ikka nende läheduses, aidates neid ja rääkides nendega hoopis teisiti kui külapoisid. Ja kui ta vahel üsna salaja haaras mõne käsivarrest, siis tehti ainult õrn «ai» ega tahetudki lahti rabelda, vaid keereldi kuidagi teeseldes ja keha väänates. Nii sobis Juhanil uusi tutvusi.

«Asi on nii,» ütles poolakas ühel ilusal päeval. «Tade mäel on vaja kiires korras tööd lõpetada. Ma annan sulle mõned mehed, lähed nendega, teed selle töö ära. Vaatad, et on loodis ja tehtud nii kui tarvis . . . Tak, oskad seda?»

«Miks mitte.»

Juhanile anti mehi ja nad läksid paar kilomeetrit edasi Tade mäele. Vihma hakkas tibama, maantee ääred olid libedad, nagu kliistriga kaetud. Mehed viskasid kruusa laiali, rehitsesid ja seadsid selga ikka vihma poole, töö ei edenenud. Juhan mõõtis ja loodis, seisis samuti, selg vihma poole, lepiku ääres.

Korraga algas hirmus kärkimine. Lepiku tagant ronis nähtavale veltveebli suur kogu, pikad vurrud märjad ja sorakil nagu hülgel.

«Laiskvorstid, miks te ei tööta? Sa krants, kas Saksa keiser sulle selle eest raha maksab, et siin labida varre najal magad. Marss, minema! Kes su siia saatis, vaat, kus nolk, jultunud laiskvorst, lurjus . . .»

Veltveebel hakkas Juhanile keppi võngutades järele sammuma, kogu tee sõimates ja sajatades. Juhan lonkis eel, pea maas ja silmad häbi täis: poolakas saatis teda siia «meistriks», veltveebel ajab aga koerapiitsaga minema. Mis ütlevad teised?

«Linnasaks tuli kupjaks, aga kukkus läbi,» irvitatakse küla vahel. See oli niisama piinlik kui Mekaanika joonestuse-lugu ja Helmi keelenäitamine. Ei, see oli veel hullem, see oli nagu Ambose etteheide: inimesed jätad sinna ja ise paned ajama.

Õnneks sai töö varsti valmis, ohvitserid ja teised isandad sõitsid autodega laialiaetud kruusal, mis polnud saanud tunda ei rulli ega pressi. Ja kui sõideti veel vankriga, siis hobused lausa vahutasid, sest tee oli raske ja pehme. Juhani kartus oli olnud asjatu, sest keegi ei mõistnud veltveebli keelt ja Juhan

ise oli vagane kui hiir. Üksnes vaene poolakas oli saanud samasuguse nahatäie.

Ainult kord, kui Juhan jälle tüdrukutega kudrutas, kihistas keegi külanoormees:

«Kubjas, käsi plika põues!»

Juhan punastas kõrvuni. Ta katsus olla tagasihoidlikum, et seda õrna kohta ei puudutataks.

«Kõike läheb elus tarvis,» mõtles ta.

Teenistus sakslaste juures oli olnud lühike ja saadud raha väike.

Tuli logelda jälle Neeme ruumides, aidalakas ja reheall, kus otsiti nokitsemist. Pandi katuseõlgi laudalakka vihma varju. Need tuli laduda ulualla, et tuul ja tuisk sisse ei puhuks, tuli seada ilusasti virna, et kubusid lahti ei tallataks. Ühed kandsid õlgi rehealuse väravate tagant lauda juurde, teised tõstsid laudalaele, kolmandad ladusid virna. Beti oli virna otsas ja Juhan andis talle kätte. Iga kord kui Juhan kubu kõrgele üle pea tõstis, et paremini ulatada, ahmis Beti tema käe ja pigistas oma tugevate sõrmedega. Ta mustad kulmud paistsid hämaruses nagu loogad, silmad olid muutunud imelikult väikesteks ja läikivateks nagu uued hõbemündid, valged hambad hiilgasid, nagu naeraks ta väljakutsuvalt. Viimaks haaras Juhan ta jalgade ümbert kinni, tõstis ta õhku, keerutas ja pani õlgedele.

«Poiss, ei tohi! Ei tohi . . . Ära tee, näevad, näe, tulevad,» sonis naine, kuid hoidis ise nagu tangidega noormehe ümbert kinni.

Kubusid visati aga laele, kuhi kasvas ette ja juba hüüti:

«Aitab juba, tarvis tööd ka teha!»

Beti ronis virna otsa ja ladumine algas jälle. Rohkem ei räägitud, kubu lendas kubu järele, käsi puutus kätt. Ning hea oli niiviisi loopida neid õlekubusid.

Üksinda olles aidalakas, kus tuul unkas vilistas ja vastu katust kas lund või vihma krabises, muutus Juhan rahutuks. Mingi painaja hakkas südant rõhuma, mõtteid tuli ja läks, und silmale ei saanud. Helmi, mis teeb Helmi? Juhani ette kerkisid tüdruku mustad sametised silmad, nagu vaataksid nad siitsamast pimedusest talle vastu. Miks oli Helmi säärane tõrges, miks on ta niisugune, võiks ütelda, halb. Ja mis rääkis ema . . . kus nägi ta siin seda metsavahi tütart? Pole näha

ühtki niisugust prillidega — kõik on hoopis lihtsamad, naiivsed maatüdrukud. Viimaks uinus Juhan ja nägi imelikku und — keegi torkis nõeltega ta pead, et ta tunnistaks, kuhu nad peitsid oma vintpüssid. Seda ei võinud ta ometi ütelda, torkigu kasvõi surnuks. Kui ta ärkas, olid teravad kõrred kasuka alla tunginud ja pea külmetas, nagu oleks ta jäätanud. Päev kulus jälle igavalt.

Õhtu saabus, pime sügisõhtu, kus koerad uniselt uluvad, justkui ennustades mingit suurt ohtu, tulekahju, sõda või katku, nagu arvab Neeme rahvas.

Juhanile tulid uljad mõtted. Ta tahtis lobiseda, kuid ühtlasi koos sellega teada saada teiste arvamisi küsimuste kohta, mis teda huvitasid. Ta istus Jaani sängiserval, kõlgutas jalgu ja naeratas. Eduard, kes pastlaid lappis, muretult vilistas ja hooletult vurrudesse laulis, märkas seda ja küsis:

«Poiss, mis sa naerad üksi?»

«Miks ma ei peaks siis naerma?»

«Mis siin siis nii naeruväärt on?» uudistas Eduard, hõõrudes sõrmi vastu savipõrandat, et need pastlanõela läbitõmbamisel plingist nahalapist tihkemad oleksid.

«Kas sa oled kellelegi abrehnungi andnud?» küsis Juhan.

Kõik jäid arusaamatuses vaatama.

«Abrehnungi? Ah, et töölt lahti lasknud?»

«Nojaa, lõpparve teinud.»

«Lõpparvet olen küll teinud, aga ise ei ole kellelegi saanud abrehnungit anda, sest pole kunagi nii rikas olnud, et kedagi lahti lasta.»

«Kui sa lõpparve said, kas pidid siis midagi vastu ka andma?»

«Kuidas vastu? Annad allkirja, et sul enam pole pistmist kas vabrikuvalitsusega või muuga.»

«Aga kui annad pildi?»

Kõik pahvatasid naerma, sest keegi polnud veel kuulnud, et lõpparve tegemisel peab andma pildi.

«Mis te naerate? Mina olen näinud, et inimene annab teisele abrehnungi ja saab pildi vastu.»

«Eks ole igasugu lolle. Mõni saab nahatäie peksa ja annab peksjale veel suud.»

«Nii et siis lõpparve juures pilti ei anta?»

«Mulle tehakse lõpparve ja mina kinkigu veel pilt vastu, õige mul heategija!»

«Ah siis heategijale peab pildi andma?»

Ümberolijad jäid uudistades Juhanit silmitsema. Kentsakas poiss, mõtlesid mõned.

«Aga heakene küll! Kas prille kantakse uhkuse või tarbe pärast?»

«Taga targemaks! Sedagi ei tea! Kus sa, noormees, oled kasvanud?» imestas Beti mahedalt naerdes, justkui oleks ta sellele kentsakale poisile öelnud kõige suurema meelituse.

«Targemaks või lollimaks, aga me ema teab, et paljud kannavad prille uhkuse pärast.»

«Kas siis viletsad silmad on uhkuseks?» küsis nüüd vanaema. «Siis ma, vanainimene, peaksin olema teie seast kõige uhkem.»

«Prillid peavad olema, siis oled uhke,» kinnitas Juhan.

«Kas siis prillid teevad uhkemaks?» küsis Eduard, kuna teised naeratasid ja kuulatasid, tehes igaüks oma tööd: kes kudus sukka, kes parandas hobuseriistu või midagi muud.

«Miks siis mitte? Kui on niisugused ilusad näpitsprillid, kuldsangaga, paksude klaasidega — annab ikka ilusama välimuse.»

«Ilusa välimuse?»

«Nojah, ilusama välimuse. Kas te pole siis prillidega inimest näinud?»

«Kus me seda oleme näinud? Sina aeg, meie nüüd prillidega inimest näinud!» ütles tädi Miina.

«Ega teil siin maal ei ole ju ühtki prillidega inimest, niisugust, kes neid alati kannab?»

«Või ei ole! Siin see Risti metsavahi tütar Liide kannab alati prille, lapsest soati teine lühikese nägemisega. Kas see siis teeb teda ilusamaks. Vale puha, muidu oleks veel ilusam olnd,» ütles vanaema.

«Siis olete ikka prillidega inimest näinud,» õrritas Juhan.

«Prillidega inimesest ei peeta maal lugu,» tähendas Maalist tädi, kes õmbles särki.

«Kuidas ei peeta lugu? Mis sellele metsavahi plikale siis tehakse?»

«Mis talle tehakse? Aga ega maapoisid ei julge ligi minna.»

«Ah kardavad prille?»

«Ikka linnapreili — prillidega, ikka nagu haritud ja peenem.»

«Peenem, haritud,» mõtles Juhan.

«Või ta neid maapoisse tahabki,» arvas Beti. «Tal linnas nooremaid küll,» jätkas ta veidi pehme keelega, nagu valutaks tal hammas. Juhan vaatas omakorda Beti poole ja märkas, et see naeris mingit kadedat naeru, kusjuures ta põsed lõkendasid ja käed käisid imekiiresti ümber lõngakera.

«Eduard läheb juba magama, Maali,» ütles Jaan. Maali punastas ja õmbles nohisedes särki, justkui poleks ta seda märkust kuulnudki. Eduard sai pastlad lapitud ja läks peretoast tagakambrisse — seal lõgises piimakambri ukse lukk.

Juhan laskus sängiveerelt põrandale ja jooksis Eduardile järele.

«Noh, kuhu tormad?» oli Eduard tal uksel vastas.

«Pidin tulema aega viitma. Mis sa ikka nii palju magad siin koopas,» ütles Juhan.

«Kas prillid klaarid?»

«Ei, ma tahtsin küsida, kas siin ei ole mõnda ühisust või seltsi, kus saaks koos käia?»

Eduard muigas:

«Ühisust või seltsi? Kes seda loob, siin pole vabrikumehi, et oleksid huvitatud... Ümberkaudu siiski pinda on, mõisakuuendikkude küla, kõik enamasti kehvad, aga arusaamist esialgu vähe...»

«Võiks ju kirjandustki laiali laotada ja lugeda anda.»

«Jah, kui seda saada oleks? Ega siin pole linnakoht, et võtad ja annad...»

«Kui ise teeks.»

«Mida?»

«Noh, ühisuse... Meil vana ütles kodus, et inimene ei käivat seltsi järele, et selts tuleb inimese järele. Mis see siis peab tähendama?»

«Noh, et eks inimene teeb ühisuse.»

«Ah et organiseerib siin partei või?»

«Partei või mis tahes.»

«Ega siis kohe parteid saa ja ega sinna kõik kohe kõlba.»

«Ei kõlba...»

Mõlemad vaikisid. Juhan vaatas kuhugi pimedasse nurka, nagu otsiks ta sealt midagi, kehitas ennast, neelas ja vaatas salamahti Eduardile, kas see teda ei jälgi. Kui ta nägi, et ka Eduard on ametis oma mõtetega, küsis ta:

«Kas parteis viina võtta võib?»

«Kuidas parteis viina võtta?»

«Noh, kui oled parteis ja võtad viina, noh, ütleme — samagonni.»

«Kuidas sa siis võid samagonni võtta, kui ise võitled samagonni vastu?»

«Aga kui võtad puhast viina, mitte samagonni?»

«Puhast viina — no, see on teine asi!»

«Ah siis seda võib?»

«Ega või vist küll kumbagi . . . Ja mis sa nii pärid?» uudistas Ambos ja vaatas üksisilmi noormehele, kes nähtava hämmeldusega näppis õlekõrt, mille ta sängist oli võtnud.

«Kas siis pärida ei või, kui ei tea?»

«Kui ei tea, ega siis pole midagi teha. Aga ma arvan, et sa vist oled ikka seda porujommi võtnud ja nüüd uurid . . .»

«Eks natuke sai võetud.»

«Ma arvasin kohe . . . Ega seda ikka ei tohi . . . Mis joodik parteis teeb.»

«Kas naistega ka ei tohi tegemist teha?» küsis Juhan tõsisena.

«Kuidas naistega tegemist teha?»

«Noh, tegemist teha,» kordas noormees, «võib-olla ei tohi?»

«Kui on korralik elu . . .» jäi Eduardi lause pooleli, justkui oleks talle meenunud midagi ebakorralikku kas enda või teiste elus.

«Kuidas korralik elu?»

«Abielu.»

«Ah muidu ei või, kui peab olema abielus? Siis sina ei või, sa pole Maaliga kirikus laulatatud.»

«Parteis olles ei võigi just kirikus laulatada.»

«Naljakas, ilma abieluta ei või ja laulatada ka ei või.»

«Ela niisama — vabalt, kuni pole niisugust asutust, kus seda ilmalikult õiendatakse, seda laulatust.»

«Ah siis ei tohi viina võtta ega . . . nojah, aga kui seda kõik teevad?»

«Kõik teevad, aga parteis ei tohi, seal tuleb olla eeskujuks.»

«Ah eeskujuks. Parteis on siis inglid . . .»

«Misjaoks inglid . . . Üldse ei tohi niiviisi rääkida . . . Partei on püha.»

«Ah nagu kirik või?»

«Misjaoks kirik. Aga ega partei kohta ei või halba ütelda. Partei üksikud liikmed võivad teinekord halvad olla, aga

partei üldine siht ei ole halb. Ja kui igaüks hakkab halvasti rääkima, siis on see vastastele kasulik ja partei ei saa töölisklassi vabastada.»

Juhan vaikis. Tal hakkas piinlik, soe tusk lõi näkku, südame põhjast justkui oleks kerkinud mingi raske ese, mis hakkas hinge matma. Kas see polnud tema, Juhan Vasak, kes jõi ennast täis puskarit, lällutas ja tantsis nagu poolhullu, kas see polnud tema, kes oli sõbrutsenud selle armsa šatääniga ilma «korraliku eluta»? Siis lausus ta nagu vabandades:

«Ega mina pole halvasti rääkinud, aga sa ütled, et — püha . . .»

«Nojah, mitte kiriklik pühadus, vaid, noh, tead ise, kui on midagi, millest sa ei taha, et tal oleks halvasti.»

«Nagu mõnest tüdrukust ei tahaks, et tal oleks halvasti . . . siis, kui armastad või?»

«Kas sul on siis mõni niisugune?»

«Eks ikka ole,» vastas Juhan.

«Nojah, näe, parteid peab kaugelt rohkem armastama.»

«Kas peab siis talle valetama ka?»

«Kuidas valetama?»

«Noh, vahel peab talle valetama, kui armastad.»

«Kas sa siis armsamale valetad?»

«Miks ei valeta, kui armastad . . . Kahtlustadki teda, et käib teistega, mõne sakslasega, aga ikka ütled, et usaldad teda ja usud, mis ta sulle räägib.»

«Ei, parteile ei tohi valetada. Talle peab alati õigust rääkima.»

«Kas siis üldse võib valetada? Meil isa ütleb, et kellelegi ei tohi valetada. Aga ema valetab, valetas, et ma olen seitsme aastane, aga ma olin kümne aastane.»

«Kus ta seda tegi?»

«Konka peal.»

Eduard naeris.

«Aga ma olen ka varastanud,» ütles Juhan Eduardile julgelt silma vaadates.

«Kuidas?» jäi Eduardil imestusest suu lahti.

Juhan jutustas Mekaanika loo. Eduard vajus mõttesse.

Juhan ootas, silmad maas, ja näpsis uut õlekõrt, mille ta Eduardi ja Maali sängist oli välja tõmmanud: neil puudus aluskott, õled olid lahtiselt lina all.

Eduard võttis tubakakarbi, koputas selle kaanele, käristas

tüki paberit, raputas näpuga tubakat peale ja keeras suitsu valmis nagu kuivanud pulga. Pakuti ka Juhanile, kes toimis samuti.

«Eks ma ole küll suur kurjategija,» ütles ta.

«Mis kurja sa siis teinud oled?» küsis Eduard lõpuks.

«Miks ei ole? Ma rääkisin ju: jõin samagonni ja . . . ja mis sa veel tahad? See on ju kole küll!» arvas noormees pikema vaikimise järel, kusjuures ta ahnelt suitsu mahvis ja pinevusega ootas, mis Eduard vastab.

«See on hea, et sa ise sellest aru saad. Kui inimene aru saab, et ta pahasti on teinud, siis katsub ta ennast parandada. Aga on niisuguseid, kes teevad kõige suurema südamerahuga igasugu tükke ja löövad pealegi vastu rindu nagu seesinane variser ja viskavad teistele kiviga . . . Eriti nagu teeb kodanlus. Sina, konn, pole ju veel midagi jõudnud maailmas teha, lorid niisama umbluud . . .»

Juhan hakkas naerma, sest talle tegi lõbu Eduardi südamlik noomitus ja mulje, nagu võtaks vanem mees tema üleannetut pärimist südamesse.

«Ah sa kaval!» hüüdis Eduard. «Vigurdad muidu ja naerad! Tema, kõtt, suur kurjategija ja tuleb siia pattu kahetsema.»

«Eks ma vigurda! Siis ikka vigurdatakse, kui tullakse tõsise hädaga, aga kui niisama ilma põhjuseta, siis vigurdamist ei näidata.»

«Mis häda sul siis on?»

«Mis häda? Hinge häda . . . Ja kellele sa kaebad, ühtki niisugust arusaajat inimest ei ole.»

«Hinge häda! On igasuguseid hingearste ja hingeuurijaid, kirjutatakse hingeelulisi romaane . . . Aga kus see hing on?» küsis Ambos.

«Eks ta inimeses ole.»

«Inimeses? Inimeses on aju, närvid. Ja targemad mehed kirjutavad, et pole mingisugust hinge, on ainult refleksid.»

Sõjaajal oli ajalehes ilmunud vene professorite kirjeldusi refleksidest, mis Ambost väga huvitasid.

«Refeksid,» kordas Juhan vigaselt.

«Refleksid. Ühed on niisugused, millega sa ise ei või midagi teha. Katsu südame kloppimist seisma panna. Teised on jälle sisse harjunud, nagu kõiksugu halvad kombed — ühed lollid teevad ees ja veel rumalamad järele . . . Olud sunnivad

tegema igasugu rumalusi ja harjutavad kõiksugu reflekse külge,» seletas Eduard. Kas see oli õige või vale, seda ta ei hakanudki kontrollima, aga tema arvates tuli asja nii seletada ja noormees ärgu unistagu hinge hädast.

«Kuidas siis nii? Vahel on aga niisugused salahääled sees, et sunnivad rääkima. Ja siis on kohe kergem, kui oled rääkinud. Mis see siis seal on?» küsis Juhan arusaamatuses.

«Mis seal on? Inimene on midagi teinud, mis tema arvates hea pole, ja tahab kuulda teiste arvamist, kas kiidetakse või mõistetakse hukka.»

«Aga miks üks asi on hea ja teine halb? Millega seda siis mõõta? Aga näe, hinges nagu tunned ära.»

«Millega mõõta? Selleks on kujunenud välja oma normid — oma seadused. Ja need seadused on niisugused, nagu on ühiskondlik kord. On eraomanduslik kord, siis peab eraomandus olema püha. Ja kui seda puutuda, tähendab — kui võtad teise eraomandust, siis oled varas ja seadus karistab sind ega küsi, kas sul oli puudus või mitte. Ja see on siis sisse kasvanud, võiks ütelda, niisuguse refleksina: kas siis süda hakkab valutama, see tähendab, et närvid ja aju saavad nagu takistatud oma tegevuses ja sa satud niisugusesse rõhutud meeleollu, nagu oleks ei tea mis pattu teinud, ja tahad üles tunnistada . . . Või siis jälle vahekorrad naistega. Siin on jälle oma kombed ja refleksid, sisseharjunud vaated. Ja siit tulebki igasuguseid arusaamisi ja hukkamõistmisi inimeste poolt. Niisuguste asjade küüsis ollakse kaua kinni, ei vabaneta nii pea . . . Muidugi, elu on vägevam kui kõik need seadused ja kombed, ta tallab need jalgade alla. Juba nüüd ei hooli noorsugu enam vanade kommetest, ja mida rohkem edasi läheb, seda enam maetakse neid kombeid maha ja tulevad vabamad vaated ja sellega uued refleksid. Kodanlaste refleksid surevad välja, tulevad proletariaadi refleksid,» lõpetas Eduard vurru masseerides ja mahedalt naeratades.

Juhan kuulas seda põnevusega.

«Siis ei ole vaja kurja teha ja need refleksid kaovad ära?»

«Muidugi ei ole vaja. Siis on uus kord, kõigil kõike küllalt käes, misjaoks ta läheb ise võtma või milleks ta hakkab valetama?»

«Aga armastusega on siis ikka vist küll niisama nagu praegu?»

«Kus ta siis nii on? Nüüd on naine samuti eraomandus ja

igasuguste kiriklikkude sidemetega mehe külge seotud. Ja lapsed, kes väljaspool abielu sünnivad, on naeru all ja ilma õigusteta. Sellepärast mõistetakse hukka ja sõimatakse noori inimesi, kui nad armastavad väljaspool abielu.»

«Aga kui ma võtsin joonestuse sealt muuseumist, see polnud ju kellegi eraomandus?» küsis Juhan.

«Miks sa võtsid? Sa käisid tööl ja pidid ühtlasi õppima. Peale selle tahtsid osa võtta ühiskondlikust tegevusest, käia koosolekuil, käia noorematega. Ja pealegi oli see vilets õpetaja... Sul puudusid korralikult õppimiseks ja kooliülesannete täitmiseks kõik need võimalused, mis on kodanlikus korras kodanlaste lastel, ja siis läksitegi niisuguse ulakuse peale,» seletas Eduard.

Juhan ei mõistnud midagi juurde lisada. Tema arvates oli see parim kaitsekõne ja lohutus südametunnistuse-piinale, mis teda oli aeg-ajalt vaevanud.

«Ja mispärast jõid sa samagonni ehk seda puskarit, selleks pidi ka mingi mõjuv põhjus olema. Enne olid ju ikka va kaine poiss,» küsis Eduard vähese vaikimise järel.

Juhan lõi silmad maha. Ta polnud tänini kellelegi rääkinud suhetest Helmiga, eriti Halske ja Helmi vahekorrast. Kas pidi ta loo paljastama Eduardile? Kui seda üldse teha, siis on küll Ambos kaasteadjaks kõige sobivam, mõtles ta ja üürikese kibelemise järel jutustaski peaaegu üksikasjaliselt, kuidas ta oli Helmiga tutvunud, kuidas oli teda esmalt armastanud, kuidas tal oli tekkinud kahtlus veini ja angerjate tõttu, kuidas hiljem olid ilmnenud kõik need teised tunnused ja kuidas viimaks Helmi oli temast külmalt eemale pöördunud.

«Näed, kuidas see neetud kodanlik kord inimesi rikub, jooma ajab ja meeleheitele viib. Poleks olnud seda Halsket ja oleks sellel Katuse perekonnal olnud küllalt süüa, juua, kehakatet, siis poleks sa vahest astunud niisugust sammu, et oleksid läinud puskarit trimpama? Ega ei? Ja kui veel poleks olnud seda tööpuudust...»

«Muidugi. Ega me oleks Helmiga siis nii tülli läinud, olgugi et tihti nääklesime.»

Vaikus.

«Miks te siis nääklesite?» küsis Eduard.

«Väga lihtsalt. Tema usub jumalat... et igaks juhuks tulla uskuda. Ja muidu... niisugune — poolkodanlast ja mamslit... Õigust öelda, ära on tüüdanud.»

Eduard naeris ja vaatas üksisilmi Juhani suhu, nagu tahaks ta noormeest rohkem rääkima võluda või läbi näha.

«Aga ilus on teine — niisugused tumedad sametised silmad ja elav nagu tulesäde,» lõi Juhan sõrmedega naksu.

«Nii et kahju lahkuda?»

«Jah,» noogutas Juhan.

«Ilu pärast antakse palju andeks ja ilu pärast tehakse palju rumalusi, aga on paremaid asju kui ilu.»

«Mis see siis on?»

«See on see, et kui inimene teeb niisuguseid tempe teadlikult ja on otsekohe, võib ütelda, sinu klassivaenlane, siis ei aita ilu ega uhkus.»

Juhan jäi mõttesse, nagu oleks talle antud lahendada raske matemaatiline ülesanne.

«Ühekorra oli niisugune lugu,» ütles ta üürikese aja pärast. «Läksin sinna, oli teine nõnda imelik ja kärsitu, kiskus mu pintsaku seljast, särgivarrukad kääris üles, ukse keeras lukku. Ma ei saanud muud kui imestasin ja arvasin, et see kõik on sellepärast, et ma ta saladuse avalikuks tegin. Viimaks kargas ta üles, käskis mind «kaltsud» selga panna, et mis ma ennast alasti kiskuvat. Ja kui lahkusime, näitas mulle keelt nagu labidat.»

Eduard puhkes naerma, nii et vurrud värisesid.

«Sa haavasid inimese naiselikke tundeid. Ta arvas kindlasti, et sa pole mees,» ütles Eduard.

Juhan punastas. Ta jäi ammuli sui vaatama, justkui oleks seinal liikunud mingi käsi, mis ta silmi ikka rohkem ja rohkem avab.

«Sellepärast, sellepärast,» sonis ta. «Sellestsaati, sellest ajast peale oli kohe märgata . . .»

Eduard jälgis noormeest, kes nagu tardununa vaatas ühte punkti ja liigutas suud nagu kala.

XXVI

Igapäevased toimingud käisid edasi, jõudeseismisest ja muidulogelemisest polnud juttugi. Kõik tegid tööd ja said ainult süüa. Vana Neeme ütles sageli:

«Ega me põle saksad, et soame lulli lüia.»

«Parun kurnab peremeest, peremees kurnab kogu peret, vana jumal vaatab pealt,» lausus Eduard.

Ühel hommikul mindi mõisa veskile. Tuul oli jäänud vaikseks, looma- ja leivajahud olid otsa lõppenud, tuli leida veskiveski, ja see oli üksnes mõisnikul. Juhanile anti käsk varavalges kohale sõita ja kui järge ei saa, siis oodata kasvõi mitu päeva. Tee läks läbi nõmmemetsa ja põldude. Kahele poole mõisateed oli istutatud pikk mitmekilomeetrine kasepuiestee, et parunil oleks lõbusam sõita. Kased sahisesid luuleliselt, kuid nagu leinates — see oli raagsete okste kahisev hõõrdumine, milles tundus kurba sügisviisi. Oli alles pime, hobune pidas jalaga teed, vanker kägises ja logises, nagu laguneks ta selle kahe viljakoti all koost. Juhan tudises seal otsas, pea võbises kahele poole, ette, taha, nagu seisaks see lahtiselt kaelal.

«Siin nad lasksid siis Roobu Kustase maha,» mõtles Juhan puiesteele jõudes. «Selle kaheharulise kase külge sidusid ja lasksid maha ... Mees pole silmi lasknud kinni siduda ... Laske, kui tahate!»

Ja Juhanile tuli mingi jube tundmus. Ta tõmbas hobusele ohjaharuga, kuid loom ei viitsinud joosta, sest tee oli sügavaroopaline ja raske.

«Paljastanud oli jah seda pastorit ...» arutas Juhan. «Ikka parunid ja pastorid ... See Hoerschelmann oli ju ka parun, vähemalt vonn ... Ja kus oli tema, jumalasulase korralik püha abielu? Mis ta neist leeripoistest sinna käärkambrisse viis? Imelik! Ja vallavanem ei võinud ometi seda niisama jätta ... See maksis ta elu ... Pastor ju ometi ei heida armu, kui ta armastus on nii alasti kistud ... «Mässaja» suri, suri siin haralise kase küljes ... Aga imelik küll — kui Kustas oleks elama jäänud, küllap ta nüüd ise otsiks parunite mesti nagu teisedki temasugused jõukad külakodanlased ...»

Juhan logistas läbi mõisa hoonete ja pargi vahelt, kuid ühtki hinge polnud liikumas. Kahel pool teed kasvasid kõrged kased, vahtrad ja pärnad, põimudes pealt okstega ühte, nagu oleks siin hiiglakõrge võlvialune, mis katab laotuse, ei lase läbi tähehelki ega kuukuma ja matab maa pilkasse pimedusse. Veskil oli pikk «saba». Tuli oodata terve päev. Maamehed ajasid «vanaviisi»-jutte, muinaslugusid ja anekdoote, kus ei jäetud puudutamata enamlasi ega sakslasi, prantslasi ega inglasi.

«Sakslased on läbi,» arvati üldiselt. Keegi olevat ise oma silmadega lugenud, et prantslased olevat tangidega sakslaste rinde läbi murdnud.

«Ära nüüd usu rahva plära,» rääkis keegi noormees. Ta kutsus Juhani kõrvale ja hakkas jutustama naistest ning pidudest. Juhan kuulas nüüd kahe kõrvaga, — ühega, kuidas sakslaste kaotus olevat paratamatu, ja teisega, kuidas koolimajas tehtavat lauluharjutusi... kas Juku ei soovivat osa võtta, tulgu aga sinna, tulgu ainult vaatamagi! Seal olla hulk ilusaid tüdrukuid, nagu metsavahi Liide, kas ta on kuulnud? Niisugune prillidega väike tüdruk linnast.

See äratas hoobilt Juhani tähelepanu, nii et ta sõjast enam suurt midagi ei kuulnud, kõigele muule hetkeks kurdiks jäi.

«Pühapäeval peale lõunat on proov,» üteldi.

Pühapäeval peale lõunat oli Juhan aegsasti koolimajas, vanas tuttavas koolimajas, kus ta viis aastat oli oma pükse kulutanud ja kõiksugu koerusi teinud. See oli olnud suur kahekordne puumaja, avarate klassiruumide, kõrgete akende ja valgete lagedega... Kuid nüüd? Mis oli sellest kõigest säilinud? Kõik oli olnud üksnes pettekujutlus, mille olid purustanud linna suured kivimajad, teatrihooned, pidusaalid, hiigelvabrikud. Isegi koolijuhataja, vana Jürgenson, kelle üks silm oli väike ja teine suur ning paisus veel suuremaks, kui ta hirmsasti kärkides virutas rusika vastu «kafedrat», isegi see priske, ümmarguse seedimisaparaadiga koolipapa oli nüüd kuidagi kohmetu ja arglik maamees, kui Juhanile naeratades käe ulatas:

«Näh, kaugelt külalisi!»

Imelik oli näha vanameest naeratamas, sest koolis ei olnud ta seda ju kunagi teinud.

Jah, lauldi, siin oli koos tüdrukuid ja noormehi kraede ja kaelasidemetega, mis nende kandjaid kangesti tülitasid, — küla haritlaskond. Lauldi surmtõsiste nägudega. Isegi siis ei julgenud keegi muiata, kui härra Jürgensoni teine silm hääleandmisel imelikult suureks ja valgeks paisus.

«Soovite osa võtta, olge head. Mis häält laulate, härra Vasak?»

Paraku! Härra Vasak!

«Koolis, kui ma ei eksi, laulsite bassi?»

«Ikka bassi,» pajatas Juhan moonutatud häälega, mis kohe tähelepanu endale tõmbas.

Jah, näe, seal sopranite hulgas vilgub üks prill, niisugused paksud klaasid nagu jää, nagu härra Gutmanni kahekordsed prillid. Seesama must siledaks soetud pea, kus lahk jookseb vasakult üle nagu peen valge pael. Huuled tõmbuvad niisama pingule nagu seal talituses ja silmad heidavad siniseid helke, nagu liiguks kaks rukkilille mahedas tuules. Seesama lihav nina, mille prillisang on kitsaks pigistanud, seesama riietuski: sinine kuub ja hall sviiter või mingi selletaoline kampsun. Jalgu pole näha, neid katavad tüdrukute undrukutemets ja noormeeste sääred. Jah, just nüüd pilgud kohtusid, säde käis läbi nagu kord siin füüsikatunnis, kui härra Jürgenson õpilaste käed ühte pani ja neist oma primitiivse elektrihõõrujaga voolu läbi ajas. Pilgud kohtusid uuesti, juba naeratus, juba salajane hindamine, juba alaline vahtimine teineteise poole, nagu oleksid siin magnet ja raualademed. Põsed õhetavad, käed ei püsi paigal, noot ähvardab kukkuda, juba on selja taga ja üle õla teistega tegemist, kusjuures pea liigub nagu ussil ja pilk sööstab läbi prilli raualademete poole.

«Proov» on läbi. Inimesed valguvad laiali.

«Oo, teiegi siin,» ulatatakse Juhanile käsi, mis on pahklik, kõva ja krobeline, nagu kärnadega kaetud. Tüdrukute käed on natuke pehmemad, sest mõnel olid suvel olnud kindad käes, mõnel mähis ümber sõrmede ja peopesa seotud, mõni oli teinud midagi kergemat tööd, õmmelnud, heegeldanud, sukka kudunud, perenaist mänginud. Mis on teinud metsavahi Liide? Ta tuleb koos suurekasvulise tüdrukuga, kes naerab ja vaatab juba eemalt Juhanit, nagu tunneks teda.

Miks ei tunne? See on ju Suurvitsa Anni. See käis ju siin laulmas ja näitlemas vanastigi, kui Juhan oli alles teise-kolmandas klassis. Anni tormab otse Juhani poole ja hüüab:

«Tere! Noh, kuidas siis teie siia saite? Kuulsime, et olete ammu Neemel, aga näha pole olnud? Saage tuttavaks: Juhan Vasak, Aliide Rammumees.»

«Rõõmustab!»

Istutakse kuhugi seina ääres asetsevale pingile. Jutt ei sobi ei Juhanil ega Aliide Rammumehel. Kuid Anni Suurvits ei lase igavust tunda. Temal on ikka jutuainet: sakslased, venelased, pidud ja laulukoorid . . . Olge lahked!

«Aliide oli mineva aasta linnas. Kas te ei juhtunud siis trehvama? Ta ka seltsiline!»

«Seltsiline, tore! Siis oleme seltsilised ja seltsimehed,» ütleb Juhan. Seltsiline Rammumees naeratab, näidates ainult ihnelt valgeid hambaid.

«Kuidas maal meeldib?»

«Miks mitte, suurepärane! Tähtsaid tegelasi! Laulukoorid, pidud!»

«Igav ei ole!»

«Jumal, temal igav, niisugune ilus, armas!» kiljub Anni kuidagi õrnutsedes ja lööb käed ümber Liide kaela, andes tunnistust suurest sõprusest.

«Kõik lähevad minema, meie peame ka liikuma hakkama,» ütleb Aliide.

Palitu tõmmatakse selga. Seesama roheline palitu, seesama mustast sametist barett ... Juhanile meenub merekallas, tuul, prilliklaas ja see mereväelane. Ta tõmbub kuidagi tõsiseks, jääb sõnaahtraks. Tüdrukud heidavad talle küsiva pilgu ja pööravad midagi sahistades ja naerdes selja.

«Oleme rääkinud,» ütleb Anni.

Ka Juhanil on juba palitu seljas, vana must sametkraega palitu nagu matusekuub, peas sonimüts.

Siin ju ei küsita, kas tohib kaasa tulla. Siin lihtsalt minnakse. Minnakse kolmekesi, ja viimaks seltsib veel neljas — Volli, Voldemar Palvelt. Kas teda tutvustatakse Juhanile võistlejana või Anni austajana, jääb täiesti arusaamatuks. See aga mõjub Juhanile otse ängistavalt. Ta sammub vaikides tüdrukute kannul ja piinleb, kui Voldemar Palvelt teeb viisakaid kummardusi midagi üteldes, mille peale tüdrukud naerda kähistavad.

Maa oli külmunud. Koolimaja juurest vallamajani viiv varem porile sõtkutud tee oli nüüd konarlik ja künklik nagu sookarjamaa. Seltsiline Rammumees komistas kõrgetel kontsadel, mis kalossis mitutpidi paindusid ja murduda ähvardasid. Sellest muidugi ei hoolitud, vaid astuti julgesti edasi, pea püsti. Kas lühinägevuse või uljuse tõttu jäid märkamata kõik konarused ja künkad.

«Uih,» kilkas Aliide äkki heledalt.

Hetkega oli Juhan ta käe alt kinni ning hoidis nii tugevasti ja kramplikult, nagu kardaks ta lahtirabelemist. See oli sündinud kas tahtlikult või vaistuliselt, ning Aliide pigistas oma

käsivarre ühes Juhani käega tugevasti vastu sooja ning pehmet külge.

«Niiviisi võite kukkuda,» ütles Juhan, uurides Aliide silmi, mida ta prillide tagant hästi ei näinud, sest tüdruk vaatas naeratades maha.

«Nüüd kukume kahekesi!» ütles ta lõbusalt.

Isand Palvelt oli rabatud. Kõik oli juhtunud nii ootamatult, et ta polnud saanud seda märgatagi. Juhan Vasak hoidis neiu Rammumehe käe alt kinni, tema lonkis aga Anni kõrval, kus ta kummardused olid kaotanud oma sügavuse ja tähenduse.

Kuskil teekäänakul jätsid nad Anni Suurvitsa ja Voldemar Palveltiga hüvasti. Juhan Vasaku tee pidi minema just Aliide Rammumehe ukse alt läbi, olgugi et metsavaht elas hoopis teises ilmakaares, seitse-kaheksa kilomeetrit Neemelt eemal.

«Teie käite Risti kaudu Neemel!» imestas Palvelt, mispeale Aliide Rammumees ainult nina krimpsutas. Juhan aga ütles: «Ei, Neeme kaudu Ristil.»

Nõnda läks Palvelt Anni Suurvitsaga, Juhan Aliide Rammumehega, selle paksude prilliklaasidega väikese tüdrukuga, keda ta kogu suve oli igatsenud, eriti veel sellestsaati, kui Helmi oli oma veini ja angerjaga nõnda mõistatuslikuks muutunud.

Nad sammusid käevangus, nii nagu nad seal konarlikul teel olid jäänud. Noormees, justkui kartes kaotada seda olukorda ning seda aaret, pigistas üha tugevamini. Rinda asus kummaliselt kerge ning ülev tunne, nagu oleksid täitunud kõik soovid, nagu oleks saavutatud kauaigatsetud õnn, mida noor Juhan kindlasti arvas maakeral leiduvat, kuna sellest raamatuis ju nii palju kirjutati.

Nad astusid sammu ja käisid jalga nagu sõdurid ja nii kergesti, nagu oleks neil mingi rutt. Kitsas teerada viis üle lageda jäätmaa, kus kasvasid imeväike nõmmerohi, maasika- ja murakavarred, karukollad, jeesusekäpad ja raudrohututid. Kõik olid nüüd närtsinud ja külmunud. See suur lage väli kadus imekiiresti ning jõudis kalmistu. Lihtsad puuristid valendasid, valitses õudne tühjus ja masendav meeleolu. Kuid noored ei märganud sellest midagi. Teispool kalmistut kohises männik, nagu oleks tal raske nohu. Pikad sihvakad punakate tüvedega männid kummardasid viisakalt nagu kodanlikud

härrad ja preilid ning koksisid sageli laupu ning istmikke vastamisi, et siis uuesti vabandades üksteisest eemalduda. Pikkade mändide vahelt viis tee metsavahimajani, mis asetses metsa serval. Maja piiras madal lattaed, mille tagant paistis lage sooheinamaa üksikute kasejändrikkude ja pajupõõsastega.

«Ei ole võimalik, et te mind enne näinud olete,» ütles neiu noormehele, kui see nende ammusele kohtumisele vihjas. «Mina teid küll ei ole enne silmanud.»

«Aga mina olen.»

«Noh, kus kohas te mind võisite näha?» küsis neiu, olgugi et ta isegi aimas, et see ei võinud olla mujal kui seal talituses.

«Kus? Ametiasutuses.»

«Oh, ei vasta tõele,» lausuti mingi heledalõpulise häälega, nagu suure vaimustusega, mis siiski ei võinud olla ehtne.

«Noh, kui mitte ametiasutuses, siis ajalehetalituses,» ütles Juhan.

Aliide Rammumees vaikis ja vaatas läbi prilliklaaside silmi vidutades.

«Miks teiegi ära ei läinud?» küsis noormees.

«Kuhu ma pidin minema? Vanemad on mul siin . . . Eriti ema pärast ei tahtnud minna, temal oleks olnud väga halb ja ma ei taha talle kunagi halba teha. Venda ega õde mul ei ole. Ja siis on ju endastmõistetav, et emal on kole paha.»

Juhan jälgis neiu suud rääkimisel. Talle meeldis, et jutt oli nõnda otsekohene, siiras ega jätnud ühtegi kahtlust.

«Aga kas te ei ole lugenud — inimene jätab oma isa ja ema ja hoiab oma armsama poole.»

Aliide Rammumees naeris.

«Seda mul tänini ei ole.»

«Ei taha uskuda.»

«Võib uskuda ja võib ka mitte.»

«Nii et tunnustate usuvabadust?»

Neiu naeratas:

«Ei, mitte seda, mis teie mõtlete.»

Juhan ei tahtnud ometi kohe esimesel kohtamisel hakata rääkima mererannast ja sellest mereväelasest. See oleks kahtlemata rikkunud neiu Rammumehe meeleolu, teinud teda asjata rahutuks. Juhanit huvitas üksnes, kas seltsilise «süda on üldse vaba». Jah, seltsiline. Tal oli olnud hulk tuttavaid neiusid, kuid ühtegi ei kutsutud seltsiliseks. See on juba ise

midagi väärt, et ta võib kõnelda ja võib-olla armastada oma mõtteosalist tütarlast.

«Kas teil pole venda või õde olnudki?» küsis Juhan üürikese vaikimise järel.

«Vend oli, aga suri. Ja sellepärast ema ja me kõik olemegi nii kurvad ja õnnetud.»

Juhan avaldas kaastundmust.

«Kuidas te sattusite sinna «Kiire» juurde?» küsis ta lihtsalt.

«Väga tavaliselt. Mul vend oli nende pooldaja ja ma ise ka . . . Ning nõnda läkski.»

«Olite omaga rahul?»

«Oi, suurepäraselt. Meil oli korralik palk ja lühike tööpäev ning meid koheldi hästi.»

«Kas läheksite tagasi?»

«Jah, kui võimalik oleks . . . Aga nüüd ei tea midagi, kuidas läheb. Sakslased on alles peremehed.»

«Sakslased lüüakse välja,» ütles Juhan kiiresti ja iseteadvalt.

«Kes neid nii kergesti lööb?» kahtles neiu.

«Rahvusvaheline proletariaat,» kordas Juhan «Edasi'st» loetud sõnu ja jutustas, mida ta oli kuulnud sakslastelt ning mis oli kõneldud Prantsuse rindest veskil.

«Jalutame veel,» lisas ta siis. Tüdruk nõustus. Teineteise käe alt hoides ja kõneldes jalutasid nad kaua mööda metsavahelisi teid. Männik kohises, mõni kuivanud oks praksus, kuskil padrikus tõusis mõni lind suure kahinaga lendu, kuskil teel kostis vankrilogin ja inimeste jutt.

«Ilus õhtu,» ütles tüdruk.

«Ilus on olla ilusa õhtuga niiviisi metsas,» ja Juhanil käis läbi aju mõte, et ta peaks midagi tegema. Ta heitis pilgu Aliide kaelale, mis valendas mütsi ja krae vahelt, kui neiu nii kenasti kummardudes jalgade ette maha vaatas. Ta pigistas neiu käsivart ja leidis õrna vastuse. Noormees võttis palitutaskust ka teise käe ja hoidis kuidagi kahe käega ümber tüdruku käsivarre.

«Ei tohi,» tõrjus tüdruk eemale.

«Kui ei tohi, siis peab tohtima,» mõtles Juhan ja tõmbas tüdruku oma sülelusse. Ta mõtles suudelda, kuid ei julgenud seda teha. Nad seisid ainult mõne viivu üsna teineteise ligi, kuni neiu lahti rabeles.

«Nüüd lähen koju, hüvasti!» ulatas ta Juhanile käe.

«Nägemiseni siis,» ütles Juhan.

«Nägemiseni,» vastati lahkesti naeratades ... Ning joostes kadus väike õrn kuju vana metsavahimaja varju.

XXVII

Ühel õhtupoolikul sõitis külla suur sakslaste voor. Tohutu jämedad, laiad ja kõrged hobuselohmakad vedasid kõrgeid rohelisi presendiga kaetud kahe- ja neljahobuse-vankreid, mis olid kaupa täis laaditud. Kirstumäest vajusid nad alla, nii et sinine suits lendas rattarehvide alt, kui pidurid peale keerati. Siis rühkisid nad üles Neeme mäest. Suured loomapeletised ähkisid, sõdurite piitsad plaksusid.

Noor leitnant sõitis ratsa kord ees, kord taga, vehkles piitsaga ja käsutas oma keeli kriisates heleda naisehäälega. Ta oli pikk ja sihvakas, hästi blond, nõnda et ta juuksed takkudena valendasid ja kulmud olid pleekinud nagu valged võõbatriibud. Ta hüppas maha hobuselt, kes ohates tagasi vaatas, andis ratsmed sõdurile ja kaltsas üle Neeme õue-aia.

«Nüid ujutavad üle nagu sirtsud ja söövad paljaks. Juku, mine vasta, küsi, mis nad tahvad. Ütle, et meil põle enestelgi ruumi, oma inimesed magavad möda nurki ... Ja näe, kus loomad on, nisuke sööb katuse koa pealt ää,» hädaldas vanaisa.

Juhan oli aga juba õues ja jälgis sakslaste askeldusi, nende vägevaid loomi ja piduriga vankreid.

Leitnant sööstis õue nagu parun kunagi, pea seljas, ratsapiits käes. Ja nüüd oli pandud monokkelgi silma ette; see kiskus silmalaud veidralt laiali ning kulmu kipra, nõnda et vaatajail võis valus hakata.

«Teie peate mahutama neli hobust ja neli meest,» ütles leitnant. «Näidake mulle oma ruume.»

«Enne mehed ja hobused, siis alles ruumid,» mõtles Juhan ega vastanud saksa ohvitserile, kuna ta ei tahtnud näidata, et mõistab nende keelt.

Aga leitnant tormas juba rehealla, kust teatud ettevaatusega kõik vili, kotid ja tünnid olid ära koristatud, ja kamandas:

«Kümme hobust mahutatakse siia.»

«Mis ta ütleb?» küsis vanaisa.

«Mis ta ütleb! Tahab kümme lõvi siia sisse panna.»

«Oh kurat, ma võtan selle kaika siit,» tegi vanaisa temperamendika liigutuse ja jõllitas noorele saksa ohvitserile silmi.

«Ei, seda ei või,» ütles Juhan nüüd sakslasele. «Siin peksame rehte. Ja kui hobused panna siia paljale savipõrandale, siis muutub see sopaauguks.»

«Tut nix,» vastas sakslane.

Nüüd oli siia kogunenud ka teisi ja kõik kordasid:

«Tut nix!»

«Mis see on?» küsis vanaisa. «See tuut niks?»

«Ei pea midagi tegema!»

«Voata siis, kus vana elajas, või ei tee midagi! Seda ma ei luba. Pangu küini!» ütles ta viimaks.

Nad läksid hanereas üle õue küüni juurde, mis oli laudaga ühe katuse all. Siin hoiti õlgi, heinu, suvel ka sarvloomi, nurkades olid sea-aiad ja haned.

Vanaisa tõmbas küüniväravad lahti ja ütles viisaka kelnerina:

«Olge ead, astuge sisse!»

Sakslane heitis vanale hallpeale hävitava pilgu ja krimpsutas nina, sest sinna tungis kange sea-, hane- ja muu sõnniku lehk nagu nuuskpiiritus. Ta heitis käega ja taganes välja. Neeme peremehel tekkis mulje, nagu ei kavatseks sakslased tarvitada niisugust ruumi, kus nende suurte loomade pead hakkavad peaaegu kinni partesse, millel oli õlgi, põhukubusid ja paar koormat ristikheina.

«Tulge kaasa,» käsutas leitnant Juhanit. Juhan puikles vastu, sest ohvitser ei selgitanud põhjust, miks ta peab selle sammu ette võtma, kuhu ta peab minema. Aga et ta midagi kurja polnud teinud, siis astus ta julgesti ohvitseri kannul ja irvitas selle pikki peeni kurekoibi, mis olid kaetud kollaste kedride ja paigatud pükstega — nahaga paigatud muidugi toredusest. Kui nad üle maantee siirdusid ja naaberperemehe õueväravast sisse keerasid, siis oli selge, et sakslane tahab teda kasutada tõlgiks, kes peab selgeks tegema, et sakslased tahavad ka siia majutada voorisõdureid ja hobuseid. Siin heideti Juhanile kõigepealt kuri pilk ja peremees kuuldus pomisevat:

«Mis sa neist siia tassid. Eks sa sussuta ise neid ja toida, eks Neemel ole vilja ja loomatoitu rohkem kui meil.»

«Nüüd olen mina veel süüdlane,» pahandas Juhan. Tal tõusis tuline juga näkku, nagu oleks teda keeva vette kastetud.

Nõnda talutas sakslane Juhanit perest perre, ja kõikjal vaadati talle kui sakslaste käsikule ja teejuhile. Ei aidanud midagi, et ta püüdis selgeks teha, millisesse rumalasse seisukorda ta on asetatud vastu tahtmist. Ikka mõõdeti ja pilgati teda, ikka üteldi talle mingi teravus, nagu oleks tema peasüüdlane sakslaste külasse tulekus ja taludesse majutamises. Kui nad kuhugi lepiku vahele jõudsid, siis oli Juhan järsku kadunud, kuna ta enam ei tahtnud olla peremeeste viha märklauaks ega aidata kaasa sakslastele. Möödus hulk aega, enne kui sakslane üle õla tagasi vaatas ja märkas, et noormees talle ei järgne. Algas äge ja kultuurne sõimamine, kuid Juhan oli juba Neeme toa taga männikus ja naeris rõõmu pärast rusikasse. Kuid siit ei julgenud ta nii pea välja tulla — mine tea, mis sakslased teevad! Nii redutas ta õhtu pimedani mööda metsi. Talle meenus lugu karjapoisipõlvest, kui ta kord koertega sälge ja varssa puretas, nõnda et need oma teravate kapjadega poole heinamaad lõhki jooksid. Siis oli vanaisa teda nii hirmutanud ja vandunud, et ta samuti kui nüüd metsa rettu jäi ega julgenud koju pöörduda, enne kui vanaema teda otsima ja julgustama tuli.

Õhtul hiilis ta salaja maja juurde ja vaatas aknast sisse: sakslased istusid rehetoas ja sõid laua ääres. Ta läks küünini. Seal sõid sakslaste suured hobused paukudes ristikheinu, nagu oleksid neil pähklid ja kivid hammaste all; küün oli neid täis laest põrandani ja seinast seinani, kuigi loomi oli ainult neli. Nad olid otse lihamäed, laiade laudjatega, lühikeste sabadega ja nii jämedate jalgadega nagu aampalgid. Laudilt oli neile suured hunnikud ristikheina ette kühveldatud, nõnda et ots ulatus tagumiste jalgadeni, ninad olid neil jahused ja silmad läikisid veel ohutades, kui Juhan tikust tuld tõmbas. Nüüd poetus Juhan majja. Pererahvas oli kõik kambritesse kolinud, jättes rehetoa sakslastele. Vanaisa magas sängis otsekui demonstratiivselt ega läinud ka siis välja, kui teda kutsuti. Ohvitseri polnud kuskil näha ja Juhan muutus hoopis julgemaks.

«Mine räägi soldatitega!» käskis Eduard.

Juhan läks. Sõdurid olid keskealised luitunud moonavoorimehed. Nad rääkisid oma hobustest, vankritest, küsisid kaugust ja lähemaid linnu. Kui Juhan viis jutu poliitikale, vaikisid nad

või vastasid, et nad on maamehed, talupojad — ja et Villem võidab kõigest hoolimata. Vooris olevat neil ainult oma varustus ja nad on teel Saksamaale, kuhu varsti minevat kõik sakslased.

«Tehke seal siis oma mõisnikkudele sõit sisse!» soovitas Juhan.

«Jawohl, jawohl,» kinnitasid sakslased ja kobisid õlgedele, mis neile tuppa toodi ja savipõrandale laotati.

Vanaisal oli hommikul esimeseks mureks vaatama minna, palju saksa hobused ristikheina on ära jahvatanud. Kogu öö oli ta uneta väherdanud, enne koitu oli ta juba sängis istuli ja sonis:

«Püha jumal, aita ise küll inimestele aru pähä panna, et nad nõnna ei oleks . . . Peasta meid neist sakslaste parvedest . . . Mis peame me peale akkama . . . Ema . . . Ema . . .» hüüdis ta perenaist, kes rahulikult magas. «Sa magad nagu kott, ei sul põle muret kedagi . . . Jumal, misuksed loomad, nagu ahjud, need söövad ära kõik need einakõrred, mis sinna küüni laudile sai pandud . . . Töösse!» lõi ta perenaisele küünarnukiga külge.

Ka vanaema ärkas nüüd ja siis võeti läbi sakslased, siis pojad ja tütred, sugulased ja tuttavad ning leiti igaühel mõni viga ja pahe: kes sööb palju, kes ei viitsi tööd teha, kes ei kuula sõna, kes on lohakas, ja kuidas kulud olevat kole suured, aga tulud hirmus väikesed, nõnda et võib päris kimpu jääda.

Kui vana Neeme mööda redelit küüni laudile ronis, pahandas ta:

«Sa püha kurat! Kõik ajand oma lõukoerte ette!»

Ta käis nüüd lauda juurest aida juurde, aida juurest reheralla ja muidu edasi-tagasi, näost punane, müts silmadel, valged juuksekahlud sorakil mütsi serva alt väljas, piip alaliselt suus, kuid kustunud — ta haudus nähtavasti mingit kava.

Sakslased tõid oma hobused küünist välja, patsutasid neid kaelale. Loomad tõstsid meeleheas lühikest saba, vaatasid noorsates ringi ja ohkasid, justkui mõeldes raskele veole, mis ees ootab.

Hobused rakendati ette, muidugi pandi heinu veel istmiku alla ja liiguti paigast. Vana Neeme kiheles ning kehitas ennast ja purskas viimaks:

«Kas maksta ei mõtlegi?»

Sakslased naeratasid, kehitasid õlgu ja laotasid käsi:

«Pole meie asi, küsige veltveeblilt.»

See ei mahtunud enam vana Neeme hinge, ta pahvatas uuesti:

«Kuramuse röövlibande!»

Sakslased tõmbasid ohje ja suured hobused hakkasid astuma nagu elevandid. Küla keskel oli endine kõrtsihoone, pikk madal õlgkatusega maja, kus elasid kõrtsimaade rentnik ja keegi lesknaine perekonnaga. Endise kõrtsi suures eestoas, kus pikkadel talveõhtutel, laupäeviti ja pühapäeviti simmaneid peeti, oli nüüd jäänud korterisse suurem salk sakslasi, ühtlasi ka allohvitsere ja veltveebel, kuna noor blond leitnant oli ratsutanud mõisa, mis oli siit mõni kilomeeter eemal. Moonavoor kogunes kõrtsi otsas asuvale rohelisele väljakule, mille serval kasvas kaks suurte kõverate okstega mändi, meenutades võllapuid.

«Nää, koguvad kõrtsi juurde,» ütles vana Neeme. «Mine, Juku, voata, kas see veltveebel on seal . . . Kas siis tõeste need lurjused tahvad koorma ärjapead niisama oma nahka panna. Kahju on siin vähemalt kümne rubla eest . . . Mine, Juku,» mangus vanaisa.

Kui Juhan aga ikka veel minna ei tahtnud, muutus vanamees üsna härdaks ja lausus:

«Poole saad omale.»

Juhan heitis talle lahkema pilgu, leidis aga vana Neeme sõnadest siiski nagu midagi alatut. Tänini oli vanamehe süda tütrepoja vastu nagu kivist olnud, ta polnud pideva töö eest krossigi andnud. Nüüdne pakkumine tundus altkäemaksuna.

«Ma võin ju minna, aga teen seda ilma tasuta.»

«Ole rumal! Miks ilma tasuta? See on ju nagu ahukaadi tasu, võta ahukaat, pead talle maksma . . . Mine, rumal, ää ole laps!»

Juhan pani mütsi pähe ja lonkis nagu peni palava ilmaga vastu tahtmist kõrtsi poole.

Voor oli aetud pikka ritta. Siin askeldati ja käratseti vankrite ja hobuste ümber. Pikk sõdur jagas käsklusi ette ja taha.

«Kus teie veltveebel on?» küsis Juhan pikalt käratavalt sõdurilt.

«Mina olen, mis teil vaja?» küsiti jämeda kurguhäälega.

«Tulin raha järele . . . Meil oli neli hobust ja kolm meest. Peremees nõuab kümme rubla,» lausus Juhan.

Veltveebel läks näost punaseks nagu keedetud vähk, silma-

valgetele ilmusid veresooned, kael paisus jämedaks, kõrisõlm liikus paar korda, ratsapiits välkus paremast käest vasakusse. Siis võttis ta seisangu, nagu tahaks ta üle kraavi hüpata.

«Kaabakad! Kas häbi ei ole! Meie tulime siia teid enamlaste hirmuvalitsusest päästma ja nüüd tulete selle heinanatukese ja soldati kõhutäie eest tasu nõudma . . . Schande, Schande!» keerutas veltveebel piitsavart, nagu oleks see pikk must sõrm.

Juhan katsus vastu vaielda ja naeris irvitades, nagu ei usuks ta sakslase juttu.

«Siin polnud mingit hirmuvalitsust,» lausus ta.

Nüüd oli mõõt täis. Veltveebel haaras külje pealt tohlust relva ja kähistas hirmsas vihas:

«Kaabakas! Bolševik! Ma lasen su maha nagu kutsika . . . Ise kutsuvad siia ja nüüd nõuavad tasu . . .»

Juhan kohkus nii, et jäi kriitvalge soolasambana revolvri suu ette seisma ega saanud sõnagi suust.

«Marsch või muidu!» karjus veltveebel.

Juhanil ei jäänud muud kui taanduda. Ta pöördus, sülitas ja lonkis tühjalt koju.

Eduard oli kõrtsi juurest kisa kuulnud ja jooksis aiaväravasse lugu jälgima. Kui Juhan norgus päi koju jõudis, hüüdis ta:

«Noh, ahukaat! Kas pidid kulla asemel tina saama?»

Juhan vaikis ja nohises.

«Ütles, et peremees ise olla neid kutsunud, mis raha ta veel tahab, aitab sellest, et enamlaste küüsist pääses!» vastas ta viimaks.

Vana Neeme piip tolmas nüüd paksult, näost lõkendas ta veel rohkem kui enne; ta lõi häbelikult silmad maha, justkui oleks tõepoolest ka tema käinud sakslasi kutsumas.

«Midagi tal ikka südamel on,» mõtles Juhan ja kadus õuelt.

Nüüd hakkasid saksa vägede moonavoorid alatasa liikuma — sõideti küll hobustega, küll autodega, mis olid puldaniga üle tõmmatud nagu mustlaste kibitkad. Mis seal all oli, seda ei saanud pealtnägijad otsustada, kuid koormad olid suured ja rasked, mehed ärevil ning närvilised, hobused väsinud ja näljased, autod porised ja sageli kraavis.

«Pagevad, pagevad,» ütles Eduard. «Tarvis linna poole liikuda,» lausus ta Juhanile salaja.

Juhan ei tahtnud meeleldi linna minna, temal olid nähtavasti teised kavad, noore inimese mured ja südamevalud, mis vägisi metsavahi poole kiskusid. Kui aga Ambos talle selgeks tegi, millised sündmused nüüd linnas arenevad, nõustus ta. Ja ühel ilusal sügispäeval ruttasid nad jalgsi linna poole.

Vana Neeme ütles küll:

«Eks pange vana mära ette.»

Kuid Eduard tähendas:

«Hea, kui endalegi linnas öömaja leiame, kuhu siis veel vanale märale. Ja ega seal ühe-kahe päevaga toime tule, küllap läheb hulk aega, enne kui sakslased on linnast välja pluhitud ja kord jälle majasse löödud.»

Nüüd vaatas vana Neeme kahtleva pilguga üles ja ta piip hakkas kohisema nagu toatagune männik sula ilmaga.

«Ärge aga neid kiiremehi jälle pukki pange,» ühmas ta siis ja viis pilgu kuhugi nurka, nagu oleksid need kiiremehed siin tema ees ja ta ei taha neile näkku vaadata.

«Ega kiiremehed sinu vana mära endile ei taha, ära karda,» lausus Eduard ja asus minekule. Samuti toimis ka Juhan, taskus paberisse mähitult tükk võileiba.

Öösel oli pisut külmetanud, maa oli kahutanud, teeäärad tahedad, ja mehed marssisid mõne tunniga linna.

XXVIII

Linnas kees elu pealtnäha, nagu poleks siin midagi uudist sündinud: sõidukid liikusid, koormad ragisesid ümmargustel munakividel, vedurid vilistasid, sakslasi liikus kõikjal.

Öömaja saadi muidugi Vasakute juures, kus samuti kõik oli endistviisi. Ainult õed olid nüüd Juhani voodisse kolinud ja hiired olid raamatud voodi all täiesti puruks närinud, vähemalt kliisterdatud seljad olid nagu katki jahvatatud. Luisk mängis endiselt lõõtspilli, perenaise tütar klimberdas klaverit ja kõrvalmajas tehti lauluharjutusi.

Eduard vaatas vahel ikka akna poole, nagu kardaks ta sealt kedagi tulevat. Vististi oli tal jälitamisekartus veres, nagu oleksid need söed, mis ta arvas olevat endale pea peale kogunud, ikka veel tulised.

«Ei nüüd ole enam midagi karta,» ütles vana Vasak. «Saksa soldatid teevad juba nõukogusid. Ja isegi Viktor Kin-

gisseppa olla siin nähtud, ta võtab selle asjaajamise enda kätte.»

«Viktor Kingissepp!» hüüdis Juhan ja lõi rõõmu pärast käsi kokku. «Noh, siis läheb meie selts huugama,» ütles ta silmade särades, nagu oleks talle mõni suurem kingitus rüppe langenud. Isa, ema, Eduard ja õed vaatasid talle, vaimustusid samuti Juhani lapselikust rõõmust ja naeratasid üksteisele silmi vaadates.

«Ma ütlesin kohe, et las tema tuleb, vaat siis . . . Siis kiidab kindlasti minugi seltsiorganiseerimise heaks, ja need, kes vastu olid, saavad pähe.»

«Ah, ega ta pommiviskamist küll heaks ei kiida,» õrritas isa.

«Ikka oma pommidega, võiksid kord juba nad alla neelata,» pahandas Juhan ja hakkas hiirte-näritud raamatuid sortima.

«Nüüd ei või enam jätta, nüüd toon lõksu, nüüd toon kassi, las paneb hiirtele pommid,» kirus ta, vaadates ja hinnates kahjusid, mida olid tekitanud need väikesed neljajalgsed nõelhambad.

««Usk ja teadus» on läbi, «Erfurdi programm» on läbi, «Kommunistline Manifest», — mina ei tea, kus inimesed olid, kui need loomad seda hirmust tööd tegid?»

«Kus nad olid, eks nad magasid,» vastas ema. «Kes jõuab siis hiiri valvata, siin nad krõbistavad ühtepuhku.»

«Jah, ma kuulsin küll, et voodi all krõbistavad, aga ma mõtlesin, las ilusad loomad teevad pesa ja toovad poegi,» lausus vanem õde.

«Häbemata, kas sa ei teadnud, et poisi raamatud on seal,» tõreles ema. «Aga paras poisile, miks ta tassib koju niisuguseid raamatuid ja ise jookseb niiviisi minema, jätab oma varanduse ripakile,» rääkis ta jälle teisiti.

«Ega nüüd olegi aega hiirtega jahtida, praegu on palju tähtsamaid asju. Ega te maal midagi ei kuulnud, kes seal metsas midagi räägib, ei käi seal ju lehte ega kedagi. Siin on nüüd päris sõda kohe,» jutustas ta siis rohkem Ambosele kui kellelegi teisele. «Eile oli meil niisugune mürts, et las aga olla. Kolkisime sakslase läbi. Jumal, nagu nüüd on, inimesed linnas kõik näljas, kus hakkasid käärima, käärima, ja nii oligi äkki maailmatu suur rahvaparv toitlusevalitsuse ees koos. Ja mis sa mõtled, et mehed — ei neid ole kuskil näha — puha naised. Ja hakkajad, nagu nad on, muudkui maha ja maha,

sakslased maha. Et andke aga leiba ja toiduaineid, jumal, lapsed surevad nälga, ja kaua sa kannatad . . .»

«Nälg toob aru pähe,» ütles vana Vasak.

Eduard ja Juhan naeratasid.

«Mis te siis veel tegite?» küsis Juhan.

«Mis seal teha, hakkasime kividega andma. Üks saksa soldat oleks päris vaeseomaks tehtud, sai teine veel enne ajama.»

«Mis see soldat siis tegi?» uudistas Juhan.

«Mis ta tegi? Ühed raiped kõik mundri järele.»

See ei meeldinud vanale Vasakule, kes tähendas:

«Tööinimene on rumal, ta mõtleb, et see reamees on süüdlane.»

«Jah, reamees. Eks reamees ole paelamehe tööriist ja paelamees ohvitseri tööriist, kõigile pihta — muud kedagi,» suurustas kuraasikas Vasaku-emand.

«Ta mõtleb jah, et rööpaseadja peab vastutama, aga ei teagi, et Villu käsutab Hindenburgi, Hindenburg käsutab Ludendorffi, Ludendorff käsutab Seckendorfi ja Seckendorf käsutab vähemaid vendi,» seletas vana Vasak.

«Aga kes siis Villemit käsutab?» küsis Juhan.

«Kes keisert käsutab?» ütles ema.

«Küll selgi käsutajad on,» lausus nüüd Eduard, kes seni oli vaikinud. «Eks teda käsutab kapitalistide klass. Ja ta ise on ju kõige suurem kapitalist ja mõisnik Saksamaal. Soldat on jah ainult pime tööriist.»

«Pole kedagi, ühed koerad kõik,» jäi ema oma seisukohale truuks. Ta talitas nobedasti pliidi ees, valmistades teelistele ja perele süüa.

Lauale toodud pudelitest valati klaasidesse vedelikku, kusjuures vana Vasak kavalalt muheles, tõstis oma pleekinud ja nüsitud vurrutüükaga pealmist huult, sügas lõuga ja kõhatas.

«See on ju sakslaste oma,» hüüatas Juhan, «just niisamasugune kui . . .» jäi tal lause pooleli. Vist pidi ta ütlema, «kui Helmil», kuid pidas paremaks vaikida.

«Kust sa seda said?» küsis ta üürikese aja pärast.

«Varga käest küsitakse: kust said? Ausa käest küsi: kust ostsid!» ütles ema.

«Ostsin sakslaste keldrist,» seletas nüüd isa. «Sakslased panid ju Dolly majast ajama, jätsid maha hulga pudelisi ja kõiksugu materjale. Meie ei saanud muud kui seda va kalja. Treu vedas autoga igasugust kaupa ja pani oma paar tuhat

puhast tasku. Aga ega temagi teisiti teinud kui see Arnover. Oli meil vabrikus omal ajal maalriks, siis puges sõjaajal Järvakandi klaasivabriku esindajaks. Ja kui venelased välja läksid ja hiiglavirnad klaasi maha jätsid, tunnistas mees ennast selle klaasi omanikuks ja müüs klaasi sakslastele. Küsitav on, kas sakslased jõuavad seda välja vedada. Ja vaadake, siis müüb sellesama klaasi jälle mõnele kolmandale... Nõnda lähevad need saksad ausa töö ja kokkuhoiuga rikkaks. Treul on ka veel palgad töölistele maksmata. Saab näha, kas saab kätte või ei saa.»

«Kas Treu ka voodid ära viis?»

«Kõik ladus peale. Niisugusel mehel läheb kõike vaja... vanast pannist pajarauani.»

«Siis on töö otsas?» küsis Juhan.

«Käib veel lõpetamine.»

«Kas kõik sakslased läksid minema?»

«Kuidas nad siis kõik läksid. Von Zahn pani kogu oma maavalitsusega ajama, soldatid näikse osa veel seal hulkuvat,» rääkis isa.

«Kas Dielket on veel näha?»

«Oi paraku. Dielke on nüüd suur mees, soldatite saadikute nõukogu liige.»

«Aga Harakas?»

«Ikka seal. Va tubli vanamees,» kiitis vana Vasak.

«Kuidas härra tehnikuga lood on, kas pole jalga lasknud?»

«Jah, härra tehnikule anti sulg — lasti lahti. Tegi Treule külge. Oli tumedam kui mõni teine niisugune — lasi paar seina kaela tulla.»

Järelikult oli Juhani vaenlane vallandatud. Haraka ja Dielkega aga tahtis ta kokku saada. Nii läks ta järgmisel hommikul oma endisse töökohta. Maja oli seestpoolt juba päris ilusaks tehtud. Hulk ruume oli üle antud. Von Zahn oli oma beiraatidega siin sees elanud ja armsale maarahvale käske jaganud. Löödi veel viimaseid laaste, koristati, puhastati, pandi aknaid ette ja värviti — kellele maja pidi üle antama, oli teadmata, kuid Treul tuli ta valmis teha, nagu teadsid töölised.

Harakas ja teised, Haavakukk ja mõned nooremad, askeldasid siin laastuhunnikus. Polituurijooja oli vallandatud, sest tööliste meeleolu oli muutunud rahutuks tema salaurgitsustest, mis olid peale Juhani veel teisigi vallandamisi põhjustanud.

«Oi, keda saab harva ka näha,» rõõmustas Harakas ja ulatas Juhanile oma laia krobelise käe, «oled aga pruuniks põlenud selle maapäikese käes . . .»

«Jah, eks see novembripäike hakkab hästi peale,» lõõpis Juhan vastu ja pakkus Harakale paberossi.

«Nüüd hakkab meie uulitsatel jälle päike paistma,» ütles Harakas. «Viktor Kingissepp on siin ja «Kommunist» ilmub päris avalikult. Varsti on vabrikute esindajate ja kõigi organiseeritud proletaarlaste koosolek . . . Hakkame nõukogusid looma.»

«Kuidas selts töötab?» küsis Juhan.

«Oi paraku, küllap varsti näed, kus selts on. Niipea kui ikka Viktor tuli ja teised tragid mehed, nii loodi igas vabrikus oma organisatsioon ja linnakomiteed ja kõik niisugused tarvilised asutused. Ega nüüd pole enam «mii» ega «mää».»

«Kas läti seltsimees on ikka siin?»

«Oh, kus see siin, see pani ju Riiga. Neil seal samuti vaja oma organisatsioonid luua, ega see pole niisama. Vene poiss aga on veel siin.»

«Hoo, keda ma näen!» hüüdis Juhan, kui ukse vahelt puges sisse hall sõdurikogu. «Genosse Dielke! Nun, wie geht's?»

«Danke schön, ganz gut. Guten Morgen! Kas tead uudist?» küsis sakslane säravate silmadega.

«Noh?»

«Saksamaal on revolutsioon! Revolutsioon! Villem on jalga lasknud . . . Kielis madrused alustasid . . . Ma ütlesin kohe, et madrused tunnevad asja . . . Ja . . . nüüd on Liebknecht vaba . . .» rõõmustas Dielke, haaras Juhani kätest ja tantsis metsikut rõõmutantsu, nii et höövlilaastud tuiskasid. «Elagu revolutsioon! Revolutsioon!» kriiskas ta lapselikus rõõmus ja süleles Juhanit.

«Oled soldatite ja madruste nõukogus? Soovin õnne,» raputas Juhan sakslase kätt, vaadates talle üksisilmi näkku, nagu tahaks ta sõdurile südamesse tungida.

«Tänan, tänan! Oi, seal on meil kibedad päevad. Tarvis on sõjaväed korralikult koju saata, tarvis on tööliste nõudmisi kaitsta.»

«Muidugi, muidugi.»

«Asi on nüüd niisugune, et teie kodanlastel on valitsus juba valmis. Ja see käib peale, et võim temale antaks. Mis teha? Ütlevad, et nemad panevad kehtima demokraatliku

korra. See vaimustab meie sotsiaaldemokraate, aga mina arvan, et Liebknecht käsib anda võimu nõukogudele. Eks ole?»

«Ikka nõukogudele! . . .»

«Selle üle on meie vahel ägedad vaidlused, ja need on enamuses, kes tahaksid võimule aidata teie demokraatia. Nemad ütlevad, et siin pole nõukogusid olemas . . .»

Juhan mõtles.

«Aga meie valitsus läks ju siit ära, kuid tuleb tagasi.»

«Õigus. Teil oli siin ju Nõukogude valitsus. Aga kodanlus on teil praegu tugevam ja rohkem organiseeritud.»

«Pole viga. Tõeliselt oleme meie tugevamad. Küll näete,» suurustas Juhan.

«Oleksid teil siin nõukogud ja oleks meil niisuguseid mehi rohkem kui mina . . . Aga meil on kõik Scheidemanni ja Kautsky mehed. Ja on ohvitsere-monarhiste, kes ei taha kuulda isegi teie kodanlikust demokraatiast, veel vähem Nõukogude valitsusest. Need ei tahagi siit lahkuda ega usu, et Saksamaal on revolutsioon.»

Vaikus.

«Nõukogud tulevad meil kohe. Meil on Viktor Kingissepp, ja varsti näete siin suuri sündmusi,» ütles Harakas.

Juhan tõlkis.

«Gut,» ütles sakslane ja ruttas jooksujalu uksest välja, nagu oleks teda hüütud.

Mehed olid tulvil parimaid lootusi ja rõõmsaid väljavaateid.

Juhan lahkus siit vilistades ja lükkas vana musta kaabu kuklasse, kui tänavale astus. Aga ta ei jõudnud kuigi kaugele, kui «sõber» Palm talle lontsides vastu tuli. Juhan ei pidanud teretamagi, aga juba eemalt kergitati kübarat ja sirutati käsi:

«Noh, kus sina oled olnud?»

«Miks sa, Palmi-saks, nii rõhutud meeleolus oled?» küsis Juhan. «Kas su armas hobune pani kõrvad pea alla?»

«Ära küsi, sõber! Kurb. Hobune, raibe, kärvas ammu maha. Eks ta ajas kevadel ikka enesele seda planku ja puid sisse. Need rikkusid ta sisikonna ära, tegid soolikad auklikuks . . .»

«Mees, sul pidi ju maailmatu käre täkk olema. Ja nüüd niisugune auklikkude soolikatega puusööja,» lõõpis Juhan.

«Pole midagi teha!»

«Muidugi, kärnatõbine oli ta kah ja . . .»

«Oh, tal oli sada viga. Midagi ei ole parata, ajad on niisugused. Oot ma räägin sulle,» hakkas Palm Juhani palitunööbist kinni, nagu tahaks ta selle eest ära tõmmata. «Ega kuskil pole parem. Saksamaal oli niisugune lugu: mees ja naine käisid mõlemad tööl, mees läks hommikul kell seitse, naine kell kaheksa. Õhtul tuli mees jälle tund aega varem. Palka said vähe ja puudus oli suur: polnud süüa, polnud riiet selga panna, ka pesu lõppes otsa. Naine trehvas juhuslikult hea õnnega kokku — särk maksis harilikult kuuskümmend marka, aga tema ostis kaheksateistkümne margaga veel palju toredama särgi. Ilus. Kandis paar nädalat või kuu aega, läks muidugi mustaks. Tarvis ometi pesta. Pani siis kastruliga pliidiaugu peale vee keema ja vajutas selle hea särgi sinna sisse, kustutas tule alt ja läks ise tööle. Vanamees tuli õhtul muidugi tund aega enne koju, vaatab, näe, kui tore pudru siin valmis keedetud. Maitseb: mage, raibe! Tarvis soola panna, siis läheb päris maitsvaks. Läkski nii maitsvaks, et vanamees helpis poole särki nahka, poole jättis muidugi naisele. Naine tuli koju, vaatab — särki polegi enam kastrulis, vanamees lesib aga sängis siruli, matsutab suud, silitab kõhtu ja soovitab eidelegi putru pista, temale jätkunud sellest küll, poole söönudki ära . . . Nii on asjad,» lõpetas Palm suud matsutades ja sülge rüübates.

«Noh kas tegid oma armsast hobusest ka putru?»

«Ega siis korralikus majas midagi lasta raisku minna. Võib-olla maitsesid isegi seda puljongit.»

«Siis sõi sinu ruun veel planku, kui mina hobusekondipuljongit sõin. Kuidas su demokraatlik vaba maa siis elab? Mässust ei tulnud midagi välja?»

«Ega mässust pole tähtsustki. Näe, nüüd oleme juba peremehed. Valitsus töötab, varsti annavad sakslased oma hilbud üle, ja siis me enam nendega ei mängi. Ja kui punased ja hiinlased peaksid Narva poolt hakkama peale tulema, olen ka mina neil vastas.»

«Kõtt,» ütles Juhan ja hakkas astuma, ilma et oleks «sõbrale» kätt andnud.

«Pea n'd ikka, pea,» hüüdis Palm. «Ma räägin sulle veel uudist,» jooksis ta Vasakule järele, haarates palituvarrukast. «Kas sa Helmit pole enam külastanud? Sa olid muidugi maal, ega sa ei teagi . . .»

«Mida ma ei tea?»

«Helmil on ju uus kavaler.»

«Mis see minu asi on, kas kellelgi on uus või vana kavaler. Võib-olla mõnel kavaleril on uus pruut.»

«Ah on juba uus?» uudistas Palm.

«Kui uus, siis uus,» vastas Juhan.

«Jah, ega neid ilusaid naisi ei või uskuda, neil on palju austajaid. Niipea kui selja pöörad, on armastus otsas. Et kuidas laulusalm ütleb: ühe mina võtan, teise jätan, kolmandale vastu tõttan,» laulis Palm.

Nii vastumeelt kui oligi see Palmi seltskond, pidi Juhan veel pisut peatuma, — Helmi uus kavaler huvitas teda kõigest hoolimata, olgugi et ta pealtnäha katsus olla ükskõikne.

«Kes see uus siis on, kui tohib küsida?»

«Kes ta on? Eks ikka üks neistsinatsetest!»

«Sakslane!»

«Aga kes siis nüüd muu? Ei nüüd ole teist kedagi kui «lieber Fritz» . . . Vaatame, kes tuleval aastal tuleb.»

«Noh, kui teie võidate, eks siis tuleb «dear Johnny»,» ütles Juhan, mispeale Palm libedalt naeratas.

«Aga kust sina tead, et Helmil uus kavaler on?»

«Kui ma ise nägin.»

«Uulitsal?»

«Ikka uulitsal. Tuli vastu.»

«Sakslasega?»

«Ikka sakslasega.»

Juhan ei tahtnud uskuda, et Helmi käib isegi tänaval saksa sõduriga. Oma naiivsuses arvas ta, et Helmi «nii madalale» ei lange, kuna tüdruku jutust oli vahel paistnud koguni saksavaenulikkust. Aga teiselt poolt möönis ta, et Helmi kasutas tema äraolekut ja toimis võrdlemisi julgesti, kohanes olukorraga, õppis sakslasega käituma nagu oma inimesega ja võib-olla koguni uhkustas niisuguse tutvusega. Seda kõike veel ei tea.

Tõepoolest oli Helmi olnud viimasel ajal üsna keerukas hingelises seisukorras.

Kevadel oli ta peaaegu armunud Juhan Vasakusse, oli oodanud teda, oli veetnud temaga ilusaid silmapilke, oli müranud, naernud, talle lootusi asetanud. Siis tuli Fritz Halske, see Müncheni kaupmees, kes omakasupüüdlikus alatuses talle prügi silma puistas, kes oskas võita emand Katuse poolehoiu toiduainete kinkimisega, veinide ja lahkusega. Ning sugereeris

Helmile esmalt olgugi õrna lootuse, sakslaste võidu puhul saada kaupmehe prouaks, mistõttu «armastus» Juhani vastu jahtus nagu sügisene päike. Sellele tuli lisaks veel Juhani rumalus ja noorus. Nüüd, sakslaste kaotusega muutusid aga Helmi lootused hoopis kahvatuks, sakslane ise samuti külmemaks. Ning praegu, kui Juhan oli teel Helmi poole, kuhu oli pärast maalt tagasitulekut lubanud minna, vaidlesid nad, Halske ja Helmi, ägedasti ühe väga piinliku toimingu pärast. Helmile oli see kõik muutunud äärmiselt vastikuks ja tüütavaks. Mida rohkem edasi, seda masendavamaks läks meeleolu ning tõusis mingi raske süütunne.

Kui Juhan koputas ja teda paluti sisse astuda, istusid Helmi, Halske ja Helmi ema laua ääres, pidades nähtavasti mingit nõu. Juhanit nähes kohkusid nad, justkui oleks neile politseinik peale tulnud. Helmi tõusis nagu vedruga püsti, lõi käed põskedele, tegi suured silmad, vaatas Halskele nõnda, et silmavalged välkusid, kilkas ja astus siis paar ebakindlat sammu Juhani suunas. Kuid samas taandus jälle laua äärde ja vaatas Halskele, kes istus niheldes toolil, nagu oleks tal äärmiselt ebamugav. Halske märkas Helmi hämmeldust, mille oli põhjustanud noormehe ilmumine, ja järeldas, et nähtavasti on tegemist Helmi austajaga, kes on tabanud neid truudusemurdmiselt.

Viimaks märkas Helmi ema öelda, et Juhan palitu maha võtaks. Juhan tänas viisakalt, lisades:

«Külmavärinad käivad, vist on palavik, ei või palitut ära võtta.»

«Jumal, jälle haige,» ütles Helmi kaasatundvalt.

«Jälle?»

«Eks saage ometi tuttavaks selle me ema tuttavaga: Fritz Halske ja Ruudi Vasak,» tutvustas Helmi.

Ema heitis tütrele kõõrdi pilgu. Juhan naeratas.

«Tola, ei anna teisele kättki. Oled ikka mats,» tõreles nüüd Helmi, kes oli tõusnud juba oma sõiduvette.

«Mats muidugi, alles sai maalt tuldud . . . määri kaupmehehärra kätt,» tähendas Juhan eemale toolile istudes. Sakslane võttis hiilgava suitsutoosi, koputas sõrmega kaanele, avas krõpsatades ja hakkas pakkuma.

«Tänan, ei vea,» ütles Juhan eesti keeli.

«Palun,» ütles sakslane Helmile.

«Tänan, ei tõmba,» vastas Helmi.

Sakslane tegi suured silmad, sest Helmi oli juba mõnda aega olnud kirglik suitsetaja. Praegune tõrkumine ei võinud midagi muud tähendada kui solidaarsust selle noormehega. See oli sakslasele nagu anumatäis kuuma vett, ta tõmbus mossi, punastas üle näo, isegi peanahk muutus punaseks, puna levis üle priske kaela ja lõppes kuskil frentšikaeluse vahel.

«Ruudi on suitsetamise maha jätnud,» ütles Helmi.

«Mõistlik ka, mis noor inimene rikub oma tervist. Ja ma näen, sinagi võtad õpetust,» lausus ema. «Aga võõrale inimesele ei oleks pruukinud niiviisi häbi teha . . .»

«Võõrale inimesele» oli see muidugi «nina alla hõõrumine», mis kujukalt pidi demonstreerima ema luhtunud lootusi ja Halske ning Helmi jahtunud vahekorda, kuid teiselt poolt märkis ka Juhani hoolimatust selle «võõra inimese» vastu.

«Ei, ma suitsetan ainult oma suitsu,» ütles Juhan, mispeale Helmi tähendas:

«Või nii? Mina suitsetan siis ka sinu suitsu.»

«Kahjuks jäid mul suitsud koju,» luiskas Juhan demonstratiivselt.

Helmi läks peegli alla. Peeglist vaatas vastu üleni punane kuju. Tal oli seljas punane kleit, pähe oli kuidagi turbanitaoliselt seotud punane rätik, mis andis talle laisa idamaalase ilme, tumedad sametised silmad vaatasid uniselt nagu oopiumisuitsetajal. Punase turbani serva alt tõmmati nüüd mõned mustad juuksesalgud sõrmega kõverasse, liibiti õrnalt kaares kulmukarvu, seati punane suu georgiini õiepungana prunti ja pöörduti siis austajate poole. Imelik — täna oli ta palja sääri, ainult mustad lakk-kingad olid tal jalas; sääred olid ümmargused, treenitud ning tõmmud, nagu päevitanud. Juhan pööras pilgu teisale, kuna Halske trummeldas sõrmega laual ja otse õgis tüdrukut silmadega, mõõtes teda pealaest pruunide säärteni. Siis istus Helmi, kuid ainult üheks hetkeks, et seejärel jälle tõusta, seista akna all, tulla kummuti ette, käia mööda nurki, justkui väljapääsu otsides, justkui oleks ta tahtnud pugeda läbi seina, justkui oleks siin jäänud kitsaks. Viimaks ohkas ta, tõmbas sügavasti hinge, nagu oleks tal õhupuudus, ja muutus siis otse metsikuks.

«Ma ei kannata teid, ei kannata, käige kus kurat! Käige välja!» karjus ta.

«Tasa, tasa, laps, kas sul häbi pole,» noomis ema. Kuid

tütar trampis oma väikesi jalgu nagu kits ja hakkas nuuksuma.

Nüüd läks sakslane teda lohutama. Ta võttis nuuksumisest rappuva tüdruku punastest õlgadest kinni, silitas ta pihta ja pomises:

«See on rumal poiss, tõi pahanduse majja. Ja — ma tulen varsti tagasi. Kui saame asjad Saksamaal korda, siis olen ma jälle siin.»

Helmi kohkus seda kuuldes, kuna sakslane arvas, et Juhan ei mõista, mis ta räägib.

«Kuss! Halt Maul!» ütles ta sakslasele jämedalt. «Pühi oma molu puhtaks, va lojus. Tuleb siia veel lobisema!»

«Küll on sõprus,» mõtles Juhan.

Ta vaatas kaht kogu — punast ja rohelist, kes sobisid suurepäraselt, muigas, tõusis ja lausus:

«Tulin väga halval ajal! Ma oleksin pidanud tulema õhtul — päeval on teised kõnetunnid,» ja tegi paar sammu ukse poole.

«Kuhu te siis nüüd lähete, eks istuge ikka,» nuuksus nüüd ka emand Katus ja asus Juhani teele ette. «See on kohe päris hirmus. Need prantslased ja inglased ja ameeriklased, üheskoos teise kallal, kaua see teine suudab üksinda vastu panna. Viimaks ikka jõud raugeb. Ja oleks see üksi. Kodus ju ka veel igasugu kihutajaid, ajavad rahva mässama... ja nüüd pole keisrilgi ulualust... Jumal küll, isegi keisrile ei anta rahu.»

«Ah te mõtlete Saksa revolutsiooni?» küsis Juhan.

Kui sakslane kuulis sõna «revolutsioon», oli ta välgukiirusel Helmist eemal, ajas oma rohekad silmad pärani, paksud, kahvatud, justkui mingi määrdega võitud huuled avali ja põrutas käriseva rinnatooniga:

«Das ist keine Revolution, das ist eine Meuterei des Pöbels, es wird untergedrückt — sofort!» [1]

Juhan teeskles, nagu ei mõistaks ta seda. Ta seisis endiselt emand Katuse ees, nagu kavatseks ta ikkagi lahkuda. Nüüd tuli ka Helmi siia, haaras Juhani palitusabast kinni ja vedas teda tagurpidi laua poole.

---

[1] See ei ole revolutsioon, see on pööbli mäss, see surutakse maha — otsekohe.

«Jumal, Helmi, sa oled hull,» ütles mamma, kuid Helmi kriiskas nüüd valju häälega:

«Kuhugi sa ei lähe! Räägi, mis sa maal tegid? Leidsid pruudi?»

«Muidugi,» ütles Juhan.

Helmi lõi kehaga imeliku nõksu nagu uss. Ta ei võinud ometi kuulda, et kellelgi oleks veel keegi teine, et kuigi tema on kellegi hüljanud, see peaks samuti toimima ka temaga.

«Heitlik nagu lapse . . .» pidi Juhan vist midagi lubamatut ütlema, kuid jättis lause pooleli. See vihastas Helmit veel rohkem. Ta lõi sisse uue nõksu ja astus jõmmides uuesti akna alla. Nüüd ei pööranud Halske talle enam tähelepanu, vaid süütas uue paberossi ja uras üksisõnu:

«Revolutsioon, revolutsioon. Mingit revolutsiooni ei ole. See on tühi lori. Saksamaal ei saa olla mingit revolutsiooni, seal on kõik kõige paremas korras. Ja kui mõned vastutustundeta isikud püüavad tekitada rahulolematust, siis rõhub tema keiserlik kõrgus need maha, nagu litsutakse katki lutikas seina vahel.»

Juhan naeratas.

«Mis asja te naerate? Kas te mõistate mind? O, teie mõistate saksa keelt.»

Juhan vaikis.

«Kui teie mõistate, siis räägin teile! Saksamaal ei ole mingisugust revolutsiooni. Saksa rahvas pooldab terves koosseisus keisrit, erandiks on väike käputäis pahempoolseid Liebknechtiga eesotsas, kuid need on kindlas kohas. Ja olge mureta, meie ei lase neid lahti, meie ei anna niisugustele armu, meie tarvitame kõva kätt, meie taltsutame need sotsiaaldemokraadidkoerad, kes nüüd liiga palju on hakanud lõugama. Meie juurime välja selle pisilaste pesa, kes on pugenud rahva kehasse, meie, sakslased, hävitame nende seljataguse, need juudinärud ja bolševikud, kes tahavad mürgitada ka meie keiserliku armee,» vuristas Halske.

«Küsige, proua Katus, mis nõukogusid nad siin asutavad, kui neil revolutsiooni ei ole!» käskis Juhan emand Katust, kuna ta ise ei pidanud võimalikuks Halskega kõnelda.

«Mispärast nõukogusid? Nõukogud on sellepärast, et korraldada keiserliku armee evakueerimist ja hoida maal korda. Seda ei pruugi unistada, nagu oleksid meie nõukogud niisugused mülkad nagu vene bolševike nõukogud. Meil on mõist-

likud keiserlikud nõukogud, kus pole paika bolševikkudel. Need üksikud äraandjad, nagu Dielked ja Nymayerid, on meil suures vähemuses. See ei lähe neil meestel korda, mida nad kavatsevad . . .»

Sakslane tegi pausi, kuna ta sigaret oli kustunud ja frentšikrae pigistas ta kõri, mis enam ei tahtnud häält anda.

«Siin ei pea olema mingisugust Nõukogude valitsust, nagu nõuab see rumal Berliini lukussepp Dielke. Siin ei pea olema mingisugust demokraatlikku vabariiki, nagu unistab see Hamburgi sadamatööline Nymayer. Siin peab olema Balti hertsogiriik, Saksa keisri ülemvalitsuse all. Seda nõuavad maa huvid ja Saksa riigi huvid.»

«Mis see sakslane seal pomiseb?» küsis Helmi, kes oli vahepeal hakanud ennast peegli ees jälle «muntsima», nagu ütles mamma Katus.

«Fritz räägib õigust,» ütles mamma. «Ega keiser ei lase ennast narrida. Ja vaat sul tuleb ikkagi viimaks veel Müncheni sõita.»

See oli millegipärast nõnda lõbus, et ajas Helmi turtsuma. Ja ka Juhan naeris, välgutades ilusaid laiu hambaid.

«Miks sa niisuguses maskeraadiülikonnas oled?» küsis ta Helmilt, kui nüüd ka Halske vaikis.

«See va tola tahab! Iga kord peab temale ise mundris olema,» ütles Helmi oma lapselikus lihtsameelsuses.

«Mh!» ühmatas Juhan. «Iga kord ise etendus? Pidid ju ikka olema abrehnungi andnud ja pildi vastu saanud. Aga nüüd oled vist jälle uuesti ametisse palgatud . . .»

«Mis ta räägib?» küsis Halske, kes kuulis «Abrechnungist» ja «ametist», mis kahtlemata olid saksa sõnad.

«Ole sina vait!» käratas Helmi Halskele eesti keeli.

Kõigest sellest võis Juhan järeldada, et Helmil oli Fritz Halskest villand, et tüdruk oli sakslasesse usu kaotanud ja oli nüüd tema vastu hoolimatu, täites ema südant suure murega. Kuid ka Juhan Vasakut ei täitnud see asjaolu suure rõõmuga, tal, vastupidi, kerkis kuskilt alt, kuskilt sügavamast sopist mingi vastikustunne ning veider jälestus selle maskiballiülikonnas, olgugi ilusa neiu vastu.

«Kas kostüümid on teatri direktori poolt?» ei suutnud ta edasisest õrritamisest hoiduda.

«Va tola!»

«Pead siis oma raha eest ostma?»

«Misjaoks.»

Ema ei suutnud enam vaikida.

«Oh, Fritz toob talle kõik. Iga kord kui tuleb, toob midagi, ikka iga nädal,» ütles ta.

«Mamma, pea suu, tühi jutt,» hüüdis tütar. «Parem oleks, kui sa natuke vaikiksid.»

Emand Katus tõmbus seda kuuldes tõsiseks, ta krimpsutas suu natuke viltu — ainuke joon, mis neil Helmiga ühine oli —, silmad läksid kissi, nagu oleks ta unine, ja ta ütles:

«Mis edvistamine see on? Nagu eesel kahe kuhja vahel . . .»

Seda ütelnud, kadus ta uksest välja.

«Mamma on va tola,» ütles Helmi. Harilikule «tolale» oli nüüd «va» juurde siginenud. «Sa mõtled, et see õigus on, mis see vana inimene räägib,» pöördus ta nüüd Juhani poole.

«Miks ma ei peaks siis nii mõtlema, kui kõik asjad seda näitavad.»

«Mis asjad?»

«Noh, ma olen ju need puha üles lugenud.»

«Ah, sa mõtled seda punast kuube ja salli, või neid lakkkingi? Päh! Ma viskan nad talle näkku,» suurustas Helmi ja sirutas oma pruune sääri. Ta tõstis juba ühe jala teisele, vaadates kord sakslasele, kes kirglikult suitsetas, kord Juhanile, kes närviliselt mingit paberitükikest näpu vahel keerutas.

«Igatahes väga imelik,» ütles Juhan.

«Igatahes,» kordas Helmi. «Fritz ütleb ka, et olevat väga imelik armastus!»

«Wie? Was?» küsis sakslane arusaamatuses, kuid talle ei vastatud.

«Et oled va tola!» ütles Helmi, mispeale sakslane lahkelt naeratas, nagu oleks ta kuulnud kõige meelitavama komplimendi.

Juhanile tekitas see nalja. Üldse oli Helmi käitumine talle täielikuks mõistatuseks, mida ta ei katsunudki lahendama hakata. Kuid Helmi piiratud mõistus, äärmine pealiskaudsus ja primitiivsed tütarlapsehuvid torkasid talle ikka rohkem ja rohkem silma, justkui torgiks mingi prügi lau vahel. Kõik see valmistas soodsa pinna suhete lõplikuks katkestamiseks. Isegi Helmi pimestav ilu ei suutnud kittida neid lõhesid, mis olid tekkinud ja olid tekkimas nende «armastuses». Noormehele sünnitas otse viha teadmine, et teda nii avalikult katsutakse

ninapidi vedada, justkui oleks ta mõni idioot, kes ei taipa, mis tema ümber sünnib, kes talub kõik solvamised rahulikult, nagu oleks ta puust, nagu ei olekski ta mees, vaid mõni tallukas, oi paraku! Juhanis ärkas mehe uhkustunne, eriti veel sellepärast, et ta oli leidnud need «paksud prillid» seal metsavahimajas. Nüüd astub ta otsustava sammu. Kui ta nüüd veel vaatas Halsket, kes lakkus keelega oma pakse huuli, nagu oleksid need veniva siirupiga kaetud, ja Helmile naeratas, paljastades oma jämedaid puseriti hambaid, peoga punaseid juukseid silus, frentšikraed kangutas, nagu ähvardaks see teda lämmatada, ja lõpuks nuuskas taskurätti oma suurt nina, mis häälitses, nagu oleks seal midagi katkenud, siis oli Juhani mõõt täis.

«Ära siit! Ära siit!» mõtles ta, ja see mõte painas teda üha tugevamini.

Ta ajas pea selga, rinna ette ja vaatas mõlemale üleoleva pilguga, nagu oleks ta neist pea jagu kõrgem, kuid ei lausunud ühtki halba sõna.

«Ma pean minema,» ütles ta ainult lühidalt ja seadis sammud ukse poole.

«Ruudi, Ruudi! Kuhu sa lähed?» karjus Helmi talle teele ette joostes. «Sa oled ikka rumal, kas sa mõtled, et ma seda armastan, seda? Kas sa siis aru ei saa? Jumal, sa ei saa aru... Sa ei saa kunagi aru, nagu siis seal... Sa oled nii rumal...»

«Jah, las ma olen rumal, ma ei saa aru... Aga ütle mulle, kas see on siis meie armastus? Ei, armastus ei ole nii alatu. Ja kui see on see õige armastus, siis ei salli mina niisugust, see on must, must äri... Must, nagu ma sulle juba ütlesin, ja mina ei taha seda enam kaasa teha. Ma pean paremaks sellelt maskeraadilt lahkuda, mulle ei meeldi see peitemäng, mulle on juba kõrist saadik see elukorra mustus, mida pooldate sina ja sinu Fritz. Lase ma lähen...» tõukas Juhan Helmi eemale.

Nüüd algas suur halisemine. Helmi ulus, nagu oleks ta meelt heitmas. Sakslane kargas nende juurde, kähistas midagi läbi hammaste, nii et tekkis mulje, nagu kavatseks ta jõuga vahele segada. Juhanile tulvas veri näkku, süda kihvatas sees, käed tõmbusid rusikasse — ta oli valmis iga rünnakut tagasi lööma.

«Mis sina siit tahad saada!» kähvatas Helmi ja virutas rusikaga Halskele rindu.

«Vastik, vastik,» mõtles Juhan, haaras ühe hüppega ukselingi ning oligi koridoris. Toast kuuldus veel kiljatus, mis kohe Juhani kõrvust kadus, sest juba oli ta trepist all. Kui ta tänaval Helmi aknast möödus, siis kostis sealt mingi äge sõnelus ja üksikud sõnad:

«Heraus, heraus, gleich! Va tola! Et sa oma nägu siia ei näita, va roojane. Mine otsi endale juudi plikasid, siga. Heraus! Heraus!»

Ja uks löödi kõvasti kinni.

Juhan oli juba kaugel, aga need sõnad kumisesid tal ikka veel kõrvus, vastikult, õudselt.

XXIX

Kulus päevi ja kulus ajust välja ka see vahejuhtum, nagu poleks midagi olnud või nagu oleks kõik juhtunud väga ammu ja sellele juba kasvanud paks samblakord. Tulid uued sündmused, mis tõmbasid kõigi tähelepanu endale ja tõrjusid kõrvale isiklikud asjad, üksikute inimeste draamad ning romaanid. Rahvas hakkas senisest suuremal määral tegelema üldiste küsimustega, rahvas, eriti töölisklass, astus otsustavasse võitlusse parema tuleviku eest. Kuid ka rõhujate ringkonnad tegid kiireid ettevalmistusi võimu kindlustamiseks. Juhanile näis, et veel ei olnud otsustatud, kumma selts on peremees, kas Palmi või tema oma. Kuigi Palmi seltsil näis olevat paremaid väljavaateid kohapeal, hellitas Juhan lootusi suure rahvusvahelise proletariaadi toetusele, nagu ta oli lugenud «Edasi'st», nagu nüüd kirjutas «Kommunist» ja nagu kõnelesid oraatorid.

Oli saabunud ammuoodatud õhtu, kus kogu pealinna töösturproletariaadi ja töölisorganisatsioonide esindajad kogunesid «Valvaja» seltsi saali koosolekule. Siin pidi arutatama proletariaadi organiseerimise küsimust ja selgitatama tekkinud olukorda. See oli muutunud keerukaks, kuna oli valitsemas mitu võimu, kes kõik ähvardasid lämmatada töölisklassi eluavaldusi. Nõnda arvas vähemalt Ambos, kui Vasakute pere enne koosolekule minekut veel kodus kiiruga einetas.

Siis panid mehed mütsid pähe ja astusid kolmekesi — vana Vasak, Ambos ja Juhan — üle hoovi, kus neid aknaist uudishimulikult silmitseti. Peagi olid nad tööliste seltsimaja ees-

ruumis. Inimesed olid kogunenud rühmadesse, arutades päevaküsimusi nii kuidas keegi oskas. Siin oli palju lihtsalt riietatud, laiade tugevate nägudega mehi, kes kandsid pikki vurre — mõnel veel pruunid, harvemini mustad, mõnel juba hallid. Mõnel olid kaelas valged kraed ja värvilised, enamasti punase kirjaga kaelasidemed, peas sirmiga prantsuse mütsid, sonid või ka vene sõdurite furaškad. Oli hulk päevitanud nägusid — need inimesed olid puhkenud sündmuste tõttu äsja linna tagasi sõitnud, lootes, et nüüd ajad jälle paranevad ja igaüks võib uuesti asuda oma endisele teenistuskohale tehases, vabrikus.

Rahvast kogunes järjest rohkem ja rohkem. Väikesed poisid sõelusid edasi-tagasi, suured lehepakid kaenlas. Need kahanesid kiiresti, sest kõik olid huvitatud ajakirjandusest, eriti «Kommunistist» kui uudsest, elulisest ning haaravast. Hakati saali valguma, sest kellad helisesid, koosoleku algus jõudis kätte. Saali uksed olid pärani, siit voolas rahvast aina juurde ja toolid lükiti kord-korralt tihedalt täis. Siin oli mehi, naisi, noori, oli paljaid pealagesid ja suuri parukaid, musti, punaseid, siniseid ja valgeid naiste kübaraid. Kõnepult oli punasega ilustatud. Juhatuse laud oli asetatud poodiumile, kus tavaliselt oli mänginud orkester. Rahvas köhis, sahistas, sosistas, mõned tulid, otsisid veel vabu toole.

Kuid juba käis viimane kellahelin, ja kõnepuldi poole sammus kõhn, veidi vimmas, punaka habemega mees, kes kandis pruuni palitut ja hoidis kübarat käes. Hetkelt võttis ta palitu seljast, viskas selle toolile, pani kübara lisaks, astus puldialusele ja vaatas üle saali, kusjuures ta silmavalgeid kattis läige ja need paistsid kaugele, nagu oleksid tal nii suured silmad nagu aknad. Kerge naerujoon levis tal esmalt üle näo, jäi siis peatuma allatõmbunud suunurkadesse, mis olid üksikute punakate habemekarvadega varjatud. Joon nina kõrval oli küntud sügavasse palgesse, mis omakorda oli kondine, lahja ja aukus. Ninaroog oli tal nõnda terav ja kühmus, et meenutas kirvetera, mis järsuks käiatud. Lahjasid põski, teravat nina ja suuri silmi valitses kõrge, kummis laup, millele elektrituled joonistasid mitmesuguseid varje, kühmukesi, lohukesi, nagu oleks see seatud voolimiseks. Kandilist, võrdlemisi mahukat kolpa katsid õrnad hõredad valkjad juuksed, mis valguses sätendasid nagu vill ja näisid veel hõredamatena, kui nad olid.

Mees vaatas veel kord üle saali. Ta silmad olid muutunud

veel suuremaks, nagu oleksid laud, ripsmed ja kulmud kõik ühte sulanud, moodustades üksnes silmamunad, mis liikusid nagu suured kuljused.

«Kes see on?» küsiti.

«Kes see on! Kas ei tunne siis?» imestati.

«See on ju Viktor!»

«Ah tema ise! Kuidas inimene muutub!»

«Just niisamasugune nagu mullu,» ütles kaugemalt vaikne hääl.

Kõneleja kõhatas ja algas siis sügava bassiga:

«Seltsimehed! Seltsilised!»

Ta vaatas nüüd altkulmu ja naeratas just nagu siis, kui inimesele tuleb mingi hea mõte, mis teeb eelkõige lõbu talle endale.

«Sellest on mõni päev rohkem kui aasta ajamerre vajunud, kui meie oma kodanluse siit Härjapea jõkke virutasime. Nüüd, aasta pärast, võttis saksa proletariaat kätte ja kihutas selle kange Villemi koos oma raudkiivri ja keerutatud vurrudega üle Hollandi piiri. Saksa proletariaat, kes on pidanud imperialistide huvides kannatama nälga ja puudust nagu kaamel kõrbes, on hakanud tagant üles raiuma ja heidab oma turjalt põrmu kõik lahjad ja rasvased isandad, et ise oma asju ajada nii, nagu temale meeldib. Me teame, et käesolev maailmasõda võeti ette suurte pangahärrade ja vabrikantide huvides, kellele turud ja tooraineteallikad olid kitsaks jäänud ja seega kukkur ei saanud nii täis, kui see neile oleks meeldinud. Saksa Villem tahtis viia oma riigipiirid Indiasse, Kaukaasiasse, Egiptusesse, võtta enesele poole Prantsusmaad ja veerand Venet, niisamuti kui tsaari Vene omalt poolt igatses Türgi haigelt mehelt võtta ära need tarbetud Dardanellid, Inglismaa — laiutada oma asumaid Aafrikas ja Prantsusmaa — saada tagasi oma Elsassi ja Lotringeni. Aga vanasõna ütleb, et suur tükk ajab suu lõhki. Ja nõnda pigistati Nikolai Teise Dardanellid kinni ja kihutati minema Villem Teine. Ja seda kõike tegi revolutsiooniline proletariaat, kes on rikas heldusest ja püha vihaga nagu talumehe põld — narri teda üks kord ja ta maksab sulle üheksa korda kätte. Aga targad isandad oma lühikese mõistusega ei saa sellest aru, ja see rõõmustab meid väga. Sellepärast peame me oma ridu koondama, et halvale peremehele anda hundipass ja panna valitsema parem peremees.»

Saal täitus kiiduavaldustest. Kõneleja hääl valjenes.

«Ja mis me näeme? Me näeme, et ühes hiiglasuures riigis ongi valitsemas uus peremees — töölisklass, kes päästab maa kuristiku äärelt, kuhu kapitalistid ja mõisnikud selle oma piirita sõgeduses tõukasid. Me nägime, et saksa imperialistid surusid Brest-Litovskis vene proletariaadile peale rahulepingu, mida nimetatakse häbematuks. Kuid mis on sellest nüüd järele jäänud? Mul on au teatada, et Brest-Litovski rahuleping on Nõukogude valitsuse poolt tühistatud... Mis on selle tagajärg? Aga see, et saksa keiserlikud sõjaväed peavad muuseas ka meie maalt lahkuma ja võimaluse andma meie seaduslikule valitsusele, see tähendab — Nõukogude valitsusele, tagasi tulla. Aga mis teevad saksa «keiserlikud» sotsialistid — Scheidemannid ja Kautskyd? Need väikesed Scheidemannid ja Kautskyd kohalikus soldatite ja madruste nõukogus peavad salajasi ja avalikke lehmakauplemisi meie kodanlusega, kes nüüd nende ja jumala abiga on oma pea jälle Härjapea jõest välja ajanud.»

«Häbi! Häbi! Maha sotsiaal-äraandjad!» ristlesid hüüded läbi rahvahulga.

«Meie ülesanne on nüüd saksa soldatite ja madruste saadikute nõukogult nõuda, et ta need lehmakauplemised ja töörahva äraandmise Eestimaa kodanlusele lõpetaks ja poliitilise ning majandusliku võimu otsekohe üle annaks Nõukogude valitsusele, kelle aadress peaks saksa nõukogudel teada olema sama hästi kui Pätsi valitsuse aadress Toompeal.»

Saalis kohas uus vaimustusepuhang.

«Saksa sotsiaaldemokraadid, vähemlased, tsentrovikid ja teised kõhklejad ärgu arvaku, et Eestimaa proletariaat on surnud, olgugi et Seckendorf talle tugevasti aadrit on lasknud. Ei, aadrilaskmine oli vanasti terviseks, praegu tähendab ta aga meie proletariaadile märguannet ja õppetundi, kuidas tuleb hinnata parunite kultuuri ja Eestimaa kodanluse päästeingleid. Ärgu arvaku need härrad, et me ainult sõnu kõlksutame. Ei, meie näitame neile tegelikult, mis need sõnad maksavad ja kui suur kaal on meie nõudmistel. Meie oleme otsustanud laiad töörahva hulgad uulitsale tuua meeleavalduseks ja imetlemiseks saksa sotsiaal-äraandjatele, kes on siin kogu suve vaimustatud olnud parunipoiste kintspükstest, vonnide ratsapiitsast ja kadakate saksa keelest. Eestimaa proletariaat nõuab võimu ja on selle eest valmis võitlema. Meie oleme

otsustanud hakata omalt poolt moodustama tööliste ja talurahva nõukogusid. Need on maa seaduslikud peremehed, aga mitte tõusikkodanlus ja hallparunid, kes moodustavad meie kurnajate klassi.»

Saal tõusis püsti, karjuti elagu, hurraa. Kõlas arvamisi, et võiks ju kohe tänavale minna ja kodanluse koos sotsiaal-äraandjatega laiali peksta. Kõneleja võttis oma palitu ja kübara ning istus rahva hulka, kus teda veel vaevalt võidi eraldada. Tal polnud portfelli ega pabereid, ainult palitu taskust paistis pahmakas mitmekeelseid ajalehti, mida ta enne kõnet oli sirvinud.

Poodiumil asuv juhatus avas läbirääkimised. Need võtsid ägeda iseloomu, kuid lõppesid rõhuva poolehoiuga kõnelejale.

«Sõna on laevatehaste esindajal!»

Laevatehaste esindaja, roosaka, puhtaks aetud näoga katelsepp, kes hoidis pead pisut viltu, kuna ta parema kõrvaga hästi ei kuulnud, asus pulti ja ütles selge, valju häälega:

«Meie vabriku mehed on valmis uulitsale tulema, et sotsiaal-äraandjatele ja kodukasvanud kodanlusele selgeks teha, kes on maa tõsised peremehed. Oleme kui üks mees valmis toetama Nõukogude valitsust.»

Sedasama seletasid ka vagunivabriku, sadamatehaste, masinavabrikute, paberivabrikute, tekstiiltööstuste, ehitustööliste, väiketöökodade ja teiste ettevõtete esindajad.

Vagunivabriku puusepp, vana hallijuukseline ja suurte vurrupuhmastega mees, põrutas rusikaga vastu lauda ja ütles:

«Meie kuulsime siin imestusega, et sotsiaal-äraandjad on jälle meid kodanlusele maha sahkerdamas. Mitte üksi saksa sotsiaal-äraandjad, vaid ka meie oma sotsiaal-šovinistid teevad kõik, et võim kurnajate kätte anda. Isegi vana Martna, kes peab ennast Kautsky jüngriks, veab nüüd meie kodanluse vankrit ja katsub kõigi maade sotsiaal-äraandjatele selgeks teha, kui issanda meele pärast on kodanluse valitsus meie maal ja kui kuradist on proletariaadi võim.»

Saal ,vastas mehe siirastele sõnadele tugeva käteplaksutamisega.

Hallpea kummardas viisakalt ja lahkus puldist veel midagi rääkides, kuid seda ei kuuldud enam.

Juhani süda põksus nõnda, et seda oli otse kuulda läbi vesti, pintsaku ja palitu. Kõige parema meelega oleks temagi tahtnud selle tohutu koosoleku ees sõna võtta, kuid ta polnud

kunagi enne esinenud, ja pealegi — iga kõneleja näis lausa tema mõtteid väljendavat. Ta müksas Eduardile külge:

«Võta kah sõna!»

Eduard silmitses teda hetke kestel, ajas siis kaela õieli ja vaatas üksisilmi juhatuse laua ja kõnepuldi poole, kas seal kõnelejate järg jätkub. Sõnavõtjaid oli rohkesti.

«Anna kirjalikult sisse,» ütles Juhan.

«Pista sina kirja.»

Juhan kirjutas: Eduard Ambos palub läbirääkimisteks sõna. Kui võimalik on lubada, siis kohe!

«Ega nii pikalt pole tarvis!»

«Las läheb. Ma lähen viin ise ära.»

Juhan tuli tagasi võiduröömsa näoga, justkui oleks ta ise kõnega maha saanud ja vaimustatud kiiduavaldusi esile kutsunud.

«Aga mis ma kõnelen?» küsis Eduard, kuna ta pea palavikuliselt töötas. Mõttes rivistas ta juba sõnu, mida ta tahtis sellele rahvahulgale väljendada, nii et kõik imestaksid.

«Eks räägi, mis Dielke ja Nymayer räägivad, ja kuidas on lood maal,» õpetas Juhan.

Kuid Eduard ei nõustunud sellega: saksa sõdurite nimesid ei olevat sünnis puudutada.

«Õigus jah, räägi mehest, aga ära mehe nime nimeta,» ütles Juhan ja vaatas ringi. Ta pilgud kohtasid vene seltsimeest. Oo, siin istub ka Väike. Ja seal veel edasi kõhib ning läkastab Trommel, põsed aukus nagu surnul. Juhan noogutab, nad pilgutavad silma:

«Meie selts on kõik siin!»

Eduard läks. Koosoleku juhataja, noor energiline mees, hüüdis ta nime ja naeratas talle nagu vanale tuttavale.

«Ma tahtsin ainult niipalju ütelda,» algas Ambos, «et nagu sakslased ajasid töölised kõik vabrikust välja ja mööda maad laiali. Osalt on see muidugi hea — klassiteadlikkudel töölistel oli nüüd võimalus talumeeste hulgas selgitustööd teha ja kehvikuid organiseerida. Mina näiteks rääkisin mitme maatamehega ja kuuendikuga ning mõnelgi hakkas valgus koitma, hakkasid mõistma nõukogude võimu . . . Ainult et kirjandust oli väga napilt . . .»

Juhan kikitas kõrvu. «Siis mees ei redutanudki ainult piimakambris,» mõtles ta. «Aga mind kaasa ei tõmmanud . . .»

«Aga sai siis ka näha, mida sakslased maal teevad,» jätkas

Ambos. «Nad teevad nüüd seal oma õnnistajatele suurt meelehärmi, võtavad tasuta vilja ja hobuste heina, ja kui lähed raha nõudma, siis tõmbavad sõjariista välja ja ütlevad, et peaksite veel tänulikud olema, et teid enamlaste terrorist päästsime. Muidugi, ega kõik niisugused ole, on ka tööliste pooldajaid, täitsamehi. Meil on teada mõnedki seltsimees Liebknechti pooldajad, kes võitlevad ennastsalgavalt igasugu vaenlaste ja kurnajate kannupoiste vastu. Nõnda et saksa proletariaadi hulgas, jah, saksa soldatite hulgas on mehi küllalt . . . Praeguselt saksa soldatite nõukogult pole oodata midagi head — üks must element, muud kedagi. Kuid nende paremate inimestega peame sidet hoidma. Kui suudame midagi teha, siis ühisel jõul ja ühisel meelel. Nii, jääb siis nii!»

«Õigus, jääb nii!» hüüti.

Koosolek lõppes lauluga. Rahvas hakkas saalist välja valguma. Inimesed olid naerul, heas tujus ja arutasid elavalt kuuldud mõtteid ning meeleavalduse korraldamise otsust. Juhan jäi aga kuhugi saali seina äärde seisma ja otsis üksisilmi seda terava kiilhabemega ja suurte silmadega kõnemeest, kes esimesena sõna võttis ja kogu saali poolehoiu võitis. Juhan oleks tahtnud tema jutule minna ja talle kuidagi oma pakitsevaid mõtteid avaldada, talle lihtsate sõnadega ütelda: ka mina olen seadnud oma sihiks töölisklassi vabastamise.

Kuid mees oli kadunud, ja Juhan astus kiiresti pikkade sammudega ukse poole, kus teda ootasid teised, imestades, mida see poiss silmitseb seal seina ääres nagu kinninaelutatult.

XXX

«Koosolek avaldas suurt mõju valitsevatele ringkondadele,» ütles Trommel, keda Juhan järgmisel päeval karskusseltsi ruumides kohtas. «Nüüd jooksevad, keel vesti peal, saksa soldatite nõukogu vahet, et kallid sotsid, päästke nüüd, bolševikud on tagasi tulnud! Parunid söödavad ja joodavad Seckendorfi, nii et vemblad maol. Aga ega liigsöömine head tähenda, näe, nüüd on võim käest ära libisenud. Eesti kodanlased ja juudad kulutavad sakslaste nõukogu uksepakke, et päästke meid jälle sellestsinatsest hukatusest . . .»

Neile seltsisid hoovil veel Harakas, Haavakukk, Väike ja palju teisi.

«Nõukogu olevat arutanud ööd ja päevad kokku, et mis nüüd ette võtta,» teadis Haavakukk. «Kui see nii peaks olema, siis on neil ikka vesi ahjus küll. On kuulda, et tahavad sõjaväed välja tuua ja kõik uulitsad oma alla võtta. Siis . . . siis . . .»

Haavakukk hakkas kogelema.

«Noh mis siis ikka on?» küsis tohutu suuga ja tõmmu näoga Väike.

«Mis seal muud on, kui panevad tule peale . . .»

«Ah ära seleta! Ikka va sotsiaal-äraandja nahk krõbiseb taskus,» hurjutas Väike.

«Sellepärast keegi juba meeleavalduse ettevalmistusi katki ei jäta,» ütles Juhan. «Ja kui saksa sotsiaal-äraandjad seal nõukogus peaksid verd ihkama, siis . . . siis . . .»

Mis siis pidi olema, seda ei teadnud temagi, aga midagi jõledat pidi see küll tähendama.

Ilmad püsisid ilusad. Linna kohal hõljus hall suitsuvine, katused punetasid ja korstnad suitsesid, meenutades kodust õdusust südalinna kodanlikes perekondades.

Vasakud oma keldrikorteris olid kogunenud laua ümber ja võtsid õhtueinet. Siin oldi õdususest kaugel.

«Räägivad, kodanlased ostnud nõukogu ära,» ütles Juhan koju jõudes.

«Mis nõukogu?» küsis ema.

«Eks ikka sakslaste nõukogu.»

«Kuidas siis nõukogu saab ära osta?»

«Miks ei saa, kui see sõjaväed välja toob.»

«Või kohe sõjaväed! Eks ma ütelnud kohe, et ühe veresauna veel valmistavad, enne kui ära lähevad!» hädaldas ema. «Ega mehed midagi ei oska, nii kui nemad midagi teevad, siis on kohe sõjaväed ja püssid platsis.»

«Jah, Dielke ütles, et nõukogu otsustanud väejuhatust paluda linnas korda hoida. Tema seletanud küll, et töölised hoiavad ise korda ja meeleavaldus olevat ilma sõjariistadeta, aga enamus arvanud, et ikka kohe tuli peale, kui midagi juhtub.»

Kõik vaikisid. Viimaks ütles Ambos:

«Hirmul teinekord suured silmad.»

«Minul pole hirmu küll kedagi,» ütles vana Vasak. «Ma olen neid sõjavägesid ja kasakaid siin küll näinud, aga eks

tööinimene ole rumal, tema kardab surma, aga katsu, kas saks ka kardab? Ei see karda jumalat ega kuradit, veel vähem surma, kui tahab oma läbi viia.»

«Noh, eks meiegi peaksime nii . . .» arvas Juhan.

«Peaksime! Aga mine võta, nüüd on jutt lahti, et sõjaväed. Ja kardavadki!»

«Aga mis see sõjavägigi teeb, kui ikka inimesed on nagu müür vastas. Palju sa neid ikka maha lased!»

«Jah, palju lased! Kuul läheb ju mõnestkümnest korraga läbi,» arvas ema.

«Meie käisime seal Kalamaja surnuaia taga vaatamas — kuulid olid läinud sügavasse mulla alla,» ütles Friida.

«Häbemata! Näe, kuhu lapsed tikuvad,» hüüdis ema. «Vaata, kui kuul tuleb sulle endale sealt kintsu!»

Sigis vaikus. Noad-kahvlid klõbisesid. Isa kurnas supist suure kuhja pakse kapsaid taldrikule, kust need koos leivaga suhu rändasid.

«Las harjuvad maast-madalast kuulidega,» ütles ta suutäite vahele. «Ehk on siis pärast natuke julgemad.»

«Aga eks parteilased peavad olema kõige julgemad,» ütles Juhan.

«Parteilased muidugi. Igaüks peab julge olema niisuguse asja eest,» ütles isa.

«Aga parteimehed eriti?»

Ambos naeratas ja pühkis vurre.

«Kas sinu selts on juba registreeritud?» küsis ta Juhanilt.

«Kuidas registreeritud?»

«Registreeritud!»

«Politseis või?»

«Miks politseis?»

Ema ja õed vaatasid arusaamatuses Juhanile, kes ajas oma hallid silmad pärani, hoides käes lusikat, millest lipendasid kapsalibled.

«Kus siis?»

«Eks ikka parteis.»

Juhan naeratas:

«Ah nii!»

«Nojah! Peab ju ikka Keskkomiteele teada andma ja paluma vastu võtta niisugused mehed. Ja tegema kas siis oma kollektiivi või kuidas seda otsustatakse.»

«Mis seal veel — mehed olid ju kõik väljas.»

Ambos ja vana Vasak naersid noore suurt vaimustust ja omapärast arusaamist.

«Ega see ei tähenda — sa võid niisuguseid seltse asutada kuipalju tahad, aga kui parteil neist aimugi pole, mis sellest siis kasu?»

«Kuidas pole kasu, me olime ju kõik väljas.»

«Partei peab teadma, palju tal jõudusid on ja kus nad on, et siis nendega arvestada,» seletas Eduard.

«Arvestada? Aga kus me siis ennast peaksime registreerima?»

«Ma ütlesin ju.»

«Aga kus see Keskkomitee asub?» küsis Juhan.

«Kes seda kohe teab. Eks peab üles otsima.»

«Kuidas?»

«On inimesi, kelle poole tuleb pöörduda. Ja need siis ütlevad . . .»

Juhan jäi mõttesse ja vahtis üksisilmi keldrikorra aknast välja, kust paistsid Luisu säravad aknad ja kostis mingi lõbus käratsemine.

«Hea küll, eks ma siis otsi niisuguseid inimesi,» nõustus ta ja jätkas: «Homme peavad aga ikkagi kõik platsis olema, olgu ta registreeritud või mitte.»

«Ikka kõik!» kinnitas Eduard.

Vaikus.

«Tead, ma tunnen üht Müncheni kaupmeest,» ütles Juhan.

«Müncheni kaupmees!» imestati kooris.

«Nojah, Müncheni kaupmees! Päris pesueht kaupmees.»

«Häbemata, kõigiga sa ka tuttav oled ja tegemist teed,» ütles ema.

«Ega mina ei tee tegemist, aga mu pruut tegi tegemist.»

Kõik pahvatasid naerma. Ainult ema punastas, laskis pea viltu, pööras hetkeks näo kõrvale ja kordas:

«Häbemata!»

«Sellel oli jälle iga sõna järele «va tola»!»

«Ah kaupmehel või?»

«Ei!»

«Pruudil!» hüüatas Friida.

«Jah, pruudil,» kordas Juhan.

Isa heitis pojale segase pilgu, Eduard naeratas heatahtlikult, ema hurjutas kuidagi. Õed lõpetasid söömise ja läksid tagatuppa.

«Mis see kaupmees siis räägib?» küsis Eduard.

«Mis ta räägib? Et Saksamaal pole olnudki revolutsiooni, et see olevat juutide vale.»

«Siis Seckendorf on juut.»

«Kuidas siis Seckendorf?»

«Noh, temagi tunnistab ju nõukogusid, vähemalt on sunnitud tunnistama.»

«Vaata, kui see kaupmees kord Berliini läheb, siis lubab kõik sotsiaaldemokraadid, juudid ja liebknechtid maha tappa!»

«Mis kaupmees see siis on, et ta nii verd himustab,» küsis ema.

«Ega mina tea, aga ka Dielke tunneb teda . . . Ütles tema kohta midagi, mida mina ei julge korrata,» ühmas Juhan ja punastas.

«Ja see õiendab siin sinu pruudiga?» naeris Eduard.

«Ega ta minu pruudiga üksi, tal olnud juba Vilnos skandaal juudi tüdrukuga.»

«Häbemata,» ütles ema.

Isa tõmbas ninaga ja hõõrus käsi, justkui oleks nende küljes leivapuru, ja ütles:

«Rikka rahva asi käib laialt. Ja kõigi plikasaperjatega oled sa kambas. Ma ütlesin kohe, et poiss võttis nina täis naiste pärast . . . Õnnetu armastaja! Eks näe mul kangelast . . . nõgeseid püksi!»

«Miks mulle. Ma andsin abrehnungi,» ütles Juhan.

«Abrehnungi!» naeris Eduard. «Kas pildiga?»

«Mul läks ilma pildita. Ja kaupmees sai vist nüüd ka kindlasti õige abrehnungi. Vähemalt kisa oli suur.»

«Ja läheb siis nüüd juute tapma?»

«Jah, aga võib-olla on homme verepütiga siingi,» ütles Juhan.

«Küll need inimesed on koledad!» ohkas ema, kraamides laualt toidunõusid.

Suitsetati, aeti juttu ja mängiti hilisõhtuni kaarte — oma trumpi, viit lehte, marjast. Järgmine päev pidi olema sündmusrikas, ja enne magamaminekut katsuti veel ennustada meeleavalduse arvatavaid tulemusi. Kõiki erutas eeskätt, kas saksa sõjaväed tulistavad või mitte, või on see üldse tühi jutt, et saksa soldatite nõukogu saadab tööliste relvadeta meeleavalduse vastu sõjaväed.

XXXI

Kui nad hommikul tänavale läksid, oli sompus, udune, hall varesekarva ilm, nagu siin sadamalinnas sügisel tavaliselt. Kõnniteed olid märjad ja libedad, ümmargused sillutisekivid läikisid nagu kiilaspead. Kuid vihma ei sadanud. Et pealegi oli puhkepäev, siis tõotas meeleavalduseks rahvast rohkesti koguneda.

Vaevalt jõudsid mehed mõnikümmend sammu kodust eemale, kui neile vastu tuli Haavakukk, valged vurrud lehvimas, nagu oleks neid kange tuul liigutanud. Ta tõmbas rinnataskust puhta ninarätiku, pühkis esmalt valgeid vurre, siis nuuskas ja kraaksus, vaadates silmavalgeid välgutades ainiti Ambosele, vanale Vasakule ja Juhanile.

«Ei tea, kas maksab minna,» ütles ta lõpuks.

«Miks?» küsiti uudistades.

«Olin juba hommikul vara linnas, hulkusin kõik kohad läbi, käisin nõukogude juures, Toompeal, «Valvajas», staapide juures, vaksalis ja sadamas.»

«Hm,» imestasid mehed, «keda sa siis taga ajasid?»

«Noh, kas siis ei tea? Kõik ristteed ja tähtsamad asutused ju sõjavägede all.»

«Kardavad.»

«Kardavad või mis tahes, aga nähtavasti on neil tõsine kavatsus meeleavaldust nurja ajada.»

Juhani kannatus lõppes, kuna ta oli juba ennegi Haavakuke argust tundma õppinud.

«Nurja ajada! Mis nad nurja ajada saavad?» pahvatas ta.

«Eks lähme vaatama, kuidas nad siis nurja ajavad,» lausus Ambos.

«Jah, eks näe, ega enne tea,» sõnas ka vana Vasak.

Nii läksid nad linna poole, treial, valaja ja puusepp — noor Vasak ees, Ambos ja vana Vasak kahekesi järel. Nad ei märganud erilisi väeosi, küll aga liikusid harilikud patrullid, ainult kõvendatud koosseisus. Aga mida rohkem linna südamesse nad jõudsid, seda enam hakkas paistma hallides mundrites, suurtes teraskiivrites, täies rakmes väesalku, kes liikusid vintpüssid õlal, mõnel isegi automaatrelvad seljas. Juhanil käis mingi judin üle selja. Kuid ta ei andnud sellest märku, vaid sammus kindlalt edasi kogunemiskoha poole.

Töölised tulid järjestikku vabrikute kaupa, ja nii valmis

pikk rong, mille kohal lehvisid punased lipud nagu tulelondid mustadel söetukkidel. Möödunud aastal õmmeldud lipud olid välja toodud, vabrikute lipud, suured punased valgete kirjadega, olid seatud iga salga etteotsa, nende järel väiksemad töökodade lipud, nende all väiksemad rühmad palituis, kraed kaelas, kalossid jalas, kaabud peas, naised villastes kuubedes, palitutes, rätikute või kübaratega, näod vilust ja rõskusest kaunis lohkus, auklikud. Kuid silmad särasid, suud liikusid revolutsioonilisi viise lauldes.

«Ohoi, poisid!» hüüdis Juhan, kui saabus vagunitehase rühm suure siidlipuga, ühel pool käitise nimi, teisel tagasihoidlik «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!».

«Jah, see hüüdsõna oli ka «Kommunistlises Manifestis»,» mõtles Juhan. «Nüüd on see selge, Karl Marx seadis ta üles. Aga täna peaks olema veel midagi käredamat: «Maha kodanluse valitsus!» Ah näe, seal on üks niisugune plakat. «Välja saksa imperialistid!», «Maha sotsiaal-äraandjad!» — vaat, vaat, sealt tuleb midagi niisugust! Nojah!» rõõmustas Juhan.

Mehed, kes kandsid plakateid ja transparente, sammusid surmtõsistena ja asjalikult. Niisama tõsised ja asjalikud olid need, kes sammusid nende kannul, moodustades võimsa, vaikiva ja järjekindlalt edasirühkiva massi. Juhan kargas oma vabriku meeste ridadesse, lüües kontsaga kõvasti vastu maad, nii et tänavakivid paukusid, sest tõepoolest, mingi salapärane jõud oli muutnud keha kergeks, jalg tõusis automaatselt, tõusis kõrgemale kui astuja ise tahtis. Ja mütski lükati justkui tahtmatult kuklasse.

Nad marssisid ikka edasi, edasi linna poole, südalinna, mööda peatänavaid. Need olid tühjad, äride luugid olid suletud, korterite aknakardinad alla lastud. Sellesse surnud liikumatusse tungis nüüd jalgade raske astumine, kõlas vahetpidamatu laul, mis ühes kohas vaikis ja teisal jälle algas. Kõik näis arenevat ladusalt. Aga niipea kui meeleavaldajad tahtsid pöörduda raekoja ette, oli neil rühm saksa sõdureid ohvitseri juhatusel vastas.

«Seis, seis! Tagasi, tagasi!» hüüdis noor leitnant valgesse kinnastatud kätt tõstes.

Tekkis segadus. Esimesed read jäid seisma, kuid tagant valgus rahvast peale ja esimesi suruti järjest edasi, nõnda et nad sakslastega segi läksid. See ärritas noort ohvitseri. Ta

käskis sõdureid paigale jääda, mitte sammu taanduda, kusjuures ta ise üha rahvale karjus:

«Halt, halt! Zurück, zurück!»

Tekkis rüselemine, askeldus, karjumine ja vaidlus, mis kiiresti ägedaks muutus, sest tööliste aktiivsem osa koondus kõik siia. Siin oli Juhan oma salgaga, Ambos oma tehase meestega, Harakas oma tehase töölistega, Väike, Trommel, vene seltsimees ja palju teisi vabrikumehi, kes nagu sakslasedki tolligi taanduda ei tahtnud.

Äkki kuuldus püssilukkude ragin, padrunid lükati rauda, nagu kavatseksid sakslased meeleavaldajatele tule avada. Suures lärmis ja vaidlusehoos ei pandud seda tähelegi, või kes märkas, see ei teinud asjast väljagi, kuna veri kees, igasse töölisesse oli sisenenud mingi hulljulgus, sest selja taga oli nii võimas mass, et püssituli näis olevat nagu tühine rahehoog.

Kuid ohvitser andis käskluse:

«Palge!»

Ja tõusis kohutav kõrvulukutav lärmitsemine, läbisegi hüüdmine, häbistamine, keegi tõmbas rinna paljaks:

«Lase, lase!»

Käiski esimene kogupauk.

Tohutu inimmeri, kes äsja oli otse kõrvulukutavalt käratsenud, vaikis, nagu oleks kõigi suud ühe hoobiga suletud. Vaikus kestis paar sekundit. Siis algas mingi kahin, rüsin, inimesed kukkusid, jooksid passaažide, nišši de, hooviväravate, võlvialuste ja majanurkade varju, otsides kaitset. Juhan tundis, et ta sai mingi kõva asjaga tugeva hoobi kuklasse, nõnda et silmist käis tulesädemeid, meelekohtades põrus, ninas oli kibe torge, silmade ees läks kõik segi: paistsid jalad, sääred, palitusabad, seelikupalistused, kontsad, isegi kontsanaelad läikisid, nagu oleksid hõbedast. — Kas nii see ongi! Niisama lihtsalt! Jah, niisama lihtsalt. Kirju pilt! Pauk, hoop, ragin, surin, ja — ainult hall taevas, hall, udune, porine tänav, luitunud majaseinad. Ning keegi rõhus selga, vajutas ikka rohkem maa ligi. Niisama lihtsalt! Ah, näe! Niisugune paks prilliklaas! Jah, seesama naeratus! Niisama lihtsalt! Niisama noorelt!

Ja jälle kuuldus püssiraginat, veel kaua kaikus üksikuid pauke. Siis uus vaikus, uus rüsin, uued kontsad, uus rõhumine. Aga valu on kadunud, mõistus töötab nagu puhastatud mootor, silmad on lahti. Huvitav, miks ta on pikali? Välgu-

kiirusel on Juhan püsti, raputab ennast. Kus on seltsimehed? Kõik on segi: lipud, lipuvardad, plakatid, inimesed. Näe, lipukandja hoiab kramplikult vardast kinni, — enne elu, kui ta selle lahti laseb, ei, lippu ta käest ei anna, ükski ei tohi lippu käest anda. Ta kisub selle kasvõi hammastega vaenlaselt tagasi. Ka siis, kui pea on maha raiutud, hoiavad konksus sõrmed lippu — niisugune ilme on mehe sinkjas näos.

«Äraandjad, äraandjad,» kuuldub kellegi kirumine Juhani kõrva ääres.

«Nemad seal, meie siin, teine teisel pool, teisel pool, jah, teisel pool barrikaadi,» kähistas keegi kaugemal.

Juhan ruttas edasi. Ta peab oma seltsimehed kätte saama, peab nendega ühes minema, ta ei või ometi maha jääda. Kuhu nad lähevad? Nad peaksid ometi uuesti koonduma, siin pole ju veretilkagi näha, need viletsad lasksid siiski ainult õhku . . .

«Tagasi, tagasi, miks nii, miks ära!» hüüdis ta segaduses, kuid keegi ei pannud teda tähele. Nad olid viie-kuuekesi oma tehase meestest eraldunud ja lonkisid nüüd silmnäolt järele rahvale, kes korratuis ridades aguli poole valgus.

«Maha!» hüüdis äkki keegi laiade pükstega, vinnilise näoga noormees, kelle mütsi serva alt tolknes säbrus juuksesalk. «Maha! Pursuide magasinide pihta!»

Ja vastu lukutatud uksi hakkasid sadama kivihoobid. Üks aken lendas klirisedes sisse.

«Poisid, mitte üks noks!» karjus Juhan. «Mitte üks noks! Korralikult! Ilma rüüstamiseta! Mitte üks noks!»

«Mitte üks noks! Ulakust ei tohi olla!» hüüti ja kõikjal haarati kinni uuest hüüdlausest:

«Mitte üks noks!»

Noored vabrikupoisid olid vahepeal kogunenud ühte salka. Nad tõstsid lipu kõrgele ja hakkasid laulma hoogsalt, kõigest jõust, nagu oleksid nad tahtnud nii kõvasti karjuda, et kogu maailm neid kuuleks. Magasini akna purustaja oli kadunud, keegi ei teadnud, kes see oli ja kust tuli.

«Huligaan,» arvati. «Või provokaator.»

Kui nad niiviisi marssides ja lauldes edasi vajusid, jõudsid nad viimaks saksa sõdurite kodu ette. Uksel seisid mõned mundrikandjad naerdes ja irvitades. Eriti paistsid silma kellegi suured puseriti hambad, helepunased juuksed ja lihavad huuled.

«Halske,» mõtles Juhan. «Halskele! Halskele pihta!»

Aga Halske nagu aimas või märkas Juhani tuttavat nägu ja kadus kähku ukselt.

Nad liikusid üha edasi.

Kuskil tee ääres irvitas «sõber» Palm:

«Sakslased andsid tina! Tere, Vasak!»

Kuskil uitas Haavakukk ja pobises:

«Eks ma ütelnud!»

Kuskilt tulid hästiriietatud isandad ja naersid:

«Kiiremehed! Pead löödi jälle veriseks!»

Kiiremehed tõstsid aga lippu kõrgemale ja laulsid!

Nõnda oli kogu linn täis töölistesalku, kes lauldes kandsid punaseid lippe ja plakateid.

Õhtul olid Juhan ja vana Vasak kodus, kuid Ambost ei olnud. Linnas levisid kuuldused, et meeleavalduse tõttu algavat areteerimised. Seepärast pidi iga aktiivsem proletaarlane püüdma ennast varjata. Paar päeva möödus rahulikult, ei järgnenud areteerimisi ega muid kimbutusi. Ainult partei tegevus kadus sügavamale põranda alla. Ambos ilmus jälle nähtavale, kuid hoopis salaja.

«Nüüd on asi nii, et saksa nõukogud on mänginud võimu kodanluse kätte. Kodanlaste valitsus avaldas üleskutse, kus teeb pai saksa sotsiaal-äraandjatele . . .» ütles ta.

«Nojah, linn oli ju sõjaväge täis nagu kilupütt,» ütles vana Vasak.

«Pai teeb, jah. Tänab nõukogu, kes olevat näidanud, et ta tahab tõsiselt korda hoida . . . Ja et linnas olevat liikumas kahtlasi isikuid, kes tekitavat segadusi ja kahtlasi kuuldusi, mida ei tulevat uskuda.»

«Mis kuulujutud need on?» küsis Juhan.

«Mis seal muud on, kui et Nõukogude valitsus tuleb Narva poolt Tallinna võimu järele, ja kodanlus kaupleb sakslasi endale appi, et — sakslased jätku endast hea mulje eesti rahvale . . . Kavalad!»

«Matsi kavalus,» ütles vana Vasak.

«Ma kuulsin veel niisugust uudist, et kodanlaste saatkond sõitnud Riiga saksa esindajaga kauplema.»

«Mis nad s e a l kauplevad?» uudistas vana.

«Eks ikka, et valitsusevõim neile antaks.»

«Kas Riias on kah mõni sotsiaal-äraandja?»

«Ikka. Päris Scheidemanni mees. Winnig olevat teise nimi. Olla Baltimaade volinik. Saksas ju nüüd sotsiaal-

äraandjad loovad nõukogusid, aga seal on Kautsky ja Hilferding ning muud niisugused, kes tahavad asutavat kogu ja nõukogusid ühte siduda. Ma kuulsin, et Lenin olevat kõhu katki naernud.»

«Tema juba tunneb neid,» ütles vana Vasak.

«Nojah, eks siis Puhk ja Luht olevat sõitnud Riiga,» jätkas Ambos. «Ja Birk ja Konik ja terve parv eesti tõusikuid. Et — kulla sotsiaaldemokraadid, pai Winnigi-härra, andke võim meile, me teeme demokraatliku vaba maa.»

«Eks annab kah.»

«Miks ta ei anna. Teevad lepingu või on juba teinud ja võtavad juba varandusi üle . . .»

«Töölised ju takistasid sakslasi, kui need siin sadamast tahtsid kraami välja vedada,» ütles Vasaku ema.

«Miks nad siis ei takista. Nad teadsid, et Nõukogude valitsusel seda kõike vaja läheb. Ega see ju teiste varandus ole kui tööliste,» arvas Juhan.

«Jah, aga nüüd ahmivad kodanlased kõik enestele.»

Möödus veel mõni päev ja eesti kodanlased kuulutasid sakslaste abiga välja vabatahtliku mobilisatsiooni. Vanemate klasside õpilased olid juba püssi alla võetud ja Narva poole saadetud.

«Lapsed hullutatakse ära,» ütles ema. «Katsu sa, poiss, oma nahka niisuguste eest turule viia!»

Juhan naeris. Ta lonkis linnas ringi ja luges müürilehti, kus rahvale teada anti, et «isamaa olevat hädaohus», sest 22. novembril 1918. a. olevat enamlased katset teinud Narvat vallutada, kuid olevat ühisel jõul sakslastega tagasi löödud. Kõik noored ja vanad pidavat astuma kaitseväkke.

Ühel pimedal õhtul sai Juhan Ambosega jälle kokku.

«Noh, kas laseme jalga?» küsis Ambos. «Vabatahtlik mobilisatsioon nurjus. Nüüd kuulutavad sundusliku, ja kes ei lähe, sellele kuul pähe.»

«Või nii kanged mehed? Keegi neid ei usu ja keegi ei taha suure Nõukogude riigiga sõdida,» arvas Juhan.

«Sunnivad. Neil on salgad valmis ja sunnivad.»

«Nojah, Palmi selts töötas . . . Roodide peastaap on nüüd tegevuses. Eks vaatame, kelle «selts» on kangem,» kõngutas Juhan pead.

Nad jätsid isa, ema ja õdedega hüvasti, panid leivatükid tasku ja lahkusid keldrikorterist. Ema vaatas neile järele ja pühkis silmi.

«Hüvasti! Hüvasti!»

Nad laapisid mööda mudast maanteed Neeme poole. Suured pikad autodevoorid vurasid neile järele tulede särades. Nad hüppasid kraavi, lasksid voorid mööduda ja kõmpisid jälle edasi. Tulid uued autod, särasid uued tuled ja kadusid uued kogud ööpimedusse, nagu oleks neid neelanud mingi tohutu must koletis.

Sakslased lahkusid.

SISUKORD

Toimetuselt 5
I osa 7
II osa 179
IV osa 313

Toimetaja J. Saat.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid
A. Kalberg ja
H. Merimaa.

Ladumisele antud 3. III 1953. Trükkimisele antud 16. IV 1953. Trükiarv 7000. Paber 54:84 1/16. Trükipoognaid 36,5 + 9 lisalehte. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 30,39. Arvutuspoognaid 34,61. MB-05004. Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk tän. 40/42. Tellimise nr. 877.

На эстонском языке.
Юхан Мадарик.
Республика.

Hind rbl. 12.70.

7—3

A-19618

Rbl. 12.70